

KONFLIKTER I LANDSKAPET

Kulturminnevern og kulturforståelse:
Analyse av alvedans og utmarksmiljø
i Hå kommune i Rogaland,
SV-Norge

GRETE LILLEHAMMER

Stavanger 2003

ISBN 82-497-0167-4

Konflikter i landskapet

Kulturminnevern og kulturforståelse:

Analyse av alvedans og utmarksmiljø i Hå kommune i Rogaland,
SV-Norge

Grete Lillehammer

AmS-Varia 42
Arkeologisk museum i Stavanger
Museum of Archaeology, Stavanger

Redaksjon/Editorial office:
Arkeologisk museum i Stavanger
Museum of Archaeology, Stavanger
Redaktør av serien/Editor of the series:
Lotte Selsing
Redaktør av dette volum/Editor of this volume:
Lotte Selsing
Redaksjonssekretær/Editorial secretary:
Tove Solheim Andersen
Formgeving/Layout:
Tove Solheim Andersen

Redaksjonsutvalg/Editorial board:
Tove Solheim Andersen
Arne Johan Nærøy
Einar Solheim Pedersen
Lotte Selsing

Utgiver/Publisher:
Arkeologisk museum i Stavanger
PO Box 478
N-4002 STAVANGER
NORWAY
Tel.: (+47) 51 84 60 00
Fax: (+47) 51 84 61 99
E-mail: ams@ark.museum.no

Trykker av/Printed by:
Prinfo Kai Hansen
Stavanger 2004

Skrift/Font:
Garamond/DINMittelschrift
Papir/Paper:
100 g Galerie One Silk
250 g Invercote Albato

ISSN 0332-6306
ISBN 82-7760-109-3
UDK 902/904:351.853(481.51)

Forside:/Front page:
«Jærlandskap». Foto: Grete Lillehammer
«Alvedans». Utsnitt av illustrasjon fra «Historien om de nordiska folken» (Olaus Magnus 1976 [1555]:149)
Lay-out og tilrettelegging: Tove Solheim Andersen

*Til Arnvid
Saman skal vi flytte merkesteinar
Bere jord og så i same åker*

*Åse-Marie Nesse i diktet «Forord» i «-og ingenting går tapt».
Bokklubbens lyrikkvenner, Oslo.*

ABSTRACT

Lillehammer, G. 2004: *Conflicts in the Landscape. Cultural heritage and cultural perception: 'Fairy ring' monuments, out-lying fields and heath land in Hå municipality of Rogaland, SW-Norway*. *AmS-Varia* 42, 287 p. incl. 17 tables, 57 figures, 3 appendices and 1 catalogue, Stavanger. ISSN 0332-6306, ISBN 82-7760-109-3, UDK 902/904:351.853(481.51)

The work is a theoretical and empirical study of how the management of the cultural heritage is perceived by different interest groups in the society. It represents a new approach which has been little dealt with within heritage research and where the theoretical basis is weakly grounded. The study is limited to a district on Jæren, SW-Norway, where agricultural land use is in conflict with much of the cultural heritage and landscape. The investigation includes an interdisciplinary study between archaeology and palynology of a specific category of mysterious earthworks – the so-called 'fairy rings' – and the environment surrounding them. The 'fairy rings' represent a category of ancient monument specific to this rural district. It is non-distinct in the environment and on the surface, for preservation purposes a vulnerable type of cultural heritage which often goes unnoticed and is cleared away unintentionally or illegally by farming activities.

The overall object of the study is to gain a wider understanding of the cultural perceptions and public attitudes towards the cultural heritage in the rural district. Firstly, by increasing the knowledge of the age, function and context of the earthworks in relation to the question of continuity-discontinuity of the past in the present. Secondly, by exploring how this knowledge influences the environmental management regimes of the landscape, i.e. the environmental bureaucrats and the farmers. The hypothesis is that the earthworks represent a cultural context which designates a 'non-place' in the landscape, i.e. a place which has lost any historical significance in the present. The theoretical approach of the analysis allows the researcher to practise phenomenology by focusing on the phenomena which characterise the heritage and landscape management as perceived by them as an outsider. It directs the analysis towards an emphasis on the ethical aspects involved in conflicts between clashing interests.

The study reveals new and underlying aspects by throwing light upon those interests which are common and those which distinguish the managers from each other in relation to the general conflicts which dominate the historical gap between agricultural and heritage management. The interdisciplinary investigation reveals the earthworks to be the bases for haystacks in the marginal land of out-fields dating between the end of the Early Iron Age (cal. AD 410-450) and AD1835-ca.1970), thus representing a long duration of use and continuity in the landscape. A gap in the perception of the landscape exists between the two professions of managers. A transformation, earlier into supra-natural places of a mythical landscape, later into a 'non-place', has been going on since the stacking of hay fell out of use by the local farmers from the 19th century onwards. The results show the two groups of managers to have different attitudes towards the landscape. Their perspective differs backwards and forwards in time, in their choice of value and in their perception of the landscape. A strategy is presented which offers a way of dealing with present-day conflicts.

This work is a thesis for the Dr. art. degree (PhD) at the University of Bergen, Norway, in 2004. It has been distributed in a paper version and an electronic version for the viva defence (Lillehammer 2003, 2004). Results from the analyses have been partly extended and presented elsewhere during seminars and conferences at home and abroad, before and after the completion (Lillehammer, G. 2000b, 2001, Lillehammer, G. i trykken (in press), Lillehammer, G. manuskript (in prep.), Lillehammer, G. & Prøsch-Danielsen, L. 2001).

Grete Lillehammer, Arkeologisk museum i Stavanger, PO Box 478, N-4002 STAVANGER, NORWAY. Telephone: (+47) 51 84 60 00, Fax: (+47) 51 84 61 99. E-mail: grete1li@ark.museum.no

Innhold

LISTER	
TABELLER	8
FIGURER	8
KART	9
FORORD	11
1. KONFLIKT SOM KONTAKT - LANDSKAP, STED OG VEIVALG	13
2. VEIEN TIL SUPERROMMET	16
2.1. "Til tingene selv" 1 - rommets drama	16
Oppsummering	20
2.2. Landskap som konflikt	20
2.3. Konflikt som erfaring	22
Oppsummering	24
2.4. Rommet som konflikt	24
Oppsummering	28
3. KULTURBLIKKET	30
3.1. Det metodiske utgangspunktet	30
3.2. Den lange veien til romlige konflikter	31
3.2.1. Forskerens tilnærming	33
Oppsummering	35
3.3. Forståelsesproblemer	36
3.3.1. Arkeologi eller arkeologen i krise?	42
Oppsummering	44
3.4. Forståelsesveier	44
3.4.1. Kulturminneforvalteren som forsker	49
Oppsummering	51
3.5. Det metodiske vendepunktet - forståelsens natur	52
Oppsummering	58
3.6. Den tredje dimensjonen	59
3.6.1. Medforvalterne, sporet og de andre	63
Oppsummering	65
4. ROMMETS ORDEN	67
4.1. Kulturminnevern i endring	67
4.2. Kritikken av kulturminnevernet: kunnskap, opplevelse og bruk?	69
Oppsummering	71
4.3. Hva er kulturminnevern?	72
Oppsummering	75
4.4. Det vanskelige mellomrommet	76
Oppsummering	79
4.5. Kulturminnevernets kunnskapsteori og verdisystem	79
4.5.1. Kulturminnevernets verdi- og kvalitetsbegreper	81
4.5.2. Møtet mellom Skjervheims samfunnskritikk og Levinas humanisme	85
Oppsummering	88
4.6. Vern av kulturminne som spor i miljøvernet	88
Oppsummering	93

4.7. Vern av annerledeslandskapet	94
Oppsummering	97
5. LANDSKAPET	99
5.1. Glidende overgang til landskapets ikke-steder	99
5.2. Undersøkelsesobjekt og metode for delundersøkelsen	102
5.3. Det fysiske alvedanslandskapet - Jæren	105
Oppsummering	107
5.4. Det fysiske stedet - miljøvernproblematikk	108
5.4.1. Hå kommune - sted, landbruk og miljøvern	110
Oppsummering	113
5.5. Alvedansgåten	113
5.5.1. De første oppdagelsene	114
Oppsummering	117
5.5.2. Den mytiske tradisjonen	117
Alve- og avlemytene	119
Oppsummering	123
Alvedans: natur eller kultur?	123
Oppsummering	125
5.5.3. Den hverdagslige tradisjonen	126
Oppsummering	129
5.5.4. Lagring i det førmoderne landbruket	129
Lagring i hus i tunet	130
Lagring utomhus i og utenfor tunet	131
Stakk og stakking	134
Stakk og hjelm utenfor tunet	136
Hva er tjengar?	138
Oppsummering	139
5.5.5. Dagens kulturforståelse av lagringstradisjonene	140
Faglig og folkelig kulturforståelse	140
Oppsummering	141
Arkeologiske funn på kontinentet og i Skandinavia	143
Arkeologiske undersøkelser i Rogaland	145
Lagringsspor i landskapet - drøfting av analyseresultater	150
Oppsummering	153
5.6. Testundersøkelser av bevarte lagringsspor i Hå kommune	153
5.6.1. Antall, utbredelse og lokalisering	154
5.6.2. Lokalitetenes kulturmiljø og økologiske miljø	155
Oppsummering	158
5.6.3. Lagringssporenes form, størrelse og konstruksjon	159
Form	159
Størrelse	161
Midtparti	162
Grøfter	164
Voller	165
Oppsummering	165
5.7. Alvedans - funksjon og alder som sted og ikke-sted	166
Tuft - ulike kulturminnekategorier	167
Koplingen mellom alvedans og stakkested	169
Når oppstod og opphørte den hverdagslige tradisjonen?	170
Når oppstod og opphørte den mytiske tradisjonen?	173
Oppsummering	174
6. MØTESTEDET	176
6.1. Fortiden i nåtiden	176
6.2. Metode og kilder	178
6.2.1. Kildenes art og omfang	179

6.2.2. Undersøkellesprosessen	181
Oppsummering	182
6.3. Landbruket, garden og bonden	183
6.3.1. Det norske landbruket etter 1970	183
6.3.2. Landbruksutviklingen, garden og bonden på Jæren	185
6.3.3. Jærbønder og andre folk	187
Oppsummering	188
6.4. Gardens sentrum og periferi	188
6.4.1. Jærbønder og byråkrater i undersøkelsen	189
Gruppe 1 bønder	189
Gruppe 2 byråkrater	190
Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater	191
Oppsummering	192
6.4.2. Jærbønder, byråkrater og kulturminneforvaltning	192
Gruppe 1 bønder	192
Gruppe 2 byråkrater	195
Oppsummering	196
6.4.3. Bønder, byråkrater og gardslandskapet "Jærgarden"	197
Gruppe 1 bønder:	198
Gruppe 2 byråkrater:	198
Oppsummering	201
6.4.4. Kulturblikket på "Jærgarden"	202
Oppsummering	204
6.5. Utmarkas kulturminneverdier som sted og ikke-sted	206
Oppsummering	210
7. VEIKRYSSET	212
7.1. De teoretiske brillene og det metodiske grepet	213
1. Hvordan de-sentrere byråkraten som forsker?	213
Oppsummering	215
2. Hvordan se forvaltningslandskapet med nye briller?	215
Oppsummering	216
7.2. Undersøkelsen av alvedans, utmark og utmarksbruk	217
Oppsummering	218
7.3. Den korte og den lange historien - spørsmålet om representativitet	218
Den korte historien	219
Den lange historien	220
Oppsummering	221
7.4. Bønder, byråkrater og planlegging	221
7.5. Bakvendtlandet	225
8. UTSIKTEN – EN KONKLUSJON MED UTSYN	227
NOTER	231
Kapittel 2:	231
Kapittel 3:	231
Kapittel 4:	232
Kapittel 5:	232
Kapittel 7	235
LITTERATUR	237
VEDLEGG 1 - INTERVJUGUIDE A. BØNDENE	252
VEDLEGG 2 - INTERVJUGUIDE B. BYRÅKRATENE	254
VEDLEGG 3	256
KATALOG	258

LISTE OVER TABELLER

- Tabell 1. Synonymer for bonde, forvalter og byråkrat i forhold til kjønn.
- Tabell 2. Den romlige orden for sted, bruk og råderett i kulturminneloven.
- Tabell 3. Begrepsbruk for privat og institusjon/offentlig i kulturminneloven.
- Tabell 4. Eksempel på skjønnsmessig systematisering av vernekriterier for kulturminner og kulturlandskap.
- Tabell 5. Hygens sensoriske kvalitetskriterier i forhold kulturminneverdier.
- Tabell 6. Nevninger og forklaringer på alvedans 1828-2000.
- Tabell 7. Hus i fire mangbølte tun på Jæren 1832-1910.
- Tabell 8. L/br for grøfter i alvedanser i forhold til førmoderne spadeblader.
- Tabell 9. Kilder i den kvalitative undersøkelsen av Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater.
- Tabell 10. Felles gardselementer på tegninger "Jærgarden".
- Tabell 11. Plassering av "sentrum" på "Jærgarden" i Gruppe 1 bønder.
- Tabell 12. Plassering av "sentrum" på "Jærgarden" i Gruppe 2 byråkrater.
- Tabell 13. Tunets plassering i forhold til utsiktspunkt til tunet på "Jærgarden" hos Gruppe 1 bønder.
- Tabell 14. Tunets plassering i forhold til utsiktspunkt til tunet på "Jærgarden" hos Gruppe 2 byråkrater.
- Tabell 15. Utsiktspunkt til og tunplassering på "Jærgarden" i Gruppe 1 og 2.
- Tabell 16. Økonomisk landbruksproduksjon i tun, innmark og utmark for Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater.
- Tabell 17. Lokalisering av synlige arkeologiske kulturminner på "Jærgarden" og i Økonomisk Kartverk hos Gruppe 1 bønder.

LISTE OVER FIGURER

- Fig. 2. Skjematisk framstilling av en konfliktmodell.
- Fig. 3a. Foto av alvedans i grasmark.
- Fig. 3b. Foto av alvedans i beitemark.
- Fig. 7. Antall registrerte alvedanser i regionen Jæren, Rogaland, 1977 og 2000.
- Fig. 8. Landbruksarealer i Hå kommune, Rogaland, 1965-1997.
- Fig. 9. Status over ulike typer fornminner i Hå kommune i 1986.
- Fig. 10. Den eldste avbildningen av alvedanser i Rogaland fra 1859.
- Fig. 11. Fordeling av lokaliteter med alvedans/høystakktomt etter Helliesen 1898-1913.
- Fig. 12. Helleristninger med motiver av ardet åker omgitt av grøfter fra Nord-Jæren.
- Fig. 13. Grafisk framstilling av alvenes dans etter Olaus Magnus på 1500-tallet.
- Fig. 14. Foto av pinsebod eller gildehus fra Jylland, Danmark.
- Fig. 15. Foto av høyhjelm med halmtak ved løvegg på Jæren i 1895.
- Fig. 16. Foto av lessing av høy i hjelm med tak av bølgeblikk i Oгнаheiå i 1940-årene.
- Fig. 17. Foto av utløe, badde og stakkstang fra Dalane i Sør-Rogaland i 1940-årene.
- Fig. 18. Foto av høyhjelm med halmtak i utmark, Oгнаheiå, Sør-Jæren, i 1926.
- Fig. 19. Foto av steinsatt hjelmtuft på utslått, Oгнаheiå, Sør-Rogaland.
- Fig. 20. Riss av lengde- og tverrsnitt i "tjelmen".
- Fig. 21. Foto av høystakk på utslått, Oгнаheiå, Sør-Rogaland, i 1952-1953.
- Fig. 22. Foto av stakk i fjellet i Norge.
- Fig. 23. Skjematisk framstilling av tverrsnittet i en stakk.
- Fig. 24. Skjematisk framstilling av stedsnavn på den førmoderne jærgarden i Rogaland.
- Fig. 25. Avbildninger av hjelm i franske og tyske middelalderkilder.
- Fig. 26. Grunnriss av spor etter stolper i lagringsinnretninger fra tyske og nederlandske arkeologiske undersøkelser.
- Fig. 27. Plan over firestolpet lagerbygning i Hoddelandsbyen, Jylland, Danmark.
- Fig. 28. Foto av starrhesje i myr fra Kvikkjokk, Nord-Sverige.

- Fig. 29. Profilsnitt av høystakktuft fra Aua-Motland, Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 30. Utvalg av grunnplaner over runde og u-formete bygningstrukturer fra arkeologiske undersøkelser i Rogaland.
- Fig. 31. Grunnplan av fire gruppe 4B-C bygningsstrukturer, Forsandmoen, Rogaland.
- Fig. 32. Grunnplan av samling med spor etter firestolpete bygninger med og uten ringformete grøft, Husabø, Stavanger kommune, Rogaland.
- Fig. 33. Grunnplan over gardstun fra folkevandringstid med firestolpete bygninger med og uten ringformet grøft, Høgevollen, Rogaland.
- Fig. 34. Fordeling av overflateform på alvedanser i Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 35. Fordeling av lokaliteter i forhold til antall alvedanser pr. lokalitet i Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 36. Lokalisering av alvedanser i terrenget i Hå-landskapet, Rogaland.
- Fig. 37. Fordeling over typer arkeologiske kulturminner i kulturmiljø med alvedanser, Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 38. Foto av alvedans i skiftesgjerde, Aua-Motland og Kvia, Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 40. Fordeling av lokaliteter med alvedanser i forhold til garder i senmiddelalderen, Nærbø sokn, Jæren, Rogaland.
- Fig. 41. Skjematisk framstilling av lagfølgen i et jordprofil gjennom en alvedans.
- Fig. 42. Foto av et utsnitt i en jordprofil av grøft i alvedans, Kvia, Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 43. Tverrsnitt i jordprofil gjennom alvedans, Sørbø, Klepp kommune, Rogaland.
- Fig. 44. Tverrsnitt i jordprofil gjennom alvedans, Åse, Klepp kommune, Rogaland.
- Fig. 45. L/br.-fordeling mellom firsidige og ovale alvedanser, Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 47. Prosentvis fordeling av flateinnhold i alvedanser i Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 48. Fordeling av flateinnhold i alvedanser i Hå kommune i forhold til firestolpete bygningstrukturer i Sør-Rogaland og Danmark.
- Fig. 49. Plan over overflateform på alvedanser med enkel og dobbel grøft, Lode, Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 50. Tverrsnitt i jordprofil gjennom alvedans med dobbel grøft, Lode, Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 51. Skjematisk framstilling av formen på grøfter i alvedanser fra Jæren. Rogaland.
- Fig. 53. Tverrsnitt i jordprofil gjennom ytterkant av alvedans og gravhaug, Kvasseheim, Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 55. Utvalg av forvalternes tegninger av "Jærgarden".
- Fig. 56. Fordeling av utsiktspunkt i forhold til tunplassering på tegninger av "Jærgarden" i Gruppe 1 og 2.

LISTE OVER KART

- Fig. 1. Rogaland fylke med avmerking av regionen Jæren og Hå kommune.
- Fig. 4. Kommunekart over Hå kommune.
- Fig. 5. Alvedansenes utbredelse i Rogaland.
- Fig. 6. Utbredelse av løsmasser i Rogaland.
- Fig. 24. Skjematisk framstilling over utbredelsen av teignavn på jærgarden.
- Fig. 39. Alvedans i skiftet mellom Aua-Motland og Kvia i Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 46. Deler av fornminnefelt før frigivelse i 1975, Oma, Time kommune, Rogaland.
- Fig. 52. Gravfelt med alvedanser på Kvasseheim, Hå kommune, Rogaland.
- Fig. 54. Lokalisering av garder uten registrerte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, Hå kommune i Rogaland.

FORORD

Dette arbeidet begynte for lenge siden. Det tok til en gang i studenttiden ved Universitetets Oldsaksamling i Oslo i 1960-årene. Det skjøt fart i perioden 1992-1993 da jeg arbeidet som prosjektleder hos Riksantikvaren, en periode med turbulens og habilitetsproblematikk mellom miljøvern og norsk arkeologi, og tok av en novemberdag i 1996 da de første snøfugg falt over en arkeologisk museumsverden i Stavanger. I 1997 fulgte et seks måneders opphold med litteraturstudier ved Cambridge University, i 1998-2002 korte arbeidsreiser- og studieopphold i Norge, England, og Østerrike. I 2001-2002 hadde prosjektet et lengere sykdomsavbrekk på ett år. Det ble avsluttet da syrinene blomstret i pinsedagene 2003.

Et doktorgradsarbeide er ikke et enkelt menneskes verk. All erfaring viser at det drives fram av et stort ressursapparat. Det er god grunn til å gi uttrykk for nettopp dette, og rette en personlig takk til mange synlige og usynlige hjelpere i nettverket av støttespillere i inn- og utland som i smått og stort har vist interesse utover det vanlige å gjøre jobben sin. Først en stor takk til gardsfamilien i Hå som tok meg med i fjøset, og til alle informantene som på vegne av seg selv, organisasjonene Bondelaget og Bondekvinnelaget i Oslo, og institusjonene Riksantikvaren i Oslo, Rogaland Fylkeskommune, Fylkesmannen i Rogaland, Arkeologisk museum i Stavanger (AmS), og Hå kommune i Rogaland stilte seg til disposisjon. Ved deres uvurderlige hjelp ble prosjektet til.

Derfor takk til komiteen for "Kulturminner og miljø" i Norges Forskningsråd som bevilget midler til forprosjekt og våget å satse på et hovedprosjekt og meg som forsker, og til Arkeologisk museum i Stavanger (AmS) ved ledelsen som delfinansierte prosjektet, bidro med infrastruktur og fagmiljø slik at det kunne gjennomføres. Takk til faglige referansepersoner og samtalepartnerne i og utenfor fylket som stilte opp om nødvendig: Per Kristian Austbø, Fylkesmannen i Rogaland, Erik Fossåskaret, Høgskolen i Stavanger, Arnvid Lillehammer, Høgskolen i Stavanger, Gro Mandt, Universitetet i Bergen, Anne-Kristine Solberg, Høgskolen i Stavanger, Marit Størset, Fylkesmannen i Rogaland, Audun Steinnes, Fylkesmannen i Rogaland, Inge Særheim, Høgskolen i Stavanger, Tora Aasland, Fylkesmannen i Rogaland, og til Marie Louise Stig Sørensen, Jane Woods, og Department of

Archaeology and Anthropology, University of Cambridge som sponset prosjektet.

En særlig takk går til prosjektets fastpunkter, hovedveileder Bjørn Myhre, AmS, for tålmodighet, vennlighet og konstruktiv støtte fra begynnelse til slutt, til biveileder Mari Bente Bringslid, Institutt for sosial antropologi, Universitetet i Bergen, som hjalp i gang med den antropologiske delen, til samarbeidspartner Lisbeth Prøsch-Danielsen, AmS, for fruktbare tverrfaglige diskusjoner om alvedanser i feltet så vel som ved skrivebordet, og for gjennomlesning og kommentar til kapittel 5. Sist og ikke minst til forskningskoordinator ved AmS, Lotte Selsing, som med stø hand og alltid velvillig imøtekommenhet kjempet for meg under prosjektets opp- og nedturer, og i innspurten stod på og hjalp til med korrektur av katalog og litteratur.

I mange år drømte jeg om et forskningsprosjekt som kunne trekke på flere kunnskapsbaser og kombinere arkeologi med støttfagene etnologi og kunsthistorie. En dag var muligheten der. Mens prosjektet skred framover, fikk jeg godt utbytte av deltakelse i kurs, seminarer, konferanser og diskusjonsgrupper; det vitenskapsteoretiske kurset til dr.art. programmet ved Nils Gilje i regi av Universitetet i Bergen i samarbeid med Museumnettverket, NORFA forskerkurset "Humaniora mellom kunst og videnskap" ved Kirsten Hastrup, Avdeling for nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo, seminaret om fenomenologi og kjønnsforskjeller i regi av Senter for kvinneforskning, kurset i konflikt og konfliktløsning i regi Akademikerne, kurset i kommunikasjon og presentasjonsteknikk i regi av Forskerakademiet i Stavanger, og programkonferansene om kulturlandskap, utmark og miljø i regi av Norges Forskningsråd. Forskningsseminarer og Tirsdagsforedrag på AmS var gode milepeler for prosjektet i det lokale fagmiljøet. I fenomenologigruppa fikk jeg fordypet meg sammen med Kari Søndena, Høgskolen i Stavanger og Ingrid Fuglestvedt. I det periodevise og så uformelle "Lunsjforum" i den tidligere Forskningsavdelingen på AmS diskuterte jeg teorier om uenighet og annet nyttig sammen med Ingrid, Lotte, Terje Gansum, Jochen Komber, Lise Nordenborg Myhre, Marianne Nitter, og Arnfrid Opedal.

Takk for hyggelig samarbeid til Jærmuseet ved Knut Auestad, Målfrid Grimstvedt, Målfrid Snørteland og Lars Ødemotland, og til Per Roar Hustvedt og Miljøvern-avdelingen, Fylkesmannen i Rogaland. Takk også til Reidar Almås, Senter for Bygdeforskning, Gordon Barclay, Historic Scotland, Jens-Henrich Bech, Thisted Museum, Bryony Cole, University of Exeter, Liv Helga Dommasnes, Universitetet i Bergen, Lotte Hedeager, Universitetet i Oslo, Tonte Hegard, Riksantikvaren, Magrét Hermanns-Auðardóttir, Islands Universitet, Deborah M. Griffith, Dartmoor National Park Authority, Ingegjerd Holand, Riksantikvaren, Linda Hurcombe, University of Exeter, Randi Håland, Universitetet i Bergen, Kristine Johansen, Riksantikvaren, Erik Johansen, Rigsantikvaren, Dorthe Kaldal Mikkelsen, Universitet i Aarhus, Christian Keller, Universitetet i Oslo, Else Johansen Kleppe, Universitetet i Bergen, Lyder Marstrander, Riksantikvaren, Jytte Ringtved, Universitetet i Aarhus, Hilmar Rommetvedt, Rogalandsforskning, Arnfinn Rosnes, Fylkesmannen i Rogaland, Gunhild Setten, Senter for Grunnforskning, Laura Jane Smith, The University of South Wales, Synnøve Vinsrygg, Nordic World Heritage Foundation, Stig Welinder, Mithögskolan, W. Haio Zimmermann, Niedersächsischen Institut für historischen Küstenforschung; til mine kolleger Sveinung Bang-Andersen, Sverre Bakkevig, Ragnar L. Børsheim, Karstein Dalaker, Åsa Dahlin Hauken, Rigmor Eltervåg, Oddveig Foldøy, Monica Forfang, Kerstin Griffin, Anne-Brith Hatleskog, Olle Hemdorff, Mari Høgestøl, Per Haavaldsen, Nina Elisabeth Ingebretsen, Harald Jacobsen, Gitte Kjeldsen, Siv Kristoffersen, Kirsten Juhl, Trond Løken, Arne Johan Nærøy, Jenny-Rita Næss, Barbara Sageide, Aud Simonsen, Ragnhild Sjurseike, Anne-Kari Skår, Einar Solheim Pedersen, Eli-Christine Soltvedt, Helge Sørheim og Paula Utigard Sandvik ved AmS, og til Svanhild Alver Kaasen, Inger Isdal Berg, Harald Hermansen, Per Hernæs, Hjalmar

Kvam, Anne Helén Larsen, Birger Lindanger, Frode Pilskog, Ottar Rønneseth, Erik Wishman, Audun Øyri, og Jan Aakvik som alle lånte øre og bidro med faglig tips, diskusjon, og kommentar, og dokumentasjon, litteratur, presse, formidling, publisering, omvisning, overnatting og reisefølge.

Takk også til alle andre kolleger ved Arkeologisk museum i Stavanger som hver på sin måte kom med oppmuntring, hjelp, råd og assistanse; stor takk til Liv Bakke og Gro Hansen i biblioteket, Bente Brønnick, Tore Olsen og Tone Sleire i arkivet, Åge Pedersen og Terje Tveit på foto, Federico Silva og Ralf Hartel på EDB, og Else I. Bjørkhaug, Asta Jøssang, Joni G. Jacobsen, Tordis T. Guldhav og Eva Nord i administrasjonen. Jorunn Christensen og sivilarbeider Vegard Thorsen skrev ut intervjuene, og Astri Hølland Berg rentegnet gravningstegninger. Tove Solheim Andersen stod for grafisk design, redigering og layout av manuskriptet. Jostein Kvaløy sørget for bord og stoler, Jostein Mæhle for lys og varme, og Marit Olsen og Florita Olderbø holdt det støvfritt og reint rundt meg.

Inni mellom kommenterte Arnvid kapittel 5 og senere det øvrige samlet, og sammen leste vi korrektur på rampen. Underveis hadde jeg også selv blitt finansiell deltaker, og prosjektet nådde til veis ende. Igjen en takk til alle; feil og mangler står jeg selv for.

Ølen kommune ble innlemmet i Rogaland fylke i 01.01.2002. Dette er ikke tatt hensyn til i kartmaterialet i avhandlingen.

Stavanger pinsen 2003

Grete Lillehammer

1. KONFLIKT SOM KONTAKT - LANDSKAP, STED OG VEIVALG

"The right to assert anything is always countered by the rights of others to freedom of rejection of your assertion. — I am interested in protest and conflict because resolution is to be found in their midst. I apply this reasoning to all conflict from the private bedroom with its body and gender politics to the public area of the street with all its intrigue manipulated by secrets held in the participants' mind" (McGookin 1996)

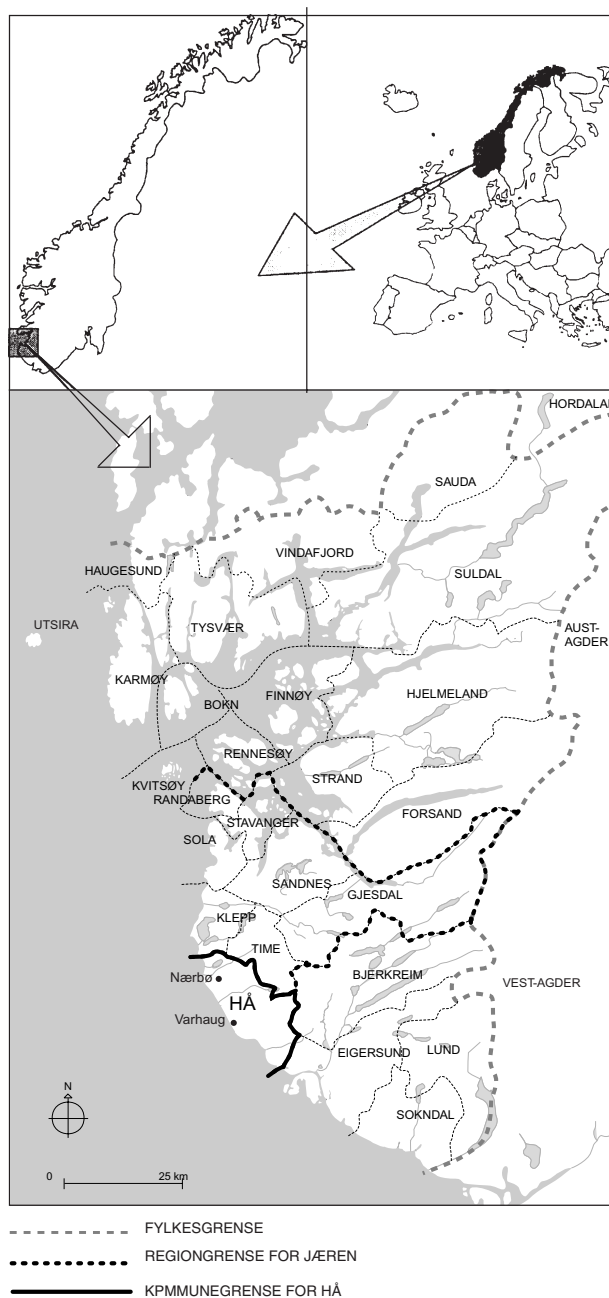

Fig. 1. Hå kommune er den sydligste av åtte kommuner i regionen Jæren i Rogaland. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

Vi skal begi oss på en reise inn i to geografiske og sosiale verdener, til et landskap der kulturminner finner sted ved fortidens minner i dagens miljø. Det er kulturminneforvaltningens møte med en type landbrukslandskap - utmark og lynghei, og landskapets aktører - bønder og byråkrater - som skal lede oss på veien. Landskapet befinner seg i et avgrenset distrikt og i en særlig del av landet, Hå kommune i Rogaland (fig. 1). Vi skal betrakte kulturminnene fra ulike synsvinkler, og undersøke aktørenes kulturforståelse av landskap, kulturminner og miljø i forhold til tid, og sosial og etisk struktur.

Menneskets omgivelser består av både natur og kultur, og kontakt blir i denne sammenheng til når mennesker kommer i berøring med sine omgivelser. Mens landskapet betegner menneskets omgivelser, er det mennesket som er landskapets aktør. Det forholder seg *til* landskapet på ulike vis; mennesket beboder rommet (Merlauponty 1994:93-94, min utheving), beveger seg gjennom det (Augé 1995), og har erfaring og formening om det (Bengtsson 1993:27-29) (jf. kap. 2, note 1). Relasjonen mellom natur og kultur i omgivelsene er forbindelser som kan utløse positive eller negative reaksjoner mellom mennesker, grupper og institusjoner. Når vi retter blikket mot denne siden ved kulturminner, nemlig konflikt som kontakt, er det fordi konflikt i heldige tilfeller virker avklarende og skjerpene på omgivelsene. Konflikter får fram brytninger og motsetninger som kan være tilslørt i dagliglivets gjøremål. De viser at kulturminnevernets forvaltning ikke er et statisk eller isolert område i samfunnet. Forvaltning er en kontinuerlig prosess av krefter som virker sammen for å kunne løse hvordan samfunnet og enkeltmenneskers interesser og verdier lar seg forene i landskapet.

Hovedmålet for undersøkelsen er todelt. Det er å få kunnskap om

- kultur- og verneforståelse av dagens kulturminner og miljø, samfunnsforholdninger og endringer blant forvaltningens aktører og brukere

- utmarksminners alder, funksjon og sammenheng, kontinuitet og diskontinuitet i dagens og fortidens miljø

Det overordnede målet er å foreta en analyse av hvordan vern av kulturminner og miljø kommer til uttrykk i folks holdninger, og hvordan folks holdninger påvirker forvaltningen. Er det konflikt i forvaltningen av utmark og lynghei? Arbeidshypotesen er at et arkeologisk kulturminne som alvedans er et utmarksminne. Kan undersøkelse av alvedanser og deres alder, funksjon og sammenheng bidra til å belyse forvaltningskonflikter i utmark? Hvordan ser bønder og byråkrater på landskap, kulturminner og miljø på jærgarden? Et vesentlig spørsmål er forholdet mellom vern og fristilling av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. En ytterligere utdyping av problemstillingen er aktørenes holdninger til endringer:

- Hvilke holdninger preger kulturminneforvaltningen?
- Hvilke holdninger preger bønder og byråkrater som forvaltere?

Det overordnede temaet er aktørenes kulturforståelse av kulturminnevern, og den konfliktfylte relasjonen er forholdet mellom kulturminnevern og landbruk i miljøvernens arealforvaltning. For å få større oversikt over hvordan aktører og brukere oppfatter landskap som er menneskeskapt, bearbeider vi den konfliktfylte relasjonen på ulike nivåer og i ulike sammenhenger med temaet. Vi anvender fysiske spor for å klargjøre aktørenes kulturforståelse av kulturminner og miljøer i landskapet. Det innebærer at vi har forventninger om at aktørene gjennom tale og adferd viser oss noe av sammenhengen mellom natur og kultur, menneske og landskap, og hvor mye plass nåtidsmennesket gir fortiden i landskapet.

Kulturminner i denne sammenheng er de eldste i landet, dvs. de arkeologiske kulturminnene kalt fornminner som er automatisk fredet etter kulturminneloven (NOU 2002:193) (jf. 4.6.). Dette er kulturminner som er fredet i kraft av å bli oppdaget, uavhengig om de er tidligere registrert av kulturminnemyndighetene (Bjerck 2001:33). I juridisk forstand er kulturminnene eldre enn reformatjonen (inntil år 1537 e. Kr), og i denne forbindelse er de ikke samiske (NOU 2002:180). De er land- og vannbaserte minner som vi erkjenner teoretisk og metodisk ved hjelp av arkeologiske søk og utgravinger i tverrfaglig samarbeid med andre vitenskapelige disipliner. Arkeologisk kulturminne er en betegnelse som opptrer i utredningsspråket i miljøvernet (NOU 2002:32, 40, 193-194). Der er forklaringen at kulturminnet representerer det lange tidsperspektivet, den tidligste bosetningen og lavteknologiske samfunn (NOU 2002:40). I tillegg til at det finnes en del ruiner og noen bygninger av stein og tre som er fra middelalderen, er arkeologiske kulturminner de eneste kilder til innsyn i og kunnskap om folks liv,

virke og samfunnsforhold i forhistorisk tid (NOU 2002:193). Men arkeologiske kulturminner er noe mer ved at de er spor etter hendelser som går på tvers og er uavhengige av juridiske grenser i lovgivingen. Slike kulturminner kan være fra nyere tid (yngre enn 1537 e. Kr.), og overskride den historisk-juridiske grensen mellom fornminner og nyere tids kulturminner. For å løsne på og åpne for et lengere tidsperspektiv og en romlig utvidelse som virker samlende på forskningen, bruker vi gjennomgående arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som betegnelser på fornminner og fornminners omgivelser. Unntaksvis refereres det til fornminne der begrepet er brukt eksplisitt i referansen.

Arkeologiske kulturminner i landskapet er objekter med høy alder som er kilder til kunnskap og opplevelse for dagens mennesker. Vi skal derfor kaste et mer utvidet blikk på relasjonene mellom kulturminner, miljø og landskap. Slik kulturminneloven foreskriver, tar vi for oss arkeologiske kulturminner både som spor etter menneskelig virksomhet i det fysiske miljøet og som lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til (Lov 2001:5). Det er kulturminnenes plass i landskapet og miljøet som fører til at de blir konfliktskapende objekter for aktørene. For å illustrere hva som gjennomsyrrer konfliktene, retter vi søkelyset mot to tilsynelatende ytterpunkter i romlige konflikter som fenomen; det gamle og det nye i landskapet. I lys av dette tidsperspektivet ser vi nærmere på hvilke spørsmål som melder seg til temaet konflikt som kontakt i forholdet til natur og kultur. Framfor å bruke en innfallsvinkel som beskriver og referer til en kronologisk rekkefølge av konflikter i landskapet, skal vi av hensyn til temaet anvende de tilbakekastende betraktninger som refleksjonen kan gi av ettertanke til spørsmålsstillingen. For å bygge opp en teoretisk plattform for analyse er det valgt en åpen og spørrende form (jf. kap. 2-3). Det skyldes at kulturminnevern er et samfunnsområde i det offentlige der utøvelse av makt og kontroll legger bindinger på det som er saksfeltets tre deler; landskap - aktører - arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer.

Kulturminnevernet er regulert av et lovverk som er styrt av et statlig embetsverk. I dette verket utfører byråkrater forvaltningstjeneste og håndverk gjennom saksbehandling og skjønnsutøvelse. De utfører praktiske og instrumentelle handlinger i et arbeid som favner vidt og har langtrekkende konsekvenser for samfunnsutviklingen. Det dreier seg om adferd som berører områder som etikk, estetikk og politikk, der vi omsetter teori og lærdom i handling og gjør bruk av kunnskap for å kunne beherske virkeligheten i menneskets tjeneste. Hvordan er denne byråkratverden? Hvordan er relasjonen mellom kulturminnevern og landbruk, og hvilken betydning har forbindelsen med tanke på samarbeid om forvaltning av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer? Våre oppfat-

ninger av hva som skjer i forholdet mellom kulturminnevern og landbruk, inngår i, henger sammen med og er avhengig av det som skjer i forvaltningens verden, men stiller det noen aktører utenfor? Det kan være at forvaltningsbegrepet er for snevert når vi overfører det til landskapet og ser det i relasjon til brukere av offentlig forvaltning. Brukerne representerer en krets av personer som har anledning til å gjøre seg nytte av eller er utsatt for å bli rammet av offentlige tiltak i en eller annen forstand (Skare 1987:280). Det blir et siktemål å utvikle kunnskap om kulturminneforvaltning som virker samlende på hele virksomhetsfeltet.

Romlig konflikt som kontakt handler om forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer, men det handler også om noe mer enn dette. Hva det overskridende er, er tilsynelatende et ukjent landskap som vi søker fram til i undersøkelsen. Det betyr at vi ser på landskap som et flerfaglig og tverrfaglig forskningsfelt. Kulturminnevernet blir framstilt på ulike måter, og stemmene der er mange. Det er det offisielle synet som er nedfelt i statlig miljø- og kulturpolitiske målsetninger. Det er resultater som forskere, planleggere og utredere kommer fram til, mediaoppslag og meninger blant folk flest, bønder så vel som det allmenne publikum. Felles for Staten og de fleste forskere, planleggere og utredere er anvendelsen av det historiske perspektivet på forvaltning av omgivelsene. De gjør opp status og trekker konklusjoner av hva kulturminnevern er i forhold til framveksten og opprettholdelse av Staten (Ågotnes 2000). Men slik er det ikke for folk flest. Folks holdninger er preget av det praktiske livet i hverdagen som gjerne er dagsaktuell. Det hverdagslige perspektivet har nærhet til egen livsverden i dagliglivet. Det betyr at vi går inn i og analyserer hverdagslandskapet i undersøkelsen. Vi legger oss nær opp til dagliglivets perspektiver, men uten å la den historiske dimensjonen gå tapt på veien.

Den moderne tenkemåte stiller seg ofte likegyldig til historie og representerer et brudd på en historisk bevissthet (Schorske 1998). I tilnærmingen til de romlige konfliktene har vi for øye spørsmålet om hvordan modernitet som tidens krav om fornyelse blir mestret ved å tenke enten med eller uten historien i landskapet. Hvilke konsekvenser har slike perspektiver for utforming og bruk av omgivelsene? Det er nødvendigvis ikke slik at perspektivene er motsetninger i relasjonen mellom kulturminnevern og landbruk. Snarere kan det være påfølgende perspektiver eller faser som går hånd i hånd i omforming og bruken av landskap. Historisk erfaring eller mangel på slik erfaring kan vi erkjenne gjennom tilstedeværelse og dialog med aktører og brukere. I undersøkelsen forventer vi at slike erfaringer er tilstede som kilder fra virkeligheten; i tekster, landskap og samtaler. Tekster danner grunnlag for målsetninger, styringsredskaper og ikke minst kunnskap om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Landskap inneholder fysiske spor etter konflikter som vi

kan undersøke. Samtaler gir oss mulighet til gjensidighet, til å nærme oss konfliktene, snakke med aktører og brukere om erfaringer, og se for oss konfliktløsninger på bruken av utmarksmiljøer.

Forskning på kulturminnevern er et nytt vitenskapeleg felt i miljøvernet. Av den grunn krever det et faglig løft og en særlig gjennomarbeiding av teoretiske forutsetninger og metodiske muligheter for analyse. Vi skal nærme oss problemområdene på liknende vis som ved avdekkingen av "lagkakene" i en arkeologisk sjakt. Lag på lag går vi dypere ned, men sjakten som framkommer når rommet er tømt for fyll, er et nytt rom. Det er et superrom av kunnskap som blir til gjennom å løsne på tingenes tilstand. Målsetningen er å overskride forståelsen av dagens konflikter i kulturminnevernet gjennom en analyse av landskap og mennesker som del av omgivelsene. I undersøkelsen blir det lagt vekt på en fenomenologisk tilnærming (jf. 3.5.). Det betyr for det første at det overordnede metodiske grepet er den praksis som forskeren utøver gjennom analyse- og skrivearbeidet. For det andre blir de underordnede metodene presentert og tillempet underveis som del av praktiseringen. Den søkende tilnærmingen medvirker innledningsvis til at vi kommer til å springe fra det ene aspektet til det andre som om vi dreier på et prisme. Vi retter fokus på fasetter som i refleksjonens lys kan glimte til, kaste nytt lys over temaet, og bidra til å føre undersøkelsen framover. I begynnelsen virker blikket uskarpt med uklare flekker og nyanser som kan forvirre og sprike i mange retninger. Men etter hvert vil de teoretiske og praktiske søkene i problemområdet bringe større klarhet og sammenheng i synsfeltet.

Først blir saken selv presisert og grunnlaget lagt for den teoretiske og metodiske behandlingen av problemstillingen. Vi definerer begreper og avdekker perspektiver som ligger latent i temaet om konflikter i landskapet (kap. 2). Deretter søker vi å finne fram til en teori for kulturforståelse om romlige konflikter som metodisk sett kan gjennomsyre analysen (kap. 3). For å kunne belyse kulturforståelse av forvaltningskonflikter blant aktørene, ser vi nærmere på hvordan kulturminnevernet framtrer som en ideell orden i miljøvernet. Vi analyserer kritikk som er framkommet i forhold til lovverk, målsetninger og strategier med sikte på klarlegging av grunnlag og forutsetninger for kulturminnevernet som erfaringsområde (kap. 4). Deretter undersøker vi kulturforståelsen av hvordan den faktiske orden i landskapet framtrer fysisk og i et langt og kort historisk perspektiv (kap. 5-6), og drøfter resultatene i forhold til hverandre (kap. 7). Til slutt bruker vi resultatet til å trekke konklusjoner og se framover (kap. 8). For å få til en glidende overgang mellom den teoretiske og metodiske tilnærmingen (kap. 1-4) og den praktiske delen av analysen (kap. 5-6), oppsummerer kap. 5.1. resultatene fra kap. 2-4.

2. VEIEN TIL SUPERROMMET

2.1. ”Til tingene selv”¹ - rommets drama

*”Det er den som skriv saga som formar historia”
Maria i Oksamyra, Vatnamot i Hå (1882-1972)
(Gjesdal 1997:6)*

Den 18 mars 1996 ble det avsagt en dom i Gulating Lagmannsrett som satte strek for en lang historie. ”Forsandsaken” (Husby 2001:187-188,190) kalles en sak som hadde pågått i fem år². Det er historien om den tiltalte som først ble frifunnet, for senere å bli dømt. Det er saken om brudd på kulturminneloven der Øko-krim la all sin prestisje i å vinne, og der arkeologisk kunnskap og kulturminnefaglig skjønn først ble veid og funnet for lett i forhold til det folkelige lekmansskjønnet. Sakens historie inneholder alle de egenskaper som skal til for å gjøre den verdig til en stor sak i byråkrati og media; en konflikt mellom kong Salomo og Jørgen Hattemaker, der den lille mann - bonden - til slutt taper den rettferdige strid om råderetten til sin eiendom. I første omgang mener statens mann - dommeren - at folkets tale om en rydningsrøys er rett. I andre omgang har kulturminnevernets tjenestekvinner og -menn samlet seg etter sjokket ved tapet i første instans. Det kulturminnefaglige skjønnet til arkeologen, som er overprøvet av en annen statlig tjenestemann - juristen, vinner fram i andre instans gjennom tilføring av nye vitenskapelige bevis i saken (Prøsch-Danielsen 1996).

Den faglige striden, og spiraleffekten av den, ble aldri fanget opp av mediene. De rettet først og fremst blikket mot menneskene og ikke tingene i dramaet. Mediene var gjennom Øko-krim kjent med at et stort antall saker om brudd på kulturminneloven i Rogaland stadig ble hengt av mangel på bevis. De var likevel helt uten innblikk, eller kanskje de overså helt, at dette ikke skjedde for første gang. En tilsvarende juridisk overprøving fant sted i Sandeid i Ryfylke noen år tidligere, og da ble dommen stående³. I ”Forsandsaken” førte bevisbyrden til at påtalemyndigheten ble nødt til å gjøre inngrep i et kulturminne for å kunne føre fram bevis i saken (Husby 2001:193-194). I realiteten måtte staten ta i bruk samme grep mot et arkeologisk kulturminne som gjerningsmannen stod tiltalt for. Mens den statlige partens inngrep etter beviselige fakta var lovlig, var den folkelige partens adferd ulovlig.

Staten og forhåpentligvis folk flest vant kunnskap og erfaring gjennom saken og dommen. Konflikten om råderetten til landskapets ressurser, og klimaet mellom partene i forvaltningen av landskapet, var blitt ytterligere skjerpet.

”Forsandsaken” er den foreløpige toppen på et stigende forløp som har røtter lengre tilbake. Den viser hvor kort vei det er til skader mot det fysiske miljøet uavhengig av hvor vi som mennesker står i en strid. Selv kulturminnernes høye beskytter - staten - kan forvolde skader i konflikter. Skader kan imidlertid ha annet omfang og betydningsinnhold enn det fysiske som er knyttet til materiell kultur i landskapet. Første gang jeg forstod at det var konflikt i kontakt med kulturminnevernet, var da jeg som Oslostudent i slutten av 1960-årene sammen med flere andre, deltok i registrering av arkeologiske kulturminner i en landbruksbygd på Sørvestlandet. Det var et sted der folk delte livets opphold og næring mellom det ”der heime” og ”Amerika”. På den oppbyggelige bakveggen ”der heime” kunne det henge det kjente bildet med motivet av ”Jesus på kne i Getsemane”. I kjelleren hos naboen, på loft eller i uthus, trodde vi det putret noe sterkt på et apparat som senere kunne ende på flasker i nærmiljøet. I gråsonen mellom Bibel og brennevin var ”jorplehuset” på gardene det vi klarte å omskrive til gravhaug⁴. Etter at vi var dratt fra bygda, ble vi framstilt som lettfattelige løyer i 17-mai-folketoget av stedets ungdom. Vi var de eksotiske og fremmede - de andre - som kom utenfra med stemmer fylt av Beatles ”Seargent pepper’s lonely heart club band” og etter kveldssetet danset ”Puppet on a string” til akkompagnement fra medbrakt gitar. Vår oppførsel bar tydelige tøværstegn på at ”1968” og ”flower-power” var i emning. I ettertid kan jeg se at vi ikke visste å te oss bedre, og at vi i de andres øyne manglet folkeskikk.

Nå hadde vi nok forestilt oss at det i bygdas pendlende erfaring fra det rocka ”Amerika” lå tøyelige muligheter for møtesteder som kunne overskride relasjonen mellom ”dem” og ”oss”. I døråpningenes kulturmøter rådet en vennlig kontakt mellom oss utenfra og de som bodde i bygda. Men under overflaten sydet noe udefinert som grenset mer til det ubehagelige ved kroppens slit gjennom lange dager i sol og regn, under løvkroner, i tett krattskog, over utmarksbeiter, og langs knudrete stier ved

sjøen og i heia. Var det nei-takk'ene til dråper som ble bydd fram fra skjulte gjemmer som gjorde utslaget? Det er for sent å finne ut om det var forholdet mellom rødvinen eller brennevinet som lå under og utløste det ubehagelige i kulturkontakten, eller om det var noe helt annet. Kan hende var avståelsen fra å delta i et tradisjonsrikt ritual, bli bydd og lukket inn i et fellesskap om ære, vennskap og fred, det samme som avvisning av kontakt. Var det slik at vi i pur ungdommelig uforstand sa fra oss muligheten til å bygge opp et tillitskapende forhold og vise gjensidighet og respekt for andres menneskelige verdighet (Maalouf 2000)?

Historien om den spenningsfylte kontakten ved arkeologisk feltarbeid ble begynnelsen på en kroppens erfaring i arkeologien (Lillehammer G. 1999a:21). Det ble historien om en levde erfaring (Moi 1998) i en praksis som sjelden eller aldri er undersøkt i kulturminnevernet (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:37). Ved siden av intellektuelt basert kunnskap om faglig verneteori er denne praksis en særlig tung og kroppslig kulturforståelse som er tidkrevende å tilegne seg. Den handler om vekselspill mellom tradisjon og fornyelse, og om ensformighet, repetisjon eller brudd på gjentakelser. Vi har å gjøre med en forvaltningserfaring der tillærte kroppslige bevegelser stadig må tilpasses behovet for handling i møte med nye mennesker, steder og landskap. Det er en kulturell praksis, et uttrykk for en taus kunnskap som ikke finnes i rasjonelle formler og formuleringer, som likevel er en praktisk, intuitiv og kroppslig kompetanse (Fink 1993:133). Det som teller, er det som er her, men det er tilstede i en annen og forskjellig verden (jf. Olsen et al. [1993]) Senere fikk jeg flere anledninger til å lytte til nye historier, bli delaktig og lukket inn i andres levde erfaringer. De utvidet innholdet, utdypet betydningen og ga variasjon til kunnskapen om kulturmøtene mellom de andre og oss, mellom bønder og byråkrater. Historiene om den kvinnelige museumsconservatoren som av bonden ble stengt inne i fjøset alene med en stut, om konservatoren som fikk en times skjennepreken som håndtrykk før den arkeologiske utgravningen kunne begynne på garden, og om den lille gutten som ble med far på en kvikk kveldstur og fikk søvnproblemer på grunn av den sinte bonden i utmarka. Med barnets sinn spurte ungen ut i nattemørket:

- Han kommer vel ikke og tar deg, pappa?

Det er som om vi i forholdet mellom bønder og byråkrater beveger oss i et grenseland mellom

"formell henvendelse som kan virke utrygg og aggressiv, og direkte kontakt som er en labil situasjon og kan være menneskelig" (R/98)⁵.

I løpet av 1990-årene formidlet mediene i Rogaland stadig det varierende klimaet i atmosfæren over ubehagets grenseland, i enkelte høysesonger med nesten daglig og ukentlig presisjon. Oppslagene i media oppveide knapt

nok for "vi fant - vi fant" stemninger fra årets feltsesong. "Forsandsaken" og andre saker kunne versere som krydder i fagmiljøene, og mediene viste sitt Medusa-ansikt for den frie parten som søker sannheten. Men sannheten som det troverdige bevis på den sterkeste stemme, syntes etterhvert vanskelig å finne. Partene som tok til ordet, kom sjelden i direkte kontakt med hverandre i avisspaltene. De daglige møtene fant sted ute på jordet eller ved kaffebordet, og der var knapt en journalist å se. Det vekslende forholdet mellom kulturminnevern og landbruk - tidvis høyrøstet og stridig, tidvis lavmælt og oppgitt - nørte opp under den norske myten om konflikten mellom by og land. I mediene fikk myten leve et eget liv som om synet på verden ikke hadde forandret seg fra Alexander Kiel-land og Nini Roll Ankers dager:

- "Men vinden står fra en annen kant nå - Norges adel, det er bøndene. Og Norges prügelnabe er dets embetstand. Men at den norske bonde i det hele tatt eksisterer, det kan han så menn takke Norges embetsstand for, fru Vargen! Hvem har lappet hans historie sammen, møysommelig, stubb for stubb - og hans språk - og hans skikker? Embetsfolk. Hvem har rekonstruert hans boliger, pillet frem flisene til hans bygningskunst, ettersporet hans rosemaling og hans treskjæring? Embetsfolk! Om det så er folkevisen, nasjonens dyre skatt, hvem reddet den for bonden? En embetsmann, en statstjener, prestemannen gamle Landstad! Hadde ikke professorer, sorensskrivere, prester - akademikere, statstjenere dradd bonden opp av skumringen, hvor han satt og smuldret under ruinene av sine egne tradisjoner, under restene av alt det han selv aldri holdt i hevd, så hadde vi ikke kunnet se ham lenger, kjære Dem" (Anker 1990 [1915]:220-221, min utheving).

- "Nei - Snot for sig og Knebelsbarter for sig - enten By eller helt Land" (Lunde 1978:221). — "Det er det gamle Spørgsmaal: om vi velstaaende Folks Børn fra Embedsklassen og det høiere Bourgeoisie - nogensinde kan forstaa Bønder og smaa fattige Byfolk saaledes, at vi formaar at skildre dem helt sandt i deres *innbyrdes* Forhold? — Derimot har vi med Skræk seet talrige af "vore Folk" — hvorledes de gaar ud og ind i Bondens Stue som i Hans Hjerters Inderste — Og saa ved vi, at Bonden ler sig kryl af disse samme Mænd bag deres Ryg; at han uden den minste Anstrængelse trækker dem omkring efter Næsen gennem et helt liv, uden at de et Secund mærke, hvorledes Bonden lo dem ud, gennemskuede dem og hadede dem. Nei - vi forstaa dem aldrig; og de misforstaa oss ofte — Fordommer og Standsforagt; - det er ikke til at undres over, sligt slibes langsomt af Generationene" (Kielland 1978[1882]:246-247, min utheving).

Det er nå vi må stoppe opp å døyve et eventuelt ubehag ved å våge og spørre åpenlyst: Er utsagnene ovenfor en beskrivelse av dagens styrkeprøver mellom samarbeidsparter som er ulike? Er dette byråkratikulturen i møte med

bondekulturen, fortidseksperter på reise til eksotiske landskap og steder der folkeskikken er annerledes? Når kulturminner er truet kan vi lett komme til å svare at bonden ikke forstår alvoret i saken om kulturminnevern. Det kan være vanskeligere å svare at det er landskapsynet til byråkraten som trenger seg innpå og undertrykker bondens syn på det praktiske behovet for plass til det daglige virket på garden.

"There is, in fact, considerable historical precedence which justifies seeing such enforced, external landscape values as a maskes encroachment on the local community's values and identity" (Olwig 1990:51).

Bonden blir symbolet på den omtalte kulturkollisjonen mellom by og land og mellom fortid og nåtid, en konflikt om kulturell identitet, røtter og føtter (Solli 1997:175). Byråkraten blir symbolet på staten selv materialisert i kjøtt og blod. Samtidig er det som om vi ser dobbelt, både når vi ser bonden og byråkraten, som om den ene ikke er mulig å forstå uten den andre. Vi ser konturene av idealer og realiteter som er blandet sammen eller går i utakt. Når vi forsøker å skille det ene fra det andre, er det som om begge parter skrumper og blir mindre enn det de er til sammen. Hva er forbilde og uting for bonden og byråkraten i forholdet til fortidens minner i landskapet?

"We mainly idealize or demonize the past not as a foreign country, but as close kin to our own present-day homeland" (Lowenthal 1998:ix).

Dagens realiteter i kulturminnevernet er i korttekst at ikke alt av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer kan vernes (NOU 2002). Hele landet kan ikke bli et "Norway museum". Når konflikter mellom næring og fortidsvern blusser opp, blir de utkalte forvaltningsarkeologer lik farende fanter (Lillehammer G. 1994a), reisende til steder med en materiell kultur som ikke er dem fremmed. Med skreppa på ryggen sanker byråkraten inn vitenskapelige kilder som er truet når samfunnets interesser går foran hensynet til arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Bonden blir en historieløs materialist som uten hensyn brøyter seg vei gjennom landskapet for å få inntekter til nok en familietur til Mallorca. Det er betimelig å reise spørsmålet om ubehaget, hvordan det framtrer og hvem som er berørt av det. For kan hende er verden snudd på hodet? Det er ikke arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som er truet, for de har allerede et vern i kraft av statlig lovgivning og reguleringer. Det er bonden som føler at storsamfunnet truer livsformen. Slik oppslag i media framstiller trusselen, er det meningsløst at grunneier skal belastes økonomisk for arkeologisk utgravning som ofte er kun til ubehag og sorg, men muligens interessant for fellesskapet (Strandbuen 1999:2).

Når vi forfølger synspunktet videre, ser vi at ubehaget er knyttet til troverdighet, og at troen på troverdigheten ligger utenfor kulturminnevernet. Tross flotte funn og store

utstillinger i museene, kan forståelsen for arkeologiske utgravninger være tynnslitt i kommuneadministrasjon og blant politikere. I et klagebrev til miljøverndepartementet ved tusenårsskiftet ba ordførerne i Jærrådet om sikring av en troverdig behandling ved at klager blir lagt til en institusjon som har et samlet samfunnsansvar (Storhaug 1999:2). Dette er et tidens tegn på at dagens politikere har begynt å røre på seg og gripe til hardere midler for å kontrollere konflikter som påvirker samfunnsutviklingen. Brevet dokumenterer at det er flere oppfatninger om hva som er ideal og uting ved bevaring eller fristilling av kulturminner og miljø (jfr. 6.4.2.). Det er som om vi står overfor en samfunnskonflikt om glemsel som viljessakt i forholdet mellom kulturarvens drift og vern av kulturminner og miljøer.

"Forgetting what displeases us is not only normal but necessary; heritage decorum rightly demands concealing the unspeakable, the unpalatable, and the outdated. To sanitize a seamy past aid understanding more than laying it bare" (Lowenthal 1998:161).

Hva er det som er oss nært og fjernt som vi vil glemme; det som vi ikke bør omtale, som er usmakelig og umoderne? I 1980-årene startet den faglige diskusjonen om etnisitet (Næss 1985) for alvor opp i arkeologien og ble synlig i det norske kulturminnevernet (St. meld. nr. 39 (1986-87)), og ennå svever spørsmålet om identitet over landskapet som en godt skjult ideologi med varierende meninger (Hygen 1996:47-51). Midt oppe i dette har vi diskusjonen om konflikt i rollefordelingen mellom kulturminnefaglighet og kulturminnevern (Borud & Gjendem 1993:30-31), om skillet mellom faglige og folkelige interesser for kulturminnevern (Preucel & Hodder 1996:675-677) og mellom kulturarv og historie (Lowenthal 1998). Det er troen på at det i jorda finnes ulikheter som vi kan nyttiggjøre til å konstruere ulike nåtider (Preucel & Hodder 1996:675). Det er også troen på at kulturarven medvirker til gjenopplevelse av fortiden, selv om kritikere vil hevde at underveis i forløpet blir historien hvitvasket, forvrengt og forbedret, og fortiden generalisert og tilpasset behov i nåtiden (Lowenthal 1998:101,142-143) (jf. 3.4.).

Når vi går inn i diskusjonene om tro og identitet på alvor, blir det klart hva vi kan forvente av perspektiver på en undersøkelse av konflikter i landskapet. Når kritikken påpeker at kulturarv er knyttet til tro, vil det si det samme som å gi seg over til følelser og det som ikke lar seg bevise. Det innebærer en kontrast og et paradoks til intellekt, viten og vitenskapelig fornuft som grunnlag for definisjoner av kulturminner og kulturmiljøer i kulturminneloven (jf. kap. 1). Kulturarv som begrep er nedfelt i kulturminneloven og opptrer sammen med identitsbegrepet som begrunnelse for og forklaring på formål og virkeområde i lovgivingen (Lov 2001:5). I loven viser kulturarv og identitet til sammenhenger med vern av kulturminner og

kulturmiljøer som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning (Lov 2001 op. cit.). De førstnevnte begrepene er utelatt fra registeret og er ikke definert nærmere i veiledningen til lov, forvaltning og håndhevelse av kulturminnevern (Holme 2001a). Selv om begge begreper forekommer i kulturminneloven, bør vi oppfatte forholdene mellom kulturarv og identitet og kulturminne og kulturmiljø som uklare i forvaltningen.

Begrepene kulturarv og kulturminne er språklig sammensatt med kultur, men utover dette fellesskapet er det vanskelig å finne punkter som er forenlige i forholdet mellom arv og minne. Vi forbinder gjerne minne med noe vi husker og på det viset bevarer for ettertiden, i det minste om vi formår eller ønsker det, men hva med arv? Det nærmeste vi kommer, er troen på at arv kan bli til minner dersom bevaring er ønskelig i samfunnet. Konsekvensen av slik tro kan være å ta nødvendige hensyn til folks følelser for å minnes eller glemme fortiden. I arealforvaltningen leder følgene av bevaring eller sletting av kulturminner og miljøer til forskjønnelse av landskap, og valgene bygger enten på kulturminnefaglige hensyn eller andre samfunnshensyn (Lillehammer G. & Hygen 1992:41-53). Relasjonen mellom kulturarv og kulturminne framstår i den materielle kulturen som et motsetningsforhold mellom arv og minne, der forsiden er minnets dekor, mens baksiden er glemselen av innholdet (Lowenthal 1998 op. cit.).

Det motsetningsfylte forholdet mellom kulturarv og kulturminne blir ikke mindre forsterket når vi går inn i identitetsundersøkelsen til Amin Maalouf (2000). I norsk dagligtale betyr identitet at noe praktisk talt er likt noe annet. Mer grunnleggende betydninger er fullstendig likhet, men også å ha en personlighet og være den man er. Det går på ens selvbylde og selvoppfatning (A&GKL 1997:395) (jf. 4.2.). Maalouf foretar en utgraving i hukommelsen for å finne så mange egenskaper som mulig ved sin egen identitet. Det høyst personlige funnet er en identitet som består av en rekke egenskaper og er kulturelt sammensatt. Han er araber, libanese, fransk statsborger, kristen, gresk-katolsk, snakker arabisk, skriver fransk, bosatt i Frankrike osv., og et eksempel på at folks bakgrunn kan være både flerkulturell og tverrkulturell. Budskapet til Maalouf er at alle mennesker har mange tilhørigheter. Den enkeltes identitet er kompleks, unik og uerstattelig, og står i et motsetningsforhold til ideen om at identitet er endimensjonalt knyttet til ett enkelt fenomen, eksempelvis rase, religion, nasjon, slekt, familie, kjønn osv. Det endimensjonale som ideal er en identitet som dreper og en ubehagelig problemstilling i forhold til de konfliktfylte dramaer som utspiller seg i dagens globaliserte verden. Med andre ord er identitet et begrep som er ladet med følelser av ubehag og konflikt mellom kultur og menneske (jf. 3.3.-3.4., 3.6.).

I kulturminneloven er identitet og kulturarv plassert

først og derfor overordnet definisjonen av kulturminner og kulturmiljøer som er automatisk fredet, fredet ved enkeltvedtak osv. (jf. Lov 2001). Vi kan tolke over- og underordningen som en følge av at troen på og følelsene for sammenhengen med fortiden i landskapet er sterkere enn viten om den. Grunnlaget for definisjoner av faste og løse kulturminner er imidlertid oppdagelse av og kunnskap om kulturminner og miljøer som vitenskapelige kilder. Bondens jord gjemmer muligheter for nye oppdagelser av kulturminner og miljøer som kan gi historisk kunnskap om og opplevelse av hvorfor nåtiden er mangfoldig. Kulturarv- og identitetsbegrepene sin posisjon i loven virker løsrevet fra vitenskapelig oppdagelse og kunnskap, men dette er en diskutabel påstand. Kulturarv har en bruk som følger folks forståelse, tolking og omforming av nåtiden (Lowenthal 1998 op. cit.). Vi kan knytte det konkret til økonomiske, genetiske og biologiske forhold som pengearv eller bestemors gallesten, eller metaforisk til samfunnsmessige og sosiale forhold som generasjoners fattigdom og arbeidsløshet eller det å være født inn i kongehuset (Witt 1998:18). Kulturarv omfatter både det som er personlig arv og det som er offentlig eller nasjonalt anliggende (Hudson 1998). I dette grenselandet mellom det offentlige og det private blir kulturarven musealisert og gjenstand for kommersialisering og kamp om markedskrefter i kulturarvindustrien (Hudson 1998, Vestheim 1994:140). Dette er likevel ingen ny historie, men bruken er mer utstrakt og gjennomført i vår tid (Lowenthal 1998:7-102).

Kulturarv synes å ha sammenheng med både et folkelig fellesskap og individets forståelse, tolking og omforming av fortiden i en nåtid, og å være grunnlag for mytologisering av fortiden. Det kan stilles spørsmål om folkelige forutsetninger for produksjon av kulturarv omfatter en tvetydig betydning av kulturminne som begrep; en folkelig kategorisering for omforming av røtter og minner, og en vitenskapelig kategorisering for kildevern. Innledningsvis bør vi se muligheten for sammenblanding av begrepene kulturminne og kulturarv, og at dette innebærer et analytisk skille mellom fagfolks og folkets kulturminner. Det kan være at en slik distinksjon tåkelegger hele problemkomplekset. Det kan også være at hybridisering er et vesentlig grunnlag for konflikt mellom samfunnsinteresser; mellom folks kulturarv og fagfolks kulturminner. Forholdet mellom faglig og folkelig forståelse av kulturminner og miljøer framtrer som et spørsmål om ulikheter mellom livsverdener, fordi samfunnsaktører legger vekt på forskjellig nytte ved vern (NOU 2002). I den historiografiske analysen av "bevarandearkeologi" og synet på kildemateriale er det påpekt følgende:

"It may be true to say that both society and the scientist preserve sources. With this in mind, it is only natural that in the history of preservation there will be periods of conflict between the two parties concerned, alternating with periods

of comparative harmony, as the ideas of what is worth preserving change” (Lundström & Næss 1993:176).

I utgangspunktet går vi ut fra at bønder og byråkraters verdener er befolket av eksperter som lever i harmoni eller konflikt med hverandre, og vet best om og vil ha kontroll over systemer som de har ansvar for og styrer med til daglig. En konsekvens av moderniteten som prosjekt er etablering og utvikling av ekspertsystemer der folk flest må stole på spesialistene og spesialistene på hverandre (Giddens 1991:21-29). Spørsmålet er ikke lenger hvem som eier fortiden, men hvilke nåtider som tilhører hvem, hva vi identifiserer oss med, og om vi stoler på ekspertenes syn. Det er et spørsmål om tillit til ekspertsystemer og til ekspertene selv. Det vesentlige spørsmålet om forståelsen av kulturminne og kulturarv blir betydningen av begrepet kultur som et fellesgode for samfunn og en gruppe mennesker som står i et bestemt forhold til hverandre og har noe felles (Klausen 1995:27).

Oppsummering

Vi står tilsynelatende framfor en opprørt verden av tvetydigheter der det kan være vanskelig å se den ene verden i forhold til den andre. Tilstandene har endret seg på de hundre årene siden Kielland skrev brev til broren Jacob og forfatteren Jonas Lie. Snott og knebelsbarter møtes til stadighet - ja sogar i samme person, men hva slags stemmer har de? Endringer i landskapet som omgir bønder og byråkrater har gått fort og til tider dramatisk for seg, og kan hende har ikke hodet klart å følge med kroppen. I følge Jean François Lyotard er det moderne en kritikk av gårdsdagen og det godtatte, og der fordommer er satt under mistanke (Lyotard 1987:19). Postmoderne kritikk er en del av det moderne, og søker etter nye framstillinger i antydningene av det vi fatter og ikke kan framstille direkte, som i språkspill og vitser (Lyotard 1987:22). De mediefokuserte konfliktene mellom landbruk og kulturminnevern tilkjennegir behovet for å undersøke tingenes tilstand – sakene selv - og få større klarhet i ubehaget som menneskelige drivkrefter fører med seg i samfunnet. Om det er mulig komme i balanse igjen, er et åpent spørsmål. Hvor skal vi lete, - blant godtatte selvfølgeligheter eller i det vi knapt vil eller kan se? Det er nærliggende å begynne med landskapet, rommet der dramaene utspiller seg, med menneskets omgivelser.

2.2. Landskap som konflikt

” I min barndom rekna ein med to katastrofar som kunne ramma ein gard og styrta dei som budde der, ut i det ytterste mørke. Det eine var munn og klausjuka. Då måtte heile buskapen drepast og destruerast. Det andre var at låven brann” (Aareskjold 1998:4)

I dagliglivet og den moderne mediaindustrien er landskap blitt et moteord (Jones 1993:17). Interessen for landskap er forklart som en nyromantisk vekkelse og en miljøfeber med virkning i det offentlige, også på kulturminnevernet. Det er vokst fram en gryende erkjennelse av landskap som kultur i forhold til natur, en interesse som overskrider tradisjonell praksis blant arkitekter og geografer. I praksis er det for eksempel forventet at arkeologen skal forsyne geografen med data om og forklaringer på menneskelig evolusjon og utvikling (Wagstaff 1987:4). Det er imidlertid skjedd en tilnærming mellom geografi og arkeologi. Oppgaven med landskapsvern har overskredet målet med bevaring av kulturarv og dokumentasjon av det som går tapt på grunn av moderne samfunnsutvikling. Fortidens etterlatenskaper er blitt til ressurser vi kan undersøke, ikke alene som forskningsobjekter, men som veier til erkjennelse av fortiden og konfliktene mellom kontinuitet og endring (Wagstaff 1987:5, Fowler 1987:173-199) (jf. 4.6.). De nye tilnærmingene til landskapet reiser spørsmål om hva forvaltning innebærer av valg for aktører og brukere (jf. 3.5.). De berører spørsmål om forståelse, ideologi og makt hos de som fatter beslutninger (Wagstaff 1987 op. cit.), og om hvorfor fortiden står fram som et emne i nåtiden (Bloch 1977:279). De innebærer en dypere erkjennelse av at landskapet er en menneskelig konstruksjon (Krogh 1995:1). Vi kan lese landskap allment og kulturbestemt med ”de kulturelle briller” på (Gaukstad 1988:19).

I alminnelig språkbruk er landskapsbegrepet forankret i historisk kunnskap om og erfaringer med omgivelsene. Landskap betyr en naturlig avgrenset landstrekning, en egn slik den *viser seg for øyet* som naturforhold og helhetspreg osv. Det betyr en billedlig gjengivelse av landstrekningen, og en landsdel som ved naturlige grenser eller administrativt i gammel tid dannet en enhet (NRO 1937:2860, min utheving). Det forekommer eldre betydninger av landskap som henviser til forhold, sed og skikk i et land (NRO 1937 op. cit.). Land er også et begrep som betyr tørt land i motsetning til sjø, og til dette begrepet er det knyttet en rekke meninger som henviser til eiendom; til jordstykke, grunn, grensemerker, åpen plass, inngjerdet stykke, udyrket område og hei (KL 1965:193). Betydningsinnholdet i landskapsbegrepet viser derfor til hvordan vi fysisk og mentalt forholder oss til omgivelsene, og opptrer og omformer landskapet til en orden, eksempelvis et område for en mark eller en verden (NSO 1976:127). Med andre ord skaper mennesker land - landskap - og bruker det som ressurs til sine formål. De er deltakere i en kontinuerlig prosess som handler om bevaring og endring av alt det som er fastlagt som naturlig og kulturlig i terrenget, og der retningen er framtiden (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:37). Det foreligger en rekke betydninger av naturen og kulturen i landskapet, og vi kan ikke forvente at synet på landskap er

entydig mellom aktørene i undersøkelsen.

Når eksperter fra forskning og offentlig byråkrati uttaler seg (jf. 2.1.), opptrer de med en varierende rekke av landskapsbegreper, og flere definisjoner blir brukt samtidig (Jones 1993, Fægri 1987:5). I landskapet er det kulturmarker (Austad 1987), slåttenger (Norderhaug 1987), kyst-, lynghei-, fjord-, innlandsbygd-, dal- og høyfjells/viddelandskap (Brekke 1987), produksjonslandskap, rekreasjonslandskap og konsumpsjonslandskap (Gaukstad 1988), landbrukslandskap (T-863), fysiske landskap og mentale landskap (Schanche 1990), mytiske landskap (Johansen 1988), objektive landskap og genuslandskap (Magnus 1990), konkrete landskap og estetiske landskap (Jones 1993, Geelmuyden 1989), hverdagslandskap og prestisjelandskap (Mulk & Bayliss-Smith 1999, Lillehammer G. 1994b), visuelle landskap og funksjonelle landskap (Gansum, Jerpåsen & Keller 1997, Keller 1993), historiske landskap og sosiale landskap (Brendalmo et al. 1997, Brendalmo 1997:32), antropologiske landskap (Hirsch & O'Hanlon 1995), fenomenologiske landskap (Krogh 1995, Tilley 1994), byråkratiske landskap (Setten 2001b, 2000) og menneskenes landskap (Welinder 1993) osv. Vi har også forvaltningslandskap som administreres av det offentlige (stat, fylke, kommune), og der aktører (eiere, leiere og myndigheter) arbeider for å opprettholde eller forbedre produksjonsfaktorenes produktive evne (A&GKL 1996:400) (jf. 4.3.). Vi kan dessuten betrakte det som forskningslandskap med en flora av hypoteser og teorier om hva landskap er og hvordan vi ser på virkeligheten (Geelmeyden 1989:62-63). For noen er landskapet ganske enkelt et landskap, mens alle andre tillegg er egenskaper som er med til å skape kulturlandskapet. Når mennesket forlater det, vil det gå tilbake til et mer "naturlig" stadium (Fægri 1988:5). Dette er et kritisk syn på hva landskap er når vi ser det som materiell kultur i forhold til mangfoldet i naturen. Det tar utgangspunkt i at landskapet som natur danner forutsetning for menneskets erfaringer av de fysiske omgivelsene.

Ut av det sammensatte begrepsfeltet har det vokst fram et behov for å definere kulturlandskapet som motstykke til naturlandskapet (Gaukstad 1988:13). Kulturlandskap er et begrep som er nedfelt i administreringen av det nasjonale og regionale miljøvernet. Der betyr det et landskap som er formet av menneskers liv og virke, og som bærer i seg forestillinger som påvirker mennesket. Tradisjonelt er det et kultivert landskap som er omformet, dyrket og pleiet for jordbruksformål (Kollandsrud 2001:100). Det er et begrep som ikke peker på en spesiell landskaps-type, men på kulturaspektet i landskapet, og da i alle landskap (Gaukstad 1990:140). Det har ulike funksjoner primært som brukslandskap, men også som ankerfeste for identitet og tilhørighet (Gaukstad 1988:20-21). Landskap er dessuten ofte framstilt som den eneste tilnærmingen til menneskets erfaring av omgivelsene. I arkeologien

blir det hevdet at landskapet er et begrenset perspektiv, og at landskapsbegrepet er paradoksalt. I teorien aspirer det til omfatte hele den menneskelige erfaring, men i praksis undertrykker det kompleksiteten i erfaringen. Det er farget av nåtidens landskapssyn på verden, og av den grunn er det uberettiget å bruke landskapsperspektivet for å finne sammenhenger i fortidens menneskelige erfaring (Johnston 1998:320). Spørsmålet er om vi kan reise tilsvarende kritikk om undertrykking til kulturminnevernet i forbindelse med forvaltningen av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Det er hevdet at det mest særegne ved kulturlandskapet er forståelsen av flerdimensjonalitet, men at mangel på ivaretagning av det dynamiske aspektet ved samfunnsstrukturen vil som følge av dagens lovverk føre til en endimensjonal forvaltning av kulturminner i praksis (Brendalmo 1997:41)(jf. kap. 4). Er det kompleksiteten i erfaringene som er grunnlaget for konfliktene i kulturminnevernet?

La oss forutsette at vi har å gjøre med forholdet mellom ideal og virkelighet, mellom det vi kan kalle en ideell orden og en faktisk orden i synet på og forståelsen av landskap. Idealet er at landskapet i teorien representerer en helhet, mens det i praksis forekommer oss som en reduksjon av idealet. I våre beskrivelser av landskapet legger vi til egenskaper for å angi hvordan vi i realiteten sanser det gjennom sinnets og kroppens erfaring i forhold til hvordan vi mener det bør være ideelt sett. De ulike egenskapene som vi tillegger landskap i kulturminnevernet har bakgrunn i en overordnet ideologi og er nedfelt i lovverk, målsetninger og strategier for vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. kap. 4). Men når vi betrakter kulturminner som del av et landskap som helhet, utvider vi blikket fra kulturminnene til omgivelsene. Det er kulturminnenes plass i miljøet som blir resultatet av perspektivet vi legger på landskapet, og i endring av synsfeltet kan det være at noe blir uklart eller glipper ut av fokus og forsvinner (jf. kap. 3). Når vi klassifiserer og systematiserer kulturminner i forhold til kulturmiljøer, medvirker beskrivelsene til å redusere innholdet i landskapet. Det er ikke helheten som blir beskrevet ut fra målsetningen om å bevare en ideell orden. Det er de faktiske enkeltdelene som vi til enhver tid ser og plukker ut på grunnlag av en variert mengde av muligheter i landskapet (jf. 4.5.1.). Ovenfor har vi ramset opp en rekke slike eksempler på hvordan miljøforvaltere og forskere ser og betegner landskap som omgir brukere til daglig. Hvordan ser bønder på det?

I en etnologisk studie av bondekulturen på Jæren har Ragnhild Thu vist at det kan oppstå konflikt mellom den driftige og rasjonelle siden ved bonden som ønsker å maksimere utbyttet av hvert mål jord, og følelser som er knyttet til steingarder og utmarker i det særmerkte landskapet, det som er igjen av "gamle dage" (Thu 1996:106). Vi kan tolke dette slik at bondens forhold til landskapet

er delt mellom fornuft og følelser; mellom hensynet til landbruksdrift og sporene etter fortiden i landskapet (jf. 6.5., 7.4.). Men bondens eiendom, grunn eller jordstykker er land som er forbundet med arv gjennom odel. Arv kan vi assosiere med overføring av eiendom ved en eiers død (NEB 1979:356). Ut fra utsagnet til Thu er det mulig å tenke seg at for bonden har sporene historisk bærekraft og blir overført til senere generasjoner på garden. Forutsetningen er at slike spor går seirende ut av den store og avgjørende kampen om hvordan bonden forvalter kulturlandskapet og den materielle kulturarven (Thu 1996 op. cit.). I moderne samfunn er overføring av arv regulert av lovverk. Av erfaring vet vi at arv kan være gjenstand for krangel og konflikt som vil kreve framføring av sannhetsbevis. "Forsandsaken" er et eksempel på at egenskaper ved landskapet hadde forskjellig betydning for de involverte partene. Ulike landskapssyn hos aktørene var uforenlige og førte til konflikt; tradisjon stod mot fornying. Bonden ønsket og søkte kulturminnevernet om fornyelse av jordarven, men omformet på egenhånd den faktiske orden i landskapet (jf. 2.1.).

I sammenheng med behandlingen av landskap som ressurs er det foreslått to modeller for utfall av verdikonflikter som "Forsandsaken"; likevektsmodellen og konfliktmodellen (Jones 1981). I den første modellen er bevaring et teknisk problem som vi løser gjennom samordning og samstemmighet, og integrering og planlegging mellom ulike interessegrupper. I den andre modellen blir det lagt vekt på samfunnsendringer, og at bevaring er et politisk spørsmål som vi avgjør gjennom forhandlinger, aksjoner og styrkeprøver i forhold til verdiene hos makteliten i samfunnet. I praksis vil framtidig utforming av landskap bli påvirket av begge modeller, dvs. både av planlegging og politiske forhandlinger (Jones 1981:8-12) (jf. 7.4.). Når "Forsandsaken" endte i rettsapparatet, viser det at de eksisterende partene i saken foretok valg innenfor rammen av en konfliktmodell (anmeldelse av lovbrudd), og at de selv ikke hadde tilstrekkelige midler til å prøve, eller at alle andre midler først var prøvd for å løse konflikten. I "Forsandsaken" ble løsningsvalget å behandle konflikten som straffesak ved en utenforliggende makt som ikke er politisk, i dette tilfellet domstolen. Det som foregikk i retten, var en maksimering av interessene i saken, og der dommen bestemte utfallet av styrkeprøven mellom partene. Uavhengig av hvem som går seirende ut av slike maktkamper, vil konflikt som kontakt erfares som gode eller dårlige løsninger på hvordan vi forvalter framtidens landskap. Det er behov for å belyse og definere konflikt som erfaring nærmere.

2.3. Konflikt som erfaring

Konflikt er et begrep med flere betydninger, og vi kan betrakte det fra flere synsvinkler. Det dreier seg om grunnleggende uenighet om noe alvorlig, om en tilstand der det er umulig å ta en avgjørelse, om når noe er meget forskjellig fra hverandre, og det synes umulig å eksistere sammen eller at begge er sanne (CC 1988) (jf. 3.1.-3.2.). Enklest sagt er det:

- Våpenkamp og strid ("væpnet kamp")
- Sammenstøt og strid mellom personer og samfunnsgrupper eller strid og uoverensstemmelse mellom interesser, ideer, og retninger
- En tilstand hvor to eller flere motstridende ønsker, impulser eller motiver er til stede hos et menneske (Teigen 1970:474)

Konflikt i den siste betydningen viser at den er en sinnstilstand i mennesket som følge av motstridende interesser mellom individer og grupper. På dette grunnlaget kan vi se på konflikten mellom kulturminnevern og landbruk som en ikke-væpnet strid. Men betydningen sier lite om situasjonen for konflikten, hvordan den framtrer i den materielle kulturen, eksempelvis om den fysiske utstrekningen av konflikten i landskapet. I følge Knut Erik Tranøy er krig en strid som er politisk, territorial, etnisk, økonomisk og religiøs og hvor *maktressurser spiller en avgjørende rolle*. Krig og trusler som springer ut av moralske konflikter og uenighet, synes det ikke å være mange av, kanskje ingen. Det kan skyldes at det ikke forekommer rent moralske konflikter som eksisterer løst fra alle andre former for interesse- og verdikonflikter (Tranøy 1998:105-106, min utheving). I utgangspunktet virker det lite hensiktsmessig å utelate maktressurser som vi forbinder med krig fra definisjonen av de ikke-væpnede stridighetene mellom kulturminnevern og landbruk. All den stund vi forutsetter at konfliktene har fysiske utstrekninger i rommet, kan for eksempel territoriale interesser være viktige maktressurser for aktørene. De kan være forutsetninger for aktørenes forståelse av "alvedans", "kulturminnet" eller "garden" som fysiske og mentale konstruksjoner i og om landskap (jf. 2.2., 3.6., 5.3.-5.7., 6.4.-6.5., kap. 7). Det innebærer at konflikt mellom kulturminnevern og landbruk er uenighet som har bakgrunn i ulike interesser (jf. 3.1.-3.2.), og at det er sannsynlig at allmennmoralske verdier inngår i den gitte kulturen (jf. 3.6., 6.4.1., 7.4.).

Max Weber definerer konflikt som en kamp der aktørens handlinger er intensjonelt rettet mot å utøve egen vilje overfor motstand fra andre parter eller grupper. Fredelige konflikter som konkurranse blir ikke uttrykt ved bruk av fysisk vold. De omfatter formelle og fredelige forsøk på å få kontroll over fordeler og muligheter som andre også ønsker seg. En form for konkurranse er den regulerende konkurransen der mål og midler er rettet mot en orden. Latente strider som ofte forekommer mellom

mennesker og sosiale grupper med sikte på å oppnå fordeler og overleve uten en meningsfull felles retning, kaller Weber for seleksjon. Individets muligheter i livet er relative, og blir kalt for sosial seleksjon. Ulike muligheter for å kunne overleve på grunn av arvelige årsaker, blir kalt for biologisk seleksjon (Weber 1978:38). På grunnlag av disse forklaringene kan vi avgrense konflikten mellom kulturminnevern og landbruk. Konflikten er en form for regulerende konkurranse som er fredelig innrettet mot forvaltningen av en statlig orden som lovverk og lignende, og som får utløp i fysiske inngrep som er lovlige eller ulovlige. Vi presiserer konflikt til uenighet mellom mennesker som har utspring i og er rettet mot å kontrollere ressurser som blir tillagt makt i samfunnet.

Konflikter mellom kulturminnevern og landbruk foregår på flere arenaer samtidig. På bakgrunn av erfaringene som i "Forsandsaken" (jf. 2.1.-2.2.) vet vi at kulturminner og miljøer kan bli kasteballer i stridigheter mellom parter. Av den grunn skal vi skille analytisk mellom konflikt som er rettet mot mennesker, og konflikt som er rettet mot den materielle kulturen i landskapet (jf. 3.2.). Forklaringene ovenfor viser imidlertid at konflikter har både fysiske og mentale uttrykk. Konflikt som fører til fysisk maktbruk mot kulturminner og miljø definerer vi som hærverk. Konflikt som fører til fysisk eller psykisk maktbruk mot mennesker, definerer vi som vold. Det er mulig at det har forekommet konflikter som har ført til direkte fysisk eller psykisk vold mot mennesker. Det er et definisjonsspørsmål om vi kan kalle aggressiv adferd og munnbruk som føles ubehagelig, for psykisk vold. Det er tenkelig at det kan forstyrre det daglige arbeidet og nattesøvn for aktører som forvalter kulturminner og miljøer, det være seg bønder eller byråkrater (jf. 2.1.).

Erfaringer fra arbeidet med å drive landbruk og kulturminnevern inneholder tydeligvis mer enn det å være bonde og byråkrat, noe som er flertydig og overskrider den saklige kontakten om landskapsforvaltning. På grunn av hærverk mot arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er det behov for å analysere holdninger til vern av landskap, og hva slags forutsetninger og erfaringer de bygger på (jf. 2.1.-2.2.). Ser byråkrater og bønder likt eller forskjellig på omgivelsene? Hvor er blikket rettet? Hva blir utfallet for aktørene når vi kopler fortidsperspektivet til landskapsforvaltning og steder med arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer? For noen kan det være nærliggende å tenke seg at byråkraten har et blikk som er på siden, fjernt eller adskilt fra den dominerende kulturen i samtiden. De driver med noe som er interessant for dem som interesser seg for det. I realiteten kan byråkraten være en splittet person som verner fortiden i landskapet på jobben, men foretrekker å bo i et moderne hus i fritiden. For bonden kan tilstanden i fjøset være fjernt fra byråkrats situasjon på hjemmebane (jf. 6.3.).

Når vi går ut fra at fortiden blir omskapt, gjort uhyg-

gelig eller idealisert til et land som er nær beslektet med vårt eget hjemland (Lowenthal 1998 op. cit.) (jf. 2.1.), har fortiden ingen universell mening. Fortiden blir lik eller ulik det vi kjenner på forhånd og identifiserer oss med, enten nær vår egen hjemlige verden eller eksotisk, annerledes, og fremmed. Kan hende fortiden til og med er bevegelig, eller at den forsvinner avhengig av hva aktørene ser etter i landskapet (jf. 3.6.)? Å kunne erkjenne andres verdener som alternativ til sin egen, innebærer å gjøre valg mellom strategier (Hastrup 1995:56). Vi velger å bruke enten konflikt der vi avviser de andres erfaringer som irrasjonelle eller uforståelig, eller hierarki der vi plasserer de andre i et samtalerom som kan oppsluke dem helt (jf. 6.2.2.). Når vi stiller spørsmål til kulturforståelsen av konflikt i miljøvernet (jf. kap. 1), synes det første alternativet urimelig overfor aktørene. Det andre alternativet vil virke undertrykkende og uheldig på aktørene. Kirsten Hastrup foreslår en tredje vei. Å bruke erfaringen som realitet, et metodisk grep som åpner opp for å forestille oss det menneskelige gjennom hverandres erfaringer (Hastrup 1995:57). Hastrups tredje alternativ er et råd om å bruke kontakt som erfaringsgrunnlag for å kunne erkjenne andres verden.

Vårt problem er at konflikt mellom kulturminnevern og landbruk er en konsekvens av kontakt mellom parter som er blitt opphetet. Kontakt kan ha utgangspunkt i eller føre til konflikt, men all kontakt betyr nødvendigvis ikke det samme som konflikt (jf. 3.2.). Det kan være det motsatte, eksempelvis en samtale der hensikten med kontakten er å forhindre konflikt og skape orden i kaos og mening i det vi føler er meningsløst (Bøe 1995:15) (jf. 6.4.2.). En form for samtale der konflikt inngår i formidlingen mellom motsatte tradisjoner og livsopplevelser er dialogen (Pomerants & Waage 1998:28). Filosofen Grigorij Pomerants kaller dialogen for en samtale i enhetens tegn som peker mot en dypere og større helhet. I dialogen er enheten, dvs. ønsket om forståelse og lærevillighet, den ånden som må råde. Dialogens ånd står høyere enn den enkelte replikk. Bevisstheten om at denne ånd er overordnet, gir hver replikk den rette klang til tross for stemmene i dialogen. *Det er selve konfliktene, oppslittetheten mellom personenes forskjellige verdier som viser veien til enheten.* Hvis en av delene blir for dominerende, vil helheten bli ødelagt. Den er avhengig av at delene forblir som sjatteringer i et impresjonistisk maleri. Der fremstår helheten nettopp fordi de forskjellige fargene og strøkene er påført *adskilt* fra hverandre (Pomerants & Waage 1998:29, min utheving). På grunnlag av forklaringen til Pomerants kan vi definere dialogen som en enhetlig måte å nå fram til det vi ønsker å forstå og lære om helheten (jf. 3.3.-3.4., 3.6.). Det blir viktig å finne fram til tilsvarende metodiske enheter i analysen (jf. kap. 3-7). Gjennom kritikken til Lyotard er det imidlertid satt spørsmålstejn ved den totaliserende erfaringen i dialektikken (jf. 3.3.-3.4.).

Han går til kamp mot helheten som han mener vi ikke kan framstille, fordi *det finnes noe der som ikke kan framstilles* (Lyotard 1987:9, 22-23, min utheving) (jf. 2.1., 4.5.-4.7.). Vårt spørsmål i denne sammenheng er om vi nødvendigvis kan eller må forstå meningen med alt (jf. 2.4., 3.4., 3.6., 4.7.).

Oppsummering

Konflikt mellom kulturminnevern og landbruk er uenighet om interesser som er verdibasert og der allmenmoral inngår i den regulerende konkurransen mellom aktører i den gitte kulturen. Uenigheten springer ut av og retter seg mot kontroll av ressurser som er tillagt makt i samfunnet, og fordrer dialog for å kunne formidle mellom kulturtradisjoner som er i konflikt. Ut fra Pomerants tanke om dialogens enhet og helhet, har vi definert og modifisert konflikt som erfaring. Når vi som Pomerants definerer konflikt som oppsplittetheten mellom personers forskjellige verdier, og at *det er konflikten som skal vise veien til forståelse* (Pomerants & Waage 1998), blir erfaringene fra forvaltningen særlig framtrædende (jf. 2.1.). Veien til forståelse om menneskers oppsplittede verdier slik den framtrer gjennom forvaltning av den materielle kulturen i landskapet, går gjennom blikket for sinnets og kroppens ubehag hos aktørene. Kulturmøtet (jf. kap. 1) blir en dialog mellom landskapsaktører der vi analyserer holdninger til vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer og utfordrer det uoversiktlige, meningsløse og kaotiske ved en konfliktfylt livsverden.

I lys av vårt formål omfatter enheten for eksempel delundersøkelser som vi foretar underveis mens analysen skrider fram. Helheten er mer enn det som blir framstilt mellom permene i denne boka. Helhet er et spørsmål om å nå utover definisjonen av problemstillingen og overskride analysen, syntesen og konklusjonen på undersøkelsen av konflikt som erfaringsområde. Vi gjør analysen til et spørsmål om valg mellom alternative strategier som er avvisende, oppslukende eller deltakende i forhold til aktørene i undersøkelsen. Vi oppfatter dialogen som en samtale der forståelsen og læringens enhet er dynamisk og hele tiden i bevegelse og endring (jf. 3.6.). Vi vet mer enn før vi begynte, og vi er kommet lenger og har overskredet kunnskapene vi hadde på forhånd (jf. kap. 7). Når vi har nådd målet, vil oppfatningen av dramaene i kap. 2.1. ha endret seg (jf. kap. 8). For å avgrense konflikt som erfaring, går vi videre og definerer nærmere hvordan vi skal undersøke romlige konflikter i landskapet.

2.4. Rommet som konflikt

Vi skal begynne med å definere hva et rom er i vitenskapelig forstand. Et rom er en mengde hvor elementene er punkter, og hvor mengden er pålagt forskjellige matema-

tiske betingelser (A&GKL 1998:516). Valg av betingelser medvirker til å presisere hva slags rom det er tale om, en type betegnelser som likner spesifiseringen av landskaps- og konfliktbegrepene ovenfor (jf. 2.2.-2.3.). Ut fra hvordan vi klassifiserer punktene i rommet, vil det stadig framkomme nye og varierende dimensjoner ved rommet. Dette gir oss mulighet til å gå utenfor det strengt matematiske eller geografiske feltet og definere punktene i rommet som konflikter, og presisere dimensjonen som vi skal utforske til konfliktdimensjonen i rommet.

De varierende dimensjonene ved rommet er synlig i dagligspråket, og er knyttet til fysiske eller mentale fenomener i naturen og kulturen. Med fenomen siktes det her til tingene i den ytre verden slik de viser seg eller framtrer for oss, eller slik vi erkjenner dem (A&GKL 1996:80). De er uttrykk for vidstrakte og flerdimensjonale erfaringer ved menneskets forhold til verden og til seg selv i verden. Et rom kaller vi plassen, området eller volumet som levende vesener eller gjenstander i hvile eller bevegelse trenger eller fyller i fysisk forstand. Det omfatter alt fra verdensrommets kontinuerlige og grenseløse utstrekning til lokaliteter som er avgrenset på land og sjø, i hus, båter eller gjenstander for oppbevaring. Rom er også plassen som vår tanke, vilje eller følelse har i mental forstand, eksempelvis menneskets hjerterom osv. Det er avstanden eller utstrekningen som vi oppfatter med øyet, for eksempel det optiske rom. Det er dessuten den konstante form og orden som et ytre sansefenomen trer fram på i bevisstheten. Det er en periode av tid der begivenheter finner sted. Det er muligheten til å handle eller gjøre noe, menneskets handlings-, råde- eller spillerom (NRO 1947:1223-1225). Dermed forekommer det et mangfold av ulike rom og romdimensjoner som beskriver erfaringer med landskap og det menneskelige. Med andre ord viser konflikter mellom kulturminnevern og landbruk tilbake på aktørens fysiske og mentale form og orden så vel som plass og avgrensing av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i landskapsrommet.

I det norske språket er rom intetkjønn. Dette bør av erfaring ikke forlede oss til å tenke landskap som et mennesketomt rom uten sosiale, økonomiske, politiske og andre konflikter. Riktignok er et intetkjønnet rom verken dimensjonert for kvinner eller menn. Det er et nøytralt rom, og for mennesket som også er intetkjønn, er den ideelle orden i rommet uten dikotomier om biologisk og sosial kjønnsdeling i teorien. Siden mennesket blir til og lar seg kjønne (Beauvoir 2000) og kan finne seg i konfliktfylte rom i praksis, er det tenkelig at dominerende sjablonger, stereotypier og fordreide forestillinger om bønder og byråkrater som forvaltere kan være blandet sammen i virkeligheten. I innledningen til en analyse av romlige konflikter skal vi oppfatte slike forestillinger om aktører og brukere av kulturlandskap som problematiske. Spørsmålet vi kan stille til stereotypier som er ide-

elle, er om bonden oppfatter seg som forvalter og byråkraten som bonde, og om de kjenner seg sidestilte eller over- og underordnet hverandre. En bonde som forvalter vil overskride den normale oppfatningen av begrepet forvalter når han protesterer mot byråkraten og ser seg selv som forvalter – hvilket han faktisk gjør (K/98) (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:37). Med andre ord kan vi se på bonden som forvalter av jord – jordforvalter – og byråkraten som forvalter av kulturminner – kulturminneforvalter. I fellesskap er de begge medforvaltere som bør samarbeide om miljøforvaltning. Det neste spørsmålet blir om liknende overskridelser som i betydningen av begrepet bonde i realiteten også forekommer ved byråkraten. Er dette utgangspunkt for konflikt mellom disse som medforvaltere i forvaltningslandskapet (jf. 2.2., kap. 6-7)? La oss se nærmere på hvilke egenskaper bønder og byråkrater i kraft av forvaltere har felles i den alminnelige språkbruken i forhold til kjønn (jf. tab. 1).

Tab.1. Oversikt over synonymer for bonde, forvalter og byråkrat i forhold til kjønn etter *Word synonymordbok* og *Landro & Wangensteen 1986*. M: hankjønn F/M: hunkjønn eller hankjønn.

Bonde:	Forvalter:	Byråkrat:
kakse M	anfører M	statsfunksjonær M
landbruker M	bestyrer M	embetsmann M
agrar M	styrer M	embetskvinne F/M
farmer M	arbeidsgiver M	
bureiser M	leder M	
småbruker M	boss M	
proprietær M	formann M	
agronom M	verksmester M	
sofabonde M	direktør M	
storbonde M	disponent M	
gårdbruker M	sjef M	
	befalingsmann M	
	kommandant M	

Fordelingen viser at forvalteren er kjønnnet som mann og styrer med og over noe som utelukker kvinner. Det sosiale kjønnnet har forvalteren felles med bonden i motsetning til byråkraten som enten er kvinne eller mann. Felles egenskaper ved bønder, byråkrater og forvaltere er at de fortrinnsvis er menn. Siden byråkraten også er kvinne, er det ikke sikkert at relasjonene er analoge med virkeligheten. I tillegg til det sosiale kjønnnet viser tabellen en rekke andre egenskaper ved forvalteren som verken er ensbetydende med bonden eller byråkraten. Det tyder på at folks kunnskap om og erfaring med bønder og byråkrater tilsier at egenskapene aldri opptrer sammen i praksis, og at virksomhetene som hver i sær utøver er adskilte (jf. 2.1.). Den sosiale strukturen for de aktørene som skal samarbeide om forvaltningen av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er asymmetrisk (Lillehammer G. 1994b:154-159). Ideelt består forvaltningsrommet mel-

lom kulturminnevern og landbruk av forvaltere med sosiale fortrinn som er normative i forhold til kvinner (jf. 6.2.1., 6.4.1.).

Ovenfor har vi fått fram et bilde av aktører og brukere i et forvaltningsrom som er både tvetydig og flertydig. Fordelingen i tabell 1 viser at bønder og byråkrater spiller roller og styrer med virksomheter som er adskilte i ivaretagelsen av landskapets ressurser (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001 op. cit.). Synonymene i tabellen antyder dessuten at forvalteren har en overordnet posisjon i utøvelsen av en virksomhet. Når vi inkluderer bonden og byråkraten i synonymstrukturen, ser vi at bonden er rik eller fattig og styrer over land, jord, gard og eiendom. Byråkraten har derimot en underordnet posisjon som del av et større institusjonelt og organisatorisk verk, men hun og han har en høyere stilling i kraft av embetet i verket. Forestillingene om forvalteren og bonden er mer varierende i betydning i forhold til den snevre oppfatningen av byråkraten. I første omgang kan det virke som den normative betydningen er mer problematisk for byråkraten i kraft av forvalter, og at byråkraten har færre roller å spille på enn bonden. Bondens reaksjon på forvalterrollen virker derfor forvirrende og uforståelig. Av den grunn skal vi anvende varierende begreper som presiserer forvalterrollen etter hvert som undersøkelsen skridder fram: bonde, jordforvalter, byråkrat, kulturminneforvalter, miljøforvalter, medforvalter osv. På grunnlag av presiseringen skal vi ut fra erfaringer med "Forsandsaken" (jf. 2.1.) stille spørsmål og foreta tankeeksperiment om hvordan forvalterne som aktører forholder seg til fortiden i landskapet. Hva slags holdninger har forvaltere til ordningen av rommet i forhold til dimensjoner som tid og sted?

Vi skal først ta utgangspunkt i to moderne former for historiebevissthet (Schorske 1998), det å tenke med eller uten historien i landskapet. Når vi går videre fra "Forsandsaken" og tar med oss de ulike interessene for rydningsrøyser hos partene, er dette et eksempel på varierende innstillinger til fortiden (jf. 2.1., 3.1.-3.2., 3.6.). Når vi betrakter fortiden med interesse, har levningene sammenheng med noe som er uavsluttet, og som aktøren bryr seg om. Historien er synlig i landskapet, og fortiden blir et åpent rom for forvalteren. Fortiden er å finne i landskap og på minnerike steder som bevis på historisk kontinuitet. Når vi betrakter fortiden uten interesse, er det tenkelig at aktøren overser overleveringer av tradisjoner om steder med levninger etter historiske hendelser. De fysiske fortidslevningene er løstrevet fra hendelser som er avsluttet og glemt. Fortiden er et lukket rom for forvalteren, og et bevis på at det kan oppstå historisk diskontinuitet i landskapet. Vi har dermed konstruert to forskjellige måter å ordne rommet på avhengig av tids- og stedsforståelse. Det blir mulig å se at enighet eller uenighet om fortidens plass i landskapet kan ha grunnlag i aktørenes tids- og

stedsforståelse. Vi kan forvente at aktørene i undersøkelsen har holdninger som enten er åpne eller lukket i forhold til fortiden.

Ovenfor har vi vist hvordan det sosiale forvaltningsrommet er ladet med varierende kvaliteter ved aktørene som forvaltere. Vi skal nå anvende to modeller for betraktning av det moderne rommet og utvide premissene for forvaltere som lever med eller uten historien. Med moderne rom mener vi rom som inneholder institusjonelle samfunnstilstander. Definisjonen av moderne henviser til "det moderne" og "modernitet" eller "det postmoderne" og "postmodernitet" som betegnelse for institusjonelle samfunnstilstander i forhold til kulturelle og estetiske uttrykk som "modernisme" og "postmodernisme" (Fürst & Nilsen 1998:6). Vi skal beskrive det moderne rommet dels ved hjelp av systemkritikk (Baudrillard 1998), dels ut fra logikken i det senkapitalistiske samfunnet (Augé 1995). Med systemkritikk mener vi en kritisk undersøkelse av egenskaper ved eksisterende eller tenkte mønstre eller strukturer som er ment å virke sammen (A&GKL 1998:181). Et slikt samvirke er eksempelvis samarbeidet mellom kulturminnevern og landbruk om miljøvern. Med senkapitalistisk logikk sikter vi til utstrakt tilstedeværelse av informasjon i et rom med overflod av hendelser, urbanitet, befolkningsbevegelser og referanser til individet. Det er en samfunnstilstand der historien snapper oss etter helene, der fellesskapet utforsker verdensrommet, mens individet ønsker å være sentrum for studiet av seg selv (Augé 1995:30-41). Vi bruker begrepene til Jean Baudrillard om hyper-rommet og Marc Augé om supermoderniteten for å nærme oss forholdet mellom kulturminnevern og landbruk som del av dagsaktuelle og hverdagslige konflikter i det moderne samfunnet. Hos begge kritikere er historie brukt for å beskrive og analysere tid- og romforståelsen i det moderne, enten i betydningen av kondensering og utkrystallisering av begivenheter (Baudrillard 1988:108), eller historie som det gamle (Augé 1995:110).

Innledningsvis kan vi vurdere å forkaste kritikken til Baudrillard og Augé som likegyldige og uavhengig av virkelighetens sosiale spill, eller som det motsatte. De kan være bidrag til motstandsstrategier, friksjon og problematisering av den sosiale virkeligheten i forhold til idealer om samfunn (Gansum 1997:59). Hastrup har foreslått at konflikt er avvisning av andres erfaring som irrasjonell eller uforståelig (Hastrup 1995: 56) (jf. 2.3.). I stedet for å henfalle til likegyldighet, mener jeg at utforskning av konflikter mellom kulturminnevern og landbruk er et alternativ til avvisning av andres kulturforståelse. Ved å komme de andre i møte (jf. 3.6.) får vi mulighet til å klargjøre forskningsperspektiver og bli oppmerksom på egne teoretiske fundament. Vi får anledning til å fri-stille oss og unngå overføring av egne kvaliteter til andre eller tegne andre i eget bilde. Så langt det er relevant å

følge synspunktene til Augé og Baudrillard, tar vi sikte på å meisle ut spissformuleringer om et rom der konflikt-dimensjonen blir strukket til det ytterste. Det betyr at vi går inn i "virkeligheter" som dels ikke må forveksles med virkeligheten, dels kan berøre eller være nær opp til virkeligheten i rommet mellom kulturminnevern og landbruk. Tilnærmingen innebærer ingen fornektelse av at konflikter fører til dramatiske konsekvenser som er ekstreme og endelige i virkeligheten (jf. 2.1.). I stedet for det virkelige rommet etablerer vi et ståsted for teoretiske og metodiske søk i forhold til problemstillingen (jf. kap. 1). Vi leter etter punkter i motsetningsfylte rom som det også er mulig å anvende som ledertråder i undersøkelsen.

Hyper-rommet til Baudrillard representerer en systemkritikk av det moderne samfunnet. Det er et forsøk på å se dagens samfunn i forhold til visjonen om fremtiden som tømt for mening, historieløs og "en tom strand" (Baudrillard 1998:116). Samfunnet blir sammenliknet med et simulasjonens hyper-rom der hver begivenhet, hver fortelling og hvert bilde har ubegrenset omfang. I dette hyper-rommet er historien tenkt som en simulasjonsmodell der tid er en lineær konstruksjon som mennesket bruker for å beholde orden, sammenheng og mening med kjensgjerninger som det er fremmedgjort overfor (Baudrillard 1998:108-116). Kritikken til Baudrillard er basert på tre arbeidshypoteser eller analogier om unnslipningspunktet, implosjonspunktet og samfunnets overdrivelse. I det første punktet forsvinner historien på grunn av akselerering i mediasamfunnet, og historiens mening ender i glemsel. I det andre punktet blir historien forsinket på grunn av motstanden og tregheten i samfunnet, og historiens mening ender i likegyldighet. I den tredje punktet opphører historien på grunn av for stor nærhet, en slags kortslutning, som følge av at eksempelvis raffinementet i vitenskapelige eksperimenter får objekter til å forsvinne.

I følge Baudrillard er dagens samfunn preget av de moderne medienes akselererende og frigjørende kretsløp. I denne prosessen forsvinner historien som referansesfære for det han kaller virkeligheten. For å kunne komme inn i de hurtige kretsløpene for sirkulasjon og kommunikasjon, fragmenterer vi enhver kulturell begivenhet. Mengden som framkommer og den hurtige omsetningen av oppstykkete begivenheter fører til at hendelsene blir tilintetgjort. Det blir vanskelig å skille den ene begivenheten fra den andre, og hendelsene unnslipper oss og mister mening som vitnesbyrd om begivenheter som har funnet sted. De historiske hendelsene unnslipper den rom-tid horisonten der virkeligheten er mulig å forstå, og gradvis forsvinner også historiens mening og blir likegyldig. Historien blir nøytralisert til en mulig rest og et resultat av svekkelsen av retardasjonskraften, dette mystiske motstykket som vi mangler kjennskap til, og som forsinker akselerasjonen i mediene. I lys av overdrivelsen av øye-

blikkelig informasjon i mediasamfunnet, en overskridelse av det sosiale som oppstår når begivenhetene kommer for nær og tett på, forsvinner historiens "lille melodi" (Baudrillard 1988:111). Dette *forsvinningspunktet lar seg ikke stedfeste eller fastlegge*. Det som blir tilbake, er usikkerhet. Vi får en benektelse av historien som kommer til uttrykk i den alminnelige og utbredte reservasjonen til den historiske vilje om å gjøre alt til historie, arkivere alt, innprente alt fra vår fortid som en kunstig hukommelse for å kunne møte fraværet av framtid.

Vi kan tolke kritikken av den moderne tidsånden om bevaring av "alt" som en slags kompensasjon for mangelen på kunnskap om framtiden (jf. 2.1., 2.3., 3.4., 3.6., 4.3., 4.6., 7.4.). Tiden går for fort og for sakte for oss, og er både for nær og for fjern i forhold til den fortettete konsentrasjonen av sosial virkelighet i samfunnet. I følge Baudrillard blir historien enten likegyldig og meningsløs, eller vi må forlenge den ved å holde den kunstig i live på museum for å motvirke tilintetgjørelsen. I hyper-rommet finner det sted en motsetningsfylt bevegelse av ekspansjon og kontraksjon mellom kulturelle prosesser som både akselererer og strør sand på begivenhetene. Resultatet for historie som fenomen er en dyp og menneskelig konflikt i rommet; mellom å akseptere eller ikke akseptere tid som historie. Dypst sett har mennesket aldri akseptert fenomenet, fordi det er klar over det tilfeldige og kunstige og det grunnleggende hykleriet ved tiden og historien (Baudrillard 1988:113).

På grunnlag av de tre arbeidshypotesene ovenfor skal vi prøve å overføre den kulturelle prosessen i hyper-rommet til analogier fra virkeligheten. Vi kan sammenlikne prosessen med blodsirkulasjonen i en kropp der hjertemuskelen arbeider for å pumpe blod, få til sirkulasjon og holde fysisk og mentalt liv i kroppen. Den dynamiske bevegelsen som Baudrillard sier er motsetningsfylt, kaller vi "kulturens hjerteslag". Når vi omskriver systemkritikken av det moderne samfunnet til landskapskonflikter i kulturminnevernet, ser vi at det har skjedd en sterkere institusjonalisering som uttrykk for behov for forlengelse av nasjonens historie som et miljøanliggende i staten (jf. Hegard et al. 1992, St. meld. nr. 39 (1986-87), NOU 1982). For brukerne er vernet blitt sanden i maskineriet, en del av den retardasjonskraften som vi har lite kjennskap til i samfunnet. De dagsaktuelle konflikter som oppstår mellom kulturminnevern og landbruk, setter folks tause kunnskap eller mangel på kunnskap om fortiden på prøve. Den ulovlige eller tilfeldige fjerningen av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer kan være bevisst eller ubevisst; et uttrykk for mistillit til historien og et ønske om å framskynde historien, foregripe slutten, bestemme avslutningen og forandre historien i landskapet. Når slagene går om konflikter mellom kulturminnevern og landbruk, er historien i landskapet enten blitt likegyldig eller den blir holdt kunstig i live ved hjelp av statlige vernetiltak i

landskap og på museer. Mens mental forsvinning vil være vanskelig å oppspore i øyeblikket hos forvalterne, vil resultatene kunne føre til sletting av steder etter de historiske begivenhetene som det er mulig å påvise i landskapet ved arkeologiske søk og utgravninger i terrenget.

Scenariet i hyper-rommet der historien enten er likegyldig eller kunstig, har en motpol i logikken som er karakterisert som supermoderniteten (Augé 1995:26-39). Vi har å gjøre med en fornuft for et dobbeltsidig aspekt ved moderniteten, og betrakter ikke virkeligheten ovenfra som i Baudrillards arbeidshypoteser om samfunnet og framtiden. Vi står direkte overfor en menneskelig erfaring i virkeligheten der tid er historie. Akselereringen i samfunnet er en følge av overveldende informasjonsmengde om hendelser i tid og rom, og det motsatte av likegyldighet eller kunstlethet. Det supermoderne er uttrykk for situasjoner i dagliglivet som har et vesentlig preg av overskridelse i seg som følge av forestillingen om *å handle eller gå utover det som er nødvendig*. Situasjonene er kjennetegnet av tre tilstander med overstrømming av tid, rom og ego; for mye tid, for mye rom og for mye individualitet. I det supermoderne gjør individet comeback i historien, og sin egen verden til studium. Augé forklarer den supermoderne erfaringen ved å presisere forholdet mellom rom og sted for oss. Rom er et mer abstrakt begrep enn begrepet sted (jf. ovenfor), og blir ofte brukt for å vise til et område, en avstand mellom to ting eller punkter, eller for å beskrive en tids varighet (tidsrom på en uke). Rom henviser til luftrommet, territoriale rom, til bevegelser i rommet, eksempelvis reiser gjennom landskap, fortellinger og lesing om reisene osv. Stedet referer imidlertid til hendelser som har funnet sted, til myter der det er sagt at noe har funnet sted, eller til en historie som har funnet sted i høyere kretser osv. (jf. 5.5., 5.7., 6.4.2., 7.4.).

Det moderne menneskets forhold til steder i landskapet leder Augé til "ikke-stedene" (Augé 1994:82-94, 109-111). Ikke-steder er to former for virkelighet som er oppstått som følge av at det moderne individet stadig er på fart og gjennomreise fra et sted til et annet og må skifte blikket fra hit til dit i rommet. Av den grunn klarer det ikke å beholde absolutt makt og kontroll over alt som er til stede, og bevisstheten blir tømt for inntrykk, innhold og mening. En følge av denne erfaringen er tapet av nærhet til og perspektivet ved dagliglivet og det lokale livet. I følge Augé oppstår det en helt ny erfaring - den supermoderne. Det er en ny form for ensomhet som er direkte knyttet til hvordan ikke-stedene viser seg og blir synlig som omriss i konkret og abstrakt forstand for individet. Supermoderne ikke-steder er både realiteter som forekommer i forhold til spesielle behov som transport, gjennomfart, handel og fritid, og det er relasjonene som individer har til slike steder, eksempelvis også fjerne realiteter som Staten. I supermoderniteten er det ikke plass til historie, uten at historien blir forvandlet til et element som er syn-

lig. I den moderne verden er rom, steder og ikke-steder i stadig berøring og blandet sammen i hverdagslivet. Steder er tilfluktsrom for aktører som også frekventerer ikke-steder i det daglige, og bevegelsene skaper en sammenblanding mellom her og der som er problematisk for individet. I det moderne landskapet er alt vevd sammen og gammelt og nytt er tovet i hop, mens i det supermoderne landskapet er det gamle omformet til noe særlig som helst skal være synlig. Historien er blitt eksotisk og en utfordring for nysgjerrigheten.

I følge Augé blir det moderne mennesket overstrømmet av hendelser der nåtiden er revet med og smeltet sammen med den nære fortiden. På grunn av lengre levealder enn tidligere, og at det kollektive og historiske minnet er utvidet, føler individet hvordan egen historie er en del av en større historie. I dagens livssituasjon er det mulig å forestille seg at historiene på en eller annen måte henger sammen. Dermed oppnår individet lettere en følelse av historie, en historiefølelse, og det får behov for enda større mening og å gi dagens verden en mening. Men supermoderniteten kan likevel aldri bli det samme som moderniteten, der det handler om individer som kommer sammen, kjønner og organiserer stedet (jf. ovenfor). Det supermoderne spillet foregår et annet sted enn på de framtrepende stedene i samtiden, og er en parentes til virkeligheten. I supermoderniteten er individet enten misplassert eller ikke-stedlig i rommet. Det er en tilstand som motsvarer det motsetningsfylte og dobbelte som karakteriserer statlige behov; å tenke på og plassere det universelle, å få fram og finne det lokale, og å sikre og utfordre røttene. Dette utenkelige aspektet ved makt har alltid dannet basis for den sosiale orden. Det er den styrende statens ikke-sted, i det minste tanken på det statlige som sådan. *Det som dukker opp er spørsmålet om et virkelig sentrum for en slik enhet som motvekt mot tanken på å ikke vite hva eller hvor det er* (Augé 1994:29,112-114, min utheving) (jf. kap. 4, 7.4.).

Ut fra sin erfaringsnære logikk argumenterer Augé om rommet på en annen måte enn Baudrillard. Når Baudrillard reagerer mot det som kan komme til å skje i rommet og skaper distanse ved å betrakte fenomenene ovenfra, legger han hovedvekten på det som går tapt når verden snurrer hastigere og tregere rundt på samme tid. Augé kaster seg derimot ut i overflodens strøm og følger med flommen der den velter fram til de eksotiske stedene i landskapet. Han overskrider både stedet og rommet der han befinner seg og krever en annen metode av forskeren:

” Experience has taught us to de-centre our way of looking, and we should make use of this lesson. The world of supermodernity does not exactly match the one in which we believe we live, for we live in a world that we have not yet learned to look at. We have to relearn to think about space” (Augé 1994:36-37, min utheving).

Ikke-steder er fysiske eller mentale tilstander som oppstår i et hvert rom eller enhver bevissthet, og er fenomener som er overalt der det ferdes mennesker. Når vi overfører erfaringslogikken om ikke-stedene til det virkelige rommet mellom kulturminnevern og landbruk, kan vi stille spørsmål om ikke-stedene i dette forholdet, søke etter hva de er og hvor de er å finne. I følge Augé finner vi ikke-steder i alt som er synlig på avstand i landskap og på steder som er parenteser i folks livsverden, eksempelvis motorveien, flyplassen, temaparken, bilen, toget og flyet osv. Vi kan derfor gå ut fra at slike steder er å finne der aktører er i transitt (på gjennomreise) og i bevegelse, og kan lete etter ikke-steder så vel i dokumenter (lover, regler, registreringer osv.) (jf. kap. 4) som i terrenget (kulturminner, garden) (jf. kap. 5-6). Ikke-steder blir beskrivelsen av noe som er observert i forbindelse med en befarings, og det blir selve befaringsen (jf. 6.2.). For byråkraten er det dagboka, rapporten, utstillingen, museet (Lillehammer G. 1999b), kulturminnet og miljøet (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001). For bonden er det traktoren (jf. 3.4.). Men er det noe mer enn dette?

Oppsummering

Forvaltningsrommet mellom kulturminnevern og landbruk omfatter mangfoldige, varierende og flerdimensjonale kvaliteter som er både tvetydige og flertydige. Det normative ved et slikt rom er at det består av steder der det foregår virksomhet som er adskilt og fortrinnsvis dominert av aktører som er menn. Men det er ikke sikkert at det er slik i virkeligheten. Vi kan også forvente at rommet enten er åpent eller lukket for følelse av fortidens plass i landskapet. Vi kan bruke Baudrillards arbeidshypoteser og Augés logikk som utsiktspunkter for det som skjer i moderne forvaltningsrom. Vi kan konstruere et ståsted der vi begynner å stille spørsmål om aktørene avviser tidens gang og innholdet i historien, eller om de søker etter meningen med og betydningen av historien. Vi kan betrakte dette som generelle standpunkter som kan virke både motstridende og samlende for aktører i arealforvaltningen. Skimter vi risset av møtesteder som er mer trykkende for bonden enn for byråkraten (jf. 2.1.)?

I arealforvaltningen forekommer det en strøm av gamle og nye saker om tiltak som kan medføre konflikter. Det finner stadig sted endringer som forskjønner eller fjerner fortid fra landskapet. Konsekvensen er blitt at kulturminnevernet må forholde seg til endring og fornyelse av landskap på en annen måte enn tidligere (Hegard et al. 1992, St. meld. nr. 39, NOU 1982). I kulturminnevernet er det påpekt at vi må ”øve vold” mot det historisk disiplinerte og tilbakeskuende blikket og la oss konfrontere med ulike ideologier (Hygen 1995:65) (jf. kap. 3-4). Ovenfor er det vist hvordan uklare relasjoner mellom kulturarv, kulturminne og vitenskapelige objekt leder til spørsmål om forholdet mellom faglig-teknokratisk og

folkelig-demokratisk kulturforståelse i samfunnet (jf. 2.1.). De mest overskridende steder mellom kulturminnevern og landbruk, er der aktører er i bevegelse, eller det er steder som er paranteser, skjulte eller vanskelige å forstå og framstille for aktørene. Vi må søke etter slike steder i kulturminnevernet, forvaltningen og forskningen ut fra påstanden om en manglende bevaringsideologi (Lundström & Næss 1993:175), fordi dette tyder på at noe er uklart eller i ubalanse i kulturminnevernet. Relasjonene mellom kulturminnevern og kulturminnefaglighet (jf. 2.1.) er nedfelt i kildevernets historiske tradisjoner, i ”bevarandearkeologien” (Lundström & Næss 1993), og i

behovet for opplevelse- og nytteproduksjon i kulturminnevernet (jf. kap. 4). Dermed synes det relevant å etablere et stedsbegrep som kombinerer Baudrillards arbeidshypotese om historiens forsvinningspunkter og Augés logikk om ikke-steder med Lyotards utsagn om det som ikke kan framstilles (jf. 2.1., 2.4.). Et slikt begrep vil utfordre forestillinger og forventninger om det som er eller skal være synlig i landskapet. Vi kan foreslå å kalle dette for et ikke-sted og begynne å lete etter slike steder i kulturminnevernet (jf. kap. 4), i landskapet (jf. kap. 5) og i landbruket (jf. kap. 6). Først blir det vesentlig å få klarlagt hvordan vi skal gå fram for å komme dit (jf. kap. 3).

3. KULTURBLIKKET

” – begrepet horisont eller verden, oppfattet efter mønster av en kontekst, og endelig efter mønster av et sprog og en kultur - med alt det innebærer av historiske tildragelser og ”endt handling” - som fra da av angir hvor betydningen har sitt sted” (Levinas 1996:33).

3.1. Det metodiske utgangspunktet

Veien til superrommet har vist oss et drama der temaet om romlige konflikter virker både mangfoldig og uklart med varierende tilnærminger til landskapet (jf. kap. 2). For å få overblikk over romforståelse som bakgrunn for det moderne menneskets tanker, erfaringer og meninger om omgivelsene, har vi beveget oss fra realitet til hyperrealitet, fra det moderne til det supermoderne, fra det kjente til det ukjente. Landskapet er et flerdimensjonalt rom som åpner for muligheter til å undersøke konflikt-dimensjonen fra en rekke synsvinkler. Konflikt er et punkt i rommet, en dimensjon som viser veien til større forståelse av brytninger mellom menneskelige verdier i forvaltningen av landskapet. I landskapet er det steder med gode og dårlige løsninger på hvordan arealer er blitt forvaltet, og som legger bindinger på forvaltningen for framtidige generasjoner. Men det er samspillet mellom aktørene og spørsmålet om fordommer og ubehag i forholdet mellom forvalterne av landskapet som har ledet oss dit.

Når vi går ut i det konflikt-dimensjonerte rommet, kan vi forvente varierende holdninger blant aktørene: Noen som vil fornekte og glemme fortiden, andre som vil minnes og fortrylle den, og atter andre som vil gjøre den sannferdig og mest mulig autentisk osv. Uansett hva slags holdninger vi møter, står dagens forvaltere overfor det faktum at endringer hele tiden finner sted. De har muligheten til å velge mellom flere løsninger på konfliktene. Det sentrale ved konflikt som begrep er at det logisk sett viser til synsvinkler på landskap som er blitt motstridende. Riktignok forekommer det varierte betydninger av landskap, men de flyter ikke rundt i et kaos av variasjoner. Konfliktene danner en sammenhengende struktur for hvordan mennesker forholder seg til fysiske omgivelser og til andre mennesker. I kraft av å være medforvaltere står kulturminneforvalterne i forhold til jordforvalterne og omvendt. De forholder seg begge til arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som steder eller ikke-steder for interesse, steder som blikket enten er rettet mot, feier over eller passerer forbi i landskapet. Vi kan slå sirkel rundt denne strukturen og kalle den for en

indre konfliktsirkel. Ved romlige konflikter er relasjonene i strukturen enten basert eller ikke basert på tillit, og tilliten er truet eller i forhandlingsposisjon i forhold til det statlige hegemoniet som kulturminnevern og landbruk representerer. Vi kan plassere det institusjonelle kulturminnevernet og landbruket utenfor den indre strukturen, slå en sirkel og kalle den for en ytre konfliktsirkel. I den sammensatte strukturen er menneskene i den indre sirkel representanter for og bærere av ubehag som følge av konflikter mellom kulturminnevern og landbruk (jf. 2.1., 4.3.-4.4.).

Det løse risset av konflikt-dramaet er tegnet for å presisere forutsetninger - gjerne fordommer og mistanker - for antakelser, teorier og forklaringer på problemområdet forut for undersøkelsen. Det er viktig å understreke at bildet ikke er trukket opp for at vi senere på grunnlag av analyse skal bevise at det er denne forståelsen som gjelder for romlige konflikter. I realiteten kunne vi velge andre forutsetninger når vi orienterer oss i det konfliktfylte rommet; den jordforvaltende bonden framfor den kulturminneforvaltende byråkratens forutsetninger osv. Når vi etablerer kulturminnevernet som et utgangspunkt for orientering, er det for å søke etter en overordnet metode for analyse av virkeligheten slik den framtrer på grunnlag av utvalgte undersøkelsesfelt og data (jf. kap. 4-6). I kap. 2. er utgangspunktet formulert som *vern av fortidens minner i landskapet som en konfliktfylte erfaring i kulturminnevernet*, og landskapet er definert som et konflikt-dimensjonert rom. Vi har reist spørsmål om hva som kan analyseres i et slikt rom, og er nådd fram til at det er kulturminnenes og kulturmiljøenes forsvinningspunkter og forvaltningens ikke-steder. For å operere mest mulig fritt i undersøkelsen, har vi fått råd om å de-sentrere vårt synssett på landskapet. Det er etablert et utstrakt rom med muligheter for tolking, et rom der forståelse og forklaring kan finne sted. Samtidig er det klart at det er ønskelig å få bekreftelse på eller avkreftelse av fordommer, mistanker og antakelser om konfliktene.

På grunn av temaet bør den overordnede metoden bestå i å la teori og begrepsapparat åpne for en logisk og rasjo-

nell behandling av konfliktenes realiteter. Ledetråder som dukker opp underveis, er hjelpemidler til å bringe større klarhet i hva som er bakgrunn for ubehaget i kulturminnevernet, hvordan det framtrer og hvilke holdninger forvalterne har til landskapet. Siktemålet blir å forsøke og løse på prinsipper og objektive grenser som særpreger arkeologi som vitenskapelig fagområde og tolkingsfellesskap. Dette er et fellesskap som består av flere trossamfunn (Hodder 1998:214), og av flere arkeologiske identiteter som kan være lukkede for andre (Lillehammer G. 1999a:28). Derfor er det i undersøkelsen behov for å finne fram til teoretiske og metodiske koplinger som bygger broer over kulturminnefaglige og folkelige kløfter og åpner for overskridelse av grenser mellom aktørene. Siden forskning på kulturminnevern er en ny gren i faget arkeologi, viser et slikt faktum at faget allerede har utvidet grensene og gjort det mulig med nye teoretiske og metodiske tilnærminger og grenseoverskridelser (jf. kap. 1).

3.2. Den lange veien til romlige konflikter

Romlige konflikter som tema tar opp spørsmål om det som skjer i landskapet når menneskets forståelse er preget og omgitt av motsetninger. I kapittel 2 er rommet definert som et landskap der det finner sted konflikter. Begrepet konflikt er omtalt som en sinnstilstand i mennesket som følge av motstridende interesser mellom individer og grupper, men det er også et begrep med varierende betydning. Vi er kommet fram til at det innledningsvis bør skilles analytisk mellom mennesker og ting, mellom konflikt som gjelder mennesker og konflikt som gjelder kulturminner og miljøer. Vi går nå videre og undersøker strukturelle forhold i dette analytiske skillet ved å utdype og presisere begrepet konflikt nærmere.

Konflikt er en situasjon som oppstår når noen tørner sammen med noe/noen, og der situasjonen er selve konflikten. Det referer til en skarp uenighet eller kollisjon mellom *interesser*, idéer osv. og vektlegger *prosessen* framfor slutten på konflikten (WND 1976:298, mine utheving). Ut fra denne betydningen handler konflikt om noe som finner sted mellom en begynnelse og en slutt, noe som løper mellom årsaken til og virkningen av konflikten. Situasjonen er bevegelig, og virker som den dreier seg mer om dynamikk enn om stivnete og fastlåste tilstander. Ofte er det også slik at det som skjer mellom en begynnelse og en slutt, er noe som vi først ser klarere etter at prosessen har funnet sted, dvs. gjennom refleksjonens tilbakeskuende betraktninger. Vi skal belyse slike betydninger av konflikt ved å se nærmere på begreper som prosess og interesse og bruke kulturminner som konkret eksempel.

Kollisjon mellom motstridende interesser kommer ofte fysisk til uttrykk gjennom selve resultatet av konflikten; den synlige skaden ved kulturminnet framfor problemet

at kulturminnet er truet av ødeleggelse. Dette innebærer et logisk problem. Vi kan forveksle kulturminnet med interessen eller la det bli symbolet på konflikten. Det er kulturminnet som står mellom forvalterne og ikke interessen for eller mot kulturminner. Når vi ser på konflikt som en prosess, blir kulturminnet til en fysisk realitet som forvalterne strekker seg til eller vender seg fra, og det står ikke for selve interessen i betydningen "å være mellom" (Landrø & Wangensteen 1986:265) forvalterne. I dagligtale bruker vi begrepet interesse i overveiende grad om positive egenskaper ved mennesket. Det kan være iver, begjærighet, omsorg, omtanke, velvilje, oppmerksomhet, opptatthet, tanke, tanke for, blikk, sans og smak (jf. Word synonymordbok). Men hva innebærer begrepet interesse når vi følger opp betydningen ved "å være mellom" forvalterne? "Å være" kan enklest sagt henviser til det å eksistere, bero, skje, oppføre seg, motsvare og ane (jf. Word synonymordbok), dvs. alt fra menneskets eksistens til hendelser, handlinger, forutfølelser og betydninger for mennesket. "Mellom" er synonymt med det å være på midten av et sted, en tid, et gjensidig forhold eller sammen med (Landrø & Wangensteen 1986:372-373), eksempelvis ideelt sett å befinne seg i balanse. Det er det motsatte av å være i ubalanse i en konfliktsituasjon.

Ovenfor har vi betraktet konflikt som en situasjon som oppstår når noe som er mellom mennesker (interessene) støter sammen, kommer i ubalanse og skaper et problem. Situasjonen kan skyldes at en av partene føler seg frustrert, irritert eller blokkert av den annen part på grunn av konfliktutløsende faktorer som uenighet (Einarsen et al. 1995:146) (fig. 2). Hva er det som skjer i en slik situasjon? Ved å henvise uenigheten til et begrep som å "være" (som det å være uenig), kan uenigheten mellom mennesker skje på et tidspunkt og være knyttet til et sted, eller mennesker kan ha følelse av at sammenstøt kommer

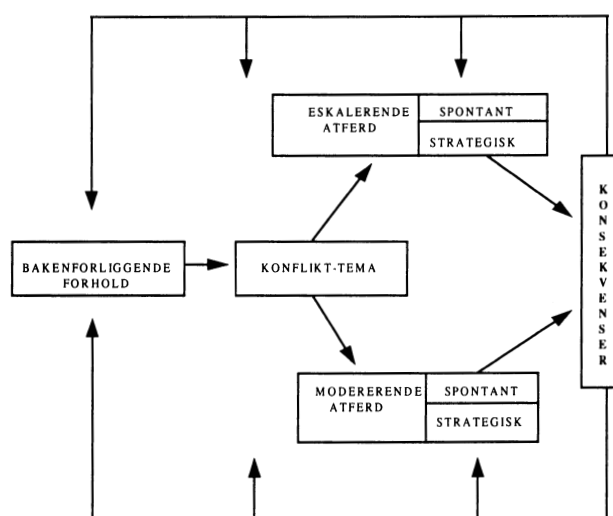

Fig. 2. En konfliktmodell som skjematiske framstiller hvordan konflikter oppstår og utvikles (etter Einarsen et al. 1995, fig. 9).

til å skje, og på grunnlag av handlinger tolke betydningen av uenigheten. Konflikt som prosess blir et forløp underveis til en eller annen løsning. Et vesentlig spørsmål i vårt tilfelle blir hva som er mellom medforvalterne og fører til sammenstøt som det er uenighet om.

En nærliggende tanke er å rette spørsmålet til det som ligger forut for konflikten, eksempelvis de strukturelle forholdene som ligger til grunn for og bidrar til at motsetninger oppstår (Einarsen et al. 1995:145) (fig. 2). En annen tanke er hva som skjer etter sammenstøtet. Hva er effekten og konsekvensen av motsetninger som fører til konflikt? I stedet for å se på konflikter som nyttige med tanke på utvikling og vekst, er tendensen i alvorlige og langvarige konflikter at de følger et mønster med *utstøtelse* (Einarsen et al. 1995:158-160, fig. 10, min utheving). Når vi overfører en slik forklaring til landskapskonflikter innebærer det at mens byråkraten er interessert i bevaring av kulturminnet, kan bonden reagere med å fjerne det som oppfattes å være årsaken til konflikten. Problemet for bonden er at det statlige lovverket forbyr slik adferd. Ved å rette blikket utelukkende på kulturminnet overser vi at aktørene er både konfliktskapere og konfliktbærere, og at de representerer potensiale for motstand på grunn av interesser. I denne sammenheng kan vi tenke oss at byråkrater som kulturminneforvaltere er interessert i kulturminner og seg imellom har omtanke for kulturminner. Vi kan tenke oss at bønder som jordforvaltere seg i mellom er interessert i og har omtanke for jorda. Vi bør også tenke oss muligheter for at begge parter både er interessert i kulturminner og jord, står i ferd med å få eller tape interessen for kulturminner og jord osv. Det er tenkelig at det finnes dobbelte og kryssende interesser som virker motstridende for de enkelte aktørene, og at konflikt er et vekststed for dilemmaer, usikkerhet og ambivalente holdninger hos forvalterne. Vi kan spissformulere ambivalensen som vekststed til:

”det eneste jordsmonn som gir moralen gode vekstvilkår, og den eneste grunn der det moralske jeget kan forsones seg med sitt ansvar og fange opp det uuttalte kravet [fra Den Andre]: — fødte enkeltindivider eller generasjoner av individer som er ute av stand til å ta kontakt med oss, å gjøre gjengjeld eller hevne seg, eller til å vise seg for oss som Ansikter, som behovsbærere og befalingsgivere; de fattige og de late, de utarmede og de fordrevne, som nektes sine menneskerettigheter av Loven, av konvensjoner eller av sedvane, eller som er for svake til å utøve slike rettigheter som de formelt er blitt tildelt — Disse utgjør de tilfellene hvor det moralske ansvar er på sitt høyeste. Men de angir samtidig de tilfellene hvor krav er på sitt mest uttalte og ansvarsforholdene mest uklare og usikre — Jo større det moralske ansvaret er, desto svakere er håpet om at det kan styres via et regelverk” (Bauman 1996a:120-121).

Skal vi se på medforvalterne som svake og rettsløse? Hvem er den andre vi snakker om? Hvem handler for-

valterne på vegne av? Fortidens, dagens eller framtidens mennesker?

Rekken av spørsmål viser at interessekonflikter dreier seg om den enkeltes forpliktelser overfor offentlige goder og ens egeninteresser (WND 1976:298). Når vi betrakter konflikt som prosess, retter vi særlig blikket på forhold som bidrar til å intensivere og utvide konfliktene (Einarsen et al. 1995:145). Vi blir ledet til å reise spørsmål om ansvar og moral. Konflikt blir mer enn en prosess som har et årsak- og virkningsforløp i et landskap. Det blir et sosialt rom for utveksling av kontraktbundete forpliktelser i et likeverdig juridisk forhold, og et moralsk ansvar der vi har forpliktelse overfor den sterke og ansvar overfor den svake (Bauman 1996a:118-119).

Zygmunt Bauman har med henvisning til Lyotards synspunkter på den postmoderne moral tatt opp kritikken av postmoderne livsstrategier. I stedet for et sosialt rom for det moralske og det kognitive stiller han spørsmål ved det estetiske rommet. I et slikt rom er det de menneskelige egenskaper som interesser (spenning, tilfredstilte og glede) som er orienterings- og referansepunktene, framfor de trekk som vi tillegger gjenstandene (Bauman 1996a:132-134). Forvaltere blir spillere i et system der noen (og ikke noe) faller utenfor. Med andre ord leder spørsmål om ansvar og moral i miljøvernet til det gitte innholdet i konflikten (nyrydding av utmark), derfra videre til konfliktens uttrykk (truede kulturminner), og til å stille spørsmål om konfliktens betydning og mening (holdninger til kulturminner) for forvalterne. Konfliktens innhold blir forhold som det er uenighet om, eksempelvis bruk, prioritering og fordeling av begrensede miljøressurser (arkeologiske kulturminner) (jf. Einarsen et al. 1995:147). Hvordan kan vi tenke at aktørene handler i en slik situasjon?

Konflikt som prosess forutsetter at det først har oppstått et problem med noen om noe/noen. Deretter, og som følge av at den ene parten ser problemet, at saken kan lede videre til konflikt mellom partene. Konflikten kan føre til at mennesker går hver sin retning fra møtestedet mellom motsetningsfylte interesser. Et slikt treffpunkt skal vi i det følgende betrakte som et mellomsted. Det er et brohode med muligheter for bevegelse, for undring og tiltrekning, men det er også et vekststed for misforståelse og avvísning. Hva er det som skjer på dette mellomstedet utover det som vi kan bestemme til tid og sted (jf. 2.4.)? Konflikten kan dempe seg eller utvikle seg og ende i forsterkende og destruktive prosesser (Einarsen et al. 1995:146) (fig. 2). I ekstreme tilfeller ender konflikt i sterk polarisering. Den ene parten står med ryggen til den andre, eller partene står på hvert sitt sted og så langt fra hverandre at den ene knapt kan eller vil se omrisset av den andre. Det er også tenkelig at partene står så tett inn til hverandre i striden at de i nærsynthet blir blinde for alternativer til forståelse, avklaring og løsning. I kampens

strid kan det dessuten oppstå uklarhet og samrøre av roller i konflikten. Det er tenkelig at konflikten kan utvikle seg til en konkurrerende prosess der partene stadig møtes og er i kontakt med hverandre, og der det hele tiden vil være utsikt for at den ene eller andre parten vinner eller taper kampen.

I tilfelle av en slik kamp om interesser kan konflikt inneholde følelser av både håp og frykt (OF 1987:713). Partene kan ha ulike ønsker og meninger om at oppnådde mål skal være vellykkete. Prosessen kan ta form av en polemisk feide som drives fram av argumenter, og blir et ståsted med fronter på hver side som skaper stillstand fordi det gjelder å vinne. Det blir ikke skapt noe nytt som fører til utvikling og endring. Det synes klart at konflikt er et komplisert utgangspunkt for å analysere menneskers relasjoner til omgivelsene fordi det er mye som står på spill. Vi står overfor situasjoner der noen (subjekter) har satt seg høye mål (objekter) som de ønsker å oppnå eller har oppnådd, og der andre er uenige i målet og har andre målsetninger. Dette går greit så lenge den ene eller den andre kan realisere sitt mål uten at det går på bekostning av hverandres mål. Det vil være mulig så lenge det er plass i landskapet til at begge mål kan bli realisert. Det blir problematisk når stedet for målet er felles, og den situasjonen oppstår at det er lite eller ingen plass å snu seg.

Vi kan tenke oss at når stedet er brukt opp som mulighet, tar vi tiden til hjelp. Vi forhandler fram nye løsninger. Den ene eller andre parten godtar å utsette realiseringen av sitt mål, og venter til det lar seg gjøre en gang i framtiden. Når både tid og sted er oppbrukt som mulighet for å kunne realisere målene, kan konflikten tilspisse seg. Da er vi kommet i en konfliktsituasjon som kan føre til at begge parter konkurrerer (jf. ovenfor). Den ene parten godtar den andre som vinner, den ene parten eller begge parter avviser den andre og bryter kontakten, eller begge parter må leve med konflikten som kjensgjerning og realitet osv. Slike situasjoner kan oppstå når den ene parten øver motstand og effektivt hindrer den andre i å realisere sitt mål. Dette skjer når utenforliggende sosiale, økonomiske, politiske, religiøse eller juridiske strukturer legger bindinger på handlingspotensialet og låser fast muligheter for løsninger. Partene kan også finne fram til nye måter å forholde seg til hverandre på.

I kap. 2. har vi avgrenset situasjonen mellom kulturminnevern og landbruk som en konflikt innenfor en statlig orden. Konflikt oppstår når statlige forordninger legger bindinger på realisering av offentlige og private mål hos tiltakshavere. Det er den ene partens rolle å utøve forordninger, og den andres består i å følge forordninger. Det er tenkelig at det som følge av konflikter i den skisserte strukturen ovenfor (jf. 3.1.) kan komme protester mot enveis prosesser der den ene må bøye av for den andres mål. Reaksjonene kan også representere protester mot styring ovenfra og ned, og ikke nedenfra og opp, i forhold til

bondens muligheter for forvaltning av landskapet på garden. Det er hevdet at historisk og kulturelt har en tradisjonell gruppe som bønder gjort *motstand* mot hegemoniske ideologier gjennom forhandlinger og konflikter i hverdagen (Taylor 1989:321, min utheving). Vi kan stille spørsmål om bønder representerer en kulturtradisjon der motstand er en del av et handlingsmønster (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:56-57) (jf. 5.7., 6.3.).

Vi er nå kommet fram til et dreiningspunkt for hva romlige konflikter mellom kulturminnevern og landbruk handler om. Romlige konflikter kan være løselige eller uløselige i forhold til motstand mot institusjonelle rammer og muligheter til enhver tid. Når en konflikt lar seg løse, er rommet ryddet på en eller annen måte som partene kan godta. Når en konflikt ikke lar seg løse, stivner den og rommet kan virke uryddig i forhold til hvordan det helst burde se ut for hver av partene. Å se over eller bort fra konflikten eller glemme den, kan i det siste tilfellet virke vanskelig. Isteden kan konflikten havne på lager og motsetningene blusse opp igjen ved neste korsvei. I kulturminnevernet er det reelle muligheter for at konfliktsaker som ikke blir løst, blir synlige igjen når anledningen byr seg. Dette skjer hver gang uløste konflikter kommer tilbake som uavsluttede og "gamle saker" i kulturminneforvaltningen.

3.2.1. Forskerens tilnærming

Konflikt som prosess framtrer nå som et mellomsted der det foregår en særlig måte å tenke og handle på som følge av motsetninger. Det er en posisjon som er genuin og dermed en ikke reduserbar størrelse som åpner opp for nye måter å forstå konflikter på. Spørsmålet er om posisjonen er en grunnleggende måte å tenke og handle på, og om den representerer et av logikkens prinsipper som foreskriver hvordan mennesket bør tenke dersom vi ønsker å tenke logisk (Stewart & Mickunas 1974:19). En av menneskets logiske måter å tenke på, er gjennom motsigelser. Menneskesinnet og samfunnet inneholder motsigelser som forklarer hvorfor de hele tiden må forandre seg (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:182).

I følge Føllesdahl, Walløe & Elster har konflikt og motsetning en løsere betydning enn motsigelse. Når byråkraten har fastslått at en haug i marka er en gravhaug fra forhistorisk tid, og bonden hevder det motsatte, at det er en rydningsrøys fra bestefars tid (jf. 2.1.), kan vi gå ut fra at dreier det seg om grunnleggende uenighet om gitte fakta. Dette innebærer en motsetning mellom to ulike oppfatninger av haugen i landskapet, og der den ene er sann og den andre usann. Det kan dessuten tenkes at haugen er både en gravhaug og en rydningsrøys, og at begge parter har rett om deler av hendelsesforløpet. Det foreligger ingen motsigelse når gravhaugen kan ha blitt brukt til rydningsrøys etter at den opphørte å ha betydning som gravsted. Oppfatningen av det gitte innholdet

om historiske fakta i saken danner grunnlag for uenighet og er et potensiale for konflikt. Det er tenkelig at konflikter mellom kulturminnevern og landbruk inneholder motsigelser i kompliserte meningssystemer som kan være vanskelige å gjennomskue og finne begrunnelser for. Det er blant annet en motsigelse dersom vi sier at vi ikke bryr oss om at haugen er forbudt å grave i. For å huske hva det er vi ikke vil bry oss om, må vi hele tiden bry oss om hva som er forbudt å gjøre (dvs. lover og regler).

Eksempelene ovenfor viser at temaet romlige konflikter aktualiserer en tilnærming som overskrider byråkratens oppfatning av haugen som gravhaug. En slik forståelse er det når haugen i landskapet utelukkende blir betraktet fra et eneste sted i verden og i forhold til en eneste teori og praksis for vern av kulturminner. Vi kan forklare dette overskridende perspektivet med hva tilnærmingen ikke bør være. Temaet romlige konflikter krever en behandling som ikke kan være ensidig og utstøte, utelate eller marginalisere den andre partens relasjon til stridens kjerne; vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i landskapet. En analyse av temaet konflikt tvinger forskeren som en tredjepart til å se den ene og den andre parten så vel som seg selv som deltaker i undersøkelsen. Det krever en teori og en praksis (metode) for å undersøke hvordan partene ser både på hverandre og på kulturminnene i landskapet. Det fordrer bruk av ledetråder som hjelper tredjeparten til å bli i stand til å se, forstå og tolke konfliktens betydning for partene.

Vi befinner oss i et motsetningsfylt rom der vi går ut fra - når vi ser på medforvalterne som mennesker - at de er forstående vesener. De er ikke bare i verden i ontologisk mening, men de forholder seg også *til* verden (jf. kap. 1). I epistemologisk mening har de kunnskap som vi enten kan avdekke eller tildekke som vitnesbyrd om konflikter (jf. Aarnes 1996:12). Vi kan få kunnskap om forvalterne dersom vi er åpne for å bevege oss i retning av hva vitnesbyrdene tilbyr av betydning (Levinas 1996:52-56) (jf. 3.6.). Går forvalterne rundt og pleier egne sirkler? Fører dette til stagnasjon eller til endring som overskrider egen virke- og levetid? Samtidig er det å være til i verden for mennesket mer enn muligheten av å forholde seg til betydningen ved andre menneskers vitnesbyrd om konflikter. Forståelse er en aktivitet, det å rekke ut til verden med alle sine sanser (Tuan 1990:12) (jf. 3.5.):

”jeg er til i rummet og i tiden, min kropp hæfter seg til dem og favner dem” (Merleau-Ponty 1994:94).

Mennesket opplever og erfarer verden gjennom sansene. Det strekker seg ut til omgivelsene med hele kroppen, og det kjenner ubehag ved konflikter på kroppen (jf. 2.1.). På grunnlag av slike erfaringer er det mulig å omskrive et epistemologiske utsagn om at kunnskap om kultur sitter i kroppen (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:38) til et nytt. Kunnskap om konflikt sitter i kroppen.

Kunnskap om konflikt som prosess bygger på mellommenneskelige erfaringer som følge av kontakt om saklige problem (jf. 2.1.). For partene viser prosessen til det å starte en konflikt, å involvere seg i en konflikt, å være i en konflikt, å stå i en konflikt, å leve med konflikt, å løse konflikt, å unngå konflikt, å avvise konflikt osv. Konflikt blir mer enn konsekvensen av motstridende mål og meninger. Det blir en måte å tenke og handle på som medfører mer eller mindre ubehagelige erfaringer, og som kan være mer eller mindre problematisk for mennesker å leve med. Utdypingen av temaet romlige konflikter viser at siktemålet med tilnærmingen bør være å finne ledetråder som kan medvirke til en mest mulig fordomsfri behandling av tema og utvalgte data. Forskeren bør kunne stille spørsmål om konflikt og samtidig være en del av spørsmålet, og dessuten tre inn i moralens normale tilstand og forholde seg ambivalent (Bauman 1996a:120): Verken å ta stilling til den ene eller den andre parten i konflikten eller sette seg til doms over det saklige i konflikten (jf. 3.6.). Det være seg om det dreier seg om viljen til glemsel, ønsket om minner, troen på sannheten, eller om noe helt vesensforskjellig annet enn fortiden i landskapet (jf. 2.1., 3.1.). I søken etter visshet bør forskeren være innforstått med at sannheten kanskje aldri nås. Ønsket om visshet kan tvinge forskeren til å forholde seg til dette, enten ved å forsone seg med det ukjente som en faktor i konflikten, eller ved å finne nye måter å søke etter visshet.

Samtidig er det klart at forskeren som representant for andre forskere har både et moralsk ansvar overfor partene og en kontraktbundet forpliktelse overfor samarbeidspartnere i undersøkelsen. Det moralske ansvaret vokser i situasjoner der kontraktbundete forpliktelser avtar (Bauman 1996a:119). Det første dreier seg om forskerens relasjon til deltakerne (jf. 6.2.), mens det andre gjelder relasjonen mellom forskeren og de som støtter prosjektet. I denne sammenheng betyr det at forskeren har vært en del av kulturminnevernet som erfaring, og har bakgrunn fra kulturminnevernet og kjennskap til saksbehandling av konfliktsaker. I kraft av dette bør forskeren forsøke å de-sentrere sin måte og tenke rom på (Augé 1995) (jf. 2.4.). Det bør søkes etter hjelpemidler for å være deltakende med egne erfaringer, men også for å få nære erfaringer på avstand og overskride dem ved bruk av teorier og metoder som kan gjøre dette mulig. Det er et vesentlig spørsmål om en slik målsetning er for idealistisk i forhold til praksis. Hvordan kan de-sentrering finne sted, og hvordan skal vi definere den i dette tilfellet?

For å være både innenfor og utenfor konflikten er det tenkelig at forskeren hele tiden bør være i bevegelse. Forskeren må gå fra det ene konteksten til den andre, fra det ene stedet til det andre, og justere og revurdere sin posisjon i forhold til problemstillingen (Gadamer 1989:245) (jf. pkt. 2.4, 3.5., 3.6., 6.2., 7.1.)¹. I denne sammenheng befinner medforvalterne og forskeren seg innenfor eller

utenfor det utvalgte rommet (jærlandskapet) som er under undersøkelse (jf. kap. 1). Det er et spørsmål om mennesket er begrenset til å være et punkt og en enkel dimensjon i et slikt rom, eller om mennesket er mer enn et punkt. Når mennesket er et punkt i bevegelse som vi fester blikket på, er mennesket mer enn en dimensjon i rommet. Det beveger seg fra sted til sted i løpet av et tidsrom. Bonden bor på og beveger seg omkring på garden. Byråkraten bor også et sted (hjemme) og reiser mellom hjemmet, arbeidsplassen og garden når det oppstår konflikt mellom kulturminnevern og landbruk. Mens de beveger seg slik, kan forvalterne formidle historier om det som skjer i konfliktsaker som andre kan lytte til og fortelle videre (jf. 2.1.). Samtidig som det er knyttet dimensjoner til forvalterne som det er mulig å forklare til andre, kan de dessuten studere seg selv, og gjøre iakttagelser av seg selv. For å kunne gjøre studier av egne ansiktsuttrykk i selvportretter (The National Gallery 1999), anvendte Rembrandt et speil som hjelpemiddel, men da så han bildet av seg selv omvendt.

Når vi overfører eksemplet med Rembrandts hjelpemiddel til temaet om romlige konflikter, anskueliggjør det at konflikt som kontakt også kan inneholde muligheten for fordreining av virkeligheten. Vi kan ikke tenke konflikt uten kontakt mellom parter, men det er ikke partene i seg selv som er målet for undersøkelsen. For å spore opp holdninger til kulturminner i landskapet, er menneskene hjelpemidler til å se kulturminnevernet både innenfra (byråkraten) og utenfra (bonden), og forskeren er et medium til å få dette til. Når konflikten blir sett gjennom forskerens øyne, omsatt og uttrykt gjennom forskerens penn, framstår hun eller han som et omsettende mellomledd. Dette er en situasjon som kan føre til at det saklige innholdet også reduseres, vris eller vrenses underveis i forskningsarbeidet. Et vesentlig spørsmål blir hvordan forskeren uhildet kan overskride eventuelle terskler mellom partene, og mellom partene og seg selv, og rette oppmerksomheten mot det saklige innholdet som konflikten dreier seg om; *interessekonflikter om fortidens plass i landskapet*.

Spørsmålet ovenfor om ambivalens til konflikt åpner opp for å undersøke konflikt som uenighet. Det kan eksempelvis være ulike meninger om vern av kulturminner og/eller om hvor det forekommer kulturminner i landskapet. Forskeren konstaterer at konflikt er uenighet om ting på grunnlag av ulike oppfatninger av ting. Men uten å slippe taket i konflikten, tar ikke forskeren stilling til den ut fra en grunnleggende uvisshet om ulikhetene i meninger om vern av kulturminner. I praksis kan forskeren legge konflikten bak seg, sette den til siden eller skyve den foran seg gjennom analysen. Ved å understreke at temaet er romlige konflikter som kontakt, viser dette også til at kontakt kommer før konflikten i rommet (før det er brakt på det rene om et problem er blitt en konflikt). Det

dreier seg om et strukturelt forhold der kontakt er det brede grunnfjellet som kilden til konflikt springe ut av, og der konflikt framtrer som fosser og stryk i landskapet. Det får oss til å rette blikket på den verden eller horisonten som er den kulturelle sammenhengen for konflikten (Levinas 1996:33). Ved å se nærmere på og utdype uenighet som ulikhet har vi fått fram at motsetning og avstand mellom mennesker er et kulturelt sted av betydning. Hvordan skal vi forholde oss til en slik skissert konfliktstruktur? Er det mulig å lyse opp horisonten og finne fram til konfliktens mening og betydning ved å analysere ulikhet som grunnleggende kulturelt problem, eller skal vi se vekk fra det som skiller og fokusere på det som virker samlende i konflikter?

Oppsummering

Det er presisert at konflikt er en strid mellom minst to parter i et drama med utstrekning i tid og rom. Det er et motsetningsfylt mellomsted der mennesker møtes og går fra hverandre, og der dramaet har både et fysisk og et mentalt uttrykk. Det er et dynamisk omdreiningspunkt for menneskelig forståelse som er strukturelt sammensatt. Det hører til emner som omhandler grunnleggende spørsmål ved alt det menneskelige, og dreier seg menneskers motsetningsfylte forhold til ting i omgivelsene. Det er behov for å finne ledetråder som kan åpne for nye måter å undersøke romlige konflikter.

Bearbeidningen av innholdet i temaet viser at konflikt er et meningsberettiget uttrykk for menneskers relasjon til omgivelsene, og at det er en analytisk kategori i seg selv. I kap. 2 er det stilt spørsmål om det er mulig å komme i balanse igjen i forhold til den postmoderne erfaring av ubehag som samfunnets drivkrefter har ført med seg. Vi er kommet fram til at metoden for undersøkelsen bør medvirke til å overskride motsetningene som ligger innebygd i selve temaet om romlige konflikter. Vi kan forvente at ulike mål vil gå i forskjellige retninger og i verste fall forhindre dialog. Ved å tematisere konflikt som kontakt, har vi snudd på mynten. Vi har vendt fram den siden som ligger under interessekonfliktene - kontakt. Ved bruk av dette grepet er det åpnet for muligheter til bevegelse og berøring mellom partene, og til undersøkelse av det konfliktfylte rommet innenfor en institusjonell kontekst.

Den nærmere utdypingen av konfliktbegrepet har avdekket at motsetningsforhold mellom mennesker om ting er et sosialt anliggende i kulturen. Vi er kommet inn i en kulturell kontekst og fram til et mellomsted som utfordrer det påståtte analytiske skillet mellom mennesker og kulturminner. Konflikten i dette tilfellet dreier seg om kulturminner som fenomener i landskapsrommet (jf. 2.4.), men det viser tilbake til aktørene og det som er mellom aktørene. Vi kan nå presisere konflikt som motsetninger mellom forvalterne om kulturminner. Aktørene

kan hefte kulturminner til seg og omslutte dem som interesser eller ikke interesser i sine livsstrategier (Merleau-Ponty 1994, Bauman 1996b).

I uenighet om kulturminner er konflikt et ledd i en prosess mellom aktører og det moderne storsamfunnet som helhet. Ved første øyekast ser det ut som det er kulturminner som kommer i klemme, mens det i realiteten er aktørene som blir klemt (jf. 4.5.). Selv om konflikten er rettet til og er om kulturminner, er konfliktprosessen mer enn motsetningsfylte interesser for eller mot kulturminner. Vi kommer ikke utenom aktørene som enkeltmennesker med moralske valg og ansvar i forhold til andre mennesker. Kulturminner er ting mellom mennesker, men mennesker er ikke ting mellom kulturminner. Aktørene kan både handle med og mot hverandre, og virke samlende eller splittende i konfliktsituasjoner. Hvordan bør vi gå fram i den analytiske behandlingen av problemstillingen? Det er nærliggende å stille spørsmål om hva aktørene forstår av kulturminnevern og landbruk. Forstår de det å se forskjellig på ting? Hva er den normative ideologien og hvordan framtrer den som rettesnor for handling i forbindelse med konflikt om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer? Dersom ingen analyserer hvordan forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer som fenomen virker normativt, vil det ikke kunne skje holdningsendringer verken i samfunnet eller kulturminnevernet. På grunn av den skisserte konfliktstrukturen ovenfor blir det metodiske siktemålet:

- å klarlegge hva kulturforståelse er (jf. 3.3.-3.5.)
- å utdype det metodiske prinsippet for analysen (jf. 3.6.)
- å synliggjøre den normative ideologien i kulturminnevernet (jf. kap. 4)
- å analysere fortidens minner i landskapet (jf. kap. 5)
- å analysere hvordan konflikt framtrer som en felles og meningsberettiget erfaring om kulturminners plass i landskapet (jf. kap. 6)

3.3. Forståelsesproblemer

I dagens kulturminnevern kan kulturminneforvalteren være en aktør med akademisk utdanning. Kulturminneforvaltere med en slik disiplinering har bakgrunn i fag der vi kan søke i teoretiske tradisjoner og undersøke realiteter og generelle prinsipper for hvordan ting, handlinger og holdninger viser seg for oss som motsetninger (jf. kap. 2.1.). Arkeologi er et vitenskapsfag som fortsatt er en del av den kulturminnefaglige bakgrunnen for vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Vi skal gå inn i det bevegelige mellomrommet i konfliktstrukturen der uenighet er ulikhet i interesser mellom mennesker om kulturminner og kulturmiljøer (jf. 3.2.), og analysere hvordan en part - arkeologen – forholder seg til spørsmå-

let om kulturforståelse. Siktemålet er å klarlegge forutsetninger for hvordan arkeologer forstår fenomener som kulturminneloven definerer som arkeologiske kulturminner eller ikke osv.

Arkeologi er en vitenskap der kultur inngår som en vesentlig del av faghistorikken, men der målene er varierte. Arkeologer kan definere vitenskapsfaget som studiet av menneskelig adferd og kulturendringer i fortiden (Trigger 1989:371), eller som studiet av materiell kultur og forhistoriske samfunn (Olsen 1997:294). Arkeologi er samtidskritikk der fortiden eller nåtiden blir diskutert, men som ikke har noen logisk slutt (Shanks & Tilley 1987:245). Arkeologi er antropologi (Binford 1962), en antropologisk arkeologi (Gibbon 1984), eller den bør drive med gjenfinning, systematisk beskrivelse og studier av gjenstander bakenfor den tidsdimensjonen som dekkes av antropologien og etnologien (Clarke 1968:13). Et grunnleggende spørsmål er om arkeologien er en overskridende vitenskap. Arkeologiens relasjon til naturvitenskap er en del av dette temaet, om det eksempelvis er en kollisjon mellom to forskningsprogrammer (Gibbon 1984:412-413) (jf. 3.5.). I alminnelig språkbruk er arkeologi vitenskapen om eldre tiders kulturforhold slik de kan studeres på grunnlag av arkeologiske kulturminner (fornminner) og oldfunn (A&GKL 1995:477).

Forståelse er et vitenskapsteoretisk tema om kunnskapsproduksjon og tolkingsmetoder som særlig ble revitalisert gjennom det som er kalt post-prosessuell arkeologi i 1980-årene. I det post-prosessuelle perspektivet er arkeologi en hermeneutisk øvelse (Shanks & Tilley 1987:110), og kunnskap springer ut fra menn og kvinners aktiviteter - praksis - i verden (Shanks & Tilley 1987:113). Arkeologi som vitenskap er derfor mer enn tekniske og instrumentelle ferdigheter ved å kunne grave hull i jorda. I den post-prosessuelle arkeologien har diskusjonen gått om forholdet mellom epistemologiens og ontologiens plass i arkeologisk forskning. Med det siktes det til spørsmål om hva som skal være grunnlaget for arkeologisk teori og metode. Forenklet sagt dreier spørsmålene seg om det er kunnskapsproduksjon som er hovedsaken, eller om det er hva det vil si å være til som menneske i verden, eller om det dreier seg om et både- og forhold. Logisk sett er det klart at det ikke kan bli kunnskapsproduksjon uten at mennesket først er tilstede for å motta kunnskap, men mennesket må også ha kunnskap for å kunne klare å være til i verden.

Den post-prosessuelle arkeologien bryter fram som en reaksjon på den prosessuelle arkeologien i 1970-årene. Dette er en såkalt ny-arkeologi som viderefører og forsterker det normative ved den positivistiske arkeologien, også kalt kulturarkeologien (Olsen 1997:31-43). Forholdet mellom prosessuell og post-prosessuell arkeologi er definert som et skille fra en vitenskapelig praksis som følger anvisningen til den prosessuelle arkeologien. Retnin-

gen er kalt prosessuell fordi den legger vekt på kulturprosesser, mens den post-prosessuelle arkeologien legger vekt på kulturforskjeller og er en måte å se og tenke verden på (Johnsen 1999:30,101-102). I den lange tradisjonen til kulturarkeologien er kulturbegrepet normativt. Kultur står for normer, dvs. en samling av idéer, verdier og trosforestillinger som deles av en gruppe mennesker (Flannery 1967:119). Forklaringen bygger på den klassiske definisjonen av kultur fra 1800-tallet. Kultur er et komplekst hele og inkluderer ved siden av det ovenfor nevnte også kunnskap, kunst, moral, lover og andre evner og vaner som mennesket har tilegnet seg som samfunnsmedlem (Trigger 1989:162). Kultur er det som styrer menneskelig adferd og noe annet enn fornuft (Trigger 1989:303). Drøftinger av definisjoner om hva kultur er, viser at dette utgangspunktet er vagt og tilfeldig, og at veiene derfra er mange; sosial arv, tillært adferd, idéer, abstraksjon, superorganisk, ting og hendelser osv. (Cafagna 1960). Kulturbegrepet går fra å være et begrep på linje med klasse som kategori til å bli noe mer enn dette, noe nærmest overmenneskelig og problematisk å håndtere.

Det kan være vanskelig å få tak på hvorfor begrepet prosess dukker opp og blir knyttet til 1970- og 1980-tallets arkeologiske retninger (Lillehammer G. 1999a:21), men det er nært knyttet til forståelse av kulturbegrepet. I følge Bjørnar Olsen har det å gjøre med en arkeologi som er opptatt av dynamiske kulturprosesser til forskjell fra kulturarkeologiens statiske kultursyn (Olsen 1997:45). Alison Wylie påpeker at ny-arkeologien umiddelbart rettet oppmerksomheten mot antropologiske problemer om kulturprosesser (Wylie 1993:20). Bruce Trigger setter prosess i sammenheng med funksjonalistiske tilnærminger til arkeologisk data, og til ny-evolusjonismen i amerikansk antropologi og etnologi som var opptatt av å forklare kulturendring og kulturutvikling på 1960-tallet (Trigger 1989:288-291). I følge denne retningen er prosess et generelt fenomen, og det henviser til samhandling over tid mellom elementer (kulturelle fenomener) i et system når det endres fra en tilstand til et annen. Samhandlingen skrider framover på en deterministisk måte og er et uttrykk for underliggende naturlover. Essensen i en prosess er endring på en eller annen måte, enten for å gjenvinne balanse eller for transformering til en ny og forskjellig tilstand (Carneiro 1960:145-147). Prosess blir ensbetydende med kulturendring. Etnologen Leslie White ser prosess som en strøm der individer konkurrerer gjennom samhandling (White 1949:76), og oppsummerer kulturbegrepet med en lovmessig formel som er årsaksbestemt. Kultur er til sammen både naturkraft og teknologi, et synspunkt som senere ble omskrevet i arkeologi til å bli miljø og teknologi:

Kultur = Energi x teknologi (White 1949) → Kultur = miljø x teknologi (Meggers 1960)

Ved anvendelse av begge disse kulturbegrepene er det menneskeskapte redusert til et teknologisk anliggende som utsettes for prosesser. Samlet sett fører prosessene til større endringer enn det opprinnelige på grunn av utenforliggende årsaker i natur og omgivelser. Kultur blir til på følgende måte: Enten gjennom den naturkraften som fører til mangfoldiggjøring (multiplikator/multiplisering (A&GKL 1997:571-572)) av teknologien, eller gjennom det miljøet som fører til mangfoldiggjøring av teknologien. Kultur er synonymt med både endringsprosesser og et menneskeskapt mangfold i naturen/miljøet. Det er her vi finner et av tilknytningspunktene til det som er betegnet som det kulturelle mangfoldet i miljøvernet (jf. 4.6.). I arkeologi er prosessuell brukt synonymt med systemarkeologi. Det står for forsøk på mestre problemet med å forklare kulturendring i forhold til menneskelig adferd, men der kulturbegrepet kommer til kort fordi det oppfattes som et "superorganisk" fenomen (Flannery 1967:120). Forskeren som prosessteoretiker er først og fremst opptatt av systemet som er bak mennesket og gjenstanden, og som regulerer virkninger av endringer på et eller annet. Hun eller han er ikke opptatt av mennesket bak gjenstanden (Gardin 1980:99, Flannery 1967 op.cit.). Kulturarkeologene opererer med en dualistisk modell for kultur der normer er på innsiden av kulturen og miljøet på utsiden av kulturen. Dette gjør det umulig å forholde seg til de utallige systemer som mennesket tar del i og som ikke avspeiler et skille mellom natur og kultur (Flannery 1967 op. cit.).

Det prosessuelle kulturbegrepet er det vi kan kalle et økologisk kulturbegrep. Kultur er alle de midler hvis former ikke er under genetisk kontroll (dvs. utenfor den fysiske kroppen), og som tjener til å tilpasse individer og grupper innenfor økologiske fellesskap (Binford 1972:431). Trigger mener at forholdet mellom arkeologi og økologi er påvirket av arkeologenes ønsker om å realisere studier av kulturelle systemer, mens de nok bør være opptatt av potensialene i de arkeologiske data. Når økologi oppfattes deterministisk, er det bare de sterke sidene i arkeologiske data som er fordelaktige, mens arkeologene omgår de svake sidene. Arkeologien kan ikke rekonstruere hele kulturelle systemer. En økologiske tilnærming bør begrenses til særlige sider som handler om tilpasning (Trigger 1978:151). Det er vesentlig å ha for øyet at arkeologi som vitenskap er grunnleggende empirisk ved at kildene er både fysiske og tekstuelle, og at utgangspunktet for forskningen er materiell kultur. En sentral kritikk i arkeologien er om og på hvilken måte arkeologen blir empiristisk i forskningen, dvs. ser på data som hovedsaken i motsetning til empirisk og et potensiale til å forstå helhet og kompleksitet (Shanks & Tilley 1987:115). Et grunnleggende spørsmål er hvordan arkeologien anvender data for det gitte i materiell kultur og om forskning på kulturminnevern bør gjøre likedan.

Det er klart at den prosessuelle arkeologien er mer enn et teoretisk interessefelt som i tid faller mellom kulturarkeologien og den post-prosessuelle arkeologien. Målet er å vitenskapliggjøre arkeologisk teoridannelse. Det betyr å gjøre den mer forutsigbar ved bruk av hypotetisk-deduktiv metode i motsetning til kulturarkeologiens anvendelse av den empirisk-induktive metode. Snuoperasjonen består forenklet sagt av følgende vending: I stedet for at arkeologene lar materialet tale for seg ved å grave først og stille spørsmål til det de finner etterpå, bør de ut fra teori stille spørsmålet først, teste hypotesen ved å grave etterpå og sette resultatet opp mot hypotesen for derved å bekrefte eller avkrefte teorien. Enkelte vil også som Jean-Claude Gardin hevde (1980, fig. 26-27), at arkeologer bør anvende begge metoder som i et syklisk forklaringsforløp. De bør først observere materialet, deretter ut fra teori stille spørsmål, og reformulere spørsmålene underveis i analysen for å teste fakta opp mot teori. I denne teori- og metodediskusjonen kan det se ut som om arkeologen faller i tornerosesøvn over kulturbegrepet, eller at det skvises og settes på sidelinjen.

I en analyse av det arkeologiske kulturbegrepet konkluderer Brit Solli at det gjennom Ian Hodders kontekstuelle arkeologi oppstår en reaksjon på det prosessuelle kulturbegrepet (Solli 1989:14-15). Hodder revurderer det normative kulturbegrepet til kulturarkeologene og gjør det strukturelt og kontekstuel. Kultur er mer enn funksjoner og aktiviteter. Bak kulturelle funksjoner og handlinger er det en struktur og et innhold som vi delvis må forstå på dens egen måte, dens egen logikk og sammenheng (Hodder 1982a:4). Det foreligger derfor en grunnleggende uenighet om kulturbegrepet i arkeologien (Solli 1989:15). Det står mellom det å ta til seg en tolkingsmetode som er vitenskapelig eller ikke, mellom objektivitet og subjektivitet som tilnæringsidealer til det arkeologiske materialet. I diskusjonene ovenfor kan vi imidlertid også se fellestrekk ved de ulike kulturbegrepene. De er dualistiske, enten ved at kultur blir skilt fra natur, innsiden fra utsiden av kulturen, eller menneskekroppen fra det som er utenfor menneskekroppen.

I oversikter om arkeologisk teori er de nevnte retningene blitt omtalt som arkeologiske diskurser med røtter i lukkede filosofier (Shanks & Tilley 1987:103). Den post-prosessuelle arkeologien er blitt betegnet som en kritisk arkeologi (Olsen 1997:67-68). Den er også omtalt som et lite opprør mot Hodder gjennom dekonstruksjon av begrepsbruk og introduksjon av post-strukturalistiske perspektiver (Solli 1999:153). Forskningshistorie kan derfor gi inntrykk av at arkeologi er generasjonsarkeologier. Virkeligheten gir mer nyanserte eksempler på at flere strømninger åpent kan løpe sammen og påvirke tolkingen av arkeologisk materiale slik de blir nedfelt og omsatt av den enkelte forsker (jf. Hodder 1986). Forskeren som tolker er i bevegelse på tross av sin generasjonstillørighet.

Et eksempel blant flere er et eget arbeide med gravskikk i 1970- og 1980-årene (Lillehammer G. 1996[1985]a, 1987). Dette er et bidrag som er blitt til i en forskningshistorisk brytningstid. Det har oppnådd karakteristikken som nyarkeologisk og i bevegelse mot nyere idéer (Bergstøl 1995:31-32), og er blitt framstilt som eksempel på post-prosessuell skandinavisk arkeologi (Hjørungdal 1999:82). Bidraget er tildelt en tredje karakteristikkk som en kontekstuell arkeologi. Det innleder en ny generasjons tilnærming av temaet gravskikk ved å ta sikte på å forstå skikken "innenfra" som et religiøst fenomen knyttet til individ og samfunn (Dommasnes 1998:70). Selv foretrekker jeg å betrakte arbeidet som en dynamisk arkeologi der dialektikkens bevegelse er viktig (jf. 3.5.), og der vi kan integrere og bearbeide idéer og åpne for nye spørsmål og svar.

I gravskikkanalysen er tolkingsprosessen av et arkeologisk materiale gjenstand for teoretisk bearbeiding ved bruk av flerfaglig kunnskap (Lillehammer G. 1996 [1985] a:95-102, 1987). Ved hjelp av en trekantmodell ("dødens pyramide") er argumentasjonen ført dialektisk som en tenkningens bevegelse gjennom motsetninger som forenes i en høyere enhet (Lillehammer G. 1996 [1985]a, fig.70, 1987 fig. 3). Innledningsvis tar forskeren utgangspunkt i seg selv, og stiller deretter grunnleggende teoretiske spørsmål om hva død og grav er ved å følge prosessen fra levende til gravfunnet individ. Arbeidet går ikke dypere inn i de ontologiske forutsetninger for teorien og metoden, og de flerfaglige åpningene kan ut fra post-prosessuell kritikk virke lukket. Analysen er epistemologisk rettet mot tolking av det som finnes etter det å være levende, død osv., og undersøker ikke hva det vil si å være levende, død osv. i et forhistorisk samfunn. Dermed er den ikke tuftet på en *arkeologisk filosofi* som åpner for potensiale på den måten som Michael Shanks og Christopher Tilley etterlyser (Shanks & Tilley 1987:103-115). Vi kan ikke analysere fortiden som et objektivt sett lukket rom der arkeologen er redusert til titter inn i eksotiske, annerledes eller fremmede kulturelle forhold. Arkeologen bør søke å overskride dette problemet gjennom kritisk bruk av flerfoldig teori og metode.

I analysen av død og grav (Lillehammer G. 1996a, 1987 op. cit.) er kulturbegrepet ikke definert nærmere. Det er tatt for gitt som normativt. Det er også iblandet andre egenskaper fordi gravskikk blir sett i lys av et samhandlingsmønster mellom individer og grupper. Med andre ord er det et kulturbegrep som er i ferd med å slå sprekker. Siktemålet er forståelsen av hvordan arkeologen tolker det som finnes etter det å være levende, død osv. i en kulturell sammenheng (Taylor 1988:254). I følge post-prosessuell arkeologi er kultur et begrep som kan sammenliknes med stil og de mangfoldige forsøk som er gjort på å få et grep om det:

" — to try to think about — culture is to try and think

a category which refuses to be categorized, to be tied down to any single essence" (Shanks & Tilley 1987:147).

På dette stedet slipper imidlertid den post-prosessuelle arkeologien taket og overlater kulturbegrepet til å bli et motstandens problem på samme vis som arkeologiske data. Arkeologi blir det å drive med aktiv formidling av fortid og nåtid, og arkeologer bør se på mønstrene i den materielle kulturen som en ressurs til å arbeide med sosiale strategier (Shanks & Tilley 1987:245). Arkeologer driver med en diskurs som formidler fortid og nåtid som et toveis foretakende (Shanks & Tilley 1989:4-5, fig. 1, Shanks & Tilley 1987:104). Arkeologiske data representerer et nettverk av *motstand* overfor teoretiske tilpasninger (Shanks & Tilley 1987: 104,111, min utheving). La oss gå videre med kulturbegrepet og undersøke om motstanden kan ha med *forståelse* av kultur å gjøre.

I følge Shanks og Tilley fører motstanden i materialet til at *arkeologisk forskning blir en hermeneutisk prosess som er firefoldig*. Naturvitere driver med en enkel hermeneutikk. De analyserer døde objekter og prosesser som blir tilskrevet menneskelig mening. Sosiologer driver med dobbelt hermeneutikk. De lever og arbeider innenfor en livsform med et sett av nåtidige praksiser som de ikke kan unnslipe, og i en verden av fortolkete meninger som de forsøker å belyse. Antropologer driver med trefoldig hermeneutikk. De lever innenfor et fortolket univers som setter rammer for problemstilling og utsyn, og likevel forsøker de å forstå fremmede kulturer som har andre rammer av iboende meninger. Arkeologer og historikere driver som antropologene også med trefoldig hermeneutikk, men i tillegg stiller fortiden seg imellom med en livsform som ikke er direkte tilgjengelig. Denne livsformen må rekonstrueres på grunnlag av ansvarlige valg ut fra teorier som er brukt for å fortolke de arkeologiske kildene (Shanks & Tilley 1987:107-109, min utheving). I sum driver arkeologer med en firefoldig hermeneutikk, og arkeologisk forståelse representerer en komplisert struktur for noe som en gang har hatt mening (jf. 3.4., 3.6.).

I den arkeologiske forståelsen er det et uklart mellomrom mellom subjektet "arkeologen" og objektet "kilden" som volder motstand og skaper problem. Dette motstandens problem er påpekt å representere en selvmotsigelse (Bergsvik 2001:76, Solli 1996:39,41, Wylie 1992). Vi kan kanskje si det slik at det oppstår en utfordring når arkeologen møter seg selv i døra og blir konfrontert med arkeologisk praksis. Prøvene på å overkomme motstandsproblemet kan vi se som forsøk på rettferdiggjøring av hensikten med å komme med kritikk og kreve endring (jf. 3.2.), for eksempel gjennom henvisninger til universelle regler som skal gjøre det mulig å overskride motstanden. Kritikken springer ut av konflikter mellom autoriteter om den rette oversettelsen, de mest anvendelige reglene og den mest nøyaktige tolkingen av fortiden. Den står fram som et spørsmål om makt over arkeologisk

kunnskapsproduksjon. Det kan ende med spørsmål om kunnskap og vitenskapelig språkføring, men er det mulig å oppnå konsensus i forståelse mellom forsker og studieobjekt i arkeologi (jf. Bauman 1989:47)? Hvis steiner kunne tale (Bang-Andersen 2003:3), hvem er det som taler? Er det hver tids generasjon av arkeologer? Det problematiske ved systemkritikken i den post-prosessuelle arkeologien er at den dialektisk sett overser eller utelater det selvkritiske aspektet ved utøving av kritikk slik det er påpekt i genderforskningen (Nordenborg Myhre 1999, Solli 1996, Lillehammer G. 1994b, Engelstad 1991, Sørensen 1988).

Shanks og Tilley foreslår at arkeologien bør overskride dualismen mellom det subjektive og det objektive ved å se *gapet* mellom fortid og nåtid som produktivt sted for diskurs. Arkeologi bør være en politisk praksis og synliggjøre potensialet gjennom kritikk (Shanks & Tilley 1987:115, min utheving). Spørsmålet er om arkeologien lider av et Columbus kompleks (Bauman 1989:35), og drar det med seg inn i kulturminnevernet. Ser arkeologer på fortiden mer som en overgripende interesse for erobring innenfor rammen av et globalt vitenskapelig prosjekt enn et overskridende prosjekt for oppdagelse og utforskning (Lillehammer G. 1999a:27) (jf. 3.2., 3.4.-3.6.)? Spørsmålet kan gi inntrykk av at arkeologisk diskurs er en virkelighetsflukt fra grunnleggende menneskelige erfaringer (Lillehammer G. 2000a). Arkeologi blir et eskapistisk prosjekt vekk fra ubehaget som det moderne samfunnet fører med seg, og der konflikter ikke hører hjemme. Det samvirkende stedet for vitenskapelig diskurs, om eksempelvis ontologiske spørsmål der væren bør forstås som et sosialt sted for handling (Bauman 1989:40), framtrer isteden som et uklart gap av frykt for å gripe fatt i ubehaget ved det menneskelige (jf. 2.1.). Det blir en måte å unngå og tre inn i det ubehagelige og uklare mellomrommet der det råder konflikt mellom arkeologi og andre samfunnsinteresser om vern av arkeologiske kunnskapskilder.

I en kritisk analyse av faghistorien argumenterer Lise Nordenborg Myhre for et *vitenskapens fastpunkt utenfor forskningen*, et fast fundament som kan tjene som referansepunkt for vitenskapelig og politisk kritikk (Myhre L.N. 1994:158, min utheving). Individet må se sin egen forskningsidentitet som del av en kollektiv identitet basert på en felles ontologi - en "sosial objektivitet". Den post-prosessuelle arkeologien medfører en styrking av subjektet og en svekking av meningsfellesskapet (Myhre L.N. 1994:156-158, min utheving). Dette fører paradoksalt nok til at fastpunktet i forskningen forflytter seg fra kulturen til samfunnet, mens arkeologi blir redusert til praksis. Det hullet som oppstår er ikke utelukkende et epistemologisk gap mellom fortid og nåtid. Det er et kunnskapshull som synliggjør asymmetrien som trer fram ved spørsmålet om hvem som er med og bestemmer de

sterke og svake verdier i forvaltningen av kulturminnevernet (Hygen 1996:56-60, Lillehammer G. 1994b, Magnus 1994, Dommasnes 1993). Arkeologien disiplinere subjektet etter en mannlig og krigersk modell som snarere er overgripende framfor overskridende for hvordan vi utøver praksis (Lillehammer G. 1999a:26-28, 1994b:137) (jf. 3.5.). Dette reiser nye spørsmål om hvor fastpunktet utenfor forskningen bør ligge (jf. 3.6.).

Forskyvningen fra teori til praksis i den post-prosessuelle arkeologien (Shanks & Tilley 1987:125-129) er påvirket av Pierre Bourdieus symbolske kulturbegrep (Bourdieu 1977). I dette kulturbegrepet er sosial struktur ensbetydende med kultur som reproducerer normer og verdier i praksis. Det kulturelle innhold og praksis er i utgangspunktet en historisk tilfeldighet. Problemet med dette kulturbegrepet er at vi ikke blir gitt forklaringer på hvordan kulturformer har makt over mennesker (LiPuma 1993) og virker reproduserende på praksis. Dette problemet er i den post-prosessuelle arkeologien forsøkt løst ved å gjøre bruk av strukturasjonsteori der handlinger er mer enn adferd og bevegelse (Giddens 1984, 1979). Handlinger er kontekstuelle: De er sosialt situerte og har sammenheng med idéer såvel som materiell eksistens (Shanks & Tilley 1987:129). Strukturasjon betyr at reproduksjon av praksis foregår som en dynamisk prosess der det blir dannet strukturer. Anthony Giddens strukturbegrep er dualistisk, og det er abstrakt, subjektløst og utenfor tiden. Det er basert på observasjoner av betydning for menneskelige handlinger, og det opererer som et medium som gjør handlinger mulig. Strukturasjonsprosesser kan for eksempel binde interessekonflikter mellom aktører til motsetninger i det kollektive systemet. Det innebærer ikke at transformering av kollektive systemer og menneskers livsverden foregår parallelt (Giddens 1993:127-129).

Det er vesentlig å være klar over at problemet med reproduksjon er bare delvis løst gjennom Giddens teori. Den tar ikke hensyn til uavhengige faktorer som tilfeldighetenes frie spill, mangel på kunnskap og andre begrensninger (Bauman 1989:39-42). Vi bør skille mellom reproduksjon av institusjoner og reproduksjon av sosiale systemer (Thompson 1989:70). Individuer kan transformere institusjoner uten å transformere strukturelle forhold i systemet (Lillehammer G. 1999b). I følge Bauman er Giddens strukturbegrep mer på linje med et kulturbegrep der vi regner opp regler/ressurser som normativt sett styrer sosial handling. Det oppstår et problem når forklaringen på hva strukturer er, erstattes med forklaringer på hvordan strukturer blir til og opererer. Slike forklaringer hører hjemme i dagligtalen, viser retningen i flyten på det som blir produsert, og ikke hva det er som er produsert. Det er en indre uklarhet i det dualistiske begrepet som viser at struktur representerer to separate begreper for handling og system. Istedenfor bruken av idéen om strukturasjon som forutsetter både handlinger

og systemer, bør vi erkjenne at verden allerede er blitt strukturert (Bauman 1989:43-46). Vi er stilt overfor spørsmålet om arkeologiens forståelse av hvordan verden er strukturert.

Hodders kontekstuelle arkeologi er kritisert for å se bort fra det dialektiske forholdet mellom fortid og nåtidens horisonter. Dette er en dialektikk som er nedlagt i fortidens materielle kultur slik den ligger foran oss som spor etter en fortid i nåtiden (Johnsen & Olsen 1992:419). Ved å analysere hermeneutisk filosofi kommer Johnsen og Olsen fram til at de epistemologiske problemer med å kunne forstå fortidens spor i en nåtidskontekst ikke er et spørsmål om hva vi forstår, men hvordan vi forstår. Er det mulig å forstå fortiden i nåtiden? I arkeologien finnes det følgende løsninger på dette problemet (Johnsen & Olsen 1992: 424-427):

- å tenke og gjøre som mennesker (før oss) = eksperimentering
- å føle som mennesker (før oss) = empati
- å betrakte gjenstander som patenterte med mening = materialistisk determinisme
- å kjenne så mye data så grundig som mulig = akkumulering

Det grunnleggende i kritikken av Hodder er knyttet til vektlegging av det universelle kontra det spesifikke i tolkingen av fortiden. Spørsmålet om spesifikke hendelser eller gjenstander inneholder kjennemerker som er gyldige for mennesker til alle tider, er egentlig en overflødig problemstilling (Yates 1990). I følge Timothy Yates er veien til forståelse intet annet enn kontekstuell, fordi vi skiller ut sammenhenger som struktur i et system av ulikheter. Samtidig har tanken på slike sammenhenger også et potensiale til å overgå hele dette grunnlaget av ulikheter som blir utfordret av denne strukturen. Kontekst viser hele tiden utover til det som omgir strukturen. Vi kan ikke dra opp skarpe grenser eller gjøre kontekst til et totaliserende begrep som inkluderer noe og stenger ute noe annet som ikke likner (jf. 2.3.). Den materielle kulturen som kontekst flyter alltid unna, fordi *den arkeologiske forståelsen tar overhånd og blir meningsbærende*. Arkeologiens svar på forståelsen av materiell kulturell er blitt liggende i drømmene om å unnsnippe, stryke ut og gjøre meningsproblemet overflødig. Isteden opphøyer dette materialiteten i materiell kultur og gjør det til ideal (Yates 1990:271, min utheving). På samme vis som kulturbegrepet hos Shanks og Tilley yter motstand mot å bli bestemt og totalisert, kan det se ut som om fastpunktet i arkeologien ikke ligger forankret verken i samfunnet eller i kulturen. Det er å finne i en uklar materialistisk idealisme om ting som arkeologer har problemer med å forstå og identifisere seg med:

"Archaeology writes in the différence of identity, the non-identity of identity" (Yates 1990:273).

Det er her Yates gjør en dekonstruksjonistisk øvelse av å stryke ut både arkeologien og fortiden (Yates 1990), og lar det arkeologiske kulturbegrepet ligge. Tilbake blir studiet av det andre som arkeologien ikke er, men som likevel er tilstede som levninger, hvor enn utydelige, og som fortsetter å gi mening i en nåtid. Dette andre er uten identitet. Det er forskjellig fra oss og uendelig mangfoldig. Det er naivt å tenke at vi nøytraliserer forståelsesproblemet ved bare å velge den fortiden som passer leserens egen identitet. Spørsmålet er hvordan meningsstrukturer blir igangsatt, hva slags mål de har og hva slags kunnskap som de skal produsere. Det finnes ingen fortidig sannhet i betydningen av én lære om værens opprinnelse. Den eneste sannhet ligger i den måten arkeologien går i gang med å arbeide med *scenen mellom fortid og nåtid*. Det er verken mulig å splitte fortid fra nåtid eller å tvinge fortiden inn i nåtiden (Yates 1990, min utheving).

Svaret på problemet med mellomrommet fortid - nåtid kan vi omskrive til at arkeologer skriver om fortiden i nåtiden (Yates 1990). Forvalter kulturminnevernet også meningen om fortiden ut fra et slikt standpunkt (jf. 3.4., 3.6., kap. 4, 5.7.)?

Lewis Binford's forslag til løsning på den mellomromlige sceneproblematikk er nåtidsstudier (Binford 1962). Det er i den aktuelle nåtids situasjonen vi kan observere både det dynamiske og det statiske sammen. Han bruker metaforene "bjørnen" og "fotsporet" for å vise sammenhengen mellom fortid og nåtid. I følge Binford bør nåtidsstudier gå for seg på en måte som gjør det mulig å *kontrollere* forholdet mellom de dynamiske egenskaper fra fortiden som vi søker kunnskap om, og de statisk-materielle egenskaper som er felles mellom fortid og nåtid. Dette gjelder de tingene i nåtiden som er felles med fortiden, og som gjør det mulig å sammenlikne hendelser i fortiden med hendelser i nåtiden (Binford 1981:29, min utheving). Slik det går fram av erfaringene fra konflikten i kulturminnevernet (jf. 2.1.), er imidlertid problemet at de materielle sporene fra fortiden verken er statiske eller lar seg kontrollere gjennom vitenskapelig beherskelse. De forsvinner eller forstyrres av naturkrefter, eller i takt med realiseringen av moderne kulturlandskap som et utviklingsprosjekt der vitenskap inngår som drivkraft. Binford's tanker om fortiden som dynamisk, og fortiden i nåtiden som statisk, er et eksempel på arkeologens strev med grunnleggende tolkingsproblemer. Det dreier seg om hvordan liv som er avsluttet, kan overskride den virkendes tid og være en mening i en annen tid (Levinas 1996:54-56) (jf. 3.6.). Binford søker kunnskap om fortiden med naturen som forbilde og fastpunkt, og bruker metaforen til å forklare forholdet mellom fortid og nåtid. Mennesket blir utelukkende passivt tilstede gjennom kunnskapsmaktens kontrollerende tiltrekningskraft, og ikke som et subjekt som blir vitende gjennom å engasjere seg i verden (Code 1998:228).

Shanks og Tilley kritiserer Binford for å være uklar om "midten" og for empirisme (Shanks & Tilley 1987:44), dvs. å la data være hovedsaken (Shanks & Tilley 1987:115). Yates fraskriver seg identiteten med fortiden, og aviser på den måten Binford's tanke om et fellesskap med fortiden der fastpunktet utenfor forskningen er naturen. For å åpne fortiden for nåtiden og nåtiden for fortiden, tilbyr han isteden å bruke språket og metaforen som lim til fortiden og å binde dette til allegorier og det ubevisste. Det historiske arbeidet for arkeologen ligger i å legge fra seg illusjonen om en absolutt nåtid og å la nåtiden åpnes for driften fra de andre tider (Yates 1990:275-277, Jameson 1972:187). Yates knytter fastpunktet for forståelse i arkeologien til en tidshorison som er åpen, og til et historisk verk der arkeologen skriver om fortiden som nåtider. Det som fortoner seg som et uoverstigelig epistemologisk svalg mellom å oppdage og avdekke verden objektivt og å konstruere den subjektivt gjennom definisjoner, klapper ikke sammen i en samtidighet som lukker seg.

Så snart vitenskapen omslutter naturen, blir den kultur-relativisert (Hastrup 1988:124). Vitenskap blir en kulturell konstruksjon (Lillehammer G. 1999a:22), og virker som den står på kanten av et stup der svelget mellom den objektive fortiden og den subjektive nåtiden på nytt åpnes, utvides og blir større. Men dette er en illusjon på grunn av vårt utsiktspunkt som både er vitenskapelig og på utsiden (Thomas 1993:23-25). Det er preget av vestlig lineær oppfatning av tid og av historie som kontinuitet - diskontinuitet (jf. 2.4.). Dersom tiden og historien ikke går fra oss og forsvinner bak oss, men kommer til oss både som minner (Le Goff 1992) og oppdagelse av minnenes betydning (jf. 2.1., 3.4., 3.6.), blir ståstedet annerledes. I følge Hastrup foreligger det ingen mulighet for en kontekstfri viten om den ytre verden. Det er ikke mulig å skille oppdagelse fra definisjon. De er *samtidige*, og den subjektive og objektive viten må studeres som samtidige. Den tradisjonelle motsetningen i vitenskapen mellom objektivitet og subjektivitet sprenges og former *en ny vitenskapelighet som blir til mellom mennesker*. Det er sannsynlig at det i det mellommenneskelige rommet finnes paradoksale sammenhenger mellom både teori og praksis. Dette krever en endring av kulturbegrepet: Fra i teorien å stå for et form- og substanssystem til i praksis å henvise til en empirisk kategori for et erfaringsrom, og en analytisk kategori for relasjonssystemer som kan brukes komparativt og identifiseres gjennom distanse og kontrast på bakgrunn av forskjeller (Hastrup 1988:125-129, mine utheving).

I den post-prosessuelle arkeologien er det påpekt at arkeologisk forståelse av det andre i fortiden har en dialektisk karakter (Johnsen & Olsen 1992:433). Det er reist tvil og spørsmål til hvordan fortidens horison kan smelte sammen med nåtiden (Olsen 1997:113). Arkeologien står

overfor det usikre som et kunnskapsproblem. Det er arkeologens egne verdier og oppfatninger som ligger innebygd i forståelsen av andre horisonter. Arkeologisk forståelse er mer enn vekselvirkningen mellom fortid og nåtid. Forståelseshorizontene endrer seg i takt med egen selvforståelse av hvor liten forståelsen er av forhistoriske strukturer innenfor rammen av en instrumentell fornuft (dvs. en fornuft som bruker erkjennelse og kunnskap som hjelpemiddel i menneskenes tjeneste (A&GKL 1996:377, 1997:525)). Denne dialektikken er en prosess som aldri tar slutt. Ny mening produseres kontinuerlig ettersom fortidens tekster går inn i nye historiske kontekster. Den arkeologiske forståelsen er historisk og et produkt av tradisjoner, semantikk og fordommer. Den representerer en historisk bevissthet som har med ontologi å gjøre (Johnsen & Olsen 1992 op. cit.).

Johnsen og Olsens tvil er uttrykk for en skeptisisme som etter min mening grunner seg i spørsmålet om oppdagelse og definisjon er samtidige (jf. 3.4., 3.6.). Det er en relevant skepsis som går fram av fenomener som tordenkiler (Rønne 2002:60, Myhre B. 1988:313, Ringstad 1988:329-330, Hagen 1953:83-95) og hulveier (Gansum 1999). Oppdagelser som er gjort i en fortid og gitt folkelige definisjoner (tordenkil), kan gjenoppdages og gis vitenskapelige definisjoner (steinalderøks) i en nåtid. Arkeologisk kunnskap inneholder erfaring om funn av det ukjente. Dette er erfaringer som bygger på uventete, tilfeldige og uforståelige oppdagelser som ikke blir samtidige med definisjonen, utover bestemmelsen av det uforståelige osv., og om den må revurderes på grunn av nye oppdagelser. Det har vist seg vanskelig å belegge samtidighet og samhörighet mellom lokaliteter av hulveier i landskapet på grunn av dateringsproblemer. I tillegg kommer spørsmålet om hvor mennesker og dyr har gått (Gansum 1999:28) osv. Under det arkeologiske feltarbeidet er sjansen stor for at det uforståelige blir gravd vekk, ikke dokumentert og tatt vare på, og denne prosessen er endelig. Det uforståelige har ingen stemme, bortsett fra muligheten for at spor som ikke er enestående, kan dukke opp i en annen sammenheng. I praksis må arkeologen stadig skifte utsiktspunkt fra fortolkende og forklarende til forstående ståsted og omvendt (jf. 3.5.). Selv det arkeologiske utsiktspunktet kan endres. Arkeologen kan velge å skrive seg ut av en forskningstradisjon og inn i en annen eller etablere en ny.

Det er et poeng hos Yates i argumentasjonen om det språklige limets muligheter for å forståelse. Binford bruker metaforer hentet fra dyreverden for å nærme seg forholdet mellom fortid og nåtid og viser hvordan han overskrider det menneskeskapte og lar fortiden bli natur. Folk i Rogaland kaller Jernaldergarden på Ullandhaug i Stavanger for "steinaldergarden" (Augestad 1999) og lar den menneskeskapte fortiden bli til eldgammel kultur. Når folk velger steinalder framfor jernalder som lim til forti-

den, er det grunn til å spørre hvordan fortidsforståelsen framtrer. Fortiden er ikke et fremmed sted eller på en scene for spesialister der kulturen er bindemiddel til naturen, men et sted som er fossilisert, umoderne og fjernt fra dagens mennesker. Kronologi og periodeinndeling blir et ubetydelig spørsmål om detaljer som utfolder seg i de mest kulturelt intime og faglige rom for en vitenskapelig ekspertise (Lillehammer G. 1999a:27) (jf. 3.4., 4.1., 4.2).

I post-prosessuell arkeologi er forståelsen av fortid et spørsmål om fortolkning av materiell kultur. Men spørsmålet om forståelse er mer enn å se gapet mellom fortid og nåtid (Shanks & Tilley 1989:115), og om å befinne seg på en nåtidsscene der historien er drivkraft til det ubevisste (Yates 1990:277). Det er et spørsmål som når utover det å beherske denne scenen. Siden det ubevisste er framført som stedet der kunnskapen er å finne, åpner arkeologien opp for å gi plass til førforståelsen hos det ureflekterte og intuitive mennesket (jf. 3.4., 3.5.). Bevissheten er ikke overlatt til fysiske prosesser som naturvitenskapen kan oppdage (Griffiths 1999). Det er mulig at arkeologisk forståelse kan falle ned i et gap ved å forsvinne helt, fordi det ubevisste er et uklart sted. Det ureflekterte og ubevisste er vanskelig å gripe fatt i som et utspring for handling. Det framtrer ikke umiddelbart som synlig i et landskap som kan sanses og et sted for refleksjon. Når folk oppfatter fortiden som fjern, er den der, men den er langt borte som i en tåke ute på de store havbanker. Hvordan kan den da være en drivkraft? Er det ikke mer sannsynlig at avstand til fortiden skaper klarhet i forståelsen dersom den ikke er basert på refleksjon omkring arkeologisk kulturforståelse?

3.3.1. Arkeologi eller arkeologen i krise?

Kulturminnevernet står overfor et pluralistisk univers med mange muligheter til spillerom for misforståelser, uenighet og konflikt mellom forvaltere og samfunn (jf. 2.1.). Ovenfor er det vist utvalgte eksempler på at det arkeologiske kulturbegrepet varierer og endres i takt med forskningsretninger og forskningsideologier. Arkeologisk forståelse er forankret i en rekke fastpunkter som skifter mellom kultur, natur og samfunn, eller det er knyttet til materialistisk idealisme. Det kan også være vagt og uklart og forsvinner i en bevissthet som er vanskelig å definere, eller det yter motstand mot å bli presset inn i en samtidighet. Naturvitenskapen har lenge valgt å legge spørsmålet om bevissthet til side (Griffiths 1999). Kulturminneforvaltningen er langt på vei lagt opp med sikte på å reprodusere gammel kunnskap snarere enn å produsere ny, under innflytelse av et forsteinet nøytralitetsideal. Derfor mistrives mange med egen forskning og spør hva som er galt (Dommasnes 1991:199). Den post-prosessuelle kritikken har valgt å søke tilflukt i ontologiske spørsmål, og peker på arkeologiens feiltagelser og fordommer ved en kunnskapspolitikk i maktens tjeneste. Dette er tegn på

en ontologisk krise der arkeologen er kommet i klemme (Lillehammer G. 1999a:23). Spørsmålet vi bør stille, er om krisen er en eksistensiell krise om det å være arkeolog (og kulturminneforvalter) i samfunnets tjeneste, eller om det er en krise med et større omfang. Er krisen global og et uttrykk for at enkeltmenneskets tilhørighet er så mangefasettert at identiteten går i oppløsning og endring (jf. 2.1.)? I følge Hodder er dagens arkeologi i kontinuerlig fri flyt uten klare grenser og er gått over i en postprocessuell periode (Hodder 2000:5, 19). Det er legitimt å spørre hva arkeologi er, men som vi har sett (jf. 3.3.), er det omtrent like mange arkeologier som det er arkeologer. Arkeologi lar seg ikke definere til én arkeologi eller plasseres innenfor en og samme forståelsesramme.

Den post-prosessuelle forståelsen er både historieforståelse og selvforståelse (Johnsen & Olsen 1992). Når denne forståelsen også blir knyttet til praksis, legger den mer vekt på spørsmålstillingen "hvordan" i betydningen det å gjøre noe på et sted (Landrø & Wangensteen 1986:243), enn spørsmål etter kunnskap om hva noe er. Slike hva-spørsmål har vi demonstrert ovenfor ved å rette det til det uforståelige og til gjenstander for å kunne sammenlikne (Landrø & Wangensteen 1986:242) og definere nærmere hva de er (jf. 3.2.1.). Konsekvensen av forståelse som praksis er imidlertid at vi blir mer opptatt av vitenskap som handling i en nåtid enn av vitenskap som definerer hva fortid er. Når vi betrakter oppdagelsen av fortiden i lys av et handlingsprosjekt og en erfaring fra praktisering av kunnskap i en nåtid, blir arkeologi mer enn å spørre om tingenes betydning gjennom å sammenlikne, systematisere og klassifisere ting. I den post-prosessuelle arkeologien får det å være oppdager og gjøre oppdagelser mer kroppslig vekt enn feltarbeiderens egenhendige definisjoner av nye oppdagelser (jf. 3.4.). Det overordnede målet for arkeologien blir å gjøre innovasjoner gjennom å være nyskapende oppdagelsesreisende til fortiden. Hvorvidt faglig teoriutvikling sendes på tørkeloftet for utlufting, og blir hengende der, og de nye funnene havner i museumsmagasiner, er et problematisk spørsmål. Men arkeologen som forvalter får en meningsberettiget utøvende rolle i arealplanleggingens tjeneste, og arkeologens holdninger til samfunnet blir et vesentlig spørsmål. Hvilken betydning har dette for arkeologen som forsker?

Arkeologien som del av kulturminnevernet står overfor spørsmålet om hva som har størst vekt i praksis - handlingen eller oppdagelsen. Det blir klarere at også det teoretiske arbeidet med å definere oppdagelsen er en handling som kommer i en slags klemme. Johnsen og Olsen's kritikk av Hodders kontekstuelle arkeologi (Johnsen & Olsen 1992) er som hos Shanks og Tilley (1987) en etterlysning av en grunnleggende forståelse av det å være arkeolog som fortolker av fortiden i et nåtidig samfunn. Fastpunktet ligger utenfor arkeologien og i fagets nytte i

samfunnet, men dette er et vagt og svevende utgangspunkt for en arkeologisk praksis. Hva skal den arkeologiske filosofien være? Er ikke arkeologi en sak og filosofi en annen? Wylie hevder at slike spørsmål er gamle problemstillinger i arkeologien. Ved hvert veikryss, og når forslaget om å oppgradere praksis og innføre en refleksiv og filosofisk diskurs kommer, dukker det opp spørsmål om mål og status som følges av motstand med skeptiske undertoner. Temaene i motstanden skifter, men de inneholder en kjerne av kunnskapsproblemer (Wylie 1993:20-21). Motstanden blir en maktkamp mellom autoritative diskurser om hva arkeologisk forståelse skal være, og arkeologer leter etter å finne den mest anvendelige (Bergsvik 2001). I følge Solli lever det normative kulturbegrepet videre blant arkeologer som ikke er opptatt av prinsipiell tenkning omkring faget arkeologi. Human-økologiske og øko-funksjonalistiske forklaringsmodeller forekommer nesten rutinemessig i tilknytning arkeologiske nødutgravinger som er initiert gjennom forvaltningen av kulturminneloven (Solli 1999:154) (jf. 4.6.).

Det post-prosessuelle kulturbegrepet kan ut fra dialektikken knyttes til en forståelse av forskjellighet, av en fortid lokalisert til vår egen tid og til et samfunn i endring (Olsen 1997: 266-268, 164-171, Giddens 1981, 1979). Kulturbegrepet får et dynamisk innhold der for eksempel forholdet mellom gammelt og nytt i landskapet blir en vekselvirkning mellom tradisjon og fornyelse og en endringsprosess som både er reproduserende og transformerende (Lillehammer G. 1999a:24-25, Solli 1997:177, Giddens 1993). Det blir et sentralt spørsmål om hvordan arkeologen går fram for å forstå: Hva slags praksis utøves for å forstå faglige holdninger i forhold til folkelige holdninger i samfunnet? Når denne praksis er dialektisk og ikke sammenfaller med teorien, er det helheten som bestemmer hva sannheten er. Det er helhetens struktur og måten å fungere på som bestemmer hver detalj og relasjon innenfor helheten. Selv motstand vil ha en tilbøyelighet til å følge aksepterte spilleregler (Marcuse 1972:9), og vil ta farge av det som til enhver tid blir definert som helheten i maktstrukturen. Det er metodisk viktig at teori sammenfaller med praksis, men spørsmålet er om dette er mulig å gjennomføre ved praktisering av kulturminnevern. Den post-prosessuelle arkeologiens rop om praksis kan fortone seg som et trosspørsmål (Lillehammer G. 1999a:26-28), eller den er et uttrykk for eksistensielle og samfunnspolitiske problemer som er større enn arkeologien. Slik vekslingen av det faglige fastpunktet viser, blir kulturforståelsen i kulturminnevernet avhengig av hva arkeologen som forvalter til enhver tid velger ut og kaller helheten. Når endringsprosesser blir oppfattet som dialektiske og kontinuerlige, finnes det åpninger i mer enn en ende - i framtidens landskap (jf. 3.4., 3.6.).

Oppsummering

I utgangspunktet kan vi se på arkeologisk kulturforståelse som et fenomen i endring, og kan hende i utvidelse, men også noe som kan reduseres og snevres inn underveis i forflytningen. Finnes det muligheter for å etablere flere åpninger i den arkeologiske kulturforståelsen? Sporene etter fortidens mennesker i landskapet er bevis for at det har vært mennesker til før oss. For arkeologien kan dette være et faktum på grensen til det banale og det overflødig, en naturlig innstilling til landskapet som danner grunnlaget for faglig praksis. For kulturminnevernet er det en av nøklene til forståelse av det vernet som skal sikre kulturarven. Slike selvfølgeligheter kan framstå som en fordomsfull arv fra en vitenskapelig fagtradisjon preget av positivistisk tro på nye oppdagelser og erobringer: Å gjøre funn for å finne ut av sannheten om fortiden. Det eksistensielle ved det å være menneske inneholder etiske og sosiale implikasjoner som kan bli oversett i jakten på nye spor fra fortiden. Når samfunnet fjerner sporene, sikres eller ødelegges muligheten til å føre en historiebevisst og kritisk samtale om mennesket i det menneskelige under skiftende livsbetingelser.

Dette er en kritikk som er reist innenfor genderforskning (jf. K. A. N. 1985-99, Solli 1996, Engelstad 1991, Sørensen 1988). I samfunnets tjeneste kan arkeologi som en del av kulturminnevernet undertrykke nye uttrykksmåter for samtale i systemer der faget er representert, men dette endrer ikke systemet (Lillehammer G. 1999b, Dommasnes 1999, Marcuse 1972). Fører arkeologer den kritiske samtalen utelukkende med seg selv eller også med andre? Reduseres arkeologi til fagkritiske øvelser i forståelse av hvor lite vitenskapen vet om det å være til i en fortid? Ved første øyekast virker dette som et epistemologisk problem framfor et ontologisk problem og et valg mellom arkeologisk kunnskap og arkeologiens eksistens i verden. Isteden er det et problem med et inne-stengt og autistisk uttrykk. Arkeologien forblir værende på isolat på grunn av lidelser som teoretisk tørke, selvpptatthet og mangel på dialog. Det blir et ontologisk fengsel, et sted der det verken finnes teoretisk grunnlag for utøving og håndtering av egen subjektivitet og selvkritikk eller resonans for systemkritikk. Dette skjer det når arkeologien vikles inn i ontologiens maktaspekt og knyttes til autoritære maktregimer som har gjort seg immune mot kritikk utenfra (Myhre L.N. 1999:65-66).

Fastpunktet for det arkeologiske kulturbegrepet er skiftende og til dels uklart, som om det er overlatt til håndtering for framtidens arkeologer. Hver forskningsretning i arkeologien har utformet et kulturbegrep og en kulturideologi. Ideologi er en form for fornuft (Egelton 1991:30), og et syn på verden slik det kommer til uttrykk gjennom hvordan det leves ut i praksis, men som tier om konfliktene. Ideologi lyser opp kulturen fra en særlig synsvinkel, men er taus om forholdet mellom kulturytringer

og politiske maktprosesser (Egelton 1991:28-29). I den post-prosessuelle arkeologien har kulturbegrepet vist seg komplisert å håndtere. Det glipper ut av hendene selv etter kritikken mot den normative arkeologien, ny-arkeologien og den kontekstuelle arkeologien. Det kan være at det i arkeologisk klassifisering av kultur finnes motsetninger som yter motstand mot å bli gjenstand for undersøkelse ved sammenlikning og identifisering innenfor en helhet og gjennom likhet (Hastrup 1988:125). Hodder påpeker at det arkeologiske kulturbegrepet ikke har noen entydig relasjon til etniske grupper eller til variasjoner i materiell kultur (Hodder 1982b:185-187). Ut fra en slik tankegang blir det problematisk å anvende kriterier som identitet i forhold til materiell kultur og identifisere fortiden i nåtiden. Det kan også finnes alternative syn på dette. Det er fagets kulturforankring som er i krise. Det arkeologiske kulturbegrepet er blitt redusert eller sekundært i forhold til grunnleggende eksistensielle spørsmål som er globale. Det kan være en følge av identitetskrisen i forholdet mellom mennesket og kultur (Maalouf 2000) (jf. 2.1.), eller miljøkrisen i forholdet mellom mennesket og natur (Wright 1996b:14). Er arkeologiens krise et spørsmål om troverdighet (Lillehammer G. & Prøsch-Danielson 2001:58)? Har arkeologien et imageproblem overfor et publikum som betrakter ekspertise med skepsis og forskning som kjedelig, uforståelig og meningsløs (Skogstad 2002:27)? Har arkeologien noen nyttige svar på disse spørsmålene?

Dette er spørsmål som knytter natur, kultur og samfunn sammen, og reiser nye spørsmål om arkeologiens praksis og bruksmåter. Ved å vektlegge arkeologisk forståelse som et ontologisk problem mer enn et epistemologisk problem (jf. Johnsen & Olsen 1992) står vi overfor en selvmotsigelse. Vi må kunne vite at noe har vært til for å kunne si hvordan det er å være til i verden. Vi går rundt i ring og omkring oss selv. Når forståelse av materiell kultur blir opphøyd til spørsmålet om meningen ved å være til i verden (værens mening), er det som om selve aktøren - mennesket - prøver å sprengte seg ut av et dogmatisk og klaustrofobisk fengsel. Før vi tar fatt på dette spørsmålet (jf. 3.6.), skal vi belyse arkeologisk forståelse (jf. 3.4.) og forståelsesbegrepet nærmere (jf. 3.5.).

3.4. Forståelsesveier

I arkeologien er det et hermeneutisk problem at det er usikkerhet knyttet til forståelsen av hvordan nåtiden kan skiller fra fortolkningen av fortiden (Olsen 1997:113) (jf. 3.3.). Det er derimot ikke usikkerhet knyttet til det faktum at mennesket er et historisk vesen. For Johnsen og Olsen er det viktig å forstå historisk hvordan det er å være til i verden i forhold til det vi kan lære av det om oss selv i nåtid, og utforske dette ved hjelp av dialektisk metode.

Denne prosessen er i seg selv uendelig (Johnsen & Olsen 1992:433). Er denne uendeligheten der bare så lenge arkeologi er til i verden som et verk som siger fram i kraft av egen dynamikk?

I "Arkeologiens vei" påpeker Sverre Marstrander at fortidsforskning har et sosialt aspekt som har betydning for å kunne se sammenheng i samfunnsutviklingen. Studiet av fortiden kan være et hjelpemiddel til å orientere seg i tilværelsen og befri oss fra fordommer (Marstrander 1973:xi). Men det arkeologiske synet på fortiden har vist seg å være et resultat av et vitenskapelig ideal som er statisk, isolert og homogent (Opedal 1999:72). En oppfatning av historien som enhetlig, kontinuerlig og lineær, en samling av fortidige hendelser istedenfor som et attributt til sosiale systemer (Hastrup 1990:16), synes i arkeologien å ha vært preget av et tilbakeskuende blikk (Hygen 1995:65) (jf. 2.4.) – som en linje med en åpning i en ende (jf. 3.3.). I følge Hastrup danner nåtidens hendelser alltid grunnlinjen for de sporene som blir registrert som historiske på grunnlag av sosial erfaring og folkeminner (Hastrup 1990:17-18). Hva slags kvaliteter er det ved fortidens ting som er framtreddende nok til å bli minnet og tatt vare på?

Arkeologisk kulturforståelse representerer vitenskapelige fellesskap som bidrar til å gi autoritet til fortidstolkningen. Tolkning hører hjemme innenfor institusjonelle rammer som kulturminnevernet. Tolkningens teori har likevel kan hende ikke noen praktisk betydning utover å gjøre det vi finner naturlig (Løgstrup 1996:286, Fish 1989). Med dette mener vi de ureflekterte handlingene som følger av å være nedlagt i sammenheng med praksis. Handlinger er intet annet enn naturlige i betydningen av å skride fram fritt for historiske og sosiale forhold. Så snart disse forholdene er på plass (og det er de alltid), vil det vi tenker å gjøre, ikke kalkuleres i forhold til en høyere lov eller en overordnet teori, men utstedes fra oss like naturlig som det å puste. På tross av de begrensningene som konteksten setter, finnes det sprekker og åpninger med muligheter som vi kan gripe fatt i. Veien vi velger ut, vil være avhengig av retningen som vi er vendt til, når vi begynner å gå (Fish 1989:IX, 31-32). Hvilken retning er det? Vi skal undersøke dette ved å se nærmere på hva som det er naturlig og selvfølgelig for vitenskapsdisiplinerte arkeologer å gjøre.

Naturlig - også kalt den naturlige innstillingen (Welton 1999:61-63, Smith 1995:395) eller den naturlige erfaringen (Bengtsson 1993:43) - er det som er knyttet til sunn fornuft (common sense). Det er den dagligdage erfaring og forståelse av menneskets livsverden slik verden framtrer for oss direkte fri for de hensikter og forutsetninger som ligger begravd under overflaten av det som er synlig. Det er først og fremst objektenes verden, de gjenstandene vi bruker av forskjellige praktiske grunner (Smith 1995:395). Det er en livsverden der mennesket

tar det som er naturlig for gitt, er ubevisst om seg selv og hvilken rolle hun eller han spiller i erfaringen (Bengtsson 1993:44) (jf. 3.5.). Men vitenskapen er i prinsippet like naiv som hverdagsmennesket fordi den tar kunnskap for gitt og idealiserer den konkrete levde virkeligheten. Når vitenskapen fjerner seg fra livsverden, risikerer den å havne i en troverdighetskrise (jf. 3.3.). Den har mistet kontakten med livsverden, og kan snarere fremmedgjøre enn øke forståelsen eller frigjøre (Bengtsson 1993:44-45, Lillehammer G. 1999b:31-32, Giddens 1991:21-35). Lowenthal hevder det omvendte, at historievitenskapen undersøker og forklarer fortid som er blitt mer uklar med tiden, mens kulturarens oppgave er å gjøre fortiden klar til å bli innlemmet i nåtidens målsetninger (Lowenthal 1998:xv) (jf. 2.1.). Med andre ord hvitvasker og forenkler vi fortiden til fordel for oss selv og på linje med det vi mener at nåtiden er eller bør bli (Lillehammer G. upublisert, Lowenthal 1998:142-143). Derfra er veien ikke lang til at interessen for fortiden kan ende i virkelighetsflukt (jf. 3.3.). Argumentasjonen om det eksotiske og det fremmede (Lowenthal 1998:xiv) blir et skalkeskjul for en flukt fra den hjemlige livsverden.

Forståelsesproblemet i arkeologi har vist seg å være en diskusjon så vel om ontologi og epistemologi som om teori og metode (jf. 3.3.). Dette er uttrykk for at det kontekstuelle ved forståelse er mer enn et definitorisk spørsmål om *hva* kultur er. Spørsmålet krever et skifte i fokus. Vi må dreie fokus fra spørsmål om materiell kultur ved menneskeskapte ting og objekter og hva de er i teorien, og i retning av menneskeskapte aktiviteter og handlinger som viser hvordan arkeologien framtrer i en praksis (jf. kulturminnevernet). Det er mer et spørsmål om hvordan forholdet er mellom teori og praksis enn selve relasjonen. Hva er det som skjer på overgangen fra teori til praksis, fra tankens forestilling til resultatet foreligger? Hva er dette særlige mellomstedet som ser ut som et potensiale for både fram- og tilbakeskridende bevegelser, men der alt kan stoppe opp og fryse fast i stillstand og låste konfliktfronter (jf. 3.2.)? Det framtrer nå som et sted for spenninger, et overgangssted der det kan oppstå gap mellom teori og praksis. Umiddelbart vil det være nærliggende å tenke seg at det i en konfliktsak er skjønnsutøvelse som danner overgangen fra teori og praksis for kulturminneforvalteren (jf. 4.5.1.), og at det bør forventes at det er likedan for den jordforvaltende bonden.

Når jærbonden pløyer åkeren med traktor kan gravhaugen være en irritasjon som må kjøres utenom. Han forklarer dette slik:

"Når bonden pløye, ser han bakøve og ikkje framøve" (F/98).

Med dette utsagnet setter bonden ord på og gir uttrykk for sin naturlige innstilling til praktisering av landbruk på garden (jf. 6.4.2.). Gravhaugen som må kjøres utenom, er framfor bonden, og han må se både bakover

og framover: Han må stadig snu seg. For å kunne kjøre traktor, må han beherske kroppens bevegelser, vite både hva kroppen og det tekniske utstyret krever og tåler, og formode hva som kan skje dersom han sneier borti et arkeologisk kulturminne. Med andre ord må bonden ha en forestilling (teori) om traktorkjøring, mens i praksis må han være sentrert for å sette teorien ut i livet. Han må feste blikket på plogfuren og konsentrere seg om kjøringen. Han forklarer sitt ubehag på traktoren ved at det arkeologisk kulturminnet

"er i veien midt i tjelva" (J/2/98) ².

Det virker som bonden ikke forstår at gravhaugen er en del av en lang historie i landskapet, og at det er han som kommer i veien for gravhaugen og ikke omvendt. Det er som tanken går i kryss på overgangen mellom teori og praksis og viser oss paradoksene som Hastrup påpeker (Hastrup 1988) (jf. 3.3.). Dette legger hindringer i veien for å se forståelsesproblemet klart (jf. 3.5.). Det er ikke bare skjønnsutøvelse som en konfliktsak i kulturminnevernet handler om. Det dreier seg også om en kroppslig sansende erfaring som får betydning for skjønnsutøvelse. Det er den levde kroppens erfaring med å være til i rommet og tiden og ha sin verden og forstå sin verden (Merleau-Ponty 1994:93-94) (jf. kap. 1, 2.1., 3.2.). Hvordan er det for arkeologen?

For å komme videre i forståelsesproblemet skal vi ta for oss en dialog som foregår mellom flere forskere³. Siktet er å få et begrep om arkeologers naturlige holdninger til teori og praksis på et gitt tidspunkt, dvs. den retningen som arkeologer er vendt når de ønsker å forstå. Analysen tar ikke stilling til om noen av aktørene senere kan ha justert, reformulert og endret mening om epistemologiske posisjoner (Sørensen 2002:169). Dialogen kaller vi "historien om Malmer og Johansen" (Johansen 1982, 1979, Malmer 1984, 1980). På overflaten synes historien å ende i blindhet om ord, eller i språkets makt over tanken (Malmer 1984:260). Det er en debatt i kjølvannet av den prosessuelle arkeologien og inneholder tegn på en begynnende refleksjon omkring ontologiske spørsmål i nordisk arkeologi (jf. 3.3.). Den kommer samtidig med at den feministiske kritikken strever med å bli hørt og lyttet til (Bertelsen, Lillehammer A. & Næss 1987:9-12), og flere aktører - alle menn - deltar i samtalen (Christophersen 1982, Herschend 1982, Welinder 1982). Ved første øyekast virker det som en positivisme-strid, et teoretisk og metodisk oppgjør og en opprydning i vitenskapsteoretiske begreper. Men det er også en debatt om å kunne forstå hva kultur er i forhold til natur gjennom praktisk erfaring, og om hvem som er de mest virkelighetsfremmende aktørene (Johansen 1982:217-218, Malmer 1980:261).

I diskusjonen er forståelsen av oppdagelse og definisjon som samtidighet underliggende problemstillinger (jf. 3.3.). Arne B. Johansens påstand er at idéen går foran

definisjonen av for eksempel en flintflekke, og at arkeologen skaper lite nytt. Forskerens forhåndsforestillinger ligger dypt nede og langt tilbake i europeisk åndshistorie. Forskningen er subjektiv og deltakende og blir til gjennom den forskning som gjøres om den (Johansen 1979:128, min utheving). Mats Malmer arbeider vitenskapelig som om den fullstendige objektivitet finnes (Malmer 1984:267), og i den ikke-formulerte hypotesens sted plasserer han seg selv (Malmer 1984 op.cit.). For Malmer kommer spørsmålene også utenfra og til forskeren. Han knytter med denne forklaringen forskersubjektet til et ikke-sted (Augé 1995) (jf. 2.4.), et kroppslig sted som spørsmålene farer i transitt gjennom på vei til nye mål. Men dette blir et selvmotsigende utgangspunkt når hypotesen, som er å stille spørsmål, er den eneste måten å drive vitenskap på (Malmer 1984:266).

Problemet er at arkeologiens materiale har en egen natur som ikke er tilstrekkelig anerkjent (Malmer 1984:260). Det er av et tredje slag fordi det er både stumt og menneskelig (Malmer 1984:266). Hvor kommer de hypotetiske spørsmålene fra når de ikke kommer fra Malmer selv? Kommer de fra gapet mellom nåtid og fortid som den post-prosessuelle arkeologien er opptatt av og søker hjelp til å forstå i hermeneutisk filosofi (Johansen & Olsen 1992, Shanks & Tilley 1987) (jf. 3.3.)? Kommer de fra et sted utenfor mennesket som søker sin fortid i retning av det store svarte hullet i verdensrommet? Når Malmers forskersubjekt er en ikke-formulert hypotese, forblir dette subjektet stumt og oversett. Det nøytraliseres og ser bort fra seg selv. Det er typisk for diskusjonen at kildematerialet - de fysiske levninger etter fortidig menneskelig aktivitet - representerer en alltid eksisterende objektiv instans uavhengig av enhver teori (Christophersen 1982:146). Når vi vet at instans kan bety myndighet, er veien ikke lang til et svar fra Johansen der jordnær praksis danner grunnlinjen for diskusjonen. Han sier:

"Så snart det kan lokaliseres et selvstendig eksisterende kildemateriale, er det lett å forutsi at det blir innrettet et omsorg- og redningsapparat for dette materialet" (Johansen 1982:225).

På grunn av dette og andre utsagn framtrer debatten om arkeologisk teori og praksis som en kaotisk scene der argumentene går i mange retninger og krever en ny gjennomlesning. Da er det at den andre som er annerledes stiger fram i forhold til et kunnskapsideal som holder på å få på banen en ny aktør med annen erfaring og bakgrunn enn det normativt vitenskapelige. Det handler ikke lenger om epistemologiske problemer, men om aktørenes livsverden og behov for å bli inkludert, om markering av revir og finne balansepunktet mellom teori og praksis. Det dreier seg om aktører som har tilegnet seg et vitenskapelig ideal. Dette idealet er blitt en uløselig forbindelse med dem selv (immanens), og gjør de mer eller mindre upåvirkelige. I tillegg dreier det seg om en aktør

som er på vei fra et område med en livsverden som er del av han selv, og til et annet område (transendens). I denne overskridelsen prøver han å tilegne seg nye idealer som er annerledes og fremmede.

Når vi ser vekk fra forvirringen omkring vitenskaps-teoretisk begrepsbruk, er det i debatten tegn på en frigjøringsprosess fra et dogmatisk senter i retning av en annen vitenskapsforståelse. Vitenskapsforståelsen virker imidlertid uklar som om teori og praksis flyter sammen i tankeforløpet. I prosessen med å beskrive Malmer og det ubevisste sjelslivet (Johansen 1982:214) trer det arkeologiske forskersubjektet klarere fram. Johansen antyder at det er forståelse og refleksjon han driver med (Johansen 1982:213-214). Malmer legger fram en fiksjon om å vite alt (Malmer 1984:267), en fiksjon som gjelder for tolking og ikke for observasjon av likheter (Sørensen 2002:169). Det symptomatiske for diskusjonen er at når aktørene tar for seg teori (Herschend 1982, Welinder 1982) har de ulike holdninger til epistemologien:

Welinder fastslår: *"Den arkeologiske teorin syftar till att klargjöra hur kunnskap om strukturer och processer vinnns ur materiella lämningar och spår"* (Welinder 1982:141).

Herschend spør: *"Hur kan man i förbindelse med arkeologiska källor veta att det man förstår är rimligt?"* (Herschend 1982:150).

Stig Welinder fastslår, ikke ulikt Aksel Christophersen (Christophersen 1982 op.cit.), at slik er den arkeologiske vitenskapsteori å forstå. Malmer stiller i diskusjonen fram tolkinger innenfor en fiksjonalisme som er instrumentalistisk og pragmatisk med hensyn til nytteverdien for teoretisk og praktisk virksomhet (Sørensen 2002:169-170) (jf. 4.5.2.). Forskerne befinner seg dessuten hjemme i en vitenskapelig idealisme som de vil vise at de behersker. Frands Herschend finner ikke svaret på sitt spørsmål. Han viser hvordan han er en del av det vitenskapelige, men velger en annen tilnærming til det vitenskapelige idealet. I motsetning til Johansen som henter referanser fra erfaringer i egen livsverden, tar Herschend på linje med Malmer i bruk filosofi i refleksjonene. Det fører til at han stiller seg åpen for påvirkning, ikke for å besitte en teori som Malmer (Herschend 1982:150), men fordi svaret ikke er gitt. Johansen bryter dette mønsteret. Det som faller ham naturlig er annerledes. Mens Malmer sier vi ikke skal undertrykke fakta som strider mot politisk ideologi og arkeologiske hypoteser, beskriver Johansen et annet ubehag. Det er ubehaget ved mangelen av koder og ved å stå utenfor og prøve å forstå Malmer i sitt forskerliv. Det er problemene med å komme inn i det hemmelige laug som den nordiske arkeologitradisjonen er, det fremmede språket, det underforståtte og det uuttalte i den arkeologiske erfaringen (Johansen 1982:212-214). Dette får Johansen til å utbryte:

"Det var mangt å undre seg over for den som kom inn i arkeologien uten akademisk bakgrunn —. I det praktiske

livet hadde jeg aldri sett noe menneske handle etter en abstrakt norm" (Johansen 1982:213).

Når denne diskusjonen tar en slik retning, mener jeg det skyldes at den arkeologiske tradisjonen i sterk grad har vært knyttet til et særlig forståelsesideal (jf. 3.3.). Det er forskerne selv som skal samle studiematerialet, og ikke hente det fram av museale samlinger eller bruke andres feltresultater. Idealet er at forskernes subjektivitet begynner i felten ved eget feltarbeid og egne katalogiseringer, og nytten av andres feltarbeid og katalogiseringer er begrenset (Marstrander 1976:VIII). Den ideelle arkeolog er per definisjon en feltarbeider som tar hånd om og ordner materialet selv (Welinder 2000:52-58)⁴. Med utgangspunkt i Johansens erfaringer fra utgravninger i Lærdalvassdraget (Johansen 1970, 1978) og Malmers utgraving av Alvstraboplassen (Malmer 1984, 1980) kan vi tenke oss følgende dialog om idealet (A) i forhold til det som de sier at de gjør (B):

A. Malmer: *"Det är teorien som gör vetenskapen, inte materialet — Uten sitt källmaterial är arkeologien möjligen en vetenskap, men totalt meningslös"* (Malmer 1980:260).

Johansen: *"Teori uten data er som en maler uten lerret"* (Johansen 1982:217)

B. Malmer: *Jeg lever som om jeg prøver å se alt. Jeg tar vare på alt jeg ser (jf. Malmer 1984:267).*

Johansen: *Jeg ser at jeg ikke ser alt. Jeg kan ikke å ta vare på alt (jf. Johansen 1982:215).*

Men hva er alt, hele historien, fortiden eller nåtiden, eller begge deler (jf. 2.3.)? Historien om Malmer og Johansen har ontologiske overtoner, men det er epistemologiske problemstillinger som er hovedsaken og gir debatten retning. Johansens argumentasjon er preget av sunn fornuft (common sense) og bruk av eksempler på praktisk erfaring fra egen livsverden utenfor arkeologien. Samtalepartnerne i diskusjonen er forankret i vitenskapelige idealer og henter de fleste argumenter fra erfaringen ved praktisering av arkeologi. Denne strukturen skurrer for Johansen som prøver seg på noe mer enn dette. Han arbeider med å bli bevisst egne handlinger når han gjør vitenskap, og sammenligner det han gjør med erfaringer fra egen livsverden. Når teori fra vitenskapen blandes sammen med praksis fra livsverden, oppstår det uklarheter som tåkelegger det vitenskapelige prosjektet han holder på med. Argumentasjonen blir mer enn et vitenskapelig prosjekt, og det oppstår ubehag fordi vitenskap ikke er identisk med livsverden. Vitenskap er idealisering av konkret virkelighet, men er avhengig av livsverden fordi det er der vitenskapen henter erfaringsmaterialet (Bengtsson 1993:45). Johansens livsverden blir paradoksalt i forhold til det arkeologiske vitenskapsidealet (jf. 3.3.). Det skyldes at Johansen legger vekt på praktisk kunnskap og erfa-

ring før han går ut i felten. Han legger ikke skjul på egen førforståelse, og at han drar med seg egne forutsetninger, fordommer og meninger i det arkeologiske feltarbeidet.

Herschend er enig med Malmer at arkeologien har en spesiell dimensjon, og at den kommer fram i forbindelse med forståelsen av det arkeologiske kildematerialet. Vi må vite hva et fenomen er for å kunne skille natur fra kultur (Herschend 1982:149). Siden fenomener kan være ting i den ytre verden slik de viser seg eller framtrer for oss (jf. 2.4.), skal vi følge denne tråden videre. Problemet om samtidighet mellom oppdagelse og definisjon er spørsmål om å se, hva det er vi ser og om vi kan henføre noe til kultur eller natur. Spørsmålet om oppdagelse og definisjon er samtidige i et hvert tilfelle, forutsetter derfor at vi må se for å kunne oppdage og definere det vi oppfatter som uforståelig (jf. 3.2.1., 3.3.). For arkeologen kan eksempelvis det som i teorien er uforståelig, og er sett, oppdaget og definert som natur, i praksis graves vekk eller kastes når det oppfattes som lite interessant å ta vare på og sikre for ettertiden. Men når en ny oppdagelse kommer til som omdefinierer det naturlige til kulturlig, vil det som før var uinteressant, bli dokumentert, tatt vare på og inkludert så vel i en vitenskapsarkeologisk forståelses-horisont som i landskap og museale samlinger i kulturminnevernet.

Malmer og Johansen-historien viser at for arkeologen er det viktig å se det kulturlige: Det er oppdagelsen og bestemmelsen av det kulturlige som er hovedsaken. Dette er likevel et snevert utgangspunkt som virker forvirrende når vi undersøker forholdet mellom oppdagelse og definisjon. Vi definerer hele tiden hver gang vi oppdager noe. Det er ikke forholdet mellom oppdagelse og definisjon som er problemet, men det å se og oppdage noe. For at oppdagelse og definisjon skal være samtidig, forutsettes det at den er kontekstuell (Hastrup 1988) (jf. 3.3.). Evnen til å se og oppdage kulturlige fenomener i landskapet er avhengig av sammenhengen som oppdagelsene befinner seg i (rydningsrøys, gravhaug osv.) (jf. 2.1.). Vanligvis innebærer det en førforståelse av at vi har sett slike fenomener før og allerede har erfaring i å se dem. Kontekstbegrepet forutsetter forestillingen om en totalitet som er fastsatt, men det inneholder også potensiale til å overgå hele grunnlaget som det utfordrer i den gjeldende strukturen (Yates 1990:271) (jf. 3.3.). Innholdet i arkeologens forestilling av rydningsrøys i landskapet er ikke fullstendig stillestående. Slik "Forsandsaken" viser (jf. 2.1.), kan dette bli utfordret i praksis. Det er en usikkerhet om noe uklart og udefinert som kan slå sprekker i det sikre, og prøve å sprengte seg ut eller overskride det som vi til enhver tid forstår av den kulturelle konteksten. Det er i et hvert tilfelle ikke samtidighet mellom det å se, oppdage og definere noe som menneskeskapt, men det er alltid en samtidighet mellom å se og definere noe som noe. Vi kan skille ut handlingen med å oppdage noe som noe.

Arkeologens forståelse av rydningsrøys i et landskap er til enhver tid kontekstuell og strukturert. Hun eller han har i teorien et tilbakeskuende kulturblikk der fortiden i landskapet er et ideal (jf. 2.4., 3.3.), men i praksis er blikket vendt framover. Dette blikket er ikke som bondens vendt til plogfura, men er rettet til terrenget for å gjøre vitenskapelige oppdagelser av synlige og ikke-synlige fenomener over og under markoverflaten (jf. 4.7.). Det er oppdagelsen som er målet for arkeologens handlinger.

Historien om Malmer og Johansen klargjør at i spørsmålet om samtidighet mellom oppdagelse og definisjon av kultur i forhold til natur foreligger det potensiale for ny kunnskap basert på annen erfaring enn det tradisjonelt vitenskapelige. Når vi forutsetter at sanserfaringer om verden går forut for refleksjon (pre-refleksivt), utfordrer denne kroppserfaringen vår viten om verden. Det vil eksempelvis si at det å se og føle er en kroppens erfaring som foreligger før vi fokuserer og ser klart og kan bestemme hva det er vi ser (Langer 1989:69-71, Merleau-Ponty 1994:1-30). Den pre-refleksive erfaringen gjør det mulig å omskrive kunnskap fra å være et intellektuelt og idealisert anliggende i vitenskapen til å bli en kroppslig situasjon i en forvaltningspraksis. Vi utvider kunnskapsbegrepet til å gjelde kroppen, og vi ser på kroppen som en levde erfaring (Moi 1998:111) (jf. 2.1.). Ovenfor har vi gått videre fra dette standpunktet og presisert at *kunnskap om kulturkonflikt sitter i kroppen!* (jf. 3.2.). Derfra har vi nå konfrontert det positivistiske vitenskapsidealet ved å bringe inn historien om arkeolog Johansens levde erfaringer. Utvidelsen av kunnskapsbegrepet viser at det er ikke mulig verken for arkeologer som forskere eller forvaltere å være vitenskapelig idealer. De lever i en livsverden av levde erfaring på samme vis som den jordforvaltende bonden, og de har meninger om dette. Det blir grunnleggende å få klarhet i hvordan vi skal sette oss i stand til forstå overgangen fra teori til praksis i kulturminneforvaltningen. Det blir mer forståelig at det er mulig å overskride normative vitenskapsideal og se annerledes på kulturbetingete kontekster i landskapet. I det vitenskapelige kulturblikket ligger det en trang til oppdagelse som ikke bare er reproduserende. Ny og annerledes erfaring kan transformere vitenskapsideal og etablere nye definisjoner, og føre til at den arkeologiske kulturforståelsen kommer i drift. Men dette kan skje uten at det endrer de sosiale strukturene i det systemet som kulturminnevernet er en del av (Bauman 1989, Thompson 1989) (jf. 3.3.).

I den post-prosessuelle arkeologien er kulturbegrepet droppet helt til fordel for praksis (jf. 3.3.). Det er mulig at dette er mer sosialt og politisk nyttig og relevant i et supermoderne samfunn som er sterkt verdirelativisert på grunn av at markedsorienteringens sterke krav om tilgang og etterspørsel globaliserer kulturen. Det hemmelige lauguet som Johansen beskriver, viser oss barrierer som

må overskrides for at arkeologen kan komme til og bli integrert i de intime steder der tradisjonsoverføringer av teori og praksis finner sted. For å ta del i denne kulturelle intimiteten (Herzfeldt 1997:3) (jf. 4.2.) viser Johansen hvordan han går gjennom en læringsprosess for å bli en arkeologisk oppdager. På den måten er han et eksempel på en definisjon av kultur. I videste forstand er det alt vi lærer av innholdet innenfor det fellesskapet som er samfunnet (Klausen 1995:11, 25) (jf. kap. 2). Med andre ord er kultur tillæring. Johansen har en forhåndsoppfatning av kultur som teori, fortidsbilde osv. (Johansen 1982:217), kunnskap som han har tillært seg, men han eier også mer enn dette. Han har kunnskap, og vil samtidsprojisere det han vet og kan fra egen *barndoms erfaring* om landskap og småkårsfolk til fortiden (Johansen 1982:219, min utheving). Med andre ord vil Johansen bruke sin kulturelle habitus og smak for praktisk mestring av samfunnsmessige fordelinger til å konstruere vitenskapelige teorier og få ny kunnskap om fortiden (Bourdieu 1995:218-219).

I refleksjonen over oppdagelsen og definisjonen av flinten på Lærdalsboplassene lærer Johansen noe om seg selv, en prosess som er vesentlig ved det å studere fortiden (Johnsen & Olsen 1992:433). Fagkollegene diskuterer med Johansen og forklarer hvordan reglene for å vende seg til det arkeologiske materialet er, det noen kalte "forståelse" (Johansen 1982:214). Johansen stritter i mot fordi den kulturelle habitus er vendt i en mer folkelig retning. Det kan virke som han ikke ser klart nok, og i alle fall forvirrer han fagkollegene og oppfattes som anarkistisk (Johansen 1982:216). Han framstår som den andre og fremmede som kommer utenfra, og må argumentere godt for å bli salvet og komme inn i varmen som utforskende oppdager i det arkeologiske lauget. Samtidig kan vi også tro at det er dette som er hensikten med og målet for dialogen med fagkollegene. Det er Johansen selv som har tatt initiativ til debatten og ønsker å bli integrert i det arkeologiske tolkingsfellesskapet (Johansen 1979).

Slik det er påpekt i kvinneforskningen (Lillehammer G. 1990:44), viser dette at arkeologisk kulturforståelse er både en vitenskapsteoretisk og en vitenskapsosologisk kamp om innpass og autoritet i akademiske maktstrukturer. I diskusjonen om forståelsen av fortid og nåtid i de arkeologiske materialet (jf. 3.3.) skjer det en forsterking av de normative vitenskapelige idealene, og det er forskernes teoretiseringer om fortiden som fører til dette. Idealene framtrer som mer dogmatiske for noen enn for andre, og det er henvisningene til praktiske erfaringer som skaper skillene og gir inntrykk av et gap mellom teori og praksis. Når Johansen har en annen retning på forståelsesveien, er det fordi oppdagelsen av fortidige spor i landskapet er et både - og forhold. Arkeologiske oppdagelser er både epistemologiske og ontologiske, både teoretiserende og sosialiserende, og ledes både av vitenskapelige idealer som er tillært og erfaringer fra dagligdags praksis i

en livsverden. Johansen tilføyer ny forståelse til de etablerte vitenskapsidealene som får konsekvenser for eget vitenskapssyn. Dette farger andres oppfatning av ham som oppdager og vitenskapsmann (jf. 3.6.).

Historien fra 1980-årenes vitenskapsteoretiske debatt viser at tradisjonsoverføring av arkeologisk forståelse og erfaring foregår både i teori og i praksis. På den måten knyttes 1) oppdagelse til ontologien (det å være en oppdager av natur og kultur i landskapet og jorda), og 2) definisjon til epistemologien (det å kunne finne en bestemmelse for oppdagelsen på grunnlag av arkeologisk forståelse av fortiden). Oppdagelse og definisjon blir samtidige innenfor en nåtidig kontekst som strukturelt sett ikke kan tenkes adskilt. Oppdageren må kunne definere oppdagelsen for omgivelsene. Når kulturforståelsen har ulik retning blant aktørene, kan dette føre til situasjoner der det oppstår uenighet, bevegelse og konflikt om oppdagelse og definisjon. Ja, det kan til og med være at aktøren blir underkjent som oppdager. Det kan oppstå sprekker i det vitenskapelige idealet som utfordrer institusjoner både innenfor og utenfor arkeologien. Hva er det som siver inn og ut av slike sprekker?

3.4.1. Kulturminneforvalteren som forsker

Historien om Malmer og Johansen er en beretning om forskere som er vendt to veier i forhold til de arkeologiske kildene. Den ene vil ta vare på alt, den andre mener at dette ikke er mulig. Den ene innstillingen er teoretisk og er rettet til et vitenskapelig ideal som er abstrakt. Innstillingen overser forskersubjektet i higen etter å oppnå en objektivitet som ligger der ute i rommet et sted der alt finnes. Den andre innstillingen er naturlig og er rettet til den konkrete levde virkeligheten. Denne innstillingen er preget av hverdagsnær realisme, og forskersubjektet spiller en viktig rolle i å løse fortidens gåter. Det er mulig at vi er kommet på spor av to ulike grunnleggende holdninger som kan ha betydning for hvordan kulturminnevern utøves gjennom et fastlagt regelverk om vern av "alle spor etter menneskelig virksomhet" (Lov 2001:5) (jf. 4.6.). Den ene holdningen er mer eller mindre hverdagsfjern og ortodoks, og den andre er mer eller mindre hverdagsnær og liberal (jf. 6.4.1.).

Den arkeologiske oppdageren er en forsker. Men i arbeidet med å skille kultur fra natur og velge ut et vitenskapelig kildemateriale blir forskeren også en ivaretaker av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Det er ikke mulig å skille forskeren fra bevareren på dette punkt. De er uløselig knyttet sammen i en knute, og kan ikke splittes gjennom institusjonelle grep selv om samfunnspolitiske hensyn skulle ønske å gjøre dette. Forskerens rolle er en blandet rolle der oppdagelse og ivaretagelse går hånd i hånd. Forskeren er en produsent av kunnskap og setter ved denne forskningsvirksomheten opp premisser

for framtidens potensielle kulturminnekilder. I kulturminnevernet er det nær sammenheng mellom praktisering av vitenskapelige idealer og den autoriserte tanken om at kunnskap bør styre kulturminneforvaltningen (Johansen, Lillehammer G. & Hygen 1994:26-28). I kulturminnevernet går dette fram ved at forvaltningen er sterkt opptatt av eget fag og de hensyn som skal ivaretas av kulturminneloven (Vinsand & Ohm 2000:3-4). Det er derfor tenkelig at forskere som Johansen og Malmer vil drive ulik skjønnsutøving når de er usikre på hva som er kultur og natur, og skal velge ut hva som er eller bør bli vitenskapelig kilde for kunnskapsproduksjon eller ikke.

Ovenfor har vi vist hvordan Johansen kommer utenfra til det arkeologiske tolkingsfellesskapet. Indirekte har han imidlertid også vist oss videre til andre fremmede som er utenfor hemmelige vitenskapelige laug (Lillehammer G. 2000b). Han er blitt en veiviser til den jordforvaltende bonden som kan se og finne ting som er natur eller kultur i landskapet. Men bondens oppdagelser er ikke et kunnskapsprosjekt styrt av vitenskapelige idealer. Det er mer tenkelig at kunnskapen er knyttet til en naturlig innstilling overfor det praktiske livet med å være jordforvalter og drive landbruk (jf. kap. 6, 7.4.). Bonden er i utgangspunktet ingen arkeologisk oppdager som utforsker potensialer for å ivareta og sikre vitenskapelige spor etter fortiden i landskapet. Det står et stridens eple mellom kulturminneforvalteren som forsker og jordforvalteren som bonde, og det inneholder mange kjerner. Striden er ikke om forvalterne kan se landskap. Konflikten består i om det de ser i landskapet er spiselige for dem eller ikke, og om dette handler om mer enn smak (jf. kap. 6-7).

De særlige epistemologiske problemene som Malmer og Johansen-historien dreier rundt, er om forståelsesproblemer i nåtiden. Johansen er ny og annerledes i et akademisk laug som er fylt av fremmede tradisjoner. Innstillingen til hva arkeologisk forståelse er, vender en annen retning enn fagkollegene. Herschend er allerede en del av laug, forstår filosofiens språk (Johansen 1982: 213), og tar reglene for gitt. Han velger den retningen som går direkte til de vitenskapelige sakene selv - kunnskapsproblemene, og foreslår ut fra filosofien å løse dem ved hjelp av vitenskapsteoretiske grep. Herschend skiller mellom forklaring og forståelse i tolkingen av de arkeologiske kildene, og viser oss hvordan. Å forklare noe, er å få et fenomen til å falle under en bestemt regel. Å forstå noe, er å vite at fenomenet er på en slik måte at vi kan bruke det til våre formål - til å oppfylle våre intensjoner (Herschend 1982:149). Slik går han løs på de teoretiske problemene som leder til tolkingen av de arkeologiske kildene som fenomen. Han stiller et grunnleggende spørsmål om kildematerialets intensjon:

« — vad är det källa till?» (Herschend 1982:149).

Ved å stille spørsmål til intensjonen ved det arkeolo-

giske kildematerialet, tar Herschend skrittet inn i det innerste rommet av det arkeologiske laug. Hva og hvem er det til for - forskerne eller andre brukere, eller begge deler? Svaret om at kildene skal være til gagn og nytte for samfunnet (NOU 2002), blir nærliggende ut fra så vel visjoner som anvendte problemstillinger i kulturminnevernet (jf. kap. 4). I den vitenskapsteoretiske debatten har dermed forskerne stilt seg fram også som brukere og vist fram to grunnleggende holdninger. Veien til forståelse av det arkeologiske kildematerialet går enten gjennom vektlegging av teori eller av praksis. Forskere gjør seg ikke bare nytte av etablerte kilder. De er også medskapere og bevarere av nye kilder innenfor et kollektivt fellesskap som har ulike tilknytningspunkter i nåtiden (jf. 3.3.). Det ene punktet ligger innenfor det vitenskapelige fellesskapet og i en idealiserende teoridannelse som varierer og har flere retninger. Det andre punktet er forankret i det praktiske samfunnslivet utenfor. Det er vanskelig å påvise et tredje tilknytningspunkt i debatten.

I kap. 3.3. er det antydning at et tredje punkt ligger i det logiske gapet mellom nåtid og fortid. Umiddelbart kan det virke besynderlig med et tilknytningspunkt i en pre-refleksiv førforståelse som er subjektiv og uklar. Etter min mening skyldes det at forskerne henter eksempler der det er mest naturlig for dem når de ser etter og klassifiserer fortidige gjenstander som natur eller kultur. Eksempelene som forskerne bruker, gir et førsteinntrykk av et arkeologimøte om problemet med å skille kultur fra natur. Det underliggende spørsmålet som de strever med, er kunsten å kunne skille mellom nåtid og fortid (jf. 3.3., 3.6.). Dette er en fiksjon, en teoretisk konstruksjon som er abstrakt og har uklare forbindelser til den konkrete virkeligheten. Debatten viser isteden at dragningen hos forskerne enten går til det nåtidige eller til det fortidige når de finner eksempler til støtte for argumentasjonen. Den arkeologiske førforståelsen forblir uklar og henvist til subjektets subjektivitet (jf. 4.3.).

Det synes vanskelig å etablere et punkt i Johnsen og Olsens uendelighetsperspektiv (Johnsen & Olsen 1992:433) (jf. 3.3.). Med det mener jeg et tilknytningspunkt som er lagt til en framtid og overfor noe som ennå ikke har funnet sted (jf. 3.6.). Et nærliggende punkt finnes i Johansens utsagn om innretningen av et omsorgs- og redningsapparat for kildematerialet (Johansen 1982:225). Med andre ord ligger det et tilknytningspunkt innenfor et område som er lett å overse i nærsynt hjemmeblindhet. Arkeologi er også en metode som i praksis utfolder seg i dagliglivet i kulturminnevernet (Lillehammer G. 2001:46, Lillehammer G. 1999a:26-28, Lillehammer G. & Prösch-Danielsen 2001:38). I vitenskapen danner det metodiske feltet et mellomledd og en overgang mellom teori og praksis. Det er ved denne overgangen at det som er naturlig i praksis krysser grenser, går gjennom en motsetningsfylt prosess og kommer ut på den andre si-

den som et teoretisk ideal. Hva slags ideal som vinner fram i denne kampen, kan være uforutsigbart. I kulturminnevernet tar både forskning og forvaltning mål av seg om å oppdage nye spor ut fra en interesse for fortiden. Med andre ord har arkeologi og kulturminnevern et møtested på det metodisk-praktiske området, eksempelvis i søket etter kulturspor som kan føre til konflikt mellom kulturminnevern og landbruk. Det er på dette trinnet, når forvaltningssaker er på problemstadiet (jf. 3.2.), at den arkeologiske kulturforståelsen settes særskilt på prøve (jf. 3.6.). I samfunnsplanleggingen kan arealforvaltning sies å være nåtidens forsøk på å prioritere og kontrollere utnyttelse av landskapsressurser i framtiden. I kulturminnevernet er kontrollen nedfelt i regler og vedtak som er fastsatt gjennom forvaltning av lovverk (kulturminneloven og plan- og bygningsloven). Ved å legge slike beslag på arealer i en nåtid, skriver kulturminneforvaltere ”testamenter” om vern av kulturarven for framtidens generasjoner. Dette er bestemmelser som bidrar til å forlenge makten i de juridiske føringer for det som allerede er oppdaget, og å sikre potensielle nye oppdagelser i framtiden (jf. kap. 4).

Oppsummering

På grunnlag av en kritisk analyse av arkeologisk kulturforståelse foreslås det et tredje tilknytningspunkt i arkeologisk forskning og kunnskapsproduksjon. Dette punktet ligger i den metodiske praktiseringen av framtidskontroll slik den er nedfelt i kulturminnevernets regelverk, arealforvaltning, prognosedannelse og framtidspanlegging. Tilknytningspunktet sammenfaller i rom med det som skjer på veien fra kontakt til konflikt i kulturminnevernets forvaltningsprosess. Dette er et handlingsrom der problemer kan løses og skjønnsutøving finne sted, vurderinger som blant annet bygger på vitenskapelig kunnskapsproduksjon. I denne prosessen får forskningens ulike ståsteder konsekvenser for bevaring av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer for ettertiden. Ut fra eget faglig skjønn skiller kulturminneforvalteren det uvesentlige fra det vesentlige og foretar beslutninger om valg av kilder (Marstrander 1970:14). Det metodiske søket og utvelgelsen av autoriserte kilder skjer i nåtiden ut fra idealiserte forestillinger der ulik tradisjon og førforståelse av seg selv og andre i samfunnet danner grunnlinje for valgene. Det paradoksale ved denne forståelsen er at materialet ikke blir kilde til fortidsforståelse, slik vi i første omgang kunne forventet oss. Det blir en kilde til *forståelse av fortiden i nåtiden* som er teoretisert og tillagt verdier ut fra ulike idealer om hvor det arkeologiske materialet finnes og hvordan høvelige metoder anvendes som reproducerer eller transformerer en slik forståelse.

Analysen klargjør hvor lett det er å overse selvfølgeligheter, og hvor dypt de på grunn av vitenskapelig idealise-

ring ligger begravet i praksis. Vitenskap er et praksisfelt som tilhører hverdagens livsverden og er dagsligdags. Det er blitt tydeliggjort at det er på overgangen mellom teori og praksis at kulturforståelsen kan gå i kryss, vris og ende i paradokser. Det blir også klarere hvordan det kan være hull i denne forståelsen, eller at den kan bygge på tilfældigheter. Et splittet syn på fortid og nåtid framtrer som et gap mellom teori og praksis som med en sugende kraft kan trekke oss ned i et metafysisk sluk. Men det kan også virke motsatt, og forsterke trangten til å komme ut av den sprikende kløfta. Ved å frigjøre oss fra grumset som skygger for klarsynet, tvinges nåtidens kontekster fram som et bevissthetsfelt og blir en del av historien. Johansen viser dette gjennom å reflektere over eget vitenskapssyn. Ved bruk av pedagogiske eksempler avviser han tilsidesettelsen av seg selv, og fortrenger de akademiske barrierenes ubehageligheter uten å fornekte egne dagligdagse erfaringer (sin naturlige innstilling)⁵. Med dette metodiske grepet prøver han å projisere nåtiden over på fortiden. I forsvaret av eget ståsted kommer han på linje med de andre. Men i dialogen som utspiller seg, blir han fanget av sin egen forståelse når han forholder seg til de andres synspunkter. Han vender tilbake til seg selv, og gir ikke etter for overmakten. Det som synes å sive inn eller ut av sprekken, blir avhengig av evnen til å argumentere teoretisk om det praktiske og kunne bestå prøven.

Malmer og Johansen-historien er et eksempel på Johnsen og Olsens kritikk av det umulige i sammensmelting av fortids- og nåtidshorisonter, og den rolle som makt og ideologi har for opprettholdelse og legitimering av tradisjoner (Johnsen & Olsen 1992:430-431). Selv om partene i debatten har et dualistisk syn på fortid og nåtid, lar Johansens fagkolleger seg ikke overbevise av hans nære fortidshorisonter (barndommen). Deres egen teoretiske forståelse har større makt og autoritet i vitenskapen enn Johansens praktiske erfaringer utenfor arkeologien. Partene forblir i de respektive livsverdener. Der og da samvirker de ikke til å overskride egne ståsteder. De konstituere ingen fornyelse av teori som kan få betydning for praksis ved innlemmelse av den andre. Johansen forblir den andre som kommer utenfra. Hvordan er det med bonden? Likner jærubuen mer på Johansen enn på Malmer (jf. 6.4.1.)?

Historien om Malmer og Johansen lander oss midt i smørøyet av konfliktproblematikken om intensjoner ved kulturminnevern (jf. kap. 4). Den blandete dobbeltrollen - oppdageren i forhold til bevareren - er preget av vitenskapelige idealer. I søket etter å bli innovatører for nye oppdagelser i forhold til håndteringen av det som blir funnet, synes forståelsen som blir tillagt arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, å være et skjønnsmessig potensiale for splittelse av forskere som forvaltere. Dette blir mest tydelig når forskerne forsøker å tenke nytt gjennom den praktiske utvelgelsen av hva som er vitenskape-

lig kilde i forhold til hva som ikke skal ivaretas for ettertiden. Det er også tenkelig at forskningens interesser i overgangen mellom teori og praksis kan flyte sammen og blandes med forvaltningens interesser. Hvor leder denne forståelsen hen i forhold til de jordforvaltende bøndene (jf. kap. 6)? Spørsmålet er aktuelt for kulturminneforvalteren i kulturminnevernet: Fra ståstedet i en nåtid forholder arkeologen som forsker seg til en enklere struktur - fortiden, mens arkeologen som forvalter forholder seg til en sammensatt struktur - fortiden i nåtiden (jf. 3.6.). Det siste innebærer et skifte i og dreining av fokus fra fortid til nåtid, og henviser til spørsmål om forvaltningsarkeologen ser flerdobbelt (jf. 3.3., 3.6.). Er det fortiden, nåtiden, eller noe ganske annet som trer i forgrunnen? Når det i analysen om romlige konflikter i kulturminnevernet stilles spørsmål om aktørenes kulturforståelse, blir det viktig å utdype nærmere hva forståelse er.

3.5. Det metodiske vendepunktet - forståelsens natur

Forståelse blir gjerne definert som det å forstå, dvs. å oppfatte eller skjønne noe (Landrø & Wangenstein 1986:168). En grunnbetydning av begrepet forstå er *å stå foran noe for å undersøke det* (Landrø & Wangenstein op. cit., min utheving). I denne definisjonen ligger det en retningsbestemmelse framover mot noe som skal gjøres, dvs. en intensjon om handling, om å gå igjennom en prosess og nå et mål. Når handlingen settes i verk, vil den eksempelvis kunne føre til en bevegelse fra det ytre til det indre (Furberg 1981:23) av det vi vil undersøke. Det er først når vi har gjort dette, at vi forhåpentligvis i ettertid har avklart det uforståelige vi stod foran.

Definisjonen av forståelse ovenfor viser til det aktive og handlende mennesket som har til hensikt å få svar på spørsmål, det være seg om arkeologi, landskapshistorie, litterære tekster eller andre mennesker osv. Vi stiller imidlertid ikke med blanke ark når vi står på spranget til å ville undersøke. Forståelsen foregår innenfor det som vitenskapsteoretisk blir kalt den hermeneutiske sirkel. Vi har som utgangspunkt en førforståelse (jf. 3.3., 3.4.) av helheten som detaljene hører hjemme i, og forståelsen vi oppnår av delene, virker tilbake på forståelsen av helheten. Vi er inne i den såkalte tolkingssirkelen, og kan bare tolke når vi allerede har forstått (Skjervheim 1974:34). Dette er en samlebetegnelse for flere forskjellige sirkelstrukturer som er karakteristisk for forståelsesprosessen og har å gjøre med begrunnelse av tolking. Vi begrunner en tolking ved å gå fram og tilbake mellom helhet og verk, forståelseshorisont og verk, hypoteser og materiale (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:116-117)⁶. Bevegelsen er også karakterisert som dialektisk og fokuserer på samspeillet mellom forutsetning og konklusjon (Kjørup

1997:74-76)⁷.

Forståelse er forklart som grunnlaget for en vitenskapelig metode (hermeneutikk) som vi tyr til når vi ikke forstår eller ikke er helt sikre på sannheten⁸. Hermeneutikken er en metode som forsøker å vise den førfilosofiske forståelsen av mennesket i verden. Metoden ligger til grunn for en rekke vitenskapelige disipliner (historie, antropologi, religion, sosiologi, psykologi osv.) slik at denne forståelsen kan bli grunnlag for filosofisk refleksjon. Den er en utvidelse av den fenomenologiske metode, omfatter prinsipper for å behandle mulige tilnærminger til et konkret emne på og danner en bro mellom fenomenologien og de ulike humanistiske vitenskaper (Stewart & Mckunas 1974:145). Det grunnleggende ved fenomenologien er studiet av hvordan væren framtrer i bevisstheten. Slik historien om Malmer og Johansen viser (jf. 3.4.), er det gjennom refleksjon mulig å gå tilbake til virkelige erfaringer av verden og gjenoppdage den dialektiske prosessen - den første filosofiske handling - ved den levde erfaringen der vi selv, andre mennesker og ting blir til (Langer 1989:17-18). Det vil si den grunnleggende mentale prosessen ved å være bevisst, det intensjonelle å være bevisst om noe (Welton 1999:70). Bevisstheten er intensjonell ved at den er rettet mot noe, alt fra fysiske ting i naturen til fiksjon, mytologi, forestillinger, forståelse og minne som er menneskeskapt (Lillehammer G. 1999b:29, Smith & Woodruff Smith 1995:9-12).

Fenomenologien er en praksis (jf. kap.1), en aktivitet som alltid vil være bestemt av aktørens konkrete situasjon i verden (Langer 1989:18). I en lærebok om fenomenologi (Stewart & Mckunas 1974) er denne praksis forklart ved at den setter det erfarte objektet i samsvar med den bevisste erfaringen, men at dette ikke er identisk med erfaringen. Det erfarte fenomenet er den tingen som det vi er bevisst framtrer gjennom. Fenomenet kan sies å stå mellom bevisstheten om tingen og erfaringen av tingen. På den måten blir fenomenologien en slags middelevi som fyller mellomrommet eller overgangen mellom subjektet og objektet (jf. 3.2., 3.3.). Den blir et prinsipp for å kunne oppløse eller lukke det etterhvert mye omtalte og dualistiske gapet mellom fortid og nåtid i arkeologien, mellom teori og praksis i vitenskap så vel som kulturminnevern (jf. 3.3.). Det vil for eksempel si at det erfarte fenomenet konflikt står mellom forvalterne om rydningsrøysen i "Forsandsaken" (jf. 2.1., 3.2., 3.4., 4.7.), eller at det erfarte fenomenet kalt alvedans står mellom forskeren og jærbonen om sporet i terrenget (jf. kap. 1, 5, 6.4.-6.5., 7.1.) osv.

På grunnlag av Edmund Husserls filosofi holder fenomenologien fast ved en særlig logikk (Spiegelberg 1979:210-211). Sanseskaliteter som farge, lyd, smak, lukt osv. er ikke avgrenset til en representasjon eller et bilde i bevisstheten, men er også i en sammenheng med kroppslige erfaringer (Merleau-Ponty 1994). Av denne logikken

har vi utledet at kunnskap om kultur og kulturkonflikt sitter i kroppen (jf. 3.2., 3.4). Kvalitetene er *romlige* i form av erfaringsenheter, en forståelse av det romlige som viser seg gjennom et mangfold av skiftende perspektiver (jf. 2.4.). Det som viser seg, kan bare ses på en begrenset måte fordi vi kun kan se en ting delvis eller fra siden osv. Likevel er det en enhet i det som kan ses, og bevisstheten må gripe denne erfaringsenheten for å kunne å skape orden og oppfatte de skiftende perspektivene ved tingen i rommet. For å kunne oppfatte hva tingen er, er vår bevissthet som om vi så hele tingen samlet i en kontekst. Derfor er den erfarte tingen i rommet ikke bare et mental aktivitet alene, men forener seg med erfaringsenheten og identiteten ved tingen slik den er gitt ut fra erfaringen om den (Stewart & Mckunas 1974:49-50). Med andre ord kan vi bare fokusere på en ting om gangen, men for å kunne differensiere, systematisere, strukturere og holde ting fra hverandre, trenger vi både å få erfaringen på avstand og huske hva vi har erfart om tingen tidligere. Å se et utsnitt eller et fragment av en ting som i et "bit-for-bit puslespill", kan være nok til at vi får en antakelse, forstår og tolker det vi ser, og klarer å identifisere hele tingen (jf. kap. 8).

Vi har dessuten en kroppslig førforståelse av en verden forut for tingene og det som er fremmed og annerledes. Denne førforståelsen hjelper oss til å være i verden og virker inn på våre holdninger til omgivelsene (Langer 1989:153) (jf. 3.3., 3.4.):

Prior to any refusal of others, our bodily being establishes a pre-personal unity with them: and it is in virtue of such unity that selfhood can develop at all. While it is true that others can impose alien meanings on us, their ability to do so and ours to apprehend them as alien, suppose a positive, pre-reflective reciprocity which rules out the alleged inevitability of alienation (Langer 1989:153).

For fenomenologien som filosofi er det en oppgave å forsyne de humanistiske vitenskaper med analyse om de grunnleggende antakelser som ligger bak disiplinenes metoder. For å få til en slik filosofi, må den først vise mulige veier til å kunne tolke antakelsene (Stewart & Mckunas 1974:145), og den må gjøre det fra et epistemologisk ståsted (Biemel 1979:211). Innledningsvis er det påpekt at det blir brukt en fenomenologisk tilnærming til temaet romlige konflikter (jf. kap. 1). Med det mener vi en selvkritisk, reflekterende og åpen måte å la idéer framtre og flyte på i forbindelse med problematiseringen av temaet, og å lete etter ledetråder som kan vise seg underveis, og framtre i bevisstheten for å komme videre i analysen (jf. 3.2.-3.4.). Problemet med fenomenologi er at det ikke finnes noen særlige regler for praksis⁹. For å praktisere, må vi eksempelvis først ha lært oss metoder for praksis av forskning (drive vitenskap), forvaltning (drive kulturminnevern) eller melking (drive landbruk) der regler (lover, prinsipper mv.) setter teoretiske rammer for praksis.

I dette tilfellet kan vi fastslå at forskeren oppfyller noen kriterier for å kunne praktisere. Hun har på forhånd praktisert både forsker- og forvalterrollen, og har periodevis bodd på gard (jf. 6.2.). Altså er praksis kjent, og erfaringene fra praksis blir tatt i bruk ved denne undersøkelsen. Siden det dreier seg om praktisering, vil det alltid være risiko forbundet med et slikt prosjekt. Det er ingen forhåpninger om at det kan komme endelige resultater av forsøket som kan være til nytte i fremtiden (jf. 7.1.). Prosjektet blir personlig og referer ikke til en ekspertise, men til et behov for refleksjon for å gå igjennom og tenke selv med sikte på klarlegging av temaet og de forholdene som skal undersøkes på nytt. Prosjektet kan mislykkes, fordi forskeren risikerer å misforstå systematisk det menneskelige aspektet i nåtiden. Hun er arkeolog og kan se bort fra at hun ikke har fullgodt grep om språk og samfunn, det at hun lever med andre og deler et betydningssystem som grunnvilkår for menneskets situasjon i verden. Ut fra Husserls begrep om det intersubjektive kan forskeren lukke øynene for at mennesker lever i en livsverden. Dersom vitenskapen overser dette, blir den ute av stand til å forstå seg selv (Thue 1997:122).

I det intersubjektive begrepet ligger forståelsen av oss selv, andre og omgivelsene, dvs. av vår egen og andres livsverden, og av erfaringer i hverdagen. Ved å være med andre i et fellesskap, blir vi klar over vår frihet og frihetens begrensning, fordi vi hele tiden tar den andre med i beregningen. Vi kan enklest formulere dette slik: Vi blir til i verden gjennom andre, og verden blir til gjennom oss (jf. 3.6., 5.1.). Husserl mener at verden aldri blir oppfattet som min, men alltid som vår (Stewart & Mckunas 1974:67,127):

Experiencing them as human beings, I understand and accept each of them as an Ego-subject just I myself am one, and as related to his natural surrounding world. But I do this in such a way that I take their surrounding world and mine Objectively as one and the same world of which we all are conscious, only in different modes (Husserl i Welton 1999:62).

Fenomenologien er blitt kritisert for å objektivisere det som ikke kan objektiviseres om den menneskelige eksistens (Spiegelberg 1979:211). Den kan nok introdusere en handlingskontekst, men det blir alltid en kontekst for observatøren som kan ende i en sosialt autistisk posisjon. Selv om bevisstheten alltid er om noe eller noen, så er det en intern objektreferanse: Objektene er konstituert av bevisstheten, og intersubjektiviteten kan bli et stort problem (Gilje & Grimen 1992:18-19). En måte å komme ut av dette problemet ligger i å vende seg til hermeneutikken. Den kan påvise en rekke uttrykk som peker i retning av en felles forståelse av mening, bevegelse, rom, tid og andre sider ved den menneskelige erfaringen som først opptrer på et førfilosofisk trinn. Hermeneutikken ligger ikke utenfor fenomenologien (jf.

ovenfor), men viser isteden *de mange muligheter som finnes til å forklare en særlig forhåndsforståelse av et samlet kunnskapsområde* (Stewart & Mickunas 1974: 145, min utheving). I bunnen av forskerens antakelser om kulturminneforvaltere og jordforvaltere ligger en førforståelse av dem som bygger på erfaringer av menneskets levde situasjon i verden. Antakelsene kan være entydige eller ikke entydige, men det er verken kulturminnevernet eller landbrukets oppgave å forklare antakelsene. De har andre institusjonelle målsetninger og oppgaver enn å bekrefte eller avkrefte slike antakelser.

I arkeologien er hermeneutikk brukt som metode til å nå ulike mål, et synspunkt som Malmer og Johansens historien langt på vei bekrefter (jf. 3.4.). I denne historien framtrer det ulike språklige uttrykk for aktørenes teoretiske overbygninger. Aktørenes forklaringer er ulike og er delvis blandet opp med henvisninger til praktiske handlinger under leting etter grunnlag for tolking av kilde-materialet. I strevet med å forklare hvordan den vitenskapelige verden er å forstå, er det arkeologisk-metodiske nærmest oversatt som en førforstående selvfølgelighet. Dette fører til at de praktiske handlingene kommer på avstand. Johansen forsøker gjennom sin kritikk å bryte inn i det arkeologiske tolkingsfellesskapet, og oppnår isteden at det blir slått sprekker i det ved å så tvil om det naturlige og det kulturelle. Herschend forsøker å tette igjen sprekken og bringe balanse i dialogen ved å ty til hermeneutiske begreper når tvilen først er reist. Johansen blir til slutt tatt på alvor og klarer å komme inn gjennom sprekken, men er likevel satt litt på siden av de andre.

I diskusjonen står eksemplet Johansen fram som et unntak. De andre kollegene framtrer i en blandet forsker-bevareerrolle som er mer kunnskapsorienterende enn reflekterende over den arkeologiske livsverden. Det bekrefter utsagnet om at vi ser alltid noe *som noe*, og at det er problematisk å skille mellom persepsjon og observasjon. Data er alltid teori-impregnerte (Gilje & Grimen 1992:21). Dersom arkeologens livsverden ikke inngår i den arkeologiske teorien, forsvinner også den bevarende forskeren som skal foreta en utvelgelse av data fra de arkeologiske kildene. Det oppstår en splittelse mellom en sterk arkeologisk yrkesidentitet som kopler feltarbeid til den praktiserende kildeoppdageren og en arkeologisk teoridannelse av fortiden. Det kan se ut som om arkeologiske data får seile løst og fritt som fenomener over de historiske minnene i landskapet. Spørsmålet er om vi ikke må sende de svevende ballene tilbake til den feltarbeidende forvaltningsarkeologen.

Den post-prosessuelle arkeologien som er opptatt av hermeneutikk (Shanks & Tilley 1987:104-110) og ender i ontologien (jf. 3.3.), ser på det å være arkeolog som en historisk bevissthet som lever i en verden og praktiserer vitenskap i en nåtid. I følge post-prosessuell kritikk kan hermeneutikk ikke brukes til å forstå fortiden, men til å

fortolke fortiden¹⁰. Det er reist spørsmål om arkeologer handler mer ut fra hva de forstår enn *hvordan* det er de forstår (Johnsen & Olsen 1992:433, min utheving). Ut fra dette spørsmålet framtrer arkeologisk forståelse som mer teoretisk enn metodisk og praktisk orientert. I et slikt lys får den arkeologiske yrkesidentiteten et skinn av en faglig myte om den fornyende oppdageren på grensen til en oppfinner av fortiden (jf. 3.4.). Den post-prosessuelle arkeologien klargjør overgangen fra teori til praksis ved å påpeke at nåtiden er ståstedet for tolking, men avviser ikke helt å lukke det logiske gapet mellom fortid og nåtid. Våre oppfatninger om verden er ikke "naturlige" trekk ved det menneskelige. De er basert på forståelse av kulturelle og historiske fenomener (Johnsen & Olsen 1992:433) (jf. note 11), og av førforståelse som kan være nedfelt i eksempelvis metaforer (Yates 1990:276-277). Nåtiden avvises som absolutt og er åpen for andre tider, fordi den gjennom historiske diskurser *omsetter* hendelser som har funnet sted gjennom tidene (Jameson 1972:187-189, min utheving) (jf. 3.3.). Vi ser en tilnærming til dette spørsmålet om forhåndsforestillinger og forhåndsidéer når Johansen hevder at den forskende arkeologen skaper lite nytt (Johansen 1979:128) (jf. 3.4.). Det er fortiden som er i vitenskapelig fokus for den arkeologiske diskursen. La oss vende oss til arkeologen som fokuserer på praktisering av den sammensatte strukturen om fortiden i nåtiden (jf. 3.4., 6.1.).

I analysen av det teoretiske grunnlaget for kulturminnevernet er Anne Sofie Hygen kommet fram til at det snarere finnes flere ideologier enn ett overgipende teoretisk fundament (Hygen 1996:65). Det er en tredje vei ut av det normative, prosessuelle og post-prosessuelle. Dette er en kognitiv prosessuell arkeologi som er pragmatisk og ser vitenskap som en komplementær diskurs (Hygen 1996:41,139)¹¹. På denne veien bruker Hygen hermeneutikk som en mulighet for å knytte pragmatikk til ontologi, dvs. kunnskapens praktiske konsekvens til menneskesynet (Hygen 1996:61). Den hermeneutiske metode er et middel for å få til en kritisk og spørrende måte å forholde seg til teori såvel som praksis i kulturminnevernet (Hygen 1996:65-66). I denne sammenheng gjelder det synsinntrykkenes betydning for opplevelse og inntrykk ut fra forståelsen av det vi ser. Det vil si erkjennelsen av og erfaringen med klassifisering av arkeologiske kulturminner som grunnlag for verdifastsetting av og prioritering i forvaltningsplaner (Hygen 1996:70-80, 115-139). Det er ikke tettingen av det logiske hullet mellom fortid og nåtid, eller forholdet mellom teori og praksis som er spørsmålet. Det er det logiske forholdet mellom forståelse og forklaring (Hygen 1996:139).

Selv om det å være til i verden er en forutsetning for kunne forstå og forklare verden, kan vi oppfatte Hygens forskningsmål som to sider av samme sak: Det er et epistemologisk prosjekt som har til hensikt å drive fram

og utfylle et prosjekt som er ontologisk, dvs. hva det er å være i det som finnes (jf. 3.3.). Resultatet fra analysen skal være anvendelig i praksis, og derfor er handlingsbegrepet vesentlig. Det er *handling* som danner overgang fra teori til praksis, og viser til klassifikasjon og praktisering i et helhetsperspektiv i forsøk på å kople observasjon, inntrykk, forklaring og forståelse (Hygen 1996:139). Hygen er opptatt av å analysere hvordan seeren forstår og forklarer kvaliteter ved fenomenene i landskapet (opplevelser) (jf. 4.5.1.), mer enn hvordan det er å være en seende som først forstår hva som finnes og så forklarer opplevelsene. Forholdet mellom begrepene forklaring og forståelse (verstehen) oppfattes som dialektiske motsetninger i en hermeneutisk sirkel. Forståelse og forklaring utfyller hverandre komplementært og er nødvendige sider av samme sak i klassifiseringen av helhet, sammenheng og deler av praksis (Hygen 1996:138-139). Hygen kan oppfattes slik at hun med dette gjør praksis til gjenstand for vitenskapelig analyse. Tettingen av overgangen mellom forståelse og forklaring ved bruk av handlingsbegrepet virker imidlertid uklar, og kan skyldes min lesning¹². Vi skal derfor undersøke om uklarheten kan ha med forståelsesbegrepet å gjøre.

I oppdagelsesreisen til en del hermeneutikere trekker Mats Furberg den konklusjonen at disse filosofene forbigående er opptatt av språk, fenomenologi og metafysikk (Furberg 1981:8)¹³. De er på jakt etter en større innsikt. De er ontologer som arbeider med spørsmålet om hva det er å være (ontologi), og ikke hva det er som egentlig finnes (epistemologi). Det store mesterspørsmålet er væren, hva er det å være i det som egentlig er. Furberg stiller spørsmål om de i sin beskjeftigelse med det store mesterspørsmålet har gitt seg tid til å sortere ut og holde fra hverandre ulike betydninger av "væren", om *mesterspørsmålet mangler mening som kan skilles ut*, og om dets forespeilte dyp er et blendverk forvoldt av tankeforvirring. Det gjenstår etter hans syn en filosofisk klarlegging av *forståelsens natur* (Furberg 1981:123, min utheving). Påstanden er at vitenskapen verken sysler med forståelse eller forklaring, men har andre mål for virksomheten (Furberg 1981:32). Furbergs kritikk avklarer hvordan hermeneutisk metode har medvirket til at arkeologisk vitenskapsteori er blitt dratt i retning av ontologiske problemstillinger.

Innledningsvis er det stilt vesentlige spørsmål om hva slags kulturforståelse som ligger til grunn for forholdet mellom medforvaltere, hvilke holdninger som finnes og hvordan de kan forklares, og hvilken anvendelse og nytte dette får for kulturminnevernet (jf. kap. 1). I følge Furberg er den stipulerte definisjonen av hermeneutikk læren om tolking av det som er sagt og uttrykt i en diskurs (Furberg 1981:13)¹⁴. Med det mener han at hermeneutikk mer har dreid seg om hvordan det forståtte bør tolkes enn *hvordan vi forstår* (Furberg op.cit., min utheving). Synspunktet utdyper Johnsen og Olsens (1992) spørsmål om

hvordan vi forstår i arkeologien (jf. 3.3.). Umiddelbart synes spørsmålet å ha et annet ståsted enn det å stå foran noe for å undersøke hva det er (jf. ovenfor). Av kap. 3.4. går det fram at vi utfordrer den arkeologiske forståelsen gjennom overføring av praksis til teori og omvendt. I overgangen mellom vitenskapelig teori og dagligdags praksis kan overskridelser så tvil og skape paradokser på grunn av ulike naturlige og ideologiske innstillinger. Johansen samtidsprojiserer kroppslig erfaring til arkeologisk teori og data ved hjelp av eksempelet med skogsarbeideren og øksa (Johansen 1982:219). Han gjør bruk av sin praktiske førforståelse i tolkingen av det vitenskapelige materialet. Det er også klart at Johansens førforståelse er problematisk i forhold til de andre kollegenes førforståelse. Det synes derfor relevant å stille kritiske spørsmål til den arkeologiske kulturforståelsen. Kan den bevarende forskerens forståelse være mer farget av egeninteresser for vitenskapelige oppdagelser enn av idealistiske holdninger til vitenskapen? Dreier spørsmålene seg om noe ganske annet enn dette? Hva er å forstå?

I følge Furberg kan forståelse være mye. Det kan gjelde den enkle dagligdags forståelsen (jf. Johansen i kap. 3.4.) så vel som den kulturvitenskapelige forskerens behov for mer enn naturvitenskapelig observasjon og eksperiment (jf. diskusjonen om å skille det naturlige fra det kulturelle i kap. 3.4.). Kulturforskeren må kunne dele andres tanker, vurderinger og hensikter, ikke for å stille seg bak dem, men for å kunne forstå hvordan det skulle være å ha dem (Furberg 1981:14-15). Når arkeologen forestiller seg hensikten med å ha en flintøks (jf. 3.4.), blir det i arkeologien ofte forklart funksjonelt. Det vises til hva og hvordan øksa ble brukt i fortiden på grunnlag av kulturelle og historiske analogier, eller til eksperiment og observering av slitespor på grunnlag av erfaringer i nåtiden. Når forskerne mangler direkte observasjoner og erfaringer, henter de argumentasjon på grunnlag av analogier fra andres tolking som er sannsynlige og troverdige. Bruken av slike komparative metoder er dermed ikke det samme som å dele tanker, vurderinger og hensikter med eller stille seg bak fortidsmennesket, dvs. å forstå i en fortid.

Furberg skiller som Herschend mellom forståelse som noe annet enn forklaring (jf. 3.4.), men det er ikke et motsetningsforhold mellom begrepene¹⁵. Forståelse og forklaring utfyller isteden hverandre (Furberg 1981:45-46). Furberg avviser kløften mellom kultur- og naturvitenskap (Gibbon 1984) (jf. 3.3.). I følge Furberg strever all vitenskap etter å forstå (Furberg 1981:46). Forståelse som mottakelse (resepsjon) og forståelse som tilstand er ofte resultat av en forklaringsprosess. Forskjellen er at i naturvitenskapen skjer de opplysende utredningene i ikke-intensjonelle termer, mens i kulturvitenskapene skjer det hovedsakelig i intensjonelle (jf. nedenunder). Naturvitenskap vil gjøre x begripelig, og til det trengs ikke forståelsens dobbelte intensjonalitet, fordi studieobjektet ikke kan på-

virkes (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:132). Vi må skille mellom å gjøre forståelig (verstehen), som er en aktivitet og en handling, og å forstå som ikke er det. Vi ser da at å gjøre forståelig ofte bør og kan være et resultat av en forklaring (Furberg 1981:46-47), som eksempelvis i spørsmålet om vi har forklart oss. Furberg mener da at vi har klargjort noe (Furberg 1981:120), og at dette er en aktivitet som er forskjellig fra forståelse. Vi har tatt i bruk en ny konstruksjon og gjort noe begripelig. *Tanken om forståelse som aktivitet virker til å fordunkle forståelsesbegrepet.* Det eneste som blir tilbake av hermeneutisk tanke er de intensjonelle og intensjonale begreper (Furberg 1981:47, min utheving).

Ut fra Furbergs utlegningen om forståelsens natur er Hygens forståelsesbegrep et annet som følge av Hygens forståelsesstruktur. Hygens forståelsesbegrep er knyttet til det å forklare seg og er et handlingsbegrep (verstehen = gjøre forståelig) (Hygen 1999:41). Furbergs forståelsesbegrep er en tilstand som kan være en forutsetning for handling (ha eller få forståelse). Dermed er forståelse forklart som en kvalitativ egenskap som også er *i* oss og muliggjør tolking, og denne tilstanden er grunnlag for videre drøfting i undersøkelsen (jf. 4.5.1., 5.1.). Dersom Furberg har rett i kritikken av hermeneutikken, er forståelse en vitenskapelig metode som har utspring i humaniora, men som har betydning for all vitenskapelig virksomhet. Det er målet med de vitenskapelige virksomhetene som gjør at det framtrer skiller i oppfatningen mellom natur- og kulturvitenskap (Furberg 1981:32). I følge Furberg steller de med ulike problemer (Furberg 1981:47). Hermeneutikken forutsetter at studieobjektet er et meningsfylt materiale, og naturvitenskapen forutsetter at vi står overfor årsaksprosesser (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:110). Vi oppfordres til å komme ut av det kløvete synet og trekke frisk luft (Furberg 1981:120). Grunn-tanken i Furbergs kritikk er at det er forskjell på å se og forstå, dvs. å se er en sak og forstå er en annen. Å se tingene som de egentlig er, er ikke det samme som å forstå bruken av ting som tall og tekst, og ordne verden deretter (Furberg 1981:120-123). Med andre ord har forståelsens natur sammenheng med det å ha kunnskap om noe eller noen. Forståelse er en type kunnskap (Furberg 1981:42, note 2).

Furberg beskriver kulturvitenskapelig forståelse som empatisk og mangfoldig (Furberg 1989:41,121). Det er en dobbel intensjonalitet i det å forstå som består i det vilkåret å ha *x* forent med vår kunnskapsverden på en slik måte at vi ikke lenger er brydd¹⁶. For å kunne få til det, må vi ha et visst *mangeformet overblikk* ("polymorf överblick"). Å forklare er å få til en liknende overblikkende forening, men ikke nødvendigvis under empatiske vilkår. Ikke all forståelse krever en forklaring: Vi kan forstå direkte. Men en gitt forklaring som ikke leder til forståelse, forklarer ingenting, dvs. vi har ikke forstått. Når

vi forstår, relaterer vi *x* til vår kunnskapsverden, dvs. *x* blir relatert til en gitt objektiv kunnskapsverden samt til et subjekt. *Forståelse er alltid personlig, og den er det på to måter: Den er eid av noen, og den er rettet mot noe eller noen* (Furberg 1981:41-43, mine utheving). Det siste vil si at forståelse er intensjonell (jf. ovenfor). Å ha forståelse krever oversikt, og å få forståelse krever mottakelighet og den innlevelsen som skal til slik at *x* og jeg, når vi forstår hverandre, er i stand til å kunne tolke hverandre.

De intensjonelle og intensjonale begrepene framstår som sentrale i analysen av forståelsens natur. Intensjon har to betydninger: Eksempelvis hensikten med hva forvalterne har ved å si det de sier, eller det de ønsker å uttrykke gjennom det de gjør (verket) (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:112) (jf. 3.6.). I språkvitenskap står intensjon for betydning, mening, og brukes språklig sett om hverandre. Det betyr det vi griper når vi forstår et språklig uttrykk og er grunnlaget for all kommunikasjon (Føllesdal, Walløe & Elster 1996:193). I samfunnsvitenskap (sociologi) brukes begrepet intensjonale forklaringer for å forklare individuelle handlinger og valg. Allment kan de brukes for å forklare beslutninger som treffes av omfattende enheter som bedrifter, organisasjoner eller nasjoner dersom det er grunn til å tro at de har like entydige målsetninger som individer (Føllesdal, Walløe & Elster 1996:153). Kulturminnevernet som institusjon og medforvalterne som individer danner en relevant ramme der begrepene kommer til anvendelse. Kan vi forvente at jordforvaltere som private næringsdrivende bønder i større grad handler som enkeltindivider og vil være mindre institusjonelt målstyrte, og mindre kontrollerbare enn statlige kulturminneforvaltende byråkrater? Er jordforvalternes intensjoner forskjellige fra kulturminneforvalterne? Vil de intensjonale forklaringene framtre som mer individuelle enn kulturforvalternes forklaringer?

I samfunnsvitenskap, humanistisk vitenskap og etikk (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996) deles ting som vi forstår i tre grupper; personer, handlinger og produkter av handlinger (A-C). Samtidig vil det være grupper som vi sier at vi forstår som faller utenfor disse gruppene (jf. naturprosesser), fordi språket vårt går tilbake til den gang vi trodde at vi forstod naturen. Likevel er det mange ting som vi forstår, som kan henføres til A-C. En sentral betydning av begrepet forstå har å gjøre med å uttrykke noe. Det vil si at en person uttrykker noe gjennom en handling, at det som uttrykkes i handlingen er en mening, og som følge av dette, framstår enten handlingen eller produktet som meningsfullt for oss. Å forstå en person innebærer å vite hva vedkommende kan bringe til uttrykk; de hensikter, oppfatninger, holdninger, verdier, og følelser som frambringer uttrykket (Føllesdal, Walløe & Elster 1996:105-107, min utheving). Det finnes forutsetninger til stede for å kunne forstå uttrykkets mening, en type forhåndskunnskap, en førforståelse.

Forståelse er ikke tilfeldig, men omfatter tidligere kunnskap og erfaring som gjør både forklaring og tolking mulig. Forståelse leder til valg av strategier for handling som både kan føre til reproduksjon eller transformering av kunnskap (jf. 3.3.). Forståelsens binding til spørsmål om sannhet og usikkerhet (jf. ovenfor), løfter denne type kunnskap vekk fra troen på evige og universelle sannheter. Fastpunktet for forståelse blir et ståsted som er her og nå i hverdagen. Det er et pragmatisk og selvkritisk sted for produksjon av kunnskap for å kunne løse praktiske, sosiale og etiske problemer i nåtiden (Lillehammer G. 1999a, Myhre L.N. 1994). Sannhet er bare relevant som et historisk, institusjonelt og sosialt begrep innenfor våre egne historiske og kulturelle rammer (Rorty 1991:24). Kulturforståelse i kulturminnevernet innebærer både å ha kunnskap om og innlevelse i arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i landskapet. Mens slik forståelse kan bygge på vitenskapelige tolking av arkeologiske kulturminner (kulturminneforvalteren) og folkelige meninger (jordforvalteren), dreier kunnskap om og innlevelse i landskapskonflikter seg om forståelsesrelasjoner mellom medforvalterne. Det er her konfliktene mellom kulturminnevern og landbruk om kulturforståelsen av hva som finnes i forvaltningslandskapet blir tydelige og får utløp (jf. 2.1., 3.6.). Vi står overfor spørsmål om samhandling og forhandlingssituasjoner (jf. 3.2.). Forholdet mellom medforvalternes hensikter og handlinger blir mangetydige. Vi kan ha blandete motiver og ønske flere ting på en gang. Handlinger har ikke bare virkninger som er tilsiktet, fordi noen virkninger kan være utilsiktet.

Det samfunnsvitenskapelige forståelsesbegrepet er blitt kritisert for å være for handlingsfiksert og sosiologen for å tro at det er mulig å kontrollere studieobjektet. I sosiologien har hermeneutikken erstattet naturlovene (Bauman 1989:50-53). I følge Bauman kan ikke tolking kontrolleres, fordi vi kan ikke forutsette at samfunnsvitenskapelig tolking står over folkelig mening. Det er ikke sosiologene som setter agendaen for diskusjonen. Isteden må sosiologene gi meningsfull tolking av det som allerede er meningsfullt, dvs. tolkingen må samsvare og være i overensstemmelse med den folkelige meningen. Dersom sosiologene bestemmer reglene for oversettelse fra det folkelige til det vitenskapelige, vil tolkingene før eller siden bli marginale på grunn av at den folkelige selvbevisstheten og samfunnet endrer seg. Dette kan virke som å snu saken på hodet. Sosiologer er ikke arkeologer. Er det ikke arkeologens oppgave som kulturminneforvalter å kontrollere hva som er den mest sannsynlige forståelsen av hvor det finnes arkeologiske kulturminner i landskapet?

I teori og praksis har arkeologer som eksperter mer kunnskap om og innlevelse i hvor arkeologiske kulturminner er å finne, enn jordforvalterne. Bauman motsier ikke dette. Når vi omskriver Bauman til kulturminnevernet, sier han at folks meninger samsvarer med de ar-

keologiske kulturminnenes betydning i samfunnet. Det er ikke sikkert at den arkeologiske ekspertens vitenskapelige og idealiserte kulturforståelse har betydning i dagens samfunn. Vi ser da at arkeologene forvalter en kulturell og historisk forståelse av arkeologiske kulturminner som bygger på vitenskapelige tolking. Når det oppstår konflikter mellom kulturminnevern og landbruk, kan det tyde på at jordforvalteren ikke bryr seg om kulturminneforvalterens forklaringer på sammenheng mellom kulturminner og fortiden i landskapet. Med andre ord avviser bonden å forstå hva arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er og handler deretter. Bonden forklarer dette på ulike vis. De er i veien i ryddingen av et beite eller pløyingen av en åker og lignende (jf. 3.4., 6.4.2.).

Furbergs grunnleggende tanke er at kunnskaper og handlinger ofte strømmer sammen. Kunnskapssystemer og handlingssystemer i den grad de er adskilte, strever imidlertid etter å ikke komme på kollisjonskurs (jf. kap. 2, 3.4.). Vi avstår vanligvis fra å gå i gang med mål som er umulige, eller vi systematiserer kunnskaper i problemstillinger som er viktige for oss (Furberg 1981:41). Furbergs stiller seg kritisk til tanken om sammenblandede og vandrende forståelseshorisonter¹⁷. Muligheten for at du og jeg ser med samme blikk, er svært liten selv om vi befinner oss under samme ikke-metaforiske horisont. Å ha samme horisont er ikke et tilstrekkelig vilkår for å dele begrepsverden (jf. 3.6.). Å blande hverdagslivets horisonter - den bofastes horisont med den reisendes horisont - skaper en forvirring som muligvis bare kan forstås gjennom historisk refleksjon (Furberg 1981:113-115). Det er ikke bare blandingen av teoretiske forståelseshorisonter med praktiske horisonter som er problematisk. Hverdagens horisonter er våre egne, og de virker styrende på våre valg. Vi vil så langt som mulig bruke vår kunnskap til å unngå å skape konflikter og kriser. Når slike situasjoner oppstår, gjør vi fordelaktige valg. Vi følger dem opp i praksis ved å handle deretter ut fra beregninger om det som er mulig og vesentlig. Furbergs analyse viser at:

- forståelse er en grunnleggende kunnskapsverdi som mennesket har og får gjennom innstillinger som krever mottakelighet og innlevelse
- å ha eller få forståelse ikke automatisk fører til overskridende handlinger

Vi har alternative valgmuligheter om vi vil handle eller ikke ut fra det vi forstår av det reelle som mest sannsynlig har fordeler (Gellner 1998:117). Analysen viser at forståelse av det forståtte er et ståsted som har nærhet til førforståelse. Det er en forutsetning for tolking der prosessen tar sikte på å oppnå forståelse (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:110). Forståelse er en egenskap som både forener og skiller vitenskapelige og folkelige horisonter. Derfra går det flere veier til det å kunne nå verdifulle mål. Analysen belyser at forståelse er et grunnleggende epistemologisk

utgangspunkt som kan lede til ny forståelse. Posisjonen står for en innstilling hos det forstående subjekt som enten kan avvise eller ikke avvise å motta kunnskap fra andre. Tolking dreier seg derimot om ønsket om å oppnå forståelse, og springer ut fra det enkelte subjekt. Det kan derfor lede til overgripende handlinger overfor andre.

Tolkingens mål er å oppnå forståelse. I det øyeblikket vi strekker oss ut i verden for å ville oppnå dette, kan det virke som en pendelbevegelse mellom forståelse og tolking. Spørsmålet er om dette delvis er en illusjon. Snarere er det slik at når bevegelsen ses i forhold til kulturbegrepet, der kultur står for tillæring (jf. 3.4.) og endring (jf. 3.3.), er den framoverskridende retningen som en siksak-bevegelse framfor en pendel, sirkel eller spiral (jf. 3.3.). Vi kan vedvare og forbli passive i vår iboende forståelse, og vi kan overskride terskelen ved å vende oss i retning av og komme den andre i møte. Vi kan være mottakende subjekter som åpner og utvider oss for å gi plass til og få innsikt i hva den andre har å gi til oss. Når vi tar i mot og lar oss påvirke av andre, har vi flyttet oss litt lenger fra utgangspunktet som var våre forutsetninger. Vi kan velge om vi vil lære og endre oss eller ikke, og vi gjør enten det ene eller det andre valget ut fra intensjoner om hva som er det mest fordelaktige. Når vi skal analysere medforvalternes holdninger til omgivelsene (jf. kap 5-6), er det viktig å være klar over denne forskjellen. Både jord- og kulturminneforvalteren foretar valg i konfliktsituasjoner. De velger ut hva som er viktig å ta vare på eller ikke av det som finnes i det historiske landskapet. De velger om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer bør vernes eller ikke.

Oppsummering

Den kritiske analysen av kulturforståelse har klargjort at forståelse er en grunnleggende forutsetning for samhandling. Furbergs analyse viser at det er en retningsbevegelse mellom forståelse, valg og handling. Forståelse er et ståsted for teoretisk kunnskap og praktisk innlevelse som danner et utgangssted for tolking og avklaring av forhold i omgivelsene. Forståelse er kunnskapsbasert, men dette fører ikke nødvendigvis til handling. Det vil si forståelse kan både føre og ikke føre til handling, men det skjer som følge av valg. Det er forvalternes valg som er det vesentlige spørsmålet når de vender eller ikke vender seg til omgivelsene for å få eller oppnå forståelse. Dette er posisjoner der de kan velge å basere sin forståelse på den kunnskapen de allerede har, eller å være mottakere av eller tilveiebringere av kunnskap. Det blir viktig å få klarlagt hvordan valg framtrer blant medforvalterne i kulturminnevernet og landbruket (jf. kap. 4, 6).

Den post-prosessuelle og den kognitiv-prosessuelle arkeologien er pragmatisk når den påpeker at det metodiske ståstedet for forståelse og tolking av fortiden er nåtiden. Dette ståstedet sammenfaller med det vi skal bruke i den videre analysen av romlige konflikter mellom kulturminne-

vern og landbruk. Når det logiske gapet mellom fortid og nåtid er et tolkingproblem i arkeologien, er det fordi fortiden representerer en tilbakelagt tid. Selv når arkeologen ser framover for å gjøre oppdagelser i landskapet (jf. 3.4.), kan kulturblikket få et tilbakeskuende preg. Arkeologen søker etter å oppnå forståelse ved å sette fokus på fortiden. Likevel når ikke blikket fram til fortidsmenneskets refleksjon over en fortid. Det stopper ved nåtidsmenneskets refleksjon over det å produsere kunnskap om fortiden. I teorien er fortiden gått over og blitt opphøyd til et vitenskapelig ideal som står i de historiske samlingenes tegn, det være seg i landskapet, i museet eller i litteraturen (jf. 3.6.). I praksis er det annerledes. Fortiden står foran oss som et forståelsesproblem, og fordrer funn av kilder og utvelgelse av data for at vi skal oppnå forståelse. Med et tilbakeskuende kulturblick er det fare for at kulturminneforvalteren taper av syne den kritiske forståelsen som et subjekt har når det reflekterer over egen rolle i en etisk og sosial sammenheng som er nåtidig. Frykten for fortapelse i det gapende hullet mellom nåtid og fortid, og å bli sittende fast i metafysikken og et sted på veien fra forståelse til valg og handling, er et relevant spørsmål. Det blir viktig å klarlegge både kulturminneforvalterens og jordforvalterens ståsteder og hvordan synsvinkelen for medforvalternes kulturblick er vendt (jf. kap. 4-6).

Dersom kulturminneforvalterne ser mer bakover for å verne fortidsidealer, enn framover mot å løse samfunnsproblemer, slites de mellom motstridende målsetninger. De tøyes mellom fortiden som ideal og nåtiden der de skal praktisere idealet. Dersom kulturminneforvalterne tviholder på egen kulturforståelse, risikerer de at teori og praksis flyter sammen i en maktttåke av uklarhet. I kraft av sin ansvars- og myndighetsutøvelse kan de komme til å foreta dårlige valg i god tro. I idealistisk øyemed vil de få vansker med å åpne opp, trekke til seg dette andre for å få innsikt og overskride egen forståelse. De forblir hjemmeblinde i forhold til andres kulturforståelse. I en konfliktsak befinner medforvalterne seg i en situasjon som krever valg og samarbeid om løsninger. Mens kulturminneforvalteren har en blandet dobbeltrolle - oppdageren og bevareren - som iboende motsetning og dilemma i faglig skjønnsutøvelse (jf. 3.4., 4.5.1.), er spørsmålet om jordforvalteren som bonde har en lignende tvetydig rolle (kap. 6).

Det er klarlagt at i kunnskapsproduksjon representerer tolking et potensiale for overgripende handlinger i kulturminnevernet. Denne slutningen forklarer at den tradisjonelle vitenskapelige oppdagerens veivalg er via inntrenging og erobring (Hastrup 1988), og aktualiserer en større vektlegging av etiske perspektiver (Hygen 1999, Kleppe 1999, Lillehammer G. 2001, 1999a, Myhre L.N. 1999, Olsen 1997) (jf. 3.3., 3.6.). Når forståelse er empatisk (Furberg 1981:41,121), viser det at kulturminneforvalteren i forståelsesposisjonen har et kritisk alternativ. Det består i å innstille seg på åpenhet for å leve

seg inn i det hun eller han står foran og ønsker å eie i kraft av den uløselige dobbeltrollen. Et slikt forståelsesprosjekt er ikke utelukkende epistemologisk - et kunnskapsprosjekt om å finne konflikter mellom kulturminnevern og landbruk i arealplanleggingen. Det kan lett bli et ontologisk prosjekt for kulturminneforvalteren. For å fylle seg selv opp med viten om hvor dagens vernekonflikter er å finne, er førforståelsen allerede innlevd i en fortid som er idealisert (jf. 3.3.-3.4.). Det kan gjerne gå under betegnelsen "levendegjøring av fortiden", men ikke som en forhistorie som er gitt av "fortidstolkeren" (Myhre L.N. 1999:62) (jf. 3.6.). Det er et ønske om å eie kunnskapen om "fortiden" med stor F. Det oppstår en uklar sammenblanding av fortid og nåtid der vi kan ledes til misbruk av historien med sikte på idealisering, forstørring og opphøyning av den utøvende kulturminneforvalterrollen. Dersom dette er en naturlige innstilling som deles av en taus majoritet i kulturminnevernet, er det et potensiale for konflikter. Det kan få uheldige konsekvenser i samfunnet, fordi ulike kriterier for rettferdighet nesten alltid kommer i konflikt med hverandre (Gellner 1998:113-119).

Sammenblanding av horisonter er uheldig for klarleggingen av konfliktene i landskapet. Den postprosessuelle arkeologien avviser en sammenblanding av de historiske horisonter som fortid og nåtid. Furberg avviser sammenblandingen av geografiske horisonter, dvs. kulturminne- og jordforvalternes horisonter. Ved å innta en forståelsesposisjon istedenfor en tolkingsposisjon åpnes det for å gjøre mulige metodisk valg for å avgjøre hvordan vi vil forstå den videre analysen. Vi kan sentrere eller de-sentrere oss (trekke x til oss eller fjerne oss fra x). Når vi som forskere trekker x til oss, er det mulighet for at vi idealiserer x, men det omvendte kan også skje. x kan påvirke og prege oss. Når vi fjerner oss fra x, er det mulighet for at vi ikke kan å trekke x med oss. Vi holder fast ved en idealiserte posisjon, men da risikerer vi å misforstå x. Det synes som den beste veien til forståelse er å resentrere, dvs. både å trekke x til oss og fjerne oss fra x (jf. 3.2.), men er dette mulig (jf. 3.6.)? Det virker som en uheldig posisjon der begge parter er bevegelige og blir relativisert med risiko for objektivering og misbruk av hverandre. I kap. 3.2. er det foreslått at det er mulig for forskeren å innta en ambivalent holdning ved ikke å ta stilling og sette seg til doms over sakene selv – konflikten. Vi bør undersøke nærmere hva forståelsesposisjonen innebærer, og om dette vil kreve justering av metoden i undersøkelsen.

3.6. Den tredje dimensjonen¹⁸

Misbruket av den andre er i arkeologien blitt påpekt som en problematisk del av den sosiale erfaringen ved det å

være forsker og arkeolog (Welinder 2000, Kleppe 1999, Lillehammer G. 1999a:26-28, Olsen 1997:252-255). Diskusjonen er et gjennomgående tema i internasjonal arkeologi som viser at spørsmålet har et politisk innhold (Ucko 1987). Når arkeologer foretar utgravninger og ikke blir tatt imot med åpne armer av lokalbefolkningen, kan de ses på som fortropper for store industriprosjekter og assosiert med noe som er uønsket. De "stjeler" andre kulturminner, fjerner dem fra bygda og plasserer dem på fjerne museer i de store universitetsbyene. Det er viktig at arkeologer ter seg på en skikkelig måte når de utøver faget sitt (Bugge 1999:6), og at de stiller spørsmål ved feltarbeidets praksis (Lillehammer G. 1994a). Utsagnet illustrerer det kompliserte forholdet som finnes mellom ulike interesser om medforvaltningen av landskapet (jf. 2.1., 3.1.-3.2.). Ovenfor er det påpekt at arkeologen i dobbeltrollen som kulturminneforvalter arbeider med en sammensatt struktur av fortiden i nåtiden (jf. 3.4.). Den andre parten – jordforvalteren - er nærværende på en direkte måte sammenliknet med når arkeologen som forsker setter fokus på en fortid der den andre er en ukjent faktor. Shanks og Tilley hevder at arkeologer driver med firefoldig hermeneutikk (Shanks & Tilley 1987:107-109) (jf. 3.3.). Hvordan kan vi forstå den ukjente andre i en fortid i forhold til den andre i en nåtid uten å bli tankeforvirret?

Et svar på spørsmålet finner vi i arbeidet med å omskrive Emmanuel Levinas filosofi til en metode i arkeologien. I denne sammenheng gjør Lise Nordenborg Myhre en ny vending i møtet med den andre. Hun sier at veien til forhistorien går *til* den andre (Myhre L.N. 1999:61). Det er en vandring som ikke når fram, men som forblir underveis (Aarnes 1996:212). Det pålegger oss en respekt for "Annetheten" i det vi studerer (Myhre L.N. 1999 op. cit.). Med dette metodiske grepet blir fortiden innskrevet som forhistorien om den andre, men ikke som det vi kan trekke til oss eller ta avstand fra (jf. 3.5.). Fortiden har rett på en autonomi, en annerledeshet, *uforsåelig uforklarlig*. Den har rett på å være seg selv i en annen tid uten primært å bli forstått, men likevel å være betydningsfull (Myhre L.N. 1999:62, min utheving). Når fortiden som forhistorie om den andre blir en uforståelige egenhet som ikke kan forklares, kan veien til forståelse virke som et uoverskuelig og uløselig problem. Nordenborg Myhre påpeker at tilgangen til sannhet ikke utelukkende er et spørsmål om forståelse, men dreier seg om forholdet til andre mennesker og et uttrykk for ansvar (Myhre L.N. 1999:65). Spørsmålet om forskningens overgripende handlinger som et nåtidsproblem framtrer i et klarere lys (jf. 3.5.).

Dette er en forståelsesposisjon der det absolutte uttrykk hos Levinas har fått tankens og språkets form i arkeologien. Det innebærer at den vitenskapelige søkingen etter "sannhet" krever noe mer enn den enkeltes forståelse.

Det er en innstilling som har samfunnspolitiske implikasjoner og når ut over eget ståsted, og som vi bør undersøke om har betydning for forvaltning av landskap (jf. kap. 4-6). I kap. 2. åpnet vi forvaltningsrommet for kulturkonfliktene i landskapet. Vi presenterte det som et drama fordi det framtrer som et saksområde i kulturminnevernet der problemer blir forsterket og når ekstreme uttrykk som er absolutte og endelige (jf. 2.1., 3.1.-3.2.). Et slikt ståsted er analogt med det som eksempelvis skjer ved en trussel om fjerning av et arkeologisk kulturminne, og som har skjedd når kulturminnet er blitt fjernet utilsiktet eller ulovlig. Sporet etter fortiden er borte for alltid. Det inneholder også allmennmoralske spørsmål slik det er nedfelt i lovverkets påbud, forbud og tillatelse om hvordan vi skal handle overfor arkeologiske kulturminner (jf. 2.2., kap. 4). Vi skal i det følgende gjøre et forsøk på å innskrive Levinas metode i et forvaltningsperspektiv der to parter driver medforvaltning, og ta for oss hans kultursyn i forhold til hans betydningsteori. Prøven vi står overfor når vi vender oss til fortiden som en fortidig annethet i en nåtid, er at vi kan risikere å blande både nåtidens horisont med fortiden (jf. 3.3.) og kulturminneforvalteren med jordforvalteren (jf. 3.5.). Vi skal forsøke om Levinas metode kan klargjøre relasjonene i konflikt-dramaet og belyse det kompliserte forholdet mellom kulturminnevern og landbruk om vern av fortidens spor i landskapet.

Levinas filosofi står for en ny betydningsteori som er ontologisk-moralsk (Aarnes 1996:139), og er en tenkning om hvordan mennesker bør være i verden. Det er en kritikk av synet på tolking (eksegese) i en opplysnings-tradisjon der konteksten skal opplyse den opprinnelige meningen (jf. 3.3.). I følge Levinas er den Annen nærværende i en kulturell helhet og blir opplyst ved denne helheten (Levinas 1996:59). Levinas kritikk tar opp det metodiske problemet om å forstå omstendigheter som er blitt til i en annen tid og kontekst enn leserens/betrakterens. Å prøve og tyde verket ut fra dets tilblivelse og bringe det tilbake til det opprinnelige gitte, er å late som verket er ugjort (Aarnes 1996:212-213). Det er å late som om det aldri er blitt laget, dvs. blitt til. Med andre ord sier Levinas at vi i formidlingsøyemed gjennom eksempelvis konstruksjonsforsøk av forhistoriske gardsanlegg ikke kan gjøre fortidsmenneskets verk om igjen. Verket er blitt til i en annen tid enn vår egen. Når vi forsøker oss på å oppnå forståelse gjennom å undersøke verket, utradere og sletter vi også sporene etter det som har skjedd etter at opphavskvinnens/mannens verk begynte å virke. Vi sletter betydningskraften som er i sporet. I praksis skjer dette ved at den arkeologiske feltundersøkelsen bokstavelig talt gjør inngrep i og ugjenkallelig fjerner sporet etter fortidsmennesket og/eller dets verk. Det samme kan skje i forbindelse med nydyrkingstiltak i landbruket (jf. 5.4.), men her er målet et annet enn fortidsvern (jf. kap. 6).

I kulturminnevernet kan utslettelse av sporet komme som en følge av konflikt, og deretter av valg om handling med sikte på museal bevaring av det arkeologiske materialet. På tross av at vi skaper vårt eget verk på grunnlag av et idealbilde av fortiden (jf. 3.3.), kan dette umiddelbart virke som en etisk handling. Når vi fenomenologisk sett bør være åpne overfor alle typer erfaringer (jf. 3.4.-3.5.), ser vi at både arkeologi og kulturminnevern etisk sett kommer til kort på dette punktet. I følge Levinas går den etiske hendelsen utover ontologien (Aarnes 1996:163), og lar det som har vært, være gjort, fordi all væren i fortiden er forbi. Selv om vi ønsker å trekke den andre (x) til oss og være mottakelig for den andre (x) (jf. 3.5.), er det problematisk når den andre er død og ikke lenger kan komme oss i møte. Den andre er i Augés begrepsbruk gått over til å bli mer enn et ikke-sted. Det er et spor som vi må oppdage før vi kan velge om vi vil stoppe for å undersøke hva det er, eller vi kan passere det (jf. 3.4.-3.5.). Det er ikke sikkert at vi ønsker å stoppe opp, men avviser det eller foretrekker å gå forbi:

”Å grave i fortida er skammelig, det er skammelig” (eldre bondekone i Hå, 1997).

Når vi tolker det moralske uttrykket i bondekonas forargelse i lys av Levinas tanker om den andre, kan det ved første øyekast se ut som om meningen i fortiden er et sted der vi ikke finnes. Hva er da vitsen med å vite meningen når handlingene allerede er gjort. Vi kan jo ikke lenger forstå aktørene. Et etisk perspektiv på fortiden kan virke både irrasjonelt og absurd, og være en støtte for holdningen om å utradere og glemme fortiden. Selv om Levinas sier

”I sporet har en fortid vært på ferde som er absolutt omme” (Levinas 1996:74),

er dette likevel ikke ment som en oppfordring til å glemme fortiden. Når vi følger Levinas tanker, innebærer det isteden en utfordring om å la oss opplyse av sporene etter fortiden ved å ta stilling til dem, omtolke dem og betrakte det forgangne i et nytt perspektiv (Kolstad 1996:247). For ikke å gå i ring og vende tilbake til oss selv, går denne veien metodisk sett gjennom å vende seg til den andre. Med andre ord er svarene å finne hos den andre, og det er der vi må vende oss om vi har behov for og trang til å finne svar på våre spørsmål.

Dette forholdet til den andre springer ut av en higen i oss selv, og er forklart ved hvordan det virker personlig for den enkelte. Den setter deg på prøve, uttømmer deg idet du blir oppmerksom på stadig nye ressurser i deg. Men samtidig overskrider det som du streber etter denne higen. Det tilfredsstiller ikke din higen, men forsterker den, utdyper og skaper ny higen. Denne higen etter den andre er for Levinas selve *meningen*, en grunnleggende bevegelse som har en varighet ut over din livshorisont (Kolstad 1996:241-249, min utheving). Med andre ord er utgangspunktet for denne higen etter den andre å finne

i oss selv og vår egen forståelse (jf. 3.5.). La oss først se nærmere på begrepet higen. Det kan bety følgende (jf. etter Word synonymordbok):

lengt - savn - trå - hjemlengsel - hjemve - nostalgi - lengsel - hug - lyst - streben - trakten - trang - tørst - attrå - begjær - begjærighet

Når higen kan være ensbetydende med hjemlengsel, nostalgi og begjær, er veien kort til å tenke på en vilje og en drift til å høre til et sted, og et behov for tilhørighet med den andre (jf. 4.5.). Det vi higer etter er følgelig noe/noen som vi har avstand til, men som det er knyttet savn, lyst, lidenskap og grådighet til. Vi kan eksempelvis hige etter å oppnå forståelse av hvor det finnes arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i landskapet (jf. 3.5.). Når higen dreier seg om sterke følelser, reiser det spørsmål om hvordan vi velger og deretter handler for å nå våre mål og få vår vilje oppfylt. Uansett hva målene er, blir det klarere hvordan et spørsmål om etikk får relevans i medforvaltningen av landskap. Kanskje sitter bondekona med svar på spørsmål om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som kulturminneforvalteren ønsker å eie på vegne av kulturminnevernet.

I følge Asbjørn Aarnes har Levinas tilskrevet etikken en plass som domsmyndighet over ontologien (jf. note 19). Det er den som setter målene for det som er høyt og lavt, godt og ondt. Levinas korrigerer den filosofien som gjør erfaringen til kilde for all innsikt. Møtet med den andre er noe annet enn erfaring, og henviser til en annen meningskilde. Hos Levinas vil møtet med den andre si å legge av seg det umiddelbare, dvs. egoismen. Det er å bli hos den andre, og ikke etter møtet vende tilbake til seg selv med en nyrobret identitet (jf. 3.3.-3.5.). Levinas oppgir identiteten, og blir isteden uten annen identitet enn det å være uerstattelig i ansvaret for den andre. Den andre er et "du" som er nær og fjern på samme tid, min ulike "like" som jeg er ansvarlig for (Aarnes 1996:127-129).

For Levinas dreier det seg om å sette erfaringen på prøve som meningskilde, bestride handlingens prioritet og opprette en orden - eller uorden - forbi væren¹⁹, før stedet, før kulturen, dvs. i etikken der meningen finnes. Levinas sier at min menneskelighet ikke er innblandet i den kulturens historie som *kommer til syne* ved å fremby seg, for så å bli opptatt av meg. Min menneskelighet er i ansvaret for den Annen, i nestens annethet, dette *tomme* ikke-stedet som det annet menneske byr ved sitt nakne ansikt, og som ikke er lukket inne i tilsynekomstens form (Levinas 1996:27-28, mine utheving), dvs. i fenomenet (Levinas 1996:60). Dette *ikke-stedet* av et annet mennesket med et nakent ansikt er det *abstrakte menneske blottet for kultur* (Levinas 1996:68, mine utheving). Slik den moralske meningsyttringen til bondekona ovenfor viser oss, er svaret på hva fortiden er, at for henne er den uten form og materie, uten historie og kultur. Hun setter ord

på en skeptisisme som er et uttrykk for atskillelse fra fortiden, men som åpner opp for en mulighet for å definere og forstå seg selv i en nåtid i forhold til en framtid (jf. kap. 6).

Levinas kritikk er en kritikk av at kultur er blitt knyttet til væren i seg selv og inngår i den ontologiske orden som det ontologiske par excellence. *Kultur gjør forståelsen av væren mulig*, mens den er blitt gjort til opphøyelse og retning for samtidens åndsliv (Levinas 1996:40, min utheving), en opphøyet verdi (jf. finkultur). Med dette utsagnet belyser Levinas kritikk Hastrup's forklaring av kultur som en kvalitet (adjektiv) til historien. Historie og kultur er tid- og romdimensjoner som ikke kan tenkes hver for seg, og som analytisk og mentalt sett er måter å ordne verden på (Hastrup 1990:14, 16-17). Historie og kultur oppfattes som ordningsprinsipper av verden som gjør det mulig for oss å forstå hvordan vi er til i verden. I følge Levinas kan kultur og historie riktignok tilføre oss kunnskap som hjelper oss til å forstå at vi er til i verden, men det sier oss ingenting om hva som er *meningen* ved at vi er til i verden (værens meningen). I følge bondekona er meningen ved det å være til et annet sted enn i fortiden, og kan ikke graves fram av jorda.

Levinas syn er at kultur er sosialt nivellert. Kulturer befinner seg horisontalt på samme nivå. Hans kulturbegrep er ikke et finkulturelt og asymmetrisk ordningsbegrep for høykultur. Det er et annet enn det utvidete kulturbegrepet som det antropologiske (jf. 3.3.). Det skyldes at Levinas plasserer etikken *forut* for kulturen. Han innfører en vertikal distinksjon mellom den etiske dimensjonen og meningen, og kulturene og deres betydning (Aarnes 1996:157). Vi kan systematisere dette på følgende måte:

etikk = mening

kultur og historie = betydning
= tegn = erkjennelse

Levinas skiller mellom kultur og kulturytring som i betydningen som vi tolker, og i meningen som finnes i den etiske dimensjonen som går forut for kulturen. Meningen ligger i moralen som ikke tilhører kulturen og historien og deres ytringer. *Moralen setter grensene for den historiske forståelsen av verden*. Verken tingene, den iakttatte eller den vitenskapelige verden gjør oss i stand til å gjenfinne det absoluttes normer. Moralens normer er imidlertid ikke borte i historien og kulturen. De muliggjør all betydning, selv den kulturelle, og gjør det mulig å *dømme* kulturene (Levinas 1996:66-69, min utheving). Når meningen ligger i etikken, blir vitenskap en metode til å forstå historie og kultur, mens etiske normer blir en målestokk for tolking av historie og kultur (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:38). De tjener til å sammenlikne historiene og kulturene (jf. 4.3.). Vi kan si det slik at kunnskap om kultur og historie hjelper oss til å forstå og forklare det som finnes i verden (jf. 3.5.), mens etikken viser

oss meningen med det som finnes. Bondekona har klare grenser for hvor langt hun vil strekke sin forståelse, og hennes valg er å avvise fortiden. For henne er det noe annet som har mening.

Levinas kulturbegrep er et annet enn det normative kulturbegrepet der kultur står for normer (Flannery 1967:119) som er inkludert og en del av kulturen (jf. 3.3.). Det er et kulturbegrep som overskrider det dobbelte kulturbegrepet der kultur er helhet, og som metodisk sett tar utgangspunkt i møtet mellom den betraktende kulturforsker og den betraktede fremmede kulturen. Forskeren ser den andre gjennom sine brilleglass (Jensen 1988:175, Hastrup 1988). Det dobbelte kulturbegrep er et tolkingsbegrep der fastpunktet ligger i et sentrum som er avgjørende for det som er både innenfor og utenfor kulturen (Jensen 1988:174), og grunnstrukturen er dualistisk. Levinas fastpunkt ligger verken i eller utenfor kulturen. Det ligger i etikken som er forut for kulturen og de sosiale vilkår, fordi *mennesker etisk sett er grunnleggende forskjellige* (Aarnes 1996:157, min utheving). Mens opplysningstradisjonen setter likhet som sosialt mål, setter Levinas *ulikhet* som etisk grunnvilkår. En uendelighet atskiller og forbinder den Annen og meg (Aarnes 1996:157, min utheving). Levinas synspunkt på kultur bygger på en kritikk av den naturalistiske opplysningstradisjonens tolking av at det er menneskets oppreiste gange som betinger kulturens høyverdighet. Når mennesket skjelner mellom høyt og lavt i rommet, er det i kraft av en før-kulturell etisk retningsbestemmelse og de forpliktelser som den andres ansikt påfører meg. Dette gir meg idéen om noe høyere. På den måten blir den andre "høyere" enn meg, og skyldes ikke hva jeg kan lese av betydning utav ansiktsuttrykket (Aarnes 1996:157, Levinas 1996:66-67) (dvs. formen).

Levinas utdyper denne kritikken av kulturbegrepet ved å vise til vitenskap og museumssamlinger. Vitenskapen gjør samværet med væren mulig gjennom forskning og museumssamlinger, men det er et samvær med det betydde som er av annen orden enn det opprinnelig gitte²⁰. Det betydde er et *lån* av det opprinnelige og har symbolsk karakter som *mottakelse* av det gitte, og er derfor ikke den opprinnelige måten å forholde seg til væren på (Levinas 1996:39-41, min utheving og note). Å skape kunstverk (og kulturgjenstander) er å samle og fortette væren, mens å tolke dem er å tyde hvordan væren bryter fram gjennom kunstverket. Virkeligheten er ikke et kunstverk. Verket er en analogi til virkeligheten. Den eldre betydningsteorien for tolking av verkets intensjon hadde funksjon som kommunikasjonsmiddel for bearbeiding eller endring av verden. Men en følge av Levinas betydningsteori er at den opprinnelige gitte intensjonen ved verket faller bort. Dersom den er tilstede, trenger nødvendigvis ikke resultatet å bli som planlagt eller beregnet hos den som opprinnelig skapte verket. I tilblivel-

sen søker kanskje betydningen av verket egne veier, tar andre spor enn de på forhånd utvalgte og vokser ut fra eget tildriv (Aarnes 1996:139). Med andre ord er det ikke mulig å måle et verks intensjon i forhold til om det overensstemmer med forventet resultat eller virkeligheten. Problemstillingen om forståelse av verkets intensjon bortfaller og blir overflødig (jf. 3.5.). Det kan ikke målstyres eller resultatmåles, fordi betydningen av verket kommer i mellom og forstyrrer den opprinnelige meningen.

Synet på forholdet mellom etikk og kultur har konsekvens for Levinas betydningsteori. Han bruker metaforen "ansikt" for den andre (Levinas 1996:57-68, 70-71) for å forklare dette. Når Levinas bruker ansikt som metafor viser det at hans filosofiske prosjekt er humanistisk. Han søker etter den andre innenfor rammen av en human orden, og ikke som en instinktiv orden eller lovens orden (Levinas 1996:53). Han stiller spørsmålet om det er mulig å finne en *retningsbestemmelse* i det å være menneske - en mening - som forener entydighet og frihet (Levinas 1996:53, min utheving). Denne bestemmelsen er forklart ved det å finne menneskets søking etter retning og mening, hva menneskets higen er (Aarnes 1996:144) (jf. ovenfor). Spørsmålet er sentralt i Levinas filosofi, og det brukes begreper som "bevegelse" utover det identiske mot det annet, og "verket" som viser til en overskridelse av selvet og av den enkeltes levetid (Levinas 1996:53-56). Den beskriver en lengsel etter å finne mening i noe som er større enn oss selv, om det for bondekona i eksemplet ovenfor er det daglige gardslivet og framtiden for gardsbruket eller noe annet (jf. 6.3.3., 6.4.1.).

Ved å gi menneskets væren et ansikt - et uttrykk som kan tydes - utfordrer Levinas konflikten mellom kulturminnevernet og landbruket på dets mest sårbare punkt. Dette er når konflikten er i ferd med å bryte ut, finne utløp og få uttrykk som kan føre til fysiske konsekvenser i landskapet. Her erkjenner Levinas en trussel som går ut fra væren, en trussel mot det sårbare mennesket. Menneskets kall er å være værens gjeter og subjekt for den "lille" handling å la, å la væren være (Aarnes 1996:215-216), dvs. vise hensynsfullhet (Derrida 2002:62-63) ved å slippe og la den andre gå. Levinas stiller det radikale spørsmål om vi ikke må *gi avkall på viten og kulturelle betydninger* for å gjenfinne meningen (væren som mening-senhet) (Levinas 1996:op.cit., min utheving). Den vitenskapelige trangen til tolking av kultur og historie som identitetsrelasjon er ikke mulig, fordi *ingen intensjon er tilgjengelig* (Aarnes 1996:212-213, min utheving). Den vitenskapelige tolkingen risikerer å bli uetisk og intolerant ovenfor andres mening (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001, Lillehammer G. 1999a).

På dette punkt er det hos Levinas mulig å se en likhet mellom Nordenborg Myhre (1999) og Yates (1992) i oppfatningen av forståelsen av fortiden (jf. 3.3.). Det er også en utfordring av det intensjonelle ved forståelse som

hos Furberg (jf. 3.5.). Intensjonalitet er imidlertid et av den moderne filosofiens vanskeligste og mest omstridte begreper (Søbye 2002:11). Å gi avkall på viten og kulturelle betydninger for å finne tilbake til meningen vil medføre å måtte ta farvel til den arkeologiske forsknings-tradisjonen om fortiden som homogenitet og enhet (Opedal 1999:71-72). Det er en tradisjon som er blitt fortiet (Myhre L.N. 1994:145), og framstår som en forstilling som kommer i krise når livsverden utvides, blir større og mangfoldiggjort (Lillehammer G. 1999a:17,19). For når meningen ikke lenger er tilgjengelig, hva er det da for slags makt å slåss om? Det er som om konfliktene mellom kulturminnevern og landbruk om fortidens spor i landskapet opphører og blir meningsløse. Saken er at Levinas radikale spørsmål om tilgjengelighet utfordrer grensene som er satt av lovens bokstav og orden (jf. 4.3.,4.5.). Selv om det er slik at ikke alt av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer kan vernes (jf. NOU 2002), og meningen dessuten ikke er tilgjengelig, bør alt heller ikke slettes for all framtid. Når vi gjør det, sletter vi de betydningsbærende sporene som viser seg som menneskets menneskelighet (Levinas 1996:112). Vi risikerer å gi avkall på tolkingen av sporene etter fortiden i landskapet.

Levinas gir avkall på intensjonen ved verket, dvs. meningen med verket. Det som er tilgjengelig, er *verkets betydning som spor*, og det er denne egenskapen som gjør verket uutsigelig (Aarnes 1996:113, min utheving). Verket står for en "innsats", hengivelse eller frembringelse som er blitt til under særlige vilkår, og ikke som resultat av teknikk, fabrikkasjon, lek, spill, tilfeldighet. Verket er blitt til i selvoverskridelse, selvoppofrelse, overvinnelse av selvet *for en tid som er etter meg* (Aarnes 1996:144, min utheving). Det er ikke et produkt av "bearbeidelse", dvs. omdannelse av verden etter min idé, slik at verket skulle bære min tankes stempel (Aarnes 1996: 149). Det når utover meg selv og min tid. Verket vedblir å *si* uten intensjonell styring. Det treffer direkte gjennom ytringen, og uten at vi ser det i henhold til en intensjon. Leseren/betrakteren er henvist til en uendelig tydning, blir aldri ferdig med å tyde verket og faller for fristelsen til å kalle verkets tale tvetydig (Aarnes 1996:213). Vi vet ikke hvem som satte det eller hva som var ønsket meddelt, men sporet står der, utilbakekallelig, selvstendigere enn noe tegn (Aarnes 1996:159). Dermed faller vi for fristelsen å kalle forhistorien tvetydig (Myhre L.N. 1999:63) og kan forveksle fortiden med sporet i landskapet, mens det isteden er mennesket som er etterlatt i sporets tvetydighet (Kolstad 1996:252).

Tvetydig innebærer at noe er dobbelttydig, og viser at den dobbeltintensjonaliteten som Furberg påpeker (Furberg 1981:47) (jf. 3.5.), er intet annet enn gjenskinnet av tolkerens egen forståelsessituasjon. Vi står foran sporet med valget om eventuelt å verne eller fjerne det. Vi

er truffet direkte av det på grunn av interesse for kulturminner eller nydyrking, og kan ønske å motta eller avvise det (jf. 3.5.), dvs. som et tegn gjort av et subjekt der noen har villet meddele noen noe (Aarnes 1996:158). I følge Levinas hører tegnet hjemme i erkjennelsen og sporet i etikken. Sporet har imidlertid en annen opprinnelse og funksjon. Det er blitt til uten hensikt, og uten vilje til å bekjentgjøre. Det er som et vitnesbyrd avlagt i vanvare, mellom to intensjoner (Aarnes 1996 op. cit., min utheving). Jeg forstår denne utlegningen slik: Kulturminnet "alvedans" som tegn er en erkjennelse som hører til i en nåtid, mens sporet er et lån som vi må respektere fordi det er etter noe som opprinnelig var i andres eie i en fortid. Ovenfor har vi vist at interesse for arkeologiske kulturminner enten er eller ikke er mellom medforvaltere av landskap (jf. 3.2.), og at interessene bunner i ønsket om enten å eie eller avvise en forståelse av kulturminner (jf. 3.5.). Ved metodisk å følge Levinas kulturbegrep og betydningsteori, skal vi nå prøve å løse opp relasjonen interessekonflikt = kulturminne = alvedans = spor og se om dette fører til presisering og justering av metoden for undersøkelsen.

3.6.1. Medforvalterne, sporet og de andre

Vi tar utgangspunkt i at det er en interessekonflikt mellom medforvaltere om et arkeologisk kulturminne med den folkelige betegnelsen alvedans. Kulturminneforvalterens interesse for hva alvedans er (jf. 5.2., 5.5., 5.7.), om vi følger Levinas henvisning til Husserls fenomenologi, en innstilling som retter seg til objektet som objektivitet, struktur, tenkt mening. I følge Levinas forblir objektet abstrakt (alvedans), mens derimot subjektet (fortidsmennesket) som opprinnelig skapte meningen om objektet, ikke er et moment i en ikke-menneskelig eller ideal orden (vitenskapen). Subjektiviteten er lik den menneskelige sjel: Den er den absolutte orden (Levinas 1996:114), dvs. den er adskilt (Levinas 1996:76). Levinas stiller spørsmål om det å vende tilbake til det konkrete i intensjonen - den historiske subjektivitet - kanskje er av en helt annen art som når ut over det tematiserbare og det siste (dvs. spørsmålet om subjektivitetens værensmening hos Husserl) (Levinas 1996:114). Er den historiske subjektiviteten hos mennesket i det hele tatt mulig å forstå? Det er som om interessen for å forstå hva alvedans er, ikke bare er meningsløs og bortkastet. Den er også overlatt til en evigvarende søken etter hva som er menneskets mening i verden og det uforståelige ved menneskets sjel.

Furberg påpeker at det kan finnes flere betydninger av væren (Furberg 1981:123). Den nærmeste betydningen i denne sammenheng er å gripe fatt i hvordan en alvedans som tegner seg som et spor i landskapet, får en kulturell og historisk betydning som et kulturminne for forvalterne i en nåtid. En gang var tegnet, som er resulta-

tet av sporet, et verk med mening for mennesker i en fortid. Denne meningen forblir imidlertid det utgrunnelige og mystisk adskilte fra nåtidsmennesket som hos Levinas derfor er gitt en etisk dømmekraft i henstillingen om å vise hensynsfullhet for sporet etter den andre. Når vi omskriver dette til vårt erfaringsområde, blir betydningsstrukturen enda mer sammensatt. Det blir væren i en fortid som den andres ukjente verk, væren i en nåtid som tegn (kulturminne), mens sporet (alvedans) står mellom verket og kulturminnet. Både den andre i fortiden og medforvalterne i nåtiden forblir adskilte fra hverandre. Den opprinnelige meningen med verket blir uforståelig, hemmelighetsfull, uforklarlig og gåtefull (jf. Myhre L.N. 1999 op. cit.).

Når bønder og byråkrater møtes i konfliktfylt interesse om kulturminnet i landskapet, kan det hende at sporet allerede er fjernet ulovlig (jf. 2.1.). Det har oppstått den situasjonen i forvaltningsprosessen fra problem til konflikt (jf. 3.2.), at et kulturminne er blitt et tegn på en trussel mot gardsdriften. Det har foregått en vridning i forståelsen av sporet. Forklaringen av sporet er fjernet enda lenger vekk fra den opprinnelige meningen med et verk som på et tidspunkt var en alvedans, senere ble et kulturminne og til slutt ble slettet som en trussel (jf. 5.4., 5.7., 6.4.1.). Hvordan kunne det opprinnelige verket ende med å bli en trussel? Hvorfor ble det til en trussel? Siden mennesket i fortiden i følge Levinas befinner seg adskilt fra dagens medforvaltere, viser spørsmålene at nåtidens konflikter ingenting har med mennesket i fortiden å gjøre. Det er og blir våre problemer som fører til konflikt og vårt moralske ansvar hvordan konflikter løses. Det er dette ansvaret som setter forvaltningsprosessene mellom kulturminnevernet og landbruket på prøve. Vi skal utdype spørsmålet om moralsk ansvar ved å ta utgangspunkt i Levinas forklaring om "den Annen".

Forståelse av den Annen - som er nesten (Levinas 1996:57) - er tolking, utlegning (Levinas 1996:59). Når forvalterne i konflikten står ovenfor hverandre, står de der for å oppnå forståelse for sine syn, i motsetning til om de står foran noe som de allerede har forstått hva er (jf. 3.2., 3.5.). Når vi følger Skjervheims utsagn om at vi kan bare tolke når vi har forstått (Skjervheim 1974:34), har vi ved å ta den lange veien via Johansen, Furberg og Levinas til det ukjente verket etter den andre i fortiden, kommet fram til følgende: Vi kan ikke foreta tolking av nåtidens forvaltere i seg selv fullt ut (subjektiviteten). I utgangspunktet kan vi ikke la forvalterne bli opplyst av den kulturelle helheten ved å betrakte dem som en analogi til virkeligheten. En følge av interessekonflikten mellom kulturminnevern og landbruk er imidlertid at det sannsynligvis foreligger - slik jeg oppfatter Levinas - en menneskelig higen etter å forstå meningen om oss selv i den andre. Det vil si at vi har et ønske etter å forstå andres mening om oss selv, men indirekte derfor også en mulig-

het til å avvise andre. Det er dette Levinas kaller for verket, et verk som er en *retningsbestemmelse som går fritt fra det Samme til det Annet* (Levinas 1996:53, min utheving)²¹.

Problemet er at denne bevegelsen går ut over det identiske mot et annet som et absolutt annet (Levinas 1996:53 (dvs. grunnleggende fremmedhet (Levinas 1996:60))). Møtet med den andre er med det unike og enestående som er noe grunnleggende annerledes, og innebærer at ingen kan stilles til ansvar i mitt sted (Levinas 1996:62). Den ene kan ikke være eller bli identisk med den andre. Hver og en er grunnleggende ulike og bør etisk sett få tale for seg. Det innebærer at forvalternes etiske ansvar gjelder såvel for sporet etter fortidens verk som for hverandres verk. De står i et komplisert krysspress mellom krav om etisk ansvarlighet som er et flersidig prosjekt om forvaltning av samfunnsressurser i landskapet. Ingen parter ønsker vel å bli beskyldt for å drive urent spill eller stille med sauset rolleforståelse i det skjønnsutøvende rommet som oppstår mellom eksperter og andre? Dersom de blander ansvarlighet om interesser og roller sammen i maktkampen om samfunnsressurser (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:37), kan de komme til å forville seg inn i en makttåke av uklarhet i forståelsen av ansvarligheten for sine handlinger.

Higen etter den andre som vi gjennomlever i den mest alminnelige sosiale erfaring, er den grunnleggende bevegelse (Levinas 1996:58). Dette ønsket om å forstå meningen kaller Levinas en kulturell uttrykksbevegelse der den andre er samtalepartner. Forutsetningen for at dette kan skje, er når den andre får komme fram bak formen og framstå åpent:

"Den annen stiger frem bak enhver ansamling av væren, som den jeg uttrykker meg for når jeg uttrykker meg. Jeg (be)finder meg foran den Annens ansikt. Han er verken kulturell betydning eller blott og bart gitt. Han er opprinnelig mening, fordi det er han som forlener selve uttrykket med mening, fordi det bare er gjennom ham at et fenomen som betydning, av seg selv, trer inn i væren" (Levinas 1996:59).

Hos Levinas møter vi en higen etter overskridelse av værens helhet, eller av altets ontologi, mot det uendelige (Kolstad 1996:240). Det er en retningsbestemmelse mot et mangfold av totaliteter som kan synes ekstrem, absurd og umulig å samle i en forståelig orden. For Levinas er det i forholdet til den andre som den absolutte Annethet at det er mulig å tenke seg en bevegelse som går ut fra subjektet og ikke vender tilbake til subjektet. Det er kun her det kan oppnås et forhold til andre som er uegennyttig, generøs, og som ikke har tekniske eller praktiske mål (jf. 4.4.). Denne retningsbestemmelse springer ut av en higen i meg etter å sette meg selv på prøve idet jeg blir oppmerksom på stadig nye ressurser i meg. Samtidig overskrider det jeg streber etter selve denne higen, forsterker den, utdyper den og skaper ny higen (Kolstad 1996:241-

242). Levinas kaller denne higen for *den tredje dimensjonen*, dvs. en grunnleggende bevegelse, en absolutt retningsbestemmelse, meningen (Levinas 1996:58).

Levinas tredje dimensjon er en betegnelse på menneskets higen etter å forstå seg selv i verden. Denne forståelsen består i å bli til gjennom andre (jf. 3.5.), og slik Levinas viser, i valget om å ville bli eller avvise om å bli til gjennom den andre. Det dreier seg om å være mottakelig for eller avvise den andre som medansvarlig aktør. Budskapet til oss som står foran andres verk er henstillingen om respekt for Annhetheten i verket, for verket er liksom den Annens figurlige ansikt (Aarnes 1996:212). Vi kan forklare dette slik: Når vi respekterer den fremmede som likeverdig, kan vi også respektere oss selv. Påvisningen av den tredje dimensjonen reiser et nødvendig spørsmål om valg av metode for å kunne nærme oss den andre. Vi kan omforme dette til et forvaltningsperspektiv ved å påpeke at det i interessekonflikter er grunnleggende å la partene legge fram sine meninger om saken for hverandre. Vi åpner for samspill og dialog mellom parter og gir aktører muligheter for forhandling og reforhandling av løsninger (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:58, Lillehammer G. upublisert.)

Oppsummering

Den lange veien til kulturforståelse har avklart at verken kulturminnevern eller landbruk eier sporene etter fortiden i landskapet. Sporene representerer etiske dimensjoner i rommet. De er til låns i henhold til et etisk ansvar overfor det som viser seg som menneskets menneskelighet i landskapet utover den tidshorizonten som er vår egen. Staten har som vernende myndighet kulturminnene og kulturmiljøene til låns for framtidens generasjoner. Kulturminnevernet og landbruket har som forvaltende og sektorovergripende institusjoner ansvar og er bærere av holdninger overfor de etiske verdiene som sporene fra fortiden representerer. I henhold til Levinas budskap bør institusjonene vise grunnleggende ansvarlighet overfor hverandre og være gode gjetere av "kongens harer" framfor dårlige voktere av landets kulturarv (jf. 2.1.).

Når kulturminnevernet inntar posisjonen som tolker av fortid, stiller det med fortrinn som representant og ekspertise på viten om fortiden. I forbindelse med undersøkelsesplikten i kulturminneloven kan kulturminneforvalteren nærme seg sporet for å oppnå forståelse, foreta søk og utgraving, tolke resultater og fastslå hva som er blitt avklart gjennom undersøkelsen. Bevegelsen for det som forvalteren foretar seg, har en liknende retningsbestemmelse som den erobrende forskeren på oppdagelsesreise for å finne spor etter fortiden i landskapet. Dette har aktualisert spørsmålet om hva slags forståelse som går forut for oppdagelsen av sporene (jf. 3.4.-3.5.). Kulturminneforvalteren i den blandete dobbeltrollen bør gjøre klare og etisk bevisste valg om grense-

setting hver gang det oppstår konflikter om vern av sporene. Det skyldes at når kulturminneforvalteren tolker spor i landskapet, kan det slettes og konstrueres tegn som blir nye i nåtiden (jf. museumssamlinger). Levinas viser hvordan forståelse av kultur og historie som uttrykk for menneskets mening er et meningsløst spørsmål når det stilles om mennesket i fortiden. Hans betydningsteori innebærer at fortidens forståelse tilhører en fortid, mens tolkingen av fortiden er det an-svar-lige svaret på hva denne prøven fordrer av forståelse av oss i dag (jf. kap. 5-6). Det står for et etisk ansvar, og en posisjon der det historisk og kulturelt er mulig å være grunnleggende enig eller uenig om hva som er viktigst i verden: Å ta vare på de levende eller sporene etter de døde.

"Eg he 70 mål æg må dyrka før fylkesfolkå får nye regla. Arkeologa æ en pest å ha i plenen, og itte at gamlingane takka for seg, he æg au eit rusje jærhus eg sko hatt ut av tunet" (Garlid & Gjesdal 1999:14).

Dette svaret er et humoristisk utsagn (jf. 2.1.), men er også uttrykk for en historisk og kulturell innstilling til fortiden som lukker for tolking og gjør dialog vanskelig eller umulig mellom kulturminnevern og landbruk. For vi kan som nevnt bare tolke når vi allerede har forstått (Skjervheim 1974:34) - hverandre så langt som det er mulig ut fra subjektivitetens grenser. Kultur og historie har ulik betydning for folk. Når den "sanne" tolkingen av kulturhistorien er den byråkratiske ekspertisens fortrinn, kan det oppstå en asymmetri mellom aktører som avdekker makt og maktens strukturer (jf. 2.4.). Spørsmålet om mening går over fra å være et forståelsesproblem til bli et tolkingsproblem, men det er også mer enn dette.

Svaret på Johnsen og Olsens (1992) spørsmål om hvordan vi forstår fortiden, er at vi forstår vår samtid, men at vi tolker spor i landskapet både historisk og kulturelt (jf. 3.3.). Vi gir fortiden ny belysning - et verk som i praksis er et nåtidsprosjekt der retningsbestemmelsen er framtid. Når kultur er ensbetydende med tillæring (jf. 3.4.) og endring (jf. 3.3.), går forståelsesveien gjennom å ha og motta kunnskap om sporene i landskapet i en nåtid. Dermed handler det ikke om å synke ned og forbli begravd i en ensrettet praktisering av lovverk, men om stadig å utfordre og problematisere grunnlaget for praksis (jf. kap. 4). Levinas etikk søker å skape balanse i den kulturhistoriske asymmetri som finnes mellom ulike parter. Det er et etisk grunnsyn som kan hjelpe oss til å betrakte medforvalterne som ansvarlige og likeverdige givere av den forståelsen som de besitter om fortiden i landskapet. For at kulturminnevernet skal oppnå kunnskap om sporene, bør medforvalterne føre dialog med hverandre. De bør drive samspill og samarbeide om å gi ny kraft til betydningen av fortiden. For fortiden har ingen intensjon. Kunnskap om sporene i landskapet blir til på ny og på ny gjennom verk som bør være åpne for andres tolking og leve videre gjennom andre.

I følge historien om Malmer og Johansen kan dette skje når den som er fremmed og annerledes får komme til, opplyse det historiske verket med sin forståelse og bidra til bevegelse i og reaksjon på tolkingen av sporene (jf. 3.4.). Historien viser hvordan kulturblikket på den andre medvirker til at egen forståelse blir klarere når vi stiller oss mottakelige for hva andres forståelse har å gi oss. Den viser oss vår avhengighet av andre for å kunne verne kunnskapssporene etter fortiden, og at dette prosjektet må bygge på åpenhet og gjensidighet. I lys av Levinas

3dje dimensjon blir det grunnleggende å la partenes livsverden framtre i undersøkelsen. Vi må justere metoden slik at andre - jordforvalteren - får komme fram med sin forståelse og belyse sporene utenfra. I de neste kapitlene analyserer vi først forutsetningene for kulturminneforvalterens verden (jf. kap. 4). Deretter undersøker vi både historisk (diakront) (kap. 5) og kulturelt (synkront) (kap. 6) hvordan et kulturminne som alvedans og et kulturmiljø som utmark er blitt forstått, tolket og forvaltet av fagfolk og andre folk.

4. ROMMETS ORDEN

”Fornuften er en arkeologi — denne tilbakevendning til opprinnelsen — det å sette seg” (Levinas 1996:84).

4.1. Kulturminnevern i endring

Dagens tidsånd er preget av konsumsamfunnet og den globale markedsøkonomiens grensesprengende krav om endring og omstilling til nye oppfinnelser og produkter. Det er sannsynlig at ideologien om vitenskapens krav til historiske fakta og kjensgjerninger, iakttagelse og logisk tenkning kommer under et ytre press om manipulering under slike forhold. Når vitenskap ses som en dynamisk prosess som binder vitenskapen til kulturen (jf. 3.3.), virker krav om innovasjon og kreativitet i forskningen til å forsterke presset. Vitenskap næres dessuten i høy grad av interessen for uenighet (Sollie 1989:9). Kan vitenskapens kritiske ideal medvirke til å lage forskjeller og føre til krise i forholdet til aktører og brukere i kulturminnevernet?

Ovenfor er det postulert at forskjeller ikke kan lages uten at bestemmelsen av forskjeller bygger på et ideal om vurderinger av grunnleggende etisk karakter, som så blir gjort normative i kulturen (jf. 3.6.). Av dette følger for det første at det finnes begrep om forskjellighet. For det andre at fenomenene som er forskjellige, ikke er identiske. For det tredje at de forskjellige fenomenene hører til grupper (båser) med tilnærmet felles kjennetegn. Spørsmålet er om konflikter særlig oppstår som følge av at innovasjoner skaper forskjellighet mellom gammelt og nytt og fører til samfunnsendring. Derav følger spørsmål om kulturminnevernet som følge av samfunnsendring, også er inne i en krise i forhold til vernepolitikken (jf. 3.3.1., 3.4., 4.2.). Det er oppstått et enda sterkere press på landskap med spor etter lang bosetning enn tidligere. Vi kan forestille oss at kulturminneforvalteren kommer i krysspress mellom teori og praksis på grunn av krav til innovasjon og endring i samfunnet (jf. 3.3.-3.4., 4.6.-4.7.). *Er konflikten i landskapet mellom kulturminnevern og landbruk et spørsmål om ulike holdninger til endringer? Hvor er det sammenfall og hvor er det kollisjon mellom kulturminneforvalterens og jordforvalterens erfaringer, eller er problemet større enn forvalterne?*

I samfunnsplanleggingen kan det være fellestrekk og sprik mellom kulturminnevern og jordvern. Det kan også være at det sikre og restriktive kildevernet er en myte som

holdes oppe av rettsstatens lovverk (jf. 7.4.). Med jordvern mener vi her lovregulerte tiltak som inngår som del av en miljøforsvarlig bruk og forvaltning (LBD 1995b:10). Jordloven tar sikte på å legge forholdene til rette for at arealressursene brukes på en måte som er mest gunstig for samfunnet og de som har yrket sitt i landbruket (LBD 1995a:7). Det innebærer å ta hensyn til tjenlig og variert bruksstruktur og til bosetning, arbeid og driftsmessige gode løsninger. En samfunnsgunstig bruk er å ta hensyn til framtidige generasjoners behov og til miljøforsvarlig forvaltning gjennom vern av jordsmonn, areal og kulturlandskap (LDB 1995a:7). Det kan se ut som det er både felles og ulike målsetninger mellom kulturminnevern og landbruk (jf. 6.3.).

I 2002 ble det lagt fram en utredning om en kulturminnevernpolitikk for fremtiden. Oppgaven bestod i å foreta en vurdering av kulturminner som ressurs, eieres rolle og situasjon, kommunenes og organisasjonenes rolle, nettverksbygging, staten som eier, fylkesorganisering og internasjonalt samarbeid (NOU 2002:13). Utvalget kom fram til en særlig vektlegging av nyere tids kulturminner, dvs. kulturminner med tilknytning til den stående bygningsmassen i landet. Dette er kulturminner som er fredet eller bevaringsverdige, og som er mest i faresonen med sikte på et bærekraftig og mangfoldig vern. Derav kan vi tolke arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer dithen, at de allerede er sikret et slikt vern (jf. kap. 1). Dermed er den særlige situasjonen for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer ikke vurdert fullt ut (jf. 4.7.), eller den er marginalisert som innsatsområde. De henger med på lasset i visjonen om en kulturpolitikk for fremtiden. I følge dette synet skal kulturminner og kulturmiljøer være kilder til opplevelse, utvikling og verdiskaping (jf. 4.2., 4.5.), og lokalsamfunnets røst i verdiskapingen skal tillegges stor vekt (NOU 2002:14). Det er imidlertid symptomatisk for røsten at den utelukkende kommer til uttrykk gjennom en dissens i utvalget. Det etterlyses en gjennomgang av premissene for kulturminneområdet slik tilstanden er i dag med tilhørende utviklingstrekk (NOU 2002: 15-16, 152), og det legges vekt på den økonomiske siden ved verdiskaping (NOU 2002:154-156) (jf. 4.5.,

6.4., 6.5.). Det er behov for en omprioritering i retning av vern av kulturminner og ikke av forvaltningsorganer (NOU 2002:156).

Krise er tegn på at noe er i ubalanse. Noen roper sogar utover nettet om å blåse støv av Riksantikvaren for å redde kulturarven fra ødeleggelse (Christophersen 2003). Kulturarv handler imidlertid om både tro og følelser overfor kulturminner og kulturmiljøer (jf. 2.1., 4.6.). Og hvem skal lede an, folket eller ekspertisen? Er det ideologiene om det vitenskapelige kildevernet eller kulturarven som er truet i samfunnet? Når vi går inn i krisen, oppdager vi at kulturminnevernet er på glid. Det er inne i nok en fase med refleksjon og analyse omkring virksomhetens karakter for å påvirke hva som skal være sentrum og hvem dets verdige arvtakere (Omland 1999, Boaz 1998, 1999, Keller 1999, Amundsen 1999, Brattli 1999, Skar 1999, Grøn 1999, Mikkelsen & Rolfsen 1999). Fasen har kjennetegn som minner mistenkelig om historien om Malmer og Johansen (jf. 3.4.). Krisen er riktignok også løftet utover landgrensene av andre som befinner seg på siden eller kommer utenfra i forhold til kulturminnevernet. Dette er særlig synlig i forhold til det globale perspektivet om den globale landsby og verdensarven (Omland 1999). Det handler om vitenskapelig kontroll over kulturminner (Smith 1994:301), om offentlighetens interesse for kulturarv som produkt framfor historisk kunnskap (Lowenthal 1998), og om kulturminner som skifter meningsinnhold (Holtorf 1997, Solli 1996, Chippendale 1983). Det går fram av spørsmål om utvelgelse og rangering av verneobjekter er styrt av spesielle interesser og idealer hos forskerne (Lillehammer G. 1994b:155-159, fig. 1-3), og om hvordan kulturminnevern og arkeologi brukes til kontroll av kulturelle uttrykk (Omland 1999:95).

I kulturminnevernet er det framsatt ønskemål om å utvikle teori ut fra den praksis som utøves i kulturminneforvaltningen (Hygen 1996) (jf. 3.5.). I samarbeid om ressursforvaltningen i samfunnet er det sider ved de dagsaktuelle konfliktene som kan forsinke eller endre integrasjonsprosessene mellom teori og praksis. Et sted der forvaltningens aktører og brukere møtes i landskapet, er eksempelvis under befarings og feltarbeid på "Jærgarden" (jf. 6.2.2.). Det er der vi kan klarlegge kulturforståelsen av ikke-steder og historiens forsvinningspunkter i landskapet (Augé 1995, Baudrillard 1988) (jf. 2.4., kap. 5-6). I kulturminneforvaltningen er det imidlertid vekslende erfaringer med å sende ut ferske folk som har lite teori og praksis om vern. I første omgang produseres det ikke teoretisk kunnskap om fortiden gjennom feltarbeid eller i møte med brukere som lever og arbeider i landskap med faste kulturminner. Den teoretiske kunnskapen er resultat av boklig og annen tilegning som er idealisert, abstrakt og fjern fra praksis i den håndgripelige common sense-verden i samfunnet (jf. 3.4.-3.5.). I tillegg er det i det nye informasjons- og kunnskapssamfunnet vokst fram

en ny erfaring gjennom innføring av telearkologi som fjernundervisning i feltarkologi (Lillehammer G. 1999a:17). En slik erfaring fjerner deltakerne virtuelt fra stedet for det praktiske arbeidet. Undervisningen foregår ved at ekspedisjonen finner sted over Internett:

"We're trying to convey the experience of fieldwork without taking 30 students to a remote village in Vanuatu, says Spriggs" (Ward 1998:2).

På grunn av utviklingen i informasjonsteknologien er det mulig å splitte sinn og kropp under den praktiske tilegningen av kunnskap og erfaring om landskap, steder og brukere. Spørsmål om sentrum og periferi, og det lokale i forhold til andre geografiske forståelseshorisonter (Furberg 1981) (jf. 3.5.), tydeliggjør at tilknytningspunktene i aktørenes livsverden er ulike og flertydige. Hvilke konsekvenser får dette for oppbygging av konflikterfaring og kompetanse om landskap, sted og brukere? Bor de på stedet der arbeidet foregår manuelt, eller kommer de dit virtuelt? Det blir nødvendig å spørre som Gregory Bateson om stedet og lokalisering av selvet og hvordan et menneske skal avgrenses i rommet (Bateson 1972:318) (jf. 2.4.). Når informasjon samles inn fra IT-skjermen, hvor går da grensen mellom byråkratens stedsnærverelse i forhold til bondens (jf. 6.4.-6.5.)?

Når vi setter dette problemet på spissen, kan vi betrakte forvaltere som både menneske og maskin. Samtidig er de noe mer enn tingene som de bruker. Hvilke konsekvenser har det for bonden at byråkraten kan være samtidig på kontoret, i landskapet og ved det arkeologiske kulturminnet - enten på kartet eller på skjermen? Konsekvensen av slik de-sentrert IT-forvaltning er at byråkraten fjerner seg fra det fysiske stedet og unngår det kroppslige ubehaget ved møter med bønder som er i konflikt med kulturminnevernet (jf. 2.1.). Samtidig utøver byråkraten likevel profesjonen "kulturminneforvaltning" foran skjermen på grunnlag av egen kulturforståelse av vernekonflikter (jf. kap. 3). Byråkratens kulturforståelse av landskap tilegnes gjennom faglig disiplinering og sosialisering til virksomheten i arbeidsorganisasjonen. Hvor problemfritt er det at byråkraten unnslipper å møte jordforvalteren ansikt til ansikt (jf. 3.6.) og tilegner seg førstehåndskunnskap om garden uten å leve midt i landskapet til daglig?

Når vi går inn i det IT-pregete kunnskapssamfunnet, er det mulig å omdefinere kulturminnevernet til et ontologisk og epistemologisk rom som er utvidet og endret av de moderne mediene. I det IT-pregete forvaltningsrommet foregår det konflikter på grunn av uenighet mellom parter (jf. kap. 2). Uenigheten har et utgangspunkt i etiske eller vitenskapelige idealer og kulturelle normer om forskjellighet (jf. kap. 3). Ovenfor har vi vist at konflikter i kulturminnevernet har fredelige og mindre fredelige uttrykk, og at de aldri springer ut i fysisk vold mot mennesker (jf. 2.3.). Konfliktene er imidlertid ubehagelige når de

er direkte rettet mot levende mennesker. De er hærverk når de er rettet mot å skade eller ødelegge fysiske minner etter mennesker som har levd tidligere. Vi må skille mellom vold mot kulturminneforvaltere og hærverk mot arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. 2.3.).

Når vi er stilt overfor det fysiske fenomenet, bruker vi vanligvis betegnelser som inngrep om ødeleggelse som direkte kan forstyrre det kulturhistoriske sporet som i følge loven er fredet i landskapet. Overfor mennesker vil slike inngrep betegnes som overgrep som følge av direkte vold (jf. 2.3.). Levinas har vist hvordan sporet er overskridende (jf. 3.6.). Det er et spor i samtiden, med det er også et lån fra fortiden og et potensiale for fremtiden. Det er et spor som det er en etisk utfordring for samfunnet å kunne hankses med. Når det er tale om vold, er volden imidlertid en sak om interesser mellom mennesker (jf. 3.2.). Dermed får hærverk mot kulturminner og kulturmiljøer en karakter av å være symbolsk vold. Det kommer til uttrykk i en samtid der kulturminneforvaltere arbeider med et prosjekt med motsetningsfylte mål; å ha kontroll for å opprettholde balanse i miljøet, og å få kontroll over miljøet gjennom adgang til eller inntrenging i andres livsverden (Solli 1996:40, Hastrup 1995:142-145). Kulturminneforvalterens blandete dobbeltrolle blir et særlig etisk problem (jf. 3.4.-3.6.). Brukerne kan føle *kulturminnevernet som en okkupasjon eller invasjon av sin livsverden*. I kulturminnevernet dreier det seg om konflikter som uttrykk for både fysisk og symbolsk makt over landskapets kulturhistoriske ressurser (jf. 7.4.). Vi skal i det følgende ta for oss:

- kulturminnevernets kunnskap- og opplevelsproduksjon (jf. 4.2., 4.4.)
- kulturminnevernets mål, strategier og lovverk (jf. 4.2.-4.3., 4.6.-4.7.)
- kulturminnevernets kunnskap- og verdisystem (jf. 4.5.)
- miljøvernets forhold til natur og kultur (jf. 4.6.-4.7.)
- miljøvernets forhold til arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. 4.7.)

4.2. Kritikken av kulturminnevernet: kunnskap, opplevelse og bruk?

Det foreligger kritikk av hva som skal være det overordnede og styrende grunnlaget for kulturminnevern. Når det gjelder arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer ser vi utover en samfunnsressurs som er utsatt for årlig reduksjon, og er under endringspress fra mange kanter, vanligvis fra husdyrhold og nydyrking (NOU 2002:194) (jf. 5.4.). I løpet av 1990-tallet har tapstallene gått fra rundt regnet 10% (Sollund 1997, Holm Olsen 1997, Binns 1997, Indrelid 1990, Larsen 1990) til mellom 0,7-0,8% (NOU 2002:193-194, tab. 4.1.), og det er lavere enn forventet. Antallet skader hvert år er imidlertid større,

i gjennomsnitt ca. 2 ½ gang høyere enn det antallet som går tapt (NOU 2002:194). Dette presset er synlig i miljøvernet. Dagens kulturminnepolitikk er ikke tilstrekkelig for å sikre kulturarven for fremtiden (NOU 2002:13). Allerede her er det nødvendig å vise til det analytiske skillet mellom kulturminne og kulturarv, mellom vitenskap, tro og følelser, og mellom fagfolk og andre folk (jf. 2.1., 3.4., 4.1., 4.6.-4.7.).

For å få distanse til konfliktene i kulturminnevernet skal vi ta utgangspunkt i den samfunnskritikken som kommer utenfra. Fra et erfart og konstruert konfliktrom (jf. kap. 2) lar vi kulturblikket vandre fra et utsiktspunkt som går nedover (Wright 1996b:327). Da stiger det fram flere bilder som tegn på gnisninger. Kontakten med større og mindre tiltakshavere i både offentlig og privat sektor er fulle av dilemmaer som virker uløselige. I media blir kulturminnevern jevnlig eksponert for kritikk fra bønder og andre næringsinteresser (jf. 2.1.). I Jær-regionen rases arkeologiske kulturminner av bønder i det ene øyeblikket (Faret 1997a), og i det andre øyeblikket skjønner landbrukssjefen bøndene (Faret 1997b). I et tredje øyeblikk ser bonden med undring på at graver, steinrøyser og gamle hus vernes, mens kommunen ikke er så nøye med at dyrket jord reguleres til boliger (Olsen 1997). Når arkeologiske kulturminner ødelegges, raser arkeologene (Rosenberg & Christensen 1995) og nærmeste vernemyndighet freder på dagen (Krøger 1995). I en forenklet framstilling av konfliktene mellom kulturminnevern og landbruk ser det for bondekona ut som de døde historie går foran de levendes historie (jf. 3.6.). Kulturminneforvalteren oppfattes som sandpåstrøer i jordforvalterens maskineri (jf. 2.4., 6.4.2.).

I både den indre og ytre konfliktsirkelen trer kulturminnevernet fram som en negativ maktfaktor (jf. 3.1.) Arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er problematiske hinder for fornyelse, og kulturminnevernet er i beste fall et hefte i samfunnsutviklingen. Om det også er vokst fram et trusselbilde som underforstått gir inntrykk av stagnasjon, og av mangel på armslag og livsrom for bonden, er muligvis å sette saken på spissen. Likevel er slike spørsmål stilt (jf. 2.4., 4.2., 6.4.2.). Om konflikten befinner seg i modernitetens bakgård der ødeleggelse av kulturminner er et av flere bilder på kulturelle motkrefter i samfunnet (jf. 2.2.), er et relevant spørsmål. Den moderne myten om at framskritt fører til et bedre liv, har brutt ned balansen mellom grenseoverskridende og grense-settende livskrefter i mennesket, og er blitt et forbilde på menneskers frigjøring fra ordets og moralens autoriteter (Wright 1996a). I det moderne er kulturminnevernet en samfunnsautoritet som folk i rettsstaten protesterer mot, og de bruker konflikt som middel til å fri seg fra maktens bindende virkninger (jf. 2.1., 2.2., 5.4., 5.7., kap. 6).

Dette bakgårdsbildet om stagnasjon står i motsetning til kulturminnevernets forbilde. I følge de strategiske

målene skal kulturminner være en positiv og verdiskapende ressurs til kunnskap, opplevelse og bruk (Riksantikvaren 1996:4). Vern er å vise omtanke for dagens og morgendagens mennesker (Riksantikvaren 1996:4). Kulturminnevern er dermed omskrevet til en terapeutiske kurator som ved hjelp av bevaring og aktivisering av verdier (Riksantikvaren 1996:6), gir livet mening og holder frykten for den totale utsettelse av det menneskelige i verden i sjakk. Men kan terapi for å avhjelpe usikre framtidssikter være et godt utgangspunkt og gi grobunn for respekt overfor dem som har levd før oss? Kulturminnevernet er kritisert for isolasjon og sneversynthet i forvaltningen av kulturminneverdier (Klepp 1998). I følge Ingun Grimstad Klepp har det som institusjon for lenge vært seg selv nok som del av et vitenskapelig dannelsesideal i den borgerlig offentlighet (Habermas 1971:83-130). Det har avsondret seg ved å være opptatt av kunnskapsverdier framfor opplevelsesverdier. De vitenskapelige idealer som kildebevaring, alder og kronologiske sammenhenger har gått foran mer folkelige hensyn; å bruke resultatene etter menneskers aktiviteter som en ressurs til folks identitets-skaping (Klepp 1998). Undersøkelser av turgåere i landskapet viser at kulturminner har betydning som:

- kulisser eller ramme om aktivitet
- verdi
- kritikk og kommentar

Den første verdien er knyttet til kulturminnets bruksverdi og krever ingen bevissthet om fortid. De andre og tredje verdiene er knyttet til opplevelser av fortid og nåtid; som beundring av det gamle, og som refleksjon og læring av forutsetninger for dagens natur og kultur og forskjellene mellom den gang og nå (Klepp 1998:294-295, 1992:52-53). I undersøkelsen er det lagt vekt på at folks møte med kulturminner er et engasjement der følelsene spiller en stor rolle. Resultatet viser at i møtet med kulturminner kommer hjertet først (Klepp 1994:51-52).

Dette er en kritikk som tar opp det allegoriske spørsmålet om kroppsliggjøring av kulturminnevernet, og om skillet mellom hjerte og hjerne i forhold til kulturarv, kulturminne og materiell kultur (jf. 2.1.). Visjonen er at kulturminnevernet skal være godt for noen (Myklebust 1990:7). Hjernen er metaforen for ettertidige rasjonaliseringer som begrunnelse for vern. Hjertet er metaforen for forventninger. Kulturminner berører ikke en masse mennesker intellektuelt, men de berører dem følelsesmessig på en positiv måte (Myklebust 1990:8). Begrunnelsen for kulturminnevern er *vefervirkningen* på samfunnet som helhet (Myklebust 1990 op. cit, min utheving). Dette er ingen fullstendig avvisning av det kunnskapsbaserte og intellektualiserte ståstedet som absolutt begrunnelse for kulturminnevern. I følge et slikt ståsted er tanken den eneste utvei. Det er den som gjør det mulig å heve oss over fortiden, og forvandle vår historieforståelse

og frigjøre oss fra historien. Det er tanken som får gamle ting til å bli kilder og illustrasjoner for kald, historisk kunnskap som del av vår mulighetssans og vår framtidssberedskap (Johansen 1990:250-252). Når vi følger opp resultatet fra friluftslivet, kommer derimot følelsene først. Det teoretiske fundamentet for kulturminnevernet bør bygge på kulturminnevernerens *følelser*. Byggverket vil gi etter ved angrep dersom følelser ikke tas med i betraktning (Klepp 1994:51, min utheving). Er det en konflikt mellom brukernes følelser for kulturarv og viten om kulturminner?

Når vi tar kritikken av kulturminnevernets kloster-tilværelse til etterretning, er den en påminnelse om at konflikter bør løses gjennom ansvarlig gjensidighet (jf. 3.6.). Vi bør la kunnskap om den vitenskapelige tiden ved kulturminnekildene gjensidig berike den folkelige tiden som blir til ved menneskets følelser for og bruk av kulturarven. Fortiden tar aldri slutt. En stadig strøm av ny fortid som omformer og fornyer kulturarven, kommer til. Synspunktet om at konflikt om kulturarv er et spørsmål om å hoppe av (Fowler 1995:176), og å foreta valg som beriker folk gjennom forståelse eller fornøyelse, blir for snevert. Målet er at kulturminnene skal skape gjenkjennelse og tilhørighet, men de skal også medvirke til undring og avstand (Riksantikvaren udatert:4). Dermed kan vi påvirke folks holdninger gjennom dialog, og bruke midler som overraskelse og forundring over det uventete i menneskets muligheter (Wright 1996b:315-334). Vi kan akseptere at fortiden er et fremmed sted som er annerledes, og forundre oss over det. Vi åpner for kunnskap og opplevelse av hva tid og kultur er (jf. 3.5.), og av hva vi selv er i samfunnet (jf. 3.6.).

Når vi forutsetter at fortiden er fremmed og ulik vår egen tid, oppstår det imidlertid et nytt problem. Folk omformer historien og gjør den hjemlig og nær ved å forkaste det som ikke passer (Lowenthal 1998: 148-172, ix) (jf. 2.1.). Nærhet blir til blant annet gjennom folks opplevelse av steder og stier i dagens landskap (Klepp 1998:285-286). Dersom omformingen av den folkelige kulturarven er selektiv, og i følge Lowenthal kan endre historiens fakta radikalt, er folks identitets-skaping problematisk. Identitet i den nevnte betydningen om å være den/det samme som noe/noen (jf. 2.1.) framstår som et ekskluderende begrep. Vi skiller oss selv følelsesmessig fra de andre, minoritet fra majoritet, fortid fra nåtid. Det nære sett som identitet er et rom for de innvidde, et sted for kulturell intimitet (Herzfeldt 1997:3):

”The recognition of those aspects of a cultural identity that are considered a source of external embarrassment but that nevertheless provide insiders with their assurance of common sociality, the familiarity with the bases of power that may at one moment assure the disenfranchised a degree of creative irreverence and the next moment reinforce the effectiveness of intimidation”.

Stedet for kulturell intimitet er der vi kan dyrke våre hjemlige hemmeligheter. Et slikt sted er kulturminnevernet. Det er en livsverden for kultiverte kulturminneforvaltere med en abstrakt og idealisert kulturforståelse (jf. 3.3.-3.4.). I den hjemlige verden kan kulturminneforvalteren stå fram som en museumsvokter (jf. 3.6.), og betrakte den vitenskapelige tiden og kronologisk utvikling av landskap og kulturminner med abstrakt og kjølig kalkulerende distanse. Kulturminneforvalteren har en formening om det kulturhistoriske landskapet der synet på fortiden er vitenskapelig og bygger på både tillært og erfart kunnskap. Det arkeologiske kulturblikket hjelper kulturminneforvalteren til å gjenkjenne, identifisere og systematisere mer eller mindre synlige spor som arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. 3.4.). Det gjør det heller ikke enklere at identitet er knyttet til kulturarven gjennom tro og følelser og er et sentralt begrep i formålet med kulturminneloven (jf. Lov 2001:5) (jf. 2.1.). Vi synliggjør en ideologisk plattform som tidligere har vært en tilslørt egenskap ved kunnskapsproduksjon (Myhre L.N. 1994:156-157).

Vandrerens i vernets landskap kan vel så gjerne være jordforvalter som kulturminneforvalter. Kritikken av kulturminnevernet har særlig pekt på at vernets utøvere har en kulturforståelse som er forskjellige fra det folkelige. Drakampen mellom folkelig og vitenskapelig kulturforståelse kan forventes å være implisitt i kulturminnevernet (jf. 3.4.). Den vitenskapelige forståelsen er et kulturblikk som først og fremst er opptatt av fysiske ting i det kulturhistoriske landskapet og ser på tingen idealisert og "over hodet" på allmennheten. Det oppstår avstand til den folkelige gjenkjennelsen av landskapet, en kulturforståelse som er ulik den folkelige (jf. 3.5.-3.6.). Avstand og nærhet til stedet skapes ved hvordan vi beveger oss gjennom landskapet i ulik fart eller til og fra et sted til ulik tid (Augé 1995) (jf. 2.4.). Dersom identitet er knyttet til det nære stedet i forhold til det fjerne som et annet sted, er det behov for å foreta en nødvendig avgrensning i analysen. Det er i denne sammenheng ikke relevant å utforske det folkelige i den kritiske turgåeren som lar seg fascinere av spenningsfeltene mellom arbeid og fritid, mellom natur og kultur, mellom nåtid og fortid (Klepp 1998:298).

Vi kan ut fra kritikken likevel trekke konklusjoner om forholdet mellom aktører og brukere på grunnlag av turgåeren. Det kan være at turgåeren har større nærhet til byråkraten på befaring enn bonden som bor på det stedet som er målet for vandringen. Begge vandrere har en annen tilhørighet til landskapet enn bonden. Vi har nådd fram til en ytterligere presisering av forvalterne i undersøkelsen. Byråkraten har vitenskapelig nærhet til arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer og geografisk distanse til forvaltningslandskapet (jf. 3.2.-3.4.). Bonden har geografisk nærhet til forvaltningslandskapet og folkelig

distanse til arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. 6.4.1.-6.4.2.). Begge kan ha kryssende interesser overfor landskapsressursene (jf. 3.2.-3.4., 6.3.). Det som forener eller skiller dem (jf. 4.1.), er hva slags stedlig tilhørighet de har til landskapet og hvordan de identifiserer seg med det de hører til (jf. 6.4.-6.5.). Dersom kulturminneforvalteren og jordforvalteren har egenskaper som er felles, kan de være lignende turgåerens følelser. De finnes i aktørens innlevelse i landskap, kulturminner og kulturmiljøer (jf. 3.5.).

Oppsummering

Kritikken av kulturminnevernet er en verdikritikk om fortidens plass i nåtiden (jf. 3.3.-3.4., 3.6.). Den handler om relasjonen mellom sted, ting og aktører, og om denne relasjonen er kald eller varm, objektiv og distansert eller subjektiv og nær. Kanskje dreier kritikken seg også om den tradisjonelle relasjonen mellom maskuline og feminine verdier som metaforer; den aktive og handlende og den passivt og reflekterende aktørens forhold til omgivelsene. Den folkelige turgåerens ønske om kontakt med fortiden kan i første omgang virke ufornuftig, som en trang til følelsesmessig "time out" fra hverdagens trivialiteter. Det synes nærliggende å utfordre kulturminnevernet om å foreta et valg mellom kunnskap og identitet. Spørsmålet er imidlertid om valget mellom enten kunnskap eller identitet er mulig eller realistisk. Kulturminnelovens bokstav og orden for formålet med vern av kulturminner og kulturmiljøer som kulturarv er et "både-og" som favner hele menneskets tanke- og følelsesliv (jf. 2.1., 3.5.).

Kontakt med fortiden via kunnskap er å legge fram vitenskapelige fakta på at fortiden finnes i landskapet, men hva skal vi med slike fakta? Kontakt med fortiden via identitet er å tro at nåtidens mennesker har de samme eller lignende egenskaper som fortidens mennesker. Vi gjenkjenner noe kulturhistorisk i sporene etter fortiden som hjelper oss til å tyde dem (jf. 3.5.-3.6.), men hva skal vi eventuelt bruke dette til? Når Levinas påpeker at det er ingen intensjon i fortiden, har han avskrevet identiteten med den andre. Han henstiller oss til å gi slipp på erobringen av den andre og isteden ta ansvar for den andre som en som er atskilt og ulik oss selv (jf. 3.6.). Istedenfor å søke tilflukt i fortiden, bør vi identifisere oss med dagens verden slik den stiger fram foran oss (Maalouf 2000:132). I visjonen om det terapeutiske kulturminnevernet som tar hånd om folks daglige velferd, er det nedfelt en påstand om at folks relasjon til kulturminner bygger på følelser. Ovenfor har vi vist til resultater som bekrefter at følelser har et fortrinn hos turgåere. Følelser er imidlertid ikke begrenset til turgåere, men finnes også hos bønder og byråkrater (jf. 2.1.). Saken er at forholdet mellom kunnskap og opplevelse, fornuft og følelser er vanskelig samhandlingsproblem å hankses med.

Kritikerne av kulturminnevernet har et dualistisk syn

på mennesket som splitter den tenkende og handlende aktøren. Dels forbeholder de den intellektuelle kunnskapen til byråkraten, dels henstiller de til å ta folks følelser på alvor. For noen er det kulturminneforvalteren som vet best. Å overføre kunnskapspotensialet i kulturminnevernet til velferdsstaten, er imidlertid å vise arroganse overfor brukernes kunnskap. Kroppsliggjøringen av kulturminnevern ved metaforisk henvisning til hjerte og hjerne for opplevelse og kunnskap virker ikke samlende på forståelsen av hva problemet handler om; tilhørighet, identitet og intimitet. Det fører isteden til at begrepet "opplevelse" blir uklart. Begrepet opplevelse betyr *å leve til noe hender* (Landrø & Wangensteen 1986:421 min utheving). Det knytter brukerne til det å være med på og erfare begivenheter og hendelser, men også til å ha oppfatninger av andre og tingene i omverdenen (A&GKL 1998:527). Det er som om aktørene befinner seg i en flytende strøm som på en opplevelsereise gjennom livet (jf. 2.4.). De lever livet til noe skjer. Hendelser og fenomener som dukker opp, mennesker eller historier som kommer til underveis, leder til livserfaring og en type kunnskap som sitter i kroppen (jf. 2.1., 3.2., 3.5.).

Undersøkelsen av turgåere viser at skillet mellom kunnskap og opplevelse av historiske kilder er komplisert. Det er i første rekke et analytisk skille som hjelper oss til å klare problemet. Spor som er definert som kulturminner, er tegn på en fortid i landskapet. Kulturminner som kilder er utgangspunkt for opplevelser av landskap. I Grimstad Klepps materiale foreligger det ingen ruinromantikk. Bruken av kulturminner krever vedlikehold av det kulturhistoriske objektet. Turgåeren tar med seg selv, egen kunnskap og erfaring i tolkingen av sporene etter fortidens mennesker, og økt kunnskap øker opplevelsene (Klepp 1998:295). Med andre ord begir folk seg ut på reiser til sporene etter fortiden. Dersom det ikke finnes spor etter kulturminner, foreligger det intet potensiale for opplevelse.

I kritikken av kulturminnevernet som isolat er det lagt vekt på kulturminneforvalteren som fagperson. Byråkraten er tillagt vitenskapelige egenskaper som krever et rom og setter en institusjonell ramme for brukerne og de fysiske sporene. Forskeren er opptatt av å verne forskningsobjektet, og på grunn av vitenskapelig objektivisering skapes det avstand til landskap, kulturminner og brukere. Påstanden er at brukerne som lever i forvaltningslandskapet, omformer kulturarven etter eget hode, og at de har en annen kulturforståelse enn kulturminneforvalteren. Dette kan innebære konflikter som går dypere enn det som har vært nærliggende å legge vekt på i samfunnsplanleggingen. Hva vet vi om bakgrunnen for kulturkonflikter, om de hemmelige stedene som arena for utfoldelse av kulturell intimitet? For å vurdere kritikken av kulturminnevernet, skal vi definere hva kulturminnevern er og hvordan det utøves i miljøvernet.

4.3. Hva er kulturminnevern?

Konflikten i kulturminnevernet dreier seg om forhold til aktører og brukere i og av offentlig forvaltning (jf. kap. 1, 4.2.). Forvaltning er et samlebegrep som betegner organisasjonsforhold i pålagte politiske oppgaver og administrasjon av offentlig virksomhet (Skare 1987:281-282). Det er vanligvis forklart som virksomhet som utøves av statsorganer, og kulturminnevernet hører inn under den sivile forvaltningen. Kulturminnevernet er en virksomhet med oppgaver som går ut på "å ta vare på ting for andre" i betydningen å "ta vare på" samfunnets felles verdier (Eckhoff & Smith 1994:5). Med dette siktes det til allmennhetens interesser. Forvaltningsvirksomhet består av en rekke offentlige organer på sentralt og regionalt nivå som har til oppgave å treffe eller forberede myndighetsvedtak (Eckhoff & Smith 1994:5). Arbeidet som det organiserte kulturminnevernet utfører for å administrere håndhevingen av lovverket, er teknikker og metoder som er utviklet for å regulere vern av kulturminner og kulturmiljøer. Det er karakterisert av framgangsmåter og rutiner i en livsverden med tradisjoner og konvensjoner. Virksomheten er en forlengelse av statsmaktene når den ses i lys av utøvende funksjoner i et politisk system.

Kulturminnevern er også et forskningsfelt som er et eget kunnskapsområde i miljøvernet (jf. kap. 1). Det er vokst fram behov for å bygge opp systematisk kunnskap som grunnlag for standpunktet for virksomheten i samfunnet. Det er ønskelig med et teoretisk rammeverk som kan bidra til å gjøre kulturminnevernet til et helhetlig prosjekt (Hygen 1996:35). Det etterlyses en bevisst teoretisk og metodisk holdning i utviklingen av en verneideologi (Hygen 1999:35-36). Selv om god teori skal være omsettelig i praksis, er praksis ikke mulig uten bruk av teori og metode (jf. 3.3-3.5.). Det er imidlertid ingen enkel oppgave å knytte teori til praksis. Når teorien utvikles ut fra et vitenskapelig og idealisert grunnlag og har et for høyt abstraksjonsnivå (jf. 3.4.-3.5.), kan det oppstå en følelse av et gap mellom teori og praksis. Teorien blir ugjennomtrengelig eller vanskelig å omsette til praksis. Det oppstår en slags kløft eller et skille der vi får metodiske problemer med å tolke, omskrive og bruke teorien i en analyse av et praktisk område. Dermed blir det problematisk å etablere nye utgangspunkt og videreutvikle teori som kan virke fruktbart og gi bedre innsikt i kulturminneforvalterens kunnskapsfelt. Kulturminnevern er en virksomhetsfelt som sosialt sett favner vidt og i fysisk utstrekning omfatter de samlede arealer i landet. Av den grunn skal vi bruke en definisjon på teori, som så langt det er mulig, passer i de fleste høve. Med teori mener vi et redskap til å klargjøre eksplisitt innbyrdes sammenheng mellom oppfatninger (Føllesdal et al. 1996:59).

I denne sammenheng er det rimelig å vurdere om teori har nær tilknytning til praksis eller bygger på praksis. En

måte å betrakte kunnskapsfeltet på, er å avvise problemet mellom teori og praksis fordi et samspill er uunngåelig. Det er ikke mulig å skille teori fra praksis; alt inngår i alt og alle. Et annet synspunkt er at teori og praksis er atskilte verdener. Det er det tekstlige og litterære feltet ved virksomheten som er grunnlaget for teorien, mens det er handlingsfeltet som er grunnlaget for praksis. Et tredje synspunkt er å sammenlikne driften av kulturminnevernet med landbruksdrift. Egner målene for et godt og tjenlig vern seg for driftsmåten i landbruket og omvendt? Hva slags modell er det som ligger til grunn for forvaltningen i kulturminnevernet? Vi skal først ta utgangspunkt i noen teoretiske forutsetninger for det som forvaltningen gjør; statlig målstrategi og målstyring i forhold til lovverket.

Riksantikvarens strategiske mål er teoretisk baserte utsagn som bør være gjenstand for analyse. I følge Riksantikvarens strategiske mål er det menneskelige *en del av landskapet som historiske spor i omgivelsene*. Det er en del av kultur- og naturarven og en viktig del av våre fysiske omgivelser og totale miljøressurser (Riksantikvaren 1996:4,8, min utheving). Kulturminnevernet beskjeftiger seg med vern av sporene i omgivelsene etter mennesker som har eksistert. Sporene defineres og tolkes som kulturminner og kulturmiljøer i vår tid. De er en viktig del av menneskehetens felles kultur- og naturarv. De er uerstattelige kilder til kunnskap om menneskers liv og virke gjennom tidene (Riksantikvaren 1996:4). Dermed er det nærliggende å definere kulturminnevern i forhold til et ståsted som tar utgangspunkt i mennesket. Det ligger imidlertid en fare i et menneskesentrert utgangspunkt ved at det kan stenge for forståelsen av menneskets samspill med omgivelsene (Stoknes 1996). Hva dette samspillet er, går klart fram av kritikken om det intellektualiserte ståstedet for kulturminnevernet (jf. 4.2.). Det er vesentlig å analysere et slikt perspektiv siden kulturminner og kulturmiljøer er en viktig del av våre fysiske omgivelser og totale miljøressurser (Riksantikvaren 1996:8). Hva vil det si å være menneske og en del av miljøet? Er det en situasjon der mennesket er sidestilt, overordnet eller underordnet miljøet? Hva er aktørene og brukerne en del av?

Når vi prøver en tolking av de grunnleggende perspektivene i kulturminnevernet må vi forholde oss til kulturminner som flertydige (jf. 2.1.). Det er en rekke egenskaper ved et minne som gjør det til en sammensatt kategori i forhold til det menneskeskapte i omgivelsene. Vi kan beskrive et minne som et tegn på et spor i terrenget (jf. 3.6.). Det er et fenomen i en nåtid, og representerer vår erkjennelse av ansvaret for sporene etter den menneskeskapte fortiden. Minnet er både i tid og rom, og har sammenheng med andre minner. Det har en tidfesting, en form og et innhold som forener eller skiller oppfatningen av og forestillingen om det i forhold til andre minner og andre omgivelser. Denne minnestrukturen kan

være mer eller mindre klart avgrenset og dokumentert fysisk i landskapet eller mentalt i vår kollektive eller individuelle hukommelse. Det er vår bevissthet om minnet som avgjør hvor stor klarhet vi har av det. Vi kan ha hørt om det, trasket over det i terrenget og forsøkt å danne oss et bilde av det før vi har sett det osv. Det er nålevende menneskers forhold til slike materielle og immaterielle minnestrukturer ved spor i landskapet som aktualiseres gjennom forvaltning av kulturminner. Dette går klart fram av gjennomgangen blant annet av forståelsesproblem og forståelsesveier i arkeologien (jf. 3.3.-3.6.).

I kulturminnevernet er det etablert et lovverk for regulering av menneskers opptreden i landskapet. På grunnlag av den snart 100 år gamle og flere ganger reviderte teksten i kulturminneloven er det overført en rekke autoritative sannheter om hvordan menneskers fornuftige relasjon til landskapet skal være. Den kulturelle oppfatningen av tid er satt til å danne et grunnleggende skille i kulturminnelovens minnestruktur; før og etter 1537 e. Kr. (jf. kap. 1, 4.6.-4.7.). I lovverket er tidsdimensjonen en forutsetning for eksistensen av mennesket som historisk vesen. Det henvises indirekte til hvordan fortidens mennesker har bebodd og beveget seg til ulike tider, hva slags varierende spor dette har etterlatt seg i omgivelsene, og hvordan dagens mennesker skal bo og bevege seg i forhold til slike spor i framtiden. I lovverket er derfor tiden overordnet de menneskeskapte sporene i landskapet. Tidsperspektivet spenner fra fortid til framtid, men det er nåtiden som danner den eksistensielle grunnlinjen for valg og handling. Det er i forståelsen av nåtiden at ulike tidsforløp smelter sammen (fortid og framtid) i bevisstheten og former en oppfatning om en sam-tid. Lovverkets tid når dessuten utover samtiden og nålevende menneskers livsverden og livsførsel. Menneskers samtid er sett i forhold til hva slags historiske spor som har aksept og får tillatelse til å finnes eller ikke i framtiden.

Ut fra lovens tid har det fysiske minnet lenger varighet og tyngre vekt enn nålevende menneskers mentale minne. Når Levinas er opptatt av verket som en retningsbestemt bevegelse som har mening, en higen etter en tid uten oss (jf. 3.6.), er det fordi tiden er både kontinuerlig og diskontinuerlig. Den er diskontinuerlig som et menneskelige drama i flere akter (fødsel og død), og den er kontinuerlig som *gjenoppliving* av det forgangne hver gang vi må ta stilling til tradisjoner (Kolstad 1996:246-249, min utheving). I oppfatningen av sporene ligger innbygd at dette dreier seg om fortidens minner i landskapet. Dagens aktører kan sidestille seg med eller oppfatte seg som en del av landskapet og naturen og ikke av tiden. De kan også betrakte seg som over- eller underordnet rommet, som herskere over eller de som lar seg beherske av landskapet og naturen (Thomas 1983:17-50). I lovarbeidet har spesialister og lovmakere imidlertid foretatt tekniske grep og latt tid være den overordnede egenska-

pen for vernet av kulturminner og kulturmiljøer. Det er ikke sikkert at det er slik i praksis for folk flest. Det moderne mennesket kan streve med å forstå meningen med eller avvise historien fordi tiden går fort og verden blir større (Augé 1995:30-36) (jf. 2.4.). Det kan være at de føler det som om tiden (gamle dager) er i veien i rommet (jf. 3.4., 4.1., 6.4.2.).

Når brukere har behov for å gi plass og legge forholdene til rette for et godt liv for seg og sine (jf. 6.3., 6.4.1.-6.4.2.), er det et spørsmål hvordan behovet for rom ordnes i forhold til hensynet til arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. I praksis kan romdimensjonen være sidestilt eller underlagt aktørene i landskapet. I følge Levinas går etikken forut for og tjener som domsfeller av kulturen, men den er også nedfelt og uttrykt gjennom kulturen som norm. Det er i etikken at den grunnleggende meningen er å finne (Levinas 1996:66-69) (jf. 3.6.), dvs. meningen for aktørene og brukerne. Lov, orden, kultur og den heroiske herlighet har imidlertid en bedragerisk form. De representerer maktens innerste gemakker, rom der vi minst kan forvente å dra kjensel på det menneskelige (Levinas 1996:109). Vi skal i det følgende prøve en lesning av kulturminneloven i et slikt etisk perspektiv.

I følge en juridisk omtale av lovverket er begrepet kulturminne åpent og verdinøytralt, og dette markerer grunnlaget for begrepet - spor etter menneskelig virksomhet (Finne & Holme 2001:29). Vi skal først undersøke hvordan vi kan oppfatte lovmarkernes etiske ordning av kulturminneloven på grunnlag av begreper som henviser til ansvar og til personers sinnelag (Larsen 1996:83-102). Deretter skal vi se på den romlige orden av landskapet i forhold til begreper som henviser til sted, bruk og råderett i lovverket (jf. kml. § 1.-3., 5.-13., 19., 20.) (Lov 2001:5-12, 16-17) (jf. tab. 2, A - C). I første omgang utelater vi den romlige orden av fortidens steder fra analysen (jf. kml. § 4.) (Lov 2001:6-7), dvs. de åpne og verdinøytrale kulturminnene. Tilsist skal vi undersøke hvordan ansvaret mellom aktørene gjennomgående er fordelt i lovverket (jf. tab. 3, A - B).

Gjennomgangen av teksten i kulturminneloven viser at den etiske ordningen av forvaltningslandskapet er overordnet alle regler for menneskelig adferd overfor spor som er menneskeskapt. Ansvarsbegrepet forekommer til sammen to ganger og derfor svært sjelden. Det opptrer én gang i forbindelse med lovens overordnede formål (jf. kml. § 1.) (Lov 2001:5). Her tilkjenner det at ansvaret for ivaretagelsen av kulturminne- og miljøressursene ligger på et nasjonalt nivå. I loven opptrer begreper som anviser personers sinnelag én gang i forbindelse med rettleiding av den strategiske normen for forbud mot inngrep i arkeologiske kulturminner (jf. kml. § 3.):

”Ingen må — skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller utilbørlig skjemme eller fremkalle fare for inngrep i fredet kulturminne ” (Lov 2001:6).

I dette overordnede ligger vernets grunnleggende mening. Det er vernet av kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning som er meningen (jf. kml. § 1., første ledd, min utheving) (Lov 2001:5). Den etiske normen om ansvarlighet og sinnelag overfor kulturminner og kulturmiljøer er altomfattende og absolutt som varig gjeldende grunnlag for nålevende og framtidige generasjoner (jf. kml. § 1., annet ledd) (Lov 2001:5). Dermed er hele beskrivelsen i loven en teoretisk og abstrakt konstruksjon som er universell. Den er både et ikke-sted i betydningen av ansvarlighet overfor det som er fredet og dermed er gjort til en annenhet som ingen må ødelegge (jf. 3.6.), og et særlig uttrykk for en romlig autoritet som er politisk styrt og som definerer hva som er maktens sentrum (Augé 1995:113). Forståelsen av hvordan forvaltningen av det nasjonale nivået skal utøves, har imidlertid i praksis vist seg å være en lang og stridig kamp om statlig vernepolitikk og organisering (Borud & Gjendem 1993). Dette viser det bedrageriske blendverket som teppelegger den etiske normen i loven. Når vi følger Levinas rettvisning om maktens blendverk, henviser ”ingen” indirekte til hvem som er gitt autorisasjon og er ekspertisen på lovens håndhevelse og kontroll av vernet i samfunnet. Med andre ord de som har kompetanse til å avgjøre om skade er skjedd på kulturminnet osv. Det er ikke brukerne.

Tab. 2. : Oversikt over den romlige orden i forhold til angivelser av sted (A), bruk (B), råderett (C) i kulturminneloven for kulturminner eldre enn 1537 e. Kr.

A	B	C
marken	beite	eiendom
område	innmark	grunn
miljø	bygeområde	
lokalitet		

Den lovmessige ordningen av forvaltningslandskapet i kulturminneloven viser til hvilke steder i omgivelsene der det kan oppstå interessekonflikt med hensyn til råderett over og bruk av landskap (jf. tab. 2). Ordningen belyser hvordan og hvilke deler som særlig er underlagt behov for makt og kontroll fra et samfunn. Ut fra disse angivelserne kan vi avlese hvordan aktørene hersker over naturen og omformer landskapet gjennom oppstyking og bruk som setter grenser for utfoldelse (jf. 2.3.-2.4.). Landskapet er et objekt for aktørene, og det er til for brukerne. Det er et redskap som brukerne kan beskrive som sitt eget ved å gi det navns nevning. Det er den marken og den lokaliteten, det området og det miljøet som er brukt til beitemark, innmark eller bygeområde. Det kan være en statlig eller privat eiendom eller en grunn. Den menneskeskapt omskrivningen av landskapet har imidlertid også en utstrekning med en ytre avgrensning. Den

er mest nøyaktig beskrevet og synliggjort i de omgivelsene der mennesket er mest handlingsaktiv og utfolder seg sterkest; på beite, i innmark og på byggeområde. Angivelsene står i motsetning til det faktum at omgivelser som *utmark* ikke er framstilt (jf. kap. 1), og derfor er usynliggjort i lovverket. Dermed er utmarka et ikke-sted i kulturminneloven (jf. 2.4.).

Utmarka som et ikke-sted kan vi tolke som et sted som aktører passerer gjennom. Det er arealer som er mindre utsatt for trusler om omforming og ødeleggelse enn det handlingsintensive landskapet som det er henvist til i loven. Utmarka framtrer som et mindre konfliktfylt interessefelt i fordelingen av makt og kontroll over kulturminneressurser. Av loven går det fram at det er det bebodde og bebygde landskapet der aktører ferdes til daglig som er den største trusselen mot arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Utmarka som et ikke-sted skyldes imidlertid at slike arealer er maskert i lovverket. Er derfor utmarka et fredeligere sted der fortidens minner er lite truet (jf. 6.4., 7.5.)? Når interesser og konflikter om vern er mellom mennesker og ikke mellom ting (jf. 3.2.), kan vi stille spørsmål om hvordan lovmakerne har ordnet fordelingen av ansvaret sosialt og politisk for å kunne møte slike utfordringer. Vi skal undersøke dette ved å se på begrepsbruk for og ordningen av private aktører i forhold til offentlige aktører (jf. tab. 3).

Tab. 3.: Oversikt over begrepsbruk for privat (A) og institusjon/ offentlig (B) i kulturminneloven for arkeologiske kulturminner eldre enn 1537 e. Kr. og for kulturmiljø.

A	B
ingen - noen - ansvarlig leder-	myndighet - departement - adressaten - ansvarlig
tiltakshaver- grunneier- bruker - finner - eier - rettighetshaver - parter - organisasjon	forvaltningsorgan - staten - lensmann - eier- rettighets- haver- parter - tiltakshaver- kongen - Fylkeskommunen- kommunen - kommunestyret

Fordelingen viser at i lovverket er aktørene betegnet med begreper som skiller interesser fra hverandre etter:

- hvem som eier eller ikke eier noe i landskapet inklusive løse arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer
- hvem som handler og ikke handler overfor arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som er fredet

Hvordan er det strukturelle forholdet mellom aktørenes ansvar og de fredete sporene som skal vernes? I følge kulturminneloven eier og handler "noen" eller "ingen" aktører, mens "alle" eier og handler aldri. Med det mener vi at kulturminneloven henviser aktørene til "ingen" istedenfor til "alle". Dermed er "alle" en kategori som er utelatt og maskert sosialt og politisk i motsetning til alle de fysiske sporene som loven er satt til å verne (jf. 2.3.-2.4.,

3.4., 3.6.). Aktørenes rolle som "alle" er det overlatt til staten, statens myndigheter og organer å spille. I motsetning til grunneiere og brukere befinner byråkratene seg dessuten indirekte i institusjonene som stedfortredende aktører og er dermed skjult i lovverket (jf. 4.5.). Når ingen eier minnene, eier altså staten dem, og underforstått statsmakten som politisk system på vegne av hele befolkningen. Dette innebærer at nasjonale verneinteresser overskrider interessene til institusjoner, organisasjoner og andre aktører. Forholdet mellom den moderne staten og enkeltmennesket framstår som en asymmetrisk relasjon, og andre institusjoner og organisasjoner enn de statlige står mellom og kan komme i konflikt med både brukere, byråkrater og staten. Med andre ord har den store historien dominans over de mange små historiene i landskapet (jf. kap. 1, 5-6). I forvaltningen av kulturhistoriske landskapsverdier nærmer det statlige grepet overfor kollektivet seg det overordnede nivå som tid har i det hierarkiske systemet av rettigheter og plikter i lovverket.

Sporene i landskapet er historiske og kulturelle tegn etter en fortid som vi har til låns (jf. 3.6.), og etter loven er de beskyttet av et vern som er etisk grunnleggende og absolutt. I loven er fortidens materielle og immaterielle kultur objektivisert som

"alle spor etter menneskelig virksomhet" (Lov 2001:5).

Dermed er det til slike spor som begrepet "alle" er direkte knyttet til kulturminneloven. Dette universelle "alle" som kan virke overveldende, truende og absolutt, og innebære samtlige, henviser til den historiske og kulturelle ordningen av den menneskelige dimensjonen i landskapet som helhetlig. Den er i høyeste potens værens samling (Levinas 1996:38), og gjør gjenoppliving og avdekking av betydningen i sporene mulig (Levinas 1996:36-41). Loven gir den menneskelige dimensjonen en tyngde i kraft av det overordnet målet om at det er kulturarv og identitet som skal vernes (jf. kml. § 1.) (Lov 2001:5) (jf. 2.1.). Konfliktene mellom ulike forvaltningsinteresser om sporene som kulturarv og identitet tyder på at denne tros- og følelsesmessige tyngden ikke har like stor betydningskraft i et hvert tilfelle.

Oppsummering

I kulturminneloven er landskapet underlagt både menneskets romlige erobring og kontroll. Lovverket signaliserer en usynliggjøring av maktens sentrum og teknokratiets ekspertvelde og en asymmetri mellom menneske og landskap. I kulturminnevernet tilkjennegir det utøvende politiske organets målstrategier imidlertid at en symmetri mellom landskap og menneske er et ønskelig ideal. Dermed er det språk mellom kulturminnevernet og lovens etiske orden av menneskelig adferd overfor den historiske og kulturelle orden av fortidens minner i landskapet. Loven fungerer derfor som et blendverk mellom teori og praksis i kulturminnevernet.

I teorien går dette spriket mellom lovens fornuft og de miljøpolitiske målsetningene for oppfølging av loven. Den lovstyrte relasjonen mellom menneske og landskap er et herskerforhold. I de politiske retningslinjene som skal sikre viktige kunnskaps-, opplevels-, og bruksverdier til beste for dagens og morgendagens mennesker (Riksantikvaren 1996:3), tilstrebes det motsatte; en fortid og en framtid der menneske og miljø er i likevekt. Er det mulig å opprette likevekt mellom menneske og miljø, eller er dette en visjon som er umulig å realisere i praksis? Vi kan også oppfatte idealet slik: For at den historiske og kulturelle betydningen av det menneskelige skal være en del av landskapet, må vi foreta politiske og juridiske grep for å lede verden i en retning som er ønskelig. Dette aktualiserer spørsmål om en slik overordnet styring er grobunn for konflikter i forhold til andre holdninger til landskapet.

Kulturminneloven vektlegger vernet av alle menneskeskapte spor etter fortidens minner. Dette synliggjør at det svake og sårbare punktet i aktørenes forhold til romlige konflikter er i selve minnestrukturen. Aktørenes forhold til tid og til historie er en kulturprosess som handler om noe som har vært, er og kan bli til noe. I bakgrunnen lyder spørsmålet om hva det er aktørene higer etter (jf. 3.6.). Hvor går retningen i aktørenes bevegelse, og hva og hvor er de finner meningen (jf. 6.2.)? I gjenoppliving av fortiden og vern av kulturarvens historiske tradisjoner? I museumssamlinger? I gardsdrift? I fornying av gjødselkjellere? Det kan kanskje være vanskelig å akseptere at fortidsmenneskets mening er gått tapt i sporet etter fortiden. Verket er forvandlet til et spor og er blitt annerledes enn den opprinnelige meningen med verket. Sporet som dessuten er vernet, har en hud som kan utsettes for sår og overgrep (Levinas 1996:103). Så lenge det ikke utsettes for utslettelse, er sporets betydningskraft ikke død så lenge vi er åpne og mottakelige for det. Konfrontasjoner om tolking av sporene har imidlertid avdekket ulike idealer og en blanding av teori og praksis selv mellom ekspertene (jf. 3.4.). Bauman påpeker at meningen er der folk finnes (Bauman 1989:50-53) (jf. 3.5.). Dette får forskernes lengsel etter gjenoppliving av den opprinnelige meningen ved verket i sporet til å virke absurd og framstå som forvirret lengsel etter et abstrakt fortidsmenneske uten ansikt som aldri vil komme fram og vise seg og sitt subjekts subjektivitet (jf. 3.4.1., 3.6.). Slik det er bekreftet av den etiske orden i kulturminneloven, får dette aktørenes adferd overfor sporet til å bli et spørsmål om etisk ansvarlighet (jf. 3.6.).

Ulike politiske og moralske strategier som vil objektivisere fortiden som verdinøytral og identitetsløs, kan føre til at tolking av fortiden blir åpen for manipulering og utslettelse (Myhre L.N. 1994). Derfor er det staten med sin store hånd som skal passe på alle de kulturhistoriske minnene som ingen lenger eier. Det er staten

som på vegne av kollektivet forvalter landets hukommelse over det som engang var menneskelig og levende i landskapet. Det er staten som forvalter nasjonens fortid og gir oss som all-menn-het en identitet. Dette er en identitet som i kraft av forvalterne, er en ideologisk bekreftelse på et mannlig domene (jf. 2.4, tab. 1). De dagsaktuelle erfaringene fra forvaltningen viser at som gruppe og kjønn er aktørenes relasjoner til fortid og nåtid, landskap og sted, teori og praksis ikke et nøytralt sted (jf. kap. 2-3). Det er et bevegelig møte mellom flertydige og sammensatte dimensjoner og kryssende interesser som tyder på at utgangspunktet for kulturforståelsen i kulturminnevernet ligger i skjæringspunktet mellom teori og praksis, og i tanken på og følelsene for hvordan og i hvilken retning fortiden og framtiden beveger aktørene. Det utfordrer påstanden om at spor som vi kaller kulturminner og kulturmiljøer, er åpne og verdinøytrale begreper i henhold til lovverket.

4.4. Det vanskelige mellomrommet

Problemet vi må stille i kulturminnevernet, er hvordan det ansvarlige forholdet mellom det kulturminnefaglige og det forvaltningsmessige skal forklares strukturelt. Hvordan er sammenhengen mellom teori og praksis? Vi skal bruke Hans Skjervheims kritikk av pedagogikken (Skjervheim 1996:214-229) som modell for å undersøke dette. Grunnen er at pedagogikk på linje med historiegranskning har et teoretisk grunnlag i vitenskap om mennesket (Skjervheim 1996:230). Forskjellen mellom pedagogikk og kulturminnevern er at pedagogikken direkte angår levende mennesker og er en forståelse av mellom-menneskelige relasjoner som er samtidsorientert. I kulturminnevernet er higen etter kunnskap om mennesket rettet til fortiden. De mellom-menneskelige interessene utspiller seg i samtiden og er en konfliktfylt kamp om forvaltningen av dagens og framtidens landskap (jf. kap. 2-3). Kulturminneforvalteren med sin dobbeltrolle har et kulturblick som er flersidig og mangetydig og kan framtre med en sammenblandet rolleforståelse og virke uklar for andre aktører (jf. 3.4.-3.5.).

Skjervheim (1996) skiller mellom vitenskap etter hva slags interesse som ligger til grunn. Det finnes vitenskap med en ren teoretisk interesse som konstituerer en indre sammenheng i saksområdet (filosofi), eller vitenskap som blir til som resultat av en eller annen praktisk interesse (medisin). Med praktisk interesse mener vi *en interesse for ikke bare å finne ut hvordan noe er, men å kunne gripe inn i det som hender og kunne endre tingenes gang*. Den indre enheten i slike vitenskaper er konstituert gjennom den praktiske interessen sammen med strukturen i det saksområdet som interessen er rettet mot (Skjervheim 1996:214, min utheving). Ut fra en slik definisjon er

kulturminnevern ikke en vitenskap i motsetning til eksempelvis arkeologi, historie, kunsthistorie, etnologi osv. Dette er vitenskaper som kan analysere fakta og påvirke vernet. I kulturminnevernet er det imidlertid et dobbelt behov for sikring av verdier. Dette skjer dels ved hjelp av kunnskapsteori om *hva* sporene er og *hvordan* de framtrer i landskapet som arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. 2.1., 3.3.-3.6.). Dels skjer det ved hjelp av metoder som skal skjøtte og forhindre inngrep som eventuelt truer med å ødelegge slike kulturminner og kulturmiljøer. Det siste behovet er et nærliggende kulturminnefaglig hensyn i kulturminnevernet. Det første behovet er dekkende for faglig vitenskapelige hensyn, men bare delvis.

De faglig vitenskapelige og kulturminnefaglige feltene er interesser som overlapper hverandre. Dette går klartest fram av hvordan sporene etter fortiden oppdages, gis betydning, og klassifiseres som kulturminner og kulturmiljøer (jf. 3.4., 3.6., 4.3.). Er de synlige eller ikke synlige i terrenget? Er de godt eller dårlig bevart osv.? De vitenskapelige fagfeltene har interesse av at spor etter fortiden verken ødelegges eller forsvinner. De kan på grunnlag av kildeerfaring gi svar på hva sporene er. Dermed ligner kulturminnevern mer på et praktisk virksomhetsområde. Det tekniske bygger på flersidig kunnskap, blant annet på vitenskapelige fagfelt som underlag for kulturminnefaglig arbeid i saksframstillingen. Det er et saksområde med mye vektlegging på det metodisk-praktiske og mindre på teori, og dette er en svakhet ved vernet som bør endres (Hygen 1996: 65). I det daglige arbeidet er imidlertid den metodiske praksiseringen tidkrevende og gir lite tid til overs for teoriutvikling. Konsekvensen av det organisatoriske skillet mellom forvaltning og forskning er at kulturminneforvalterne låses til teoretiske og metodiske retninger som var mest aktuelle da de tok utdanning (Boaz 1998:61). Dermed kan de havne på tørkeloftet og utsettes for teoretisk tørke (jf. 3.4.). Vi skal undersøke om kulturminnevernet er et rent *teknisk* praksisfelt, og hvordan vi kan forstå det praktiske feltet. For å definere det kulturminnefaglige kunnskapsfeltet, skal vi først ta utgangspunkt i statens målstyring, og deretter se nærmere på den verdibaserte verneteorien i kulturminnevernet (jf. 4.5.)

I 1985 fastla staten prinsipielle krav om målformulering og rapportering av oppnådde resultater (St. prp. nr. 52, Innst. S. nr. 135 (1984-85)), og målstyring ligger til grunn for den statlige driften av kulturminnevernet. Per definisjon er kulturminnevernet en organisasjon som bruker virkemidler for å nå mål - en virkemiddelsorganisasjon. For å vurdere om kulturminnevern er rent teknisk basert, skal vi se på forutsetningene for hva kulturminnevernet gjør og hva som er teori, prinsipp eller regel i forhold til hvordan dette bør utøves i praksis. Ovenfor i kap. 4.3. har vi bearbeidet en del sentrale prinsipper og regler i

kulturminnevernet. Vi har påvist at det er strukturelle uoverensstemmelser eller motstridende syn på landskapet, og at dette er mellom lovens asymmetriske struktur og den symmetriske strukturen i vernepolitikken strategiske målsetning. Vi skal nå undersøke om en teknisk mål/middelmodell kan brukes som grunnmodell for tenkning om og analyse av kulturminnevern, eller om kulturminnevern overskrider det tekniske feltet og ikke bare skal vurderes ut fra målsetningen om å kunne forvaltningsarbeid på en fagmessig måte (Gilje & Grimen 1992:9). Det moderne samfunnet har en tendens til å eliminere praksis i betydningen *livsførsel* til fordel for kyndigheten i arbeid og teknikk. Det finnes imidlertid felt som politikk og moral der målstyrt fornuft ikke kan være enerådende (Gilje & Grimen 1992:9-10). I kulturminnevernet danner etikk og politikk normerte føringer for den statlige forvaltningsvirksomheten (jf. 4.3.). Kulturminnevernet er styrt av miljøpolitiske retningslinjer (Ofstad 1996). Det er en statlig virksomhet der forvaltningsverdier og andre fellesverdier kan komme i konflikt med hverandre. Det kan oppstå situasjoner der utøvere av forvaltningsmyndighet står overfor etiske dilemmaer eller nærmer seg gråsoner ved utøvelse av forvaltningsskjønn. Både i næringslivet og i den offentlige forvaltning er det avdekket uønsket adferd som har fått merkelapper som "korrupsjonskultur" og "likegyldighetskultur". I arbeidet om fornyelse av offentlig sektor er bedre offentlige tjenester et viktig punkt (NOU 1993:7).

Når kulturminnevern ikke er vitenskap, kan vi forsøksvis avgrense det til det rent tekniske området. Vi kan betrakte det kulturminnefaglige feltet i forhold til en teknisk mål- og middelmodell. I følge Skjervheims forslag for pedagogikken (Skjervheim 1996:215-218) overlater vi til filosofien å ta seg av spørsmål om målsetning og sette opp dannelsesideal for kulturminneforvaltningens oppførsel (jf. 3.5-3.6.), og til arkeologi og andre vitenskapelige fagfelt å undersøke midlene (metodene). På grunnlag av kunnskap om sporene etter fortiden gjør vi opp status over det som finnes. Deretter setter vi opp tekniske normer for hvordan kulturminnene best bør vernes og etterprøver dette i praksis, eventuelt også gjennom eksperiment. I følge Skjervheims holder en slik tenkemåte, som han kaller naturvitenskapelig, imidlertid ikke som grunnmodell for tenkning som isteden for naturen setter mennesket i sentrum. En slik modell innebærer en avvisning av det idealtypiske synet på mennesket som mekanisk (objekt) eller biologisk (dyr) (Skjervheim 1996:218-219). Holder en slik modell når grunnmodellen for kulturminnevernet ser mennesket som en del av omgivelsene (jf. 4.3., 4.5.- 4.6.)?

I vitenskapen finnes det enighet eller uenighet om at alt som er menneskeskapt, skal forklares som lovmessig og årsaksforklart på samme måte som naturen (Giddens 1993:9-15). Vi har argumentert for at omgivelser som

natur skal forklares ut fra naturvitenskapelige modeller, mens forståelse forklares av både natur- og kulturvitenskapene (jf. 3.5.). I kap. 3.5. redegjorde vi nærmere for at den naturvitenskapelige tenkemåten er en av flere som mennesket bruker for å tolke fenomener i verden. I den grad folks grunnleggende strev for å overleve er formålsrettet (Gilje & Grimen 1993:165-168), dvs. rettet mot et mål som er satt for et arbeid (NRO 1937:1236), kan selv *historiske og kulturelle* dimensjoner ved det menneskelige overses eller tas som selvfølgelig. Dermed kan det menneskelige framtre som en taus eller forsvunnet realitet (Giddens 1993:15) og en skjult dimensjon i omgivelsene (Hall 1990). Det berører også problemet som er nedfelt i Levinas betydningsteori om den intensjonelle meningen etter at et verk er ferdigstilt (jf. 3.6.). Kulturminnevernets innsats i miljøvernet kan ta en annen retning enn det som var det opprinnelige formålet med de overordnede etiske normene (jf. 4.3., 4.6.-4.7.).

Ut fra kulturminneloven er det grunnlag for å hevde at i kulturminnevernet har forvaltningen etablert en lignende struktur som den naturvitenskapelige hypotetisk-deduktiv modellen for analyse og testing av objekter. Lovverket oppstiller staten som overordnet landskapet for å kunne kontrollere historien og dømme aktørenes kulturelle adferd i en nåtid med tanke på framtiden (jf. 3.6., 4.3.). Det er staten som spiller den objektive rollen som dommer over og kontrollør av rekkevidden for aktørenes etiske ansvarlighet og sinnelag ved valg og handlinger. Riktignok henviser lovverket til private og offentlige aktører (jf. tab. 3), men menneske og landskap er objektivisert og de-sentrert i forhold til staten. Dermed kommer de på avstand i forhold til en stat som har til oppgave å forvalte fortidens minner på en mest mulig rettferdig og forutsigbar måte. Det forutsigbare står her for forutsigelser om den framtidige utviklingen eller om konsekvenser av avgjørelser på grunnlag av *kunnskap* på tidspunktet for avgjørelsen (Eckhoff & Smith 1994:583, min utheving). Dette er forklart som at rettferdighet handler om moralske idealer, og om hvordan goder og onder er fordelt mellom mennesker. Nyttensyn kan komme i konflikt med eller dra i samme retning som hensynet til likhet for enkeltindivider, grupper av individer, eller bygger, byer, landsdeler og land. Det kan være delte meninger om fordeling av goder og byrder. Derfor dreier det forutsigbare seg egentlig om politiske spørsmål som utjevningspolitik i forhold til vekstpolitikk (Eckhoff & Smith 1994:79-83). Med andre ord er det den statlige kulturminneforvaltningens oppgave å planlegge med framtiden for øye og fatte beslutninger ved hjelp av kunnskap. Selv om den kulturminnefaglige kunnskapen bygger på fakta som er framskaffet på grunnlag av kultur- og naturvitenskapelige modeller, virker det som det forekommer grenser for det som kan måles rent teknisk gjennom kulturminneforvaltning. Det er eksempelvis vanskelig å måle

konsekvensen av og rekkevidden for moralske og politiske verdier i forhold til hvordan omgivelsene skal se ut i framtiden.

På grunnlag av denne slutningen kan vi avvise at kulturminnevern er ren teknikk. Vi bør isteden prøve om feltet kan sammenliknes med kunstområdet. Med det mener vi at mennesket som vesen overskrider det tekniske som maskiner er. Kan vi si at det menneskelige som vesen er mer enn hva mennesket er som en del av omgivelsene? Når vi følger Skjervheims syn (Skjervheim 1996:216), finnes det to av flere mulige måter å problematisere kulturminnevern som kunst. Er kulturminnevern basert på det romantiske idealet om inspirasjon som lett unndrar seg fornuft og kontroll? Er kulturminneforvaltning en stil, en måte å handle på? Er det basert på idealet om et godt håndverk der vi vet hva vi gjør, kjenner materialet og mestrer det? Kulturminnevernet har utviklet teoretiske kriterier for hvordan vernet skal se ut på papiret og i landskapet, og dannelsesstradisjoner for hvordan forvaltning skal utføres i praksis. Det er imidlertid forskjell mellom tekster og illustrasjoner i dokumenter og fysiske objekter i landskapet. Kulturminnevern som kunst er et spørsmål om kulturminnevernet *fritt* kan forme sitt materiale og på samme tid ha avgjørende makt og frihet over verneobjektene.

Det er mulig å foreslå et både - og svar på de to spørsmålene. Vi kan svare ja i forhold til det faktum at kulturminnevernet bygger forvaltningen av fredete objekter på paragrafer i kulturminneloven. Loven gir myndigheten rammer til å fristille de fredete minnene etter bestemte prosedyrer (jf. kml. § 8.-9.) (Lov 2001:8-10). Kulturminneforvaltningens myndighet besitter imidlertid også makt til å bestemme om bevaringen av kulturminnene skal endres eller ikke, og kan gripe inn i situasjoner som truer kulturminner. Dermed kan vi ikke svare entydig nei om kulturminnevernet fritt kan forme sitt materiale i forhold til det som til enhver tid vektlegges ut fra gjeldende verneteori om hva som er verneverdig og verdifullt (jf. NOU 2002, Riksantikvaren 2001, NOU 1983, Lillehammer G. & Hygen 1992, Borud & Gjendem 1993, Johansen et al. 1994). Hvor stor denne friheten er politisk i forhold til samfunnsøkonomiske hensyn om kostnadseffektivitet (cost-benefit-prinsippet) (Hegard et al. 1992:50) kan diskuteres, og går fram av Kulturminneutvalgets dissens (NOU 2002:154-155). Prinsippet innebærer at miljømål skal nås til lavest mulig samfunnsøkonomiske kostnader, slik at andre viktige samfunns mål som sysselsetting, økonomisk vekst og konkurransevne ikke i for stor grad settes i fare. Når forvaltningsmyndigheten etter søknad fra tiltakshaver fristiller det fredete kulturminnet, er det ikke sikkert at ivaretagelse og sikring av kildene for ettertiden gjelder for hele kulturminnet og kulturmiljøet. Ut fra økonomiske hensyn er dette gjeldende praksis for utgraving av blant

annet steinalderboplasser. Arkeologiske undersøkelser er følgelig ikke bare vern, men også prioritering av at noe er viktigere enn noe annet. Slike prioriteringer avhenger av undersøkelsesområdets karakter, tilgjengelige ressurser og av hva slags kunnskap vi finner det vesentlig å produsere (Dommasnes 1990:67). Dermed kan vi svare nei til at den totale frihet gjelder for utforming av materialet som skal danne grunnlaget for kunnskaps- og opplevelseskildene i kulturminnevernet.

Oppsummering

Kulturminnevern er et metodisk-praktisk virkeområde som verken er ren vitenskap eller ren teknikk. Vi kan ikke gi et entydig svar på om kulturminnevern er kunst. Det tyder på at det er selve håndteringen ved det å gripe inn i og endre situasjoner der kulturminner og miljøer er truet, som angår det tekniske feltet ved virksomheten. Kulturminner og kulturmiljøer er kulturarv og del av miljøressursene, og er det materialet som kulturminnevernet disponerer og bruker teknikk til for å kunne mestre vernet. De tekniske metodene er et *middel* for å nå etiske mål og å la fortidens minner være en del av omgivelsene (jf. 3.6., 4.3.). Siden det oppstår harde konflikter i forvaltning av landskap (jf. 2.1.), og dessuten at kulturminnevernet er i endring (jf. 4.1.) og utsettes for kritikk både innenfra og utenfra (jf. 4.2.), er slike midler tydeligvis ikke tilstrekkelige. Det er grunn til å stille spørsmål om kulturminnevernet er inne i en systemkrise som er strukturelt betinget (jf. 2.4.).

Opgaven med mestring av det tekniske ved utøving av vernet er en balansegang. Det skal foretas avveining av samfunnshensyn i forhold til kulturminnefaglige hensyn for å nå fram til konfliktløsninger (Lillehammer G. & Hygen 1992:53). Og kanskje grenser denne oppgaven til et lite stykke balansekunst? Kulturforståelse er et spørsmål om både empati mellom aktører og brukere og det å ha eller motta kunnskap om landskap, kulturminner og kulturmiljø (jf. 3.5.). Det er mennesker som driver forvaltning med sikte på sikring og ivaretagelse av materiell og immateriell kultur fra fortiden for allmennheten. Den menneskelige dimensjonen danner derfor det vanskelige mellomrommet mellom teori og praksis i kulturminnevernet (jf. 3.2.). I motsetning til bonden som grunneier framstår "byråkraten kulturminneforvalteren" dessuten som en skjult aktør i forvaltningen av sporene i landskapet (jf. 4.3.). Det er imidlertid kulturminneforvaltere som utøver det statlige forvaltningsskjønn og medvirker til utvikling av metoder og midler for iverksetting og sikring av vernet. Analysen ovenfor viser at forvaltningsmyndigheten har stor frihet i utøving av lovverket og til iverksetting av miljømål. Kulturminneforvalterne sørger for at myndighetsutøvelsen har preg av vitenskap, kunst eller annet, og for hvilke samfunnshensyn som vektlegges innenfor slike rammer. Det blir viktig å få større klarhet i

kulturminnevernets kunnskapsteori og verdisystem.

4.5. Kulturminnevernets kunnskapsteori og verdisystem

I kulturminnevernet er teori om vern omskrevet til såkalte retningslinjer og bygger på praksis fra erfaring (Lillehammer G. & Hygen 1992:21-39, vedlegg 5). Dette er retningslinjer som skal ligge til grunn for virksomhetens utøvelse i praksis. Retningslinjene befinner seg som et mellomledd mellom teori og utøvingen av teorien i praksis. I følge Skjervheim ligger forskjellen mellom teori og praksis i kravet om å formulere mål. I teori kan kravet til formulering være at dersom a, så følger b. I praksis er slike teoretiske formuleringer omdannet til instrumentelle normer. Dersom vi ønsker å realisere b, gjør da a. Det som ønskes oppnådd - målet - *må allerede være sett* for å kunne formulere en teknisk norm (Skjervheim 1996:215, min utheving). Med andre ord må vi ha kunnskap for å kunne sette mål og bestemme midler for håndtering av det tekniske ved vernet. Denne forutsetningen som er velkjent fra naturvitenskapelig teori og har positivistiske grunntoner, passer godt med kulturminnevernets retningslinjer. De legger vekt på en kunnskapsstyrt forvaltning som ikke bør komme med tilråding, utarbeide verneplaner eller fatte vedtak uten et kunnskapsunderlag (Johansen et al. 1994:26-28). Retningslinjer er likevel problematiske dersom vi legger til grunn kritikk om å sette fordommer under mistanke og søke etter nye framstillinger i antydninger av det som fattes (Lyotard 1987:22) (jf. 2.1.). Slik kritikk setter alle spor som er vernet (jf. kml. § 2., første ledd) (Lov 2001:5), under et skarpt lys (jf. 4.3.). Kritikken er en påminnelse om ekspertens forståelse av sannhet, at vitenskapen ikke vet og har kunnskap om alt, og heller ikke kan kontrollere alt (jf. 3.4., 3.6.).

I vitenskap er det krav om at det skal være bevis for begrunnelser og påstander som blir framsatt. I arkeologien skal et observert spor i jorda kunne dokumenteres som forhistorisk. I henhold til kulturminnevernets teori og retningslinjer er det en teknisk norm å sikre sporet som et arkeologisk kulturminne. Da kommer imidlertid et vesentlig spørsmål til syne. Hvordan fremme forståelse for bevaring av slike kulturminner i landskap som aktører enten bor eller reiser igjennom (jf. 2.4.), når de har ulike geografiske forståelseshorisonter (jf. 3.5., 4.2.)? Dersom kulturminneloven oppfattes som representant for et dogmatisk sentrum for den autorative sannhet om kulturminnevernet (jf. 6.4.2.), er forståelsen av kulturminner det tekniske problemet som kulturminnevernmyndigheten skal løse. Foregår problemløsningene gjennom erobring og kontroll av andre folks forståelse (Om-land 1999, Smith 1994) (jf. 3.3.-3.6., 4.1.)? Dersom det

er forskjell mellom medforvalternes forståelse av kulturarv og kulturminner (jf. 2.1.), kan interessekonflikter være avhengig av om vernet oppfattes som en opphetet dialog mellom folkelig forståelse og ekspertisens forståelse (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001) (jf. 2.3.). Ekspertenes forståelse er definert som vitenskapelig og idealisert (jf. 3.4.). Dette er imidlertid en forståelse som er under forhandling og reforhandling på grunn av påvirkninger fra andre forståelseshorisonter (jf. 4.1.).

I kulturminnevernet er det utviklet en kunnskapsteori om kulturminner og kulturmiljøer som skal virke retningsgivende for hvordan vern utøves i praksis i forhold til lovverket (NOU 2002, Holme 2001a, Riksantikvaren 2001, 1996, NORD 2000, Johansen et al. 1994, Borud & Gjendem 1993, Nystø 1992, Bull 1987, NOU 1983, Myklebust 1981). Vi kan kalle kunnskapsteorien for ekspertenes forståelse av og forklaring på vern. Teorien består av et sett av kulturhistoriske verneverdier som omfatter kunnskaps-, identitets-, opplevels-, estetiske og bruksverdier (Holme 2001b:15) og inkluderer økonomiske verdier (NORD 2000:35). Synet på slike verdier som en integrert del av landskapet, er etter hvert blitt sterk. Kulturmiljøverdiene er systematisert i forhold til tid. Kilde- og kunnskapsverdier forteller om fortiden. Opplevelsverdier gjør det mulig å oppleve miljøer i samtiden, og med bruks- og økonomiske verdier er det tenkt på utnyttelse i samtiden og utvikling i forhold til framtiden (NORD 2000:35).

Verdisystemet i kulturminnevernet bygger på den Riegelske minnesmerkefilosofi fra forrige århundreskifte. Systemet ble utvidet av Walter Frodl i begynnelsen av 1960-årene (Myklebust 1981:87-97). Grunntemaer i verdisystemet er de historiske, kunst- og bruksverdiene ved kulturminner. I grunntone er det romantisk og en del av det modernes prosjekt om å skape orden og sammenheng i tilværelsen. Kunnskapsforståelsen av minnesmerkene bygger på et historie- og vitenskapssyn som er evolusjonistisk. I den allmenne erfaringsforståelsen er det lagt vekt på følelse- og stemningsopplevelse. Ved siden av å skille kunnskap fra opplevelse, skjelnes det mellom minnesmerker som er resultat av historiske handlinger, som er villet eller ikke villet ("gewollte-ungewollte"). Myklebust påpeker at de fleste minnesmerker er objekter som er bestemt av oss ("ungewollte") (Myklebust 1981:90). Når vi tar for oss kulturminner som gravhauger, bautasteiner, runesteiner osv. som er villete minner i fortiden, oppstår det en historisk dobbelthet i verdisystemets betydning. Dobeltheten gjenfinnes imidlertid ikke i lovverkets minnestruktur der tid er det overordnede skillet mellom fredete og fredningsverdige kulturminner (jf. 4.3.). Lovverket tillegger heller ikke automatisk fredete kulturminner som er resultat av villete handlinger om oppdagelse i en nåtid, større eller mindre verdi enn kulturminner som er kommet fram tilfeldig (jf. Bjerck 2001:33). Alle legal-

fredete kulturminner – villet eller ikke villet – er av nasjonal verdi, men kan de sies å være åpne og *verdinytrale* (jf. 4.3.)? I NOU 2002 framheves det at ikke alle automatisk fredete kulturminner kan være like verdige. Det skal gis lettere dispensasjon fra loven, og utgraving må ikke alltid skje på vilkår av tiltakhavers regning (NOU 2002:38).

Kulturminnevernets verneverdier er prinsipper eller standarder som beskriver en rekke egenskaper med lang tradisjon og aksept for bruk i kulturminneforvaltningen. Det har skjedd en økende bevissthet om ressurser som både menneskelig og økonomisk når utover det rent kulturhistoriske (NOU 2002:35-36). Dette har ført til en utvidelse av verdiene på et sosialt, menneskelig og samfunnsmessig idégrunnlag (NOU 1983:24-25). Det er påpekt behov for utvikling og presisering av verdiene i forhold til landskap og kulturmiljø som følge av endring i samfunnshensyn (Lillehammer G. & Hygen 1992:53). Systematisering av verdier i kulturmiljøer har vist seg problematisk i praksis fordi begreper tillegges forskjellig innhold. Dette kommer til syne ved avgrensning og inkludering av kulturmiljøer som deler i forhold til helheter og i møte med bruksområder og interessevektlegging (Borud & Gjendem 1993:46). Det framstår ulike verdioppfatninger blant interessegrupper og samfunnsaktører som representerer "dagens og morgendagens mennesker" (Riksantikvaren 1996:3). Dette gjelder lokalsamfunnet, eiere, brukere og rettighetshavere (NOU 2002) så vel som vitenskapelige interesser, juridiske interesser, turisme og rekreasjon (NOU 1983:25). Det er en stor utfordring å forklare og formidle begrunnelser for valg som ligger bak prioriteringer, og på en måte som folk kan forstå og akseptere (NOU 2002:30).

Det er også klart at rammebetingelsene for de samlede nasjonale kulturminneverdiene omfatter ulike statlige interesser; politiske, juridiske, forvaltningsmessige og kulturminnefaglige (Borud & Gjendem 1993:55-60). Politiske retningslinjer og satsingsområder bestemmer hva som vektlegges i kulturminneforvaltningen. Mens de juridiske og forvaltningsmessige retningslinjer synes nokså klart, er det mer komplisert med klare definisjoner og grenser i forhold til det kulturminnefaglige området. Det forvaltningsmessige må tilpasses faglige premisser. *Uten klarhet og balanse mellom det faglige og det forvaltningsmessige oppstår det uklarhet i forvaltningen av kulturminneverdiene* (Borud & Gjendem 1993:55, min utheving). Det kan se ut som om problemet mellom teori og praksis er et språklig spørsmål om begrepsbruk og grensesetting ved begrunnelse og formidling av valg og prioriteringer i saksbehandlingen. Ovenfor er det påpekt at det er teori som styrer valg av midlene i kulturminnevernet (jf. 4.3.). Problemet kan tilbakeføres til spørsmål om vektlegging og prioritering ut fra ulik teoretisk ståsted for kulturminneforvalterne (Myhre B. 1991a). I forhold til andre samfunnsaktører berører dette grunnleggende troverdighetsproblemer i

kulturminneforvaltningen generelt (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:58) (jf. 4.7.).

Kulturminnevernet arbeider for å utvikle begrepsapparat som skal være et godt redskap i den statlige målstyringen. Det er imidlertid kritisert for å være preget av sterk mangel på teoretisk refleksjon og for å være grunnleggende positivistisk og funksjonalistisk i sitt innhold. Det handler om det problematiske feltet som de formelle og kognitive verdisystemene representerer i forvaltningsapparatet (Schanche 1990:84, 80). Ovenfor er det vist hvordan objektivisering av menneske og landskap i lovverket føyer seg inn i en slik sammenheng (jf. 4.3.). Dette kan gjøre loven til en høvelig sovepute i konflikter (Lillehammer G. & Hygen 1992:56) og kulturminneforvaltere til skapblinde aktører i samfunnsutviklingen. Utøveren ser ikke bjelken i eget øye, fordi det er øyene som ser. Men hva ser de (jf. kap. 3)? Et problem ved post-positivistisk kritikk er fokusering på epistemologiske betingelser for kunnskapsproduksjon og en objektivitet/subjektivitetsdebatt som aldri har vært i stand til å overskride barrierene som den har viklet seg inn i (Myhre L.N. 1994:63). Skal vi se på natur og menneske som dualistisk og opprettholde en fornuftsmessig splittelse mellom mennesket som subjekt og omgivelsene som objekt? Skal vi oppfatte subjektet og objektet som to sider av samme sak? Uten et erkjennende subjekt eksisterer ikke objektet, og uten et objekt å forholde seg til, kan ikke subjektet danne seg noen mening om det (Hygen 1995:13). Kulturminnevernet består imidlertid ikke utelukkende av subjekt-objekt relasjoner som meningsdannende felt om kulturminner og miljø. I kulturminnevernet er det et kommunikativt felt som består av subjekt-subjekt (intersubjektive) relasjoner mellom spesialister og folk flest (jf. 3.5.-3.6.). Det definitoriske utgangspunktet i kulturminnevernet om det menneskelige som en del av omgivelsene forespeiler en eller annen form for fornuft i måten å forholde seg til verden på. Er dette en sunn fornuft eller flere slags fornufter i forholdet mellom medforvaltere om kulturminner og kulturmiljøer (jf. 3.2.)?

4.5.1. Kulturminnevernets verdi- og kvalitetsbegreper

I kulturminnevernet er det utført en grunnleggende kritikk av den teoretiske tradisjonen ved verdibegreper for kulturminner og kulturmiljøer. Det er gjennomgående svakheter ved de metodene som er anvendt for fastsettelse av verdi (Hygen 1999:41, 1996:39-44, 115-130). I følge Hygen er det oppstått et paradoks mellom uttalte behov for utvikling av verdier og bruken av verdiene i praksis. For å oppfylle et rasjonelt krav om objektivitet, er verdibegrepet statisk og låst i form. Det skyldes at man ikke har greid å bevege seg utover det man allerede vet eller synes om objektet (Hygen 1999 op.cit., 1996:130).

Det er en ukritisk sammenblanding av fysisk, sensorisk og kognitiv informasjon (Hygen 1995:12).

I følge Hygen bygger kulturminneverdiene på subjektive påstander som er vanskelige å løse opp og stille spørsmål ved. Verdibegrepene er kanskje ikke så gode redskaper for kulturminnevernet. Istedenfor slavisk å følge utviklingen av verdier og kvantifiseringen av verdimål, foreslår Hygen å forlate verdibegrepene og finne alternative metoder for evaluering (Hygen 1996:130). Hun argumenterer for å gå over til å bruke kvalitetsbegreper i forbindelse med mening, kontekst og tid. For det første er det språk og ikke tall som beskriver kvalitet, og som er den formen som begrunnelser og argumentasjon bygger på. For det andre må målsetningen være å bevare så mange dimensjoner som mulig for å kunne tilfredsstillende de flerdimensjonale egenskaper som det spørres etter; den studerte forhistoriens "realiteter" eller våre interesser og tilhørighet til landskapet og det arkeologiske materialet, og ikke forhåndsbestemte samle- og delverdier eller verdidommer (Hygen 1996:130-133). Hygen påpeker at det er forvaltningens *praktiske* virkemidler og beslutninger som gjør det nødvendig å finne alternative føringer for forvaltningsvalg som konkret grunnlag, begrunnelse og argument for alternative handlinger (Hygen 1995:13, min utheving).

Hygens målsetning for kulturminnevernet er idealistisk og stimulerende, og er en av flere gyldige muligheter for utvikling av et grunnlag for en kulturminnevernpolitikk. Et vesentlig bidrag er at hun viser klart hvordan teori og praksis henger sammen. Det vitenskapelige teori-grunnlaget for kulturminnefaglige begrunnelser og argumentasjon har betydning for utvikling av metoder for klassifisering av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Erfaring med bruk av klassifiseringsmetodene påvirker anvendbarheten av vitenskapelige teori i praksis og presser fram endringer av teorien. Hygen omdefinierer derfor verdibegrepene blant annet ved hjelp av Pirsigs kvalitetsbegrep (Hygen 1996:43). La oss se nærmere på dette, og vurderer om og hvordan vi kan bygge videre Hygens arbeide.

Dersom vi antar at kvalitet er den første erfarte realitet i verden, og at denne erfaringsrelasjonen etablerer et forhold mellom subjekt og objekt som en *likeverdlig* relasjon, er ikke kvalitet noe som *noe* eller *noen* kan ha eller eie (jf. 3.5.). Kvalitet eier noe eller noen i seg selv og i relasjon til subjektet og objektet. Tingen har ikke skapt verdien, men verdien har skapt tingen. Det er ikke et rigid skille mellom subjekt og objekt. Isteden oppstår det en erkjennelsesmessig prosess der kvalitet knytter subjekt og objekt sammen og gjør det mulig å finne nye løsninger og stokke om forholdet mellom kulturminne og verdi i evalueringsarbeidet (Hygen 1996: 43-44, Pirsig 1991:79-84, 141-142, min utheving). Hygens forslag er å droppe verdibegrepene som kvantitativ målestokk og bruke

kvalitetsbegreper i forvaltningsarbeidet, fordi dette metodisk gjør det mulig å beskrive hva det er som blir sett (Hygen 1996:131-133).

Det utfordrende ved kvalitetsbegrepet er *antakelsen* om at kvalitet er den første erfarte realitet i verden (Pirsig 1991:122-123, min utheving). Vi kan se på denne realiteten som en erfaringsenhet som er prerefleksiv og derfor også et prenatalt fenomen for mennesket (jf. 3.5.). Kvalitet er et begrep for sanseinntrykk, og betyr tings måte å være som form, utstrekning, bevegelse, smak, farge, varme og ugjennomtrengelighet (jf. A&KGL 1997:263-264), primærkvaliteter som er fysiske og kan måles matematisk (Horner & Westacott 2000:41-42). Tingen er en kvalitet i seg, og er bærer av kvaliteter. Kvalitetsbegreper faller inn under utsagn som at ”enhver farge er utstrakt”, som fenomenologisk er en a priori påstand basert på innsikt i grunnleggende forhold innenfor det som er empirisk gitt (Spiegelberg 1979:211). Selv om bruk av kvalitetsbegreper likevel gjør det mulig å beskrive et kulturminnes utseende uten nødvendigvis å måle det, er imidlertid også anvendelsen av kvalitetsbegreper problematiske. Slik vi kan forklare dette, er verdi i motsetning til kvalitet en realitet som ikke er i tingen. Det er en realitet som vi tilskriver tingen i våre tanker. En ting er en verdi *for* meg. I tillegg kommer problemene med det som både er ved og i tingen (sekundærkvaliteter) (Horner & Westacott 2000:42), og ikke-stedet mellom ting, og hva slags kvaliteter dette er for meg (jf. 2.4., 3.6.).

Kvalitet framstår derfor på den ene siden som et fenomen ved tingen, dvs. en erfart realitet som vi (subjekter) kan erkjenne ved tingen (objektet) og gjøre til gjenstand for vår interesse. På den annen side er kvalitet også en erfaring som ikke kan skilles fra følelser. Det er en særlig måte å være i verden på (Langer 1989:76). Kvalitet er en følelse for hvordan tingen er, dvs. en type innsiktsfull kunnskap som sitter i kroppen på grunnlag av erfaring om tingen (jf. 2.1., 3.2., 3.5.). Erfaringen overskrider det kulturelle uttrykket ved tingen og berører det området som går forut for det historiske og kulturelle, og som vi har formulert som det etiske (jf. 3.6.). Ut fra Levinas betraktningmåte kan eksempelvis ikke et kulturminnes kvalitet representere fortidsmenneskets kvalitet, fordi den opprinnelige meningen ved verket har tatt en annen retning og blitt til et spor som deretter er blitt verdsatt som et kulturminne (jf. 3.6., 4.3.). På grunnlag av en slik slutning er fortidens minner en verdi for dagens mennesker på grunn av kvalitetene ved kulturminnet. De er enten en kvalitet eller ikke en kvalitet i landskapet for oss. Følelsene for slike kvaliteter hos dagen mennesker er med til å påvirke meningsinnhold og kontrollere de historiske og kulturelle uttrykkene ved kulturminner og kulturmiljøer (jf. 2.1.). De er verdifulle for oss fordi de er kvaliteter som vi karakteriserer på grunnlag av vernenormer (Hygen 1999:41).

Selv om det er mulig å finne ut kvaliteter ved kulturminner på grunnlag av beskrivelse av sanseinntrykk, er som nevnt en kvalitet definert som gitt. Vi behøver nødvendigvis ikke forstå den. Kvalitet er derfor mer enn et epistemologisk problem om kunnskap (jf. 3.5.). Følelser for kvaliteter ved kulturminner og kulturmiljøer framstår som et ontologisk spørsmål om det gitte som nærmer seg det sjelelige og subjektive hos dagens mennesker (jf. 3.6.). Det viser til forutsetninger som ligger til grunn for verneteori og prioritering av kvaliteter ved arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, og er et utgangspunkt for det automatiske vernet. Ut fra Levinas fenomenologiske etikk lyder kravet om å vise ansvarlighet for den andre ved ikke å redusere andres følelser eller mangel på følelser for kvaliteter. Oppgaven med å sette dom over andre er både *systemsprengende* og inneholder en bønn om barmhjertighet. I Levinas etikk er ansvaret for den andre asymmetrisk uten grenser og ingen bytteforbindelse. Den andres ansvar er helt og holdent den andres sak (Bengtsson 1998:209-210, min utheving).

Ovenfor er det vist hvordan det asymmetriske forholdet til den andre er en gjennomgående kritikk som er reist innenfor og utenfor kulturminnevernet (jf. 4.1, 4.2.). Det systemsprengende ved Levinas etikk er at den setter saken på hodet som for å veie opp og motvirke ubalansen i systemet; fra å være et undertrykkende system (jf. tab. 2-3) til å bli et respekterende system. På den måten oppnås det muligheter for en kulturell nivellering som tilstreber ansvarlighet, hensynsfullhet og likeverd både i forholdet til fortiden og framtiden (jf. 3.6.). Det gis åpninger for en etisk praksis gjennom forhandlende og reforhandlende prosesser om forvaltning av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Hygen viser at hun har vurdert lignende problemstillinger (Hygen 1999:29-30). Hun henviser til at kulturminnevernet er vitenskapeliggjort, og at et hovedkrav ved valg av metoder må være å ta hensyn til de mottakende omgivelsene (Hygen 1996:44). Vi skal på grunnlag av presiseringen ovenfor bruke Hygens kvalitetsanalyse for å kunne søke videre etter ikke-steder i kulturminnevernets verneteori. Vi tar først for oss et utvalgt sett med verdi- og kvalitetsbegreper, og deretter drøfter vi Hygens metode nærmere.

Hygens overordnede mål er å analysere subjekt-objekt relasjonen i forholdet mellom ting og menneske, og ikke den intersubjektive relasjonen mellom mennesker og andre mennesker. Løsningen på forholdet mellom ting og menneske er en pragmatisk klassifisering av objektinformasjon (Hygen 1995:18-20). Et representativt utvalg av materialet er plukket ut skjønsmessig og ut fra forhåndskunnskap med tanke på bredde, variasjon, forekomster og muligheter. Det typiske er den framtreddende normen. Utvalget bygger på et faglig grunnlag for det vi allerede kjenner, erkjenner og fortolker av kulturminner. For å unngå en ukritisk sammenblanding av fysisk,

sensorisk eller kognitiv informasjon og la subjekt og objekt være to sider av samme sak, opprettes et analytisk skille mellom hva vi oppfatter og hva vi registrerer som relevant informasjon (Hygen 1995:12,19).

Analyseinstrumentet til Hygen er ikke fullstendig løst fra sirkelen i den faglige tradisjonen for tolking og grensesetting, og som er spesialistens verden. Vi kan ut fra disse forutsetningene stole på at kriteriene i utvalget er kjennetegn som skal garantere utfallet av klassifikasjonen. Siden det er et analytisk skille mellom teori og praksis, er det metodiske feltet et grunnproblem. Spesialisten ser og oppfatter først, deretter plukkes ut det som skal registreres ut fra en idé som er gitt på forhånd. Hun må først analysere det hun ser og oppfatter, og deretter registrere informasjonen (jf. 3.4.). Hygens metode er ensidig og hierarkisk. I metoden stilles objektet først (fysiske egenskaper), og ikke omvendt eller sidestilt i forhold til subjektet (sensoriske egenskaper), og deretter i forhold til tekniske endrings- og konfliktprosesser (tilstand og trusler) ved landskap og kulturminner. Det er imidlertid dette tekniske feltet som er anliggende for den intersubjektive relasjonen mellom aktører som kan påvirke hva det er spesialisten ser først (ødeleggelse), og deretter registrerer ved kulturminner og kulturmiljøer. Situasjonen med å se først og registrere etterpå omfatter flere muligheter som kan virke inn på resultatet. Vi skal se nærmere på hva det er spesialisten ser først og deretter registrerer av kvaliteter.

Hygen definerer sanseintrykk (sensoriske egenskaper) som subjektivt meningsbaserte egenskaper som mennesker er positive eller negative til (Hygen 1995:19). Fysiske egenskaper er typiske kvaliteter som kan observeres og registreres i forhold til fornminner, omgivelser og miljø (Hygen 1995:19). Kvalitetene er følgende:

- skjønnhet
- uberørthet
- erkjennbarhet av at noe er et fornminne
- mulighet til å oppfatte kontekst og landskapsrom med ulike kvalitative elementer
- visuelt og kognitivt
- inntrykk av omgivelsene
- tradisjon
- appell
- tilgjengelighet

Ovenfor er kvalitet definert som et fenomen ved tings måte å være i verden på, slik mennesker føler at det er gitt, og uten subjektivt nødvendigvis å forstå hva det er (jf. 3.5.). Når Hygen åpner for å kunne beskrive følelser ved det vi sanser, går sansingen av fenomenet som erfaring-senhet over til å bli et objekt for vår interesse. Det overskrider i ontologisk forstand det subjektivt gitte og reduseres til å bli et epistemologisk problem, til noe vi vil finne ut hva er. Når vi dessuten forutsetter at verdi er noe som ikke kan måles og objektiviseres og derfor er noe et

objekt ikke har (Hygen 1996:133), oppstår det imidlertid et problem i forhold til de pragmatiske bruks- eller nytteverdier som kulturminner er tilskrevet av samfunnet til enhver tid (NOU 2002, Riksantikvaren 2001, 1996, NOU 1983). Det vil si det som en utgraving eller skjøtsel av kulturminner koster, eller det som kulturminner kan fremme av inntekter fra turisme og friluftsliv i ei bygd osv. Arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer beheftes med samfunnsøkonomiske og markedsorienterte beregninger og kalkyler. De overordnede prinsipper som user-pay og kostnadseffektivitet i miljøvernet (jf. 4.4.), er en bekreftelse på at samfunnsøkonomiske rammer er grunnleggende som minimumskrav for landets miljøvern-arbeid (Hegard et al. 1992:50). Dermed er den samfunnsøkonomiske verdien ikke en kvalitet ved et kulturminne og et kulturmiljø. Det er en instrumentell verdi som kan måles.

Spørsmålet om verdi dreier seg om å akseptere eller ikke akseptere instrumentelle rammer som retnings-givende for vurdering av arkeologiske kulturminners og kulturmiljøers betydning for og i samfunnet. Det tilkjennegir at slike verdier inngår eller ikke inngår i privat-økonomisk verdiskaping og omsetning som en vare og til bruk som en vilkensomhelst antikvitert på et åpent marked. Verdien kan eksempelvis omskrives til aktiva - hus og driftsboliger - i et økonomisk budsjett i bondefamiliens kapital, men de kan miste verdi i løpet av kort tid (Rødseth 2002a:25) (jf. 6.5.). Gjennom samfunns målsetningen i kulturminnevernet kan det vanskelig nok argumenteres for at kulturminner og kulturmiljøer bare er til for spesialister (jf. 2.1.), men hvor varige er de som verdier? Kulturminner og kulturmiljøer er grunnlag for både kunnskap, opplevelse og bruk. Slike verdier griper inn i hverandre og forsterker hverandre (Riksantikvaren 1996:4). Det vesentlige er om kulturminneforvaltningen handler ut fra et verdirasjonelt eller formålsrasjonelt perspektiv (Gilje & Grimen 1993:208-209, Weber 1978:24-25), eller kanskje begge deler. Er aktører og omgivelser midler til å realisere nåtidige verdier eller til å oppnå verdier for allmennheten i framtiden?

Når mennesket vurderes som et verdimaksimerende vesen, handler samfunnet ut fra troen på den etiske, estetiske, religiøse egenverdien som det viktigste ved det som gjøres uavhengig av konsekvensene. Når samfunnet ser på mennesket som et nyttemaksimerende vesen, foretar det rasjonelle valg og handlinger. Det være seg i forhold til private interesser, ønsker om å tjene andre, være forutsigbare, eller oppnå og beholde goder som er verdifulle og kan sammenliknes og byttes med andre goder (Gilje & Grimen 1993:203-208). Den siste definisjonen sammenfaller med miljøvernets hovedprinsipper om en konsekvensrettet virksomhet (bærekraftig utvikling, miljøvern som sektorovergripende ansvar, sektorprinsippet, føre-var-prinsippet og kostnadseffektivitet) (Hegard et al.

for forsøksvis undersøker det skjønsmessige forholdet mellom verdikriterier og nyttekriterier, viser det seg at de kulturminnefaglige verdiene består av både målbare (kvantitative) og ikke målbare (kvalitative) kriterier (jf. tab. 4). Sammenstillingen danner derfor grunnlaget for en drøfting om forholdet mellom egenskaper som verdi og nytte ved kulturminner og kulturmiljøer.

Tab. 4.: Eksempel på skjønsmessig systematisering av kvantitative og kvalitative vernekriterier ved kulturminner (A) og kulturlandskap (B). (A) etter NOU 1983:43 Kulturminner og vassdragsvern og Samla plan. (B) etter Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap (Borud & Gjendem 1993:81-82, 85-86).

1: Verdikriterier, 2: Nytttekriterier, 3: Hygens sensoriske egenskaper (etter Hygen 1995:18-20)

Kvalitative kriterier	Kvantitative kriterier
A:	
Kunnskapsverdi (2)	Typiskhet (2)
Kunnskapspotensiale (2)	Sjeldenhet (2)
Pedagogisk verdi (2)	Mangfold (2)
Opplevelsesverdi (1)	
Tilgjengelighet (2) (3)	
Tilstand, sårbarhet, vedlikehold (2)	
Visuelle og estetiske verdier (1)	
Symbolverdier (1)	
Identitetsverdier og ledd i levende tradisjon (1)	
B:	
Helhetlig landskap (1)	Kontinuitet (2)
Hevd, tilstand (2)	Representativitet (2)
Inngrep/påvirkning (2)	Særpreget (1) (2)
Skjønnhet/estetisk verdi (1)	Sjeldenhet (2)
Symbol og identitetsverdi (1)	Mangfold (2)
Verdi for friluftsliv, tettstedsnærhet, tilgjengelighet (2) (3)	
Undersøkelses/forskningsvirksomhet, pedagogisk verdi (2)	

Oversikten viser at mellom 1980 til 1990-årene skjedde det en utvidelse av vernet fra kulturminne til kulturmiljø og en påplussing framfor fornyelse av vernekriterier. Det underliggende krav om kvantifisering og kvalitetskontroll i miljøvernet innebærer at vernekriteriene ikke bare framtrer som uklare eller paradoksale. De er vesensforskjellige eller lar seg vanskelige forene på et mer eller mindre skjønsmessig grunnlag. En sammenlikning av slike tradisjonelle vernekriterier i forhold til Hygens skjønsmessige kriterier (Hygen 1995:18-20) får fram at de kvantitative kriteriene står for verdier som er normative og skal tjene som rettesnor. I tabell 4 opptrer de normative verdiene fortrinnsvis sammen med formålsrasjonelle nyttekriterier, mens både verdi- og nyttekriterier opptrer blant de verdirasjonelle kriteriene som er kvalitative. Dermed representerer kvalitative vernekriteriene et teoretisk

system der ulike fornuftsperspektiver er blandet sammen i motsetning til de kvantitative kriteriene som fortrinnsvis representerer en rendyrket fornuft.

På grunn av den tradisjonelle bruken av verdibegrepet sammenfaller de kvalitative og kvantitative kriteriene i liten grad med Hygens betegnelser av sensoriske egenskaper. Disse egenskapene er et resultat av hennes kritikk av kulturminnevernets verdisystem. Det tyder på at kritikken er berettiget, men at analysen ikke har ledet til en revolusjonerende eller systemsprengende fornyelse av klassifiseringssystemet for kulturminner i kulturminnevernet. Det kan likevel ha oppstått hull og sprekker i systemet. Det kan se ut som den overskridende handlingen med å objektivisere subjektets følelser overfor kulturminner og å omskrive dette til språklig dokumentasjon, er vanskelig og møter grenser for det som er mulig å definere. Det er noe udefinerbart som faller ut eller blir borte i klassifiseringen. Dette inntrykket kan også være et bidrag. Det kan skyldes at Hygen har satt et analytisk skille mellom hva som oppfattes og hva som registreres som relevant informasjon (Hygen 1995:19), og at et slikt skille er med til å sette strukturelle rammer for konteksten. Med det mener vi at spesialistens innlevelse i og følelser for et kulturminne er mer enn det som velges ut av informasjon om det (jf. 2.1.). Utvelgelsen er styrt mer av vitenskapelige krav til objektivisering og begrepsdannelse enn av å kunne gi følelsen for kvalitet nye uttrykk for tolking. Det som tyter ut av sprekken i klassifikasjonssystemet er følgende:

I analysen ovenfor av forholdet mellom kulturminnevernets verdi- og nyttesystem og Hygens kvalitetssystem står begrepet tilgjengelighet fram og skiller seg ut som en egenskap i særstilling (jf. tab. 4). Begrepet forekommer som kvalitativt kriterium i klassifikasjonssystemet i tabellen, og synes å ha en tosidig mening. Tilgjengelighet er både en sensorisk kvalitet ved kulturminner og kulturmiljøer og en nyttig verdi for samfunnet. Det er per definisjon et begrep som er knyttet både til sted og person og til forståelsen av framstillinger som litterære verk og kunstverk. Tilgjengelighet betyr at det er adgang til og mulighet for å komme fram til kulturminnet. Det er mulig å motta kulturminnet slik at vi kan beveges følelsesmessig, og til tilegne oss det slik at vi kan forstå det (NRO 1957:2723). Tilgjengelighet framstår som en grunnleggende kategori for produksjon av kunnskap og opplevelse i kulturminnevernet. Dermed kan vi presisere at tilgjengelighet er en fysisk og mental *forutsetning* (Hygen 1996:206, min utheving) for å kunne se først og deretter registrere kulturminnet både for spesialister og for folk flest. Når vi fjerner verdibegrepet fra de tradisjonelle vernekriteriene og Riksantikvarens kulturminneverdier i tabell 4, framtrer egenskapene i stor grad som synonymmer eller de har samme mening som Hygens sensoriske egenskaper. Når vi systematiserer Riksantikvarens vernekriterier som

Når vi systematiserer Riksantikvarens vernekriterier som kunnskap, opplevelse og bruk i forhold til Hygens kriterier, får vi følgende gruppering (jf. tab. 5):

Tab. 5.: Oversikt over Hygens sensoriske kvalitetskriterier (1995:18-20) systematisert i forhold til sentrale kulturminneverdier (Riksantikvaren 1996:4).

Kunnskap:

- erkjennbarhet for at noe er et kulturminne
- mulighet for å oppfatte en kontekst og et landskapsrom med ulike kvalitative elementer - visuelt og kognitivt
- tradisjon

Opplevelse:

- skjønnhet
- uberørthet
- appell

Bruk:

- tilgjengelighet

På grunnlag av analysen ovenfor kan vi fastslå at *tilgjengelighet* er et annet begrep enn slike begreper som viser til det å motta og ha forståelse (kunnskap og opplevelse) (jf. 3.5., 4.2.). Tilgjengelighet til landskap og kulturminner er en forutsetning for kunne å motta kunnskap, få opplevelse og muliggjøre kulturforståelse. Det er en tilstand ved kulturminner og kulturmiljø som er særlig nyttig for å kunne påvirke og kontrollere den kollektive kulturforståelsen i samfunnet. Begrepet viser til at veier må ryddes og dører åpnes for folk for at kulturforståelse av kulturminner og kulturmiljøer skal bli en realitet. Vi kan også betrakte tilgjengelighet som en forutsetning som kan vise veien til et mulig ikke-sted (jf. 3.6.). Når kulturminnet ikke er lukket inne i tilsynkomstens form (Levinas 1996:28-29) (dvs. ikke synlig som spor), er det abstrakt og blottet for kultur (Levinas 1996:68). Med andre ord betyr det at når kulturminner og kulturmiljøer ikke er tilgjengelige for bruk eller er ukjente, er kulturforståelse heller ikke mulig. Kulturminnevernet bør av den grunn vende seg til brukerne og gjøre kulturforståelse mulig gjennom å sørge for at kulturminner og kulturmiljøer blir tilgjengelig for folk.

Dette belyser det sårbare ved kulturminner og kulturmiljøer i landskapet. Inngrep og ødeleggelse som er utført ulovlig eller i vanvare, svekker bærekraften og reduserer tålegrensen for dem som samfunnsressurs. I Levinas metaforbruk står kulturminnet nakent og åpent for å utsettes for uetiske handlinger, selv om lovens orden fastslår at ingen skal ødelegge det (jf. 4.3.), dvs. de betydningsbærende sporene etter menneskets menneskelighet (Levinas 1996:112) (jf. 3.6.). Vi ser nå hvordan det kan oppstå gap mellom teori og praksis, mellom lovens intensjon og samfunnets praktiske utøving av loven. Vi har definert tilgjengelighet som et etisk kriterium og en kvalitet i landskapet,

og vist at det i kulturminnevernet står for en etisk dimensjon ved verneteorien. Når vi tilføyer dagens vektlegging av vernekriterier som representativitet, sammenheng/miljø, autentisitet, fysisk tilstand, arkitektonisk/kunstnerisk kvalitet, økonomi/bruk, og økologi (Riksantikvaren 2001), ser vi imidlertid at kulturminnevernet strir med et etisk problem. Når det skal foretas valg om vern av mangfoldige og representative utvalg av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, er tilgjengelighetskriteriet utelatt blant dagens miljøpolitiske føringer.

Kulturminnevernet har et ståsted for valg og handling som fortrinnsvis er basert på et formålsrasjonelt perspektiv for nytte og bruk som kan måles og kontrolleres. Det verdirasjonelle perspektivet er overveiende tilstede gjennom begreper som betegner ikke-målbare egenskaper ved kulturminner og kulturmiljøer. De tradisjonelle kriteriene inneholder derfor perspektiver som flyter sammen eller delvis krysser hverandre. De forholder seg ulikt til tidsdimensjonen som forutsetning og mulighet for løsning på problemer som oppstår ved verdisetting av kvaliteter i landskapet. Verdiperspektivet i kulturminnevernet er knyttet til nåtiden som problemløsning og til hvordan aktører og brukere opptre for å være en del av dagens omgivelser. Det anvendes for å kontrollere omgivelsene og løse problemer mellom aktørene her og nå, og senere generasjoner overlates til å løse framtidens forvaltningsproblemer. Formålsperspektivet er knyttet til framtiden som problemløsning. Aktørene planlegger i nåtiden for å kunne kontrollere framtidens forvaltning (jf. 3.4., 7.4.). Kunnskap, opplevelse og bruk av kulturminner og kulturmiljøer har sammenheng med aktørens innstilling til slike ressurser i landskapet, holdninger som kan være positivt eller negativt ladet. Dette aktualiserer spørsmål om ulike meninger ved samfunnets verdisetting av ressurser; om poteter er mer verdifulle enn kulturminner nå og i framtiden (jf. 7.5.). Denne problemstillingen kan vi omskrive til at brukerne må ha mat for overleve biologisk, men må de som individer ha historiske minnesmerker for å overleve kollektivt? Hvorfor er det så vanskelig å forene begge målsetninger?

4.5.2. Møtet mellom Skjervheims samfunnskritikk og Levinas humanisme

I en kritikk av samfunnet har Skjervheim tatt for seg målstyringen av staten og troen på at teoribaserte styringsmodeller i praksis skal få i stand symmetriske relasjoner mellom mennesker (Hellesnes 1999:8) (jf. 4.3.). I teknokratiet gjelder det å styre samfunnsutviklingen ved hjelp av effektive teknikker. Dermed åpnes det en kløft mellom styrende og de styrte fordi borgerne reduseres til objekter for de styrendes manipulasjon (Thue 1997:124). Vi skal ut fra kritikken videreføre spørsmål om hva kulturminnevernet er og hvordan kulturminneforvaltning kan framtre i samfunnet (jf. 4.1.-4.3.).

Skjervheims syn er beskrevet som en kritikk som går ut på at *praktiske handlinger ikke har og kan ikke ha noen teoretisk vitenskap som basis*. De må vurderes på en helt annen måte enn de instrumentelle og formålsstyrte handlingene. Teoretiske vitenskaper kan utforme teknikker for instrumentell og målrasjonell handling som gjør oss i stand til å foregripe og kontrollere hendelser i omgivelsene. Vurderingsgrunnlaget for det praktiske området er moralske standarder og hensynet til symmetri i det mellommenneskelige feltet, fordi samhandlingsproblemer og motsetninger må folk løse seg imellom. Moralske og rettslige problemer danner et eget felt som det bare er mulig å forholde seg til gjennom begreper som er særegne og passer til dette feltet. *Samtidskulturen har oversett skillet mellom teoretiske og praktiske problem, og tror at det finnes en instrumentell løsning på samhandlings- og kommunikasjonsproblemene*. Men vi kan ikke tillate oss å behandle folk bare som middel. De er et mål i seg selv. Det dreier seg rent grunnleggende om symmetri mellom personer og respekt for det faktum at vi forstår verden på ulike måter (Hellesnes 1999:8, min utheving) (jf. 3.6., 4.4.). Når folk behandles som middel, reduseres de ut fra Levinas etikk til å bli et ”det” og går over til å bli nøytrale og uinteressante for betrakteren (Bengtsson 1998:208) (jf. 3.6.). Skjervheim retter kritikken mot bruddet på opplysningsprinsippet som går ut på at vi alle har samme rett og plikt til å bruke vår fornuft. Forskeren kan ikke stille seg fram og vite best verken om historiske epoker som en arv som skal forvalte ”tradisjonen” eller om betydningen av troer og skikker for den sosiale orden (Thue 1997:125) (jf. 4.2.).

I følge Skjervheims kritikk er det et intellektuelt mistak å gjøre en bestemt form for teori til absolutt og grenseoverskridende (Skjervheim 1996:241-250). Dette skjer når praksis oppfattes som teknikk, eller at handlinger tolkes etter modell av tekniske handlinger (Skjervheim 1996: 241). En teori har sin legitime rett innenfor visse grenser (Skjervheim 1996: 248-249) (jf. 4.4). Et grunnleggende prinsipp i pragmatismen er at rasjonell handling alltid må baseres på mål/middelmodellen. Kunnskap fungerer som instrument, samtidig som kunnskapen må baseres på nøyaktig gjennomførte eksperimenter. Pragmatisk filosofi støtter seg til den naturvitenskapelige hypotetisk-deduktive metode og til den biologiske utviklingslæren som viser at mennesket er naturens forlengelse, og ikke en fremmed utenfra som trer inn i naturens prosesser (Skjervheim 1996: 244-245, Dewey 1966:285). Det er også vesentlig at ingenting som kan være resultat av eksperiment, har direkte relevans for adferd. Det pragmatiske uttrykker relasjonen til et eller annet bestemt menneskelig formål, mens det praktiske hører til et tankeområde som er mer grunnleggende, og ikke lar seg teste (Skjervheim 1996:245). Det hører isteden inn under det normative (Skjervheim 1996:246).

Skjervheims kritikk er at vi overser det analytiske skillet mellom pragmatiske og praktiske handlinger. Vi gjør pragmatiske handlinger til grunnmodell for rasjonelle handlinger generelt. Pragmatiske eller tekniske handlinger er handlinger der vi har et mål og i tillegg en kalkyle som er basert på mer eller mindre godt verifisert eksperimentell kunnskap, og som gir retningslinjer for hvordan vi kan nå målet. Pragmatiske handlinger er vellykkete når vi på denne måten når det målet som vi har satt oss (Skjervheim 1996:246). Med andre ord er pragmatiske og tekniske handlinger målbare, og de kan kvantifiseres. De hører hjemme innenfor og gjør målstyringsstrukturen i staten forståelig. Praktiske handlinger er derimot handlinger i det sosiale feltet der rettesnoren er allmenngyldige normer (jf. 2.3., 3.6.). Prinsippet er ikke velkalkulerte resultater, men at vi handler ut fra prinsipper som gjelder for alle. Handlingene skal være universaliserbare eller være grunnnet på et allment regelverk (lovgivning). Det grunnleggende for det praktiske området er gjensidig respekt for andre, ikke som følelser, men som et grunnlag å handle ut fra i forhold til mennesker (Skjervheim 1996:op.cit.). Med andre ord er praktiske handlinger et etisk anliggende og er knyttet til forvaltningen av kulturminneloven (jf. 4.3.).

Det er nå oppstått et punkt i analysen av kulturminnevernet der det etiske og det politiske feltet krysser hverandre. Det skyldes at betraktningmåtene til Skjervheim og Levinas skiller seg fra hverandre, men de har også møtepunkter der de utfyller hverandre. Mens Levinas innsats beveger seg inn i det menneskelige via etikken (jf. 3.6.), er Skjervheims retning vendt mot tingene via politikken (målstyring). Skjervheim er tilskueren som ser distansert på verden gjennom Kantianske briller og skiller analytisk mellom saker/ting og personer (Sørbø 2002:384). Levinas bruker fenomenologien som metode, respekterer erfaringen av virkeligheten i dets mangfold (Bengtsson 1998:208) og skiller mellom mennesker som grunnleggende ulike. Skjervheims fastpunkt synes tilsynelatende å ligge utenfor mennesket fordi det holder menneskets følelser utenfor. Levinas fastpunkt ligger i mennesket og omfatter følelser som erfaring. Denne ulikheten har likevel mindre betydning for behandlingen av det sosial-praktiske feltet for moral og normerende regler i kulturen.

Det er i det sosial-praktiske feltet at Levinas og Skjervheim møtes, krysser hverandre og blir stående som særlig radikale og utfordrende. Det levende mennesket er etisk sett mer verdifullt enn ting, og derfor selv mer verdifullt enn materiell kultur. Istedenfor å bygge opp asymmetriske relasjoner eller forsterke allerede eksisterende hierarkier, bør vi hige etter å utvikle kulturelle relasjoner som er symmetriske mellom aktørene i forvaltningslandskapet. Med andre ord reiser vi et kritisk spørsmål om det i kulturminnevernet er etisk legitimt både å vitenskapeliggjøre kulturminner og kulturmiljøer og å målstyre og

kvantifisere slike ressurser teknisk og instrumentelt dersom sporene av forvalterne betraktes ensidig som ting (jf. 3.2.). Hva med forvalternes forhold til sporene i landskapet?

Slik det er påpekt ovenfor i kap. 3. er det i mellomrommet og på overgangen mellom teori og praksis at det er vanskelig å handle klartenkt (jf. 3.2.-3.4.). I følge Skjervheim er det bare i forhold til ting at det er legitimt å handle ensidig teknisk og instrumentelt eller pragmatisk. Når vi behandler mennesker som tekniske instrumenter og reduserer dem til maskiner, kommer vi i konflikt med eller bryter ned et samfunn som er tuftet på gjensidig respekt. Vi bruker en herredømmeteknikk når vi behandler mennesker som ting, en situasjon som fører til alles kamp mot alle. Etter den Hegelske herre/knekt-dialektiske modell kommer herren i en blindgate også intellektuelt av mangel på forståelse av hele situasjonen, og det oppstår disiplinvansker og mistillit (Skjervheim 1996:247-248).

I følge Levinas syn står vi i møte med den andre i teorien overfor den andres nakne ansikt som er uten form og er blottet for kultur og historie. Dette gjør i praksis aktører og brukere sårbare, og slår på en eller annen måte også tilbake til vernet av kulturminnene. Det dreier seg også om forståelsen av forvalteres tolking av den historiske og kulturelle betydningen som er avsatt i sporet i landskapet (jf. 3.6.). Problemet forsterkes ved at i kulturminneloven er sporene etter mennesker som for lengst er døde, gitt et vern som er etisk overordnet, og et regelverk der myndigheten er satt til å dømme over levende menneskers adferd (jf. 4.3). Strider lovverkets intensjoner og miljøvernets målsetning om vern av menneskeskapt kultur som del av omgivelsene mot å kunne oppfylle slike henstillinger om symmetriske relasjoner (jf. 4.3., 4.6.-4.7.)? Er det mulig å tilstrebe symmetri både mellom menneske og ting og mellom mennesker og mennesker samtidig? Må vi forlate tanken på sivilisasjoners herredømme over naturen (Thomas 1983:17-50), drive en sjelelig arkeologi (Stoknes 1996:11) og åpne landskapet som et sjelelig felt (Nystø 1992) for å kunne klarlegge bakgrunnen for forvalternes forståelse av dette (jf. 5.5.2., 5.7., 6.4.-6.5.)?

Kulturminnevern er et praktisk virksomhetsområde der den kulturminnefaglige teoriutviklingen foregår på et flerfaglig grunnlag (jf. kap. 1). Analysen av kulturminnevernets verdisystem viser at det er sammenheng mellom teori og praksis. Endringer av teoretiske forutsetninger for kulturminneforvaltning fører til justeringer av metodene for praksis. Det er avdekket at praksis er et felt der det bør skilles analytisk mellom ting og mennesker, og derfor også mellom målrettede og normrettede handlinger. Ved hjelp av Skjervheims kritikk kan vi slutte at teori om kulturminnevern er eksplisitte oppfatninger innenfor et fagfelt som omsettes til instrumentelle ret-

ningslinjer for praksis. Siden det er utarbeidet få instrumentelle retningslinjer, er det et gap mellom teori og praksis i kulturminnevern. Det er et åpent spillerom for både restriktive og liberale tolkninger av det teoretiske grunnlaget ved lovverk og målstrategier (jf. 6.4.1.-6.4.2.).

Dette er en kritikk som Riksantikvaren synes å være seg bevisst i samfunnet (Marstein 2000). I kulturminnevern bør derfor utviklingen av en grunnleggende forvaltningsetikk være særlig framtreddende og ha høy prioritet på dagsorden. Det nærmeste vi imidlertid kommer det normative i det kulturminnefaglige feltet, er dels de kvantitative kriteriene (jf. tab. 4), dels det typiske som den mest framtreddende representativitetsnormen for vurdering av kulturminner innenfor et gitt geografisk område (Hygen 1995:18). Kvalitative kriterier som grunnlag for opplevelse, utvikling og verdiskaping (NOU 2002) forblir et kulturminnefaglig felt som er overlatt til sensoriske egenskaper ved spesialistenes estetiske smak og dannelse (jf. 4.6.). Undersøkelsen av verdisystemet har vist at tilgjengelighet som fysisk og mental forutsetning for kulturforståelse i en allmennhet er et vernekriterium som er kommet i bakleksa. Dermed er tilgjengelighet en grunnleggende etisk kategori som åpner for et altomfattende samfunnsperspektiv og bør utforskes nærmere (jf. 4.7.).

Skjervheims kritikk har vist at det analytiske skillet mellom pragmatiske og faktiske handlinger er intellektuelt (Skjervheim 1996:248), og at det er et praktisk problem at faktiske handlinger ikke kan deles i rent pragmatiske og rent praktiske handlinger (Skjervheim 1996:248-249). I kulturminneforvaltningen er det viktig med innsikt i dette for å kunne sette grenser for hva slags teori som gjelder for det ene og det andre feltet. I den grad kulturminnevern kan hevde at bevaring er basert på mål- og middelmodeller og på mer eller mindre nøyaktige gjennomførte eksperimenter, overordnede verneplaner, arkeologiske utgravninger og skjøtsel eksempler på teknisk-pragmatiske handlinger rettet til menneskeskapt ting i landskapet. De praktiske handlingene er derimot rettet til medforvalterne, til eksempelvis byråkraten som driver skjønnsutøving overfor kulturminner og kulturmiljøer på bondens eiendom. Det er mulig å se hvordan praktiske handlinger krysser grenser og medvirke til gnisninger og ubehag når vi ikke er oppmerksom på det analytiske forholdet som et særlig kritisk felt ved aktørers holdninger til og adferd overfor verneressursene. I det daglige er imidlertid dette kritiske feltet hele tiden aktuelt og utfordrer medforvalternes forhold til hverandre. De kulturminnefaglige kildene som skal være til opplevelse, utvikling og verdiskaping i samfunnet (NOU 2002), er menneskeskapt ting etter forgangne tider. Bondens og byråkratens teknisk-pragmatiske valg og utføring av vern eller fjern kan føre til mistillit dersom det pragmatiske perspektivet gjøres absolutt i det praktiske handlingsrommet der etiske

og sosiale normer gjelder.

Tilbake står lovens orden som en universell rettesnor som etisk stiller ideelle krav til dannelse og oppførsel blant aktørene (jf. 4.3.). I henhold til denne normgivende rettesnoren har staten et fortrinn. På grunnlag av konflikt-historiene i kulturminnevernet er det legitimt å hevde at det erfaringsmessig kan oppstå praktiske problemer om dialog i det sosiale handlingsrommet, og at dette kan svekke respekten mellom partene. Skjervheims budskap er at det instrumentalistiske mistaket ikke bør forekomme i kulturminneforvaltningen. Kulturminnevernet bør ikke legge til grunn teori og foreta teknisk-pragmatiske handlinger som målrettet og målbart kan overkjøre andre aktører ensidig. Det kan oppstå slitasje som skjerper det sosiale klimaet mellom aktørene. For kulturminnevernet kan dette føre til praktiske problemer med gjennomføring av verneplaner eller for landbruket med iverksetting av nydyrkingstiltak.

Oppsummering

På grunnlag av Skjervheims analytiske handlingsmodell kan vi slutte at kulturminnevernet er et virksomhetsfelt der praksis har stor betydning og det teknisk-instrumentelle er sterkt tingliggjort. Det pragmatiske perspektivet er rettet overfor sporene i landskapet og det praktiske perspektivet overfor medforvalterne er usynliggjort. Tingliggjøringen av det menneskeskapte sporene kan lett skygge for forvalternes tolking av det teoretiske grunnlaget som kulturminnevernet bygger på. Det er mulig å se at bønder kan komme i en tilstand av opprør siden det er vanskelig å skille faktiske handlinger fra hverandre i praksis. Det er her det kan skjære seg mellom partene. Medforvalterne bør i utgangspunktet heller ikke beskyldes den ene eller andre parten for uklar, liten eller dårlig kulturforståelse. Kulturminnevernet forvalter ting dårlig når det forvalter aktører og brukere dårlig. Aktørene kan reduseres til redskap for bruk ved bevaring av ting som enten forekommer som faste kulturminner i landskapet eller løse kulturminner i museene. Kulturminnevernet risikerer å gjøre halve forvaltningsarbeidet ved virksomheten dersom den andre vegrer seg, og kan beskyldes for dårlig yrkesideologi med en maktutøvelse som er lite gjennom-siktig, åpen og sensibel for fornuftig kritikk (Skjervheim 1984).

I kulturminnevernet er det en sterk fokusering på tingenes rettmessige plass i landskapet. Kulturminneforvaltningens byråkrat er redusert til en skjult dimensjon i kulturminnevernets lovgivning (jf. 4.3.). For kulturminneforvalteren er det en naturlig innstilling å sette kulturminne framfor menneske først (jf. 4.5.1.). Dette kan medføre at aktører og brukere kommer i klemme i det sosiale samhandlingssystemet. Det kan settes absolutte grenser for mål og midler i kulturminnevern og i landbruk. Det kan imidlertid ikke settes absolutte gren-

ser for de sosiale aktørenes kulturforståelse av de praktiske samhandlingene i landskapet. Med andre ord kan det ikke settes absolutte grenser for aktørenes forståelse av hverandre. Ovenfor er det foreslått at kulturminnevernet i sterkere grad bør rette søkelyset mot den etiske siden ved vernet i forhold til det juridiske verdisynet som ligger til grunn for aktørenes samhandling (jf. 4.3.). Det er foreslått at denne veien bør gå til den andre (jf. 3.6.), og er ingen enkel oppgave. Kulturminnevernet står overfor en kompleks struktur der det er lett å gå i kryss og komme i ubalanse. Innstillingen til den andre er rettet flere veier; først til alle sporene som skal erkjennes, transformeres til og vernes som kulturminner og kulturmiljøer, og deretter til aktører og brukere som skal forvalte kulturarven (jf. 2.1., 3.4.1., 4.2.-4.3.).

Analysen av kulturminnevernets kunnskapsteori og verdisystem har klargjort at mellom sporet og kulturminnet står medforvaltere som sosiale aktører. Det er de som skal løse den daglige oppgaven med å berede veien til sporene og gjøre kulturminner og kulturmiljøer tilgjengelige eller ikke for allmennheten. Siden veien til kulturforståelse går gjennom forståelse av den andre, kan det ikke - på tross av statlig målstyring (St. prp. nr. 52 (1984-85)) - settes absolutte målbare grenser for aktørenes samhandling. I følge Levinas etiske budskap eies ikke sporene verken av staten, bønder eller byråkrater (jf. 3.6.). Sporenes omskrivning til faste og løse kulturminner som historiske og rettslige verk i kulturen er riktignok både i statens kontroll og i det offentlige og det privates oppbevaring. Sporene er imidlertid tilgjengelige som lån utover den tidshorizonten som er vår egen, og overskrider alle sosiale rammer som loven setter for dagens vern av dem. Dette etiske perspektivet retter blikket på selve kjernen ved landskapskonflikter. I første rekke er det ikke arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som er problematisk i kulturminnevernet. Det er forståelsen av kulturminner og kulturmiljøer som spor (jf. kml. § 2., første ledd) (Lov 2001:5).

4.6. Vern av kulturminne som spor i miljøvernet

Visjonen for framtidens kulturminnepolitikk er at kulturminner og kulturmiljøer skal være kilder til opplevelse, utvikling og verdiskaping (NOU 2002:13). I de strategiske miljøvernmålene står det at kulturminner og kulturmiljøer skal sikres som ressurs og grunnlag for opplevelse av historisk kontinuitet, kulturhistorisk og arkitektonisk mangfold, gjenkjennelse og tilhørighet i hverdagen i tråd med en *bærekraftig utvikling*. (T 1208:3, min utheving). Bærekraftig utvikling betyr en utvikling som tilfredsstiller behovene til dagens generasjon uten å ødelegge mulighetene for at kommende generasjoner får dekket sitt behov

(St. meld. nr. 29:8).. Vi må se våre handlinger i et generasjonsperspektiv og være nøye når vi treffer valg som setter varige spor og påvirker våre etterkommeres handlefrihet og mulighet til å dekke egne behov, sogar til å overleve (Utenriksdepartementet 2002:5).

I lys av dette perspektivet skal kulturminner og kulturmiljøer forvaltes ut fra en samlet livsløpsbetraktning vedrørende de miljø- og ressursmessige konsekvensene av ombruk framfor bygging av nytt (T 1208:3). Vernet og forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer skal ha stor geografisk, sosial, etnisk og tidsmessig bredde (Riksantikvaren 1996:6), fordi de representerer kunnskaps-, opplevels- og bruksverdier (Riksantikvaren 1996:4) (jf. 4.5.). Vernet er det som skal gjøre det mulig å ivareta det samlede ansvaret for kulturarvens minner slik det er nedfelt i kulturminnelovens formål (Lov 2001:5). Dermed er det å verne er mer enn å bevare.

Vern som begrep blir gjerne sett i relasjon til bevaringsproblematikk. Det omfatter bevaring av vitenskapelige kilder (Hygen 1996:53-56, Lundström & Næss 1993), kulturarv (Myklebust 1988), landskap (Frislid 1989) og kulturminner (Lidén 1991). Å bevare kan bety både å beskytte og å fri mot ødeleggelse og fare (NRO 1937:306, NSO 1976:25). Dette er betydninger som til dels ligger innebygd i begrepet vern som forsvar mot uheldige inngrep (NRO 1957:3818). Det motsatte av bevaring er fornyelse. Å fornye betyr både å erstatte og å fortsette noe som gjennom en ansiktsløftende restaurering (NSO 1976:55), og faller vel så gjerne som begrepet bevaring inn under vernets ansvar om å ivareta kulturarven. Med andre ord har begge begreper - bevaring og fornyelse - en dobbelthet av tilsynelatende samvirkende og motstridende meninger som kan virke tilslørende. Vernets potensiale er både å binde og å frigjøre (jf. kml. § 3., § 9.) (Lov 2001:5, 9-10). Vernets betydningsinnhold viser at miljømålene for romlige konflikter har en kulturell mening som virker sammensatt og går i to retninger. Hvordan er miljøvernets premisser for den bindende eller frigjørende virksomheten i forhold til vernet av kulturminner og kulturmiljøer som spor (jf. 3.6., 4.4.)?

Kulturminnevernet er på linje med museer en del av realiseringen av det moderne som prosjekt (Vestheim 1994). Lyotards kritikk av det moderne viser at institusjonen kulturminnevern som del av det moderne er en med- og motspiller i utbredelsen av politiske friheter som teknikk, vitenskap og kunst. Det er en del av den vestlige troen på framskritt, fornyelse og utvikling mot det bedre (jf. 4.2.), en prosess som skulle frigjøre menneskeheten fra despoti, uvitenhet, barbari og elendighet (Lyotard 1987:103). I relasjon til det moderne framtrer kulturminnevernet i bunn og grunn som del av et omfattende frigjøringsprosjekt. I følge Lyotard er dette imidlertid en frigjøring med et ideal som har forfalt. Idealene er blitt uklare, og utviklingen klarer ikke å oppfylle dem fordi

mennesket ikke vil eller kan mestre friheten. Utviklingen går en annen vei enn frihetsidealets visjoner. Teknikk og økonomi har gått av med seieren som en av modernitetens sterkeste drivkrefter for samfunnsendring (Lyotard 1987:103-104). Dette går fram av miljøvernets kart over hvilke drivkrefter som produserer verdier i samfunnsutviklingen og påvirker ressursene i det globale miljøet. Der erkjennes det at mange av miljøutfordringene ligger innenfor landets egne grenser (T-1208). På dette kartet forekommer det fire verdier; befolkningsvekst, forbruksvekst, teknologi og handel.

Samtidig er kulturminnevernet en historisk representant for en bred motstand mot modernisering. Det er en reaksjon på industrialisering og endring av landskap og natur (Schama 1996, Thomas 1983). I kulturminnevernet har det vært en inngående drøfting av hva det historiske vernet består i (Trøim 1999, Hygen 1999, 1996, 1995, Sobotta & Guriby 1995, Lundström & Næss 1993, 1988, Indrelid 1994, 1993, 1991, 1990, Lidén 1991, Lillehammer A. 1991a, Myhre B. 1991b, 1985, Bjerck 1989, Magnus et al. 1987, Bertelsen et al. 1986, Parker 1980)¹, og hvordan kulturminnevernet skal forholde seg til andre samfunnsinteresser som truer kulturminner (NOU 1982, St. meld. nr. 39). Kulturminnevernet har derimot vært lite opptatt av å bearbeide *motstanden mot at det ikke skal skje noe* i forhold til det under at noe skjer og respekten for begivenheten (Lyotard 1987:105, min utheving). I dette ligger det å ikke vende ryggen til nye uttrykksmidler og innovasjoner innenfor teknikk og vitenskap, eller å lukke seg inne i et elfenbenstårn. Det betyr en mottakelse og bearbeiding av det nye som kommer ved å prøve om identifisering er mulig (Maalouf 2000) (jf. 2.1.). Når kulturminnevernet samordnes med miljøvernet, ser vi at det er lagt overordnet vekt på opplevelse (NOU 2002:13), dvs. å leve til noe hender (jf. 4.2., 4.4.). Med andre ord er det som om det moderne mennesket forholder seg til det som finnes inntil noe hender, og deretter mottar eller avviser det begivenheten, dvs. om det kan og vil forstå det nye. En viktig forutsetning for å kunne forstå, er imidlertid å finne ut hva det nye er (jf. 3.5.).

Ved inkluderingen av kulturminnevernet i det nyetablerte miljøvernet i 1973 (Parker 1980:11) ble det stadfestet et kulturbegrep som legger vekt på menneskers samhandling med omgivelsene (jf. 3.3.1.) Dette kulturbegrepet er forklart i forhold til variabler som teknologi sett som materiell kultur, organisasjon og åndelig kultur (Torvanger et al. 1994:11). Et slikt kulturbegrep tåkelegger at det har utgangspunkt i årsaks- og virkningsmodellen for det dynamiske kulturbegrepet der kultur er endring. I arkeologien har det tilknytningspunkter til det prosessuelle kulturbegrepet i motsetning til det normative kulturbegrepet der etikken er en del av kulturen (jf. 3.3.). I dag er imidlertid begge kulturbegreper i krise. Hos Levinas er etikken satt som en domsfeller overfor kulturens og his-

toriens verker, og dette utfordrer aktører og brukeres holdninger overfor både ”den andre” og ”den andre i det andre” i kulturen og historien som er grensesettende på en ny måte (jf. 3.6., 5.1.). Det framstår et paradoksalt bilde av et kulturminnevern som står midt opp i en kritisk drakamp med å ta imot og bearbeide fornyelsen av miljøet i forhold til tradisjonen i kulturen. Denne kampen står mellom det ønskelige at det ikke skjer noe som enten ødelegger kulturminner og kulturmiljøer (ingen endring) eller ikke stopper fornyelsen (endring). Det springende omdreiningspunktet for samfunnet er vurderingen av konsekvensene ved ombruk framfor bygging av nytt (T-1208:3) i forhold til visjonen om opplevelse, utvikling og verdiskaping (NOU 2002:13).

Dette er ingen ny erkjennelse. Det er uttrykk for en kulturforståelse som går som en rød tråd gjennom tidligere utredninger om kulturminnevernet (St. meld. nr. 39, NOU 1982). Tilpasnings- og ombrukstanken i form av en sammenstilling av gammelt og nytt ligger innebygd i kulturminnevernets ideologi, men skaper uro. I NOU 1982 slås det fast at vernet av fornminner er på vikende front i tråd med sanering av landskap og bebyggelse etter den andre verdenskrig. Saneringen bygger på ideen *om å skape nytt fra grunnen av* i den fysiske planleggingen og miljøutformingen som følge av den generelle samfunnsutviklingen. Det sterke presset er stort og virker bekymringsfullt overfor det store tapet av ny kunnskap *om svakt markerte fornminner og fornminner under bakken som bare kan lokaliseres av kvalifisert personale ved befaring* (NOU 1982:51-51, 60, min utheving). Vi har å gjøre med en form for kulturminner der tilgjengeligheten er problematisk å erkjenne som fenomen i landskapet (jf. 4.5.). De er ikke-steder for de fleste, også spesialister som nå og da kan være innom dem (jf. 2.4., 3.6.). I følge NOU 1982 er så lite som 10% av kulturminnene så tydelig markert at de er med på å prege landskapet. Siden slike elementer ofte er de eneste bærere av kunnskap om menneskelig aktivitet i eldre tid, er forvaltningen også prinsipielt forskjellig fra forvaltning av naturressurser (NOU 1982:75).

Denne oppfatningen av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er uttrykk for et særdrag ved forvaltning i miljøvernet. De er enestående som middel til tolking av menneskeskapte spor etter fortiden i landskapet, og har et særskilt vern i forhold til andre kulturminner og kulturmiljøer. Ovenfor har vi vist at kulturminneforvalterne har en uløselig dobbeltrolle som oppdagere og bevarere (jf. 3.4.), og har en kulturforståelse som kan virke politisk motstridende. Dobbeltvidigheten er imidlertid lite påaktet i miljøvernets strategier. Miljøvernet har isteden avgjort at arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer på linje med andre miljøressurser skal være grunnlag for opplevelse, gjenkjennelse og tilhørighet (T-1208:3). På den måten er slike kulturminner og kulturmiljøer et ledd i en

begrenset forståelse av omgivelsene. Vernet av dem er enten bevisst usynliggjort eller omgått ved å sette kunnskapsbærere om sporene i klemme, det være seg for både byråkrater og bønder. Det tas for gitt, eller erkjennes ikke fullt ut, at kunnskap er en forutsetning for opplevelse, gjenkjennelse og tilhørighet (jf. 3.5., 4.2.). Den enkle forklaringsmodellen om at opplevelse av et kulturminne = vern + kunnskap tilkjenner at uten kunnskap reduseres opplevelsesverdien (Karlberg & Eriksson 1995:27). Miljøvernet viser i strategiene at det ikke fullt ut har forstått meningen ved de arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som spor. Det dreier seg om spor og ikke utelukkende om bygninger og ruiner. Det har heller ikke vurdert konsekvensene av ombruk eller fornyelse av miljøet fullt ut (T 1208:3). Miljøvernets etiske valg består i enten å bevare eller slette sporene i landskapet, eller la og ikke la de gå over til ombruk som gjenstander i museale samlinger (jf. 3.6.). Ved sletting av sporene kan miljøet fornyes. Når miljøet bevares, er da fornyelsen forflyttet til andre steder og transformert til en annen potens?

Det samlede kulturminnevernet her til lands er et bredt saksfelt med mange nivåer og en fastlagt terminologi som er under omprøving og fornyelse, og derfor tidvis uklart. Innenfor kulturminneforvaltningen råder det til dels en faglig og flytende begrepsforvirring. Vi kan her vise til det juridiske skillet mellom såkalte eldre og nyere tids kulturminner og med innføring av nye perspektiver for framtidens kulturminnevern (NOU 2002). Vernet omfatter både kulturminner og kulturmiljøer i landskapet. Et forholdsvis nytt begrep er kulturmiljø som innebærer en utvidelse av vernet til områder der kulturminner inngår som del av en større helhet og sammenheng (Lov 2001:5). Dette er en følge av en gradvis utvidelse av kulturminnebegrepet fra enkeltobjekter til større helheter og miljøer (Hygen 1996:14). Det er et resultat av natur- og miljøbevegelsens oppslutning i norsk opinion som i løpet av 1960-årene satte fram ønsker om en statlig samordning og styrking av dette vernet (Jansen 1989:39, 44, 129), og der siktet var en langsiktig ressursforvaltning (Parker 1980:11).

I løpet av 1990-årene har kulturminnevernet innført fornyelse av begrepet for den typen kulturminne som tradisjonelt har gått under betegnelsen fornminne (Riksantikvaren 1991:1) (jf. kap. 1, 4.1.). Fornminne er blitt samordnet med de øvrige kulturminnene og kalt arkeologisk kulturminne (NOU 2002:40,193-194). Det defineres nå som automatisk beskyttet (NOU 2002:60), og er etter kulturminneloven legalfredet (NOU 2002:180, Lov 2001:4-12) i motsetning til vedtaksfredete kulturminner fra nyere tid (NOU 2002:14). De nye forvaltningsbegrepet tilkjenner at slike beskyttede kulturminner står i en særstilling. Fornminner er også definert som alle slags minner i landskapet erkjent gjennom arkeologisk metode (Trøim 1999:11). Legalfredete kulturminner er gitt en

lovavgrenset og juridisk ramme for det automatiske vern der alderskriteriet veier tyngst (NOU 2002:60). Vernet gjelder *alle spor* etter menneskelig virksomhet (jf. kml. § 2., første ledd) (Lov 2001:5, min utheving). Sporene er eldre enn 1537 e. Kr., med unntak av bygninger foreløpig eldre enn 1650 e. Kr. (NOU 2002:180). Selv om fornminne nå indirekte omfattes av begrepet arkeologisk kulturminne (NOU 2002:40), bør imidlertid det arkeologiske metodiske defineres uavhengig av alder. Det bør representere alle fysiske spor i og under markoverflaten som vi kan erkjenne ved hjelp av tverrfaglige metoder der arkeologi inngår som del av søke- og utgravingsmetodene (jf. kap. 1, kap. 5). Mens forvaltningsmessige begreper som kulturminner og kulturmiljøer er knyttet til det etiske, juridiske og politiske vernet (jf. 4.3.), er sporbegrepet en annen betegnelse. Det hører inn under det epistemologiske grunnlaget for kulturminnevernet og er knyttet til kunnskapsproduksjon og forskning (jf. 3.6.). Det vil si det som gjør det mulig å bekrefte eller avkrefte om det er mulig å finne spor, om det er kultur eller natur osv. I følge Levinas er det disse sporene som er betydningsbærende:

”Sporet er rommets innfellelse i tiden, punktet hvor verden skrånar mot fortid, mot tid. Denne tid er den Annens tilholdssted — I et hvert spor som noe empirisk har etterlatt seg idet det gikk forbi, er det - utover det det kunne bli til - bevart noe av sporets betydningskraft. Det er mulig bare fordi det befinner seg i sporet av dette som gikk forbi” (Levinas 1996:75, 76).

Hva slags kraft er det i betydningen av sporene som del av omgivelsene i miljøvernet? Kulturmiljøbegrepet medfører at de fysiske sporene etter menneskelig virksomhet i miljøet erkjennes i landskapet. De fysiske sporene plasseres i forhold til omgivelsene på en annen måte en tidligere og tvinger fram andre metoder å oppfatte og håndtere relasjonene mellom natur og kultur og kultur i forhold til kultur. Dette er synlig når for eksempel den kulturminneforvaltende arkeologen finner det nødvendig å skille mellom sporene i landskapet og begynner å bruke begreper som kulturspor i forhold til områder med negative data (Bjerck 1989:22). Dette går fram av kritikken overfor fagmiljøets sendrektighet mot å ta i bruk metodikk som kan styrke kunnskapsbasen for fornminner i jordbrukslandskapet (Løken et al. 1996). I særlig grad utfordrer det miljøvernets bærekraftbegrep når det gjelder kulturminner og kulturmiljøer som er arkeologiske innenfor norsk og samisk kulturminnevern.

Ved at begrepet bærekraftig er knyttet til utvikling (bærekraftig utvikling), er kulturminnevernet blitt en del av det globale miljøvernet. I tillegg er kulturminnevernet en del av verdenssamfunnets politiske orden for vern av den menneskelige verdensarven (Unesco 1985, WHC 1997). Et velkjent problem i hele Vest-Europa og EU's landbrukspolitik er landbrukets negative effekt på overleveringen av de fysiske sporene i landskapet (Willems

1998:300-301). Nye prioriteringer som gjør landbruket mer følsomt overfor de kulturelle aspekter i omgivelsene, er vesentlige spørsmål. Har denne fornyelsen fått følger for miljøvernets målsetning om en bærekraftig utvikling for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer? 178 av stedene for den prioriterte verdensarven ligger i Europa og 4 lokaliteter ligger i Norge, men bare et av disse er et arkeologisk kulturminne i et kulturmiljø (WCR 1998:481, 392, tab. 7, 30) (Jiepmaluokta/Hjemmeluft i Alta kommune i Finnmark). Det er nødvendig å stille spørsmål hva bærekraftig utvikling innebærer for kulturminner og kulturmiljøer som spor.

I følge Stortingsmeldingen er bærekraftbegrepet sammensatt og består av sosiale, økonomiske og økologiske aspekter. I følge Unesco står bærekraftig utvikling for et multidimensjonalt problem. Det innebærer ansvarlig adferd overfor kommende generasjoner, men at dette skal også tilfredsstillende dagens generasjoner. Det betyr at forholdet mellom tradisjon og fornyelse kommer i fokus på en annen måte enn tidligere. Det dominerende synet om å skille økologi fra kulturmiljø, natur fra kultur, er en reduksjonistisk oppfatning av ressursbruk i forhold til naturen. Det er et syn som overser den kulturelle meningen og de tradisjonene som er knyttet til mennesket som forvalter av ressursene, og der kulturell variasjon og lokal kunnskap er viktige stikkord. Kultur er sett som endring, men ikke endring for enhver pris (Unesco 1996:206-214). Dermed settes det gjennom bruk av bærekraftbegrepet grenser for de kulturelle endringene i landskapet.

Bærekraftig utvikling er også et begrep som er underveis til å få en klarere mening. Framtidens generasjoner skal være med og gi det et innhold og en betydning i forhold til en overordnet målsetning der mennesket er en del av naturen. Målsetningen for en bærekraftig utvikling kan sammenliknes med en form for politisk utopi som på grunnlag av moderne teknisk-naturvitenskapelig tenkemåte har en hovedtendens å se bort fra totalitetsproblematikk. Tenkemåten overskrider grensene for det som er mulig i historien, fordi den bygger på en viss type naivitet. Det oppstår fenomener som har en type logikk med virkninger som strir mot den gode tanke, og uten at aktørene vil det, og ofte uten at de helt skjønner hva som skjer (Grimen 1997:222-223, 236-237, Skjervheim 1996).

Visjonen om en bærekraftig utvikling er en del av globaliseringsproblematikken i alle dens aspekter; økologiske, økonomiske, sosiale, kulturelle og politiske. Den konfronterer dagens mennesker med begrepet den globale kultur og artikuleres gjennom nettverk som er preget av en allestedsnærværende urbanitet (Lund 1998:43). Gjennom det globale begrepet utfordres norsk kultur på en måte som får enkelte til å hevde at kulturforståelsen er pervertert og forskrudd. Norsk kultur er falsk fordi den egentlig består av en mengde museale kulturer eller kul-

turminner som representanter for en ekstrem fragmentering av selvste livet (Lund 1998:42-43). Det globale er en fiksjon, en verdensforestilling som står for en måte å gjøre seg stor og mektig og komme overens med hverandre på (Lund 1998:44). Hva er det som representerer det sterke som visjon i miljøvernet?

Innenfor rammeverket av den bærekraftige utviklingen er den globale miljøvisjonen formulert som en framtid for kulturarven i landskapet (NORD 1996:222). Det er føyd til et program for landskapsbilde og *estetikk* (St. meld. nr. 29:44, 135-139, vedlegg 8, St. meld. nr. 61, min utheving), et politisk grep som i bokstavelig forstand henger etter som et redaksjonelt etterslep. I Stortingsmeldingen om regional planlegging og arealpolitikk har kulturminner verken sammenheng med økologi, økonomi eller sosiologi. De hører inn under det skjønne i vår bebyggelse og andre kulturspor som vesentlige elementer i landskapet (St. meld. nr. 29:136, boks 8.2). Ved å legge vekt på det bærekraftige som estetikk betyr det at vernet av kulturminner bør bygge på en *kunnskap som kommer gjennom sansene ved opplevelse eller erfaring* (A&GKL 1996:577-578, min utheving). Normativt kan vi oppfatte det skjønne som at kulturminner er opphøyde og verdifulle på linje med det nyttige og moralske. Vi forutsetter at slik kunnskap gir bevisstheten muligheter til å bearbeide konflikter gjennom den estetiske dimensjonen og prøve ut løsninger på motsetningene i samfunnets politikk (Smyth 1996/1997).

Når det estetiske er gjort til det sterke målet for landskapets visuelle uttrykk, er det i miljøvernet derfor et bearbeidende og forsonende aspekt om tilpasning og tilvenning til omgivelsene. Siden miljøvernet i utgangspunktet definerer kulturminner som del av omgivelsene og kulturen som del av naturen, betyr det at vektleggingen av det estetiske i miljøet skal bidra til å jevne ut motsetningen mellom natur og kultur. Det estetiske i kulturen kommer på høyde med naturen som verdi fordi naturlandskapet også har et visuelt uttrykk (jf. 5.3., 5.7., 7.4.). I miljøvernets overordnede hovedprinsipper er bærekraftig utvikling kopleet til mangfoldet i naturen og naturens tålegrense (Hegard et al. 1992:50). Dermed er det miljøvernets målsetning å bearbeide og forsonne det klassiske og motsetningsfylte skillet mellom natur og kultur, en oppfatning som kanskje er en viktig del av vår kultur (Klausen 1995:11), og å inkludere det kulturelle mangfoldet i naturens mangfold (jf. 3.3.).

I miljøvernet er det poengtert at samspillet mellom natur og menneske der mennesket samhandler med omgivelsene, er viktig (Torvanger et al. 1994:11). I vurderingen av behovene for kulturminnevernforskning er dette understreket som kultur i videste betydning. Miljø er resultat av et økologisk-kulturelt samspill, og forvaltningen av kulturlandskapet betraktes i et humanøkologiske perspektiv (Torvanger et al. 1994:11). Et slikt human-

økologisk perspektiv kan vi definere som synliggjøring av at studiet av levende organismer også omfatter det menneskelige som organisme i forhold til miljøet; det levende i forhold til de livløse faktorene i landskapet. I første omgang kan perspektivet virke som et idealistisk ønske om gjennomføring av et politisk grep for fornyelse. Ved hjelp av retorikkens kunst om kulturlandskapet er det miljøvernets strategi å forene motsetninger som definerer kultur som noe annet enn natur.

Vitenskapsteoretisk er det et spørsmål om og i hvilken grad et slikt perspektiv grunnfester relasjonen mellom natur og kultur som et årsaks- og virkningsforhold. Det er vist at forvaltningen av landskapet skjer ved hjelp av et instrumentelt grep som er pragmatisk (jf. 4.5.2.). De verneteoretiske rammene for kulturminner som spor er i miljøvernet utvidet med naturen som ståsted, et omvendt perspektiv i forhold til kulturminnevernet som har det menneskeskapt som ståsted (jf. kml. § 2. første ledd) (Lov 2001:5). Ved å si at noe utvides, definerer vi allerede noe som snevert. I denne sammenhengen står det snevre for spor etter menneskelig virksomhet. Handler kulturminnevern som estetikk i praksis om menneskets tilpasning til naturen eller det omvendte, tilpasning av naturen til mennesket, om mennesket er mer enn natur? Det vil si at forholdet mellom natur og kultur er noe mer enn et gitt forhold som bygger på årsaks- og virkningsforhold, og bør forvaltes på tilsvarende måte.

Miljøvernets vektlegging av bærekraftig utvikling der endring ikke bør skje for enhver pris, har tvunget fram et forsøk på fornyelse av kulturminnevernets ideologiske vernepolitikk. Ovenfor er det vist at dette har ført til en vektlegging av bevaring gjennom opplevelse, utvikling og verdiskaping (NOU 2002:1) (jf. 4.5.), og at det også er blitt en del av et samfunnsregnskap for kulturminnevern og kulturminner (NIBR 1991). Dette kan vi betrakte som et politisk grep med sikte på justering av det moderne som frigjørende samfunnsprosjekt; ikke for å endre dagens forvaltningssystem, men for å dempe støyen i samhandlingen mellom kulturminneforvaltningens brukere og samarbeidspartnere (NOU 2002:1, 202-203). Miljøvernet forvalter både natur og kultur (biologisk mangfold og kulturelt mangfold) som ressurser i landskapet og forsøker å forene kulturbestemte motsetninger mellom natur og kultur. I dette arbeidet legges det vekt på fornyelse av tradisjonen ved å samordne kulturminnevernet med naturvernet og plassere kulturminner som spor i nye rammer (Torvanger et al. 1994). Med andre ord er det et forsøk å bygge en politisk bro over to kunnskapskulturer - naturvitenskap på den ene siden og humaniora og samfunnsfag på den andre siden.

Ved bruk av vide kategorier som natur og kultur tilslører og skjuler ideologien i miljøvernet at vernet av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer erkjenningsteoretisk bygger på kunnskap (jf. 2.1.). Det være seg om

det er natur eller kultur eller begge deler som er den overordnede ordningen av landskapet. Kategoriene er hver for seg menneskeskapte og kulturelle konstruksjoner. Vern som tar utgangspunkt i kunnskapsoppbygging om hvordan naturen forvalter seg selv, er i videste forstand en naturforståelse. Det er imidlertid en kulturforståelse når det dreier seg om forvaltning av naturen. Det er menneskets forklaring av naturforvaltning (jf. 3.5.). Når miljøvernet derfor binder kulturminner og kulturmiljø til det estetiske i landskapet som det bærekraftige perspektivet for kulturelt mangfold, flyttes forvaltningen over til smakens motsetningsfylte område. Ovenfor har vi vist at det er innebygd potensialer for konflikt i et slikt vern (jf. 3.2.). Det viser til spørsmål om livsstil og forbruk som har sosiale forutsetninger (Østerberg 1995:18, Bourdieu 1995) (jf. 6.3.), og om konsekvenser av de drivkreftene som bestemmer samfunnsutvikling og påvirker det globale miljøet (T -1208). Det oppstår et logisk hull i mulighetene for argumentasjon om vern av det som faller utenom det skjønnne i landskapet, og å kunne gi dette en bærekraft der det er mulig å utvikle teknisk-instrumentelle målestokker for tålegrenser (jf. 3.6., 4.5.2., 4.7.).

Fra en kulturvitenskapelig synsvinkel er det viktig å påpeke at undersøkelser av årsak- og virkningsforhold er en begrenset metode for å forstå mangfoldet i alt det menneskelige (jf. 3.5.). Hvordan er det med forventningene til det uforståelig uforklarlige som ligger forut for eller utenfor dagens erkjennelse av sporene i landskapet (jf. 3.6.)? Hva med troen på eller følelsen for at det som knapt nok eller ikke kan ses av det blotte øyet, kan finnes et sted i terrenget? Stein Ringen har definert følelse på følgende enkle måte:

"En følelse er en kunnskap du tror på - en visshet som du opplever som en grunn til å mene noe eller til å handle på en bestemt måte. Det er denne kombinasjonen av kunnskap og tro som er forklaringen på at følelsene beveger, at kunnskap ikke er nok (Ringen 1999:31).

Dette forenkler ikke relasjonen mellom årsak og virkning at de mest sårbare kulturminneressursene - sporene - ofte glir i ett med naturen i synsfeltet eller slett ikke er synlig i terrenget. De kan ikke sanses og bevege seeren, ei heller bearbeides som estetiske objekter på linje med kulturminner og kulturmiljøer som er synlige i landskapet. Kunnskapen om og opplevelsen av sporene er og blir annerledes. Sporene kan være til stede i folks bevissthet forut for kulturminneforvalterens oppdagelse av dem. De kan være del av jordforvalterens tause kunnskap om det som finnes i landskapet og i jorda på garden (jf. 6.4.2.). De kan være del av en arkeologisk referanseramme for kunnskap som gir mulighet for å stille prognoser, men også for antakelser, en erfaringsbasert teori som setter aktøren på sporet (Hagen 2002:224) og gir tro på at det kan være der (jf. 5.5.5., 5.6. 6.4.2.). I møte med de kunnskapsbærende sporene virker miljøvernets fornyende grep mer

som keiserens nye klær enn som et revolusjonerende tiltak for vern. Den bærekraftige utviklingen for kulturminner og kulturmiljøer som spor synes å være et paradoks. For å sikre kunnskapskilden synes det enkleste valget først å fristille, og dernest å forkaste eller tilføre sporene en ny omløpsverdi ved eventuelt en overføring fra faste til løse kulturminner i museene. Dermed transformeres sporene til kunnskap- og opplevelsesverdier for allmennheten, og får en bruk som konstruerer nye miljøer i utstillingsøyemed (Lillehammer G. 1995:53-55).

Det diffuse feltet mellom det kjente og det ukjente, mellom det sikre og det usikre, gjør kulturminner og kulturmiljøer som spor mer sårbare for tilsiktete eller utilsiktete inngrep. Er miljø i et økologisk-kulturelt samspill mellom natur og kultur mulig å realisere ut fra slike forutsetninger? Er det forenlig eller uforenlig med et estetisk prosjekt for kulturminner og kulturmiljøer som spor? Når et kulturminne som spor skal vurderes normativt utelukkende ut fra estetiske kriterier som verdifulle og opphøyd, må det i arealplanlegging avgrenses i forhold til det nyttige og moralske. For kulturminner og kulturmiljøer som spor innebærer det bærekraftige at de må vernes slik at de kan være til nytte i samfunnet. De må forvaltes slik at verdiene ikke går tapt eller at mangfoldet forsvinner (Hegard et al. 1992:51). De må skjottes i betydningen forvaltes, passes og pleies av noen slik at inngrep kan unngås. Spørsmålet er om det er mulig når tilgjengeligheten er begrenset til en kunnskap som er taus for bonden eller spesialisert for byråkraten.

Oppsummering

I miljøvernet er vektlegging av estetikk ved kulturminner og kulturmiljøer knyttet mer til opplevelsen av, troen på og følelsen for kulturarven i det bebygde landskapet enn til kunnskap som viten om sporene i landskapet (jf. 2.1., 4.2.-4.3.). Vektleggingen av opplevelse som middel til å nå målet om en bærekraftig utvikling, framstår som et etisk problem om meningen ved og betydningen av kulturminner og kulturmiljøer, og setter vernet av den folkelige kulturarven i høysetet. For å opprettholde overlevels- og overføringsverdiene i landskapet (Johansen et al. 1994:47), inngår kulturminner og kulturmiljøer i form av spor og bygninger som del av et sektorovergipende vern. I miljøvernet er det forsøkt bygd bro over den klassiske konflikten mellom natur og kultur. Dette grepet usynliggjør konfliktene som aktører og brukere må hankses med overfor kulturminner og kulturmiljøer som er annerledes enn det bebygde landskapet. Arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er allerede beskyttet etter kulturminneloven (NOU 2002:60). I forhold til miljøforvaltningens målsetninger og politiske prioriteringer av bygningsvern (NOU 2002), er det grunnlag for å hevde at slike spor verdsettes mer som vitenskapelige kunnskaps- og opplevelseskilder i museene enn som utviklende og

verdiskapende kunnskaps-, opplevels- og brukskilder i landskapet. Vektleggingen av estetiske opplevelsesverdier fører til en asymmetri i kulturforståelsen av det synlige og det usynlige i landskapet.

En slik vektlegging skaper interne og eksterne interessekonflikter i kulturminnevernet. Konflikten virker både inkluderende og ekskluderende på grunn av skillet mellom det bebygde miljøets sansende skjønnhet og de historiske sporene som er annerledes. Med dette siktes det til de mer eller mindre synlige eller ikke-synlige kulturminnene og kulturmiljøene i terrenget. Praktisk samhandling viser at slike spor kan fremme ubehag i forhold til spørsmålet om det ukjente (jf. 2.1., 3.1.-3.2., 4.7.). Er dette fakta som først og fremst er full av akademiske historier (Pilskog 2000:138) og derfor utelukkende byråkratens problem? Er sporene en del av et annerledeslandskap som mer er til for den vitenskapelig disiplinerte kulturminneforvalteren enn for brukeren (jf. 2.1., 3.3.-3.5., kap. 5-6)? Slike spørsmål stiller miljøvernet som et bærekraftig samfunnsprosjekt på en hard prøve.

4.7. Vern av annerledeslandskapet

Kulturminnevernet er etablert som institusjon i staten og er en organisasjon som kritiseres for å virke fjern og abstrakt i folks bevissthet (jf. 2.1., 4.2.). Det er et ikke-sted i Augés begrepsbruk (jf. 2.4.). Det har intet ansikt, og kan til forveksling innta posisjonen som den andre i Levinas metaforbruk (jf. 3.6.). I samfunnet er kulturminnelovens etiske orden av landskapet et rettsstatlig prinsipp, og det er et verk som er overskridende i Levinas betydning av den humane orden (jf. 3.6., 4.3.). Kulturminnevernet har en fortid, en nåtid og en framtid, men som institusjon har det en oppgave og en levetid som overskrider forvalternes levetid. Det er større en enkeltmennesket og mer enn dets livsoppgave. Nasjonalstaten bygger politisk frihet på nærværet av befolkningens historie, og formulerer og reformulerer statens og folks identitet på grunnlag av ideologi og rutine om kunnskap (Opedal 1999:70-71). Så lenge denne prosessen fortsetter, vil det samlede kulturminnevernet kunne overføre virksomhetsoppgaver fra generasjon til generasjon. Dette kan likevel ikke skje uten at vernet av kulturminner og kulturmiljøer som spor er knyttet til produksjon av ny kunnskap om fortiden (Trøim 1999). Kulturminnevernet er avhengig av vitenskapelige søkemetoder og kunnskapsstatus om sporene for å kunne nå ny erkjennelse og stille prognoser om landskapskonflikter.

Med unntak av ruiner og byggverk handler vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i stor grad om vern av spor som vi skiller ut fra det mer eller mindre dagens bebygde landskap (jf. 4.6.). I mange tilfeller er sporene så lite synbare at de overses såvel av fagfolk som av

andre folk. De ser "naturskape" ut (Daugstad et al. 1999:489). Sporene som forekommer i terrenget, er ofte lite kjent. De er til stede som noe mer eller mindre udefinerbart, et forventet potensiale om det ukjente som kan *BLI TIL NOE* engang i framtiden. De kan oftest ikke skjernes på markoverflaten. Derfor er de problematiske å klassifisere og systematisere til noe nyttig for kulturminnevernet og folk flest. De er ingenting mer enn en forventning om at det kan finnes noe som kunne bli til noe for noen. I følge Myklebust er det "usynlige kulturminnet" en meningsløs begrepskategori som blottlegger et kunnskapsteoretisk problem. Forvaltningsprosessen forutsetter et begrepsapparat på grunnlag av basiskunnskap som kan suppleres etter behov, et analytisk redskap og et sett med administrative virkemidler, først og fremst et lovgrunnlag (Myklebust 1990:11).

I omtalen av "vitenskapsmannens politikk" har Lyotard påpekt at den er kjennetegnet av en tilbaketrekning fra virkeligheten og en oppdagelse av virkelighetens mangel på virkelighet. Det er derfor nødvendig å finne opp andre virkeligheter. Denne mangel på virkelighet er en drivkraft som finnes i det sublimes estetikk (Lyotard 1987:16-19). Dette er en sterk og splittet sinnsstemning som inneholder både lyst og ulyst som følge av motsigelse, og er en konflikt mellom subjektets evner til å forstå noe abstrakt og evnen til å framstille noe i virkeligheten. Når vi overfører tanken om det sublimes estetikk til kulturminnevernet, er det mulig å presisere problemet ved den estetiske målsetningen i miljøvernet. Den kjennetegnes ikke bare ved vektlegging av det skjønnne i landskapet, men har også avstand til tanken om at kulturminner og kulturmiljøer som spor kan gi følelse av behag eller ubehag, alt etter om det som er i terrenget er synlig eller ikke.

"Ikke-synlige kulturminner — er bare i svært liten grad kjent på forhånd, og dukker ubehagelig ofte opp som utmerkete minefelt når antatt "problemfrie" områder skal bygges til boliger" (Bang-Andersen 2002:180).

Med andre ord kan kulturminneforvalteren selv fatte og få brukere til å fatte hva sporet er i virkeligheten. Det blir imidlertid problematisk når det som gjøres forståelig for folk, ikke kan ses og vises fram som klare og entydige bevis. Sporet som ikke er synlig på markoverflaten er derfor et godt eksempel på den konfliktfylte behag-ubehag relasjonen ved det sublime. Et ikke-synlig kulturminne er etter Lyotards begreper *en negativ framstilling*. Sporet på overflaten er formløst og finnes bare i fraværet av form (Lyotard 1987) (jf. 2.3.). Mangelen på mulighet til å framstille beviset eller indisiet for tanken, utvikler sublimes følelser. Konfliktsaker med lovbrudd der arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er så ødelagt at de er fjernet, er situasjoner der tanken på slike ikke-synlige spor kan vekke til live sublimes følelser hos forvalterne. Det viser at vektleggingen av det estetiske i kulturminnevernet er et

aspekt som griper dypere enn tanken på det skjønne i landskapsbildet. Det sublimе er knyttet til følelser som sitter i kroppen i form av kroppskunnskap (jf. 3.4.-3.5., 4.2.). Kan vi forvente at den sublimе følelsen er del av en naturlig innstilling i kulturminnevernet?

For å svare på spørsmålet, skal vi illustrere problemet ved å bruke eksemplet med søk etter spor under markoverflaten i forbindelse med forvaltning av ikke-synlige kulturminner og kulturmiljøer. I følge en relevant forvaltningskritikk som er reist (Løken et al. 1996), har søkemetodikk vært i bruk i europeisk arkeologi siden 1950-årene. Metodene er utviklet for å påvise og avdekke fornminner som ikke er synlige i terrenget i dyrket mark, og som står i fare for ødeleggelse ved utbyggings- og landbruksaktivitet. Mangelen på evne (og vilje?) til nyorientering i arkeologien har ført til ødeleggelser av arkeologisk kulturminner i lavlandet. Det er mange årsaker til dette; feilaktig oppfatning av perioden før Kr. f. med hensyn til fast gardsbosetning, styring av forvaltningsansvar mot funn og synlige fornminner i konflikt med utbyggingsplaner, utforskning av marginale strøk som fjellet ved hjelp av tradisjonelle metoder, og mengden av synlige fornminner i forhold til antall forvaltende arkeologer (Løken et al. 1996:10-12). Dermed står kulturminneforvaltningens konfliktløsninger i fare for å bygge på eldre paradigmer som er basert på foreldet fagkunnskap og begrepsapparat. De vil eksempelvis ha for snevre forståelsesrammer av det eldste gardssamfunnet (Opedal 1999:71).

På bakgrunn av den transformeringen som norsk arkeologi gjennomgikk fra 1960- og 1970-årene (Myhre B. 1985:181), er fagmiljøets rutinemessige reproduksjon av teorier (Opedal 1999:71) og sendrektighet i omlegging av praksis (Løken et al. 1996:10-12) et paradoks. Årsakene til dette kan være mange og sammensatte. Kulturminneforvaltningens behov for å kunne foreta gyldige beslutninger på grunnlag av kunnskapsstatus, kan gå i takt med forskernes behov for flytting av status for forskningsfronten og fornyelse av kunnskapsproduksjonen om sporene til enhver tid (jf. 3.3.-3.6., 4.5.). Når teoretisk fagutvikling kommer i ubalanse med den teknisk-instrumentelle gjennomføringen (jf. 4.5.), blir forvaltningens kunnskapsbehov en utløsende faktor i strevet med å opprette balanse. Vi ser dette klart i det historiske og politisk etablerte skillet mellom forskning og forvaltning (NOU 2002:171, note 6) (jf. 3.3.), dvs. i realiteten ved det administrative skillet mellom kunnskapsproduksjon og kildevern. Den tradisjonelle kulturminnefaglige kunnskapen tar utgangspunkt i de synlige egenskapene ved det historiske landskapet. Det faglige idealet innebærer tetting av kunnskapshull på grunnlag av sikre vitenskapelige kilder, og metodene for utforskning av slike kilder leder oppmerksomheten i retning av ”det urørte landskapet” (jf. 7.5.). Den kan gå til utmarksområder like uten-

for dyrka mark eller enda lenger fra sentrum for gardsbosetning, ofte til arealer utenfor det sentrale landskapet for landbruk. Den kan føre forskerne til kildemessige kunnskapshull, til et fravær av bevis som får konsekvenser for og lede til stagnasjon i utforskningen av eksempelvis de sentrale strøk i lavlandets bosetning. Når den sublimе følelsen tar overhånd og kommer til overflaten som konfliktfylt, finnes det likevel intet svar på hvorfor fagmiljøets teori og praksis er blitt konservativt og reproduserende. Kan vi få svar på dette ved å stille spørsmål om hvordan vektlegging av estetikk er blitt en ledetråd til de historiske sporene i landskapet både i forvaltningen og forskningen?

I forvaltningen såvel som i forskningen danner kartmateriale et dataunderlag for kunnskapsstatus over kulturminnebestanden. Siden 1960-årene er registreringsrapportene for Økonomisk Kartverk over kulturminner som er erkjent synlig på markoverflaten, og steinalderboplasser som kan stedfestes, merket med rune-R. Det er først fra siste halvdel av 1990-årene at ikke-synlige kulturminner er påført registreringene i forbindelse med digitalisering av kartmaterialet (P. Haavaldsen, muntlig meddelelse). I 2001 er det i Fornminneregisteret på landsbasis til sammen ca. 300 000 arkeologiske kulturminner, fordelt på 74 500 lokaliteter, og utenom store områder i utmark og fjellområder. Undersøkelser har vist at det for hvert arkeologisk kulturminne som er registrert, kan det være 20 ukjente (NOU 2002:193). Samtidig har forskningen hele tiden et større kunnskapsunderlag enn det som går fram av slike prognoser i forhold til registrerte kulturminner på kart. Med andre ord innebærer det at både forvalterne og forskerne er fanget i sansenes erkjennende nett (landskapet). Det viser hvordan dobbeltrollen som oppdager og bevarer kommer i konflikt, eller at deler av rollen er undertonet når det skal høstes av kunnskapens tre (kart og prognoser) (jf. 3.3.-3.4.). Dette går fram av følgende historiske overblikk.

Fra 1960-årene og framover arbeidet forskerne med å løsrive seg fra det eldre estetiske objektidealet om fornminner og utvide blikket til å gjelde kulturlandskapet (Trøim 1999:74, 80-81). De arbeidet med å utvikle søke- og registreringsmetodikken (Løken et al. 1996). De ønsket å finne fram til et velegnet begrepsapparat for det lite synbare eller udefinerbart usynlige i forhold til det synbare som er med på å prege landskapet. Erkjennelsen av problemene med de synbare sporene i det historiske landskapet trådte særlig fram i forbindelse med forvaltningsarbeidet med utvelgelsen av høyt prioriterte fornminner (Hagen et al. 1967:13). Det arkeologiske fagmiljøet fastslo at ingen kjente tallet på fornminner i Norge. Det skyldtes dels at alle fornminner som var synbare, ikke var registrert. Dels lå en rekke skjult under jord (flatmarksgraver, helleristninger og steinalderboplasser), og var på den måten unndratt registrering uten i forbindelse med omfattende

undersøkelser og utgravninger. Det var først i 1980-årene at kulturminner som ikke var så tydelige at de preget landskapet, ble tallfestet i kulturminnevernet. De ble den gang anslått til et antall på 90% av totalbestanden (NOU 1982:75.).

Det er viktig å merke seg at tallfestingen skjedde i forbindelse med en vurdering av kulturminnevernets forskningsoppgaver i forhold til andre samfunnssektorer, og i særlig grad i forhold til naturvernet. Det som i første rekke opptok fagmiljøet, var kartlegging av konflikter og desimeringsproblematikk som et samfunnsproblem (Bertelsen et al. 1986). Denne desimeringsproblematikken ble tydeligere i løpet av 1980-årene (Larsen 1990), og det ble klart at begrepet fornminne ikke var entydig definert. Fornminne ble oppfattet som dynamisk med muligheter til utvidelse av stadig nye typer i takt med at forskernes erkjennelse økte. En av de nye ledetrådene til den nye arkeologiske kunnskapsverdenen under markoverflaten var fossile dyrkningsspor (ardsporene) (Bertelsen et al. 1986:7-8). Slike spor var utsatt for en naturlig nedbrytningsspross som følge av erosjon, utvasking og forråtnelse. Den største nedbrytningsfaktoren var imidlertid menneskelig virksomhet (Bertelsen et al. 1986:14), og det ble foretatt beregninger av desimeringshastighet. Det totale antallet fornminner ble bestemt til en statisk mengde som var teoretisk definert og alltid forble ukjent, mens den kjente mengde var dynamisk med tilvekst og tap (Bertelsen et al. 1986:8). Det ble foreslått en reduksjon av fornminnebestanden på 1% i året, en tapsprosent som innebar at bestanden ville bli halvert i løpet 75 år (Bertelsen et al. 1986:11) (jf. 4.2.).

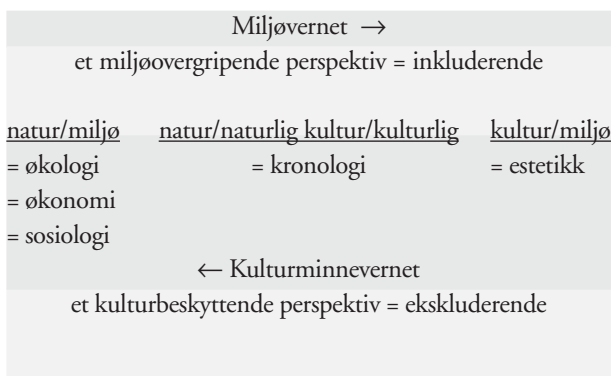
Framstillingen tyder på at den sublimе følelsen om fraværet av synlige bevis kom til overflaten og ble særlig tydelig i årene 1960-1980. Ovenfor har vi stilt spørsmål om følelsen også finnes som en grunnholdning og er produsert i kulturminnevernet (jf. 4.6.). Problemet som den kulturminnefaglige persepsjonen sliter med, skyldes i første rekke at kulturminneloven er en "gravhauglov" (Johansen et al. 1994: 30). Vernet forutsetter at kulturminnene er synlige i terrenget, og som følge av dette at registre og kartverk er sikre og pålitelige hjelpemidler i forvaltningen av kulturminneloven. Siden ingen skal gjøre inngrep i arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. 4.3.), setter loven grenser også for forskning i forbindelse med forvaltning av landskapet. Dermed kan vi forutsette at lovgrunnlaget kan være problematisk i forhold til utviklingen av den kunnskapsbasen som skal danne grunnlaget for begrepsapparatet i kulturminnevernets tilråding- og vedtaksunderlag. Vi kan konstatere at vernet tradisjonelt har vært knyttet til det synbare minnet som "alle spor" i landskapet, og at det har en historisk forankring i et ideologisk landskap som er sakralt og prestisjefyllt (Lillehammer G. 1994b:155-160, fig. 1-3).

Det automatiske vernet av arkeologiske kulturmin-

ner og kulturmiljøer innebærer juridisk at det ikke er nødvendig med et særskilt vedtak for å sikre fredning. De er fredet med en sikringssone; et belte på fem meter regnet fra ytterkanten og uavhengig av om de er registrert av kulturminnevernmyndigheten (Bjerck 2001:33). Det er straffbart å ødelegge, flytte dem mv. (Riksantikvaren 1991:2). En slik fredning er bare mulig dersom vi på grunnlag av kulturforståelse erkjenner at slike kulturminner og kulturmiljøer- synlige eller ikke synlige- er og bør være til stede i landskapet. Vernet er imidlertid også omvendt proporsjonalt med kulturminnelovens verdifastsetting etter alderskriteriet. Loven setter et tidsskille og splitter vernet av "gammelt" og "nytt" uavhengig av om sporene er fra før eller etter 1537 e. Kr. (jf. kap. 1., 4.3., 4.6.). Selv om miljøvernet bruker politiske grep for å få forvaltningen av natur og kultur til å virke sammen, finnes det indre strukturer i kulturminnevernets regelverk som trekker i ulike retninger og kan medvirke til produksjon og reproduksjon av sublimе følelser.

På overflaten kan arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer se mer ut som natur enn kultur i landskapet. I forhold til den nasjonale planen for bærekraftig utvikling er slike spor verken rendyrket økologi eller estetikk (jf. 4.6.). De er en slags naturlig kultur med kvaliteter som på grunn av alder er sunket i grus og nesten er gått tilbake til å bli natur (jf. kml. § 5.) (Lov 2001:5) (jf. 4.4.-4.5., 5.7.). Når majoriteten i tillegg forekommer under markoverflaten, får sporene en betydning som pseudo-natur alt etter om seerens kulturblick er spesialistens eller ikke (jf. 3.4.). I forbindelse med arealforvaltning kan kulturforståelsen av sporene lett falle mellom flere stoler og bli stående i et retorisk krysspress mellom aktører og brukere. Enten er de natur eller de er kultur! Det samme spørsmålet om krysspress kan vi rette til de kulturminnefaglige saksfeltene som produserer og forvalter kunnskap om sporene - arkeologi i forhold til miljøvern (jf. 3.3.-3.4.). På grunnlag av analysene i kap. 4.5.-4.6. kan vi betrakte slike krysspress som uttrykk for ulike oppfatninger av natur og kultur, gammelt og nytt, og synlig og ikke-synlig i landskapet. La oss se nærmere på dette krysspresset.

Miljøvernets målsetning er å drive et vern som er et sektorovergripende ansvar (Hegard et al. 1992) (jf. 4.5.). Overordnet sett vil det si at alle samfunnssektorer både privat og offentlig har ansvar for å ivareta miljøhensyn i virksomheten (Gaukstad 2002:134). Miljøvernet har et perspektiv som er miljøovergripende og inkluderer kulturen i naturen. En følge av kulturminneloven er at kulturminnevernet skal virke beskyttende i forhold til kulturminner og kulturmiljøer. Kulturminnevern innebærer derfor et kulturbeskyttende perspektiv som ekskluderer naturen i kulturen. Vi kan spissformulere dette ved å illustrere det strukturelle forholdet på følgende vis:

Illustrasjonen viser at det foreligger et potensiale for konfliktfylte og motstridende drakamper om interesser mellom miljøvern og kulturminnevern. Analysene ovenfor i kap. 4.5.-4.6. har vist at når miljøvernet inkluderer kulturen i naturen, legger det vekt på faktorer som økologi, økonomi og sosiologi. Når det inkluderer naturen i kulturen, er det kronologi (alder) som er vektlagt. Når det inkluderer kultur i miljøet, legger det vekt på estetikk og ekskluderer ikke-synlige kulturminner fra miljømålsetningene. I lovgivningen er alder (kronologi) det sentrale kriteriet for å skille gammelt fra nytt (før og etter 1537 e. Kr.) og det som ser naturskapt ut fra det som er bygninger. Det er estetikken i de bebygde miljøer som i særlig grad representerer kulturen i miljøvernets natur. Spørsmålet om det synlige i forhold til det ikke-synlige ender opp som en problemstilling om å kunne skille kultur fra natur. Med andre ord kan den sublimе følelsen med fravær av bevis og indisier oppveies gjennom å føre fram vitenskapelige fakta om alder for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som ikke eller i liten grad kan imøtekomme de estetiske idealene i miljøvernet. Dermed er det uklart hva slags overordnet verneverdi de eldste av landets kulturminner har i praksis, siden framføring av fakta kan lede til inngrep (jf. 2.1.). Det er også uklart selv i entydige situasjoner hver gang en dispensasjon møtes med et nei, eller en regulering med en innsigelse. Det er som om det ikke er nok at arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er vernet som følge av alder, og at de i kraft av loven er gitt en rettslig beskyttelse og en nasjonal verdi. Drakampen mellom slike interne krefter kan skape turbulens, lede til forvirring og medvirke til at sterke sublimе følelser kommer på overflaten og gjør seg gjeldende blant aktører og brukere (jf. 2.1.).

Begrunnelsen for vektlegging av alderskriteriet er at det ikke finnes andre kilder til kunnskap enn selve kulturminnet (NOU 2002:60). I begrunnelsen for vedtak etter kulturminneloven er det imidlertid i praksis ønskelig at det i dokumentasjonen plusses på en mengde kulturminnefaglige verdikriterier for å sikre kulturminnene en overføring til neste generasjon (jf. 4.5.). Det betyr at det som er annerledes i miljøet, skal gjøres mer likt det estetiske idealet for hva et kulturminne og kulturmiljø bør være normativt, og ikke kognitivt for hva det er i virkelig-

heten. Gjennom utøving av det kulturminnefaglige skjønnnet er slike verdier det nærmeste arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer kommer det overordnet bærekraftige som er av estetisk betydning i det visuelle landskapsbildet. I praksis er dette en skjønnsutøving av det skjønnne som et opphøyd potensiale for vern. Vi kan gå så langt som til å hevde at dette er miljøvernets grep for å kunne imøtekomme det ubehagelige i situasjoner som krever forsvar av vern uten at synlige spor kan foreligge i 90% av tilfellene. Ønsket om fravær av sublimе følelser synes å være en grunnholdning i miljøvernet. Vektleggingen av det estetiske idealet framstår som den eneste mulighet for oppfølging av den nasjonale strategien for en bærekraftig miljøutvikling (Utenriksdepartementet 2002). Valget av et estetisk ideal blir politisk forståelig, men det løser ikke problemet med dannelsen av sublimе følelser hos aktører og brukere (jf. 2.1.).

Det er grunn til å spørre om rekken av kategorier til fastsetting av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som verneobjekter, mer uthuler enn styrker det automatiske vernet. Arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er ressurser som ikke er reversible. Ressurser som er fjernet, kan ikke tilbakeføres til de opphavlige stedene i den tilstand de var før skaden og ødeleggelsen. De er ikke lenger en del av en det skjønnne og det skjulte i miljøet. Det er et faktum at alle slag som er tapt, er endelige i kulturminnevernet (jf. 3.6.). For arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer må vernet prøves igjen og igjen i det offentlige byråkratiet og for folkedomstolen. I denne kontinuerlige testen av samfunns- og livskvaliteter kan vi kanskje se vekk fra enkelte unntak som er unike, av internasjonal verdi eller er blitt folkelige nasjonalskatter og folkets kulturminner. Dermed er det et vesentlig spørsmål om svekkelsen av vernet også er en tilsøring av maktforhold til enhver tid. Vern er en kontinuerlig kamp om beskyttelse av samfunns- og livskvaliteter i forhold til andre der nye prøves mot gamle verdimål. De samfunnsorienterte relasjonene for verdifastsetting er lite undersøkt i kulturminnevernet (Lillehammer G. & Hygen 1992:53). Slik visjonen for framtidens kulturminnepolitikk viser (NOU 2002:13), er verdien av kjøpekraften for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer under kontinuerlig forhandling og reforhandling mellom offentlige myndigheter og allmennhetens interesser.

Oppsummering

Den sublimе følelsen av motstridende drivkrefter mellom behag og ubehag, lyst og ulyst er sterk i miljøvernet. Tilstanden er ikke utelukkende knyttet til kulturminneforvalterens direkte møte med sinte bønder eller til smerten ved arbeidets slit i forvalterens kropp (jf. 2.1.) Erfaringen med det estetiske perspektivet representerer dyptliggende og sammensatte krefter som er virksomme i praktiseringen av kulturminnevern i miljøvernet. Spørs-

i praktiseringen av kulturminnevern i miljøvernet. Spørsmålet om premisser for en bærekraftig utvikling nærmer seg antakelsen om at det i verneproblematikken er sterke spenninger mellom det normative og det kognitive, mellom visjon og virkelighet. Miljøvernets skjønnsideal setter aktører og brukere på vedvarende prøver. Spenningsene medvirker til å skape et turbulent felt mellom faglig og folkelig enighet og uenighet om verdier og kvaliteter: Om hva som er skjønt og uskjønt i det som finnes, hva som er mulig å finne, og hva som er ufravikelig borte.

Det turbulente feltet av motstridende interesser er et kraftfelt mellom samfunnsaktører og handler om sporenes betydning som kilde til kunnskap og til skjønnhet. Dette går særlig fram av forholdet mellom teori og praksis i vernet av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Både minnene selv og miljøene er sårbare for inngrep og press fra andre samfunnsinteresser. Situasjonen legitimerer det sterke og samlede vernet av de alderstegne minnene som unike kunnskapskilder, men forutsetter samtidig en kulturforståelse som opplever sporene som opphøyd skjønnhet. I mediasamfunnet er det skjønnene en sentral verdi, fordi det som er visuelt, er raskt og lett gripbart og forståelig for folk flest. Først i den senere tid har kunnskapsproduksjon av informasjon fått en høyere verdi i politiske målsetninger, men det er fortsatt lite synlig i bruttonasjonalproduktet (BNP)².

Ved vektlegging av den opphøyde skjønnheten vendes miljøvernets utadvendte ansikt vekk fra problemet med den negative framstillingen. På tross av en inkluderende miljøpolitikk ses det bort fra tanken på det som knapt kan skimtes i terrenget eller ligger skjult som ikke-steder over og under markoverflaten. Når majoriteten av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er lite eller ikke-synlige, er det er en klar diskrepans mellom målsetningen om vern av estetiske verdier og mulighetene for å kunne finne og sanse kvaliteter ved sporene i landskapets negative skjønnhet. I omtalen av plassen i framtidvisjonene for en ny vernepolitikk (NOU 2002) lyder det ingen stemmer, og det er intet talerør tildelt som kan målbære erfaringer med dette annerledeslandskapet. Vi kan konkludere med at miljøvernet i liten grad har fanget opp den årelange arkeologfaglige kritikken som er reist om kulturminneforvaltningen av slike spor. Miljøvernet har ikke tatt i mot utfordringen med å løse problemet med bærekraften og tålegrensen for det negative landskapets kvaliteter, og det kan heller ikke kommet andres erfaringer i møte på dette punkt (jf. 6.4.-6.5.). Isteden har det satt kulturminnevernet og kulturminneforvalterens kulturforståelse i en klemme om troverdighet (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:58) (jf. 2.1.).

5. LANDSKAPET

"The grass knows more than we do. It grows!" (Linklater 1938)

5.1. Glidende overgang til landskapets ikke-steder

Mellom natur- og kulturlandskap er det glidende overgang (jf. 4.7.,). Omformingen av landskapet er resultat av politiske, økonomiske, og teknologiske forhold i samfunnet. Mens naturen ofte kan ta det tapte tilbake, er det ikke slik for kultursporene som blir slettet. Graset brer seg. Skogen vokser over områder der tidligere tiders bønder dyrket jorda. Sporene blir liggende igjen mer eller mindre synlige på markoverflaten.

Vern av kulturminner som spor i landskapet er en konfliktfylt erfaring i kulturminnevernet (jf. 2.1., 4.6.). Med utgangspunkt i det supermoderne rommet er det i kapittel 2 reist spørsmål til historiens forsvinningspunkter, og om hva og hvor kulturkonfliktens ikke-steder er å finne. På samme vis som konflikt er en fysisk og mental tilstand (jf. 2.2.), er landskapets ikke-steder en fysisk og en mental tilstand for mennesket. Ikke-steder er steder som enten ikke står i fokus for eller forbigående er i aktørens interesse (jf. 2.4.). Det er stilt spørsmål om forvalterne godtar endringer av landskapet på ulikt vis (jf. 4.1.). I dette kapitlet er spørsmålene rettet til et spesifikt landskap og miljø på Jæren i Rogaland. Hvilken betydning har landskapet i et historisk perspektiv? Hva er miljøets ikke-steder, og hvordan er de blitt forvaltet i fortiden? Ved å betrakte landskapet på en slik måte, blir det metodisk mulig å de-sentrere problemstillingen om romlig konflikt. Vi følger opp Augés oppmodning om å lære av erfaringer og tenke rommet på nytt (jf. 2.4.). På dette trinnet i undersøkelsen gjør vi det ved å sette til side dagens konflikter for på den måten skape distanse og se erfaringene i kulturminnevernet på avstand (jf. 4.2., 4.5.2.). For å kunne nærme oss spørsmålene og få til en overgang fra teori til praksis, skal vi først oppsummere de ulike sidene ved problemstillingen som er analysert i kapitlene 3 og 4.

Kapittel 3 kaster lys over hva konflikt og kulturforståelse er. Dagens forvaltningserfaring framstår som en konfliktstruktur mellom to parter - kulturminneforvalterne og jordforvalterne (jf. 2.3.) - om interesser som er rettet mot håndteringen av det fysiske miljøet. Proble-

met er definert som en interessekonflikt om kulturminnes plass i landskapet (jf. 3.1.-3.2.). Ved å sette fokus på kulturbegrepet i et kulturhistorisk fag som arkeologi er det vist at fastpunktet for forskningen er skiftende - natur i forhold til kultur, og at det er vanskelig å håndtere. Det er et begrep som viser til endring, eller det kan ha en uklar mening. Det er et flytende begrep som er i bevegelse og er farget av omstendigheter i tiden og dagens samfunnsutvikling. Dette er et paradoks siden kulturminnevernet forbindes med bevaring av kulturarv, og arv er knyttet til tradisjon og reproduksjon framfor fornyelse og endring (jf. 2.1.). Den kulturminnefaglige forankringen kan være redusert, i krise eller i bevegelse i forhold til behovet for utvikling av praksis og bruksmåter som følge av en global identitets- eller en miljøkrise (jf. 3.3.). Det er liten sammenheng mellom teori som framstår som nytale (jf. bærekraftbegrepet) i forhold til praksis som sedvane (jf. bevaringsbegrepet) i miljøvernet (jf. 4.6.).

Den arkeologiske kulturforståelsen er - som all vitenskap - preget av idealiserte forestillinger (jf. 3.3.-3.4.). I det senmoderne samfunnet er kulturminner og kulturmiljøer blitt til kilder for forståelse av fortiden i nåtiden. Fortiden er teoretisert og tillagt betydning ut fra ulike forskningsidealer, men blir i dagens samfunn særlig utfordret gjennom møtet med den andre/den fremmede som kommer utenfra (jf. 3.4., 5.3., 5.7., 6.2.2.). Den naturlige innstillingen for praktisering av arkeologi er preget av oppdagerens forventninger om den andre som det nye (jf. 3.3.-3.4.). Arkeologens kulturblikk er rettet mot utforskning av det ukjente og det uforståelige som kan dukke opp som nye funn i landskapet (Lillehammer G. 1999a). Det synes å foreligge en kopling mellom vitenskapelig antakelse om det ukjente nye som kan vise seg i form av fenomener (spor), og oppdagelsen (funn) av vitenskapelig kunnskapskilder som må sikres for ettertiden. Kulturminneforvalteren som arkeolog har en blandet rolle der oppdageren og bevareren er uløselig sammenknyttet i en gordisk knute (jf. 3.4.). I samfunnet er oppdager- og bevarerrollen institusjonalisert. I kulturminnevernet er det opprettet institusjonelle skiller mellom forskning og forvaltning som er pragmatiske, tekniske og praktiske (jf. 4.5.2.). En av kulturminnevernets oppgaver er å

påvise steder for, klarlegge omfang av, og stille prognoser om landskapskonflikter. Så lenge det legges vekt på at forvaltningen skal være kunnskapsstyrt, kan verken statlige eller politiske grep bryte eller løse opp denne gordiske knuten. For knuten holdes vedlike av idealer som er vitenskapelige og forutsetter innovasjon og produksjon av ny kunnskap i forvaltningen.

Den konfliktfylte erfaringen i kulturminnevernet har gjort det vesentlig å klargjøre nærmere hva forståelse er (jf. 3.5.). Den arkeologiske kulturforståelsen er et tilbakeskuende og idealiserende kulturblikk, og reiser spørsmål om dette blikket leder til en nærsynthet som ser seg blind på etterlatte ting fra fortiden. Det arkeologiske kulturblikket er i teorien rettet mot å få kunnskap om en tilbaketrukket tid, men i praksis er ikke fortiden bak oss. Fortiden står foran oss i form av et forståelsesproblem som det skal finnes praktiske løsninger for, det være seg tanken på formidling (Hygen 1999, Lillehammer G. 1999b) eller forvaltning av framtidens landskap og miljø i arealforvaltningen (Johansen, Lillehammer G. & Hygen 1994). Men gjelder dette forståelsesproblemet utelukkende for det arkeologfaglige kulturblikket? Problemet dreier seg om mer enn forskerens tilbakeskuende historieforståelse eller kulturminneforvalterens kunnskap om juss og administrering av lovverk. Det finnes en folkelig motstand blant brukerne som har bakgrunn i lokalpolitiske reaksjoner på statlig og regional herre/tjenerholdninger og kolonisering av andres forståelse av fortiden (jf. 4.5.2.). Det er noen som later til å eie mer enn sitt eget (Haugesunds Avis 2000:4). Konfliktene begrenser seg ikke til forholdet mellom medforvaltere (jf. 2.1., 3.1.-3.2., 3.6.), men gjelder forholdet mellom ulike typer vernere (jf. 6.4.1.). Den tilspissete relasjonen omfatter en maktkamp mellom vernere med ulik forståelse av vitenskap og samfunn.

Forståelse er en grunnleggende menneskelig egenskap som er kvalitativ. Dette er kunnskapskvaliteter som er *i* oss, men som også har en verdi *for* oss. Vi kan motta kunnskap, og vi har fått forståelse gjennom overskridende handlinger overfor både natur og kultur ved forklaring og innlevelse (jf. 3.5.). Kunnskap om noe eller noen har en verdi for oss som vi enten eier eller kan ønske å eie eller ikke eie (jf. 4.5.1.). Det blir vesentlig å erkjenne at å få forståelse ikke nødvendigvis fører til overskridende handlinger. Det fører isteden til valg av og muligheter for å kunne sette grenser. Handlinger kan være farget av motiver om hva som mest sannsynlig er en fordel eller en ulempe for oss til enhver tid. Vi kan ta brukerens interesse for å tilkjenne kunnskap eller forholde seg taus til kunnskap om kulturspor i landskapet. Dette er holdninger som kan medvirke til å skape konflikt i medforvaltningen av kulturminner (jf. 6.4.2.). Fordi den enkelte aldri fullt ut kan forstå et annet menneske (Gilje & Grimen 1993), er det imidlertid grenser for forståelse.

Medforvalterne kan aldri fullt ut forstå hverandre (jf. 3.6.). Vi står isteden overfor spørsmålet om anvendelse av makt overfor det som er eid, den eller det som ønskes eid eller ikke eid av kunnskap om kulturminner og miljø. Det foreligger fare for objektivisering og misbruk av den andre for å oppnå kulturminnevernets målsetninger. Vi kan nevne spissformulerte eksempler som okkupasjon (feltarbeid) eller beslaglegging (ekspropriering) av den andres omgivelser såvel som erobring (datainnsamling) av den andres forståelse både av seg selv og omgivelsene (jf. 6.2.).

Om dette forståelsesproblemet er grunnlag for konflikt, er belyst nærmere i lys av Levinas kulturbegrep og betydningsteori (jf. 3.6). Utgangspunktet i Levinas filosofi er at menneskets higen etter å forstå seg selv, blir til gjennom den andre. Denne higen etter å *bli* til gjennom den andre plasserer kulturminneforvalteren i fortolkerens og formidlerens posisjon i forhold til jordforvalteren. I følge Levinas etikk er den andre grunnleggende forskjellig fra det vi et som ønsker å nærme seg den andre. I forholdet mellom etikk og kultur finnes det grunnlag for en dyp konflikt mellom mennesker om forståelse av hverandre. Denne asymmetriske relasjonen lar seg sosialt nivelere gjennom bruk av Levinas kulturbegrep, fordi kulturer befinner seg på samme nivå¹. Ut fra Levinas etiske målestokk innebærer det at menneskets higen etter å forstå seg selv blir til gjennom å ta ansvar for den andre og sette den andre først. Ut fra dette perspektivet er det at byråkraten bør utøve samfunnstjeneste i forbindelse med administreringen av kulturminner og miljøer. På det viset er det at bonden er betrodd jorda på garden for framtidens generasjoner. Det framtrer en tredje dimensjon og et nytt ståsted for den videre analysen.

Furbergs utlegning av forståelsesbegrepet argumenterer for at vi kan oppløse kløften mellom natur og kultur (jf. 3.5.). Dermed oppstår det metodisk sett et større, åpnere og friere rom for analyse. Vi kan oppfatte det menneskelige i den andre slik at det er knyttet til forståelsen av det menneskeskapte i omgivelsene. Den andre viser imidlertid indirekte til det andre, til det som omgir mennesket, det ikke-menneskelige i omgivelsene (Askedal 1996:189). Ovenfor har vi brukt Levinas tredje dimensjon om retningen mot den andre for å kunne inkludere også dette andre. Vi kan nå utvide den andre til å gjelde det andre, og vi kan gjøre det ved å sette den andre og det andre opp som et parbegrep. Siden postulatet i kulturminnevernet er at mennesket er en del av omgivelsene (jf. 4.3.), omskriver vi dette ved å si at menneskets higen etter å forstå omgivelsene går gjennom den andre i det andre. Dersom det er liten forståelse av det menneskeskapte i omgivelsene hos den andre, innebærer det en reduksjon av den andres kulturforståelse som kan være grunnlag for konflikt mellom aktører i kulturminnevernet.

Kapittel 4 har belyst hvordan kulturminnevernet ser på og håndterer konflikter, og om det er iboende forut-

setninger for dette nedfelt i forvaltningen av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. I miljøvernet er det et mål at kulturarven skal bibeholdes og utnyttes som grunnlag og forutsetning for en langsiktig bærekraftig utvikling. Hensynet til kulturhistoriske verdier og forståelsen av den historiske dimensjonen i samfunnsutvikling og miljøpolitikk er kalt den 3. dimensjon i sektoransvaret (Nordisk Ministerråd 1996:22-25, 1997) (jf. 4.6.). For å få til en overgang mellom teori og praksis omskriver vi derfor den analytiske forståelsesstrukturen i kapittel 3 til å omfatte retningen både til den andre og det andre. Forvalternes forståelse av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som del av omgivelsene omskrives til å være en retning til både *den andre i det andre* (= mennesket i miljøet) og *det andre i den andre* (= miljøet i mennesket). Det vil egentlig si et vernefilosofisk perspektiv som er miljøhistorisk såvel som kulturhistorisk. Dette utgangspunktet er problematisk dersom den andre står i et asymmetrisk forhold til det andre (jf. note 1). For det vil innebære at den andre alltid har et fortrinn framfor ens eget. Dersom den andre verken forstår eller ser at det som er mitt, har fortrinn framfor sitt eget, oppstår et grunnleggende moralsk problem der det som er mitt, beherskes av den andre (Lillehammer G. 1994b:155-159, fig. 1-3).

Sporene i landskapet kan framtre og forstås som ulike for forvalterne (jf. 2.1.). De kan kalles for kulturminner eller være naturdannelser (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:36). Den sosiale likhetstanken i kulturbegrepet til Levinas har klargjort at slike motsetningsforhold er en særlig etisk utfordring og står for å se fortiden som en førkulturell forutsetning - før dagens kultur (jf. 3.6.). Dette gir en mulighet for å kunne åpne seg for det ukjente fra en fortid som ikke lenger er tilgjengelig på annen måte enn gjennom de sporene som mennesker avsatte i det de gikk forbi i landskapet. For å kunne få kunnskap om og gjenopplive det forgangne som spor, kan imidlertid kulturminnevernet i den ytterste konsekvens se det som samfunnstjenlig å slette kulturminnet². I praktisk handling innebærer det at fortiden må skapes på ny og på ny gjennom oppdagelse av stadig nye spor. Det må foregå en kontinuerlig kunnskapsproduksjon i kulturminnevernet. Det etiske budskapet er at kulturminner og miljøer som spor i dagens landskap er til låns og i forvaring for framtidens generasjoner. Selv om den opprinnelige intensjonen i fortidsmenneskets subjektivitet ikke lenger er tilgjengelig i sporet, har det som menneskeverk en betydningskraft som når utover verkets tilblivelse. Verket har tatt en annen retning enn den opprinnelige meningen, er gått over til å bli et spor som så er blitt omdannet til et kulturminne. Den vernefilosofiske utfordringen består i at forvalterne bør være gode gjeterer framfor voktere av lånene fra fortiden.

En grunnleggende forutsetning for kulturminnevern er at fredete kulturminner og kulturmiljøer er statens el-

ler nasjonens eiendom. Den normative ideologien i kulturminnevernet der fornuften kommer til uttrykk gjennom praksis og som tier om konfliktene (Eagleton 1991), viser at kulturminneforvaltning er et metodisk-praktisk virkeområde (jf. 4.4.). Innenfor dette virkeområde er det imidlertid sprik mellom lovens og kulturens orden - mellom det rettslige og det sosiale - i forvaltningen av fortids minner. Loven fungerer både som barriere og blendverk mellom teori og praksis der relasjonen mellom menneske og landskap framstår som et herskerforhold overfor den andre i det andre. Mens staten har styring over forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer (jf. 4.5.), er forvalterrollen et spørsmål om etisk ansvarlighet og likeverd (jf. 3.6.). Loven blander for erkjennelsen av at spriket mellom teori og praksis av det menneskelige er en skjult dimensjon i kulturminnevernet (jf. 4.3.).

Det menneskelige danner det vanskelige mellomrommet mellom teori og praksis: Aktører og brukere er prosessuelle agenter for valg og handlinger i et optimalt rom der det forutsigbare og det uforutsigbare kan inntruffe. Innenfor lovens rammer har myndigheten gjennom byråkratens utøving av det forvaltningsmessige skjønnet også en frihet til iverksetting av kulturminnevernets mål. I utviklingen av en vernefilosofi er det viktig at det kommer på dagsorden en grunnleggende forvaltningsetikk for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Et vesentlig formål for en slik vernefilosofi er at kulturminnevernet skal være sektorovergipende i kunnskapsoppbygningen (Nordisk Ministerråd 1997:65). I særlig grad framstår *tilgjengelighet* som en fysisk og mental forutsetning for kulturforståelse som ikke utelukkende bør være et kvalitativt kriterium i kulturminnevernets verdisystem (jf. 4.5.). Tilgjengelighet bør bli en grunnleggende etisk kategori.

På grunnlag av Skjervheims kritikk om det instrumentalistiske mistaket kan vi hevde at i kulturminnevernet er håndteringen av praktiske problem i konflikt med teori og målstyring (jf. 4.5.2.). I det teknisk-pragmatiske perspektivet er det menneskeskapte tingliggjort og forvalteren er redusert til redskap. Forvaltningen av den skjønnsutøvende praksis blir et spørsmål om å skille faktiske handlinger fra hverandre. Forvalternes valg og handlinger blir uttrykk for faktum som har bakgrunn i virkelige hendelser (Landrø & Wangensteen 1986:135). Dette er en forvaltningsmessig adferd som er menneskeverk og resultat av menneskelig samhandling der grensene ikke er absolute og målbare. Dermed er det ikke arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som er det problematiske feltet. Det er den meningen som sporene har for aktører og brukere som lever i eller reiser gjennom landskapet. De ulike meningene som er tillagt alvedanser er eksempel på dette (Lillehammer G. 2001, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001) (jf. 5.2., 5.5., tab. 6). I særlig grad er det tydelig når kulturminner som spor vurderes i forhold til

miljøvernets målsetning om vektlegging av det estetiske som den bærekraftige strategi overfor landskapet. Det estetiske miljøidealet kan vi kalle en overlevering fra kulturminnevernets barndom (jf. 4.2.). Siden kulturminneloven har bakgrunn i en gravhauglov (jf. 4.7.), er vernet av kulturminner og kulturmiljøer i særlig grad knyttet til de synlige minnene i landskapet³. Problemet om vern er imidlertid ikke begrenset til spørsmål om estetiske verdier. Det handler om å etablere tilgjengelighet og vedlikeholde kulturbetingete skiller i de glidende overgangene fra natur til kultur (jf. 3.4., 4.7.).

Når kulturlandskapet er summen av alle erfaringer som blir gjort der mennesket bor (Norges Bondelag 1999:1), er miljøet et verdifullt sted med mening. I miljøvernet er vernet av kulturmiljøer i landskapet et satsingsområde, og dette gjelder også landbrukslandskapets kulturverdier (Nordisk Ministerråd 1996:28-30). Vern er blitt utvidet fra kulturminner som er lite synlig i terrenget eller usynlig på markoverflaten (NOU 1982:75) til å omfatte hele miljøer (Lov 2001:5). Utvidelsen fra objektvern (kulturminner) til miljøvern (kulturmiljøer) dreier seg også om spor som ikke er automatisk fredet, og om kulturmiljøer som ikke er begrenset til landbruk (Sjurseike 1999). Når vi konfronterer utvidelsen av vernet fra kulturminne til kulturmiljø med spørsmålet om hvordan bevaringen av fortidens miljøer står i forhold til nedbygging av omfattende landskapsarealer (Johansen et al. 1994, Lillehammer G. & Hygen 1992), forsterkes problemstillingen om tilgjengelighet. Er de sårbare kulturminnene utsatt for press ved at de fungerer som buffer og salderingspost for et skjønnhetsideal? Blir de sårbare kulturminnene slettet for å redde den type skjønnhet som til enhver tid regnes som det mest verdifulle å ta vare på (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:57-58)?

Miljøvernets bærekraftbegrep er en særlig utfordring i forvaltningen av lite synlige eller ikke-synlige spor. Opplevels- og overføringsverdien av slike spor til nåværende og senere generasjoner er oftest et valg mellom et sekundært vern på museum eller utsletting (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:57). Det kan være tungt og møysommelig å formidle forståelse av vern for grupper utenfor kulturminnevernet. Landskapsspor som er vanskelige å skille fra natur eller fra annen kultur, kan være gjenstand for flytende definisjoner blant aktører og brukere (jf. 2.1.). På grunnlag av miljøvernets estetiske ideal oppstår det en sublim følelse av ubehag hos forvalterne (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:58) (jf. 2.1., 4.7.). Vi kan kalle dette en følelse av kollisjon mellom motstridende krefter om å føre bevis for eller mot kulturspor i landskapet. Følelsen er blitt karakterisert som vitenskapsmannens politikk (Lyotard 1987:16-19), og det er da også reist kritikk om vernet av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (Indrelied 1993, 1991, 1990, Keller 1984, Myhre B. 1999a, 1985). Kulturminne-

vernets vernepolitikk synes å sette det negative landskapets kvaliteter på en hard prøve. Det retoriske spørsmålet om "hvor er det vi ikke vet i det vi vet" (Ulven 1999:149), avdekkes av forskeres og kulturminneforvalteres ubehag (jf. 2.1., 4.7.). Konfliktene mellom kulturminnevern og landbruk antyder imidlertid også at jordforvalterne er preget av sublim følelser (jf. 2.1., 4.2., 6.4.2.).

Miljøvernet har i liten grad bearbeidet kritikken som er reist om forvaltningen av de mest sårbare sporene i landskapet. Den politiske utfordringen er omgjort til et forsonende grep ut fra et pragmatisk og instrumentelt spørsmål om kunnskapsbehov for lokaliseringmetodikk og redskaper for prognosedannelse (Miljøverndepartementet 1997b). Den historiske dimensjonen er etablert som et sektorovergripende ansvar i miljøvernet (Nordisk Ministerråd 1997, 1996). I følge lovverket er vernet den primære og grunnleggende forutsetning for sikring av arkeologisk kulturminner og kulturmiljøer (jf. 4.3.), men vil dette kreve en restriktiv eller liberal vernepolitikk (jf. 6.4.1.)? Og hva slags tilgjengelighet vil det kreve? Ut fra kulturminnevernets målsetning om opplevelse og nytte av faste kulturminner og kulturmiljøer synes det vanskelig å argumentere for bærekraften for de sårbare sporene som annet enn i kraft av en reduksjon; et sekundært vern i form av potensielle løse kulturminner i en museal sammenheng (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:57) (jf. 4.6.). Analysene i kapitlene 2 - 4 har vist at forvalterne er sentrale aktører i landskapet, og at de er bærere av konflikter gjennom sine valg og handlinger. De har en eller annen form for kulturforståelse som danner grunnlag for tolking og formidling av sporene etter den andre i det andre landskapet (jf. 5.5.5.- 5.7., 6.4.- 6.5.). Vi kan forvente at forvalternes kunnskap er både hørbare og tause, et uttrykk for om de er mottakelige eller ikke for det forgangne, om de tenker landskapet med eller uten historie (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:36) (jf. kap. 1). Vi skal først undersøke de virkelige historiske hendelsene som er bakgrunnen for forvalternes faktiske valg og handlinger i landskapet.

5.2. Undersøkellesobjekt og metode for delundersøkelsen

Undersøkelsen tar utgangspunkt i kulturforståelse av og adferd overfor spor i landskapet som det kan være uenighet eller usikkerhet om er et arkeologisk kulturminne (jf. 2.1., 3.2.). Vi skal prøve kulturforståelsen og forvaltningsadferden blant aktører og brukere metodisk ved å velge ut et spesifikt objekt som det både er mye og lite kunnskap om. For å bekrefte eller avkrefte om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er ikke-steder i landbruket, bør det inngå i et miljø med vekslende bruk av arealer, fra intensiv til mer ekstensiv utnyttelse. Under

forutsetning av at det er et kulturminne som lett kan overses dersom det generelt er liten interesse for og få meninger om det i lokalsamfunnet, bør det også være lite eller ikke synlig i landskapet og på markoverflaten

Valget av undersøkelsesobjekt og miljø har falt på en type kulturminne som går under varierende betegnelser (jf. tab. 6), deriblant alvedans. Det er et kulturminne som er en slags midt-i-mellomkategori: Det kan være både synlig og ikke synlig i terrenget avhengig av en rekke forhold, og det kan foreligge enighet eller uenighet i kulturforståelsen av det (jf. 3.2., 5.3.-5.5.5.). Fenomenet er et kulturspor som viser den glidende overgangen fra natur til kultur (jf. 4.7., 5.1.). Det er vanligvis synlig i terrenget i form av en ringformet, oval eller firkantet grøft og voll, men det kan også være u-formet. Det kan være vanskelig å påvise, avhengig av årstid, grasvekst og beiteforhold (fig. 3, a-b). Det er verken skjult under markoverflaten som steinalderboplasser, eller framtrer klart og tydelig i terrenget som gravhauger og rydningsrøysar. Vi kan forvente at det er et kulturminne som vil være kjent av historieinteresserte i motsetning til ikke-historieinteresserte aktører og brukere.

Fig. 3a. Alvedans i utmark sommerstid. Kulturminnet er skjult av grasen. Fra Kvía, Hå kommune, Rogaland. Foto: Lisbeth Prøsch-Danielsen.

Fig. 3b. Alvedans i beitemark vinterstid. Kulturminnet er synlig i terrenget. En stor blokkstein ligger i tilknytning til den oppspadde grøfta. Fra Lode, Hå kommune i Rogaland. Foto: Lisbeth Prøsch-Danielsen.

I kulturminnevernet er alvedanser definert som et arkeologisk kulturminne. Det er en type kulturminne som det hører tro eller tradisjon til (jf. kml. § 2.) (Lov 2001:5) og som går under mange nevninger i folkeminnet (tab. 6). Det er automatisk fredet, og er i Økonomisk Kartverk betegnet som "høystakktuft"/"stakktuft". Det oppfattes som eldre enn reformasjonen (eldre enn 1537 e. Kr.) og å være et kulturspor etter eldre tiders landbruksdrift; et landbruksminne. Vi kan forvente at kulturminnet har en sterk historisk tradisjon og nærhet til forvaltningen av det såkalte landbrukslandskapet. Kulturminnets alder, funksjon og økologiske miljø er imidlertid uklart. Det inngår i tema om eldre jernalders kulturminner (Rogaland Fylkeskommune 1996:22), men det er også foreslått at det kan være etter-reformatorisk og et nyere tids kulturminne (yngre enn 1537 e. Kr.). Kulturminnets økologiske miljø er knyttet til landbrukshistorien og til jordforvalterens hverdagslandskap i dagens utmark. I manns minne på Jæren er det ikke kjent noen tradisjon som kan gi forklaring på hvordan stakketuftene er blitt til (Vevatne 1999:13). Betegnelsen alvedans antyder at den folkelige kulturforståelsen overskrider de hverdagslige forklaringene på tilblivelsen av sporet, og dette kan gi en pekepinn om høy alder. Siden spørsmål om alder, funksjon og økologisk miljø er usikker, innebærer det at kulturminnets kvalitet som vitenskapelig kilde også er usikker. Ut fra miljøvernets vektlegging av estetiske verdier representerer det derfor et sårbart kulturminne med liten bærekraft og tålegrense som kilde til kunnskap og opplevelse for dagens og framtidens generasjoner (jf. 4.6.-4.7., 5.1.). Dermed er det et kulturminne med liten opplevelsesverdi. Spørsmålet om tilgjengelighet for å kunne tilegne seg forståelse av slike kulturminner gjennom opplevelse (jf. 4.3., 4.5.1.), er i dette tilfellet en særlig aktuell problemstilling. Fenomenet alvedans er et kulturminne som er truet av utsettelse.

Siktemålet med undersøkelsen er å bekrefte eller avkrefte kulturforståelsen om og bakgrunnen for holdningen til kulturminnet blant aktører og brukere. Den overordnede arbeidshypotesen er at alvedans er et ikke-sted i landskapet (jf. 2.4.). For å kunne besvare problemstillingen er det reist en underordnet problemstilling om alvedansenes alder og funksjon og sammenheng med lyngheiddannelse (jf. kap. 1). Førforståelsen av fenomenet alvedans er at det er en stakketuft, og påstanden er at det er utmarksminne. Undersøkelsesmetoden går ut på å analysere kulturminnet synkront og diakront, dels ut fra kartlegging av verneproblematikk, dels ut fra flerfaglige og tverrfaglige problemstillinger som alder, funksjon og økologisk miljø. Undersøkelsen tar derfor i bruk både kulturvitenskapelige og naturvitenskapelige metoder (Lillehammer G. 2001, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001, Prøsch-Danielsen 2001a,b, Prøsch-Danielsen & Simonsen 2000a,b). Vi belyser kulturminnet fra flere sider enn

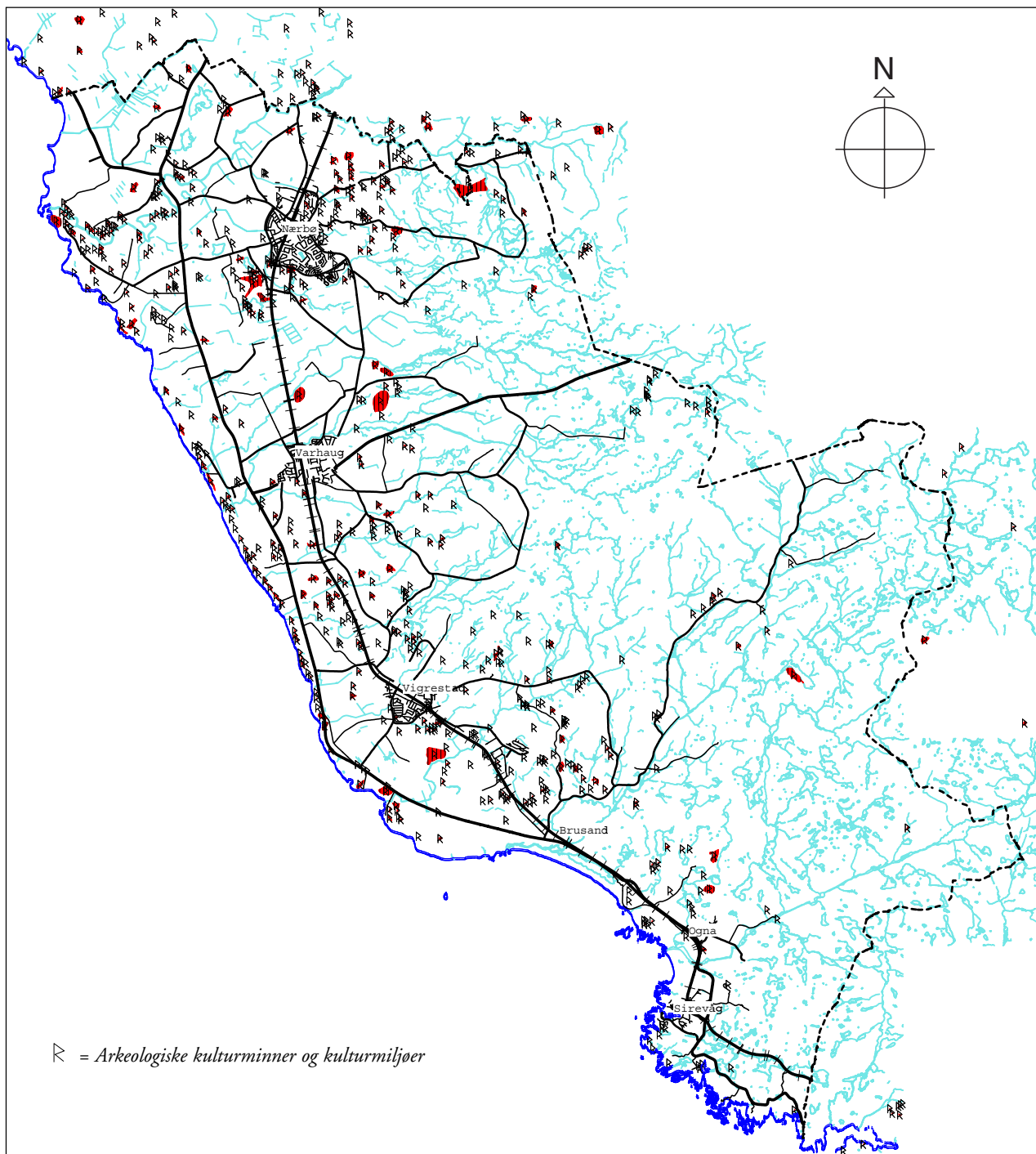

Fig. 4. Hå er en landbrukskommune med 124 matrikelgarder, derav 123 med jord, og mange arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. 600 aktive gårdsbruk sysselsatte ca. 1000 personer i 2002. Målestokk 1: 100 000. Kart: Hå kommune.

den arkeologiske, blant annet ved hjelp av folkelig og faglig kulturforståelse i dag og tidligere. Den fysiske analysen er lagt opp som en case-study og er begrenset til Hå kommune på Jæren i Rogaland (fig. 4).

Dagens jærlandskap er et grønt landskap som er intensivt utnyttet til landbruk, og dagens alvedanslandskap omfatter arealer som er flekkvis dekket med lynghei. Spørsmålet er om hvordan landskapet er resultat av landbrukets modernisering, og om det hadde en lignende karak-

ter da kulturminnet var i bruk. Innledningsvis legger vi vekt på å få en oversikt over landskaps- og landbruks-historien og den geografiske utbredelsen av kulturminnet (jf. 5.3.). Vi plasserer deretter kulturminnet inn i en vernehistorisk kontekst for å klarlegge hvordan det er blitt forvaltet (jf. 5.4.). Resultatet herfra danner grunnlaget for en definisjon av kulturminnets historiske forsvinningspunkter og en vurdering av om det er et ikke-sted. Der- nest foretar vi en gjennomgang av den samlede kulturhis-

toriske kunnskapen som anvendes for å kunne klassifisere kulturminnet nærmere (jf. 5.5.). Siktemålet er en større presisering av den historiske kunnskapen om kulturminnet og kulturmiljøet, og en avdekking av om det er sprik mellom folkelig og faglig kulturforståelse.

På grunnlag av overflaterregistreringer og testundersøkelser analyserer vi deretter hvordan kulturminnet og kulturmiljøet fysisk ser ut (jf. 5.6.). Analysen legger vekt på å definere alvedans som fenomen, og hva som er bevart av kulturminnet og kulturmiljøet. Vi prøver å besvare spørsmålet om hva som er alvedansenes essens ved å vurdere hvilke egenskaper som er like i forhold til hvilke egenskaper som varierer mellom kulturminner av denne type (Lavento 1998:135). Vi undersøker kulturminnet i forhold til miljøfaktorer som gjerder/gardfar og andre fysiske strukturer som rydningsrøyser på den historisk kjente garden i nåtid. Vi legger fram tolking av det økologiske miljøet i tilknytning til vegetasjonshistoriske problemstillinger om kulturminnets sammenheng med lyngheidannelse i forhold til de naturvitenskapelige resultatene som er framkommet ved hjelp av 14 C- og pollenanalyse. Til slutt drøfter vi den folkelige forståelsen om alvedanser i forhold til den faglige forståelsen av funksjon og alder (jf. 5.7.). På grunnlag av de samlede resultatene er siktemålet å begrunne påstanden om kulturminnet er et utmarksminne, vurdere arbeidshypotesen om alvedanser er et ikke-sted, og om begrepet ikke-sted bør utvides til å omfatte kulturmiljøer.

5.3. Det fysiske alvedanslandskapet - Jæren

Kulturminnet alvedans er begrenset til Jær-regionen i Rogaland (fig. 5) med enkelte forekomster i tilgrensende kommuner nord og syd for Jæren (Rennesøy, Bjerkreim og Eigersund) (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 7, Prøsch-Danielsen 2001a, fig. 3, Prøsch-Danielsen 2001b:35). I tegnerens strek er jærlandskapet framstilt som ei pannekake som Vårherre kjevlet ut mellom Ognå og byen⁴. Det hører inn under et lavlandsbelte ved kysten og er vanligvis delt i to hovedregioner: Låg-Jærens slettelandskap og Høg-Jæren (Hatløy 1994:11), men er mer vekslende enn dette. I den sørlige delen er Låg-Jæren og Høg-Jæren adskilt av en mer eller mindre skarp skråning (Prøsch-Danielsen 2001a). I et profil fra hav til hei varierer tverrsnittet i landskapet fra mer eller mindre flatt til skrått stigende terreng (Grimnes 1910:8). Det gammel-norske "jadar", som tyder rand eller kant på et tøyestykke, gir en god beskrivelse. Jæren er jæren som henger ut på kanten av fjell-Norge (Thomsen 1988:8). Det er et åpent landskap med stor romlig virkning som er blitt grønt gjennom menneskelig virksomhet (Hatløy 1994:13).

Låg-Jæren strekker seg fra Tungenes i nord til Brusand i sør. Det grenser i nord til Boknafjorden og i vest til

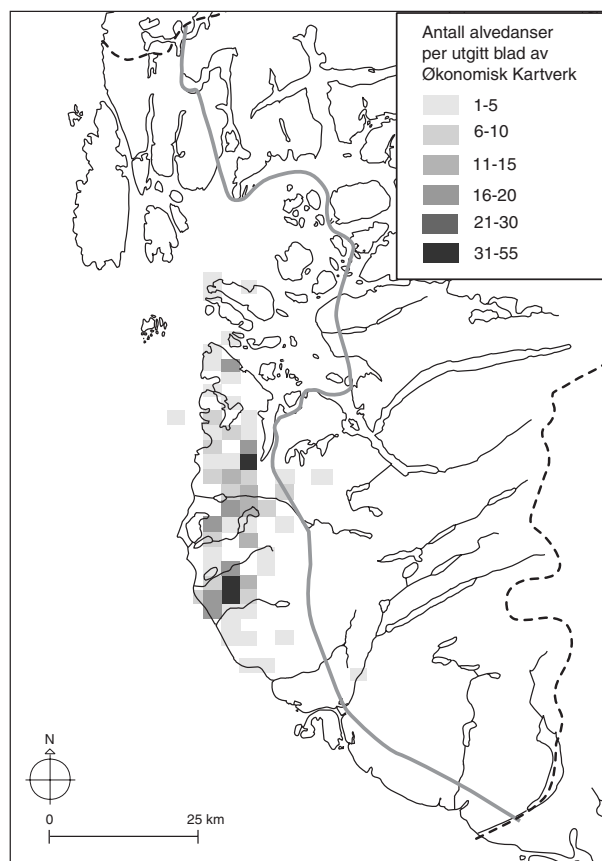

Fig. 5. Alvedansenes utbredelse i Rogaland. En firkant svarer til et blad av Økonomisk Kartverk. Til sammen tre områder i Sandnes og Hå kommuner skiller seg ut med særlig mange alvedanser (etter Prøsch-Danielsen 2001a fig. 3,b, Lillehammer & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 7). Kart: Lisbeth Prøsch-Danielsen. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

Nordsjøen. Kystlinjen veksler med rullestein og sanddyner. I øst er det en markert overgang til Lågheiene. I syd stopper det flatlendte landskapet brått mot det knudrete og forrevne berglandskapet i Dalane. På nordlige og midtre deler av Jæren stikker fjellet opp i dagen som flate berg, knauser eller nuter, mens det i sør er flere vidder med myr, stein og grus. I øst og sørøst stiger terrenget opp til Lågheiene og Høg-Jæren. Mens Lågheiene er preget av mye nakent fjell og lite løsmasser, ligger Høg-Jæren som ei høyslette ca. 180-250 moh. der fjellet sjelden når fram i dagen. Mektige løsmasser med bølgende morenerygger gir landskapet et mykt preg. Det er overdryssert av stein og blokker innimellom strekninger med myr og lynghei. Låg-Jæren er preget av et moderne landbrukslandskap. På Høg-Jæren er det samme intensive landskapet i ferd med å bre seg som irrgroenne ruter av fulldyrka jord i lyngheia langt fra tun og innmark. I tillegg er det store arealer med kulturbeite (Hatløy 1994:13-14, Thomsen 1988:8-9).

I følge Lisbeth Prøsch-Danielsen er jærlandskapet beliggende i den såkalte høy-oseaniske seksjon (Prøsch-Danielsen 2001a, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen

2001:43-46). Klimaet er fuktig med relativt kjølige somre og milde vintre. Temperaturen varierer betraktelig fra kysten og innover til høylandet (kyst-innland gradienten), men derimot ikke i retning nord-syd langs kysten. Vindretningen er hovedsakelig nordvestlig som pålandsvind om sommeren og sørøstlig som fralandsvind om vinteren. På grunn av mangel på trær, er landskapet særlig eksponert for sterke vinder. Jæren er dekket av tykke kvartære avsetninger med ulik sammensetning. (Prøsch-Danielsen 2001a, fig. 4, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 8), og det kan geomorfologisk deles inn i fire områder. Den nordlige delen hører til den såkalte "strandflaten", et trekk som særkjenner kysten fra Troms til Jæren. Den sørlige delen omfatter tre områder; lavlandet nord og sør for Nærbø i Hå kommune og Høg-Jæren mellom 180-250 moh. Nord for Nærbø er det et bakkete og bølgete landskap med grunne vann og øst-vest gående rygger. Området er dekket av glasifluviale avsetninger og sandig/grusig morene, og majoriteten av alvedanser forekommer i dette området. Sør for Nærbø er det et strømlinjeformet landskap med nordvest-sørøst gående rygger - drumliner - som går parallelt med sjøen og har svakere spor etter øst-vest gående isavsmelting. Landskapet er dekket av sandig/grusig morene, men det er et betydelig innslag av leire særlig på høydedragene (Prøsch-Danielsen 2001a, fig. 4, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 8). Antallet alvedanser minker i dette området (Prøsch-Danielsen 2001a, fig. 3, 2001b, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 7). Over store deler av Høg-Jæren er det et dødislandskap. I sørøst forsvinner de kvartære avsetningene, og med dette også forekomstene av alvedanser. Siden alvedansenes form forutsetter løsmasser å spa i, mener Prøsch-Danielsen at det er sammenheng mellom de kvartære avsetningene og forekomsten av alvedanser (fig. 5-6) (jf. 5.6.1.).

Lynghæia er en vegetasjonstype som bare endres gradvis langs den klimatiske kyst-innlandsgradienten. Kystlynghæionen går gradvis over i en innlandssone som er særlig utviklet i Dalane- og Bjerkreimregionene. Kystlynghæia har tretten forskjellige utforminger i Rogaland, og kan deles inn i tørre og fuktige typer. Tørre lynghæier dominerte tidligere de konvekse landformene på Jæren, men de kan i dag bare ses i Karmøy-Haugesundsområdet. Tidligere var tørrlynghæiene godt utformet også på Høg-Jæren, men her er de i de senere årene blitt omformet til gressheier på grunn av sterkt beitepress. Fuktheiene derimot forekommer i daler og forsenkninger på Låg-Jæren, og i den sydligste delen er det også fuktheier på forhøyninger i landskapet. Fuktheia krever svakt hellende terreng og bevegelse i grunnvannet, og dekker store områder av Jæren (Prøsch-Danielsen 2001a, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001).

Kystlynghæia på Jæren er et historisk landskap som er menneskeskapt. Det er en lynghæitype som har en vestlig

utbredelse fra Troms i nord til Nord-Spania i sør, Irland i vest og Sydøst-Sverige i øst, den såkalte atlantiske heiregionen (Kaland 1979, Steinnes 1988:8-9, Skogen 1974). I utgangspunktet er det mulig å tenke seg at alvedanser er et kulturelt fenomen som er knyttet til denne heiregionen. Kystlynghæia i Rogaland er resultat av en avskogning som foregikk over mer enn 3600 år, fra 4000 til 200 kalibrert BC (Prøsch-Danielsen & Simonsen 2000b:23). Det tilsvarer et tidsrom som spenner fra det tidligste landbruket på overgangen mellom eldre og yngre steinalder til inn i før-romersk jernalder. Prøsch-Danielsen har framsatt en hypotese om at heia er blitt forvaltet ved brenning (og kultivering), og at brenning og vinterbeite er den eldste form for forvaltning av lynghæilandskapet⁵. På grunnlag av de vegetasjonshistoriske analysene har Prøsch-Danielsen & Simonsen undersøkt om landbruket i de eldste periodene på Jæren har vært likevektsystemer, men om menneskelig aktivitet trinnvis førte til ytterligere avskogning, og til utvikling av økologiske miljøer som mennesket tilpasset seg.

Resultatene viser at den økologiske tilpasningen til lynghæia foregikk over nesten fire tusen år. Fra århundrene før vår tidsregning lå forholdene til rette for utviklingen av et landbruk med en særlig driftsform der lynghæi inngikk som en viktig del i utnyttelsen av naturressursene. På grunn av det milde klimaet, var det lite snøfall om vinteren. Det gjør det mulig å ha buskap ute på beite vinterstid. Beiting og regelmessig lynghæibrenning er påvist fra 4000 kalibrert år BC til nåtid. Det er klarlagt at *økt beitepress førte til økt grasvekst i lynghæisonen*. I tillegg foreligger det mulighet for at lynghæi ble sanket til fôr, slik det er kjent fra Hordaland, og som nødfôr i Rogaland. Lynghæisanking er ikke dokumentert fra forhistorisk tid i Rogaland, men fra 1920-årene er det kjent at lynghæi ble sanket til to formål, som "storlyng" til brensel og som "ådelyng" til fôr. "Ådelyngen" ble sanket vinterstid når det ikke var snø på marka (Prøsch-Danielsen 2001a, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:46, min utheving) (jf. 5.5.3., note 38). Spørsmålet er hvordan dette lynghæilandskapet har sett ut, og om lynghæia er alvedansenes økologiske miljø.

Omtale av landskapet nærmere totusen år etter avskogingen, gir en vekslende beskrivelse av lynghæilandskapet både femti til hundre år før det store hamskiftet i landbruket på 1800-tallet. Her beskrives det et landskap som både er en mosaikk og som er ensformig. Det består av

"fast jevnt og slet Land med Moradsser og lynghæi Heeder, og faae smaae Bierge, med adskillige Sandhøyer og bakker, her og der beliggende; — der findes og smaae Aaer og Ferske Vande. — Men ingen Skouve — Jordens beskaffenhed er paa de fleste Stæder dyp, Feed og god Jord, men paa eendel Stæder grund og tør — Gaardenes Enge, da voxer og groer der paa mange Stæder høyt og tykt Græs, fuld af alle haande

skjønne Urter, og deilige blomster, men paa eendel Stæder kun Musse og Lyng; — Og Udmærkene som for den største deel bestaar meget af tørre HeederMoosser og lyng” (Fine 1987 [1754]:3).

Løytnant Pierre P. Flors førsteinstrykk av landskapet på en reise over ”Jedderen” i 1810 er et annet enn Bendix de Fine:

”Hvor dunkelt og skumt er ikke dette Land, der udbreder sit sortbrune, med Kampestenene opfyldte Dække i en Afstand, der taber sig for Synet; overalt bedækket med hine sorte Stabler af moradsig Jordbund, — begrændset imot Norden og Østen av graae Klippe-Masser, der hæve deres graae Tinder i en truende Stilling imod hverandre henad Skyerne” (Flor 1995 [1811]:53).

På Jæren tok moderniseringen av landskapet til etter utskiftingsloven av 1821, og distriktet kom snarere i gang enn både Dalane og Ryfylke. Utmarkene var felleseie og ble skiftet senere, og særlig i løpet av 1840-1850 årene tok oppstykkingen av landskapet fart. Utskiftingene fremmet nydyrking, og det var Nord-Jæren som gikk i brodden (Sirevåg 1938:28-30). Flors omtale av åkre som ble spadd (fordi marka er fylt med kampestein der bare de minste er ryddet vekk), og at det ikke finnes eng på Jæren med unntak rundt Stavanger, gir indirekte en beskrivelse av et lyngkledd landskap der enkelte gule pletter lyser i det brune (Flor 1995 [1811]:53, 59, 72)⁶. Mangelen på eng går dessuten indirekte fram av Flors omtale av høysleder: Fordi det på store strekninger er lite høy, er de spede og lette. Det er lite å kjøre hjem og mye høy blir hjembåret (Flor 1995 [1811]:88).

Jens Kraft bekrefter Flors inntrykk av Jæren:

”Engen og slåttemarken er såre tynn — sommerhavnene eller utmarkene er for det meste lyngbegrodde heier” (Kraft 1830:70-72).

Han utdyper dette synet senere i 1842:

”Jæderen [er] en endnu kun meget lidet opdyrket. Dette maa tilskrives fællesskabet, mangel paa gode veie, den vane med hensyn til jordbruget troligen at følge fædrenes skikke, slette agerdyrkings-redskaber, da jorden næsten overalt spades og man i stedet for harv bruger en rive med jerntænder, fremdeles mangel paa gjødsel, da det ubetydelige england indskrænker kvægavlingen” (Kraft 1842:64).

Kraft viser til at det først var i 1820-årene at folk tok til å føre bort løse og jordfaste stein fra åkrer og enger og lø steingarder slik at plogen kunne nyttes, og forbedringene kom først nær Stavanger (Kraft 1830:64-66). De største endringene i jærlandskapet fant sted fra 1850-årene og resultatet ble særlig synlig i løpet av 1860-årene (Sirevåg 1938:81). I 1868 ble det konstatert at landbruket hadde kommet lenger enn det vestlandske landbruk i sin alminnelighet (Irgens 1872:74). Landskapet som hadde form som en halvmåne, var fortsatt trist og øde med mørke, ensformige og treløse lyngheier. Fra sjøen så det stort og flatt ut med en naken strandflate som skrånet ut

mot kysten, og det var mulig å reise over deler av Jæren uten å se havet på grunn av det bølgete landskapet (Irgens 1872:1). Ved slutten av 1880-årene ble det bemerket at Jærens utmarker i sin naturlige tilstand vanligvis hadde liten produksjonsevne og ga middelmådige havneganger (Strøm 1888:23). Det samlede inntrykket av de historiske beskrivelsene fra 1700- og 1800-tallet er at landskapet på dette tidspunkt var fattig på gras og rikholdig på lyng, og at alvedansenes økologiske miljø den gang var et lyngheilandskap. Miljøet kunne skifte mellom åker, gras og lyng avhengig av tidsperiode og bruksintensitet.

Tidlig på 1900-tallet hadde nydyrkingen, helst ved nye bruk, fått et omfang som etter norske forhold var uvanlig for resten av Vestlandet, en utvikling som skulle være botemiddel mot den store utvandringen til Amerika. Myr og vann ble tappet ut, gammel åker og eng ryddet for bruk av maskiner, og tiltakene kunne både ses og høres i omgivelsene (Tveite 1983:46-47,48):

”På Jæren dei bryt, og dundra og skyt, so det hørest som tusen kanoner” (Tveite 1983:47).

Bureising i 5-års perioder mellom 1925-1976 viser at Rogaland var blant de 10 mest aktive fylkene i landet. Inntil 1925 hadde bare fylker som Hedmark og Troms flere bureisinger enn Rogaland. Den mest intensive perioden var 1931-1939, men så sent som 1956-1976 var det fortsatt en del bureising i fylket. Før kommunesammenslåingen i 1964 var kommuner som Nærbø og Ognå til sammen de fjerde mest aktive på Jæren og i fylket (Randen 2002:332-335, tab. 4-5). Det tyder på at fram til ca. 1970 var nydyrkingen i forbindelse med bureising litt etter i dette området i forhold til kommuner som Sola, Klepp og Time lenger nord på Jæren. Det er tenkelig at moderniseringen av den nordlige delen av jærlandskapet var mer intensiv enn lenger sør (jf. 5.4., 7.3.).

Oppsummering

Dagens landskap er et resultat av menneskelig påvirkning og bruk gjennom nesten seks tusen år. Det er et landskap som stort sett er treløst og bart, og som topografisk er skilt i et lavland og et høyland, Låg-Jæren, Høg-Jæren og Lågheiene. I særlig grad er landskapet dominert av tørr- og fukthei samt myr (Prøsch-Danielsen 2001a,b, Prøsch-Danielsen & Simonsen 2000a,b). Det er geomorfologisk delt i fire, et flatlendt og knausete landskap på Nord-Jæren, et bølgete landskap nord for Nærbø, et mer strømlinjeformet landskap sør for Nærbø, og Høg-Jæren i sørøst (Prøsch-Danielsen 2000a,b). Det kan karakteriseres som et kystlyngheilandskap som var veletablert fra bronsealderen periode V på Jæren, dvs. fra 900-700 BC (Prøsch-Danielsen & Simonsen 2000a:200-201, 2000b:41). Det er dette kystlyngheilandskapet som danner bakteppet for framveksten av landbruket på Jæren. Spørsmålet er om og hvordan det danner forutsetning

for alvedansenes tilblivelse.

De største endringene av kystlyngheia inntraff etter utskifting og nyrydding av landskapet fra begynnelsen av 1800-tallet (1821). Selv om alvedanser er lokalisert og grenser til en lyngheitype som har vid utbredelse i Europa, synes dagens utbredelse å være et lokalt fenomen som særlig er knyttet til morenelandskapet på Jæren med tilgrensende strøk. Prøsch-Danielsen mener at *alvedansenes tildannelse forutsetter løsmasser*, og viser til avgrensningen mot sørøst til Dalane og Bjerkreim kommuner. Alvedanser har fortrinnsvis tilknytning til områder der det er sammenheng mellom veldrenerte istidsløsmasser og et kystlandskap med marint klima. De topografiske beskrivelsene fra tiden mellom 1750 og 1850 viser at landskapet var mindre ensformig enn forventet. Omkring 1900 hadde Jæren i store trekk fremdeles karakter av et lyngheilandskap. Det forekom øyer av åker, gras- og beitemark i innmark og lommer med grasmark i utmark. Dette tyder på at alvedans som landbruksminne kan representere en lang og kontinuerlig tradisjon i det sørvestnorske landbruket, og at det foreligger historiske grenser for endring før og etter årene 1821, 1850 og 1970-1980. Hvor lang er tradisjonen? Hvordan har vernet av denne type kulturlandskapet og form for landbruksminne vært? Vi skal begynne å besvare spørsmålene ved å ta for oss håndteringen av verneproblematikken i regionen og i den utvalgte kommunen (Hå) i fylket.

5.4. Det fysiske stedet - miljøvernproblematikk

Interessen for landskapsvern i Norge skjøt fart i 1960-årene. I løpet av 1970- og 1980-årene ble det satt planer ut i livet som skulle være gjennomført i løpet av første halvdel av 1990-årene. I 1987 ble det iverksatt et eget forsøksprogram MIK for miljøvern i kommunene (Berntsen 1994:290, 292). I Rogaland finnes det ingen landskap som har nasjonalparkstatus, men det er etablert landskapsvernområder (7), naturreservater (72) og andre fredningsområder (6) (Lier-Hansen 1995:23, fig. 1.5, 1064, vedlegg 2). I den nasjonale registreringen av kulturlandskap påpekes det at generelt har de kulturhistoriske kriteriene en lavere verdisetning enn de biologisk/økologiske kriteriene. Det skyldes at områdene først og fremst er plukket ut på grunnlag av biologiske verdier. Innholdet av kulturminner i verneområdene er tynt (Hatløy 1994:10-11). Det tyder på at kulturminner og kulturmiljøer som inngår i kulturlandskap, har et dårligere vern etter naturvernloven enn etter kulturminneloven og plan- og bygningsloven. I Fylkesmannens strategi for landbrukets kulturlandskap i Rogaland er det moderne kulturlandskapet presentert som et produksjonslandskap. Landskapsverdiene omfatter matproduksjon, kulturhis-

toriske verdier, biologiske verdier og estetiske verdier (Harbo 1997:4-5). Landbrukets kulturlandskap er et utstillingsvindu overfor allmennheten (Fylkesmannen 1997:14), og det er lagt vekt på tiltak for å bevare kulturminner og kulturmiljøer (Landbruksdepartementet 1997b:5-6). Det innebærer at kulturlandskapet som landbruksminner inngår i, har fått en oppgradering og er vernet i teorien. Hvordan er det så med kulturminnet alvedans?

Alvedanser forekommer i alle kommunene på Jæren. Tyngdepunktene av dagens forekomster ligger i Sandnes og Hå kommuner. De største forekomstene ligger i midtre deler og på Høg-Jæren og nord i Hå kommune mellom Hå-åno og Tvihaugbekken (fig. 5). I Økonomisk Kartverk (ØK) har alvedans betegnelsen høystakktuft/stakktuft (jf. 5.2.). Under forarbeidene til kartene har kulturminnet vært merket med x istedenfor rune-R og er av den grunn blitt unndratt markering på de utarbeidete kartene. I den regionale verneplanen for verneverdige områder i Jær-regionen fra 1977 er det oppført til sammen

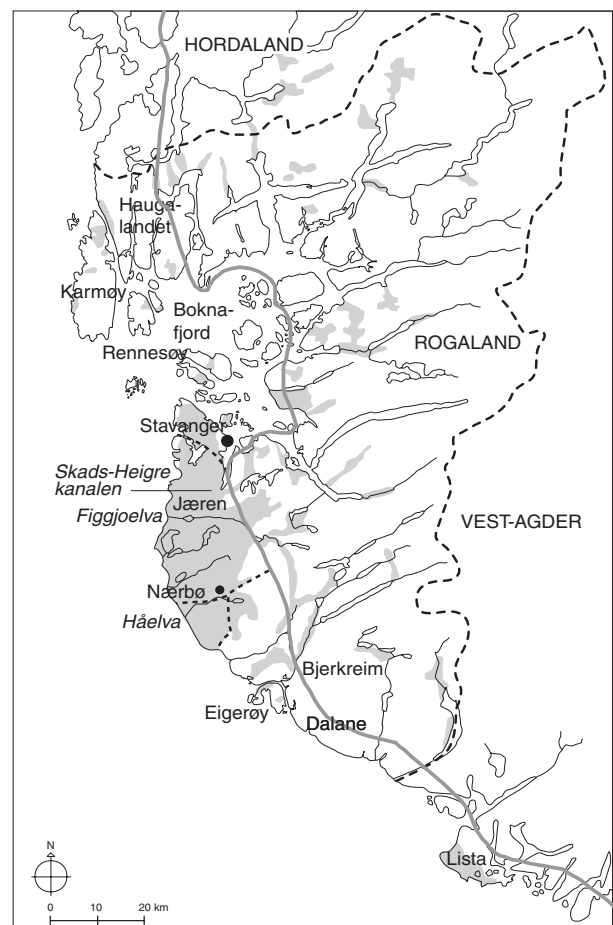
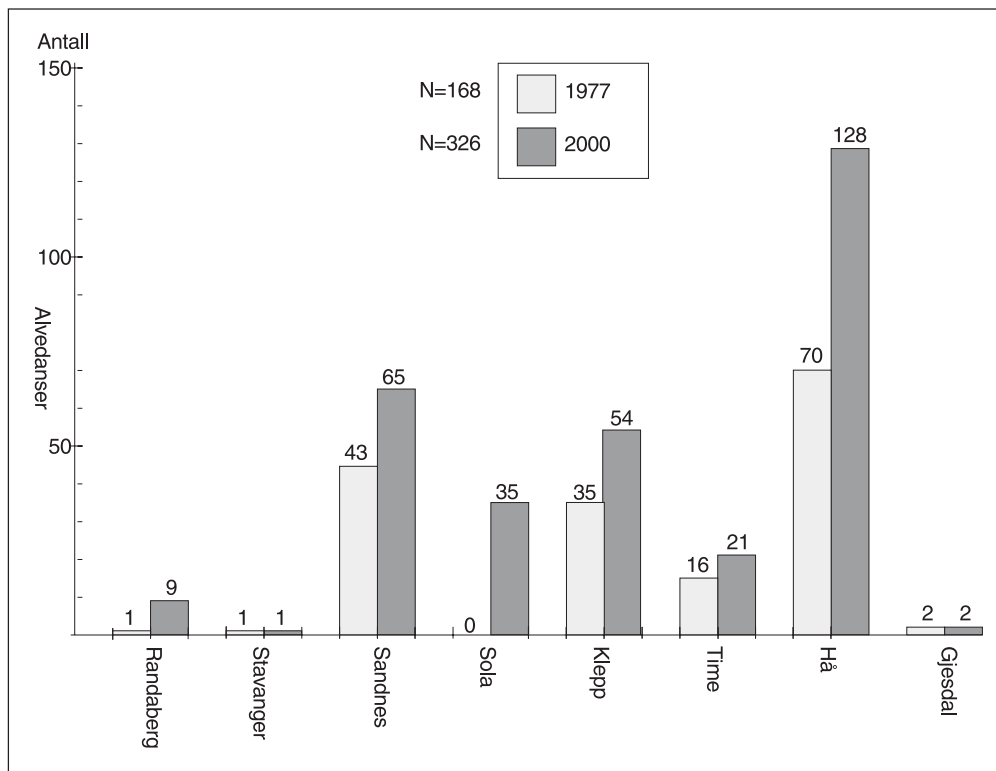

Fig. 6. Utbredelse av løsmasser (grå markering) i Rogaland (modifisert fra Thoresen 1990) (etter Prøsch-Danielsen & Simonsen 2000a, fig. 1a, 2000b, fig. 1a, Prøsch-Danielsen 2001a fig. 4, b, Lillehammer & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 8).

Kart: Lisbeth Prøsch-Danielsen. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

Fig. 7. Antall registrerte alvedanser i 1977 og 2000 i de åtte kommunene i regionen Jæren, Rogaland. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

168 lokaliteter med alvedanser (fig. 7) (Regionplan-kontoret 1977:50-109)⁷. Den kommunevise fordelingen viser at Hå, Klepp og Sandnes kommuner den gang hadde flest forekomster. I ØK-registrene er det i året 2000 til sammen 326 lokaliteter med en eller flere forekomster i regionen (fig. 7). I tillegg er det enkelte forekomster i tilgrensende kommuner som Rennesøy og Finnøy i Ryfylke i nord og til Bjerkreim og Eigersund kommuner i sør. I denne perioden er det dessuten kommet til nye funn i flere kommuner, og det har skjedd nesten en fordobling av registrerte lokaliteter. Den representative fordelingen fra 1977 i regionen er uforandret med flest forekomster i Hå, Klepp og Sandnes kommuner. En årsak til økningen er at etter 1986 er kontrollregistreringene utført på vårparten før årstilveksten av gras tar til for alvor (P. Haavaldsen, muntlig meddelelse). Der kontroll av status har vært mulig å utføre (jf. 5.4.1.), er det likevel klart at det har foregått en desimering av alvedanser siden overgangen mellom 1800- og 1900-tallet på de nordlige og midtre deler av Jæren (fig. 11) (jf. 5.5.1.).

I fylkets verneplan er det valgt ut 4 lokaliteter der alvedanser forekommer sammen med synlige arkeologiske kulturminner som er høyt prioriterte. Lokalitetene ligger i Hå og Time kommuner og dreier seg om alvedanser som inngår i sammenheng med flere andre typer kulturminner (Fylkeskulturstyret i Rogaland 1989:85, 95). I handlingsplan for skjøtsel og tilrettelegging av kulturminner er alvedanser tilgodesett under tema for eldre jernalder (Rogaland Fylkeskommune 1996:22). Ved registrering og søk i forbindelse med nydyrkingssaker blir det stadig påvist nye alvedanser. I følge en rapport fra Fylkes-

kommunen forekommer disse oftest ved siden av rydningsrøyer og steingarder, og de representerer en av de vanligste kulturminnetypene i Rogaland (Vevatne 1999:14). I tillegg bør det forventes at flere vil bli påvist ved revisjon av de arkeologiske kulturminneregistrene (P. Haavaldsen, muntlig meddelelse). Spørsmålet er om alvedanser er en form for kulturminne som utløser de sterkeste konflikter, eller om det forsvinner fra landskapslandskapet uten at det blir lagt nevneverdig merke til.

Låg-Jæren er et av de rikeste arkeologiske kulturminneområdene i landet (Hatløy 1994:13), og Jæren er den mest landbruksintensive regionen med hensyn til nydyrking (Vevatne 1999:6-7). I perioden 1997-2001 hadde 13% av gardsbrukene i Rogaland søkt om nydyrking. Det godkjente nydyrkingsarealet i perioden var en klar reduksjon i forhold til foregående år. I åtte kommuner ble det registrert ca. 40% (197 av 500) av nydyrkingssakene, og Hå kommune var den mest aktive med 35 % søknader. Gjennomføringsgraden var på 60-70% i alle åtte kommuner, og Hå lå akkurat på gjennomsnittet i forhold til de øvrige. Avslagsprosenten i nydyrkingssakene var på ca. 2-3% som er omtrent som landsgjennomsnittet (Hustvedt i manuskript) (jf. 6.4.2., 7.3.). I den samme perioden var det registrert ca. 800 nydyrkingssaker for hele fylket ved Kulturseksjonen i Rogaland Fylkeskommune (Vevatne, muntlig meddelelse). I prosjektet "Nydyrking og tilhøve til kulturminne og kulturlandskap i Rogaland fylke" ble det ved befaring påvist ikke-registrerte kulturminner i perioden 1997-1998 i 63% av nydyrkingssakene (Vevatne 1999 op. cit.). Kulturavdelingen i Rogaland fylke opplyste at det i perioden 1997-1999 var kon-

arkeologiske kulturminner i 65% av de befarte dyrkings-sakene (Brev av 28.01.00 fra Kulturavdelingen i Rogaland Fylkeskommune). Dette viser at kulturminneforvaltningens kunnskap om og forståelsen av kulturminners forekomst og lokalisering i landskapet er i bevegelse, utvidelse og endring. Kulturminneforvaltningen får stadig ny kunnskap og erfaring om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, men gjelder det samme for jordforvalteren?

Områder med store kulturminneverdier kommer ofte i konflikt med nydyrking. Dette har betydning for den langsiktige arealplanleggingen i fylket. Hå kommune er som nevnt en særlig dyrkingsaktiv kommune. Kommunen stod alene for ¼ av dyrkingssakene som kom inn til Rogaland Fylkeskommune i løpet av 1997 og 1998 (Vevatne 1999:6-7). Det kan forventes at alvedans er et kulturminne som lett utsettes for interessekonflikt mellom kulturminnevern og landbruk. Det er tenkelig at påvisning av nye konflikter så vel som nye forekomster først oppdages på relevante steder i forbindelse med kulturminneforvaltningens virksomhet. På grunn av tettheten av alvedanser (fig. 5, 7) og nydyrkingsaktiviteten i kommunen framtrer Hå som godt egnet for undersøkelse av historiens forsvinningspunkter og ikke-steder i landskapet (jf. 2.4.).

5.4.1. Hå kommune - sted, landbruk og miljøvern

Hå er den sydligste kommunen i Jær-regionen. Kommunen ble opprettet ved kommunesammenslåing i 1964, og hadde per 01.10. 2001 et folketall på 14 136 innbyggere. Landarealet er på omlag 255 km², derav er 7,29 km² vann. I syd og sydøst grenser bygda til Eigersund og Bjerkreim kommuner i Dalane-regionen, i nordøst til Time kommune, i nord til Klepp kommune og i vest ligger Nordsjøen (fig. 4). Kommunen er en landbrukskommune med til sammen 590 gardsbruk fordelt på 124 matrikkelgarder (Gab 1987:15-17). I kommunen er det sju tettsteder. Fra syd mot nord heter stedene Sirevåg, Ogna, Brusand, Stokkelandsmarkene, Vigrestad, Varhaug og Nærbø. Varhaug er kommunens administrative sentrum. Med unntak av Stokkelandsmarkene som er en yngre fortetning av bebyggelse, er tettstedene vokst fram rundt stasjonene etter bygging av Jærbanen i 1870-årene. Hovedkommunikasjonsårene nord-sør er Rv 44 og jernbanen (Hå kommune 2002, Hå kommune 1999, Hå kommune udatert).

Landskapet i Hå er preget av det karakteristiske ved jærlandskapet, og det finnes to landskapstyper i bygda (jf. 5.3.). Det er mest heier og fjell i østre og sørlige delen, mens det er sletteland nord-vest for Håelva. Berggrunnen i Nærbø og Varhaug er gneis og noe fyllitt lengst mot øst, mens berggrunnen i Ogna er anortositt og gneis. I Nærbø og på Varhaug er det nesten ikke fjell i dagen,

mens fjellet i nordre del av Ogna er dekt med et nesten 100 m tykt morenelag. Landskapet veksler mellom det karakteristiske Låg-Jæren som grenser mot havet i vest, og Lågheiene i nordøst og Høg-Jæren i den østlige delen av bygda. Høysletta på Høg-Jæren ligger på omtrent 180-250 moh. Den høyeste toppen er Brusanutten som ligger 436 moh. på grensen til Time kommune. Den sydlige grensen er brå mot det knudrete heilandskapet i Dalane, mens slettelandet og lågheiene fortsetter inn i Time kommune i nord og nordøst. Landskapet gjennomskjæres av flere vassdrag som renner NNØ-SSV med utløp i Nordsjøen. De største vassdragene er Håelva i nord og Ognaåni i sør. Bygda har en strandlinje på 40 km hvorav 6 km er finkornet sand. Kysten er rett, uten skjærgård eller innskjæringer og har få naturlige havner. Nord for elveosen for Håelva er det sanddyner med marealm, mens sør for elva er det morenebakker med marine avsetninger (Hå kommune 1999, Hå kommune 1996:13, Hå kommune 1995a,b). I strandbeltet er tapesstrandvollen tydelig særlig på Hårr der den har form som en høyreist brink kalt Skeio (Myhre, A. 1959:10).

Bedring av kommunikasjon, som jernbanen i forrige århundre, la grunnlaget for framveksten av det moderne jærlandbruket (Hå kommune 1999:3). I dag er bygda en av de største landbruks- og husdyrkommunene i landet, og det meste av arealet er nyttet til landbruk (jf. 6.3.). Næringen er dominert av husdyrbruk med grasvekst, men mange bønder har spesialisert seg på dyrking av grønnsaker. Den eldste industrien er knyttet til foredling og omsetting av landbruksprodukter og landbruksredskap (Hå kommune udatert). De største landbruksarealene ligger på slettelandet i den vestlige delen av bygda⁸. I Varhaug er det mer moreneleire, mens det i ytre del av Ogna og i nordvestre del av Nærbø er det mer sandige avsetninger og morene (jf. 5.2.).

I 1989 var 54% av landarealet (111.196 dekar) nyttet til landbruksformål (Hå kommune 1999:16), men var per 01.10.2001 sunket til 600 aktive bruk med 1000 brukere (Hå kommune 2002) (jf. 6.3.2.). I perioden 1959-1997 var det imidlertid en stor økning av landbruksarealet. Veksten tok særlig til etter 1968 (Hå kommune 1999 op.cit.). En oversikt over nydyrket areal 1960-1997 viser at det var en stigning i nydyrking mellom 1969-1978, deretter sank arealtallet til det i 1991 begynte å stige litt igjen (Hå kommune 1999:15) (fig. 8). I forhold til gjennomsnittet for resten av Rogaland hadde gardsbrukene i Hå større landbruksarealer i drift enn resten av fylket og landet for øvrig. I 1997 var brukertallet gått ned i både fylket og kommunen, mens derimot landbruksarealet økte på bekostning av utmarksområdene. Per 01.10.2001 var landbruksarealet på 125 000 dekar (Hå kommune 2002), og Hå kommune framstår derfor som en intensiv landbrukskommune med høy arealutnytting.

Miljøvernområdene i bygda omfatter en vesentlig del

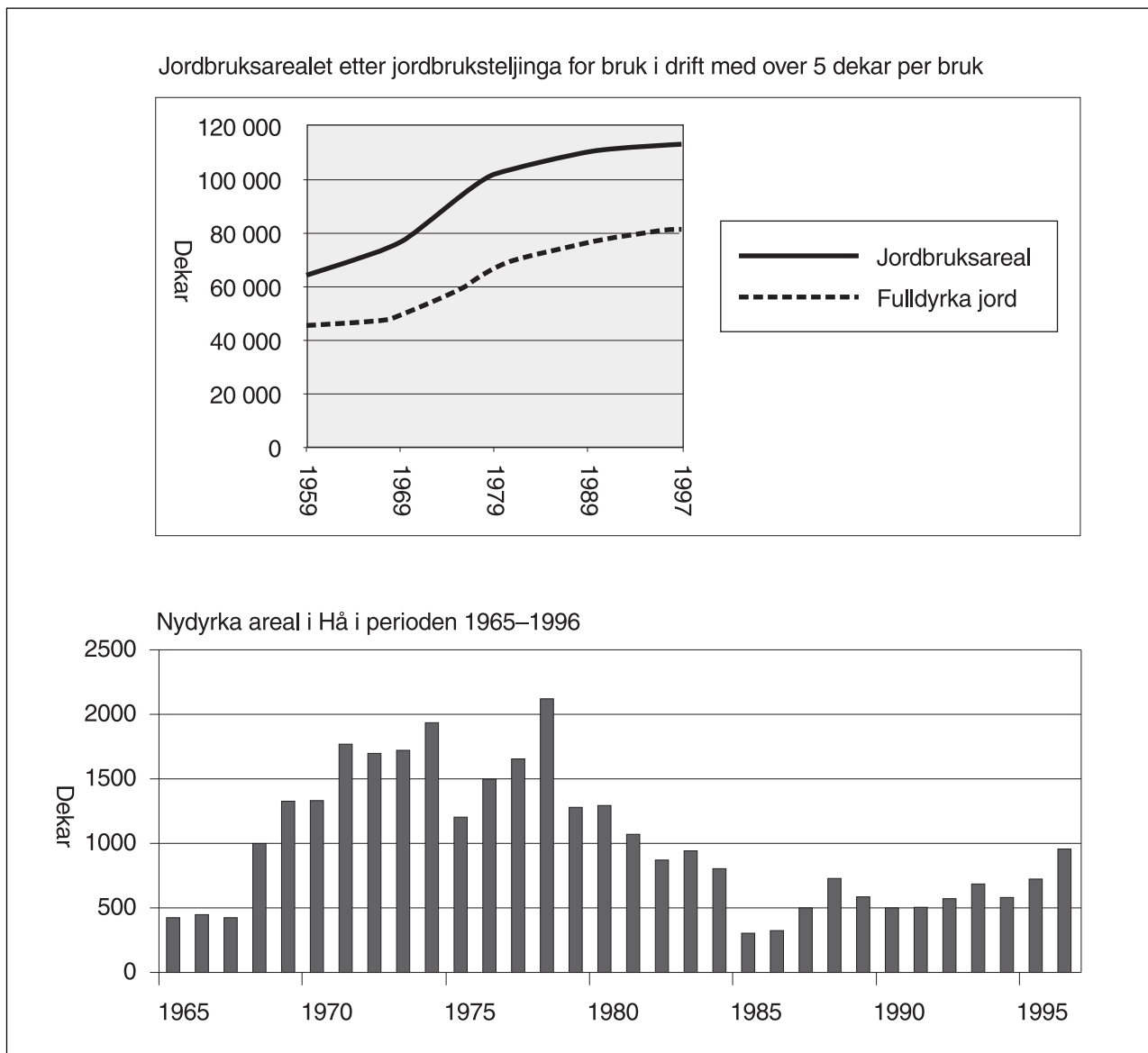

Fig. 8. Landbruksareal i Hå kommune, Rogaland, 1965-1997. I tidsrommet 1959-1997 gikk nydyrkingsaktivitetene i markerte bølger (etter Kommuneplanen i Hå 1999-2014). Grafikk: Tove Solheim Andersen.

av arealene som er aktuelle for næringsmessig utnyttelse. Kommunen går inn for å møte denne utfordringen ved å samordne de ulike verne- og næringsinteressene gjennom planprosesser og prosesser om samarbeid. Det er lokale, regionale og nasjonale verneinteresser i området, og nærmere 10% av arealene er underlagt vern (Hå kommune 1999:3). Med unntak av jærstrendene og Høg-Jæren er det tilsynelatende lite sammenfall mellom arealer som er vernet etter kulturminneloven i forhold til vernete kulturlandskap i kommunen. De utvalgte kulturlandskapene som er særlige verdifulle forekommer fortrinnsvis i lommer nord, øst og sør. Med unntak av arealer i nord, øst og sør finnes det arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer spredt utover hele kommunen, og særlig tett på flat-Jæren. I 1990 opererte kommunen med et antall synlige og ikke-synlige arkeologiske kulturminner på 1182

(Hå kommune 1990:65). I år 2000 forelå det til sammenlikning 1036 registrerte lokaliteter med arkeologiske kulturminner (fra en til flere)⁹. Sammenliknet med resten av Jæren der tallet er 3761, har kommunen nærmere 1/3 av de arkeologiske kulturminnene i regionen. I 1977 var det imidlertid registrert 5425 lokaliteter med arkeologiske kulturminner på Jæren. Dette er en reduksjon både i regionen og i kommunen. Tallene bygger på den kommunevise fordelingen arkeologiske kulturminner for Jæren som ble utarbeidet i forbindelse med verneverdige områder i Jærregionen (Regionplankontoret 1977:44, tab. 4).

I en undersøkelse som ble utført av vernemyndigheten i 1986, ble det påvist en ekstrem høy tetthet av arkeologiske kulturminner i Hå. Til sammen var det 4,8 bevarte lokaliteter, eller 17,7 enkeltobjekter, per km² i kommunen. Andre steder i landet var det 1,8 lokaliteter per km²

for et tilfeldig utvalg av 14 kommuner på Østlandet og i Trøndelag, og den største tettheten var på 8,3 lokaliteter per km² (Haavaldsen 1999:7-15, Bertelsen et al. 1986). Tapet av arkeologiske kulturminner på landsbasis var 0,7-08% i år 2002 (NOU 2002:193-194, tab. 4.1.) (jf. 4.2.) sammenliknet med den årlige tapsprosenten som var på 1,6% i 1966-1986 i Hå kommune. Den mest omfattende nydyrkingen forekom i midtre og nordlige delen av kommunen. Landbruksaktivitet var årsaken til 27,3% (269 av 984) av de fjernete arkeologiske kulturminnene, og av disse var 94,6% fjernet ulovlig. Desimeringen nådde toppen i 1970-1975, men var nede i 0,8% i 1986 (fig. 9) (Haavaldsen 1999 op. cit.).

Ved en kontrollregistrering av en annen kommune i Jær-regionen (Gjesdal) ble det 1966/76-1999 påvist betydelige skader og fjerning av arkeologiske kulturminner. Av de skadete kulturminnene var 76% ødelagt i forbindelse med nydyrking, hvorav 70% var fjernet ulovlig. Desimeringstakten var ca. 6,2 arkeologiske kulturminner pr. år. Reduksjonen berørte særlig arkeologiske kulturminner med "lav status" og de som var mindre "prangende" i landskapet (Haavaldsen 2000:8,10, fig. 4). Den årlige tapsprosenten 1974-1999 var på 0,52% (P. Haavaldsen, muntlig meddelelse). Det arkeologiske kulturminnetapet i Gjesdal er derfor langt mindre enn i

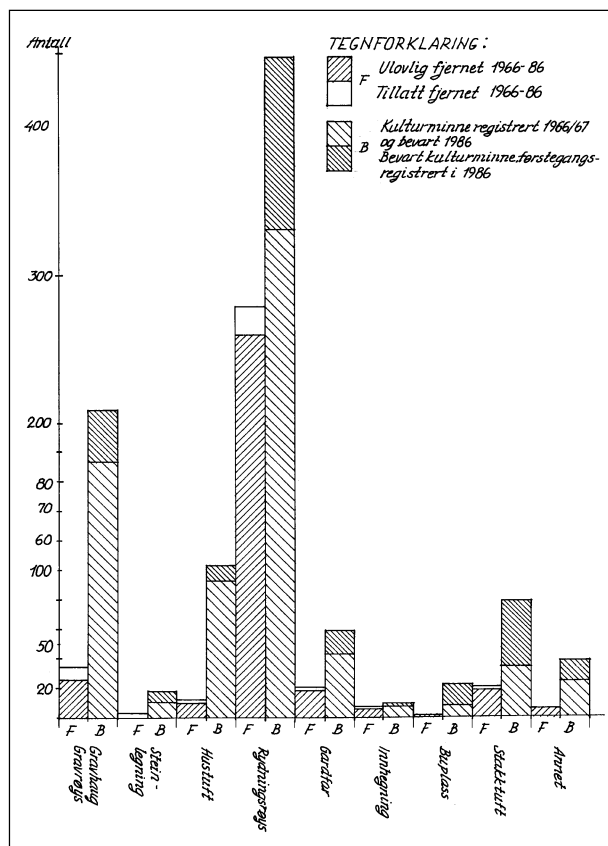

Fig. 9. Status over ulike typer fornminner registrert i Hå kommune i 1986 (etter Haavaldsen 1999:14). Tegning: Astrid Holland Berg.

Hå. Det er forespeilt at den arkeologiske kulturminnebestanden i Hå kommune vil bli halvert i løpet av 75 år dersom tendensen fra 1986 holder seg. På samme vis som i Gjesdal gikk desimeringen i Hå fortrinnsvis utover arkeologiske kulturminner med "lav status" (liten synlighet) som rydningsrøys, gardfar og alvedanser. Kulturlandskapet ble endret fra et smårøyslandskap til et storhauglandskap. I 1986 ble det påvist alvedanser vesentlig i nord-delen og bare få eksemplarer i de midtre og søndre delene av kommunen (Haavaldsen 1999:13-15, 1986). Det ser ut til å være et sammenfall mellom nydyrkingaktivitet (fig. 8) og desimering av arkeologiske kulturminner i kommunen (fig. 9), og at årene 1970-1975 markerer et historisk forsvinningspunkt i landskapet. Fordelingen av alvedanser i forhold til gardsenheter er senere blitt bekreftet (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 7, Prøsch-Danielsen 2001a, fig. 3, 2001b:35) (jf. 5.3., 5.6.). Per år 2000 er det kjent alvedanser på 35 av 123 gardar med jord i kommunen (jf. note 2).

Kommuneplaner og kulturminnevernplaner som er rullerende (Hå kommune 1999, Hå kommune 1996, Hå kommune udatert), viser at i 1990-årene er bygda blitt aktivt opptatt av vern av landskap og kulturminner. Kommunen utarbeidet et miljø- og naturressursprogram i 1990, og i kulturminnevernplanen ble synlige kulturminner i form av stående bygninger prioritert (Hå kommune 1996). I ressursprogrammet legges det vekt på sikring og tilrettelegging av et allsidig landskap til det beste for landbruk, næringsliv, naturvern, nærmiljø, idrett og friluftsliv. Kommunen tar mål av seg å sikre en faglig forsvarlig forvaltning av arkeologiske kulturminner og et representativt utvalg av nyere tids kulturminner. Utfordringene i langtidsprogrammet for miljø- og naturressurser består i ta vare på eksisterende kulturminner og kulturlandskap og skape holdninger for disse verdiene, og å formidle kulturarven til allmennheten. I programmet er det konstatert at kulturminner skal sikres og allmennheten få adgang, men at dette også vil kunne komme i konflikt med brukere og eieres interesser (Hå kommune 1990:53, 77-78).

Kommunen legger vekt på at kulturtradisjonene i bygda skal bygge på svært stabil bosetning (Hå kommune udatert). Det er viktig å ta vare på, informere om og legge til rette for bruk og vedlikehold av kulturminner, kulturlandskap og andre kulturmiljø. Det legges særlig vekt på sikring og videreutvikling av verdier og kvaliteter i kulturlandskapet, utarbeide planer som tar vare på kvalitene i jærlandskapet og avklare interessekonflikter gjennom en forsvarlig forvaltning av miljø- og naturressurser og en aktiv miljøpolitikk. Deler av strandsonen er plante- og fuglelivsfredet som del av "Jærstrendenes landskapsvernområde" der kulturminneverdier er en integrert del av vernearealene (Robberstad et al. 1995:30-34, 86-99).

Et spesifikt vernetiltak er Aniksdalsheia som er et særpreget moreneområde med lynghoi (Hå kommune 1999:3, 5, 19, 23). Her er vern og skjøtsel av kystheia i Rogaland (Steinnes 1988) ivarettatt for de høyestliggende arealene på Høg-Jæren ved at det jærskheia, myr og utmarksbeitelandskapet er gitt et særlig vern i ”Sydnesvarden landskapsvernområde” (Fylkesmannen udatert, Hå og Time kommune 1995, Lier-Hansen 1995:115). På Låg-Jæren er et kulturminne- og friluftsområde, ”Hanabergsmarka” ved Jærmuseet, innkjøpt av staten og lagt spesielt til rette for publikum (Fylkesmannen 1995).

Oppsummering

Landskapet i Hå kommune består av de mest karakteristiske trekk som er typisk for Jæren. Det er sletteland i nord og vest og heia og fjell i øst og sør. De største landbruksarealene ligger i de nordlige og vestlige deler av bygda. Selv om antall bruk er gått ned siden 1960, har intensivering av landbruksdriften økt. De siste 30 årene har driften vært særlig ekspansiv med hensyn til nydyrking og bidratt til sterk omforming av landskapet sammenliknet med resten av fylket. 1968-1984 foregikk det en storstilt nydyrkingsbølge i bygda som førte til et sterkt press på utmarksarealer og et stort tap av arkeologiske kulturminner. Tapet gikk utover kulturminner med lavest verdi. Det vil si at nydyrkingen i kommunen særlig har foregått i områder der det forekom alvedanser. Årene 1970-1975 framtrer som et historiens forsvinningspunkt for alvedanser. På tross av den sterke økningen av forekomster i ettertid, og selv om alvedanser er et hyppig forekommende kulturminne, har det lav verneverdi og er vekslende påaktet i forvaltningen av miljøvernet i kommunen. Selv om det stadig oppdages nye forekomster, innebærer det at den fysiske lokaliseringen av alvedanser er redusert og har endret seg siden 1960-årene.

På fylkesnivå såvel som på kommunenivå er det i teorien et potensiale for vern av miljøer der alvedanser inngår som del av kulturlandskapet på Jæren. I praksis er det imidlertid ofte lite sammenfall mellom verneområder med verdifulle kulturlandskap og arkeologiske kulturminner som er registrerte. Alvedansenes verdi er dessuten lav i forhold til andre og mer prangende arkeologiske kulturminner. Dermed er potensialet for vern av selve enkeltobjektet og dets kulturmiljø av vekslende karakter. Selv om Hå kommune stod fram som kultur- og miljøbevisst i 1990-årene, og har vektlagt miljøperspektiver som peker inn i dette årtusen, er det store interessekonflikter mellom nærings- og vernearealene på omlag 10% av landarealene. Disse vernearealene omfatter områder med lynghoi- og kulturminneforekomster i lavlandet og i høylendet. Det innebærer at alvedanser som ligger innenfor slike arealer bør være sikret et flersidig vern av både objekt og miljø i framtiden. Siden nydyrkingen tok seg opp igjen i 1990-årene, blir det vesentlig å få klarlagt hvordan kultur-

minnet framtrer i dagens landskap, og om det kan påvises flere historiens forsvinningspunkter. Når alvedanser har representert et truet kulturminne, har det i de siste tretti årene stått fram som et mulig ikke-sted i nærmiljøet i en landbrukskommune som Hå. Hva er igjen av historisk forståelse av og holdninger til de fysiske restene etter alvedanser i dagens landskap blant aktører og brukere?

5.5. Alvedansgaten

Historien om alvedansene er som en gåte, en rebus som er forsøkt løst på faglig og folkelig grunnlag ut fra forståelsen av både nevningsbruk og fysiske spor.

Tab. 6. Nevninger og forklaringer på alvedans i folkeminnet og i tverrfaglige tolkninger i årene 1828-2000.

Folkelig	Tverrfaglig
alfadans	
alfedandse	
alvadandsa	
alvadandse	
alvedans	
avledans	
alvedansring	
alvering	solring
heksering	
alvaldshaug	
fækteplads	
teltplass	
	hjalmr
hjelm	hjelm
tjelm	tjelm
kjelm	kjelm
	hjalmgard
	tjelmgard
tjengar	tjengar
kjengar	kjengar
stakk	
stae	
stakksto	stakktuft
høystakktuft	høystakktuft
lyngstakktuft	lyngstakktuft
torvstakktuft	
kornstakktuft	kornstakktuft?
kornåker	
ring for blanding av tang og jord	
nepegrav/åker	
hustuft	
jordhus	
torvhus	
tuft til torvløe	

Er alvedanser det samme som stakketufter eller ikke? Hva slags stakketufter er dette, og hva er alderen på sporene? Grøftene som markerer alvedansene, er tolket som spor etter alvenes dans, men det er uvisst om denne tradisjonen har folkelige røtter (Vinsrygg 1986: 27). Fra de første oppdagelsene ble gjort av fremmede tilreisende som kom til Jæren utenfra, framtrer det flere oppfatninger av sporene. Ofte står forestillingene klart mot hverandre, men av og til snor de seg som i sirkler, eller de glir inn og over i hverandre (jf. tab. 6). To språklige nevninger viser til fortellinger som har rot i folkereligjøstet og folketro, mens andre går tilbake på skildringer av arbeidsplasser i landbruket. Arbeidet i landbruket ga navn til steder i forhold til folks utnyttelse av naturressurser og hvordan de tok hand om ressursene på ulike vis. Slike fortellinger fordrer en bredere drøfting av begrepene (jf. 5.5.2.- 5.5.4.). Fortellinger og folkeminner som viser til trosforestillinger, kaller vi for den mytiske tradisjonen (jf. 5.5.2.), mens oppfatninger som er jordnære og er knyttet til arbeid med ressursutnyttning kaller vi for den hverdagslige tradisjonen (jf. 5.5.3.-5.5.4.).

5.5.1. De første oppdagelsene

De tidligste opplysningene om alvedanser forekommer i topografiske beskrivelser fra 1800-tallet. I 1830 opplyste Kraft om at det på Kolnes i Sola fantes

”en av de i denne egnen ikke ualmindelige udhulede eller i Jorden ved Gravning dannede Kredse, som af Almuen kaldes Alfadans” (Kraft 1830:246).

På den tiden var Kraft departemental embetsmann, og bygde beskrivelsen på offentlige arkiver og opplysninger fra rikets embetsmenn (Kraft 1820). I 1828 foretok han en reise til Vestlandet og rapporterte observasjonene i en topografisk statistisk beskrivelse over kongeriket Norge (Kraft 1830). Måten Kraft meddelte informasjonen på, viser at opplysningene om alvedans ble gitt direkte av folk som han traff på reisen over Jæren. 1830 er det tidligste tidspunktet da betegnelsen alvedans opptrer i de historiske kildene. Etter beskrivelsen er de dannet av jord ved graving (Kraft 1830:246). Kraft nevner alvedanser flere steder i den bearbejdede beskrivelsen av Stavanger Amt i 1842. Det opplyses at det er mange alvedanser i utmarken langs stranden ved Hå prestegård. De var firkanter med avrundete hjørner, og 1 til 1 1/2 fot dype grøfter, og var i nord til syd 15 til 16 fot og i øst til vest 14 til 15 fot. Det fantes flere figurer som var runde. På Obrestad og Nærheim var det ”rektangler” og på Kolnes var det ”kretser” som var uthullet og dannet i jorden ved graving (Kraft 1842:108, 113)

Den neste som beskjeftiget seg med alvedanser var E. Lund. I 1859 presenterte han ”oldminder” på Jæren med en beskrivelse og skisser av fem forekomster. Dette er de eldste avbildninger av alvedanser i de historiske kildene

(fig. 10). Alvedansene lå samlet ved en gravhaug på en bølgeformet udyrket slette et par skritt fra sjøen på garden Sande i Randaberg kommune. De bestod av sirkelformete grøfter og flaten innenfor var tuete. I følge Lund kalte bøndene forekomstene for ”Alvaldshauge”, og antok at de var ”Fægtepladse”. På Lunds skisser ligger to av forekomstene ved siden av hverandre kant i kant. Det bemerkes at de hadde utydelige grøfter, og at dette kanskje tydet på en høyere alder enn de andre. Lund nevner også at det flere steder på Jæren og særlig i Hå sogn fantes en mengde små flater på marken som var omgitt av en liten grøft og ble kalt for ”Alvadandse”/”(alfedandse)”. De var mellom 10 - 40 fot (dvs. ca. 3,20 - 14 m) i diameter, og flaten som var innesluttet av grøften, var enten sirkelrund eller firkantet med avrundete hjørner. Av skissene i marginen går det fram at de på enkelte steder lå enkeltvis, på andre steder lå flere tett sammen. Til slutt kom Lund med en forklaring på fenomenet alvedans. De ble kalt ”Alvadandse” fordi overtroen antok at de var danseplasser for alvene (huldren). Den alminnelige mening som han hadde hørt uttalt, var at de likevel var fekteplasser for tvekjemper, eller plasser hvor det i gamle dager ble satt opp telt (Lund 1859:33-34).

Omtrent på samme tid beskjeftiget antikvar Nicolay Nicolaysen seg med fenomenet alvedans. I 1860-årene ga han en samlet oversikt over fortidslevninger, og brukte Krafts beskrivelser fra 1842 som kilde (Nicolaysen 1862-66:293, 307). Nicolaysen føyde til tilleggsopplysninger om ”alfadanser” og ”alfedanser” på Grude og Orre i Klepp, Sele i Time og Sande i Randaberg, som han dels fikk innberetning om i 1859, dels på en reise i 1861. Anleggene lå i gressmark (Orre) og i gardens utmark (Hå, Obrestad), og det antydes at de muligens skrev seg fra oldtiden (Nicolaysen 1862-66:299, 302, 307, 311). I 1869 undersøkte han 10 alvedanser på Særheim i Klepp, og fant at grøftene opprinnelig hadde vært dypere. Han viste til at andre pålitelige menn også hadde gravet ut slike anlegg, og at de utelukkende fantes på Jæren. De lå aldri i myrlendt jord, men på tørre steder som nesten utelukkende var heier.

I følge Nicolaysen trodde folk tidligere at anleggene var begravelseplasser fra oldtiden. Navnet hang sammen med den tro som ennå kunne påtreffes, nemlig at de tilhørte alvene som påførte mennesker ondt om de la seg til å sove der. Sauer som våget seg innenfor grøftene, ble syke av *alveskot*¹⁰. Han nevnte at flere på Jæren hadde tenkt på hva kretsene kunne være, og at de mente stedene var brukt til å sette stakker av torv og høy. Nicolaysen syntes at høystakk virket rimelig fordi *anleggene ikke fantes der hvor det er torvmyrer*, og at grøftens hensikt var å samle opp vann (Nicolaysen 1870:140-141, min utheving). I 1872 omtalte han igjen at det mange steder på Jæren fantes en mangfoldighet av firkanter med avrundete hjørner som almuen kaller ”*alve- eller avledans*”. Han

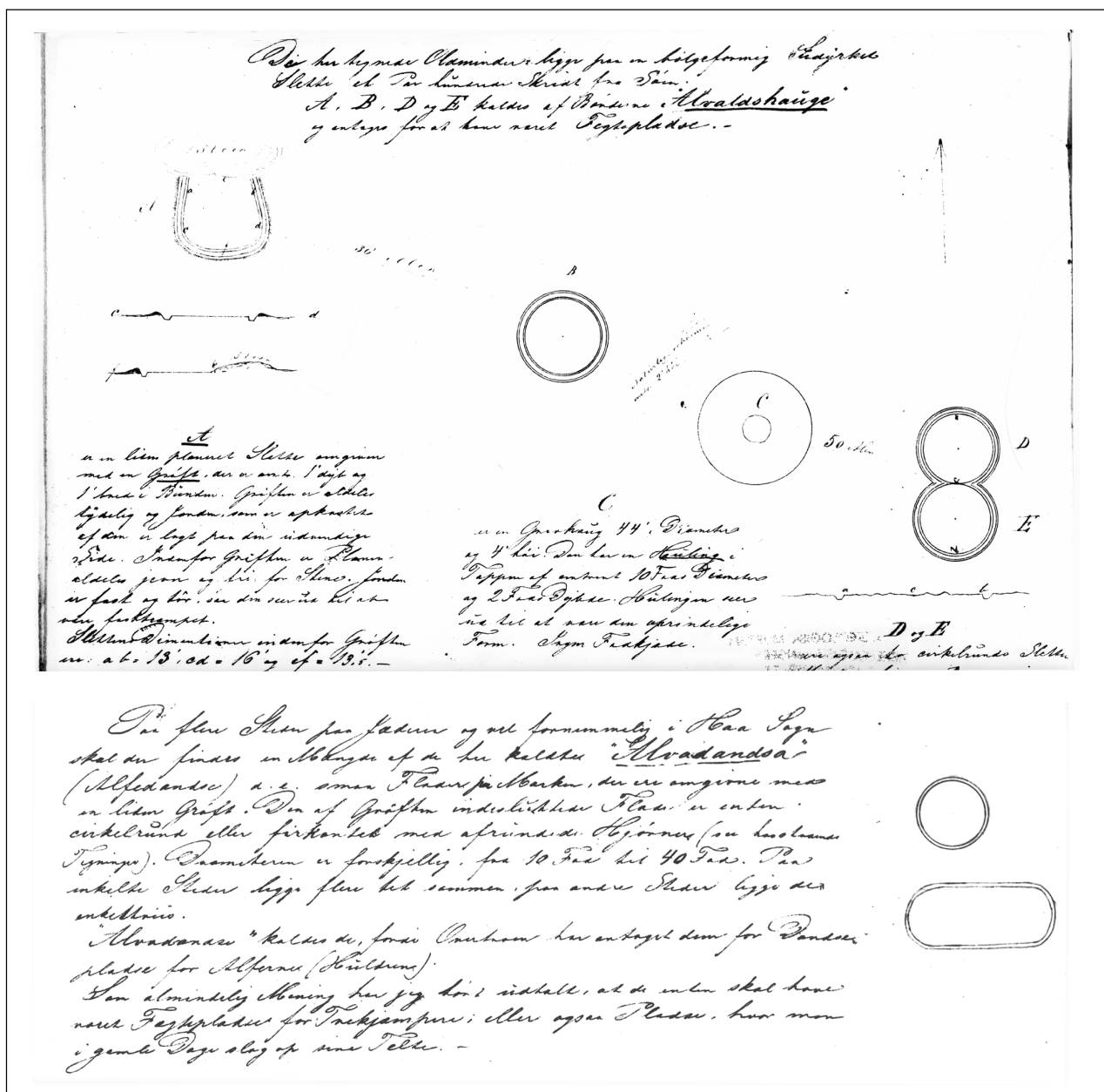

Fig. 10. De eldste avbildninger av alvedanser nedtegnet ved registrering av oldtidsminner på Jæren, Rogaland, i 1859 (etter E. Lund 1859:33-34).

opplyste at grøftene må ha vært av betydning siden det fantes et lag på 10-12 tommer der hvor jordlaget ellers bare var et par tommer. Der hvor det var gjort spadestikk i overflaten av anleggene, var det intet oppdaget som skilte jorden innenfor fra marken omkring. På garden Hodne i Klepp hadde han vært vitne til at en alvedans var blitt oppbrutt og gjennomgravet under jorddyrkingsarbeide, men at det ikke ble observert noe særlig. Han påpekte at anleggene fantes på tørr, grunn og flat mark og i store mengder i utmark (Friestad), og forslo at en metode for å finne alderen på anleggene, muligens kunne være å sammenlikne jordlagene i grøften med jordlag i og utenfor anleggene (Nicolaysen 1872:150-151, min utheving). I 1874 ble alvedansene omtalt på nytt i Nicolaysens be-

skrivelse av faste fornlevninger, og her henvises det til at helleristninger, bautasteiner og begravelser var fra heden- dommen (Nicolaysen 1874:108). Nicolaysen skilte kronologisk mellom faste fornlevninger fra forhistorisk tid og andre fornlevninger, og etter hans oppfatning var alvedanser et yngre fenomen.

De neste som bidrar med opplysninger om alvedanser, er konservatorene Bendix Bendixen og Gabriel Gustafson. I forbindelse med utgravinger og undersøkelser på Jæren i 1879 rapporterte Bendixen til Stavanger Museum at det hist og her i lyngen kunne påtreffes alvedanser som rimeligvis var rester etter tidlige tiders gardsbruk. Bendixen henviste her til Nicolaysen (Bendixen 1879:60-61). I 1890-årene var Gustafson på flere reiser over Jæren for

Bergen Museum, og nevnte alvedanser flere ganger i registreringene på Revheim i Sola, og Njølstad og Kvasheim i Hå (Gustafson 1891, 1895-98). På Kvasheim lå det flere alvedanser i et strandområde med forhistoriske gravfelt. Etter Gustafsons oppfatning var alvedansene ikke forhistoriske graver. Han skilte mellom alvedanser og firsidige flate anlegg med steinramme som kunne være graver, og han undersøkte ingen alvedanser (Lillehammer G. 1996a[1985]:33-34). På Gustafsons kart over gravfeltene nord og syd for Kvasheimsåna avviker beliggenheten av alvedansene en del fra gravhaugene. Flere ligger enkeltvis og parvis mellom gravhaugene eller enkeltvis utenfor gravfeltene (fig. 52) (Lillehammer G. 1996 [1985] op. cit., fig. 8). I følge utskiftingskartet over garden var dette området i 1881 utmark ned mot sjøen (Utskiftingskart 1:2000, Kvasheim 1881, Fylkeskartkontoret i Rogaland)(jf. 5.79).

Mens omtalen av alvedanser på 1800-tallet var spredte og tilfeldige, danner Tor A. Helliesens registreringer 1898-1913 den første grunnleggende oversikten over forekomsten av alvedanser på Jæren (fig. 11) (Helliesen 1899, 1901-07, 1909-10, 1912, 1914) (jf. 5.4., 5.4.1.). Helliesen som var naturviter (entomolog) (Münster 1915:1-2), måtte i en periode påta seg ansvaret for det arkeologiske arbeidet ved Stavanger Museum (Nordgård 1934:15).

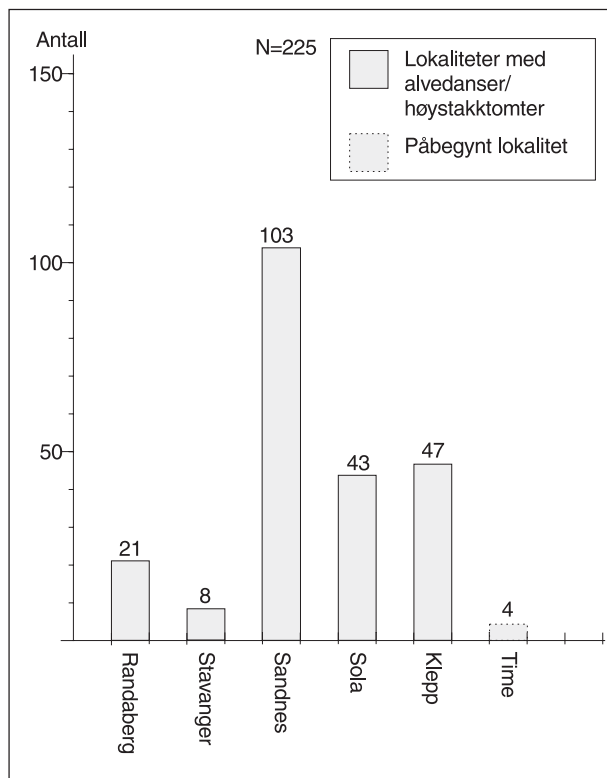

Fig. 11. 225 lokaliteter med alvedanser/høystakktomter etter Helliesens registreringer og fordeling over kommunene på nordre og midtre deler av Jæren 1898- 1913. Et stort antall forekomster ligger i Sandnes kommune (jf. fig. 5). Grafikk: Tove Solheim Andersen.

Han gikk igang med registreringer av fortidsminner ut fra vernehensyn, og ga den første beskrivelsen som er kjent om konflikten mellom bevaring av det gamle og framveksten av det nye kulturlandskapet på Jæren. Han begrunnet arbeidet med at gravhauger og andre oldtidsminner syntes å gå sin undergang i møte. Bønder jevnet dem ut fordi de "ligger i veien" på dyrka mark. De ble ødelagt av vandaler fra by og land eller av "gulløkere" på jakt etter skjulte skatter. Hans registreringer på Nord-Jæren nådde så langt sør som til Time kommune, og de er preget av en prøvende og utforskende systematikk. I innledningen til arbeidet omtalte han alvedanser som faste fortidsminner fra våre forfedres tid på linje med gravhauger, bautasteiner, bygdeborger og hustufter (Helliesen 1899:49).

Det påfallende ved Helliesens registreringer er at han allerede etter arbeidet i Randaberg kommune var fullført, gikk over til å omtale alvedanser som høystakktomter eller kjelm (Helliesen 1901:51, 1902:41, 1905:49, 1907:39). Grunnen til dette var at Helliesen i begynnelsen av registreringene undersøkte over halvparten (13 av 21) av alvedansene i Randaberg (1898). Det ble gjort arkeologiske funn i så få som fire av anleggene (Helliesen 1899:49-71). I en firkantet alvedans på Sande med langaktige og stående stein i hjørnene, fantes det levninger av en trestokk et stykke ned i den våte sandjorden (Helliesen 1899:54). I et annet anlegg ble det gjort funn av to begravelser fra vikingtid (S 2192a-ø, jf. note 12) som inneholdt kull, og kull og klinknagler (Helliesen 1899:58-59). Et tredje anlegg lå slik til at det skar seg inn i en gravhaug fra vikingtid (S 2199 a-e, jf. note 11). Undersøkelsene tyder på at Helliesen støtte på problemet med å skille alvedanser fra flate steinlegninger (jf. ovenfor Lillehammer G. 1996a[1985]:33-34), og at han ikke var kjent med eller ønsket å prøve ut den faglige oppfatningen av alvedans hos Nicolaysen, Bendixen og Gustafson. Ad vitenskapelig vei kom Helliesen fram til en slutning om alvedanser som likner den Nicolaysen framsatte i 1860- og 1870 årene. Alvedans var et yngre fenomen enn forhistoriske graver fra vikingtid, og de kunne være høystakketufter. Det synes rimelig å anta at det var mangelen på funn som ledet Helliesen til å endre oppfatning, men også stratigrafiske forhold spilte med i hans slutninger:

"Efter al sandsynlighed har de saakaldte alvedanser været høstakktomter. Deres alder kan ikke med sikkerhed bestemmes, men at de er yngre end den ældre og yngre jernalder har vi et par beviser for. Vi har nemlig fundet en alvedans liggende ovenpaa en temmelig udjævnet ældre jernalders gravhaug¹¹ — og en anden alvedans¹² — gikk med sin grøft over en yngre jernalders gravplads" (Helliesen 1902:38).

Den neste som omtalte alvedansene på Jæren var folkeminnesamleren Torkel Mauland. I begynnelsen av 1920-årene skrev han:

"Det er mange stader, helst paa lynchneiderne frametter

Jæren, som en kan sjaa disse fine runde tingestarne. Dei er so fint gjorde at ein lyt tru at alvarne og alt dette smaakrattet, hev havt passar og snor aa drage veitorne upp etter. Dei hev havt godt auga, og gjenge just paa den staden som kvar skulde ganga, aldri for langt inn og alltid etter kvarandre: d'er som dei skulde have gange i tjør naar dei var ute og dansar i maaneskinet" (Mauland 1923:14)

Da Mauland gikk videre og spurte etter tanken bak alvedansene, ble dansen omgjort til et hverdagslig uttrykk for rasjonelle handlinger. Han framkastet andre tolkinger fordi det, som han sa, ikke alltid var sagt at det var alvene som danset på den måten. Isteden henviste han til funksjoner som hadde med eng eller åkre for dyrking av korn eller nepe, og til steder for stakking av torv. På Jæren ble det spadd "inntorv (eintorv)" på lynchheiene og "kortorv" i myrene. Når denne torva skulle tørkes, ble det satt opp en eller flere stakker på lynchheiene der vinden tok godt, slik at det var lett til å få til tørk. Når en stakk var ferdig, ble det rundt stakken gravet en veite som kunne ta væte til seg. Det fantes også spor etter kornåkre på størrelse med både alvedanser og nepegraver¹³, men i følge Mauland var slike åkre små fordi mannen som hadde spadd, ikke hadde lært å lage "holveiter". Han trakk den slutningen at det ikke var visst at alle alvedanser var åkre (Mauland 1923:16-20).

Oppsummering

På Jæren forekommer det spor i landskapet som folk har kalt alvedans, alfadandsa, alve- eller avledans og alvaldshaug. Folk forklarte sporene med at de var fra alver, huldra og tvekjemper så vel som fra teltplasser, hustufter og stakkesteder for høy og torv osv. (jf. tab. 6). Sporene ble først dokumentert av tilreisende som kom til Jæren utenfra. Forklaringene som ble formidlet av jærbuer, har klare folkelige røtter. Folkeminnet er ikke et direkte resultat av utenforståendes oppfatninger av sporene, men det er folks forståelse av stedene i det hjemlige landskapet. Av forklaringene går det fram at det foreligger både en mytisk og en jordnær forståelse av fenomenet alvedans, og at den jordnære er mindre romantisk enn den folkelige. Den hverdagslige forståelsen fanger imidlertid ikke den tilreisendes blikk ved første øyekast, men blir bearbeidet gjennom senere observasjoner. På 1800-tallet hadde den fremmede tilreisende som kom utenfra, en annen kulturforståelse enn den lokale befolkningen (jf. 3.4.).

Betegnelsen alvedans er den tidligste som blir benyttet. Nevningen fanges opp (1828) og er nedfelt i de historiske kildene fra begynnelsen av 1800-tallet (1830), og opptrer i senere dialektiske varianter. Alvaldshaug forekommer 1859 og avledans er nevnt først i begynnelsen av 1870-årene (1872). Dersom vi forutsetter at Krafts informanter var født før 1800, kan vi føre den eldste omtalen av sporene tilbake til 1700-tallet. Dette er et tidsrom da det hadde utviklet seg sympati for bondens ver-

den. Etter 1814 skjedde det som følge av nasjonsbyggingen også en gradvis sammenvoksing av bonden og borgerens verden, slik at nasjonen virkelig kunne framstå samlet (Jenssen 2001:48). De tidligste opplysninger om stakkesteder kan derfor tilbakeføres omtrent samtidig med at betegnelsen avledans opptrer i kildene. Det er på et tidspunkt da statlig initiert utskifting og modernisering av landbruket hadde kommet godt i gang på Jæren (Sirevåg 1938:58-60) (jf. 5.3.).

Alve- og avledans og alvaldshaug som nevninger på steder som er forklart som stakkesteder, tyder på at det har skjedd en mytedannelse omkring sporene. Stedene er blitt knyttet til fortellinger der folk som brukte stedene, er flyttet, døde og ikke lenger kan overføre meninger om den virkelige anvendelsen til senere generasjoner. I mytens verden er folks gjerninger husket mer i form av fordreide bilder som maskerer handlinger, enn som spor etter handlinger utført av individer (Hastrup 1995:137). Det er mulig å tenke seg at mytologiseringen av fortiden er uttrykk for store endringer i oppfatningen av sporene som følge av modernisering av landbrukslandskapet. Kan endringer i folks minne ha skjedd tidligere enn 1821? På grunnlag av de historiske forklaringene som er knyttet til alvedansene (tab. 6), skal vi undersøke om dette er sannsynlig. I utgangspunktet framstår alvedans som noe annet enn den opprinnelige meningen om det verket som førte til dannelsen av sporet i landskapet (jf. 3.6.). For å få et begrep om hva fenomenet er og omfanget av det, skal vi kartlegge og analysere spørsmålet fra flest mulig angrepsvinkler.

5.5.2. Den mytiske tradisjonen

Omtalen av alvedanser ovenfor viser at den folkelige betegnelsen fremdeles var levende i folkeminnet på Jæren omkring 1920. I en senere kilde enn Mauland, fra nabo-distriktet Bjerkreim kommune i sør (jf. 5.3., fig. 5), forekommer det opplysninger om slike spor. Kilden fra Bjerkreim likner, utdyper og bekrefter form og innhold i det jærske folkeminnet om alver og alvedans. Alvener er beskrevet som små og lettledte jenter som danser i ring i den hvite "åskodda langs Bjerkreimsåa om sommar-nettene" (Skjæveland udatert:286). Folk kunne se ringene i marka etter dansen, og de kalte det for alvedans. Stedsnavnet Alvastronna på Vikeså er nevnt om ei li øst for vannet. Det henvises til en alvedans som lenge hadde vært synlig på Apeland, og til lokaliteten Alvaberget ved en høl i elva på garden. Der danset det fine, hvite alver som så ut som engler. De passet på at folk ikke datt ut i hølen. I kilden er det omtalt en sykdom - alveld - på følgende måte:

"Alvane kasta eld på kvite lam, så dei skvatt i veret med det same og kasta på hovudet, øyrene vart skambrende og håret svitt av hovudet deira" (Skjæveland op.cit.).

I kilden fra Bjerkreim er det knyttet stedsnavn til sporet "alvedans" i terrenget. For å klarlegge spørsmålet om alvedansenes stedstilknytning og mytiske overlevering i folkeminnet, er det nødvendig å gå veien om Ottar Rønneseths bidrag til forståelsen av alvedans. Tredve år etter Maulands omtale tok Rønneseth opp spørsmålet fra en annen synsvinkel (Rønneseth 1959). I første halvdel av 1950-årene drev han undersøkelser om tidfesting av gardsdannelse og ble opptatt av fenomenene alvering og heksering. Sporene etter alveringer ble kartlagt i gardsstrukturen i datidens kulturlandskap (Rønneseth 2001:62, fig. 7, 19, 34, 37, 72, 81, 117, 125, 221) og han kalte de vekselvis alvedans og alvering.

Hekseringer definerte Rønneseth som et botanisk fenomen som skyldes soppvekst. Alvering/dans var et "manneverk" som var ukjent i norske og utenlandske oppslagsverk og ikke nevnt i litteratur om norsk folkeminne og mytologi. Årsaken til dette var, mente han, at de var begrenset til Jæren med varianter på de nærmeste øyene i Boknafjorden. Derimot var begrepet *kjengar* etter det gammelnorske ordet "kjengr" for ring bedre kjent blant jærbøndene som trodde ringene var høystakketufter. På grunnlag av studier av ødegårder på Jæren kom han fram til at ringene ikke hadde med høystakker å gjøre. Han la til grunn resultatene fra en rekonstruksjon av innmark og tunskipnad på Njærheim i Hå kommune. På et nes ved Håelva, Alvaneset, som den gang var utslått (Rønneseth 2001:221, fig. 72, 1955:169, kart 3), var det på denne garden mange alveringer. I følge Rønneseth forekom det slike ringer på marker der det fantes eldre ødeåker. Dette var steder der det ikke hadde vært mye slått, men hvor det grodde lyng før utmarkene ble overgjødset med kunstgjødsl. Han vurderte om ringene var spor etter kornstakker, men avviste dette på grunn av ringenes størrelse. De fantes i skrånende så vel som i flatt terreng, og lå som konsentriske sirkler inni og utenfor hverandre. I tillegg tydet sammenhengen med det gamle norske begrepet *kjengar*, og mangel på kunnskap om bruken av ringene, at de var svært gamle. Den konsekvente tilknytningen til ødeåker fikk Rønneseth til å slutte at alderen på ødeåkeren måtte gi alderen på ringene.

Rønneseths forslag er at ringene i utmarkene på Jæren skrev seg fra siste året åkeren var under kultivering. Ringene var etterlevninger etter åkerbruk før marka ble lagt øde. Ringene skyldtes skikker som hadde gått for seg mens åkeren var i bruk, og de samme ringene kunne ha blitt brukt år etter år. På grunnlag av geografiske studier av ødegarden på Njærheim foreslo han at ødeåkerne på Jæren ble etterlatt en gang i senmiddelalderen. Ut fra dette sluttet han at alveringene på Jæren i tid var avgrenset til dette tidsrommet. Bruken av begrepet *alv* i folkeminnet fant han analogier til i nordisk folketro og i orientalsk og keltisk religion. Han foreslo at de hadde sammenheng med alvetro, lysalver, alvekult og solkult, og at alvering-

ene eller alvedansene på Jæren var solringer. Med dette mente han at alvedansene var spor etter religiøse riter og jærbuens landbruksristninger i åkeren. Siden jærbuen hadde lite berg å risse i, ble det isteden risset i jord, laget jordristninger og danset soldans under solfester. På Jæren hadde skikken overlevd og var blitt en del av det faste vårarbeidet sammen med harving og såing. På steder der alvedansene lå særlig tett, hadde ungdommen leikt like opp til vår tid (Rønneseth 1959:12-74). Rønneseth holder fremdeles fast på sammenhengen mellom myte, rite og sporene i terrenget og tenker seg at stedene med alvedanser er samlingsplasser (Rønneseth 1998, muntlig meddelelse)¹⁴.

Når Rønneseth koplet heksering sammen med alvedans, er det mulighet for å tenke seg at folk forvekslet alvedanser med hekseringer. De blandet naturlige og kulturelle fenomener i landskapet sammen og lot dette komme ut på ett. Koplingen til jordristninger i åker finner vi ved å se nærmere på nord-jærske helleristninger. Et trekk ved ristningene er strekmotiver som kan tolkes som åkre som er ardet (fig. 12). Strekene er omgitt av enkle eller doble ovale eller firsidige figurer med avrundete hjørner, og likner formen på alvedansenes grøfter (jf. 5.6.3.). Rønneseths bidrag til forståelse av alvedansene har som utgangspunkt at kunnskapen om sporets opphav er tapt i manns minne. Bortsett fra i forklarings-sagn i den folkelige tradisjonen forelå det ingen henvisninger om hva ringene var brukt til i virkeligheten. Folk mente at ringene var spor etter holmgang og nevekamp (jf. note 14) (Rønneseth 1998, muntlig meddelelse)¹⁵. Kilden som Rønneseth henviser til, kan ha levd på den tiden Kraft reiste på Jæren i begynnelsen av 1800-tallet. Den folkelige forklaringen på alvedansene går da tilbake på tanken om tvekamp, og minner om forklaringen med fekteplasser som Lund nevner i 1859 (jf. 5.5.1.). I nordisk middelal-

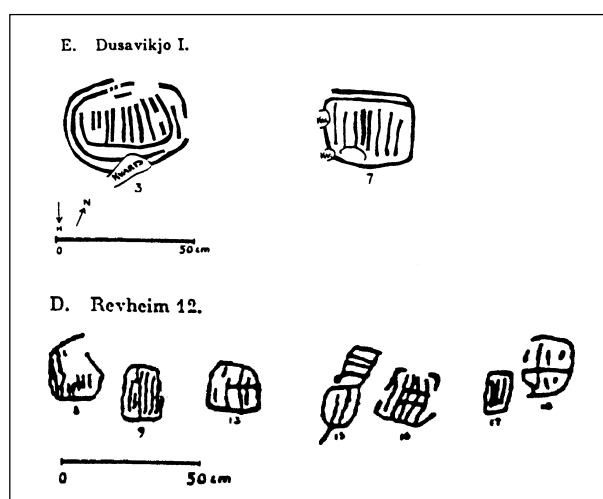

Fig. 12. Helleristninger med motiver som framstiller ardet åker omgitt av grøfter. Fra Dusavik, Randaberg kommune og Revheim, Stavanger kommune på Nord-Jæren (etter Fett 1941, pl. 31, 37).

der ble tvekamper utkjempet på en "holme", dvs. en avgrenset øy eller plass (Landrø & Wangensteen 1986:235). Vi kan oppfatte Rønneseths tolking dithen at han isteden for tanken om kamp og strid knytter alvedans til rituelle handlinger som senere levde videre som dans og lek i folketradisjonen. Dette gir grunnlag for å stille spørsmål om bakgrunnen for folks ulike oppfatninger av og forestillinger om alvedans, og om folketradisjonen kan bidra til å utdype forståelsen av sporene.

Den eldste kjente tradisjonen forklarer sporene i landskapet som alvedans. Det er denne forklaringen som er blitt fanget opp av opplysningsivrige tilreisende embetsfolk som beskriver landskap, landbruk og antikvariske forhold på Jæren. Vi skal drøfte om forholdet mellom de ulike forklaringene er eksempler på kulturmøter mellom by og land (Witoszek 1997). I følge Nina Witoszek hadde landet knapt nok noe urbant borgerskap eller en urban kultur på 1800-tallet. Bonden ble etterhvert omgjort til en kulturell helt og symbolet på nasjonal frihet (Witoszek 1997:214-125). Den norske samfunnsorden, odelsretten, var bevart etter reformasjonen. Samfunnet bestod av interessegrupper med egen treghet, fasthet og motstandsdyktighet og med god forankring i fortiden og i naturforhold (Jenssen 2001:48, 44). Dette går fram av beskrivelser av jærlandbruket fra utenforstående reisende, og dreier seg i første rekke om tradisjonelle dyrkingsmetoder på åker og eng, eksempelvis det jærsk spadebruket (Flor 1995 [1811], Irgens 1872, Smitt 1874, Nielsen 1875, Strøm 1888). I forbindelse med arbeidet for å etablere en landbruksskole på Jæren ble det klaget over at åkerbruket stod på et såre lavt trinn, og at bønder så på enhver endring som en tilbakegang (Sirevåg 1938:19-20).

"Til å drive en gård på beste måte anser de ingen flere innsikter fornødne enn de forhånden værende som fäst hver mann er i besiddelse av og de bedre jordbrukere bringer i anvendelse"

står det i tilrådingen fra Stavanger amts akkerdyrkingskomité i 1844 (Obrestad & Reierstad 1939:142). Dette tyder på at det blant jærboendene fantes grunnleggende holdninger som uttrykte motstand mot endringer overfor det som kom ovenfra eller utenfra (Scott 1985:273). Holdningene kom til uttrykk gjennom en form for motstand mot styresmaktene som var basert på sunn fornuft til bruk i det praktiske arbeidet med landbruksdriften (jf. 5.7., 6.4.2., 7.4.).

Det er mulig å tenke seg at embetsmenn og andre skolerte folks tro på framskritt for landbruket var preget av et begrenset kulturblikk. Oppfatningene av jærboendenes alderdommelige forhold i landbruket var forankret i troen på kunnskap som et gode. De skolerte så seg selv i folkeopplysningens tjeneste som del av realiseringen av det moderne. Dette opplysningsarbeidet skjøt særlig fart i 1850- og 1860-årene (Dreyer Dybdahl 1990:11-13). De skolerte tilreisende kan ha vært både fordomsfulle el-

ler romantiske nok til lettere å fange opp folkloristiske forklaringer som var preget av alderdommelighet og såkalt overtro¹⁶, enn folks hverdagslige fortellinger om utnyttelsen av landskapets naturlige ressurser. Folkelige holdninger kan hatt sterk stedstillknytning og bygge på realistiske og pragmatiske forestillinger om og erfaringer av naturen (Witoszek 1997). Riktignok er det tenkelig at det var de opplyste embetsfolk som etablerte myten om den frie bonden (Witoszek 1997:212-214). Når Nicolaysen hevder at alvedanser henger sammen med troen på at de stammer fra alvene (Nicolaysen 1870:140), gir han også uttrykk for den lærdes bearbeiding av og refleksjon over folks fordommer til omgivelsene¹⁷. Når Nicolaysen undersøker alvedanser for å motbevise at folks forestillinger er overtro, og ikke beviselige vitenskapelige fakta, viser den registrerende embetsmannen sine fordommer gjennom sitt opplysende prosjekt. Det er mulig slik Rønneseth tenkte seg, at folk ikke skilte klart mellom heksering og alvedans. Hekseringer er ofte tydet som spor etter alvenes nattlige dans (A&GKL 1997:660). Siden den eldste kilden nevner alvedans som folks forklaring på sporet, skal vi først undersøke dette folkelige tradisjonsstoffet nærmere.

Alve- og avlemytene

Det var Nicolaysen som først kom med henvisningene om alve- og avledans (Nicolaysen 1872:150). Dette er eneste henvisning om at fenomenet i landskapet kan ha to liknende betegnelser på folkemunne. Mauland omtalte fenomenet alvedans med et slikt alvor at det er grunn til å betrakte det jærsk tradisjonsstoffet seriøst og med nye øyne¹⁸. I Arne Garborgs verden var alver en del av det jærsk folkeminne slik bladet Alven tyder på (jf. note 18). I Haugtussa brukte Garborg metaforen alveland for beskrive jærlandskapet. Mot soleglad var det

"sveipt i ei eim/ bak havdis grå;/ det er ein huld, ein heilag heim,/ me ei kan nå" (Garborg 1978 [1895]:50).

I Haugtussa sanket Veslemøy smalen i lyngsvarte marker, forvillet seg i skodda og tumlet omkring på villheia:

"Som der ho gjeng i draumar — stend ho oppi ein alvedansring" (Garborg 1978 [1895]:100).

I Gumlemål i Haugtussa kunne menn avle med alv, men i følge Garborg var dette det samme som å blande blod og skjemme ut ætta (Garborg 1978 [1895]:84). I teksten hos Garborg forekommer ordene avl i sammenheng med alv. Er det noen meningsforskjell mellom alvedans og avledans og kan Nicolaysen ha misoppfattet jærsk dialekt? For å besvare dette spørsmålet, skal vi se nærmere på betydningen alvedans og avledans.

Alvedans betyr en dans av alver (NRO 1937:51). En del betydninger i de nordiske språk utvider meningen om alvedans til beskrivelser av fenomener i naturen, eksempelvis på svensk som "dimma över ängar o. dylikt" (Molde 1955:1893). På norsk område er alver helst kjent

i sammenheng med alvedans (Lid 1956:122). I norsk dialekt betegner det et sted som på grunn av alvenes dans er gressløst (Falk & Torp 1910:23, NO 1966:62), eller et sted med tykt gras (i eng) som folk trodde var merke etter slik dans, en heksering, men som egentlig er voksestedet etter sopp (jf. NO 1966:62). Soppen det er henvist til, er nelliksoppene *Calocybe gambosa* og *Leucoaxillus giganteus*. Soppen danner ringsoner der gresset er dødt og kan bli opptil 50 cm brede og nå høy alder (A&GKL 1997:660). Dette fenomenet kan opptre over lang tid på voksestedet i naturlandskapet. I meteorologien er alvedans en betegnelse for tåkesøyler som stiger opp fra fuktige forsøkninger i landskapet og "danser" bortover myrene i kjølige og klare sommer- og høstnetter, når kald luft kommer i kontakt med varmere åpne vasspytter (A&GKL 1995:232-233). Dermed henviser alvedans til folks oppfatning av både overnaturlige og naturlige fenomener i landskapet.

Alvedans forekommer som ord i de nordiske språk i motsetning til avledans som virker ukjent. I islandsk blir alvedans til "alfadans" (Orkland & Raastad 1985:53), i svensk "älvdans" (Allén 1986:1486), i færøysk "álvadansur" (Jacobsen & Matras 1961:10), og i dansk "elledans" (Schøtt 1909:161) eller "elverdans" (Falbe-Hansen 1912:430). I færøysk finnes "alvur" som betyr alf, men også "alv" som kan bety avl så vel som styrke, og "alvi" som kan bety både avl, kraft og styrke og hva som inneholder spirer til kraft, barn osv. (Jacobsen & Matras 1961:8-10, Lehmann 1987:4). Avl kan da bety det som frambringes ved dyrking (NRO 1937:156), som avgrøde i form av f.eks høy- eller kornavl (NO 1966:317), men det kan også bety styrke og hermetak (jf. NO 1966:313,317). I dansk, svensk og islandsk har avle/avla/avle samme mening som i norsk og færøysk, eksempelvis å formere seg (Schøtt 1909:47, Falbe-Hansen 1912:15), men uttalen er forskjellig fra det færøyske alv. På jærålet er alv kjent i sammenheng med alveld eller "alvelen" som betegnelse for sykdom på sau (Skretting 1998:9, Austad 1996), som kan bli påført lam gjennom graset der dyret beiter (Flåøyen 2000)¹⁹. Det er nærliggende å foreslå at det er sammenheng mellom nevningen alvaldshaug og sykdommen alveld som ble påført dyr, og at Lund skrev ned nevningen slik at han oppfattet den dialektiske uttalen på Jæren i 1859 (jf. 5.5.1.). Avle forekommer i sammenheng med avling som ofte er brukt om det totale årsresultatet på garden og om avlesteinen i ildstedet i smia (esså) (Skretting 1998:12). Den språklige meningen av alv og avl virker ulike, og dette får betegnelse alvedans og avledans til å framstå som forskjellige meninger²⁰.

Det er mulig å tenke seg at Nicolaysen hørte feil og misoppfattet jærtdialekten²¹, eller at han kan ha vært i tvil om han husket hva folk fortalte ham. Det er også mulig å oppfatte avledans som en hybrid for alvedans. Med et slikt utgangspunkt er det mulig å konstruere tolkinger

som er krysningsformer, at avledans er spor etter alver som har danset rundt avgrøden, eller en samling med avgrøde som er blitt ervervet og danset over osv. Det er trekk ved Rønneseths tolkinger som kan tyde på at han blandet meninger bak alvedans og alvering sammen med flere forestillinger. I hans tolking viser de jærskke betegnelse om alver til vokster så vel som til avgrøde. Hans tanke er at sporene er etter solringer og rituelle jordristninger i åkeren, steder som senere levde videre som folkelige samlingsplasser for danseleik (Rønneseth 1959:12). Det er mulig å tenke seg at de jærskke betegnelse er dialektiske hybrider, og at det ikke er prefiksene alv- og avl- i sammensetning med dans som er det ledende grunnlaget for å kunne forstå meningen. Det er henvisning til *dans* som er felles for betegnelse. Alv- og avl skiller betegnelse fra hverandre og medvirker til at det oppstår forvirring om forståelsen av hva slags fenomen sporene dreier seg om. Spørsmålet blir hvem det var som danset - folk eller alvene?

Fig. 13. Alvenes ringdans om natten framstilt i historien om de nordiske folk på midten av 1500-tallet (etter Magnus 1976[1555]:149).

Det historiske tilfanget om alvetro og alvedans er omfattende og er først og fremst avgrenset til tidligere germanske, keltiske og norrønne områder i Nord-Europa)^{22 23}. På 1500-tallet nevnte Olaus Magnus at innbyggerne i de nordiske landene kalte fotspor som var trykket inn i doggen på marken eller dypt i marken, for alvedans. På steder der alvene holdt til, var det avsvidd en sirkel etter de nattlige åndsvesenes eiendommelige ringdans slik at gresset tørket og ikke noe gress kunne vokse der (Magnus 1976 [1555]:150) (fig. 13). I følge Jacob Grimm var det alvene som har en hang til musikk og dans. De kunne ses på hvordan de førte ringdansen i måneskinnet og om morgenen på sporene i doggen. De var kjent fra den danske "elledans", den svenske "älvdans" og de engelske "fairy rings" og "fairy green". Alvenes søte og lokkende sang fantes i den norske huldreslåten (Grimm 1835:389).

I svensk, finsk og norsk folketradisjon forvoldte alvene sykdommer. De er sjelden omtalt i sagn, men er kjent fra folkevisenes alvedans som avspeiler middelalderens alvesagn (Sydow 1931:123). I dansk tradisjon forekom-

mer alver (ellepiger) i middelalderens folkeviser (Nielsen 1931:31-32, Troels-Lund uten år:87-89). Det er få spor etter alver i norske folkesagn, men alv opptrer i sammenheng med andre ord (skot, gust, pil), og viser at de tidligere spilte en større rolle (Christiansen & Liestøl 1931:168)²⁴. Troen på alver har overlevd lenge i Irland (Briggs 1978:27-28) og i Skandinavia (Ström 1961, Tillhagen 1958, Lid 1956, 1935, 1921, Sydow 1935, Christiansen & Liestøl 1931, Nielsen 1931, Sveinsson 1931). I Island er det erfaring for at det på grunn av folks tro på alver kan oppstå konflikt om og uforståelige hendelser ved alvesteder i forbindelse med dagens arealplanlegging av veger. Alvesteder er beskyttet av den islandske kulturminneloven (Magrét Hermanns Audardottir, IT meddelelse).

Henvisninger til overnaturlige vesener som svar på uforståelige eller overmenneskelige fenomener går igjen i folkeminnetradisjoner over hele verden (Briggs 1978:27-28). I Nord-Europa har troen på de underjordiske alvene levd videre i folketradisjonene fordi de ikke hadde samme status som gudene i den norrøne mytologien og ikke utfordret den kristne kirken (Davidson 1993:69, 70, 121). I eldre tider dannet denne troen en del av det overnaturlige som et uttrykk for *den andre verden* (Davidson 1993:121, min utheving). I folketroen er alver knyttet til landskapet. Alvefolk er de nordiske folks navn på små luftige vesener som tilhører den naturen som omgir mennesket, men som i ulike områder oppfattes på forskjellig måte (Olrik 1896:967, min utheving). De fantes på myren eller danset på engen. Dette går klart fram av de rogalandske tradisjonsstoffet om alvetrollet (Salveson 1924:106):

"Alvetroll var det nok av i Årdal i gamle dagar. Dei såg ut som nakne småborn og heldt til ute på bøen, helst der det var slett, og kom sjeldan til gardstunet. Ein kunne ofte sjå dei um sumarkveldane fara dansande burtetter vollane".

I dansk folketro er de særlig knyttet til skogen, i svensk folketro til elven, i islandsk folketro til det uframkommelige landskapet og til havet, og i norsk folketro til fjellviddene (Olrik 1896:968). I norrønt står tydingen av ordet alver for vesener som ikke er mennesker: De er småvokste på samme vis som barn, har mennesketrekk og viser seg i menneskeskikkelse. De kan bo på underjordiske steder i hauger, steiner eller fjell, komme ridende i flokk og følge, og forsvinne brått bort og bli usynlige (Fritzner 1973[1867]:32, Lid 1956:121, Olrik 1896:967). Forestillingen om alvene som underjordiske vesener i nyere folkeminnetradisjon kan oppfattes som en arv fra førkristen tid (Ström 1961:138).

I den førkristne mytologien er alvene navn på vesener som er vanskelige å plassere om hører hjemme i æsenes, vanenes eller jotnenes verden (Solli 2002:37). Alvene omfattet en avgrenset gruppe guddommelige vesener som sannsynligvis stod vanene nær (Näsström 2001:89) (jf. note 28-29, 33). De bodde i jordhauger og var knyttet til

underverdenen, og derav til forestillinger om døden og om livgivende krefter (Näsström 2001:91) (jf. note 30). Snorre skilte mellom to slags alver, lysalver og døkkalver som bodde i Alvheim. Døkkalvene som var svarte som bek, bodde under jorden (Mortensson-Egnund 1961:243-244). Snorres beskrivelse av døkkalvene kan være villedende. Det fantes tre slags alver, lysalver, døkkalver og svartalver. Døkkalvene var dunkle vesener, mens svartalvene var dverger (Grimm 1835:368-369)²⁵. I folketroen opptrer både godlynte og vonde alver, men i det nyere tradisjonsstoffet forekommer det særlig mye om de vonde alvene. Når de er karakterisert gjennom navn som alvskot, er dette en fellesbetegnelse for sykdommer som betennelser, beinsykdom, vonde byller, diaré og kolikk (Lid 1956:122, 1921:42-43). I folketroen er alvskot sammen med finnskot betegnelser for det magiske skotet. Den norske magien inneholder forestillinger om at årsaken til skader og sykdommer skyldtes at trollkyndige eller vondkyndige overnaturlige skapninger hadde skutt eller sendt ut en materiell tingest i vei som en prosjektil gjennom lufta. Ut fra en slik forestilling er alvskotet tenkt utskutt av en alv (Lid 1935:29-31, Lid 1921:37-66)²⁶. Sterke krefter i naturen kunne også ramme alvene selv. Fra Rogaland er det kjent at tora kunne ramme alvetrollet. Når folk i Årdal i Ryfylke var nær ved et slikt troll en dag det var tordenvær, måtte de si: "Kors i Jes' namn!". Dersom folk fikk kastet ei trøye eller et klesplagg over trollet, trengte de ikke være redd for torden (Salveson 1924:106).

I tillegg til tradisjoner om alvenes dans, om alveld og om alvskot er det kjent folkelige tradisjoner om fest og dans som er knyttet til fysiske fenomener som likner de jærskke alve- eller avledanser i form og utseende. I stedet for fortellinger om overnaturlige vesener som danser, er det isteden folk som danser. I Danmark er det kjent overleveringer om de såkalte pinseboder, forklaringer som kan minne om Lunds henvisning til teltplasser i 1859 (jf. 5.5.1.). Dette er firkantete eller runde grøfteanlegg som gjerne opptrer i grupper og utelukkende finnes på den jydskke heden (Andersen 1977, Møller 1938, Hansen 1941, Uldall 1930). Karakteristisk for anleggene er at de kan ha en åpning i ene enden, et trekk som er nevnt for de jærskke fenomenene med en inngang (Nicolaysen 1870:140). De folkelige forklaringer er at pinsebodene er jordbord i løvhytter som var enkle gildehus laget i forbindelse med ungdommelige vår- og pinsefester for, eller av, barn og gjetergutter (fig. 14)²⁷. Gjennomgående for de danske erindringene er at det bygger på folkelige overleveringer som er muntlige, og at det er usikkert om fortellerne har sett eller vært med på festlighetene. På Jæren er det ikke kjent folkelige overleveringer om pinseboder eller vårfester i løvhytter.

Nicolaysens henvisninger tyder på at folk forbandt alvedans med alvskot på Jæren (Nicolaysen 1870:140). Forklaringene som er gitt om opphavet på de jærskke spor-

Fig. 14. Foto av pinsebod eller gildehus i Paarbøl Hede, Nr. Horne Herred, Jylland i Danmark (etter Uldall 1930, fig. 3).

ene, er i tråd med folkelige overleveringer om alvetro som er kjent både i og utenfor Skandinavia. Vi kan følge dette tradisjonsstoffet tilbake til før-kristen tid. Alvenes mytiske opprinnelse er omstridt og er vanskelig å gi svar på. Britt-Mari Näsström peker på sammenhengen mellom alvene som guddommelige vesener, og at Geirstadalvens haug i likhet med Frøyas gravhaug særlig mottok offeringer ved hungersnød (Näsström 2001:89). Vi kan følge to tråder i diskusjonen om opphavsmysten. Den ene går i retning av at opprinnelsen må søkes i de dodes ånder, og den andre ser alvene som opphavlige fruktbarhetsvesen (Ström 1961:138). Den ene retningen ser en sammenheng mellom dødetro og fruktbarhet. Siden det dreier seg om dyrkingen av utvalgte personer (Olaf Geirstadalv)²⁸ (jf. note 33), er det et begrenset innslag av døds kult i dyrking av alvene (Ström 1961:139-140)²⁹. Den andre retningen mener at alvene bør forstås både som de døde og som fremmere av fruktbarhet (Turville-Petre 1964:231).

En slik tvetydighet i opphavsmysten kan vi oppfatte som eksempel på syklisk tenkning i det førkristne samfunnet³⁰. Alver var både forbundet med underverdenen, de dodes verden, gravhaugen og ættens jord, og med fruktbarhet fordi nytt liv gror av det døde. Alvene var kollektive makter som var nært knyttet til forfedre og fruktbarhet. Dyrkingen av alvene fant sted ved alveblotet som var ættens private kult, og det er sannsynlig at blotet hadde med forfedrekultus og slektens livskraft å gjøre. Dette var en lokal blotfest med ofring til alvene som ble feiret på gardene og ledet av husfruen, og der ritene ved seremonien var hemmelige (Näsström 2001:75, 104, 114, Solberg 2000:257-258, Steinsland & Meulenlact Sørensen 1994:79). Alvemyten er derfor knyttet til garden, fruktbarhet og forfedredyrking i en førkristen landbruksbefolkning. Slike forklaringer belyser varierende trekk ved opphavet til alvedansmyten. Hva er en slik myte?

Det finnes en rekke definisjoner av begrepet myte som kan gi forklaring på mytologisering av fortiden i landskapet. Definisjonene har sammenheng med vektlegging av forskjellige aspekter ved myter og ritualers rolle i studier

av religion og religionspraksiser. Myter kan ha mange former, og være assosiert med guder og ritualer, rettigheter over land og vann, titler, institusjoner og trossystemer. Det kan også være vanskelig å skille mellom hva som er folkløse, legende og myte (Solli 2002:79-88). Vi bør med andre ord tenke oss forekomsten av myter som det er knyttet ritualer til og myter som ikke er det. Kunnskapen om praktisering av ritualer kan være gått tapt, men beretningen kan leve videre i folkeminnet osv. Det mytiske skal vi her definere som et sett av forestillinger som har vidtrekkende konsekvenser for hvordan folk i en kultur tenker, føler og handler (Stoknes 1996:18). Det mytiske i denne sammenheng angir en overskridelse av det menneskelige i forhold til naturen. Sporene i landskapet er mer enn menneskelige og viser til menneskets relasjon til naturen og faktorer som er utenfor menneskets kontroll (Stoknes 1996:16).

Selv om mytedannende fortellinger ikke er ukjent i moderne samfunn, representerer mytens sammenheng med religion og rituale en tenke- og handlemåte som er fremmed for moderne kultur og vitenskapelig orienterte nåtidsmennesker. Myten søker ikke logiske sammenhenger og naturlige forklaringer, men sammenhenger på tvers av det rasjonelle. For det førkristne mennesket har myten vært sann (Solberg 2000:256, Steinsland & Meulenlact Sørensen 1994:26-27). I den norrønne mytologien er det et grunnleggende skille mellom det kultiverte og det naturskapte landskapet, mellom det bebygde (kosmos) og ubebygde (kaos) landet (Solli 2002:28). Midgard og Udgard var parallell til menneskers bosted og den ville naturen som omga den (Solberg 2000:256-257), dette ukjente og farlige der "de andre" holdt til (Holtmark 1970:75). Det beskriver et verdensbilde som det førprietistiske bondesamfunnet til dels var tuftet på. Det er en dualisme mellom et trygt "innenfor" og et utrygt "utenfor" som vi finner igjen som dominerende trekk i sagn og eventyr. Det går fram av forholdet mellom dyrket og udyrket mark. Vi ser det i kontrasten mellom det mørke og fremmede i den ville naturen og den lyse og oppdyrket naturen som er blitt kultur (Vikingstad 2001:56, Hodne 1999:19-20, 22), og i skillet mellom innmark og utmark i gardslandskapet (jf. 6.5.).

Alvetro har sammenheng med førmoderne opphavsmyster. Fortellingene kan berette om en førhistorisk befolkning som opprinnelig levde i de fortidslevninger som det er spor etter i landskapet³¹. Ideer om en overnaturlig verden som alveland kan følges av en sterk følelse av tid som relativ, eksempelvis erfaringer som framkommer gjennom drømmer eller transe (Briggs 1978:11). Sammenheng mellom tid, drømmer og produksjon av kunnskap om verden er kjent fra studier av aboriginernes transformering av steder i landskapet til en forståelse av en verdensorden. Selv om menneskets og forfedrenes verden er adskilt, danner denne stedsforståelsen en form for

kunnskapsstruktur der de levende og forfedrenes verden møtes (Morphy 1995:187-189). Opphavsmyster kan medvirke til legitimering av rettigheter til landskap og ressurser (Hedeager 1999)³². I de historiske kildene fra middelalder foreligger det en mulig sammenheng mellom hauglegging, arv og overføring av eiendom, det være seg strid om alt fra små jordlapper til kongedømmer (Opedal 1998:198). I det kristne samfunnet på 1200- og 1300 tallet var det åpenbart en sammenheng mellom gravhaug og odel gjennom haugodelsmannen i forbindelse med legalisering av rettigheter i odessaker (Iversen 1997:32, Ringstad 1991), en sammenheng med eiendomsstrukturer som det er sannsynlig går tilbake til yngre jernalder (Iversen 1997:132-135). I koplingen mellom rettigheter til jord og sted forenes fortiden med fremtiden i folks forestillingsverden og medvirker til meningsproduksjon som påvirker forståelsen og utøvelsen av maktforhold og ordning av landskapet.

Oppsummering

Den folkelige betegnelsen alvedans er knyttet til jærsk alvetro på 1800-tallet. Det er sammenheng mellom alvetroen på Jæren og lignende forestillinger ellers i Norden og Nord-Europa. Alvedansring og alvering som betegnelse på alvedans opptrer på slutten av 1800-tallet og er i bruk på midten av 1900-tallet. Opplysninger om fenomenet kommer fra folk med tilknytning til det samme distriktet som Garborg og Rønneseth. Nevningene lever videre inn i det 20de århundre, men myten endrer innhold og alvetroen blir svekket blant folk. Dette går fram av grunnlaget for Rønneseths tolking av alvedans som spor etter fruktbarhet- og solkultus i åker fra middelalderen. Sporene er menneskeskapte. Det er mennesker som har utført sporene i forbindelse med religiøse riter i landskapet.

På 1800-tallet fantes det en eldre forståelse av at alvedans var fortidige begravelsessteder (jf. 5.5.1.). Det eldre folkeminnet peker i retning av at mange av de fysiske sporene i jærlandskapet har en høy alder. Ut fra en slik tolking kan alvedans være rester etter en eldre opphavsmyste om at sporene stammer fra alvene. Alvemytens forbindelse med de døde forfedrene legitimerer en opphavsmyste om at sporene stammer fra alvene. Alvemytens forbindelse med de døde forfedrene legitimerer en opphavsmyste om at sporene stammer fra alvene. Alvemytens forbindelse med de døde forfedrene legitimerer en opphavsmyste om at sporene stammer fra alvene. Alvemytens forbindelse med de døde forfedrene legitimerer en opphavsmyste om at sporene stammer fra alvene. Alvemytens forbindelse med de døde forfedrene legitimerer en opphavsmyste om at sporene stammer fra alvene.

alvedansene som del av en større miljø.

Felles for forestillingene av sporene er at de både er menneskesentrerte (fruktbarhet /død) og ikke menneskesentrerte (alvskot). De har utgangspunkt i folkelig navngiving av steder på grunnlag av en jærsk landskapsopfatning som virker tvetydig og motsetningsfylt. Dette synliggjør endringer i holdningen til natur og kultur. Ovenfor har vi foreslått at oppfatningene er uttrykk for en nedarvet kunnskapstruktur om fortiden som gir dybde og mening til kulturforståelsen av steder i landskapet. Var siktemålet med bruken av alvemyten å mobilisere opphavsmytens kraft for holde uvedkommende borte fra steder, og kan hende fra naturressurser? Kan bruken av opphavsmytens kraft for holde uvedkommende borte fra steder, og kan hende fra naturressurser? Kan bruken av opphavsmytens kraft for holde uvedkommende borte fra steder, og kan hende fra naturressurser? Kan bruken av opphavsmytens kraft for holde uvedkommende borte fra steder, og kan hende fra naturressurser?

Sirevåg peker på at jærboen helst ville holde på det gamle:

"Folk trer i fedrenes fotspor, er blitt likesom avvandt med å bruke sin fornuft og nytte sine erfaringer ved akerbruket" sa Akerdyrkingskomiteén i 1844 (Sirevåg 1938:25).

"Det var natt og gråd, natt og gråd" sa de gamle jærboer om slitet (Hatteland 1916:41), en tilstand som utskiftingene skulle bote for, men det var mangel på kapital til gjennomgående forbedringer (Sirevåg 1938:24-25). Jærboens tilpasning til omgivelsene på 1800-tallet virker preget av pragmatiske løsninger i samsvar med hva som var mest hensiktsmessig å gjøre i den daglige rutinen uten for store inngrep verken mot Guds eller naturens orden (Witoszek 1997:220-221). I denne landskapsorden råder det sameie og sambruk som stenger for dyrking (Sirevåg 1938:24-25). Det tyder på et sterkt fellesskap basert på en tilvant praktisering av landbruk, og taler for frykt for strid om omfordeling av ressursene i forbindelse med utskiftingene. Hva slags sammenheng er det mellom alvedans, sted og landskap? Kan en nærmere forståelse av sammenhengen mellom sted og landskap gi kunnskap om holdninger til omgivelsene og bruken av ressurser på stedene? Kan dette stadfeste eller avkrefte om alvemyten som opphavsmyste forvrenger og maskerer forståelsen av den opprinnelige meningen ved det fysiske fenomenet? Skjuler alvemyten at det dreier seg om en kamp om herredømme over landskap og ressurser? Vi skal se nærmere på hvilken sammenheng alvedans har til jærlandskapet.

Alvedans: natur eller kultur?

På Jæren er folkelige forestillinger om alver knyttet til steder der kunnskapen om det som har foregått en gang, i praksis er forsvunnet fra folkeminnet. Forståelsen av sporene er endret til noe annet enn den opprinnelige in-

tensjonen. I følge Levinas betydningsteori vil intensjonen være tapt og forståelsen av verket kunne ta en annen vei enn det som var den opprinnelige meningen (jf. 3.6.). Hendelsene transformeres videre gjennom overlevering av kollektive minner i folks erindringer etterpå. Det tar form som historiske fortellinger der det romlige er et arkiv over kartlagte steder i landskapet (Hastrup 1998:112-114). I Garborgs diktning får det et poetisk uttrykk. Landskapet er kalt et alvedand i måneskinnet (Garborg 1978 [1895]:50). Dette er et overjordisk landskap der

"kvite møyer gjeng i ring; / stille sviv dei i steg og sving. / Det er som ein dans i draumar / i takt av stilsleg sølvklokkekling" (Garborg 1978 [1895]:40).

Det er foreslått at alvetro har sammenheng med de omgivelsene som omgir mennesket. I den nordiske alvetroen har alver tilknytning til hav, elver, vann eller våtlandte områder som myrer, og til enger, skoger og fjell (Olrik 1896). Hva er det som karakteriserer landskapet der alvedansene opptrer på Jæren? Det er et treløst morenelandskap med partier av åker, gras og beitemark, og der myr, fuktlynghei og tørrlynghei danner en mosaikk (jf. 5.3.). Forekommer det rester etter alvetro på steder der det er særlige forutsetninger for slike vilkår, for eksempel langs kysten, på Låg-Jæren og på Høg-Jæren? For å belyse spørsmålene, skal vi se litt nærmere på enkelte jærske stedsnavn. Stedsnavn er kulturhistoriske kilder som gir direkte opplysninger om utnyttningen av naturen, og de er viktige av to grunner: De lokaliserer aktiviteter og tradisjoner, og de formidler et språklig innhold som kan tolkes og nyttes som informasjonslager (Særheim 2003:173). Vi skal i denne sammenheng se nærmere på stedsnavn sammensatt med alv.

Det er en kopling mellom stedsnavn og forekomsten av alvedans som på Alvaneset på Njærheim i Hå kommune (Rønneseth 1959:20, 1955:169, kart 3). I tillegg forekommer det stedsnavn som Alvaholen og Alvavatnet i Klepp kommune (Særheim 1980:194). Alvaneset ligger til Håelva. Spørsmålet er om det er den naturlige beliggenheten til elva som kan ha medvirket til å gi neset navn (Særheim 1980:182). Alvavatn og Alvaholen ligger på flat-Jæren. Rønneseth omtaler Alvaneset i Hå som en aurslette der "den utvaska auren fleire stader låg og skein" og har gitt navn til stedet (Rønneseth 1973:313). I følge Inge Særheim må det gammelnorske ordet "alfr" i betydningen "aur, grus" ligge til grunn for navnet Alvavatnet³³. Med andre ord er det de naturlige forholdene og ikke folks ideale eller mytiske forestillinger som ligger til grunn for navngivningen. Når holen i det jærske målføret tyder "rund haug" (Særheim 1980:161), innebærer det at eksempelvis Alvaholen kan tolkes som navnet på en grushaug i terrenget, istedenfor en haug der det danset alver. Herved gis det en rasjonell og ikke en mytisk forklaring på stedsnavnet. Garborg kaller fenomenet alvedans for alvedansring (dvs. en ring etter dans), og lar Veslemøy få

alle slags ville og underlige syner når hun står i ringen på fjellet (Garborg 1978 [1895]:100). Rønneseth kaller fenomenet både alvedans og alvering. Dermed kan fenomenet gis minst tre tydinger. Det kan vise både til en handling (dans) og til sporet (ring) etter handlinger som er forårsaket av alver, og til en ring i grusen som enten er forårsaket av folk eller av naturlige prosesser.

Gjennomgangen av kildene viser at det finnes flerfoldige tydinger av fenomenet alvedans (tab. 6). Det er oppfattet som både et naturlig og et kulturlig fenomen. Det kan ha nærhet til både tørre og våte steder og til ressurser som vokser der. Det kan vise både til folks overnaturlige og naturlige innstillinger (common sense) til omgivelsene. Ovenfor er det vist at alvedans er koplet til forestillinger om fortidige begravessteder og til skremselsforestillinger knyttet til magi. Forklaringene på alvedans som forestillinger om det overnaturlige henviser til alvetro, dødetro, fruktbarhetstro osv. I opplysningene om folkeminne på 1800-tallet er det en kopling mellom alvedans og alveskot. Disse forklaringene er knyttet til folketro og magi for dyr og mennesker. Når folk i Hå omtaler alvedans som en sauesjukdom forårsaket av beiting på romegrass som er forgiftet (Skretting 1998:9), foreligger det en kopling mellom myte og praktisk erfaring. Saueene kunne få makk fra graset etter rundgang på beite, og smittepresset var stort i gamle dager (I/97). Dette er en forklaring som gir uttrykk for en naturlig innstilling til landskapet. Innstillingen har bakgrunn i det praktiske hverdagslivet og viser til driften av jord og økonomiske forhold i landbruket.

Ovenfor har vi vist at den folkelige navngivningen varierer fra alve- til alvedans, men at det er uklart om dette er dialektiske varianter eller to ulike nevninger. Det er også vanskelig å påvise koplinger i kildene mellom alvedans og stakketuft. Det kan tyde på at alvedans er en språklig avledning av alvedans, men kildetilfanget er spinkelt og et lite grunnlag å trekke slutninger ut fra. I utgangspunktet behøver det ikke være et skille mellom alvedans og alvedans. Det mytiske innholdet i alvedans stammer fra en tid der kunnskap om praktiske driftsmåter i landbruket er transformert til en annen mening. Allerede i forrige århundre representerer derfor alvedansene mer enn ikke-steder i landskapet. De er uforståelige fenomener som er utenfor menneskets kontroll av omgivelsene, og som folk kan ønske å kontrollere ved å unngå og komme i berøring med sporene. Det synes vanskelig å få øye på punkter der de naturlige og overnaturlige forestillingene møtes eller krysser hverandre.

Alvemyten er problematisk å forklare i forhold til den norske folketroen der alver er avløst med andre overnaturlige vesener som huldra (Ström 1961:138, Lid 1956:122). Det er et spørsmål om det er en sammenblanding i de folkelige forklaringene om stakkested, fortidige begravessteder og jærske alvetro, eller om

hybridiseringen først opptrer i Rønneseths tolking. En slik sammenblanding er tenkelig dersom vi forklarer alve-myten som folkelige forestillinger der både dødetro og fruktbarhetstro møtes og krysser hverandre. En slik forklaring fanger opp det mytiske innholdet om alver så vel som nevningene alve- og alvedans som er kjent fra 1800-tallet. Den passer med Nicolaysens opplysning om at folk trodde sporene var begravellesplasser fra oldtiden, og at det var knyttet skremselsforestillinger til stedene. Er det tenkelig at myten inneholder henvisninger til landskap og fruktbarhet i naturen, og at alve- eller alvedans indirekte henviser til spor etter arbeidssteder og landbruksproduksjon?

Koplingen mellom begravellessted og alvedans tyder på at sporene er blitt oppfattet som menneskeskapte, og at de har tilknytning til forfedre som er døde. Koplinger mellom alvedans, stakkested og fruktbarhet kan være vanskeligere å underbygge³⁴. Tolkingen som Rønneseth framsetter om jærbusens landbruksristninger i åkeren, kommer som følge av hans avvisning av alvedanser som høy-stakketufter. Det har imidlertid ikke vært mulig å knytte de jærsk overleveringer direkte til spor etter folkelige dansesamlinger og vårfester som de danske pinseboder. Denne koplingen er nærliggende ut fra Rønneseths tanke om samlingssteder for dans. Selv om det finnes likheter i utseende mellom alvedanser og pinseboder, har det ikke lyktes å framskaffe bevis for at de danske pinsebodene er det samme som det jærsk fenomenet. Det kan skyldes at de danske pinsebodene ikke har vært gjenstand for tilsvarende undersøkelser som jærsk alvedanser³⁵. Vi velger på dette tidspunkt å betrakte slike forklaringer som mindre relevante i forhold til drøfting av jærsk alvedans- og stakke-tradisjon.

I de ulike tradisjonene om alvedans er det spor av syklisk tenkning om produksjon og reproduksjon som kan være nærliggende å knytte til en landbruksbefolkning. Den sykliske tenkningen gjenfinnes i Rønneseths tolking. Rønneseth støttet seg til folkelige forklaringer på 1900-tallet som oppfattet alvedans som samlingssted. Selv om denne kulturforståelsen kan gå tilbake til 1800-tallet (jf. note 12-13), virker tolkingen løsere basert i forhold til det tradisjonsstoffet som den gang ble dokumentert. Det er uvisst hvor langt tradisjonen kan føres tilbake i tid, og om den er eldre enn folkeminnet som tilreisende fanget opp på den tiden. Gudmund Hatt har framkastet en tolking som likner Rønneseths forslag om rituelle landbruksristninger i åker. Den har sammenheng med at det fra flere steder i Danmark foreligger arkeologiske funn av anlegg med ringformete grøfter uten ildsted og med eller uten stolpehull fra bronsealder og jernalder. Anleggenes funksjon er dels tolket som rituelle (graver eller åkeritter) (Hatt 1953:18-25, fig. 25), dels som anlegg til hverdagslig bruk (Beck 1996, 1991) (jf. 5.5.5.).

Rituelle tolkinger samsvarer godt med en faglig tradi-

sjon som er opptatt av sammenliknende studier av kulturhistoriske fenomener i landbrukskulturer. Hos Hatt har fenomenene opprinnelse i den nære Østen (Hatt 1953:25), og hos Rønneseth i Induskulturen i India (Rønneseth 1959:16-17). Rønneseth argumenterer for at førkristen alve- og solkult levde videre som fruktbarhetsrite i middelalderen, og overlevde på Jæren som folkelige samlingsplasser for dans. Hatt oppfatter de ringformete grøftene som spor etter landbruksriter som ble utført igjen og igjen i åkeren. Han viser til dansk og svensk folketro og til skikken med ofring til eller for den gamle (guden) ved å begrave korn eller det siste kornneket i åkeren (Hatt 1953:23-25). Skikken med begravelse av kornneket kan eksempelvis være uttrykk for en fruktbarhetsrite og en utføring av rituell død (Frazer 1994:417-454), og grøftene blir en innramming av det hellige stedet for de rituelle handlinger om reproduksjon (Eliade 1961:17, 51-53, 96, 125-126). Dersom vi knytter Emil Birkelis forslag om at fenomenet med nordlysets stråler har sammenheng med forestillingen om lysalver (jf. note 25), er det et slags himmelsk luftperspektiv over Rønneseths tolking om rituell solkult. Den førmoderne jærsk bondens forestillingsverden har røtter tilbake til forhistorisk landbruk. Dermed er ikke Rønneseths tilnærming forankret i den folketroen som knytter alver til det underjordiske. Tolkingen har en større sammenheng med utøvelse av kult og folks reproduksjon av ressurser i landbruket, enn med en opphavsmyte og folks kontroll av fortidens steder i landskapet.

Oppsummering

Ved siden av alvedansmyten opptrer det forklaringer som er fjernt fra myten som ledd i en folkelig stedsforståelse av landskapet. Det foreligger en naturlige innstilling til sted og landskap som lever ved siden av den mytiske forklaringen, og er det motsatte av den overskridende fortellingen som myten representerer. Den naturlige innstillingen er isteden hverdagslig og jordnær. Den representerer forklaringer som ligger innenfor folks forståelse av og kontroll med ressursutnytting, dvs. *stakking av høy eller torv* (jf. 5.5.1.). På tidspunktet for nedskrivningen av det folkelige tradisjonsstoffet vises det til at alvedans fortrinnsvis opptrer på tørre steder i utmarka. Dette gir indirekte anvisninger til steder med god drenering som grusig morene, og til stedsnavn sammensatt med alv i betydningen aur/grus (Særheim 1980). Denne stedstilknytningen er blitt stadfestet gjennom landskapsanalyse (Prøsch-Danielsen 2001a,b) (jf. 5.3.). Den naturlige innstillingen til stedene er en annen kulturforståelse av sporene i landskapet enn den mytiske. Den hverdagslige forklaringen er levende i jærsk befolkningen på 1800-tallet, og er bakgrunn for spørsmålet om alvedans er stakketuft (jf. 5.2., 5.3., 5.5.3.- 5.5.4.).

Den jærsk alvemyten er et eksempel på hvordan folks

overnaturlige innstilling til landskapet er uttrykk for et overskridende forhold mellom natur og kultur. Det foreligger en tveetydig mening i folketradisjonen når stedene er skremselssteder (jf. 5.5.2.). Ut fra folketro er dette steder som folk og fe bør holde seg unna på grunn av onde alvers virksomhet der. Samtidig bør folk helst vite hvor slike steder forekommer i landskapet. Så lenge alvetroen er levende i befolkningen, vil alvedans være det motsatte av et ikke-sted i forhold til folks landskapsoppfatning. En tolking av sammenhengen mellom alvedans, sted og landskap er derfor at myten representerer en folkelig forklaring på *motsetningen* mellom natur og kultur som en viktig del av kulturen (Klausen 1995:11, min utheving). Alvedans som myte medvirker til å stedfeste at landskapet er et møtested som muliggjør en forening av fortid med framtid. Samtidig er skremselsmagi brukt til å produsere og reprodusere en stedforståelse med sikte på maktutøvelse og kontroll av det fremmede og uforståelige i omgivelsene.

Det er grunnlag for å foreslå at den jærsk alvedans-tradisjonen er et eksempel på hvordan stedlige fenomener opptas og overføres i folkeminnet. Tradisjonen lever et eget liv (jf. 3.4.) og fører kanskje til og med til at et eldre meningsinnhold vriss, endres underveis (jf. alve/avledans) og får en ny betydning. Et viktig spørsmål er om når forståelsen av de fysiske sporene om historiske hendelser i folkeminnet overskrider det naturlige og går over til folketro som mytiske fortellinger om det overnaturlige. Et slikt tidspunkt bør ligge mellom en beviselig tidfesting av alder på tilblivelsen av sporene og de dokumenterte anvisningene som henviser til de mytiske forestillingene i de litterære kildene. Alvemyten opptrer i de historiske kildene i etterkant av opplysningstiden på slutten av 1700-tallet (jf. 5.5.1). Er myten en mobilisering av sterke og seiglivet krefter i bondesamfunnet? Kommer mobiliseringen som en reaksjon på og motstand mot den påbegynnende modernisering og fornyelse av driftsformer som følge av utskiftingsloven av 1821 (jf. 5.7.)? Det er ikke utenkelig at embetsmannen Kraft kan hatt loven med seg i bagasjen på reisen over Jæren.

I tidsrommet mellom 1860 og 1898 ble det foretatt arkeologiske undersøkelser i anleggene. Den gang framkom det ingen funn som klart kunne belyse verken alder og funksjon på sporene (jf. 5.5.1.). Slutningen som ble trukket om alvedanser, var at anleggene ikke var forhistoriske. Den samme konklusjonen nådde Rønneseth fram til drygt femti år senere på grunnlag av geografiske studier. Ut fra slike slutninger er det grunnlag for å foreslå at mytedannelsen skjedde i tidsrommet fra middelalderen og fram til 1800-tallet (jf. 5.7.). Forholdene på gardene endret seg som følge av utskiftingslovene (1821, 1857) og av moderniseringen av uthusbygninger i løpet av 1800-tallet (Sirevåg 1938:28-29, 58-59, 79). Vi skal undersøke om det er mulig å klarlegge alder og funksjon nærmere

ved å ta for oss betydningsinnholdet i den naturlige innstillingen til alvedans.

5.5.3. Den hverdagslige tradisjonen

I løpet av 1960-årene kom det en reaksjon på Rønneseths rituelle tolking av alvedans i det lokalhistoriske miljøet i Rogaland (jf. 5.5.2.). I det populærarkeologiske tidsskriftet *frå haug ok heiðni* tok Arne Skjølvold i 1962 til ordet for det urimelige i å tenke seg at et fenomen som fantes i hundrevis, for ikke å si tusenvis i distriktet, skulle være substitutt for helleristninger så sent som i middelalderen. Den mest utbredte meningen på Jæren var at alvedanser var tufter etter torv- eller høystakker, kornstakker, jord- eller torvhus (Skjølvold 1962) (tab. 6)³⁶. Skjølvold mente at alvedans verken var korn- eller høystakketuft, men foreslo en annen praktisk funksjon. Egne og andres undersøkelser av alvedanser tydet på at de verken var hus eller gravplasser (Skjølvold 1970a:30, plan, 1970b:58-59) (jf. 5.5.5). Det var karakteristisk for alvedansene at de befant seg på lyngheiene. Skjølvold foreslo at de var tomter etter lyngstakker (Skjølvold 1962:186-171)³⁷.

Skjølvolds forslag ble gjenstand for en kommentar fra gardbruker Tryggve Stokka fra Lura i Sandnes (Møllerop 1965a,b, 1967). Han avviste at alvedans var lyngstakk ut fra praktiske grunner. Stakking av lyng ville føre til at lyngen ble ødelagt av fuktighet³⁸. Det ble lite lyng i mengde når den ble slått til fôr. Stokka foreslo at alvedanser hadde sammenheng med korndyrking fordi de forekom på steder der det var store grupper med rydningsrøyser (Møllerop 1965a:123). Med dette begynte en lokal diskusjon om alvedansenes funksjon og alder som gikk over flere år (Stokka 1968, 1967).

I 1967 la Albert Myhre også fram en tolking av alvedans (Myhre A. 1967). I 1950-årene, og samtidig med at Rønneseth drev sine geografiske studier på Jæren, samlet han materiale til belysning av forholdet gard-ødegard for Institutt for sammenliknende kulturforskning (Møllerop 1980:107). Myhre deltok i distriktsgranskingen om "Gamal gardsskipnad i Noreg" i årene 1952-1954 (Myhre A. udatert). Han foretok ingen samlet og systematisk registrering av alvedans, men inkluderte fenomenet i registreringer når han traff på det i terrenget. I løpet av innsamlingsarbeidet på Jæren endret han betegnelsen fra alvedans til tjelmgard, tjengar, og han begynte å skille mellom tjelmgard og stakkstod (Myhre A. 1958:67-68, 101, 104, 107, 1957: 2, 27, 37, 1955: 3-5, 28, 30, 35, 45). Myhre konkluderte med at det var behov for en vurdering av plasseringen i gardsstrukturen for å avgjøre hva slags funksjon alvedans hadde hatt. Utover folks mening om hva alvedans kunne være i forhold til det som de hadde hørt, fantes *det ingen sikker tradisjon om "ringene"* (Myhre A. 1967:41, min utheving).

Myhre var uenig i Rønneseths tolking av at alvedans

er kultiske ristninger i åkeren³⁹. Særlig la han vekt på at det ikke var registrert færre alvedanser på Nord-Jæren, der det er mange helleristninger, enn på Sør-Jæren som var uten helleristningsberg (Myhre A. 1967:42, fig. 1). Han viste til at nesten all opplendt og udyrket jord på Låg-Jæren bar merker etter gammel åkerkultur. Det var forventet at yngre kulturlag lå på ødeåker (Myhre A. 1967:43) der lyngen senere hadde tatt overhånd (Myhre A. 1967:49). Når alvedanser og ødeåker ofte forekom sammen, skyldtes det at begge fenomener hadde behov for opplendt jord. Likevel falt de to fenomenene ikke alltid sammen (Myhre A. 1967:43). Det forekom alvedanser både i innmark og utmark så vel som nær husene til gamletunet, der de var en del av den eldre tunskipnaden på den historiske garden. I utmarka lå de ofte sammen med rydningsrøyser. Det fantes alvedanser på sidlendt grunn og i eng, dvs. på steder uten lyng før det kom kulturbeite (Myhre A. 1967:49-50).

Myhre søkte å finne svar på funksjonen gjennom retrospektiv metode ved å gå tilbake til gardstruktur og driftsform i landbruket (Myhre A. 1967:43). Argumentasjonen tok utgangspunkt i at det var et skarpt skille mellom driftsenhetene i det førmoderne landbruket, dvs. mellom åker, beite og slått⁴⁰. På Jæren var åker og eng (innmark) skilt med en steingard (markagard) fra bumarka (beitemark) utenfor⁴¹. Før utskiftingene tok til, var bumarka felleseie for gardsbrukene. Mange gardar hadde ikke annen slått enn det som var innagjerds (på "engjene" eller "vodl"), mens på noen gardar på Høg-Jæren var det minner om utslått ("markaslått", "udengjo"), enten i bumarka eller på andre gardar lenger borte (opp til en mil)⁴². Høy som ikke ble kjørt hjem om sommeren, ble satt til lagring i *tjelm* eller *tjelmgard* og kjørt hjem om vinteren⁴³. Noen gardar i lavlandet kjøpte seg rett til slått på Høg-Jæren, langt borte fra heimegarden. Dette går fram av stedsnavn som Skjerpetjengaren og Aua Motlandstjengaren i Tjel(m)sengo på Ualand (Myhre, A. 1967:45-46, 48, 1957:108, og kart Varhaug 1d over Ualand, signert Albert Myhre 1959, AmS top.ark, min utheving)⁴⁴.

I følge Myhre var den førmoderne markagarden resultat av en historisk utvikling. Den var et relativt ungt element i gardsstrukturen som følge av rasjonalisering. Endringen kunne ha gått for seg til ulike tider på ulike gardar i middelalderen eller i nyere tid. De forhistoriske gardsanleggene hadde ingen markagard, men en utgard som gjerdet inne åkerlandet⁴⁵. Myhre viste til eksempler med markagardar både fra gardsstrukturer før og etter ødegardstiden i senmiddelalderen (dvs. gardar som ble tatt opp på 1500- og 1600-tallet). I tillegg fantes det skriftlig støtte for at det hadde vært både beite og satt opp stakk og drevet slått i bumarka (Myhre, A. 1953:53, 1967:45-47, Mauland 1925:63). Alvedansene skyldtes det faktum at forekomstene lå langt fra tunet på den histor-

iske garden, for det meste i utmark, eller så langt borte på innmarka at det lønte seg å sette tjelm. De hørte til et tidsrom da det var *hardt beite* i markene slik at lyngvokstene lå nede. Alvedansene hadde verken med kultus, lyngslått eller kornstakking å gjøre. De hadde sammenheng med høybergingen i en eldre driftsform (Myhre A. 1967:48-50, min utheving). Myhre støttet seg her til landbruksbestyrer S. Aanestads beskrivelse av landbruket på Jæren omkring 1800 (Aanestad 1918). I følge Aanestad var:

"alle nogenlunde tørrlændte utmarker dækket med et tæt og fint græsdekke, medens de faa fugtigere steder væsentlig var dækket med halvgræs. Lyng derimot, der utgjør utmarkernes væsentlige plantebestand, hadde man den tid svært lite av" (Aanestad 1918:4-5).

Myhre pekte på at det i tillegg til tjelmer i utmark, var vanlig med tjengar i tunet i nyere tid, dvs. å stakke høy i tjelm ved løveggen (fig. 15). Tjengaren var også en hage med steingard omkring i det gamle tunet. Flere navn sammensatt med hage på Jæren gikk tilbake til en tid med fellesskap i tunet, der en hage var tjelmgard for hele garden (Myhre A. 1967:50). Samlet sett så Myhre for seg at tjengar var i bruk i et langt tidsrom, kanskje fra forhistorisk tid og fram mot manns minne, og at det kunne være ulike alder på ulike "tjengarar". *De med groft var de eldste, mens de med tydelig voll var de yngste*. Myhre viste til *det merkelige at det lå så mange igjen, og at funksjonen overlevde i betegnelsen tjengar* (Myhre A. 1967:51, min utheving). I følge Myhre var det en rekke elementer i landskap og gardsstruktur som viste dette (Myhre A. 1967:51). Myhres bevisførsel og konklusjon var svært sammensatt:

Helliesen viste at de var yngre enn gravhaugene de lå på. De var yngre enn ødeåkrene fra forhistoriske gardsanlegg som de lå på. Gardsnavnene Tjensvoll og Tjemslund viste at det ble satt tjelm der før gardene ble bosatt (trolig førkristen tid). Tjengar i bumark viste til en tid da slått og beite ikke var skilt. Tjengar i lynghei viste til en tid da det var grasgrodd mark. Skiftesgarden mellom Voll og Vadland i Varhaug gikk midt over en tjengar, og viste at den var ute av funksjon da grensen ble dratt (1832). En skiftestein ble satt i "kjengaren" i myra som markeskifte mellom Ånestad og Tvihaug i Nærbø (1840-årene). Tjengarane på Håland i Nærbø kunne ha vært i bruk i den tiden Håland lå øde under Oppstad (før 1620).

Mellom 1965 og 1968 gikk det for seg en korrespondanse mellom Myhre og Stokka som utdypet synspunktene nærmere (Møllerop 1965a:122-124, Stokka 1968, 1967, Myhre A. 1968). Stokka var uenig med Myhre i at alvedans er tjengar, og med Skjølsvold at de er lyngstakker⁴⁶. Han var enig med Rønneseth i at alvedans og ødeåker var samtidige, og tenkte seg at de tilhørte en ekspansjonstid i vikingtid eller folkevandringstid (Mølle-

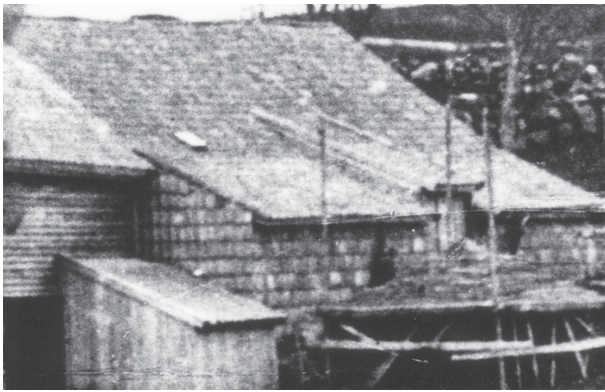

Fig. 15. Foto av høyhjelm med halmtak ved løeveggen på garden Holen, Time kommune på Jæren, i 1895 (etter Hadland & Øyri 2000:11).

rop 1967:20, 1965b:146, Stokka 1967:4). Stokka la vekt på at fremmede folks beskrivelse av utmarksbeiter og havneganger på Jæren var dårlige⁴⁷. Han motsa Aanestads beskrivelse av landbruksforholdene på sørlige og øvre Jæren der det var tørrere og bedre utmarksjord enn på de tørre og magre lyngholene (høydene) andre steder på Jæren. (Stokka 1967:1-11)⁴⁸. Stokka påpekte at han heller ikke hadde sett tjengar på nordlige Jæren:

— *berre alvedansar på dei turre lyngheiane, holane og rindane med smaa rudningsrøysar rundt alvedansane — Det kunde ikkje veksa gras paa desse turre, magre heiane. — Graset maatte dei skjera der det voks paa den sidlendte næringsrike jordi, paa myrsegi og förane*” (Stokka 1967:3).

Stokka foreslo at alvedansene hadde vært kornstakker med tak over. I følge Stokka var alvedansene for store til stakking av lyng⁴⁹, og viste til at det lå rydningsrøyser rundt alvedansene som tydet på at de lå på ødeåker. Dette var utåker fra en ekspansjonstid (4-6te århundre). De lå langt fra boplassen og var vanskeligere å holde i hevd enn heimeåkeren⁵⁰. Tuftringen for alvedansen forklarte han som en veite til å lede bort vannet fra stakken. Ringen var ikke for vern mot buskapen. Stokka så for seg at buskapen ble gjetet, og da var det ikke behov for gjerder til husdyra (Stokka 1967:3-7)⁵¹.

I svaret Myhre ga Stokka foreslo han at meningsutvekslingen om alvedanser er tjelmgard eller ikke, kunne lede til både - og synspunkter (Myhre A. 1968). De var begge enige om at fenomenet alvedans er synlige minner om eldre driftsform i landbruket. Stokkas korntanke passet på tjengaren hjemme i tunet - korntjengaren - som var kjent fra manns minne, mens høyet var det tradisjon for at ble satt i tjelm bare der hvor slått lå langt borte. Etter Myhres mening var problemet selve metodene som ble brukt for å komme fram til sikre slutninger. Det var imidlertid mulig å nytte arkeologi og jordanalyse (pollenanalyse) som hjelpemiddel. Når han tok utgangspunkt i den eldste historiske tradisjonen og sluttet bakover derfra for å undersøke gardsskipnaden, var det viktig å holde seg til fakta og være kritisk. Husene i den forhistoriske

garden hadde ikke plass til oppbevaring av korn og høy. I stedet ble det nytted stakk eller tjelm for å dekke behovet for lagring. Tjelmgarden/tjengaren på de historiske gardenene var svake minner etter dette. Inngjerdingene som var klassifisert som kve på forhistoriske ødegarder, var vernet om en tjelm, tjengar (Myhre A. 1968:1-2, 5).

Myhre argumenterte for funksjonen på tjengaren ut fra beliggenhet og form i forhold til gras- og lyngvekst. Tjengaren på jorden lå vel så gjerne på heimeåkeren som på utåkeren. Dersom tjengaren bare skulle brukes til korn, måtte den være avgrenset til åkerlandet. Beliggenheten viste at den også lå i ”jomfruelig jord”, opplendt så vel som sidlendt, og skilte seg heller ikke i form fra de som lå i ødeåker. De fantes på Nord-Jæren som på Sør-Jæren, på flat-Jæren som i ”fjedle”, og dette fortalte at de ikke var til kornstakker. Det var viktig å ikke stirre seg blind på markagarden for å forstå hva tjengar var brukt til i eldre landbruk. Tjengar hørte til en tid der beite og slått ikke var skilt, og til et landskap der det var eldre ødeåker fra forhistorisk eller senere tid brukt som ”egre” til beite og slått for å holde lyngvoksteren nede (Myhre A. 1968:5-7)⁵². Formen på tjengaren var ulike, og særlig gjaldt det vollen som kunne være høy og vitne om alder. Det var ikke grøften som var det karakteristiske ved formen. Det var *vollen* som bestod av jord eller stein, og var grøftet både på innsiden og utsiden. Grøften tjente til å lede bort vann i hellende terreng, men i flatt lende tjente den til å samle opp vannet og gjorde grunnen fuktig under tjelmen (Myhre A. 1968:3-4, min utheving).

Stokka holdt fast ved at tuftringene med små rydningsrøyser på den tørre lyngheia var kornstakker, mens tjengar på myrlendt jord var høystakketuffer. Etter hans mening kunne det ikke dyrkes gras på de tørre heiene. Graset vokste på den næringsrike jorda i det lavtliggende terrenget. Når åkeren gikk over til å bli ødeåker, tok det til å vokse lyng og ikke gras på grunn av mager jord, undergrunn og utvasking som skyldtes stor nedbørmengde⁵³. Stokka mente at hans beskrivelse av forholdene passet med Flors omtale av den elendige høyslått på Jæren. Det gode gresset måtte skaffes til veie ved å slå omkring og langs åkrene mellom kampesteiner (jf. Flor 1995[1810]:59) (jf. 5.3.). Når gamle folk (født omkring 1850) sa at utmarkene var mer grasgrodde tidligere, forstod han det slik at dette måtte være de lavtliggende markene med gras og lyng i blanding. Når brenningen tok slutt, fikk lyngen overtaket. Senere (på 1800-tallet) ble det slått i myrsøkk, i vide stemmer på myrer og lavere plasser, på fårer og jord som av og til var oversvømt av ellevann. Det ble slått på de stedene som var inngjerdet, og utmarka ble ikke slått (Stokka 1968:1-7).

Oppsummering

Den hverdagslige tradisjonen inneholder folkelige og faglige synspunkter på alvedansens alder og funksjon som

er ulike og til dels motstridende. Forslaget om at de kan være spor etter lyngstakker (Skjølsvold) ble enten avvist (Stokka) eller ble ikke drøftet (Myhre). Stokka refererte til forholdene ut fra oppveksten nord på Jæren. Myhre som var fra Vest-Agder, gjorde observasjoner og samlet inn informasjon om landbruket på det sørlige Jæren. Myhre og Stokka som var vokst opp på gard, hadde en grunnleggende forståelse av landbruksdrift som bygde på praktisk erfaring fra hverdagslivets livsverden og var farget av en naturlig innstilling til omgivelsene. Likevel beskrev de virkeligheten i landskap og landbruk på ulike måter, og i begynnelsen virket oppfatningene svært ulike. Etterhvert nådde de fram til en større klarhet i forklaringen av alvedans, sted og landskap. Begge så for seg at fenomenet var spor etter steder for oppbevaring av korn og høy. Med andre ord dreier det seg om avling som er høstet inn og lagret utomhus. Stokka og Myhre kom fram til slutninger som delvis ligner de som Nicolaysen og Helliesen trakk fram 50-100 år tidligere. Forslagene avviker når det gjelder spørsmål om sporene er tufter eller torvstakk. Det nye som tilføres spørsmålet om alder og funksjon, er om alvedans er spor etter kornstakk. Forslagene om at sporene også kan være etter høystakk sammenfaller, men de skiller lag ved plasseringen av fenomenet i landskapet. Myhres argumentasjon var at alvedans er det folk kaller tjelm eller tjengar, der de eldre er med grøft (alvedans), og de yngre med steinvoll (tjengar). I bumarka eller i utmarka er dette en høystakketuft, mens en tjengar også kan være spor etter kornstakk ved eller i tunet. Stokka mente at alvedans er spor etter kornstakk i utåker, mens tjengar er en høystakketuft i myrlendt jord. Begge mente at anleggene kunne gå tilbake til forhistorisk tid. Dermed er tolkningene av sporene følgende:

Myhre:	alvedans = tjelm eller tjengar = kornstakk ved/i tunet eller høystakk i bumark eller utmark
Stokka:	alvedans = kornstakk i utåker tjengar = høystakk i myrlendt jord

Stokka og Myhre satte ikke spørsmålsteget ved at korn og høy kunne lagres utomhus. Ved siden av de ulike nevningene stilte de i første rekke spørsmål til ulike sider ved driften i det eldre jærlandbruket. Stokka utvidet sin korn-tanke til å omfatte slåtten, og som bonde var han mer opptatt av de vekslende vegetasjonsforholdene enn av gjerdssystemer. Han la vekt på den omfattende og utstrakte innsamlingen av høy som foregikk utenfor åkeren. Myhre var interessert i de fysiske strukturene i den forhistoriske og den historiske gardsstrukturen, og landskap og vegetasjonsforhold trer i bakgrunnen. Det mest selvfølgelig for dem begge - *lagringsstedet* - er det utslags-givende leddet i forståelsen av fenomenet alvedans. Dette stedet har ulike betegnelser etter om lagringsmetoden og lagringsinnretningen har utgangspunkt i stakk eller hjelm.

Dermed er det i drøftingen mellom Stokka og Myhre kommet fram to underliggende spørsmål om lokaliseringen av fenomenet:

- 1) Hvordan lagringsinnretningen så ut når den var i bruk
- 2) Hvordan stedet så ut etter at lagringen var opphørt

For å klarlegge dette, er det nødvendig å få oversikt over hva slags lagringsinnretninger som var i bruk i det førmoderne jærlandbruket. Det er behov for en nærmere utdyping og presisering av dette som bakgrunn for analysen av alvedansens alder og funksjon i den hverdagslige tradisjonen.

5.5.4. Lagring i det førmoderne landbruket

I det førmoderne landbruket fantes det en rekke spesialbygninger som var knyttet til ulike behov for skjerming av aktiviteter og ressurser i forhold til boligen. Eng i utmark lå ofte mange mil fra bygda og garden. Høyet ble satt i stakk og hjelm eller lagt i utmarksløer og kjørt hjem om vinteren på slede (Reinton 1958:630). I følge Ingvild Øye ble korn og høy oppbevart i løer (kornlada), stakker eller hjalmer i middelalderen. I terrenget er rester etter hjalmer markert som tuftlignende sirkler og rektangler vanligvis omkranset av en voll. Øye viser til Vestlandet og Myhres forslag om tjengar (hjalmgardr) på Jæren, men bygger også på skriftlige middelalderkilder (Øye 2002:377, 1976:120-121,152). Hun foreslår at stakking i hjalmer kanskje har vært den vanligste lagringsmetoden i yngre jernalder. Det er kjent få gardsanlegg fra denne perioden der husenes funksjon er bestemt til forrådshus på grunnlag av arkeologiske undersøkelser. På 1200-tallet kan differensiering i spesialhus ha blitt mer vanlig på gardene, men kildegrunnlaget er for spinkelt til å si noe sikkert. Et problem i det skriftlige kildetilfanget er at lagring kan ha foregått i stakk og i løe (Øye 1976:120-121).

Det førmoderne jærlandbruket ble oppfattet som alderdommelig (jf. 5.5.1.). På utskiftingskart fra 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet fra Jæren forekommer det en rekke spesialbygninger i tunet, men alderen er usikker. I omtale av slike bygninger henvises tjengar til en hage som lå sentralt i tunet, helst mellom heimehus og uthus. Siden ingen i dag kan huske hva navnet står for eller hva slags funksjon denne hagen har hatt, henvises det til uttalen. Det ser ut til å dreie seg om et inngjerdet område i tunet der korntjelman stod. Tjelmene var firkantet med en pæle i hvert hjørne og et tak dekket av halm (Lindanger 1990:58-59, 1980:206, Myhre A. 1978)⁵⁴.

Ovenfor er det vist at alvedans kan dreie seg om lagringsinnretninger *utenfor* gardstunet (jf. 5.5.3.), men at slike innretninger også har forekommet *i* gardstunet. Den folkelige og faglige begrepsbruken for alvedans er vid, og begrepene avviker en del fra hverandre, og medvirker til at fenomenet framtrer som gåtefullt (tab. 6).

Ved siden av den mytiske nevningen alvedans foreligger det hverdagslige varianter under nevninger som tjelm, tjengar og stakk. Forholdet mellom den mytiske nevningen alvedans og hverdagslige nevninger som stakk, tjelm og tjengar virker ugrent. Siden alderen og funksjonen til alvedans er usikker, skal vi nærme oss spørsmålet ved metodisk å gå fra kjent historisk kunnskap om spesialbygninger for korn og høy til det mer ukjente eller usikre. Vi undersøker først lagring i og utenfor hus i tunet. Deretter søker vi etter lagringsinnretninger utenfor tunet med særlig vekt på lagringsstedets lokalisering og på opplysninger om særskilt vern av lageret. Underveis søker vi å løse opp i floken mellom alvedans, stakk, tjelm, og tjengar.

Lagring i hus i tunet

I følge M. Irgens fantes det sjelden stabbur på Jæren (Irgens 1872:21), men vi kan av dette ikke utlede at det var få lagerhus i tunet på 1800-tallet. I Martha Hoffmanns undersøkelse av jærhus grupperte hun en type enkle hus som var kjent som husmannshus der stova var sammenbygd med løa (gruppe I b) (Hoffmann 1977:87, fig. 22). I følge Hoffmann kunne ingen av husene være eldre enn 1800. Hoffmann drøftet om gruppe I b kunne ha forbindelse med forhistorisk gardsbebyggelse, men sammenbygging av tømret hus med uthus av stolpekonstruksjon virket urimelig (Hoffmann 1977:86). Det kunne være en ubrutt forbindelse i bygningstradisjon mellom hus fra folkevandringstid og senere tiders uthus. I uthusene var det en levende tradisjon fra folkevandringstidens hus og til våre dager, mens uthusets alder ikke var særlig gammelt. Ut fra skriftlige kilder kom hun fram til at allerede i 1600-årene lå stue og uthus hver for seg, men flere uthus kunne også være under samme tak. Hoffmann viste til et bygselbrev i en kilde fra 1445 om garden Håland i Tysvær sokn i Hetland skipreide i Rogaland. Opplysningene derfra tydet på at langhuset på dette tidspunkt var oppløst (Hoffmann 1977:108-109). Hva står det om lagringsinnretninger i tunet i dette bygselbrevet og i andre middelalderkilder?

I middelalderbrevet fra 1445 ble bygsleren pålagt å bygge 4 forskjellige hus: Det var en stove, et bur, et steikehus og et fehus (fjøs) (D.N. IV, nr. 894). I kildene er det verken nevnt løe som lagringssted for dyrefôr eller innretninger for lagring av korn eller torv. Det vil si at kornet og høyet ble lagret på annen måte enn i hus. Høylade opptrer i Diplomatariet i 1314 (D.N. VI nr. 84), mens kornlade er kjent fra Hellige Olavs saga og Egils saga og i Diplomatariet i 1376 og 1385 (D.N. V nr. 286 og D.N. VI nr. 319) (Fritzner 1973[1867]:331-332). I Flatøyarbok som hovedsakelig er skrevet i slutten av 1380-tallet (Benediktsson 1959:412-413), er det nevnt hjalmhús som er oversatt med løe (Fritzner 1972:154). I andre kilder nevnes kornhus eller kornskáli (Fritzner 1973 [1867]:332). Dette innebærer at det fantes lagringshus til korn og høy

i middelalderen, men det er ikke sikkert at det var slik i Rogaland og på Jæren.

Lars Tjøtta har beskrevet et gammelt jærtun med ni bygninger fra 1860-1870 årene, derav et våningshus med løe og et tørkehus for korn (Hauge 1986:39-40). Mengden av bygninger i tunet stemmer godt overens med utskiftingskart der det går fram at det på 1800-tallet har vært mange hus i gardstunene på Jæren. Det er tenkelig at klyngetun som opptrer på slike kart, kan gå tilbake til høymiddelalderen (Lindanger 1980:207, 205). I en strid om hvilke hus som hørte til gardens lodd på Kolnes i Sola i 1522, går det fram at det var tre brukere i tunet med faste hus og faste tomter til hus (D.N. IV, nr. 1081 og 1082). Det var uthus til nedfalls, sannsynlig som følge av Svartedauen og nedgangstiden i senmiddelalderen. Det var fellesskap om hus med deling mellom brukerne. Skolen ved bispesetet i Stavanger eide et hus (fjøset), men den delte eldhuset med andre brukere i tunet. På grunnlag av Myhres undersøkelse av normalgarden på Jæren fra 1600 og begynnelsen av 1900-tallet (Myhre A. 1956, udatert), kan vi stille spørsmål om lagringsforholdene varierte i tunene. Hadde alle brukerne hver sin løe eller var det stor grad av fellesskap (jf. tab. 7)?

Tab. 7. Oversikt over hus i fire mangbølte tun på Jæren (Varhaug og Time) etter utskiftingskart 1832-1910 (Myhre A. 1956, udatert).

Hus/Garder	Hårr	Risa	Store Undheim	Tunheim
Heimahus	10	13	20	12
Løe/halvløe	6	3	5	9
Fjøs og løe	3	1	7	9
Torvløe	6	4		
Andre hus	14	17	37	20
Utskiftinger	1832	1921	1852	1910
	1848		1853	
	1856			

Oversikten over fire mangbølte tun på Jæren viser at det ved utskiftingene på Hårr var til sammen 10 brukere med 9 løer og 6 torvløer, på Risa 13 brukere med 4 løer og 4 torvløer, på Store Undheim 20 brukere med 12 løer og ingen torvløer, og på Tunheim 12 brukere med 18 løer og ingen torvløer. Ut fra denne oversikten kan det se ut som om det i noen tilfeller er flere brukere enn løer i tunet, mens det også forekommer flere løer enn brukere (Tunheim). På Tunheim ble det skilt mellom flere typer løer som fjørløe og trøskjeløe. Løene kunne være dels for høy og halm, dels for korn. Forekom det fellesløer til ulike formål som del av fellesskapet i tunet på jærgardene? Viser kildene til andre lagringsplasser i tunet enn løer?

I saken fra senmiddelalderen på Kolnes i Sola er det nevnt at det i tunet var en "hielmgard" som var delt på de tre brukerne ca. 1507 (D.N. IV, nr. 1082). Ca. 1462 var det også "rom til hielme som the andre two parth haffde"

og delte med skoleparten (jf. D.N. IV, nr. 1081). I novel- len ”Sne” forteller Alexander Kielland (1886) om forhold på en prestegård på Jæren at

”forpakteren vilde heller sette hø og halm i tjelmer end betro noget til det gamle hus” (Kielland 1949 [1886]:14).

Av Kiellands beskrivelse går det fram at uthusene på garden var i dårlig forfatning og trengte reparasjon (Kiel- land 1949 [1886]:13). Det tyder på at lagring utenfor hus var tryggere enn i hus som kunne blåse overende i høst- og vinterstormer. Vi kan derfor slutte at i sen- middelalderen kunne lagringsinnretningene være både utomhus og felles for flere brukere i tunet, og at det så sent som på 1800-tallet fortsatt fantes lagringssteder utom- hus i tunet på Jæren. Hvordan så lagringsinnretningene utenfor husene i tunet ut? For å få klarhet i dette, skal vi ta for oss den senmiddelalderske hjelmgarden.

Hjelmgard har språklig sammenheng med det gammelnorske *hjalmarðr* som betyr en innhegnet plass til høyhjalmer eller kornhjalmer, og er etter det gammel- norske *hjalmer* som betyr en hjelm. Hjalmer viser både til en hjelm til å ha på hodet og til korn- og høystakk (Fritzner 1973 [1867]:826). Hjalmer kan også bety strandrug (*Leymus arenarius*) (Fritzner 1972:154), en flerårig gress- art (marehalm) som vokser på stranden langsmed kysten og enkelte steder på elvesand og ved sjøer inne i landet (Lagerberg et al. 1950:259). I nødsår ble gresset tidligere samlet og malt til mel sammen med annet korn (A&GKL 1998:706). Betegnelsen kan tilbakeføres til folks bruk av planten til mat og til lagring av matkornet i stakk. Hjalmer i betydningen stakk er med tak over (Heggstad 1958:281). Dermed viser hjelmgarden til et særlig hegn omkring et sted utomhus der det er lagret kultiverte eller naturlige grasarter til bruk som matkorn for mennesker eller som fôr til dyr.

Kildene tyder på at det skjedde en endring av lagrings- forholdene i tunet fra middelalderen til 1800-tallet på Jæren. På grunnlag av kildene kan vi stadfeste at det på 1800-tallet ble lagret høy, korn og halm i løer i tunet, men at høy og halm fortsatt ble lagret utomhus i hjelm. Opplysningene om hjelmgard på Kolnes i Sola dokumen- terer at lagring i hjelm utomhus var i bruk i sen- middelalderen, og at hjelmgarden lå til tunet. Det går ikke fram av kildene hva som ble lagret i hjelmgarden. Det er uklart i kildene om høy- og halmhjelmen stod i tunet. Vi skal undersøke hva historiske kilder viser om lagring utenfor tunet, og om dette indirekte også kan kaste lys over lagring i tunet.

Lagring utomhus i og utenfor tunet

Den eldste kilden som viser til hjelm, er saga om Olav den hellige i Heimskringla fra 1200-tallet. Her er det for- talt om hendelser som fant sted i Rogaland på 1000-tal- let, om Sigurd Toreson fra Bjarkøy som seilte sørover for å kjøpe korn og la til ved Karmsundet. Snorre la følgende

ord i munnen til Sigurd og lot ham si til Tore Sel på Avaldnes:

”Ek sé, at hér eru hjalmar storir” (Jónsson 1966:290).

Hjalmer er i en oversettelse av teksten gjengitt som kornstakk (Hødnebo & Magerøy 1979:323), og dette kan være på grunn av det er korn Sigurd var ute etter. I en annen gjengivelse er hjalmer ganske enkelt oversatt med stakk (Holtsmark & Seip 1934:316). Det går ikke fram av teksten hvor stakkene stod i landskapet. I følge Snorres iscenesettelse av hendelsene, befant Sigurd seg i båten sin nede i sundet ved Avaldsnes, og kan ha sett stakkene på garden derfra. Stakkene kan ha stått på markene omkring så vel som i eller ved tunet. Kildene sier imidlertid lite eller ingenting om hjelmene er stakket for høy eller korn eller begge deler. Hvor kommer opplysningene om korn og høy fra, og kan de være resultat av ringslutninger? Pro- blemet er at verken historikere eller andre som bruker middelalderkildene, har sett det de beskriver av den ma- terielle kulturen. Det er likevel klart at Snorre på 1200- tallet plasserte kornet i en hjelm. Dette tyder på at lagring av korn i hjelm var vanlig i Norge i høymiddelalderen, men på grunnlag av kildene er utseende og plassering i landskapet uklare.

Det kan utledes en del ord sammensatt med hjalmer som forteller hvordan en hjelm så ut, og hvor i landska- pet den var plassert. Hjalmer kan vise til både ”noget som er oppstabet i lighed med et taarn” og ”indretning til deri at opbevare hø eller utærsket korn²⁵, — jvf. heyhjalmer og kornhjalmer” (Fritzner 1973[1867]:827). Dette er opp- lysninger som bygger både på gammeldanske og gammel- svenske kilder og islandske sagaer som Fornmannasogur og Flateyrbok på 1200-tallet. Mens kornhjalmer er be- skrevet som ”indretning, stillads til deri at oplægge utærsket korn” (Fritzner 1973 [1867]:331), forklares heyhjalmer som høystakk (Fritzner op.cit.:811). Etter be- skrivelsen å dømme er et stillas en mer omfattende kon- struksjon enn en stakk. Fritzner forklarer en stakk som ”en stabel hvori hø, torv og deslige er opsat for deri at opbevares” og bruker Egilssaga og Flatøyrbok som kil- der. Det sammensatte ordet stakkagarðr viser at det kunne være innhegning rundt høystakken (Fritzner op.cit.:517). I Gulatingsloven er *hjalmróða* nevnt, dvs. en stang til oppsetning av hjalmer. I biskop Egils Jordebok opptrer stedsnavn som *hjalmseng*, dvs. en eng som er forsynt med eller hvor det finnes hjalmer, og *hjalmsetr*, dvs. seter hvor det er hjalmer (Fritzner op.cit.:827).

Omtalen av hjelmgarden på Kolnes i Sola fra 1400- tallet viser at det var et særlig vern rundt hjelmen i form av en innhegning i tunet. Det går det ikke klart fram av det norske lovverket at det i middelalderen var særlige pålegg om å hegne om hjelmen eller stakken. Det norske lovverket har anvisninger om gjerder av tre i forbindelse med gjerdeplikt for innmark og havnegang for å holde dyr vekk fra åker og avling (Frimannslund 1961:287-290).

I følge de danske landslovene som bygger på sedvanerett (Hoff 1990:13-14), skulle det settes gjerde som vern mot dyr (Hoff 1990:16), og dette gjaldt også for hjelmen (1990:30).

Opplysningene om hjelm i middelalderen samsvarer med den yngre tradisjonen som er overført av Myhre i 1960-årene (jf. 5.5.3.) og av Martha Hoffmann fra Dalane i 1946 (Hoffmann 1946). Myhre forklarte hjelmen som en tjelm med fire påler i hvert hjørne, kalt kjell-roe, og med tak av tre og kvist som var festet til roene med vidjer slik at taket kunne løftes og fires etter høyden på høylasset. Hjelmen var dekket med rughalm kalt "halje" (Myhre A. 1967:46), og i slåttemarka ble den vernet med en lav voll (Myhre A. 1968:4). Hoffmann beskrev hjelmen på følgende måte:

"Tidligere kunne de også bruke kjelmer i utmarken, men nå er det sjeldnere. Kjelmen bygges i hovedsaken på samme måte som stakken, omkring en stang, men den gjøres firkantet. I alle hjørnene er det en stang, "ei roa", som bærer det pyramideformede taket som er tekket med rughalm på et skjelett av grener. Taket er festet til roene med vidjer slik at det glir på roene, og følger med nedover når kjelmen siger. Kjelmen vindbindes aldri. Om den ikke brukes i utmarken lenger, så kan den finnes i modernisert utgave på gårdene, de kan for eksempel legge opp en kjelm av halm hvis løa blir for liten. Men taket er gjerne av bølgeblikk nå" (Hoffmann 1946:69)

Hoffmanns omtale av hjelm samsvarer med en beskrivelse fra Gjesdal (informant født 1910) som henviste til en eldre informant (født omkring 1860). Her forklares tjelmen som et "møna tak, vanleg av trevne bord, som i kvart hyrna var fest til ei stong. Taket vart heisa til topps på stengene og mellom desse fire stengene "leste" ein inn høyet. Når høyet var kome på plass vart taket slept ned på "høysvålo" og seig etterkvart som høyet seig. Dette var altså ei betring av stakken" (Norsk etnologisk gransking nr. 898:3). Det foreligger også henvisninger til at betegnelsen hjelm brukes flere steder på Jæren "ikke på stakken selv men det opp- og nedskydelige tag over den. Halmkjelm, høykjelm, tor(v)kjelm — Rogaland oftest kjelm, mange steder Jelm" (Ross 1971[1895]:326, min utheving). I følge gjesdalinformanten er det taket som er selve tjelmen, mens for Hoffmann, Myhre og Skretting er det hele bygningen. Særheim sier om betydningen av hjelm som "skjerm" for taket, at ordet sikter til den opphavlige meningen, og at henvisning til hele konstruksjonen er tatt i bruk senere (Særheim 2002:377).

Det er påpekt at i Dalane og på Jæren er ordet hjelm blitt tydelig delt i to (Ross op.cit.:326). Lagringsteknisk vil det si at forskjellen mellom stakk og hjelm er om innretningen er med eller uten tak. Hoffmanns beskrivelse gir en god skildring av det bevegelige leddet i hjelmen

Fig. 16. Foto av lessing av høy i hjelm med tak av bølgeblikk på Høgeli av Vetteland, Ognabeiå, sør i Hå kommune på Jæren, i 1940-årene (etter Hadland & Øyri 2000:11).

konstruksjonen. Informasjonen viser at formen på taket varierer. Det samme gjør materialet som det er laget av. Dette kunne være halm, tre, papp, og til sist seilduk eller bølgeblikk (fig. 16). En avbildning av fjellslått i Dalane som grenser til Sør-Jæren, viser en løe med stakkstang der stakken (badden) som var staurløs, står halvveis under taket på løa (fig. 17). Dette er nærmest en blanding av tre tekniske konstruksjoner - stakk, hjelm og utløe. Det viser at i det førmoderne landbruket oppstod det hybride former for lagringssinnretninger for oppbevaring av avling.

Den eldste avbildningen av en høyhjelm i et jærtun (Holen i Time kommune) er fra 1895 (fig. 15). Hjelmen er med halmtak og står tett inntil løeveggen på tunet (Hadland & Øyri 2000). Den eldste avbildningen av en flyttbar høyhjelm i utmark (Ognaheiå) er fra 1926 (fig. 18). Denne hjelmen har også halmtak. På Jæren var hjelm i bruk til 1950-årene (Audun Øyri 2001, muntlig meddelelse), og i Ognaheiå var lagringssmåten i hevd til ca.

Fig. 17. Foto av utløe med badde i gavlveggen og stakkstang utenfor på marka. Badden er en stakk uten stang, men med vanlig buet overflate, og ble satt opp i gavlveggen når det var mye høy. Fra fjellslåtten i Dalane i Sør-Rogaland (etter Hoffmann 1946:63).

1970 (Hadland & Øyri 2000). I Sør-Rogaland på grensen mellom Jæren og Dalane er bruken av hjelm fortsatt levende i folkeminnet på heiegardene. Her ble hjelmen brukt for lagring av korn eller høy i tunet, og hjelm ble fast oppsatt i tunet så sent som i 1947 fordi bruken av kunstgjødsel på markene ga store avlinger. Ved siden av bruken av hellere, stakk og løe var hjelmen vanlig for høy-lagring på utslåtter som lå langt fra tunet. I utslåttene var de enten satt opp på faste steder, eller noen hjelmer ble flyttet fra en utslått til en annen avhengig av hvor det ble slått det året. Fire mann kunne lett bære halmtaket. Hjelmtuftene på utslåttene var steinsatte (fig. 19), og de ble tildekket med lyng eller kvist til vern mot væte nedenfra på samme vis som under stakken. Hjelm ble også brukt til lagring av brenntorv (Hadland & Øyri 2000:11, 13-14, 46, 53-54). I Matnisdalen ble hjelmen flyttet fra heia og satt opp i tunet mens det ble bygd nye løe 1946-1947. Det var et skarpt skille mellom Jæren og Dalane i om hjelmen var grøftet (Jæren) eller steinsatt (Dalane) (Audun Øyri 2001, muntlig meddelelse), et skille som sammenfaller med alvedansenes utbredelse på Jæren (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 7, Prøsch-Danielsen 2001a, fig. 3) (jf. 5.3.).

Kildene stadfester at lagringsinnretninger for grasvekster var i bruk på steder i og utenfor tunet, og at det dreier seg om to typer lagringsmåter - hjelm og stakk. Det er forskjell i konstruksjon og funksjon mellom hjelm og stakk. Hjelm var et stillas på fire stolper med et bevegelig tak (hjelm) av varierende materiale til vern av både korn, høy og torv, mens stakken var en stabel til høy og korn. Det er godt samsvar mellom beskrivelse og dokumentasjon av hjelmen på Jæren og i Dalane og tegningen av "tjelmen" slik den er framstilt av en eldre informant i denne undersøkelsen (fig. 20). Hvordan stakken så ut, går ikke like klart fram av kildene. Hjelmen i slåttemarka kunne utstyres med voll og steinlagt såle som et ekstra

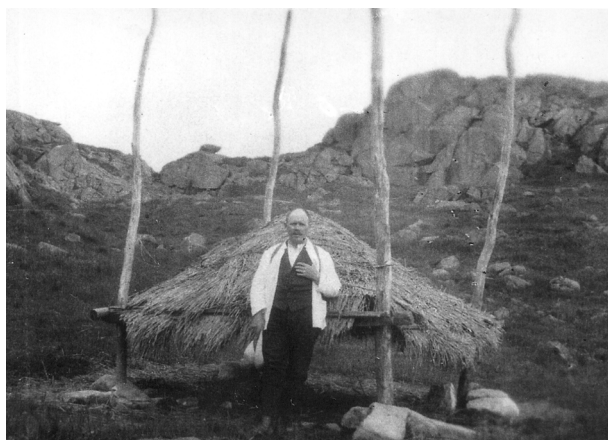

Fig. 18. Foto av høyhjelm med halmtak i marka på Rånabeiå, Ognabeiå, sør i Hå kommune, Jæren i Rogaland, i 1926. Lensmann Mjølhus står på framsiden av hjelmen (etter Hadland & Øyri 2000:13).

Fig. 19. Foto av steinsatt hjelmtuft på utslått i Ognabeiå sør i Hå kommune, Jæren i Rogaland. Graset er fjernet for anledningen av fotografen. Foto: Audun Øyri, Stavanger.

vern, og var i bruk i heia i Sør-Rogaland til ca. 1970. Opplysninger i diplomatariet om hjelmgården på Kolnes i Sola reiser spørsmålet om byggeskikken med et særskilt vern rundt hjelmen inne i en hage i tunet, er eldre enn middelalderen.

Mens det er lite sannsynlig at korn vokste i enga, hørte korn- og halmhjelen til i eller ved tunet. Kildene antyder at både høystakk og høyhjelm ble brukt i tunet og

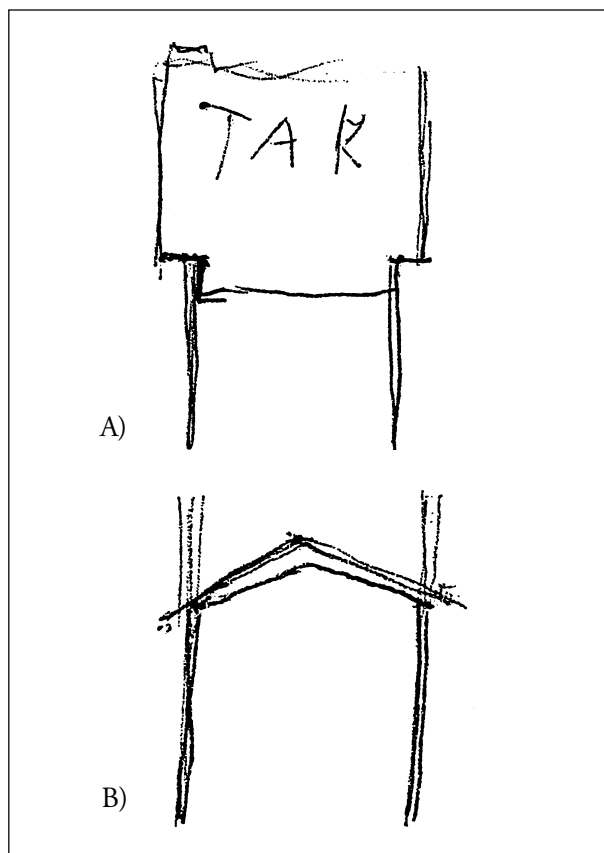

Fig. 20. Riss av lengde- og tverrsnittet i "tjelmen" tegnet etter hukkommelsen av en Hå-informant på over 80 år i 1997. A: Lengdesnitt. B: Tverrsnitt.

utenfor tunet i eng, utmark og på fjellet. Opplysningene viser at forekomsten av høyhjelm i tun i senere tid var en vekslende foreteelse, avhengig av størrelsen på høyslåtten, og om uthusene var under ombygging. På grunnlag av slike opplysninger er det sannsynlig at den faste hjelm-garden i jærtunet på Kolnes er til korn og/eller halm. Siden det er uklart hvordan stakken var konstruert, og kildene nevner både kornstakk og høystakk, skal vi på grunnlag av historiske kilder belyse stakk og stakking nærmere.

Stakk og stakking

Lagring av løv og høy i stakk (hjelm) eller liknende er omtalt sammen med uthushistorie i forbindelse det første landbruket i Norden (Hjulstad 1991:17). Stakking var vanlig i det gamle landbruket på Sør- og Vestlandet (Jacobsen & Follum 1997:125), og i utslåttene så sent som i 1950-årene i Hå kommune (Hadland & Øyri 2000:45-58) (fig. 21). Arbeidet med førsanking og stakking av utslått på myrer eller av løv i skog og utmark er utførlig beskrevet av Lars Reinton i omtalen av seterbruket i Norge (Reinton 1957:110, 173-84, 219-222). Stakken er både en teknisk innretning og en måleenhet, mens stakking er betegnelsen på selve arbeidsprosessen. De historiske kildene inneholder regler for stakkebruk, slått og stakking, og om bygging av og vern om stakken. Gjennom middelalderlovverket får vi innblikk i sammenhengen mellom den som høster og den som bruker i forhold til en eiendomsrett som må bygge på gammel sedvanerett. I tillegg er det kjent en praksis for stakking uten stakkstenger som tok til rundt 1900 på Vestlandet. Det var den såkalte håen etter at marka var slått første gangen, som ble stakket på denne måten. Stakken ble lagret som surhøy ved å legge stein oppå ladningen (Skre 1994:91). Surhåstakking er derfor en lagringsmetode som er kommet til senere enn lagring med stakk og hjelm.

Stakking er velkjent fra og er beskrevet i framstillinger av det gamle bondesamfunnet i Rogaland (Lillehammer, A. 1991b:457-461). Et poetiserende nærbilde av restene etter fenomenet gir Sem Austrumdal i omtalen av arbeidslivet i lågheiene i Øvre Bjerkheim (Austrumdal 1986:287):

”Uppetter rinnar og jodor og i kvar ei hom finn ein dei gamle stakkstaderne. Ein roten stubb av stongi stend enno att, lyng og blåberris veks der som ljåen song i morgondaggi. Kvar er dei no, den kåte unggut eller ungmøy, som ”stod på stakken” og hadde å sjå etter at der stødt var flust med ”laust” inne ved stakkstongi, kvar er han no, husbonden, som med umtanke lagde høyfengjene upp, so der ikkje vart drope i høystakken, når haustregnet fløynde. Mangt skulle agtast. Kragarne laut liggja på rette stad og rette vis, so stakken ikkje skulde siga for fort i hop og høyet mugna, og so skulde stakken vindbindast, so hauststormane ikkje skulde røyv’an. Kvar er dei no? Farvell!”

For å definere stakkingen og stakk-konstruksjonen

bruker vi en beskrivelse av Johan Veka fra Suldal i 1940-årene:

*”Når ein skulle stekkje, sette ein fyrst opp stakkstongen. På heislåttene laut ein bere stakkstong med seg frå næraste skogen. Stonga berkte ein godt ⁵⁶, så ho blei glatt. Høyet måtte få sige godt sammen i stakken, må vite - og ikkje hengje seg fast i kviststubbane fra stonga. Så la ein fengje på fengje rundt stonga. Ein brukte ofte ei rive som var større enn dei vanlege rakerivene til dette. Ein mann stod i stakken og trødde til. Sers var det om å gjere å trø godt ned innmed stonga. Det var ofte husbonden sjølv som stod i stakken. Det gjekk vanleg 12-15 borer i ein stakk. Øvst på stakken la dei ofte ei stor torve - stakk ho gjerne ned på stonga. Det livde og for regn og væte. Etterpå kjemde ein stakken. - Den vanlege forma på høystakkane var, og er (her følger en tegning av en høystakk av form som en såte). *Ein sette og ofte eit risgjerde kring stakken, så ikkje storkrotera skulle kome innåt og rive han sund.* Frå 1870-åra blir det bygt meir lør, og nå minka det meir med stakkane” (Veka 1946:6, min utheving).*

Av Vekas beskrivelse går det fram at konstruksjonen av stakken var bygd opp med tanke på vern av lageret mot dyr og mot meteorologiske forhold som fuktighet og vind. Andre kilder understreker at stakken måtte vernes mot dyr og mennesker. Stående steinheller som vern for avlingen i stakken ble brukt ved utmarksslått i fjellet (fig. 22) (Visted & Stigum 1971:288). Under stakking i Sauda i Ryfylke ble det satt gjerde omkring for å holde

Fig. 21. Foto av høystakk på utslått i Ognabeiå sør i Hå kommune, Jeren i Rogaland, i 1952-1953. På toppen av stakken sitter Arne Herredsvela (etter Hadland & Øyri 2000:51).

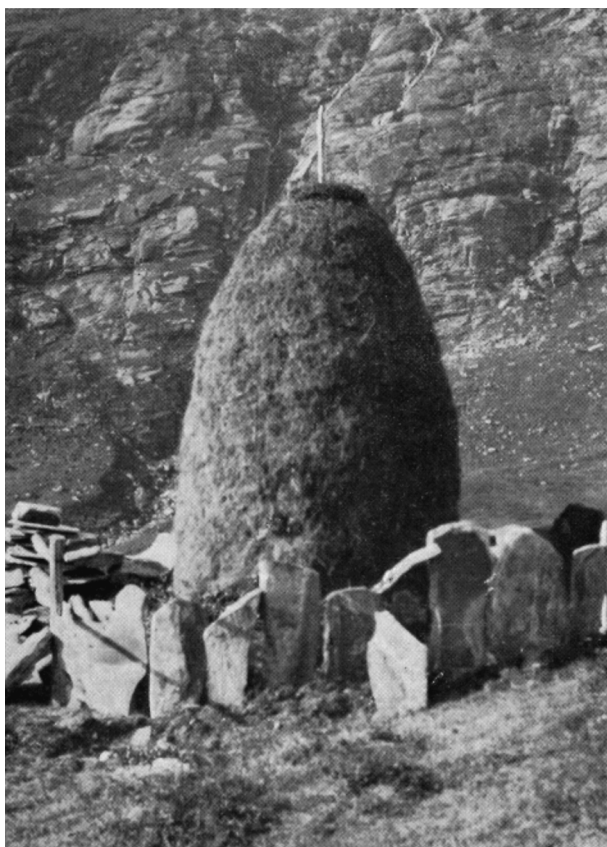

Fig. 22. Foto av stakk i fjellet med kantsatte steinheller omkring høylageret (etter Visted & Stigum 1971:288).

hest og ku fra å komme innpå og gjøre skade. Fantet det stein i nærheten, ble det satt en mur omkring, eller det ble lagt brake (einer), greiner, vier, lyng eller hva de fant for at høyet ikke skulle komme ned på marka og ta til seg vann og "orgast", som de gamle sa (Ringhagen 1959:136-137) (jf. fig. 23).

Helmert Ringhagens og Vekas beskrivelser fra det indre Ryfylke er eksempler på at stakken var en enkel form for lagring i det førmoderne sørvestnorske landbruket, og at den lagrete ressursen var verdifull. Det samme gjelder stedet der ressursen vokste og ble høstet. Siden selve avlingen var forgjengelig, var bruken av lagringsstedet preget av at høstingen var sesongbundet og kortvarig. Dette går fram av en grensetvist om felles bumark og høyslått mellom Bø og Opstad i Hå kommune i 1708-1709 der det er omtalt hendelser i bumarka på 1600-tallet. Det dreier seg om bønder som "Slog en Stach med Høe og Senar, Som blev Staaende fra Laurentz dag om sommeren, til over Kyndelszmøsse om Vaaren" (Myhre A. 1953:52-53). Det vil si at høystakken ble stående i et halvt år fra omtrent 10 august (Larsok) det ene året til 2 februar (Kyndelsmesse) det neste året. I følge primstaven var det etter Larsok at "vandet begynner at brusse" (Fine 1987[1745]:29) og ved Kyndelsmesse at "foret i laden [skal] være halvt givet" (Fine 1987[1745]:26). Grensetvisten i Hå ble løst ved forlik ved at "de Bøes opsidere,

Endnu Som tilforne, Skall have deris Buemarch til fælles med Opstadz opsidere oven for hvide Uren, dog at de med høe slaatten bliver Sparsom, at det Eene partie ey Slaer meere end det andet effter anpart" (Myhre A. 1953:54). Ut fra kildene kan vi utlede at slått og stakking burde være overstått før høstregnet satte inn, og at det først var på sen vinteren at det var behov for transport av høy fra stakken og til tunet.

En gjennomgang av tingbøkene fra Jæren og Dalane fra 1600-tallet viser at stakken også ble vernet mot mennesker på grunn av fare for brudd mot eiendomsretten. I kildene er omtalt flere tvister om stakker og tjuveri av høyslått (Næss 1984:171, 175, 1982:13, 146, 181). Av det eldre lovverket fra middelalder og nyere tid går det fram at korn- og høystakken kunne være eid enkeltvis eller sammen med flere (Taranger 1915:117, Hallager & Brandt 1855:118). I Gulatingslovens avsnitt om å føre bort mer fra jorda enn det er rett til, står det følgende om den som flytter stakkstauren:

"Han skal ikkje grava upp stakkstaurar etter fardagane; han kan hogge dei av yver jordi og føra dei burt. Um han greve dei upp, skal han bota landnåm til jordeigaren" (Robberstad 1995:104-105).

Gulatingsloven som mest sannsynlig skriver seg fra slutten av 1000-tallet (Knudsen 1960:560), stadfester at stakkstauren var eiendommen til den som hadde rett til å slå og høste avling, på samme vis som avlingen var det.

Kildene viser at stakken omfattet grasavling som ble slått og lagret på steder utenfor tunet, og at avlingen ble stakket omkring en stang som stod i midten. Stakken ble utstyrt med vern under, omkring og på toppen i form av stein, kvist, torv o.a. organisk materiale mot fuktighet, og

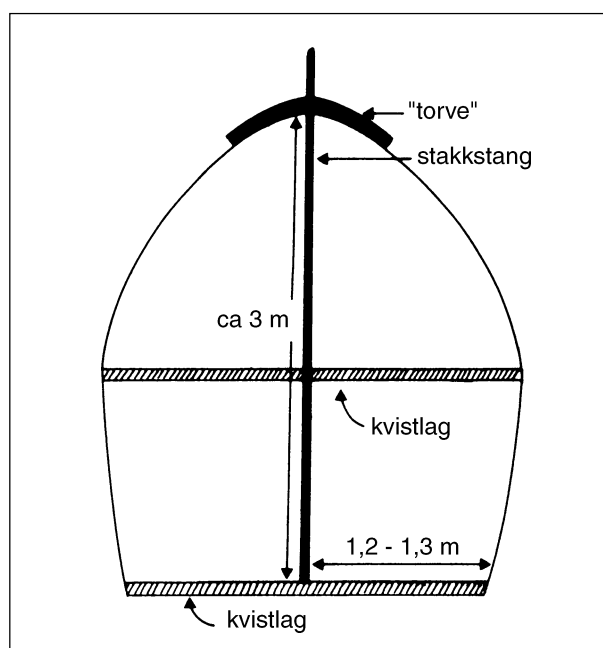

Fig. 23. Skjematisk framstilling av tverrsnittet i en stakk (etter Moen 1990:75, fig. 3.4.3.).

mot dyr og mennesker. Det er uklart om stakken hadde et særskilt vern i form av en voll på samme vis som hjelmen. Med unntak av stein som et vern rundt foten av stakken, er det et vesentlig punkt at det særskilte vernet kunne være forgjengelig på samme vis som stakken og stanga. Stakken var ikke en permanent innretning på stakkestedet. Stakkstanga var en gjenstand som var mobil, og vernet kunne være av annet materiale enn stein og jord.

Sentralt i bruksregelen fra middelalderen er at stakkstaueren kunne graves opp av jorda. Med andre ord var staueren en flyttbar gjenstand som kunne følge med den som slo høyet og satte den i stakk på stakkestedet. Den kunne likevel ikke graves opp av jorda i alle tilfeller, men måtte hugges av dersom eieren av staueren flyttet fra bostedet uten å bringe den med seg videre. Det går ikke fram av lovverket om rettsvernet for stakkstaueren også kunne gjelde for stillaset til hjelmen. Hovedproblemet i retts sakene fra 1600-tallet er vernet av og retten til slåtteressurser på sensommeren og behovet for oppbevaring av ressursen vinterstid. Sakene viser til en tid da bumarka var felles og gardene delte høyslått. Hver bruker kunne slå fra en til flere stakker eller dele stakker mellom seg. Dersom det var mange brukere på gardene, innebærer det at det kunne stå mange stakker og være i bruk mange stakkesteder i bumark og utmark. Det er mulig at dette forklarer mengden av alvedanser som er nevnt i kildene og påvist i jærlandskapet.

Stakking representerer dermed et sesongpreget arbeid, og stakken er en ressurs som er forgjengelig. Ressursen og lageret er knyttet til den eller de personene som hadde rett til å høste og bruke avlingen. De tekniske hjelpemidlene for lagring av ressursen synes å være lite faste. Det er sannsynlig at lagringsstedet først og fremst vil være synlig dersom det var i fast bruk, og dersom vernet av avlingen var av et bestandig materiale og hadde en form som avsatte spor i terrenget. Gjennomgangen av kildene viser at det er både likheter og ulikheter i konstruksjon, funksjon og lokalisering av stakk og hjelm. I mange tilfeller flyter beskrivelsene over i hverandre. Dette er særlig tydelig i forbindelse med nevninger som stakk, hjelmgard og kjengar, og dette kan få betydning for hva vi kan definere som alvedans. Det tyder på at lagringsspor kan være vanskelige å påvise i terrenget. Det samme vil gjelde spor som er avsatt etter forgjengelig materiale som kvist og ris o.l. under og omkring ladningen. Vi skal prøve hva stedsnavn og rettskilder kan belyse om bruken av hjelm og stakk utenfor tunet.

Stakk og hjelm utenfor tunet

Det forekommer flere stedsnavn på Jæren og i Ryfylke som er sammensatt med stakk og hjalmr. Det er gardsnavn som Stakkland og Tjelmsegen, Tjemsland, Tjensvold, Tjentland, Hjelmeland, Tjelmeland og herreds- og

sognavnet Hjelmeland (Olsen 1915:116, 117, 121, 153, 201, 319, 328, 329, 348, 437). Myhre nevner et par stakkesteder i utmarka under arbeidet med registrering av fornminner i Nærbø og Varhaug i Hå kommune (Myhre A. 1955:35, 47), og har med stedsnavn som Tjelmsegen (Myhre A. 1957:108). Dette stedsnavnet og andre, som Hjelmamyra (fig. 24) (Særheim 1985:86), knytter hjelm eller tjelm fysisk til steder med grasmark (eng og voll), til selve terrenget i landskapet (myr) og til fast land sett fra sjø eller vann (Særheim 1980:81, 155, 165, 184).

Rygh forklarte stedsnavnene dels direkte ut fra betydningen av stakk (kornstakk, halmstakk, høystakk, løvstakk, torvstakk), dels ut fra navn på høyder som i form ligner på en hjelm eller en stakk. Ordet kunne også brukes som egennavn på fjell og på øyer (Rygh 1898:55). Oluf Rygh mente at hjelm i noen tilfeller viser tilbake til mannsnavnet Hjalmr (Rygh 1898:55). Magnus Olsen betraktet det siste som mindre sannsynlig. På Jæren var "hjalmr vel forstått som *en høystakk med tilhørende tørrvold*" (Olsen 1915:117, min utheving). Olsen bygde på opplysningene i Diplomatariet om hjelm på Kolnes i Sola og Helliesens funn av tallrike høystakktomter fra eldre tid (Helliesen 1906:37). Olsens oppfatning er i tråd med den som fantes om alvedanser på begynnelsen av 1900-tallet (jf. 5.5.1.). Myhre tenkte seg at stedsnavn sammensatt med -voll og -land kunne vise tilbake til steder der de satte tjelm før en gard ble bosatt (Myhre A. 1967:51), dvs. tenkt ut fra en modergard.

Særheim mener at hjalmr er vanlig i stedsnavn i betydningen stakk, helst korn- og høystakk (Særheim 2002:377-378, 2001:102-103) på gardsnavn, navn på teiger og myrer. Stedsnavnene gir opplysninger om arbeidsplasser i slåttemark og om lagringssteder for høy, om terrengformasjoner som har form som en stakk og om fast bosetning (Særheim 2001:445-446, 150-151, 1985:82-89). De gir et viktig innsyn i utnyttningen av kulturlandskap i Norden i tidligere tider (Særheim 2002:385). De fleste av gardsnavnene i Rogaland som er sammensatt med stakk og hjelm, er land-garder. I følge Særheim er det sammenheng mellom teignavn som viser til landbruksformål og land-nevningen i betydningen åpent terreng, åpen mark, udyrket fastmark, hei. Det er laget teig- og gardsnavn med dette innholdet i ekspansjonstiden 200-550 e. Kr. og unntaksvis etter 900-1000 e. Kr. (Særheim 2001:446-448). Land-navnene kan dermed angi tidspunktet for åpningen av et rom i landskapet. Ved navngivningen henviser brukerne til stedets funksjon så vel som til tilhørighet og avgrensning av territorier (Andrén 1985), i dette tilfellet garden.

I et målsteve i 1623 mellom gardene Lode (klostergods) og Håland (prestegods) i daværende Kvia skipreide foreligger det opplysninger som kan forklare sammenhengen mellom gard, hjelm og stakk nærmere. Det dreier

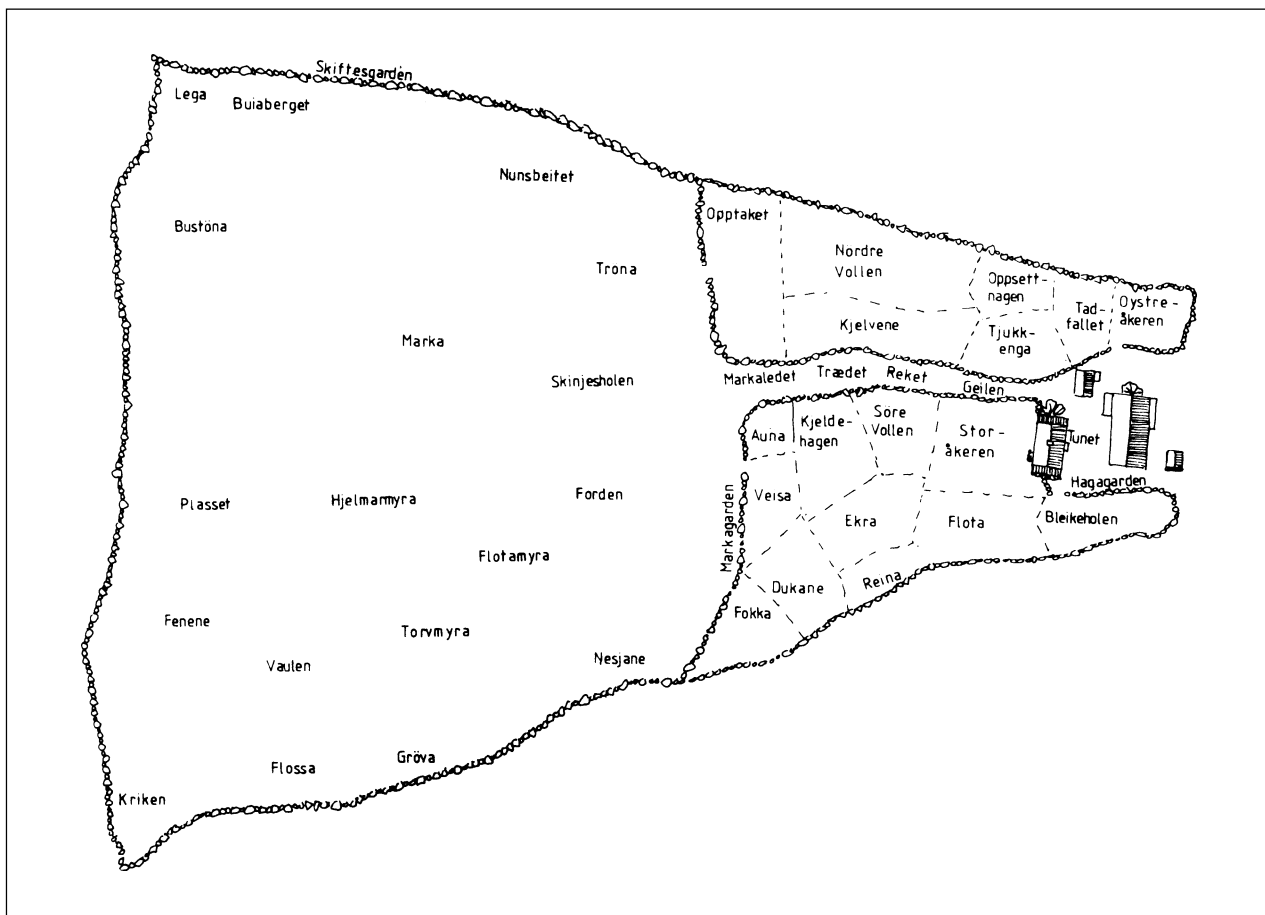

Fig. 24. Skjematisk oversikt over utbredelsen av teignavn på jørgarden i Rogaland. Stedsnavnet Hjelmamyra utenfor markagarden viser til hverdagslandskapet arbeidsplasser i det førmoderne jærlandbruket (etter Særheim 1985:86).

seg om en komplisert eiendomssak der Håland var ødegård og lå under Opstad, men der Lode og Opstad brukte samme engslått på Håland. Tvisten stod trolig om det stykket som kalles "Lode-rongjo" nord for Rongabekken og et stykke sør for bekken (Myhre A. 1967:49, 1958:66-68). Myhre kom fram til at Lode-rongjo var den tidligere ødegarden "Rangen" som var klostergoods under Halsnøy på samme vis som Lode (Myhre A. 1958:70-74). I følge Myhre lå det flere kjengarer på Håland (V. Håland) som ble fjernet ved dyrking i 1957 (Myhre A. 1958:67-68, fig. 1b, nr. 6). Ødegarden Rongjå ble ikke satt i drift igjen etter nedgangstiden i senmiddelalderen (Lindanger 1975:185). Flere av vitnene fra Lode førte bruken av engslåtten tilbake til 1500-tallet. I tillegg går det fram at en oppsitter på Lode omkring 1600 det første året slo en stakk etter anvisning fra Opstad om hvor vidt i utstrekning det kunne slås i engslåtten. I kildene står det at det andre året slo han en stor stakk, og det tredje året satte han en "tielm" (Aurenes 1953a: 202-203).

Kildene viser at stakking har satt spor etter seg i stedsnavnene i Rogaland og på Jæren, og at det i stedsnavnene er skiller mellom hjelm og stakk. De navngitte steder utenfor tunet har sammenheng med en spesifikk type

landbruksaktivitet på teiger i udyrket fastmark, myrer og hei. Denne bruken av landskapet kan gå tilbake til bosetning som tok til i eldre jernalder. Rettskilder viser at det er forskjell mellom stakk og hjelm ikke bare i konstruksjon, men det er skille også i forhold til den utstrakte bruken av slåttstedet.

Opplysninger om hendelser på overgangen mellom 1500 og 1600-tallet i rettsdokumentene bekrefter at den enkelte bruker eller flere brukere i fellesskap lagret avling både i stakk og hjelm i slåttemarka. Det var mengden av høy som avgjorde om det ble slått stakk eller satt tjelm for lagring av avlingen. Det vil si at *sporene etter stakkesteder kan forventes å være mindre enn etter hjelmsteder*. Opplysningene sannsynliggjør at samlinger av lagringssteder kan gå tilbake til en ødegardstid da markene var i bruk av andre gardar i bygda. Dersom dette er sannsynlig, er det en språklig sammenheng mellom "tielm" og kjengar. Denne tolkingen kan ha betydning for forståelsen av hva alvedans er i forhold til tjengar og hvor lokaliseringen av alvedanser er i terrenget. Vi skal undersøke tjengarens betydning nærmere.

Hva er tjengar?

I omtalen av alvedans er det vist til en rekke nevninger og ulike skrivemåter av nevningene som kan virke forvirrende (jf. 5.5.3.)⁵⁷. Myhre henviste til nevninger som tjelm, tjelmgard, kjengar/tjengar og stakk eller stakkstod. Stokka nevnte tjengane først sent i drøftingen med Myhre og forbandt de med høystakketufter og myrlendt jord (Stokka 1968:1). Tuftringene var kornstakketufter som han henviste til den tørre lyngheia (Stokka 1968:1).

Stokkas argumentasjonsrekke er følgende (1968):

tjengane = myrlendt terreng = høystakk og tuftring (dvs. alvedans) = lynghei = eldre åker på høydedrag = kornstakk

Myhres argumentasjonsrekke er følgende (1968):

alvedans = tjengar = stakk og tjelm = for korn i tun og åker og høy på voll og eng i innmark og utmark.

Myhres argumentasjonsrekke er mer sammensatt og følger andre veier enn Stokka. Hvordan kom Myhre fram til dette? I følge Myhre kunne kjengar være navnet på en inngjerdet hage ved eller i tunet og i marka (Myhre A. 1967:50-51). På Torland og Vigre i Hå kunne det ha vært kjengar ved løene i gamletunet, men ingen visste hva navnet stod for (Myhre A. 1958:101, 102, 104, 107, Myhre A. 1955:3). På Torland var kjengaren navnet på en hage ved gamletunet (Myhre A. 1958:101-102). På grunnlag av sporene etter eldre hus og gjerdesystemer i landskapet på Vigre tenkte han seg at kjengar var en del av et yngre tun enn tunet fra forhistorisk tid. Det yngre tunet hadde hus i rekke, kjengar, trede og innhegninger ved tredemunningen (Myhre A. 1958:104, kartskisse 1956 1c). Det var denne kjengaren han forbandt med det som var sagt i manns minne om kornstakk hjemme i tunet (Myhre A. 1968:1-2, 1967:50).

Under registreringene i 1950-årene fant Myhre flest spor etter kjengar i de vide slåttene. Han forklarte dette med at når det ble satt opp tjelm, var det fordi det var lang vei fra slått til tunet (Myhre A. 1967:48-49). Det fantes ingen tradisjon i folkeminnet om hva kjengarene var brukt til (Myhre A. 1957:108). Han tok derfor den metodiske veien om de språklige betegnelse for å forklare fenomenet kjengar. Eldre folk på Sør-Jæren kalte alvedans for tjengar (Myhre A. 1967:48), og folk skilte mellom tjelm og stakk (Myhre 1967:46). Stakkestedene var runde voller etter stakken, mens tjelmgarden hadde firkantete voller etter tjelmen (Myhre A. 1955:3). Slik han definerte det synlige sporet i terrenget, er det ikke egenskaper som størrelsen på avlingen som skiller stakk fra tjelm slik tvistesaken om Rongjå tyder på. Egenskapene går på formen på stakk og tjengar som begge kan ha voller. Stakken er rund og tjengaren er firsidig.

Myhre var opptatt av selve nevningen "tjengar", og mente at det ikke kunne reises tvil om tolkingen. Den

bygde på uttaleformen av den historiske og normalisterte formen tjelmgard (Myhre A. 1968:4). Tjengar gikk tilbake til tjelmgard, på gammelnorsk hjalmgarðr (Myhre A. 1967:48). Kjengar var en lokal uttale av tjelmgarden (Myhre A. 1955:3) og forteller at det var *gard* om tjelmen (Myhre A. 1968:4). Tjelm med "gard" er fra en tid da beite og slått ikke var skilt med gjerde, mens de uten "gard" er yngre (Myhre A. 1968:4)⁵⁸. Med andre ord kan tjengar etter Myhres slutninger vise til lagringssteder i innmark, utmark og tun. Det tyder på at det er fysiske påviselige likheter og ulikheter i terrenget mellom fenomenene alvedans = tjengar = tjelmgard.

I følge Særheim kan teignavn inneholde en rekke opplysninger om bruk av steder og om vilkår og tradisjoner i tilknytning til gardsarbeidet (Særheim 1985:83). Slike navn virker som råd for å orientere seg i det daglige arbeidet på garden. Lagringsplasser som Hjelman i Hellvik for utmarksslette kan gå tilbake til høystakk (hjelm) (Særheim 1985: 84, 86). I illustrasjonen over stedsnavn opptrer for eksempel teignavnet "Hjelmamyra" i utmarka på jærgarden (fig. 24) (Særheim 1985:86) (jf. 5.7.). Stedsnavn i Rogaland bekrefter at lagringssteder for hjelm i landskapet var både i tun, på voll, på eng og i myr.

Ovenfor er det vist til stakk og hjelm i flere kilder fra middelalderen. Skrivemåten hielm og tielm forekommer i stedsnavn og skriftlige kilder som diplomatariet og tingbøker på 1500 og 1600-tallet (D.N. nr. 1081-1082, Aurenes 1953a:203). Det gammelnorske hjalmr gjenfinnes som hielm og hielmgard i tunet i historiske kilder fra senmiddelalderen på Jæren (D.N. IV nr. 1081-1082) og som tielm, thiellumb og tielmslått i flere rettssaker fra 1600-tallet (Aurenes 1953b:14). Det er god dokumentasjon for den fysiske sammenhengen mellom gards- og stedsnavn på lagringsstedene Skjerpekjengaren og Aua-Motlandskjengaren som lå i den sidlente innmarka Tjelmsengo (Myhre A. 1967:46, 49, 1957:108, kart Varhaug 1d, 1957, 1956).

Særheim fant tidligere Myhres språklige overgang av kjengar fra det gammelnorske hjalm og hjalmgard problematisk. Han mente at kjengar kunne være et terrengbeskrivende navn (Særheim 1980:131-132), og henviste til Rønneseths forklaring på det gammelnorske kengr som tyder ring (Rønneseth 1959:13) (jf. 5.5.2.). Når Særheim tidligere argumenterte for kengr som krok, ring osv. i sammenheng med kenggarð som grunnlag for nevningen kjengar (Særheim 2002:382, 384, 1985:131-132), synes dette å være ut fra rent språklige vurderinger i forhold til et mentalt orienteringslandskap. Senere er Særheim på et bredere grunnlag kommet fram til at det jærske teignavnet tjengar trolig er det gammelnorske hjalmgarð for stakk (Særheim 2002:382-284, 2001:151, Myhre A. 1967:48). Han henviser til bruken av nevningen Tjengaren i Oгнаheia for et lite brukt navn på en inngjerding der høystakkene kunne stå i fred for dyrene. I stedet for nev-

ingen tjelmgard ble stedet kalt stakkhage (Særheim 2002:383, Hadland & Øyri 2000:53).

Myhre brukte begrepene hjelmgard, kjengar og tjengar om hverandre (Myhre A. 1967, 1958, 1957, 1956, 1955). Det går fram av omtalene at det er det samme fenomenet som ble bearbeidet underveis i registreringene på Jæren. I 1956 og 1957 ble skrivemåten kjengar brukt framfor tjengar som kom til senere. Omkring 1967-1968 er den blitt til tjengar (Myhre 1968, 1967). Dette kan vi oppfatte slik at Myhre etterhvert la skrivemåten av tjengar nær opp til nevningen tjelm for hjelm. Det vil si at da han gikk over til å skrive tjelm for normaluttalen hjelm, ble det gjengitt "tj" for dialektuttalen "kj" (NRO 1937:1845). I drøftingen omkring forståelsen av kjengar eller tjengar har det derfor vært grunnleggende uenighet om hva som er historisk, normalisert form og dialektisk uttaleform av det gammelnorske hjalmr og hjalmgard i forhold til kengr og kenggard. Dette er et filologisk problem som er tatt opp igjen av Særheim, og der han slutter seg til Myhre (Særheim 2002, 2001). I følge Særheim kan ord som hjelm for 'høystakk med tak over' jevnføres med hjelmgard som i stedsnavnet Tjengaren (Særheim 2003:177). Det synes likevel vanskelig å få klarhet i hva som er den mest sannsynlige forutsetningen for tjengarens mening; Om tjengar bør oppfattes som bruken av hjelm i en hage eller mark som er inngjerdet, om hjelmen utenfor tunet hadde en særlig innhegning, eller om tjengar er det etterlatte sporet i terrenget etter bruk av hjelm med en særlig innhegning. Kan det ha sammenheng med at det er skiller mellom hjelm i tun og i slåttenga?

Myhre mente at skillet mellom slått og beite var eldre enn manns minne, og at det var et historisk og ikke et forhistorisk fenomen i gardsdannelsen på Jæren. Hjelmene som folk mintes, trengte ikke gjerde rundt seg fordi hele slåttan var gjerdet fra beitet, men gjeting gjorde ikke hjelmgarden overflødig. "Vi veit koss krettura er når det er noko dei likar, dei er ikkje til å halde fra", sa Myhre. "Går vi frå tjelm på åker til korn, kvifor skulle dei ha meir bruk for gard der? Eller korleis skal vi da forklare vollen om "tjengaren"?", spurte han (Myhre A. 1968:4). Når hjelm er forklart som selve konstruksjonen på lagringsstedet, kan vi oppfatte Myhre slik at selve betegnelsen tjengar oppstår på et tidspunkt da det ikke fantes markagard som skilte slåttemark fra beitemark. Dermed var det behov for et særskilt vern omkring kornet eller høyet.

Oppsummering

Stakk, tjelm og tjengar er de hverdagslige nevningene for ulike former for lagring av landbruksressurser som korn og høy utomhus på Jæren. Stakken var særlig i bruk utenfor tunet, mens tjelm og tjengar dels var knyttet til ressurser som ble fraktet og lagret i tunet, dels til ressurser som ble høstet og lagret utenfor tunet. Det synes å være en

språklig sammenheng mellom hjelm, hjelmgard og tjengar, men det er avdekket både språklige og kronologiske problemer som er grunnleggende for kulturforståelsen av de fysiske sporene i landskapet. Nevningen tjengar er knyttet til drøftingen om hva alvedans er. I den hverdagslige tradisjonen er det imidlertid ikke det mytiske ved alvedans som har vært gjenstand for uenighet. Problemene skyldes spørsmålet om nevningen oppstod mens lagringsstedet var i bruk eller etter at bruken var opphørt. Myhre og Særheim la vekt på at bruk og nevning er samtidige ved å framheve gjerdet (vollen) omkring hjelmen (A. Myhre og Særheim) og formen på terrenget eller arbeidsstedet i landskapet (Særheim). Rønneseth gikk ut fra det synlige sporet (ringen) som var etterlatt i terrenget etter at bruken var opphørt.

Den mest sannsynlige forklaringen på tjengar, er at nevningen skriver seg fra et tidsrom da det var et særlig behov for å skjerme avlingen som var lagret utomhus både i tunet og utenfor tunet. Ut fra denne tolkingen viser tjengarens mening til det særlige vernet som omgir lagringsstedet. Dette vernet sikter ikke til grøften som er ledetrakket for forståelsen av alvedansenes lokalisering. I motsetningen til hjelmen, der det er vernet i form av det bevegelige taket som har gitt navn på lagringsretningen, er det hagen i tunet og vollen utenfor tunet som betegner tjengaren. Det dialektiske ordet tjengar viser til den funksjonelle konstruksjonen av hegnet omkring lagringsplassen og ikke til lokaliseringen i landskapet.

Dersom det er et skille mellom beite og slått, slik Myhre hevdet, kan vernets funksjon også være et alderskriterium ved tjengaren. Myhres synspunkt framstår som en konsekvens av oppfatningen om kontinuitet/diskontinuitet i den historiske framveksten av gardsstrukturen på Jæren. Tidfestingen av tjengaren er dermed avhengig av hva som er oppfattet som bærende elementer (åker, gjerder osv.) i denne utviklingen. Framfor å være et element som ligger fast i landskapet, er det mulig å se markagarden som et element som var dynamisk og trinnavis ble flyttet som følge av utvidelse eller gjengroing av innmark i forhold til utmark over tid. Ut fra en slik tanke framtrer åker og engslått i innmark som mer skiftende arealer enn beite og utmarksslått i bumarka utenfor markagarden.

Rønneseths tolking som knyttet tjengar til innmark, forutsatte at tjengar og åker var fra samme tid (middelalderen). Dersom hjelmgarden sikter til en inngjerdet hage i tunet, og ikke til selve hjelmen, snevres tidspunktet inn for fastsettelsen av den historiske sammenhengen for oppkomst og bruk av betegnelsen tjengar om lagringsstedet. Ut fra de skriftlige kildene vil dette sannsynligvis si middelalder. Myhre mente at tjengar er eldre, og at den kanskje gikk tilbake til innhegningen (kvi) i gardstun fra forhistorisk tid. Dermed er det også uenighet mellom Rønneseth og Myhre om tidfesting av tjengaren. Myhre knyttet tjengaren til tun, innmark og utmark, og påpekte

at markagarden mellom åker og slått (innmark) og beite og slått (bumark/utmark) kunne være et yngre fenomen enn tjengaren (Myhre A. 1967:50-51). Dette er avhengig av tidfestingen av den historisk kjente garden.

Uenigheten mellom fagfolkene viser hvordan holdninger til landskapet medvirker til mangfoldige tolkninger av de historiske fenomenene. Hvordan er forståelsen av alvedans blant folk ved tusenårsskiftet i forhold til den faglige kunnskapen? Vi skal undersøke om det er spor av lagringstradisjoner i dagens folkeminne blant jordforvalterne på Jæren i forhold til de faglige tolkingene hos miljøforvalterne. Vi skal avklare om denne kunnskapen sammenfaller eller avviker med den historiske kunnskapen som er framkommet i analysen (jf. 5.2.- 5.5.4.).

5.5.5. Dagens kulturforståelse av lagringstradisjonene

Analysen av de hverdagslige og mytiske innstillingene til landskapet har gjort det mulig å definere stakking som lagringstradisjon nærmere både historisk og kulturelt. Det framtrer en lagringstradisjon med folkelige holdninger til omgivelsene som har rot i landbruksdrift. Analysen har vist at det fram til ca. 1970 var divergerende forståelse om stakking på Jæren (jf. 5.5.1.-5.5.4.). Kildene tyder på at innsamling av grasvekster utenfor åkeren var omfattende. I den hverdagslige tradisjonen ble alvedans forklart som spor etter eldre arbeidssteder i det gamle sørvestnorske landbruket. Alvedans kunne være spor etter stakking av korn, høy, lyng, eller torv så vel som blandingsplasser for tare og mold eller hustufter, og jord- og torvhus (tab. 6). Men alvedans var også tjengar.

De varierende meningene tyder på en kulturforståelse som er i ferd med å svekkes. De samlede opplysningene viser at tjengaren i første rekke er knyttet til tun og utmark. Etter stedsnavn å dømme forekom den på arealer som var innmark i 1950-årene. Kildene tyder på at hvert gardsbruk lagret i stakk og hjelm i utmarka i nyere tid. I det følgende skal vi undersøke om det er samforståelse eller sprik mellom jordforvaltende bønder og miljøforvaltende byråkrater. Vi skal se nærmere på dagens folkelige og faglige kunnskap i forhold til eldre kunnskap om lagringssporene i landskapet. Den folkelige kunnskapen bygger på samtaler (15 intervju med til sammen 16 personer) og andre møter (10 møter med 10 personer) med bønder (26) i Hå kommune og i Ryfylke og med landbrukets interesseorganisasjoner sentralt (3) i tidsrommet 1997-2000. Utvalget er dels tilfeldig, dels er det styrt gjennom et nettverk (jf. 6.2.1., 7.3.), og spenner over flere generasjoner av bønder mellom 23-97 år. Den faglige kunnskapen bygger på samtaler (10 intervju med til sammen 20 personer) med byråkrater i miljøvernet sentralt (7), regionalt (12) og lokalt (1) i 1998. Sammensetningen av gruppene skiller seg ikke fra fordelingen i den senere del av undersøkelsen (jf. 6.2.1.), men antall perso-

ner (46) er større. I tillegg er det nyttet informasjon som er samlet inn av andre lokalhistorisk interesserte personer (Skretting 1998, Ueland 1997).

Faglig og folkelig kulturforståelse

Undersøkelsen av miljøforvalteres kunnskap om alvedans viser at det er ulik forståelse av fenomenet. Det er skille mellom forvaltere i miljøvern, landbruk og landbrukets interesseorganisasjoner i forhold til kulturminnevernet sentralt og regionalt. I miljøvernet (2) er kunnskapen liten, mens i landbruket (4) og i kulturminnevernet er det forskjell mellom de regionale og de sentrale informantene. I det regionale kulturminnevernet (9) er det god kjennskap til lagringssporene og til forklaringen av alvedans som stakkested (jf. 5.4.). I det sentrale kulturminnevernet (6) og i landbruket (3) er det liten eller ingen kunnskap om lagringssporene. I det lokale landbruket (1) er det god kunnskap om alvedans som stakkested for høy. En landbruksforvalter opplyste at det under fjellsletten i Suldal (Gullingen) i bestefars tid ble gravd grøft på stakkestedet for å få vekk vann. Stakkene i fjellet lå på tørre høyder eller i lia. Når stakken lå i skråning, ble det gravd på oppsiden av stakken (II97, T/98).

Undersøkelsen av gruppen av bønder viser at flertallet av informantene ikke har kunnskap om alvedans. Det er liten kunnskap om alvedans eller tjengar (5). I følge flere av informantene mente de gamle at alvedanser var stakker fra det som en kalte for "stakkdrifta" (H/1/98), og at de var knyttet til overtro om alvene (III00). En informant forbandt alvedans med Garborg og spøkelser som danser i lyngheia (J/2/98), en annen med historier om enten et usynlig vesen som danser hjemme, eller om bu-deia, eller om myr fordi det er spennende og litt dunkelt (D/1). Det er mer kunnskap blant informantene om stakketufter, om bruken av stakk og hjelm og om slått og lagring av korn og høy (8). En beskrev stakketuft som steiner lagt i ring, og nevnte høystakk inne på en slåtte på heia (J/1/98). En annen nevnte rundinger som det er et hav av overalt i utmarka (E/98). En tredje mente at stakk var til å sette korn (J/2/98). En fjerde hadde opplevd og beskrev stakking som gikk for seg på heimegarden i Kvinesdal i Vest-Agder fram til 1948-1949, og hadde kjennskap til stakketufter i Kvinesdalsheia (IV98). Denne informanten mente at alvedans ikke ser ut som stakketuft. Konstruksjonen av stakken ble forklart slik:

"Dei hadde vel ein pinne i midten, og så samla dei føret, og så hadde dei desse rundingane så vatnet sko renna av der - sikkert sånn" (E/98).

Ut fra jærmålet er stakk definert som en lagringsplass for tørket avling av korn eller høy, og nevningen ble brukt synonymt med stae. Stakken var nesten alltid rund i grunnformen, stod ute og var satt opp på en måte som best mulig skulle avvise regnvannet og få dette til å renne av langs utsiden (Skretting 1998:245). Skretting bruker

skrivemåten kjelm for hjelm og definerer den som liten høy- eller lyngstakk på utslåttene i utmarka. Kjelman var fire stolper som styrte et tak som kunne heisest opp og ned og lage dekke over en korn- eller høystakk som var plassert mellom stolpene (Skretting 1998:99, 83).

På samme vis som Tobias Skretting skiller informantene mellom stakk og hjelm (uttalt: tjelm/kjelm), og de mener at innretningene ble brukt til lagring av korn og høy. Aktiviteten med å samle føret ble kalt stakking, og samlingen av før ble kalt stakk. Skillet i nevningene går på teknisk konstruksjon av lagringsstedet mer enn på stakkens funksjon. Undersøkelsen viser at det fremdeles fantes kunnskap om slått og tjelm hos eldre folk (født mellom 1906-1915) i distriktet (IV97, V97, VI97, jf. note 59-60, 64, og fig. 20A-B). Det skyldes nok at tjelmen var i bruk for korn fram til 1930-tallet (VII97). Informantene ga følgende utdypende beskrivelse av stakkingen, hva som ble samlet inn, og hvordan innretningene så ut.

Stakking av høy foregikk i heia og på utslåtter (IV97, VIII97). Dette var for de bøndene som hadde utmarks-slått og ikke kjørte høyet hjem til gards (IV97). Høyet ble slått på enga og i utmarka⁵⁹. Høystakken så ut som ”ei kvile” og var spiss på toppen. Stakken hadde en stang i midten (IV97), i form av en hesjestaur, og var til tørking og ikke lagring av kornet (C/98). Nekene ble trædd på stauren som stod ute på jordet der kornet var, og stakken hadde ingen fast plass på jordet (C/98). I følge informantene lå banda rundt stanga når kornet ble lagret i stakk (IV97), og stakken var som små pyramider (i forhold til korntjelmen) (VIII97). Hjelman var lagringsplass for avling, kornet før det ble trøsket eller for høyet (IV97). Tjelm kunne også bli kalt tjengar (IV97). Korntjelmen stod ikke ved kornmarka (VII97), men i nærheten av uthuset på tunet (IV97), utenfor løa (K/98), eller på innmarka i en hage utenfor løa. Lagringen av kornet var ute fordi det ikke var plass i løene som var beregnet til høyet. Det var tjelm på hver gard (VII97) før løa ble bygd hjemme under eller rett etter krigen 1940-1945 (K/98). Hjelman i tunet kunne ha en oppbygning av tre i bunnen eller det ble lagt halm under (VII97). Ingen husker om det ble gravd grøft rundt tjelmen i tunet. Grøftene for tjelmene i utmarka var trolig til å holde vannet ute (IV97).

I følge informantene var tjelmene små bygninger der folk hentet før etterhvert (VI97), og der de tørket korn og høy (K/98). Tjelmen var

”en firkanta høystakk med en stolpe i kvart hyrna som bar tyngda av eit tak som kunne regulerast opp og ned. Dette taket var nok opprinnelig nokså enkelt med greiner, kvist og rughalm for å halda vete ute. Jorenkjøl, et bruk ved Elgane, hadde alltid fleire tjelmar til lagring av høy ved tunet” (Ueland 1997:4).

En av informantene som tegnet en skisse av tjelmen (fig. 20A-B) (jf. note 60), og flere informanter beskrev innretningen nøye. Tjelmen hadde fire stolper i kvadrat

med staurer i hvert hjørne (IV97, V97). Det kunne være 3-4 m mellom de runde stokkene som var 4-8 tommer tykke og ca. 3-4m høye. Det var tak av trevirke oppå (IV97). Taket kunne også være av tre og papp, og på slutten var seilduk i bruk. Det faste taket ble heist opp og ned med talje på hver stakk. Det ble heist til topps når stakkingen begynte, mens taket lå helt nede når det var slutt på stakken. Stokkene som stod ved kanten, ble aldri fjernet. De var av 4-5m høyt rundtømmer og ble gravd ned i jorda. Det ble brukt stige for å komme opp og ned. Det var ingen grøfter om tjelmstaden, men det ble bygd opp plattformen av jord med halm i bunnen. Stolpene stod utenfor plattformen (VII97). Taket kunne også være flatt (VI97, V97) og gå utenfor stolpene. Taket ble da brukt til å oppbevare skåren halm etter at kornet var trøsket. Denne halmen ble hakket og brukt til dyrefør (V97).

Når det ble stakket korn eller halm, ble børen lagt lagvis i hjelman. Stråene lå med nedre del ut og med kornet innerst som en pyramide på samme vis som kornstakken. Etter at trøsingen var over, gikk halmen tilbake til tjelmen (VII97). En av informantene husker at faren i 1920-årene hadde funnet spor etter to tjelmer med grøfter på en udyrket flate i kanten av et bløtt myrområde framfor tunet. Det var rester etter fire stolper i hvert hjørne. Stolpene hadde en diameter på ca. 20 cm. Stolpene stod i hjørnene på innsiden av grøftene (VI97). Etter beskrivelsen og plasseringen i utmark må dette ha vært en høyhjelmen. Beskrivelsen stemmer godt overens med konstruksjonsdetaljer ved en hjelm.

Oppsummering

Undersøkelsen av dagens kulturforståelse hos forvaltere og andre har ført til utvidet kunnskap om den hverdagslige tradisjonen, og stadfester at den mytiske tradisjonen er i ferd med å forsvinne. Det er delvis samsvar med den folkelige kunnskapen om lagringstradisjonene, Skrettings definisjoner og den eldre faglige forståelsen som er overført gjennom Myhre og andre til ca. 1970 (jf. 5.5.3.-5.5.4.). Kunnskapen utdyper og presiserer dette kildetilfanget nærmere.

Den folkelige kulturforståelsen av de fysiske sporene etter at bruken var opphørt, er sterkt svekket hos jordforvalterne, mens den hverdagslige kunnskapen om stakking og bruken av stakk, tjengar og tjelm står sterkere i folkeminnet. Det går fram av opplysningene at både korn og høy kunne lagres i stakk og hjelm, og at høyhjelmen kunne stå ved tunet. Forklaringene bekrefter de historiske opplysningene der stakk og hjelm er henvist til høy og korn og plassert både i og utenfor tunet. Dette tyder på kontinuerlige tradisjoner om arbeidsprosesser og funksjoner ved driftsformer som høsting og lagring av grasvekster i det gamle jærlandbruket. Det er en slående og påfallende likhet mellom avbildninger og tegningen av den hjelman på Jæren (fig. 15-16, 18, 20A-B) og avbild-

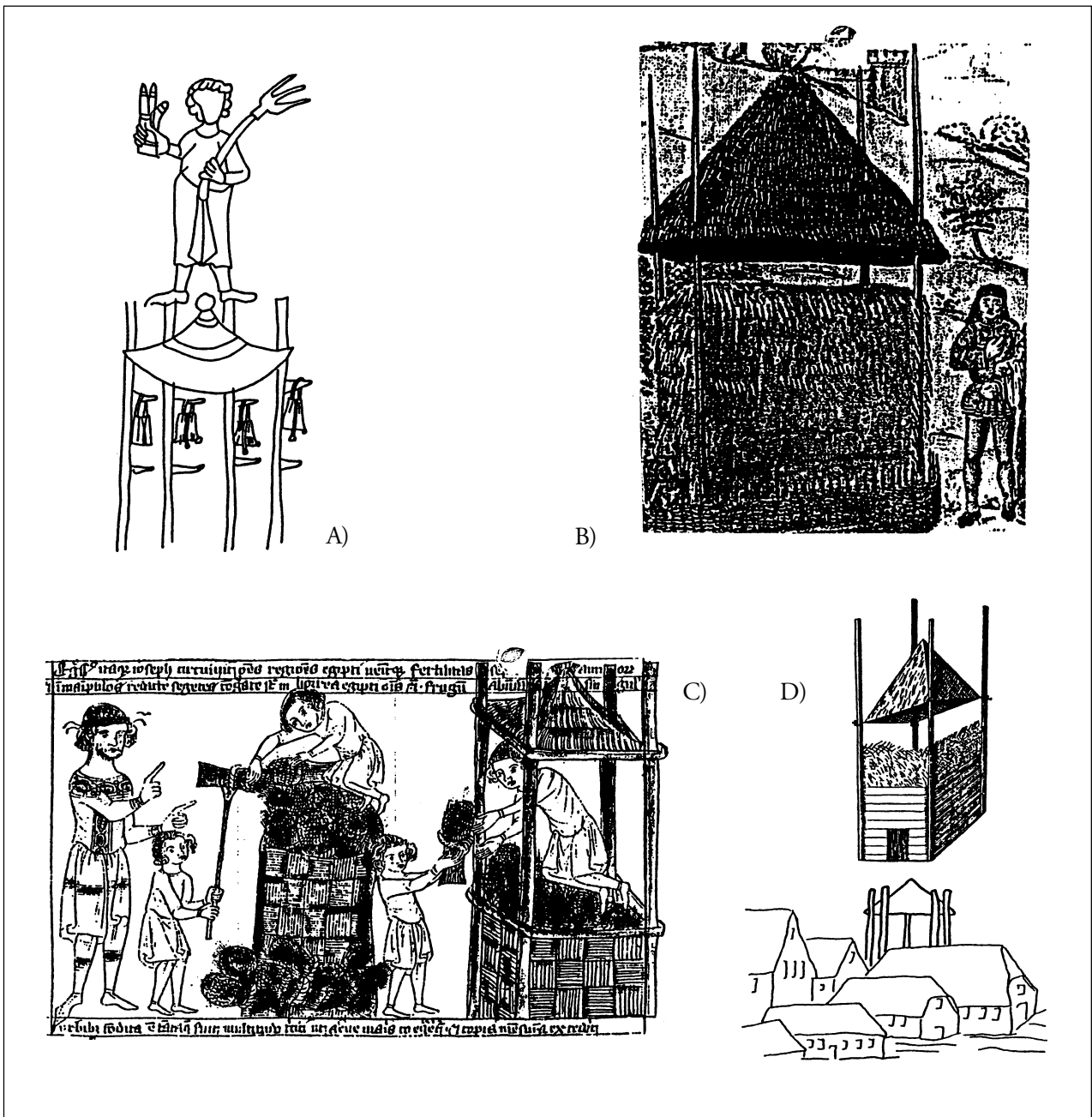

Fig. 25A-D. Avbildninger av hjem i franske og tyske middelalderkilder (A-B: Zimmermann 1991:73,87. C: Zimmermann 1995:210. D: Zimmermann 1991:87).

ninger av lignende innretninger fra middelalderen i Mellom-Europa (fig. 25A-D)⁶⁰. Det tyder på at det er vide kulturhistoriske sammenhenger mellom bruken av hjem i og utenfor Rogaland.

Det er forskjell mellom den faglig kunnskapen som er sentral i forhold til den regionale miljøforvaltningen, og mellom kulturminnevern og landbruk og resten av miljøvernet. Det er mindre faglige kunnskap om folks bruk av lagringsinnretninger enn om de fysiske sporene etter lagringsstedene. Det innebærer at det er sprik i kulturforståelse mellom jordforvaltere og miljøforvaltere. Det er også sprik i miljøforvaltningen mellom sentral og re-

gional kulturforståelse som fortrinnsvis er lokalt forankret. Jordforvalterne har kunnskap om bruken av lagring av høy og korn i stakk og hjem. Miljøforvalterne har fortrinnsvis kunnskap om sporene som lagringen har etterlatt seg i landskapet. Beskrivelsen av stakking i Ryfylke dokumenterer at stakkested i skråning ble halvveis grøftet, og at metoden med grøfting har vært praktisert andre steder enn på Jæren. Det bør derfor være mulig å påvise spor etter slike grøfter flere steder utenfor jærdistriktet. Siden det er sprik mellom folkelig og faglig kulturforståelse (jf. 6.5.), er det nødvendig å få oversikt over hva den faglige tolkingen av sporene etter lagringssteder bygger på.

Arkeologiske funn på kontinentet og i Skandinavia

I det arkeologiske kildematerialet kan det være vanskelig å skille verkstedshus fra andre bygninger som har hatt økonomiske funksjoner (Schuster 2000). Bruken av lagringsinnretninger har en del fellestrekk og variasjoner som kan spores både arkeologisk og gjennom skriftlig kildemateriale, og har en vid utbredelse på det europeiske kontinentet (Zimmermann 1991, 1992b, 1995). Det er skiller mellom lagring av høy, halm og utrøsket korn som ble oppbevart over kortere (diemen = stakk) og lengere tid (rutenberg = hjelm, eg. skjul av ris/kjepper). Forskjellen er at det som skulle i stakken, måtte være tørt, mens det som skulle i skjulet, kunne tas fram og tørkes etterhvert (Zimmermann 1991:75, 78). I Tyskland ble fenomenet kalt for rutenbergen og diemen, i England og Skandinavia for helm, hjælm, i Nord-Amerika for barrack (Zimmermann 1995:207,1992b,1991) og i Nederland for spieker og roedenbergen (Kooi 1995:205).

På grunnlag av arkeologiske funn på kontinentet er det påvist spor etter bygninger som er tolket som hjelm (rutenberg) og stakk (diemen) (Zimmermann 1995, 1991). I midten kan slike spor ha et stolpehull som er omgitt av en grøft (diemen), eller de kan ha tre og fem stolpehull uten grøft (rutenberg) i grunnrisset (fig. 26A). Dateringer viser at bruken av hjelm kan føres tilbake til eldre bronsealder, men de fleste er tidfestet fra første og tidlig andre årtusen e. Kr. (Zimmermann 1995:207), dvs. romersk jernalder og middelalder etter nordisk kronologi. På et arkeologisk grunnlag kan det være vanskelig å skille firestolpet hjelm (rutenberg) fra firestolpet lagerhus (Zimmermann 1992a:229-230), derfor kan et grunnriss med fire stolper også ha vært en annen form for bygning enn en hjelm (Zimmermann 1995:207). I Nederland er det funnet spor etter firestolpete bygninger som er tolket som kornlagre (fig. 26B) og datert til romertid (Kooi 1995:169, 205-230). I tillegg er det funnet spor etter stolpehull fra mulige forhistoriske kornstakker i Irland (Collins & Coyne 2002). Det europeiske kildematerialet fra forhistorisk tid og middelalder dreier seg dermed om ulike former for lagerinnretninger med og uten opphøyde plattformformer og tak som stakker, hjelmer og stabburliknende bygninger.

I Skandinavia er det utgravd flere typer strukturer som kan være spor etter konstruksjoner for uthusbygninger og lagerinnretninger fra forhistorisk tid. I Skåne og Uppland i Sverige er det påvist 12-25 m² store uthus fra bronsealder. De er bygd som et tak over fire takstilte stolper i kvadrat, og det er usikkert om det har vært vegger. Strukturene kan likne på senere tiders stakkløer for oppbevaring av halm, høy eller løvfôr (Welinder et al. 1999:123, 150). I jernalderen er det regnet for sannsynlig at høyet, og også en del av kornet, ble oppbevart i stakker utomhus i en egen innhegning, og at dette ble

mer uvanlig i middelalderen. Spor etter slike innhegninger er vanskelig å påvise arkeologisk, men enkelte stolpehull fra jernalderen er tolket som rester etter takkonstruksjoner for kornlagre. På grunn av den raske ekspansjonen av bygninger med økonomiske funksjoner i middelalderen, ble denne form for oppbevaring av korn erstattet med lagring i kornløe (Myrdal 1999:34, 73). En differensiering av gardshuset til flere spesialbygninger i tunet er kjent gjennom skriftlige kilder fra middelalderen i Rogaland (jf. 5.5.4.), og liknende endringene var allerede i gang i vikingtid i vestnorsk byggeskikk (Øye 1976:159, Lillehammer A. 1979, 1971, Bakka 1976, 1965).

I Danmark er det funnet firestolpete anlegg i forbindelse med utgravninger av landsbytun fra jernalder og middelalder på Jylland og Sjælland (Ethelberg 1995:111,113, 116, 123, fig. 3, 8, 16, Kaul 1985:160, fig.1, 3, Mikkelsen 1990:144-148, fig. 2-3, fig. 5, Christensen 1988:209-210, Hansen 1988, 185-186, fig. 9). Anleggene bør ver-

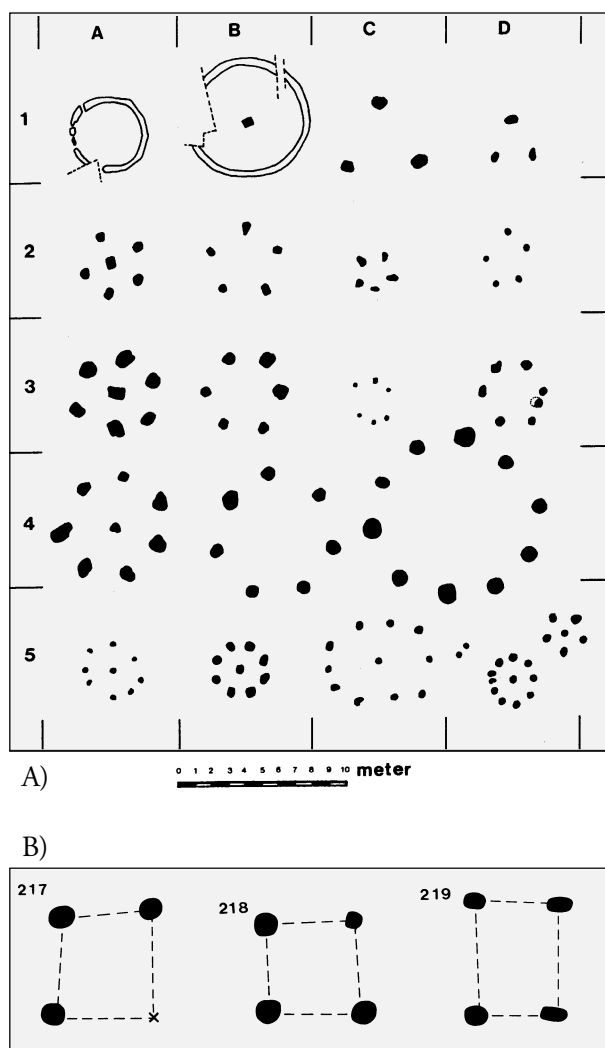

Fig. 26A-B. Grunnriss av spor etter stolper i lagringsinnretninger fra arkeologiske undersøkelser i Tyskland og Nederland (A: Zimmermann 1995:209. B: Kooi 1995:209).

ken forveksles med runde grophus som opptrer i gardstun fra jernalder og er tolket som smier (Hansen 1988:184-185, fig. 9, Hvass 1983:130, fig. 11), eller med tuegraver fra førromersk jernalder som kan ha samme lokalisering som senere jernalderstun (Mikkelsen 1999:185, fig. 6, 1987:4, 9). Anlegg som er tolket som lagerbygninger, er oftest knyttet til langhus og satt i sammenheng med faser i framveksten og utviklingen av tunbebyggelse (Holst 1999:116, fig. 16, Hansen 1988:187, fig. 11).

I Hodde-landsbyen på Jylland er det påvist 36 småhus som kan vært uthus mv. i tunet. Husene er firestolpete, og opptrer med eller uten vegg-grøft. Fem av småhusene har ildsted, derav noen som kan tolkes som smier og eldhus. Et av de mindre anleggene (nr. 3) har en firestolpet bygning uten grøft som ligger inntil fjøsdelen av langhuset og er tolket som stakklade (fig. 27) (Hvass 1985:113-115, pl. 11,1-3, pl. 92-93). Den lille garden hører til den siste bosetningsfasen i landsbyen, og er datert til slutten av førromersk jernalder og begynnelsen av vår tidsregning (Hvass 1985:91, 95). På Hvesager i Sydøst-Jylland er det funnet flere hustyper i bebyggelsen. De minste som har 4-8 stolper, og er tolket som små uthus med inngang i den ene eller i begge sider, er vanlige på lokaliteter fra eldre romertid (Mikkelsen 1990:145-146, fig. 4). I Nordvest-Jylland er det påtruffet anlegg med ringformete grøfter uten ildsted og stolpehull. De er tolket som lagringsplasser for korn, høy, halm, og gjødsel eller som dyreinnhegninger, og er datert til bronsealder (Beck 1996:5, 8, fig. 3, 10, 1991:43). Det er påvist ringformete grøfter sammen med ardspor, noe som kan antyde dyrking på stedet (jf. 5.5.2.). Hatt mente at grøftene hadde tilknytning til den før-

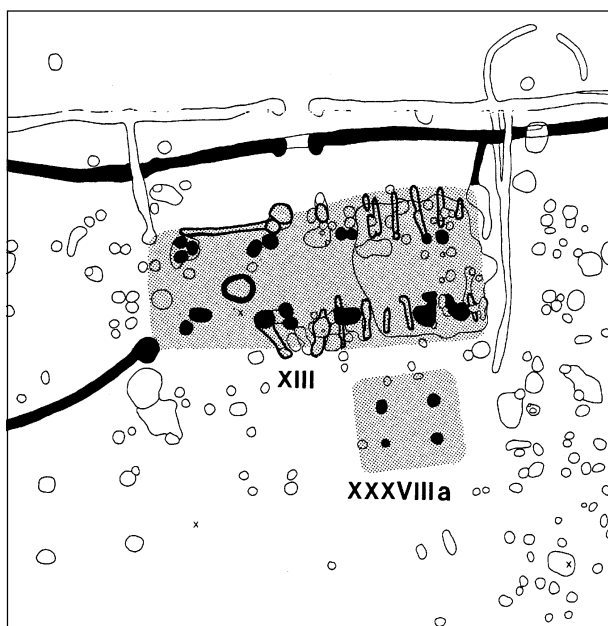

Fig. 27. Plan over firestolpet lagerbygning i gardstun fra førromersk jernalder. Fra Hodde, Jylland, Danmark (etter Hvass 1985, pl. 11).

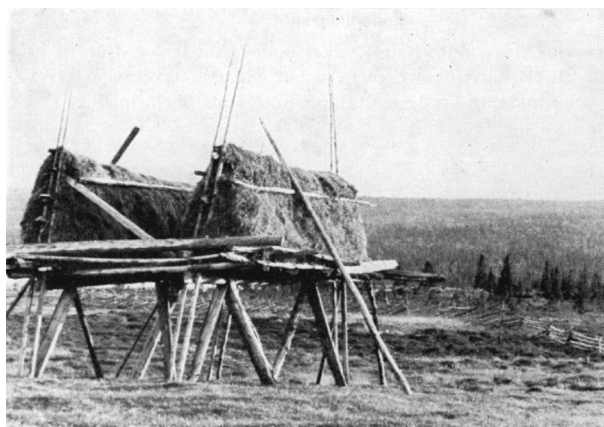

Fig. 28. Foto av starrhesje i mannhøyde over myra til beskyttelse mot dyr som rein og elg. Fra Kvikkjokk, Nord-Sverige, i 1909 (etter Frödin 1952, fig. 37).

romerske bosetningen på Nørre Rødklit (Hatt 1953). Innenfor en av de ringformete grøftene ble det i midten funnet et stolpehull (Hatt 1953:19, fig. 25). Grunnrisset kan det likne på det som er kalt diemen (Zimmermann 1991:78), men en slik tolking er usikker.

I Irland var det vanlig med sju lagringsstolper for kornstakken ved at seks av stolpene var satt i ring rundt en midtstolpe (Collins & Coine 2002). Det påfallende ved de fleste av de arkeologiske strukturene på kontinentet er at grunnriss med én stolpe har ringformete grøfter, mens de med 3-10 stolper er uten grøfter (fig. 26A) (Zimmermann 1991: fig. 3). I stedet for grøfter kan anleggene ha midtstolpe med ytre stolper i sirkel, og være spor etter stakker der de ytre stolpene er satt opp som gjerde for stakken. Haio Zimmermann har sammenliknet det arkeologiske materialet med svensk folketradisjon om stakking med gjerde fra seterområdene i Nord-Sverige (Zimmermann 1991:78). I følge tradisjonen for lagring av myrslått (starr) ble det satt opp en fem meter lang stakkstang, og gjerdet omkring stakken bestod av ca. åtte meterhøye småstolper som lutet utover. I bunnen ble det lagt granris, og litt høy ble buntet sammen på toppen for å holde alt på plass. Om høsten ble grantrær lent inntil stakken og bundet sammen opp i toppen for å holde reinen borte fra høyet (Englund 1987:183). I Nord-Sverige var det i begynnelsen av 1900-tallet tradisjon for lagring av myrslått i stakk og hesje i fjellet. Stakkene for myrslåtten var koniske med en torve plassert på toppen. Om denne lagringsmetoden er det sagt at "är en stack riktigt gjord, tränger regnvattnet ej in i densamma, hur mycket det än regnar" (Frödin 1952:177-178). Hesjene hadde derimot en særlig konstruksjon i form av en opphøyd plattform over myra, og lageret ble plassert oppå stolpegolvet som vern mot elg og rein (fig. 28) (Frödin 1952:187, fig. 37). Den svenske beskrivelsen om berging og innhegning av høylageret er en analogi til metoden for vern av stakken som er kjent fra Rogaland (jf. 5.5.3.-5.5.4.).

Arkeologiske undersøkelser i Rogaland

I Rogaland foregår det årvisst systematiske registreringer av arkeologiske kulturminner som kan være spor etter lagring. Denne type registrering har sammenheng med kartlegging av kulturminner for Økonomisk Kartverk, og tok til i 1964-1965 (P. Haavaldsen, muntlig meddelelse) (jf. 5.4.). Fra 1970-årene er det ved Stavanger Museum og Arkeologisk museum i Stavanger foretatt systematiske undersøkelser av minst 36 anlegg med sikte på å belyse alder og funksjon ved hjelp av analyser. Undersøkelsene har hatt som målsetning å teste den kulturvitenskapelige kunnskapen på et naturvitenskapelig grunnlag. De arkeologiske metodene har dels omfattet sjaktgraving, dels totalgraving med tanke på fosfat- og vegetasjonshistoriske analyser. Sjaktene er lagt som snitt over midten av anlegg som er registrert som alvedans og høystakketuft/stakketuft. De færreste er flategravet med sikte på å påvise konstruksjonsdetaljer ved anleggene. I tillegg er det i Rogaland siden 1960-årene undersøkt en rekke anlegg som hører hjemme i diskusjonen om førmoderne lagringsinnretninger, og særlig etter gjennombruddet av flateavdekkingsmetoden fra begynnelsen av 1980-årene (Løken et al. 1996:10).

Et særlig problemområde som arkeologiske registreringer og utgravninger av spor etter stakking reiser, er mangelen på funn av konstruksjonsdetaljer utover spor etter grøft og voll. Det kan være flere forklaringer på mangelen av kulturlag og konstruksjonsdetaljer i undergrunnen. Dokumentasjonen i utgravingsfeltet vil være avhengig av hvordan utgraveren tolker skiftninger i jordprofilen. Bortsett fra forekomster av kull og makrofossiler, som i gunstige tilfeller opptrer i jordlagene, er spor etter stakking oftast enkle strukturer uten arkeologiske funn av kulturhistoriske gjenstander som lar seg datere. Det kan dessuten være vanskelig å tolke et enkelt og frittstående stolpespor. Det er også et problem at det sjelden eller aldri er funnet tilstrekkelig forkullet makrofossilt materiale i grøfter som kan anvise alder ved hjelp av naturvitenskapelige metoder. Dette illustrerer at det er kildekritiske og metodiske problemer ved oppsporing og tolking av arkeologisk undersøkte anlegg som kan være lagringsinnretninger for grasvekster.

Det arkeologiske kildematerialet som bør inkluderes i denne sammenheng, omfatter to undersøkelser som ble utført på et tidspunkt da Skjølsvold var opptatt av alvedans (jf. 5.5.3.). I Oгна i Hå kommune undersøkte han en grop omgitt av en ringvoll uten å gjøre funn. Midt i anlegget var det en 60 cm dyp og nedskåret grop som etter en stolpe (jf. plan, Skjølsvold 1970a:28-29), men stolpesporet ble imidlertid ikke satt direkte i sammenheng med stakking (Skjølsvold 1970a:30). På lokaliteten "Tjelmet" i Oгна ble en sirkelrund steinsetning sjaktet, og også her uten at det ble påvist funn. På grunn av steinsetningens relativt intakte tilstand mente Skjølsvold at den

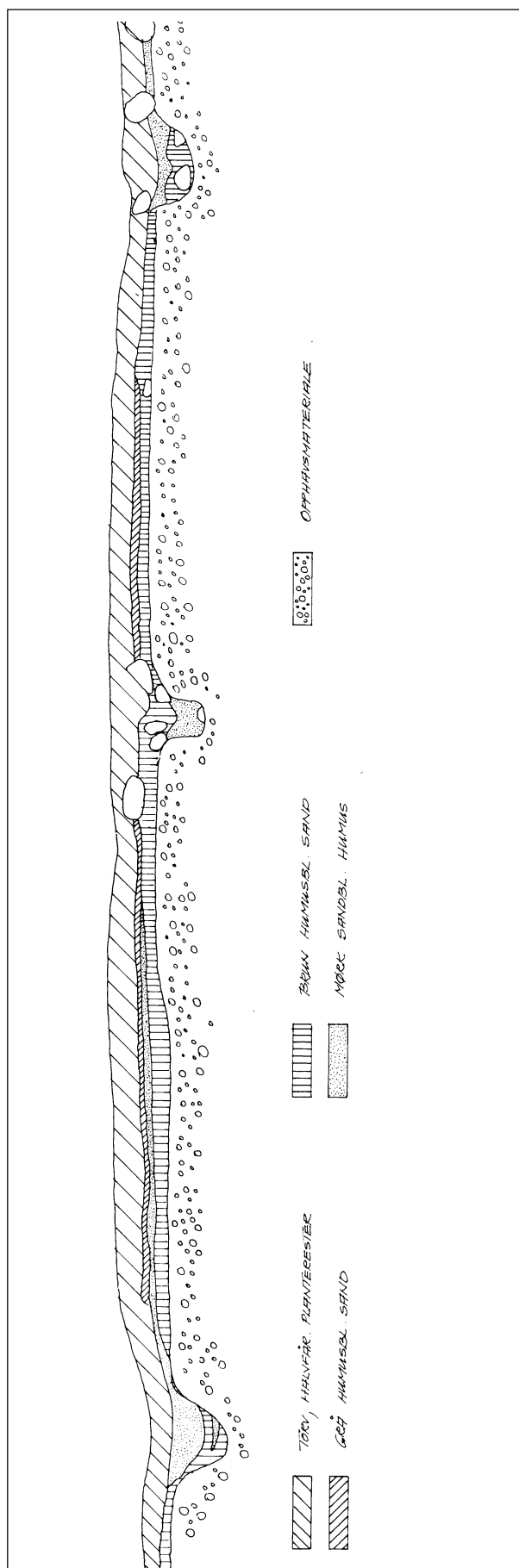

Fig. 29. Profilsnitt Ø-V av høystakketuft på Aua-Motland i Hå kommune, Rogaland. Tegning: R. Bertelsen.

Bygninger med rund eller U-formet vegggrøft i Rogaland
Buildings with round or U-shaped wall-trench

Gausel
Stavanger k.

Skeie, Hundvåg,
Stavanger k.

Husabø, Hundvåg,
Stavanger k

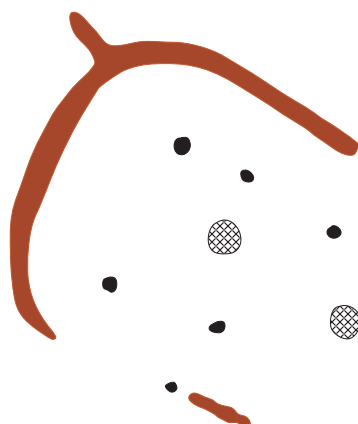

Høgevollen,
Egersund k.

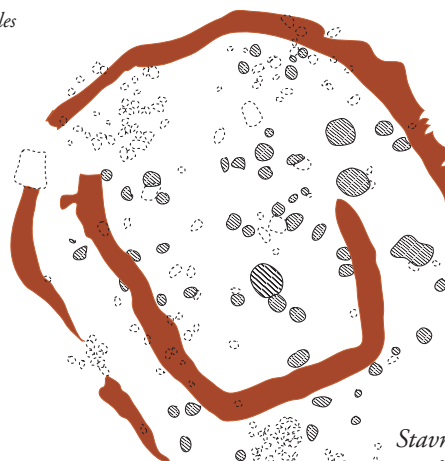

Husabø, Hundvåg,
Stavanger k

Andre typer/Different types

Forsandmoen
Forsand, k.

Stavnheim,
Hå k

Fig. 30. Et utvalg av grunnplaner over runde og u-formete bygningsstrukturer med ringformete grøfter. Fra arkeologiske undersøkelser på Gausel, Skeie og Husabø i Stavanger kommune, Stavnheim i Hå kommune, Høgevollen i Eigersund kommune og Forsandmoen i Forsand kommune, Rogaland (etter Børsheim et al. 2002:fig. 136). Grafikk: Ragnar L. Børsheim.

hadde tilknytning til nyere tids aktivitet på stedet, og foreslo at ringen var ytterkantene av en stakketomt for høy (Skjølsvold 1970b:47, 58-59). Denne tolkingen er sannsynlig ut fra stedsnavnet "Tjelmet" på lokaliteten (jf. 5.5.4.). På Aua-Motland i Hå kommune ble det påvist tre steinheller og mindre stein over et lite stolpehull i midtpartiet av en firsidig høystakketuft (Bertelsen 1970:2) (fig. 29). Funnet av stolpehullet sannsynliggjør at tuften er etter en stakk. Det foreligger dessuten eksempler på små tufter med grøft og voll som er totalundersøkt uten at det er påvist stolpehull, og som ikke er tolket som bolig (Østmo 1974). I 1975 ble det på Oma i Time snittet seks av en samling på opptil 13 høystakketufter/tjengarer der formen vekslet mellom u-formete, runde, ovale, rektangulære og tilnærmet kvadratiske med avrundete hjørner (Lillehammer, A. 1997) (fig. 46). I 1981 stilte Inger Johanne Bårdsgård spørsmål om en tuft med to grøfter og en voll, kunne være uthus og løe eller bolig (Stavnheim, Hå kommune) (Bårdsgård 1981b:20) (fig. 30). I tillegg er det snittet, flategravet og totalundersøkt stakketufter uten at det er funnet spor etter konstruksjonsdetaljer som stolpehull (Hemdorff et al. i manuskript: 6-7, Hemdorff et al. 1996:8, 10, A. Lillehammer, muntlig meddelelse). I de flategravde anleggene er det ikke påvist spor etter arding (jf. 5.5.2.). De vegetasjonshistoriske undersøkelsene av stakketufter på Oma i Sandnes kommune ga resultater som peker i retning av stakking av lyng (Hemdorff et al. i manuskript:6-7, 9, 1996:10), og av den grunn er anleggene oppfattet som temporære lagringssteder (Hemdorff et al. i manuskript:7) (jf. 5.6.2).

Ved større arkeologiske flateavdekkinger er det påtruffet flere anlegg som kan drøftes om er spor etter lagring av grasvekster. I plan dreier det seg om firsidige, runde, hesteko- eller u-formete strukturer i undergrunnen som er med og uten grøfter og voller. Anleggene kan ha fra 1-9 stolpespor. Vanligvis forekommer det fire stolpespor som danner en firkant i undergrunnen. De fire stolpete anleggene er særlig påvist i forbindelse med utgravninger i og utenfor hustufter og tunområder etter jordbruksbosetning fra forhistorisk tid. På Forsandmoen i Forsand kommune er det funnet fire stolpete anlegg uten grøft (fig. 31) (gruppe 4 B-C) som er tidfestet fra eldre bronsealder til merovingertid (Løken 1998a:112-116, fig. 6 a-d, 8 a og c, 1988:8, fig. 7). På Austbø (vest), Hundvåg, Stavanger kommune er det påvist en eller to bygninger med fire enkle stolpespor i firkant (Gjerland 1989:306, Hemdorff 1989:11-12). Den ene bygningen lå tett inntil et langhus som er foreslått datert til bronsealder (Gjerland 1989:306, fig. 1). Det er stilt spørsmål om bygningssporene kan være samtidige eller om den lille bygningen tilhørte hus som ikke er funnet (Hemdorff 1989:12). Dateringen og tolkingen av den lille bygningen på Austbø (vest) er derfor usikker. På Austbø (øst) er det funnet en u-formet vegggrøft uten spor etter stolper (Aakvik 2001:10, Aakvik

2000:16). På Gausel i Stavanger kommune er det påvist to fire stolpete anlegg uten grøfter og et u-formet anlegg med grøft. (fig. 30) (Bårdseth 2002:139-144, fig. 38a,b, 156-156, fig. 43, 1999, Børsheim et al. 2002:155-156, fig. 126, 167-171, fig. 133-134). På Skeie i Stavanger kommune er det funnet spor etter en fire stolpet konstruksjon med runde grøfter fra to bygningsfaser (fig. 30), og som er datert til merovingertid (Skare 1998:18-19). Det er utgravd tre fire stolpete konstruksjoner på Husabø, Hundvåg i Stavanger kommune (Børsheim et al. 2002:171, Aakvik 2001, 2000). Et fellestrekk ved de omtalte kultursporene er at ingen grøfter forekommer i kombinasjon med ildsted.

På Husabø, Hundvåg i Stavanger kommune, er samlingen av spor udatert⁶¹. Grunnrissene består av en u-formet grøft med stolpespor i firkant (hus I), stolpespor i firkant og midtstolpespor uten grøft (hus II), og en rund grøft med stolpespor i firkant og en udefinert nedgraving i midten (hus III) (fig. 32). Sporene i undergrunnen tyder på at stolper er skiftet ut eller har hatt funksjoner som støtte for tak (Aakvik 2001:8-11, 2000:15-17). U-formete strukturer er gjerne tolket som tufter etter hus (Løken 1989a:174-175, 1989b:143-144, Haavaldsen 1984, 1983, Skjølsvold 1970a,b) (jf. 5.7.)⁶². Siden det verken er funnet ildsted i eller ved strukturene på Husabø, foreslo utgraveren at de er spor etter lagerbygninger for eventuelt oppbevaring av korn, høy eller lignende i forbindelse med utnyttelse av utmarksområder (Aakvik 2001:11, 2000:16).

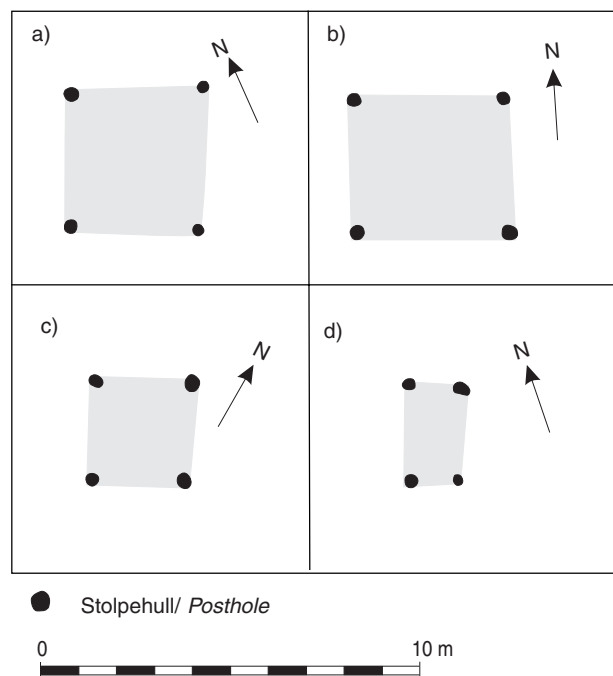

Fig. 31. Grunnplan av fire gruppe 4B-C bygningsstrukturer med spor etter kvadratiske og rektangulært stilte stolpespor. Fra arkeologiske undersøkelser på Forsandmoen, Forsand kommune, Rogaland (etter Løken 1998, fig. 6a-d). Grafikk: Tove Solheim Andersen.

Denne tolkingen har støtte i mangel på forkullede makrofossiler i funnmaterialet. Knapphet på daterbart kilde-materiale er et trekk som karakteriserer stakketufter som er tverrvitenskapelig undersøkt, og dette antyder at strukturene på Husabø er spor etter stakking.

Ingen av de omtalte strukturene på Husabø er funnet sammen med eller i nærheten av langhus og tun. De er lokalisert til et lite høydedrag ovenfor en våtlendt forsinking i terrenget, og i et område som kan ha vært tidligere utmark på garden. Med unntak av de fire stolpesporene uten grøft kan det være nærliggende å sammenlikne lokaliseringen av sporene på Husabø med stakketuftsamlinger som er overflaterregistrert på Jæren (jf. 5.6.). På grunnlag av opplysninger om stakk og hjelm utenfor tun, og at det ble skiftet mellom å sette stakk og hjelm på stakkestedet (jf. 5.5.4), skal vi forsøksvis tolke samlingen som spor etter vekselvis bruk av stakk og hjelm. Siden stolpene i hus III er skiftet ut, kan den udefinerte nedgravningen i midten av huset oppfattes som spor etter stolpe eller stakkstaur som er skiftet ut flere ganger. Hus II uten grøft og med spor etter stolper i firkant og midtstolpespor i undergrunnen kan være et lagringssted for dels stakk (midtstolpe), dels hjelm (stolpespor i firkant). Det er også mulig at hus II og III har hatt en femte stolpe (midtstolpe) etter et tak som kunne heises opp og ned (Schuster 2000:118). Slike tolkinger bør være gjenstand for drøfting om alder og funksjon. Vi skal vise dette ved noen eksempler.

På Høgevollen, Hafsøy ved Egersund er det funnet spor av til sammen fire bygninger (Steen 1995). Grunnrissene består av fire stolpespor i firkant, dels uten grøft, dels innenfor en ringformet grøft. Bygningene er fore-

slått å være for korn eller stråfôr. Tre av bygningene (bygning IV, VII og VIII) (fig. 33) hørte til et gardsanlegg fra eldre jernalder og lå i tilknytning til langhus. Utgraveren mente at bygningene kunne ha avløst hverandre i tid. Den ringformete bygningen (bygning I) (fig. 33) er 14-C datert til eldre bronsealder (1755-1620 f. Kr.) (Aakvik 2001:11), og den er sammenliknet med Stavnheimtufta (Steen 1995:9). Denne tufta bestod to grøfter og rester etter en voll der en av grøftene var tilnærmet firsidig og en annen er ringformet og lå utenfor denne (fig. 30) (Bårdsgård 1981:20). Inne og utenfor tufta ble det påvist en rekke stolpehull som var både loddrette og skråttstilte og skar inni hverandre, og som muligvis kan være fra to eller tre bosetningsfaser. Bårdsgård tenkte seg et flettverks-hus med en innhegning omkring (Bårdsgård 1981a:281-282, b:16-17, 19-20).

Det er uklart om strukturene på Stavnheim og Høgevollen er samme type konstruksjoner. Stolpehullene på Stavnheim er spor etter stolper som kan være dels takbærende, dels støtter for et tak, og de kan også være fra stolper som er skiftet ut. Stavnheimlokaliteten har gitt C14-dateringer som ukalibrert spenner fra bronsealder til middelalder. Det tyder på at det har foregått flere aktiviteter på stedet. Det er derfor usikkert om lokaliteten danner det beste grunnlaget for å kunne trekke sikre slutninger om alder på lagringsspor etter stakking. Det er foreslått at Stavnheimtuften kan være endevegg etter et langhus (Børsheim et al. 2002:171, Aakvik 2001:11, 2000:16-17). Siden den runde strukturen på Høgevollen er eldre enn de andre stolpesporene som er funnet tett inntil langhusene, får dette konsekvenser for dateringen til eldre bronsealder. Det er ikke sikker at alle spor er sam-

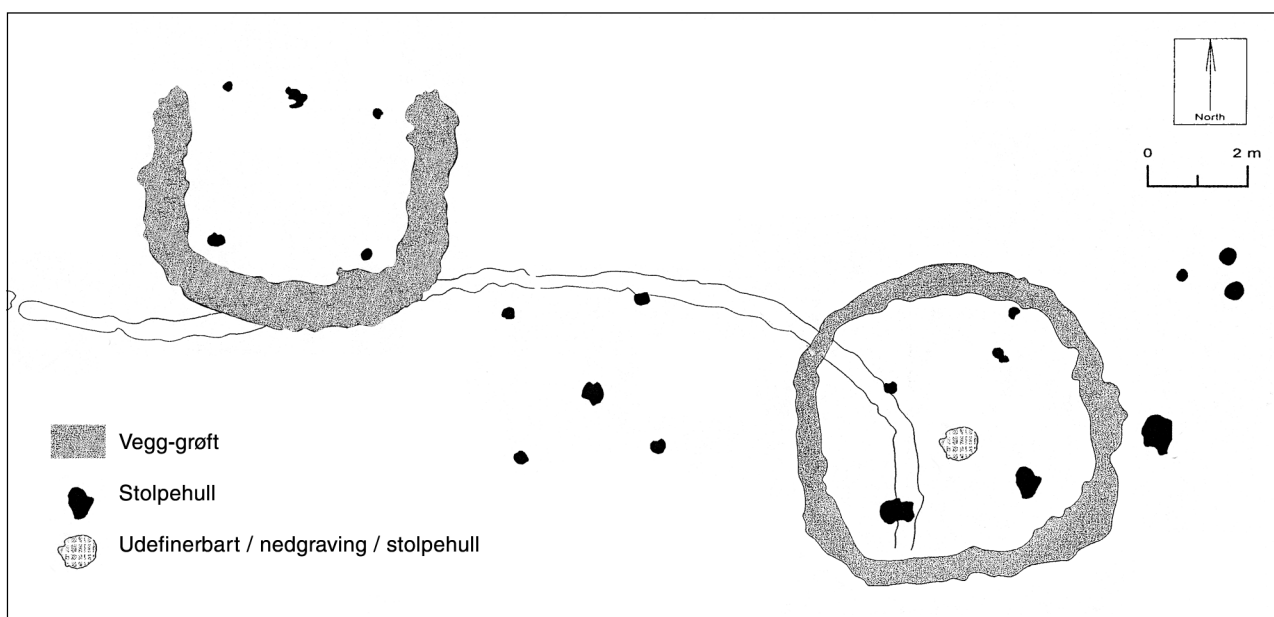

Fig. 32. Grunnplan over samling av bygningsstrukturer med stolpespor i firkant med og uten ringformete grøfter. Fra arkeologiske undersøkelser på Husabø, Hundvåg, Stavanger kommune, Rogaland (modifisert etter Aakvik 2000:16). Grafikk: Tove Solheim Andersen.

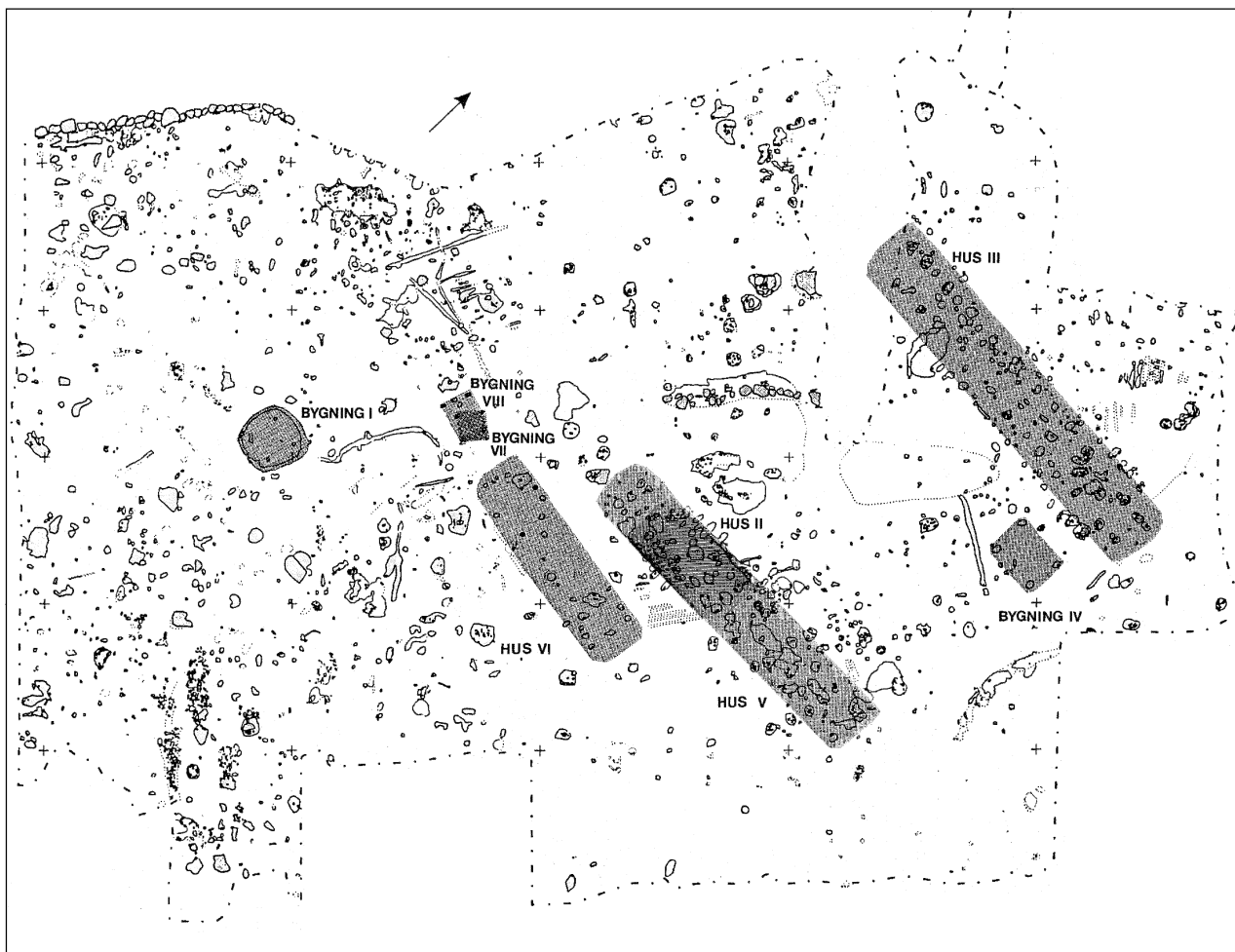

Fig. 33. Grunnplan av et gardstun fra folkevandringstid med firestolpete bygningsstrukturer med og uten ringformete grøfter (bygning I, IV, VII-VIII). Fra arkeologiske undersøkelser på Høgevollen, Eigarsund kommune, Rogaland (etter Steen 1995:12).

tidige med langhusene, slik dateringen av bygningen med rund grøft tyder på. Dette kan antyde at bygningen med rinfornet grøft har sammenheng med en annen aktivitet enn tunene fra eldre jernalder på Høgevollen.

Eksemplene ovenfor er brakt fram for å vise hvordan mye av diskusjonen om påvisning av spor etter lagring i stakk og hjelm nødvendigvis må knyttes til kildekritiske spørsmål om lokalisering, stolpehull, grøfter, kull, makro-fossiler og 14-C dateringer osv, og om sporene er fra hus eller ikke (Børsheim et al. 2002:168-171). Det foreligger førstehånds tolkninger i felt fra utgraverne, og senere fortolkninger av sporene som kan avdekke ulike oppfatninger om funksjon blant forskerne. Vi skal belyse denne type drøftinger i den videre framstillingen, og se hva slags konklusjoner vi kan trekke på et slikt grunnlag.

Dateringer av trekull kan være fra prøver som er beheftet med usikkerhet (Børsheim et al. 2002:168). Registrering og utgraving av stakketufter viser at det i første rekke er grøften som er lokaliseringfaktor, mens stolpespor kan være vanskelig å påvise avhengig av forholdene i undergrunnen. Sammenhengen mellom enkelte stolpespor med andre stolpespor i feltet kan også være uklar.

Stolpesporet fra Aua-Motland var eksempelvis lite og grunt, 20 cm bredt og 25 cm dypt (fig. 29) (Bertelsen 1970:2). Sporene på Husabø varierte fra små til store stolpehull og nedgravinger som var mellom 19-70 cm brede og 10-58 cm dype (Aakvik 2001, vedlegg 11). Stavnheim-lokaliteten ble undersøkt fra toppen av markoverflaten og ned i morenen (Bårdsgård 1981). På lokaliteter som Austbø, Forsandmoen, Gausel, Husabø, Høgevollen, Skeie og Soma (Hemdorff et al. i manuskript, Bårdseth 2002, Børsheim et al. 2002, Aakvik 2001, 2000, Skare 1998, Hemdorff et al. 1996, 1989, Løken 1998a, 1988, Steen 1995, Gjerland 1989) ble matjordlaget fjernet og undergrunnen undersøkt ved hjelp av flategraving for å kunne oppdage eventuelle stolpespor. Selv om eventuelle voller kan være ødelagt av senere landbruksaktivitet, eller ved selve fjerningen av matjordlaget, kan grøfter og stolpespor være bevart og framtre klart dersom de er tilstrekkelig dype til å avsette spor i undergrunnen.

Kulturhistoriske kildene har klargjort at lagring av grasvekster innebar bruk av enkle så vel som mer forseggjorte innretninger til skjerming av avlingen (jf. 5.5.3.-5.5.4.). I anlegg som er arkeologisk undersøkt og tolket

som annet enn bolighus i Rogaland, kan avstanden mellom stolpespor variere fra 2,10-7m og danne dels kvadratiske, dels rektangulære mønstre i undergrunnen. Når vi sammenlikner form og størrelse i forhold til flateinnhold med danske anlegg fra eldre jernalder der avstanden mellom stolpene var fra 2-6m (Mikkelsen 1990:3, Ethelberg 1995:123), får vi fram flere paralleller. De likner på bygningene (gruppe 4B-C) som er funnet ved langhus i tun og 14-C datert til tidsrommet mellom eldre bronsealder og tidlig merovingertid på Forsandmoen (Løken 1998a:114-116, fig. 6a-d). På grunnlag av velkjente konstruksjoner fra Mellom-Europa og Skandinavia er det foreslått at sporene er fra lagerbygninger for oppbevaring av kornband, høy eller lyng, og at 1/3 av bygningene har vært kornlager. Trond Løken regner med at det til langhusene hørte 1-2 lagerbygninger i bronsealder (Løken 1998a 114, 118, 119, Løken 1988:8-9). I de store husene på Forsandmoen er det funnet flest makrofossiler etter rent korn. I de små firestolpete bygningene er det en blanding av korn, ugras og agner som tyder på at det er oppbevart korn før tresking (Bakkevig et al. 2002, Bakkevig 2001, 1992, 1991, S. Bakkevig, muntlig meddelelse).

Det er foreslått en annen tolking av sporene fra Skeieutgravningen, og at de må være fra et rundt hus (J. Komber, muntlig meddelelse). I Skottland er det påvist langhus fra tidlig yngre steinalder (Barclay et al. i trykk), men runde hus var den vanlige husformen i yngre steinalder og bronsealder på De britiske Øyer (Pryor 2001). Det har også eksistert runde hus i jernalder i Norden, og de var en vanligere husform enn forventet i områder der langhus var normalformen (Komber 2000). På Skeie er det i et av stolpehullene funnet slagg. Strukturen som stolpehullene tilhører, er tolket som en smie. Det passer godt med at smia kunne være plassert et stykke unna husene i tunet på grunn av brannfaren (Rønne 2002:59-60, Skare 1998:19). Siden slagget er funnet i stolpehullet, kan det være både eldre og yngre enn stolpehullet. Det er imidlertid funnet mye korn i stolpehullene (Griffin & Sandvik 2000, tab. 10). Dermed er det ingenting i veien for å foreslå at slagget og kornet hører til ulike bruksfaser, og at funnene av korn er rester etter korn tørking.

Det viser hvordan egenskaper ved den runde bygningsstrukturen på Skeie kan åpne for andre tolkninger enn smie. Det kan være spor etter temporær behandling av korn, for eksempel et særlig tørkested for røsting, slik det er kjent fra uthus i senere gardstun, som et hus av stein og torv på Tjøtta i Klepp fra 1860- og 1870 årene (Hauge 1986:39-40). Sporene kan også være levninger etter en kornhjelmsom er mer eller mindre grøftet. Den runde bygningsstrukturen fra Skeie er 14-C datert til merovingertid (fig. 30) (Skare 1998:18). Den u-formete konstruksjonen fra Gausel i Stavanger (fig. 30) er foreslått å være et slags korn- og høylager, sannsynligvis en særtype/forløper for høystakketufter (Børsheim et al.

2002:171). Det er funnet jernfragment som antyder en yngre datering (Børsheim et al. 2002:168). For Rogaland gir dette en samlet datering av spor som kan være fra lagringsinnretninger for grasvekster utomhus til mellom eldre bronsealder og yngre jernalder.

Lagringsspor i landskapet - drøfting av analyseresultater

Analysen av det arkeologiske kildematerialet har fått fram de lange historiske linjene i undersøkelsen av alder og funksjon ved lagringssteder i landskapet. Arkeologiske funn som kan være spor etter stakking, viser seg å være begrenset. En del av materialet som er brukt til komparative studier, er sprikende og peker i ulike retninger. Det kan reises kildekritiske spørsmål om tolkingen av de arkeologiske kultursporene hviler på et spinkelt grunnlag. Enkeltvis og frittliggende stolpespor uten kontekst i form av grøfter eller i symmetri med andre stolpespor osv. i undergrunnen kan i ettertid være vanskelig å tolke som spor etter stakkstenger eller hjelmstolper. Det er gjort få omfattende arkeologiske undersøkelser av slike spor. Siden stakkstaurer kunne flyttes, bør vi forvente at denne form for mobilitet vil etterlate seg sparsomme spor som kan være vanskelige å oppdage i undergrunnen. Det er et spørsmål om påvisning av spor etter stakking krever spesielle metoder for undersøkelse. Når slike spor er oppdaget i utgravingsfeltet, tyder gjennomgangen av det arkeologiske kildematerialet på at de er grobunn for flere tolkninger enn lagringsspor for avling i et førmoderne landbruk. Et vesentlig spørsmål er hvordan vi skal forstå hva som skiller lagring innomhus fra lagring utomhus i forhold til funksjon og alder.

Ved hjelp av folkelige så vel som fler- og tverrfaglige kilder har det vært mulig å verifisere kulturforståelsen fra 1950- og 1960-årene (jf. 5.5.2.-5.5.4.), og å klarlegge, presisere og utdype kunnskapen om stakking nærmere. I det førmoderne landbruket var avling fra åker og eng i hastig omsetning og forgjengelige ressurser. Produktene for grasvekster bestod av korn, halm og høy, og lagrene var i bruk i et halvt år eller mer i vintersesongen. På grunnlag av de historiske analysene er det mulig å sammenfatte og definere de tekniske hjelpemidlene til bruk for lagring av avlinger utomhus på følgende måte:

- en enkel innretning uten tak = stakk
- en forseggjort innretning med tak = hjelm

Stakken var en enstolpet konstruksjon der stakkstaurer var plassert i midten og fungerte som støtte for avlingen. Hjelmsom var en firestolpet konstruksjon med bevegelig tak for oppbevaring av korn og høy der taket ble oppfattet som hjelmen. Det er avvikende opplysninger om avlingen i hjelmen også ble lagret omkring en enkelt stang eller ikke (Hoffmann 1946, Norsk Etnologisk Gransking

nr. 898) (jf. 5.5.4.). Det kan også ha vært vekslende praksis i distriktene, og det innebærer at det er usikkert om hjelmen vil avsette fire eller opptil fem stolpehull i undergrunnen. Stakk som var en mindre forseggjort lagringsmetode enn hjelm, var dessuten en nevning på selve ladningen i lageret. Mens bruken av hjelm var utstrakt og omfattet hele gardslandskapet, hørte stakken først og fremst til utenfor tunet. Vi får følgende mønster:

- i tun = hjelm (tjelm/tjengar) for korn, halm, og høy
- utenfor tun = stakk for korn (åker), og hjelm (tjelm/tjengar) og stakk for høy (utenfor åker)

Dialektuttalen for stakk på Jæren er stae, og for hjelm er det tjelm (kjelm) og tjengar (kjengar). I folkeminnet har hjelmen overlevd som en innretning for lagring av korn, halm og høy utomhus i og utenfor gardstunet på Jæren. Nålevende informanter underbygger at kornhjelmen først og fremst var knyttet til gardstunet. Noen steder var hjelmen gjerdet inne i en hage i tunet og kalt tjengar, men også høyhjelmen i slåttemarka ble kalt tjengar på grunn av vollen omkring stakkestedet. På Jæren kunne lagringssteder for stakking grøftes, og etter at kunnskapen om bruken gikk tapt, fikk sporene nevningen alvedans på folkemunne.

På grunnlag av folkeminnet er det klarlagt at hjelmen i tunet kunne ha en oppbygd plattform i bunnen og være gjerdet inne. Det foreligger ingen informasjon om at den var grøftet, men den kunne ha halm under eller stå på en oppbygning av jord, stein, tre og kvist. Stein, kvister mv. ble brukt som middel for å verne og bevare lageret utenfor tunet, men det er uenighet om grøfta og vollen hadde en tilsvarende funksjon. Var det en "tørrevold" (Olsen 1915:117) for drenering av lagringsstedet mot råte, eller var dette et vern av avlingen mot dyr? I begge tilfeller dreier det seg om sikring av verdifulle ressurser mot ødeleggelse. Hjelmen betegner et tak som skulle sikre avlingen, og hadde ved siden av den preparert bunnen eller plattformen en liknende funksjon som grøfta. Noen steder fikk hjelmen som nevnt et ekstra vern mot dyr og/eller mennesker ved å gjerdes inne i en hage i tunet. Om dette er bevis for stridige eiendomsforhold, slik det går fram av flere rettssaker fra 1600-tallet på Jæren, kan diskuteres. I de historiske kildene foreligger det en rekke tvister over retter til slått og tyveri av høy og korn som er lagret utomhus på slåttemarkene. Kildene tyder på at sikring av landbruksressursene ikke bare hadde naturlige årsaker som dyr og klimatiske forhold. Det handler også om sikring av dyrebare ressurser mot den menneskelige faktor som var sterkt tilstedeværende i det historiske hverdagslandskapet på Jæren.

Tradisjonen med stakking på Jæren synes å svekkes med omleggingen av det førmoderne landbruket på 1800-tallet for å opphøre mellom midten av 1950-årene og ca.

1970. I løpet av 1800 og 1900-tallet foregikk det forbedring og utskifting av uthusbygninger. Ved moderniseringen av landbruket i 1860-årene ble det bygd direkte forbindelse mellom förløe og fjøs som førte til forbedringer av uthusenes standard (Sirevåg 1983:79). Det betød et mer lettvent arbeid med tilførsel av fôr til dyra enn tidligere da høyet også måtte fraktes fra lagringsstedene i slåttemarka. Under forutsetning av at uthusene ble vedlikeholdt (jf. 5.5.4.), er det klart at de konstruktive endringene førte til tørrere og sikrere lagring av ressursene enn tidligere.

På grunnlag av den foreliggende bakgrunnskunnskapen er det mulig å foreslå en arbeidsmodell for lagringssporenes utseende. Det er klarlagt at lagringssteder utenfor tunet kunne være forsynt med vern av organisk materiale, jord og stein. I følge folkeminnet er det grøften og/eller vollen som er de synlige sporene i terrenget etter tjengar og alvedans (jf. 5.5.3.-5.5.4.). Dersom lagringsstedene var permanente over lengre tid, kan vi forvente at det bestandige vernet - grøfta og vollen - har etterlatt seg synlige og ikke-synlige spor på markoverflaten. Vi kan forvente at lagringsspor for hjelm med særskilt vern har firsidige grøfter og voller på overflaten, mens spor etter stakk bør være mer eller mindre runde i formen. Arkeologiske funn i distriktet tyder imidlertid på at grøfter kan være runde eller u-formete selv om konstruksjonene trolig hadde tak båret av stolper (Husabø), og at de kan være firsidige selv om lagringen var en stakk (Aua-Motland). Formen på grøften eller vollen forutsier ikke i alle tilfeller om spor på overflaten er fra stakk eller hjelm.

Ved hjelp av historiske kilder er det mulig å antyde en maksimum ramme for tidfesting av den hverdagslige tradisjonens oppkomst og varighet. Hjelm og stakk er omtalt i forbindelse med slåtteretter i de tidligste tingbøkene fra Jæren på 1600-tallet. Bruken av hjelm både i tun og utenfor tun kan dateres til middelalder ut fra skriftlig kildemateriale og til eldre jernalder ut fra folkelige navnetradisjoner. Stedsnavn på teiger kan vise til gardsbosetning, og til bruk av hjelm og stakk i eldre jernalder i Rogaland. Det er klare anvisninger i de skriftlige kildene om at hjelm var i bruk i middelalder, tidligst på 1000-tallet. Opplysninger om hjelmgard i Diplomatariet tyder på at det var inngjerdete hjelmer i hage i tun på Jæren på 1400-tallet. I middelalderen var det etter landslovene påbudt med gjerder i den danske landsbyen (Hoff 1990), og dette gjaldt også stedet der det kunne settes hjelm slik det er kjent fra yngre jernalders landsbyer (Hoff 1990:30). Det er kjennskap til at det i de norske middelalderbyene var vanlig med grasgarder til urter, frukt og grønnsaker, og at utbredelsen av hager til landsbygda økte i siste halvdel av 1200-tallet (Øye 1998:19-22, 1976:53). Det er uklart om hagen i tunet - tjengaren - kan være en påvirkning fra land til by eller omvendt.

Stakking av avlinger utomhus er tenkelig som løsning

på lagerbehov i forbindelse med det tidligste landbruket. Spørsmålet er om det i utgangspunktet er nødvendig både å se lokalisering av lagringen av landbruksressurser i sammenheng og å skille dem fra hverandre samtidig. Når den skriftlige historiske kunnskapen om stakking er prøvd i forhold til et arkeologisk materiale som er forhistorisk, er det et påfallende trekk at firestolpete bygninger i Rogaland kan ha stor og liten avstand til tunbebyggelse. På Høgevollen ligger tre av anleggene med stolpespor i firkant tett ved langhus fra folkevandringstid, og de er påvist uten grøfter. Dersom firestolpete bygninger uten grøft er samtidige med langhus, slik danske landsbyundersøkelser tyder på, sannsynliggjør det dateringer på indirekte grunnlag til jernalder. På Forsandmoen er firestolpete bygninger med og uten ildsted vanlig gjennom hele bosetningsperioden fra eldre bronsealder til tidlig merovingertid. I to tilfeller opptrer firestolpete bygninger, som er tolket som kornlagre og 14-C datert til romertid, sammen med normal gardsbebyggelse i tun, men dette synes å være unntak. Flere firestolpete bygninger uten ildsted synes i første rekke å være lokalisert til bebyggelse med langhus som er eldre enn romertid, dvs. der bebyggelsen fra før-romersk jernalder så vel som eldre bronsealder (periode II-III) er lokalisert samlet, og der langhus ligger for seg selv (Løken 1998a:113-116, fig. 6, 8, 118). Selv om den runde grøften fra Høgevollen er funnet isolert uten spor etter hus eller tunbebyggelse, passer alderen på bygningen med den eldste dateringen fra Forsandmoen. Det kan se ut som forekomsten av firestolpete bygninger med og uten grøft og ildsted opptrer både i eldre bronsealder og i eldre og yngre jernalder. Det er en lakune i forekomsten av firestolpete bygninger uten ildsted i yngre bronsealder. Siden det samlede arkeologiske materialet i liten grad er systematisk innsamlet med tanke på avdekking av forholdet mellom tun, innmark og utmark og lagringsinnretninger utomhus, er det sannsynlig at det skisserte funnbildet er tilfeldig.

Kjennskap til praktisk bruk og lokalisering av lagringssteder i og utenfor tunet i det førmoderne landbruket er vesentlig for å få klarlagt den hverdagslige tradisjonen nærmere. De arkeologiske funnene viser at det er samtidighet i alder mellom et langhus fra merovingertid og den runde grøften med stolpespor i firkant på Skeie (fig. 30). Avstanden mellom langhus og grøft er større enn avstanden mellom langhus og stolpebygningene uten grøfter på Høgevollen. Dette kan være en antydning om at tolkingen av den runde strukturen på Skeie som en hjelm er mindre sannsynlig enn for eksempel et uthus til tørking av korn. Dersom stolpebygningene uten grøft på Forsand og Høgevollen er kornhjelmer, er det et vesentlig spørsmål om spor etter stolpebygninger med grøft representerer en annen økonomisk funksjon enn lager. Ovenfor er det på grunnlag av funn fra Husabø (Aakvik 2001, 2000) lagt fram forslag om at sporene er etter bruk av

både hjelm og stakk utenfor tunet (jf. 5.5.5.). Disse sporene er med og uten grøft, noe som tyder på at problemstillingen er lite fruktbar, og at grøfting av lagringssteder har sammenheng med andre faktorer som lokalklima, landskap og jordbunnsforhold (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:43-48, Prøsch-Danielsen 2001a,b) (jf. 5.3.).

På Husabø er det likevel mulig å tenke seg at levningene er spor etter stakking av høy i utmarka på garden. Stakkingen kan ha foregått på samme sted over lengre tid, men lageret kan vekselvis ha vært under hjelm eller i stakk som følge av omfanget av høyslått på stedet. Selv om lagringsmetodene vekslet og omsetningen i lagrene fulgte årsvekst og årssyklus, fortsatte ressursutnyttelsen og stakkingen i utmarka å vare ved på samme sted. Dersom vi forutsetter at produksjonsforholdene var stabile over lengre tid, er det tenkelig at lagringssteder utenfor det førmoderne tunet var permanente på samme vis som lagringen i tunet. Samtidig viser folkeminnet at lagringsstedet kunne veksle fra år til år avhengig av hvor slått fant sted og hvor god grasveksten var (jf. 5.5.4). Opplysninger om at høy også kunne lagres under hellere, viser at naturlige le i terrenget ble tatt i bruk for skjerming av høyet. Dette kan være en av flere forklaringer på at noen lagringsspor lettere lar seg påvise enn andre ved hjelp av arkeologiske registreringer og utgravinger.

De naturvitenskapelige funnene utvider og forsterker kunnskapen som er risset opp ved hjelp av de kulturhistoriske kildene. Det er grunnlag for å foreslå at framveksten av lyngheilandskapet i bronsealder ga muligheter for utebeite for sau vinterstid i landsdelen (Prøsch-Danielsen & Simonsen 2000a,b). Indirekte kan slike økologiske endringer vise tilbake til utnyttelse av arealer til åker, slått og beite i yngre bronsealder. På kontinentet er lagring av avling utomhus påvist tilbake til eldre bronsealder ved hjelp av arkeologiske kilder (Zimmermann 1995). Spørsmålet er om endringer i klima på overgangen mellom bronsealder og jernalder aktualiserte funksjonelle endringer med oppføring av særlig forseggjorte bygninger for vern av dyr og avling (jf. 5.7.). Det arkeologiske kildematerialet i Rogaland gir grunnlag for usikkerhet om funksjon for flere av bygningene i de forhistoriske tunene. Er det spesialbygninger som lagerhus, plattformer reist på stolper, eller overbygninger som hjelm osv. (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:51)?

Slik det er foreslått for funnmaterialet fra Sverige og Danmark, peker det arkeologiske funnene i første rekke i retning av at det i distriktet har vært en lang tradisjon for skjerming og oppbevaring av landbruksressurser utenfor langhuset i tunet på samme vis som på kontinentet. De arkeologiske funnene som er tolket som lagringsinnretninger i Rogaland, dreier seg om spor både i og utenfor tun, og er datert tilbake til eldre bronsealder. Dateringen av de økologiske endringene med framveksten av

kystlynghei fra yngre bronsealder (jf. 5.3.) overensstemmer med lakunen i funnmaterialet av firestolpete bygninger i forhistoriske tun mellom eldre bronsealder og før-romersk jernalder. Siden dette kan skyldes svikt i funnmaterialet, er det ut fra nåværende kunnskapsstatus usikkert om det er sammenheng mellom mangel på firestolpete bygninger uten ildsted, og den andre store landbruksekspanjonen med framveksten av kystlynghei og strukturendring av bosetnings- og driftsform i løpet av yngre bronsealder (Myhre B. 2002:76-79, Stylegar 2001:95-97, Løken 1998a:119-120). Dateringen av de arkeologiske lagrings-sporene i forhistoriske tun fra eldre jernalder samsvarer med den generelle dateringen av land-gardene i Rogaland. I utgangspunktet er det mulig å knytte stedsnavn til lagring av høy i stakk og hjelm utenfor tunet så vel som til hjelm for korn, halm og høy i tunet i forhistorisk tid. Dersom flertallet av de arkeologiske sporene er fra hjelm-innretninger, innebærer det at det i første rekke er alderen på bruken av stakk i landskapet som er uklar.

Oppsummering

Lagring av grasvekster utomhus er representert ved en lang landbrukstradisjon som kan være over tretusen år gammel. Tradisjonen har holdt seg kontinuerlig fram til vår tid, og er knyttet til betegnelser med skrivemåter som hjelm/kjelm/tjelm og kjengar/tjengar. Mens hjelmen er en del av en tradisjon med vid kulturhistorisk og geografisk utbredelse, er tjengar en særlig særnorsk og jærsjk navngiving for oppbevaring av landbruksressurser utomhus. Tjengar som betegnelser på lagringsspor kan ha ulik alder og varighet, men den er resultat av en levende tradisjon i praksis. Spørsmålet er når folk begynte å grøfte og gjerde lagringsstedene, men dette går ikke entydig fram av de arkeologiske funnene. En del av ukklarhetene skyldes tolking av stolpehull og grøfter som vegg-grøfter til hus eller grøfter til lagerbygninger, mens andre ukklarheter er en følge av mangel på dateringer og lakuner i funnmaterialet.

Undersøkelsen viser at det foreligger sprik mellom faglig og folkelig forståelse av lagringsspor i landskapet. Tradisjonen med lagring utomhus har etterlatt seg spor som er vanskelig å oppdage i terrenget på grunn av manglende kulturforståelse hos jordforvalterne. I folkeminnet er det liten kopling mellom forståelsen av førmoderne lagringsinnretninger i landbruket og de etterlatte og gjen-groddede sporene i landskapet. Den folkelige kulturforståelsen som er svekket, er i ferd med å dø ut med den eldste generasjonen av bønder. Den vide kunnskapen som forsvinner med tapet av den hverdagslige tradisjonen, er farget av praktisk arbeid i landbruket og bruk av ressurser i landskapet. Det er en sammenheng mellom den svekkete folkelige kunnskapen og ødeleggelse av lagringsspor etter stakking. Tidsrommet for opphør av stakking på Sør-Jæren markerer begynnelsen på nydyrkingsbølgene

1968-1984, og der årene mellom 1970-1975 representerer et av historiens forsvinningspunkter for alvedanser på Jæren (jf. 2.4., 5.4.1.).

Den faglige kulturforståelsen av lagringstradisjonen er økende, men virker forenklet hos miljøforvalterne. Siden majoriteten av arkeologiske registreringer og undersøkelser er en følge av forvaltningsmessige hensyn, kan dette skyldes verneproblematikk framfor prioritering av forskningsinteresser i kulturminneforvaltningen (jf. 5.7.). Samlet sett finnes det mye faglig kunnskap om den praktiske bruken av lagring i stakk og hjelm og om lagringsspor, men både kulturforståelsen og kildematerialet er marginalt og spredt på flere fagområder enn arkeologi. Utvidelse og utdyping av den faglige forståelsen om slike spor har i arkeologien fortrinnsvis foregått i det bebygde landskapet og i sammenheng med spor som ikke er synlige på markoverflaten. Dette er spor som i særlig grad kan presiseres som ikke-steder og mer enn ikke-steder (jf. 5.7.). I utgangspunktet er de enten ukjente og derfor juridisk sett uten bevisførsel (jf. 4.6.- 4.7.), eller bevisene for lokalisering bygger på vitenskapelig forståelse som må faglig begrunnes (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:36) (jf. 2.1.). Den historiske analysen har klarlagt at lagringsspor er både synlig og ikke-synlige i terrenget. Mens jærsjk stae, tjelm og tjengar er synlige spor som kan ses i terrenget med det blotte øyet, er det grunnlag for å forvente at majoriteten av bevarte lagringsspor er skjult under dagens markoverflate. Det er i første rekke nyere undersøkelser som vil kunne endre og utdype bildet for bruk av stakk og hjelm i Rogaland.

5.6. Testundersøkelser av bevarte lagringsspor i Hå kommune

Den vegetasjonshistoriske analysen har vist at kvartære avsetninger er en forutsetning for alvedansenes utbredelse (Prøsch-Danielsen 2001a,b) (jf. 5.3.). Kultursporene er lokalisert til steder med sand og grus. Når slike lagringssteder over tid gror igjen og reduseres til etterlevninger i landskapet, betyr det at essensen i kulturforståelsen av det som karakteriserer fenomenet alvedans, er de synlige grøftene og vollene. Det er dette trekket som har tiltrukket folks oppmerksomhet og gitt næring til folketro og andre folkelige forklaringer på sporet i terrenget (jf. 5.5.-5.5.4.).

Den kulturhistoriske analysen har vist at stakk og hjelm er den vanligste lagringsteknikken for avling som korn, halm og høy i det gamle jærlanndbruket fram til 1860-årene (jf. 5.5.3.-5.5.4.). Resultatet tyder på at det er grunnlag for å undersøke den fysiske koplingen mellom alvedans og lagringssted. Diskusjonen mellom Stokka og Myhre dreier seg om det enten er grøften eller vollen som er det vesentlige vernet av en stakk. Dersom vollen er det

vesentlige vernet, kunne det bygges av stein og gjøre grøften overflødig. Dersom det derimot er grøften som er det vesentlige for drenering av et lagringssted, kommer vollen som en naturlig følge av oppspadingen av grøften. På den annen side er det mulig å tenke seg at vollen kunne utjevnes etter oppspadingen dersom den var overflødig for sikring av avlingen. På grunnlag av denne slutningen forutsetter vi at både grøft og voll er en del av vernet av lageret mot såvel råte som dyr. Grøften og vollen er egenskaper som karakteriserer lagringssporet i terrenget (fig. 41-42).

På grunnlag av lokalisering av fysiske objekter som er registrert som alvedanser/stakketufter, skal vi undersøke steder med bevarte av spor som kan være fra lagring utomhus og bruke grøft og voll som søkekriterier. Lagringsstedet kan framtre for det blotte øyet som anlegg med grøft og voll (alvedans) og med voll og uten grøft (tjengar). Siden grunne grøfter og voll kan være vanskelige å se på markoverflaten, er alle objekter betegnet alvedanser i den videre framstillingen (jf. 5.6.3.). Undersøkelsen avgrenser seg til overflaterregistreringer (141) og sjaktundersøkelser av objekter som alvedans (4), rydningsrøys (1) og gardfar (1) i Hå kommune. I tillegg er det analysert fem objekter i Klepp kommune som er undersøkt tidligere med de samme metoder som de fire objektene i Hå. Ut fra opplysninger fra ØK-registrene omfatter undersøkelsen til sammen 11 objekter fra Låg-Jæren (10) og Høg-Jæren (1). På grunnlag av resultater fra innsamlet data i arkeologiske og vegetasjonshistoriske analyser er målet å bestemme alder og funksjon. Resultatene vil bekrefte eller avkrefte kulturforståelsen som er kommet fram i den kulturhistoriske analysen (jf. 5.4., 5.5.). Arbeidshypotesen er at de bevarte sporene er utmarksminner (jf. kap. 1.). Det er tenkelig at de utvalgte søkekriteriene utelukker andre typer lagringsspor, og at det vil være feilkilder og begrensninger ved resultatene som framkommer om lagringsspor generelt. Særlig kan dette gjelde majoriteten av lagringsspor som er skjult under dagens markoverflate, eller som ikke kan registreres på overflaten av mangel på synlige grøfter og voll (jf. 5.5.3.-5.5.5.).

5.6.1. Antall, utbredelse og lokalisering

Det er registrert i overkant av 125 lokaliteter med alvedanser/stakketufter i Hå kommune etter Økonomisk Kartverk (ØK) (fig. 34). Dersom ØK-regelen om at arkeologiske kulturminner som ligger nærmere hverandre enn 50 m utgjør en lokalitet, omfattet stedene i 2000 til sammen 1-12 objekter per lokalitet. 2/3 har 1 objekt (96), mens 1/3 har mer enn 1 objekt (32) (derav 8 lokaliteter med 3 objekter, 2 med 5, 1 med 6, og 1 med 12) (P. Haavaldsen, muntlig meddelelse) (fig. 35). Fordelingen viser at de fleste alvedanser/stakketufter er enkeltstående. Store samlinger med alvedanser/stakketufter er svært

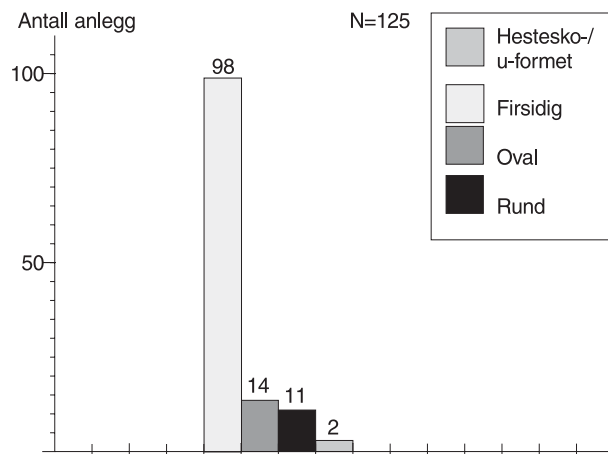

Fig. 34. Fordeling av ulike former for alvedanser etter testregistreringer av markoverflaten i Hå kommune, Rogaland. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

sjeldne⁶³. I undersøkelsen er det kontrollert til sammen 141 steder der det enten tidligere er ØK-registrert under betegnelsen alvedans/stakketuft (119) eller der det i forbindelse med prosjektet er oppdaget nye objekter (22).

Objektene i undersøkelsen fordeler seg på til sammen 80% (27 av 35) av matrikkelgardene med alvedanser. Det innebærer at analysen er begrenset til ca. 1/4-1/5 (22%) av de 124 matrikkelgardene (jf. 5.4.1.), derav 123 med jord i Hå kommune. Dermed er det en sannsynlighet for at testresultatet som framkommer, er dekkende for dagens kunnskapsstatus. Gardene med alvedanser ligger fortrinnsvis i den nordlige og midtre delen av kommunen, og det er et klart tyngdepunkt i nord (fig. 5). De fordeler seg derfor fra ytterkyst og til hei, men ligger hovedsakelig på gardene i det flatlendte landskapet på Låg-Jæren og i skråningen opp mot Høg-Jæren. Med unntak av enkelttilfeller i Bjerkreim og Eigersund kommuner, er det sør for kommunegrensen per i dag ikke påvist spor

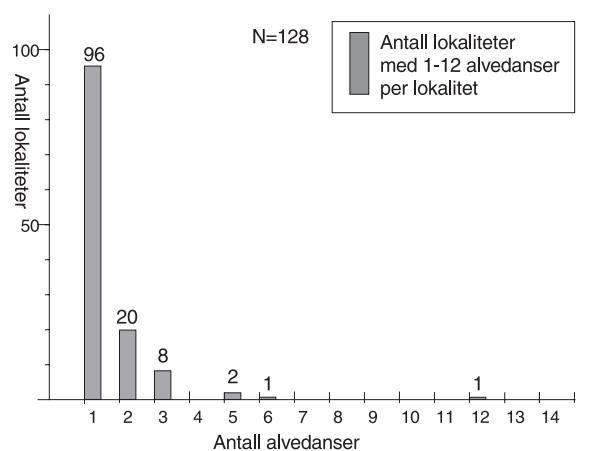

Fig. 35. Fordeling av lokaliteter i forhold til antall alvedanser per lokalitet i Hå kommune, Rogaland, i 2000. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

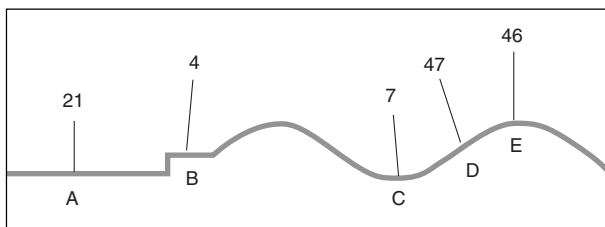

Fig. 36. Skjematisert framstilling av alvedansers lokalisering i terrenget i Hå-landskapet i Rogaland. A: Flatlendt mark. B: Terrassekant. C: Bunnen av høydedrag/forsenkning. D: Skråning. E: Topp av høydregrygg. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

etter grøfter og voller som er Øk-registrert som alvedans/stakktuft. Dersom morenen er en naturlig forutsetning for tildanning av grøften, og grøftens funksjon er drenering, kan mangel på kvartære avsetninger sør for Kvalbein være en reell grense for hovedutbredelsen av slike lagringsspor i regionen (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 7-8, Prøsch-Danielsen 2001a, fig. 3-4, b, fig. 7-8.) (jf. 5.3.).

Lokalitetene med alvedans ligger i et bølgete morenelandskap. Flertallet er spredt enten i skråning eller på toppen av høydedrag, og en del i flatlendt mark (fig. 36). Mindretallet ligger i forsengkninger i terrenget i nedre kant av høydedrag eller på framskutte partier som terrassekanter (fig. 36). Løsmassene består av blokkrik eller mindre blokkrik morene (som overveiende er mer eller mindre rydda mark). Lokalitetene ligger i beitemark, fortrinnsvis i dagens innmark (94%) eller utmark (6%). I enkelte tilfeller i utmark kan det ses at lokaliteten er gammel slåttemark, eller at marka ikke er overflatedyrket. Valget av lokalitet synes å være gjort med omhu, og som om folk har utnyttet mindre flater selv i skrånende terreng. Lagringssted i skråning kan variere fra ingen og liten helning til forholdsvis bratt helning (0-45 grader). For flertallet (77%) er det likevel ingen nevneverdig helning på dette stedet. De færreste lokalitetene (23%) ligger derfor i bratt terreng. Lokalitetene kan ha stedsnavn sammensatt med voll (vodl), hol (hodl), bakke, fjell, hei, og gjerde (Jeren) og land. Slike stedsnavn samsvarer godt med en lokalisering til fortrinnsvis høydedrag og i skråninger ned fra høyder i landskapet. De viser også at lokalitetene kan ligge i inn-gjerdet så vel som i rydda mark.

I forbindelse med undersøkelser i 1996-1997 ble det stadfestet at til sammen 25 lokaliteter med alvedanser var fjernet ulovlig siden 1986-1987. Det innebærer i overkant av 1 1/5 forekomster per år, og at desimeringstendensen holder seg på nesten det samme nivå som tidligere (jf. 5.4.1.). Flere av de 123 matrikelgardene med jord i kommunen har imidlertid verken registrerte arkeologiske kulturminner eller alvedanser/stakketufter. Disse områdene kan representere potensialer for oppdagelse av nye lagringsspor. Karakteristisk for flere av gardene er at

beliggenheten ofte er marginal. Med enkelte unntak ligger de fleste i skråningen mot og på Høg-Jæren eller i sør på grensen til det fjellrike Dalane.

En av gardene er Tjelmsenga, et stedsnavn som antyder stakkested og bruk av området til innsamling og lagring av slått (jf. 5.5.4.). Andre gardsnavn viser til mulige steder med grasvekst der det kan ha foregått beiting og slått (Elverudlå, Instibakken, Ægrå, Haugsenga, Stølen, Holmane). Stedsnavn som Reimestøl, Skrettingstøl, Burstøl og Vallastøl tyder på at det kan ha vært drevet stølsdrift i området mellom Ueland, Storamos og Sydnesvarden. I utmarksområdene er det navn på flere slåttemarker (Ueland 1997). Selv om det derfor kan være spor som ikke er oppdaget på gardene, og det blir oppdaget nye ukjente spor, er tendensen klar. Reduseringen av alvedanser fortsetter i forhold til det historiske forsvinningspunktet i landskapet som ble påvist mellom 1970-1975 og årene før og etter dette (jf. 5.4.1., 5.5.5.). Nydyrkingsaktiviteten har særlig ført til desimering av forekomster på de lavereliggende gardene i bygda. Siden moderniseringen av landbruket har virket inn på områder med spor etter alvedans, er det sannsynlig at tyngdepunktet i fordelingen i store trekk er reell med unntak av områder med marginale moreneavsetninger og gardsbosetning.

Flertallet av lokalitetene med alvedans ligger i dag i beitemark. Det innebærer at det i første rekke er bevart alvedanser på gardar som driver husdyrhold og har behov for beite, og der høsting av naturlig engslått til vinterfôr er opphørt. Lokalitetene hører til et kulturlandskap som ikke lenger er brukt til slåttemark og overgjødles naturlig. Beitemarka er isteden omdannet til kulturbeite gjennom overflatedyrking og kunstig overgjødsling. Det kan bety at alvedanser er spor etter utmarksminner i dagens landskap. I denne slutningen kan det være bygd inn flere feilkilder. Generelt kan dette skyldes at det er registrert få lagringsspor i utmarksområdene på Høg-Jæren. Det kan også ha foregått en endring i bruk fra tidligere utmark til innmark som følge av moderniseringen på 1800- og 1900-tallet (jf. 5.3.). Vi skal først undersøke hypotesen om at alvedanser er utmarksminne, og om dette går fram av kulturmiljøet og det økologiske miljøet.

5.6.2. Lokalitetenes kulturmiljø og økologiske miljø

Alvedanser forekommer ofte sammen med andre kulturminner. Av 141 alvedanser (ikke lokaliteter) har nærmere halvparten tilhørighet til kulturmiljøer med rydningsrøyser, mens en fjerdedel forekommer sammen med gardfar (fig. 37). Mindretallet har tilknytning til forhistoriske tunområder med hustufter og geil, eller til graver som er synlig i dagens omgivelser (fig. 37). Når flertallet opptrer sammen med rydningsrøyser og gardfar, kan dette tyde på at de fleste som er bevart, ligger i områder utenfor forhistorisk bebyggelse, og på senere eng-, slåtte- og bei-

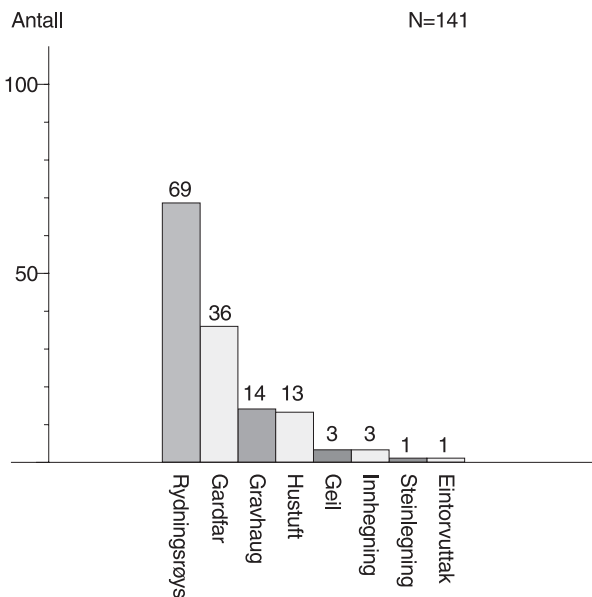

Fig. 37. Fordeling av ulike typer kulturminner registrert sammen med alvedanser i Hå kommune, Rogaland.

Grafikk: Tove Solheim Andersen.

temark som er overflateryddet for stein. I slike områder kan det være spor etter forhistorisk bosetning som ikke er synlig i terrenget.

Mangelen på omfattende landskapsanalyser som kan klarlegge forholdet mellom synlige og ikke synlige bebyggelsesspor, innebærer at direkte koplinger mellom alvedanser og synlige forhistoriske tunområder inneholder feilkilder. Det kan virke bindende på analysen at forståelsen av lokalisering i terrenget avgrenses til spørsmål om synlige spor som gjerder. Dersom vi strukturerer gardsbosetning omkring tre elementer som tun for det arbeidsintensive området, innmark for det som dyrkes, og utmark for det som høstes (Salvesen 1990:25), er spørsmålet om arkeologiske og vegetasjonshistoriske punktundersøkelser kan bekrefte eller avkrefte hypotesen om alvedanser opprinnelig er anlagt i utmark.

Alvedansene som er analysert i denne undersøkelsen, er anlegg med synlige grøfter og voller på overflaten. Anleggene ligger i områder som tidligere er overflatedyrket, men som i dag er brukt til kulturbeite i innmark eller beitemark i utmark (Lillehammer G. 1997). I forbindelse med undersøkelsene i 1996-1997 ble det samlet inn materiale for vegetasjonshistorisk analyse. Når resultater fra disse og andre lokaliteter med alvedanser (Prøsch-Danielsen 2001a,b) ses på bakgrunn av framveksten av lyngheilandskapet på Jæren (Prøsch-Danielsen & Simonsen 2000 a,b) (jf. 5.3.), peker dette i retning av at alvedansene har sammenheng med et økologisk miljø og et landskap som bestod av en mosaikk av myr, tørrlynghei og fuktlynghei. Myr, tørrlynghei og fuktlynghei forekom side om side, tørrlynghei på høydedragene og fuktlynghei i

bunnen av høydedragene, i skråninger og på overgangen mot myrene. De vegetasjonshistoriske resultatene viser at det på stedet innenfor alvedansgrøftene og vollene var store mengder pollen fra fuktlynghei i hellinger og i randsonen til myrene. Dermed synes det klarlagt at de undersøkte alvedansene er spor etter steder der det ble lagret myrslått (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:49, Lillehammer G. 2001, Prøsch-Danielsen 2001a,b). Det er godt samsvar mellom funnforekomsten av fuktlynghei i skråninger og bunnen av høydedragene og gress eller fuktlynghei som ble stakket (Prøsch-Danielsen 2001a,b). Dette resultatet er en bekreftelse på at alvedans er en betegnelse på en stakketuft med grøft og voll.

Resultatene viser at alvedansene fortrinnsvis forekommer på lokaliteter som tidligere ble ryddet, klargjort for dyrking eller brukt som beite (Prøsch-Danielsen 2001a). Det tyder på at alvedanser som er bevart i dagens kulturlandskap, ligger i tidligere mark som ble brukt til slåttemark. Dette antyder at det som framstår som innmark i dagens landskap periodevis også ble nytted dels som innmark, dels som utmark i det førmoderne landbruket. Med det mener vi at bruken av landskapet var dynamisk og vekslende over tid med nyrydding og utvidelse eller bruksendring av produksjonsarealer som følge av ødelegging og omlegging. Vi skal undersøke om de kulturhistoriske kildene støtter oppunder denne slutningen ved å se nærmere på en lokalitet som er undersøkt på Aua-Motland og Kvia i Hå kommune (Lillehammer G. 1997).

Lokaliteten består av en alvedans i en innhegning i et ødegardsanlegg fra folkevandringstid og yngre jernalder/middelalder (fig. 38-39). Stratigrafisk ligger alvedansen over et tidligere dyrkingslag fra åker. Dette dyrkingslaget er datert til folkevandringstid (kalibrert alder 410-550AD) (Prøsch-Danielsen 2001a, tab. 4., site no 15). Alderen på dyrkingslaget sammenfaller med tidfestingen av to av husene i gardsanlegget, og åkeren har mest sannsynlig sammenheng med denne tunbebyggelsen. Under-

Fig. 38. Foto av alvedans i skiftesjerde mellom gardene Aua-Motland og Kvia i Hå kommune, Rogaland. Foto: Lisbeth Prøsch-Danielsen.

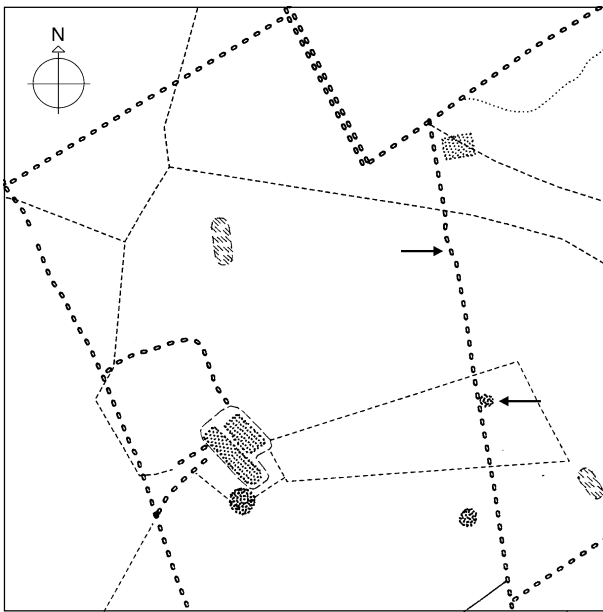

Fig. 39. Kartutsnitt med alvedans i skiftet mellom gardene Aua-Motland og Kvia i Hå kommune, Rogaland (jf. piler). Til venstre: Gardsanlegg med hustuffer og gjerder fra folkevandrings-tid og yngre jernalder/middelalder i "Hanabergmarka" og "Hanabergshagen". Målestokk: 1:1250. Kart: Jane Floor & Bjørn Johannessen.

søkelsen av gardfaret i innhegningen i 1996 viste at et dyrkingslag fortsatte under steingjerdet (Lillehammer G. 1997). Det kan antyde at innhegningen tilhører en bruksfase som er yngre enn åkeren fra folkevandrings-tid. På grunn av mangel på datert materiale, har det ikke vært mulig å fastslå verken alderen på alvedansen, dyrking-slaget under steingjerdet eller innhegningen.

Stedsnavnet på området er Hanabergsmarka, og lokaliteten med gardsanlegg, innhegning og alvedans er kalt Hanabergshagen. Det er foreslått at den inngjerdede hagen har sammenheng med et tredje hus som kan være fra yngre jernalder/middelalder eller trolig fra middelalder (Ingebretsen 1997:67-72). Dersom det ble vanlig med hager på landsbygda etter 1200-tallet (Sølvberg 1998:19-22), kan innhegningen med stedsnavnet Hanabergshagen være samtidig eller yngre enn den foreslåtte alderen av huset. Det er også mulig å tenke seg at hagen har vært brukt som eksempelvis kalvehage. Dersom hage og stakkested likevel er samtidige, kan hagen ha hatt funksjon som hjelmgard. Det går fram av de skriftlige kildene at det fantes slike i tun på Jæren i sen-middelalderen (jf. 5.5.3.), og betegnelsen tjengar er forklart som en hage i eller ved tunet (jf. 5.5.4.). En slik tolking kan antyde en tidfesting av alvedansen til middelalder. Alvedansen er imidlertid en av ti tilsvarende på samme høydedrag, og ingen av de andre er inngjerdet som den i Hanabergshagen. Ytterkanten av alvedansen ligger under et gjerde som skjærer over den nedre delen av innhegningen i skiftet mellom gardene Aua-Motland og Kvia. Det er derfor usikkert om alvedansen

i skiftesgjerdet opprinnelig lå i innmark (jf. 5.7.).

Tidspunktet for innføring av den historiske gardsstrukturen med åker og slåtteland innenfor innmarks-gjerdet, er ikke fastlagt på Sørvestlandet. Det kan tenkes at det ikke har foregått fundamentale strukturendringer fra folkevandrings-tidsgardens tid og fram til første halvdel av 1800-tallet (Lillehammer A. 1979:35-36). Grensene kan ha ligget fast, eller det er foretatt senere grensejusteringer etter middelalderen, blant annet som følge av reguleringer fra en politisk statsmakt (Myhre B. 1990:127-128, 130-131). På Aua-Motland har det sannsynligvis foregått en grensejustering etter at garden ble lagt øde i senmiddelalderen (Ingebretsen 1997:71-72). Alvedansen under skiftesgjerdet bekrefter denne antakelsen. Vi vet at det foregikk en justering ved en minnelig utskifting av Kviagarden i 1835 (SJD 1835-1838). Undersøkelsen av alvedansen i skiftesgjerdet mellom Kvia og Aua-Motland viser at den ligger på tidligere åkerland som er grodd igjen (Prøsch-Danielsen 2001a, Lillehammer G. 1997). Lokaliteten kan være Hanneberg under Aua-Motland som er nevnt i jordeboka fra 1654 (Lindanger 1975:92). Aua-Motland lå øde i 1590, og hadde nye brukere i 1604 (Lindanger 1975:145, 244, tab. 6.7.). Dersom Hanneberg under Aua-Motland er identisk med Hanabergshagen, kan innhegningen ha vært utmark i flere hundre år etter høymiddelalderen. Dermed er det mulig å argumentere for at alvedansen er spor etter et stakkested som ble anlagt i utmark.

Vi kan forutsette at folks forståelse av fellesarealer og slåtterett over tid kan ha skiftet i forhold til bruken av dyrkings- og høstingsarealer på gardene. Ovenfor har vi konkludert med at lageret på stakkestedet var både bevegelig og omsettelig som landbruksressurs. Med tanke på at den som slo graset, også eide både stakklager og stakkstaur (jf. 5.5.4.), kan tilhørigheten mellom gard, engslått, stakkested og bruker ha vært flytende. Den historiske analysen av den hverdagslige tradisjonen viser at ødegarder ble nyttet som slåtte- og beitemark på 1500- og 1600-tallet (jf. 5.5.4.). Birger Lindanger mener at bønder fra nærliggende gardar hadde bruksrett på verdifulle ødegarder på grunn av husdyrholdet som var viktig for betaling av leidang og landskyld (Lindanger 1975:182-193). De fleste brukere på ødegarder som ble satt i drift igjen på 1500-tallet i Nærbø, derav også Aua-Motland, ytte skinn istedenfor korn som var vanlig ved betaling av leidangskatten (Lindanger 1975:183-184, tab. 4.10). Det er sannsynlig at gardar med grenser til Aua-Motland, som Store Motland og Kvia, hadde bruksrett til beite i Hanabergsmarka.

Innenfor gardgrensene til Aua-Motland er det påvist opptil 22 alvedanser fordelt på 19 lokaliteter. Dersom samtlige stakkesteder var i bruk samtidig, antyder det bruksrett for mange bønder og en slått av betydelig omfang. På Store Motland og Kvia satt det mellom 1 og 2

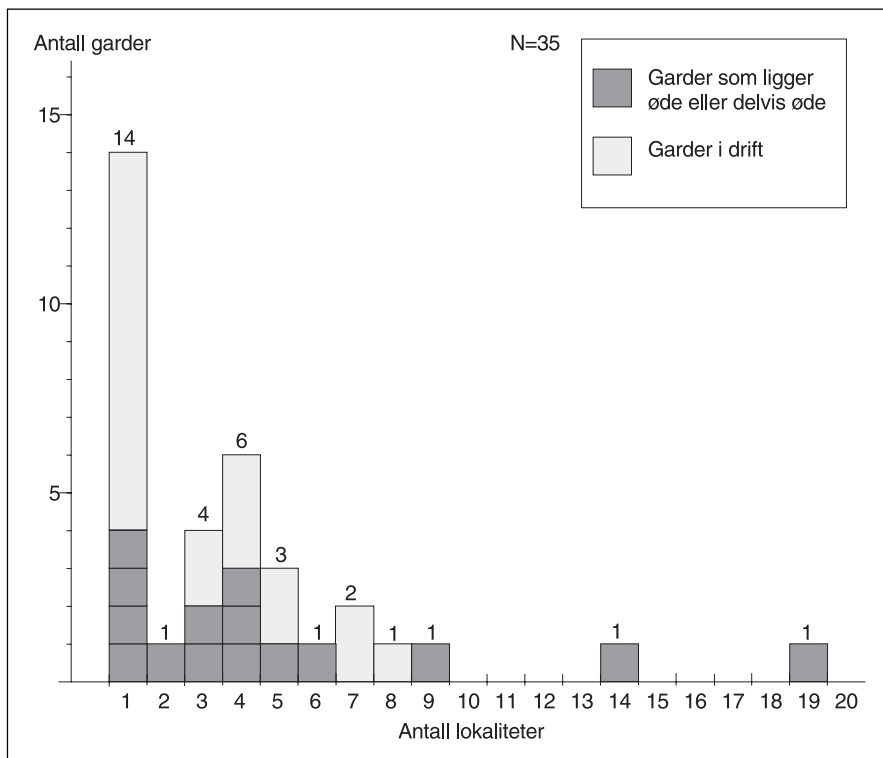

Fig. 40. Antall lokaliteter med alvedanser i forhold til garders som er øde, delvis øde eller i drift i senmiddelalderen i Nerbø sokn, Jæren, Rogaland.
Grafikk: Tove Solheim Andersen.

brukere i tidsrommet 1520-1564, og på andre nabogarders som for eksempel Lode, Skjærpe og Vigre var det mellom 1 og 4 brukere (Lindanger 1975:244, tab. 6.7.). Brukertallet er i underkant av antall lokaliteter og alvedanser på Aua-Motland. Garder med både få og mange alvedanser lå øde eller delvis øde i senmiddelalderen. Det taler for at det kan være andre årsaker enn bruksretten i en ødegardstid som er bakgrunn for det store antallet alvedanser. Stakkestedene kan ha vært i bruk både i og utover ødegardstiden, eller de har vært i bruk av en større krets enn de nevnte garders.

Oppsummering

Analysen viser at det er sprik mellom dagens lokalisering av alvedanser i innmark og den historiske tolkingen av stakkestedenes miljø. Bruken av arealer kan over tid være flytende i forhold til romslig forankring (Myhre B. 1990:130-131, Andréén 1985:29). Dette er et perspektiv som utfordrer symbolet på bondens stedlige bofasthet. Analysen har tilført kunnskap om en større mobilitet i forvaltning av arealer og bruken av landbruksressurser i det førindustrielle bondesamfunnet på Jæren. Alvedanser er spor etter lagring av omsettelige ressurser utomhus. Lagringsspor framstår som en kategori landbruksminne som i sterk grad representerer den sykliske årsrytmen i det førmoderne landbruket. Når flere bruk hadde samme eiere og ulike leilendinger, kunne retter til slått lettere flyttes enn når det var eierne som var brukerne. Det utstrakte leilendingssystemet på Jæren skapte et mobilt samfunn (Lindanger 1990, 1980) og sosiale bevegelser som ved siden av utskiftninger kunne medføre endringer i bruk

og forståelse av stedene i landskapet (Lillehammer G. 2001:51-52, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:56).

Uten en omfattende geografisk analyse av gardgrenser er det vanskelig å bevise med større grad av sikkerhet at dagens bevarte lagringsspor i innmark representerer et utmarksfenomen. Med unntak av alvedansen under skiftesgjerdet, ligger alle forekomster i Hanabergsmarka utenfor innmarka på den forhistoriske garden. De vegetasjonshistoriske resultatene støtter imidlertid oppunder hypotesen om at de bevarte lagringssporene som er undersøkt, er utmarksminner (Prøsch-Danielsen 2001 a,b). Det er overveiende sannsynlig at lagringsspor som landbruksminne er et fenomen med tilhørighet til et historisk landskap der det er diskontinuitet mellom dagens og fortidens miljøer. Det historiske landskapet kan ikke observeres direkte i de dagens fysiske omgivelser, men må konstrueres mentalt på grunnlag av kunnskapssøkende undersøkelser. Hanabergsmarka har vist seg å representere et utgangspunkt og et verksted for en slik analyse.

Lagringssporenes typiske miljø utenfor tunbebyggelsen er på områder som ble ryddet for å gi plass til slått og beite. Sekundært kan arealene være åker som grodde igjen og ble brukt som slåttemark for høsting av utmarksressurser. Alvedansene ligger ofte nær gardfar. Det tyder på at lagringssporene tidligere lå i ytterkant av innmark, i utmark eller nær opp til innmark som det utelukkende finnes fossile rester av i dag. Den ukjente faktoren i dette resonnementet er de ikke-synlige gardsanleggene fra forhistorisk tid som rent kildekritisk kan endre eller modifisere en slik slutning. De fleste alvedansene som er be-

vart i dagens landskap, ligger på mindre flater oppå og i skråninger på høydrag. Dette er også en gjennomgående lokalisering for forhistorisk og historisk landbruksbosetning og tunplassering på Jæren. Dermed har alvedansenes lokalisering tilknytning til en ressursutnyttelse i et landskap der det samtidig er mulig å ta i bruk flere økologiske nisjer som tørr- og fuktlynghei. Den vegetasjonshistoriske analysen peker i retning av at de undersøkte alvedansene tilhører et snevrere økologisk miljø med tilknytning til fuktlynghei og myr i utmark. Den flytende bruksretten til ressursene og fordelingen av alvedanser på enkelte gardar antyder det motsatte; en ressursutnyttelse av stort omfang. Det store antall forekomster er begrenset til et fåtall gardar (fig. 40) (jf. 5.6.1.). Dette kan tale for at mengden av alvedanser på gardene har sammenheng med om det var stakk eller hjelm som vanligst i bruk. Vi skal undersøke om det ut fra lagringssporenes form og konstruksjon er mulig å utdype lokaliseringen og omfanget av ressursbruken.

5.6.3. Lagringssporenes form, størrelse og konstruksjon

I denne delen av analysen vil det bli lagt særlig vekt på observasjoner som beskriver anleggenes utseende på markoverflaten på grunnlag av grøfter, voller og midtpartiet i anleggene (fig. 41-42). Det har vært mulig å bestemme form, størrelse og konstruksjon ved 125 anlegg, men opplysningene er ujevnt fordelt med hensyn til informasjon. De overflaterregistrerte anleggene har et midtparti av vekslende form. Det er omkranset av grøfter og voller (fig. 49), men formasjonene i terrenget kan også være uklare og utydelige. På overflaten kan det se ut som om enkelte anlegg har grøft og ingen voll eller omvendt. Anleggene

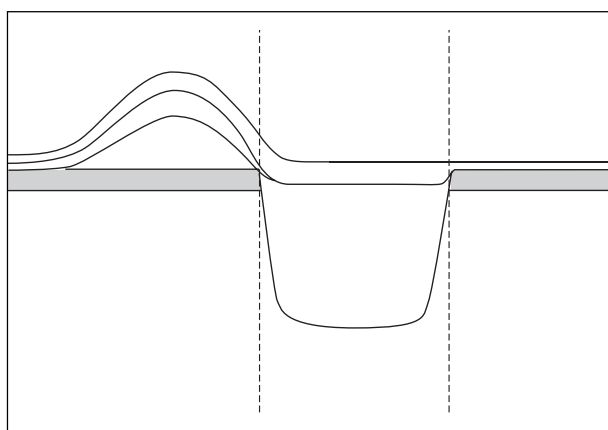

Fig. 41. Skjematisk framstilling av lagfølgen i jordprofil gjennom vollen, grøften og midtpartiet i en alvedans. Den gamle marka før anleggelsen (grått lag) er forseglet under de oppspadde massene i vollen. Den nye marka etter anleggelsen, er i bunnen av grøfta (modifisert etter Prøsch-Danielsen 2001, fig. 6, Lillehammer & Prøsch-Danielsen 2001, fig. 9). Tegning: Lisbeth Prøsch-Danielsen.

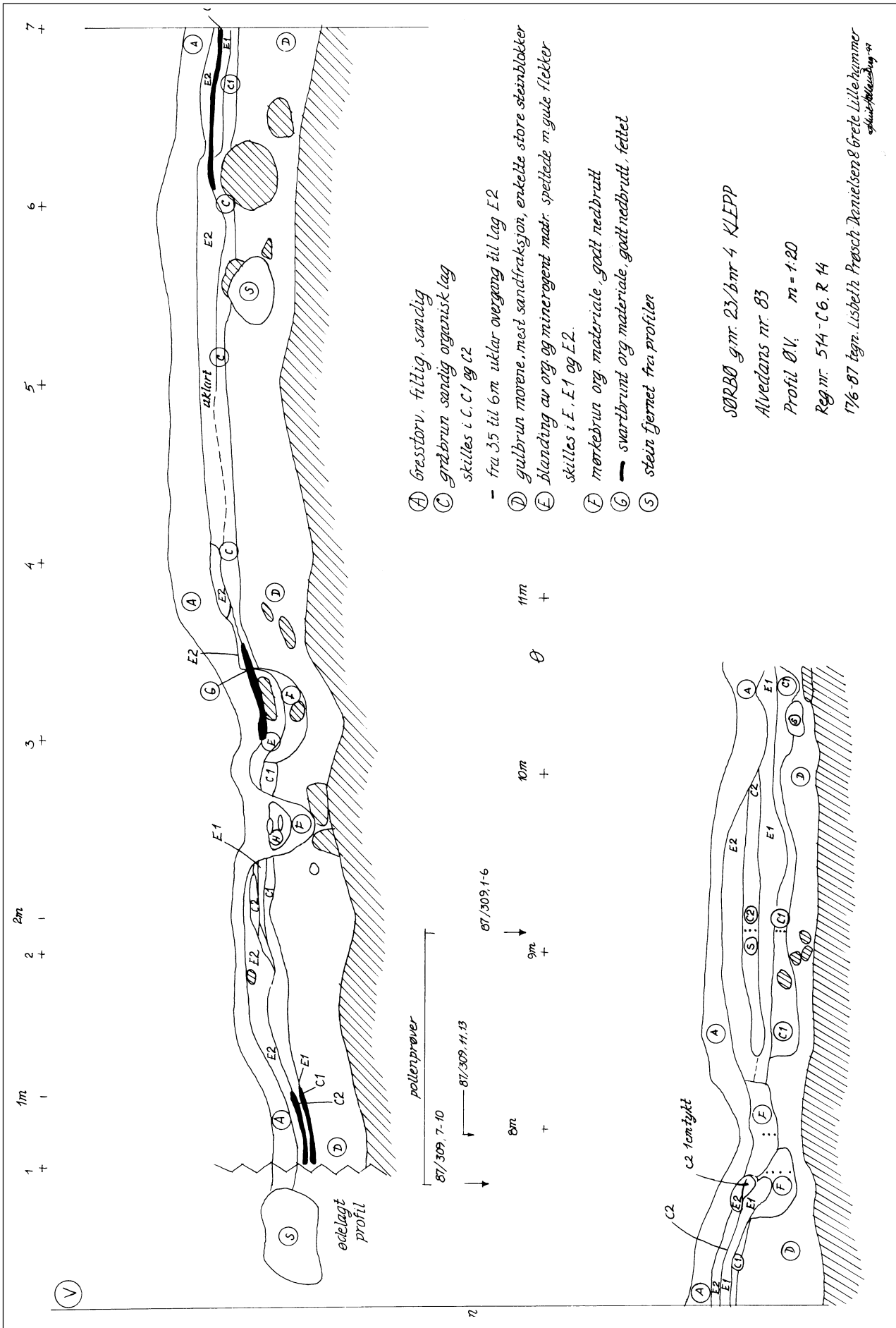
Fig. 42. Foto av et utsnitt i en jordprofil av grøft gjennom en alvedans. Deler av den oppspadde vollen på utsiden av grøfta til venstre. Fra Kvía, Hå kommune, Rogaland. Foto: Lisbeth Prøsch-Danielsen.

kan ligge inntil større og mindre jordfaste stein, og området på utsiden eller innsiden av grøfter og voller kan være ryddet eller ikke ryddet. I noen tilfeller danner store steinblokker i ene enden av anlegget vernet for stakkelageret istedenfor grøften og vollen (fig. 3b). I andre tilfeller kan det se ut som om vollen på innsiden er flatet ut for å danne en oppbygd plattform i midtpartiet av anlegget (fig. 44).

Testundersøkelser viser at det er både bekreftelse og avvik mellom det vi kan observere på overflaten og det som kommer fram ved utgraving. Det som på overflaten knapt kan anes som to grøfter, framkommer som to grøfter ved kontrollgravingen (fig. 43). Grøfter som er grunne på overflaten, kan vise seg å være dype og spadd mer enn én gang (fig. 44). Det er avvik mellom mål som bygger på overflaterregistreringer og målinger av strukturer over og under markoverflate ved kontrollgravingene. Det er særlig avvik i breddemål mellom registrerte grøfter og grøfter som er testundersøkt. Generelt er grøftene smalere etter den opprinnelige tildanningen enn de framtrer på dagens markoverflate. Når kontroll er utført med systematiske måleredskaper som målebånd og tommestokk, viser det seg at overflaterregistreringenes målestokk ofte bygger på omtrentlige "øyemål", "skritt lengder" mv. Det er påpekt at vekstsesong og beiteforhold er av betydning for oppdagelse av alvedanser i terrenget (jf. 5.4.1.). Testundersøkelsene har klarlagt hvordan torvtilvekst og jengroing på stakkestedet medvirker til anleggenes utseende på markoverflaten.

Form

I terrenget framtrer formen på grøfter og voller som runde, ovale, firsidige, hestesko- eller u-formet (jf. fig. 34). I undersøkelsen er over 3/4 (78%) firsidige anlegg, mens anlegg som avviker fra denne formen er klart i mindretall. Anlegg som er runde og firsidige, kan ses som distinkte

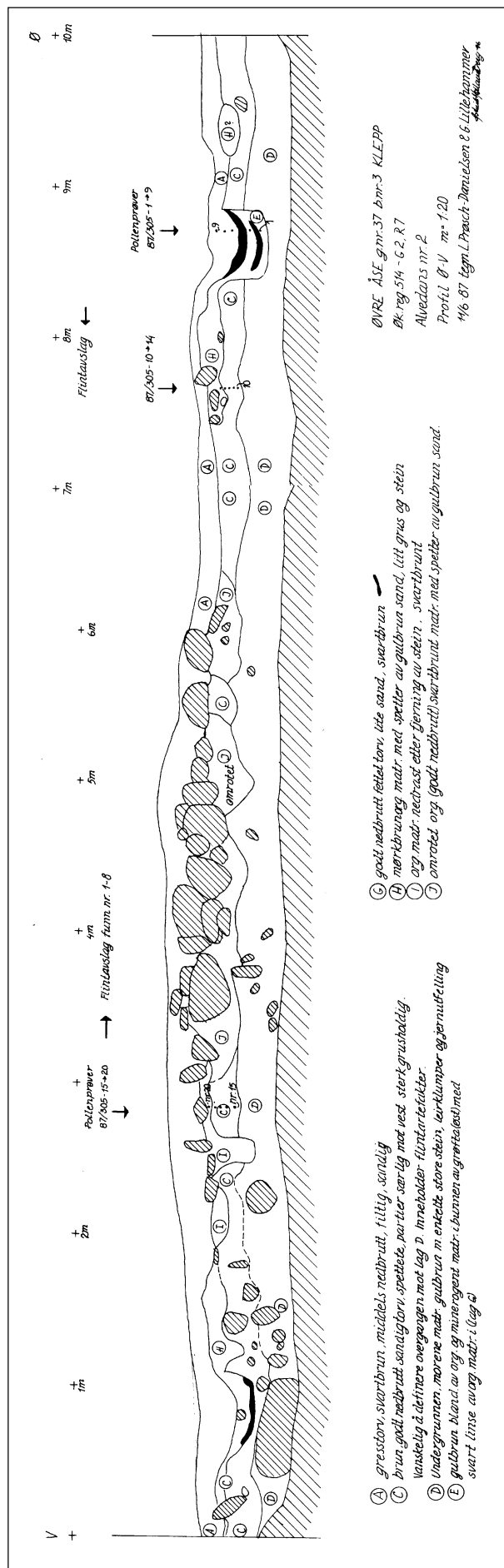
geometriske former på markoverflaten. De firsidige kan ha klart markerte eller avrundete hjørner, mens de ovale anleggene ofte virker mer utflytende i terrenget. En oversikt over forholdet på lengde og bredde mellom firsidige og ovale anlegg viser at de ovale anleggene har en fordeling som samsvarer med de firsidige anleggene (fig. 45). De firsidige anleggene er enten kvadratiske eller rektangulære, og de ovale anleggene likner de firsidige anleggene. Dette kan antyde at ovale anlegg er det samme som firsidige anlegg. Det er usikkert om hestesko- eller u-formete anlegg er spor etter stakk og hjelm, eller om de er spor etter uthus. (jf. 5.5.5.). U-formete anlegg er registrert sammen med både alverdanser og røyser i andre jærkommuner. De har en relasjon til kulturspor i landskapet som er karakteristisk for stakkesteder. På Jæren er slike anlegg arkeologisk undersøkt sammen med anlegg som er firsidige og ovale, og har oppspadde grøfter som er vanlig for alverdanser (fig. 46) (A. Lillehammer, muntlig meddelelse, Lillehammer A. 1997). Observasjonene bekrefter informasjonen fra Suldal om at stakkesteder kunne grøftes slik at veitingen gikk halvveis omkring stakkelageret. Dette utsagnet er foreslått som grunnlag for tolking av u-formete anlegg som de arkeologiske funnene fra Husabø i Stavanger kommune (jf. 5.5.5.).

Størrelse

Størrelsen på anleggene varierer (fig. 47), fra 10,5 til 120m², men flertallet av anleggene dekker et areal mellom 20 og 50m². De runde anleggene følger i hovedtrekk samme fordeling som de firsidige/ovale anleggene. Anlegg som er firsidige/ovale, varierer mellom 2,5x3m - 12x9m, men flertallet har lengder og bredder på 5,5-8m og 6,5-7m. De runde anleggene omfatter også små og store anlegg (diam. 6-11m), og flertallet har en diameter på 8m. Tyngdepunktet i målene for lengde og bredde ligger i overkant av størrelsen på strukturene med stolpe-spør i firkant som er tolket som lagerbygninger og stakklader i Danmark og Sør-Rogaland (fig. 48) (jf. 5.5.5.). Flatemålene for lagerbygninger og stakklader ligger innenfor arealet for alverdanser, og samler seg i den delen av

Fig. 43 (motstående side). Tverrsnitt Ø-V i jordprofil gjennom alvedans. På vestsiden har anlegget vært grøftet i to omganger: En yngre grøft er spadd ved siden av en eldre grøft. De to grøftene er svakt synlig på den moderne markoverflaten. Fra Sørbø, Klepp kommune, Rogaland. Tegning: Grete Lillehammer & Lisbeth Prösch-Danielsen.

Fig. 44. Tverrsnitt Ø-V i jordprofil gjennom alvedans. Steinlagt plattform i midtpartiet og flate voller på utsiden av grøftene i øst og vest. De mørke linsene på tegningen: Forsumpning i grøftene. Grøfta i øst har vært spadd i to omganger. Grøftene har flat bunn, trolig fra bruk av skovel. Fra Åse, Klepp kommune, Rogaland. Tegning: Grete Lillehammer & Lisbeth Prösch-Danielsen.

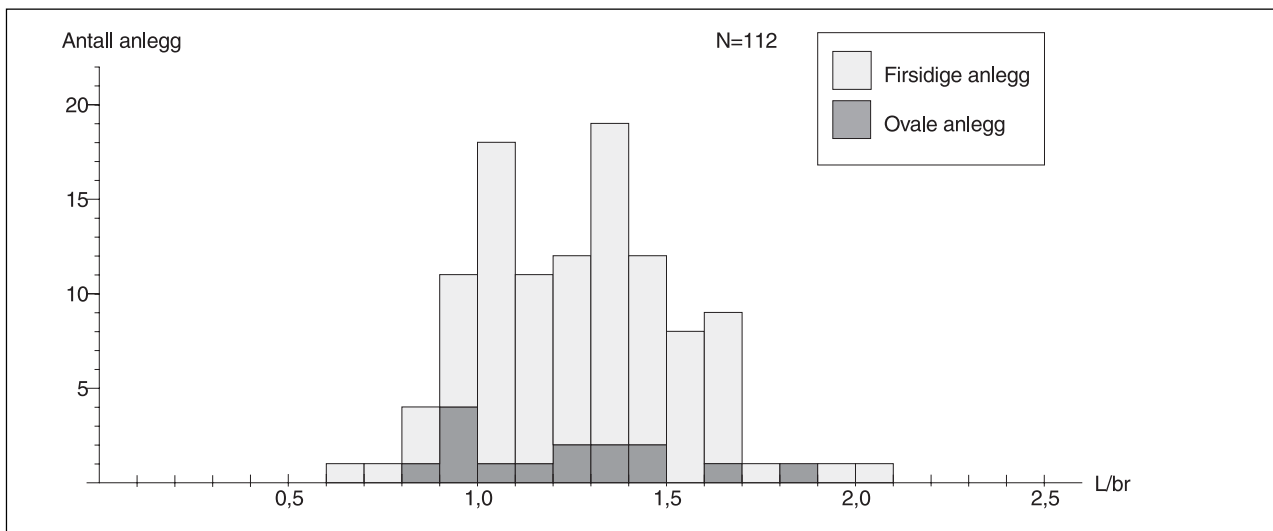

Fig. 45. Fordeling mellom firsidige og ovale alvedanser i forhold til størrelse (lengde/bredde) i Hå kommune, Rogaland. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

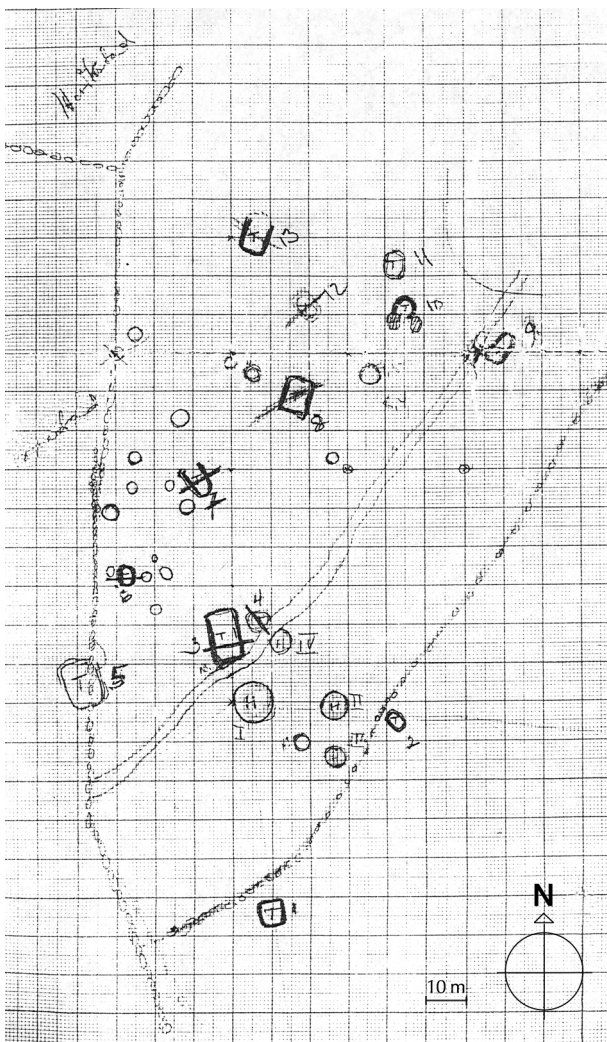

Fig. 46. Kartskisse over deler av fornminnefelt for frigivelse i 1975. Samling av gravhauger (4), rydningsrøyser (30) og høystakktufter/alvedanser (13). Groftene var enten firsidige, ovale eller u-formete. Strekk markert over anlegg: arkeologisk sjaktundersøkelse. Fra Oma, Time kommune, Rogaland. Tegning: Arnevid Lillehammer.

diagrammet med lavest verdier. Det skyldes at flertallet av flatemålene representerer arealet for firestolpete anlegg uten grøfter, mens arealet for anlegg med grøfter dekker tyngdepunktet i fordelingen av alvedanser. Det innebærer at stolpespor i firkant med og uten grøfter omkring som er påvist under markoverflaten, ikke skiller seg i flateinnhold fra de mindre alvedansene som er synlige og registrert på markoverflaten. Det er nærliggende å foreslå at flere av de ikke-synlige sporene kan ha hatt funksjon som lagerbygninger eller hjelmer for ressurser som korn og halm i motsetning til de synlige alvedansene som er undersøkt på Jæren. Dette kan ikke klarlegges nærmere uten flere arkeologiske og vegetasjonshistoriske analyser.

Midtparti

Midtpartiet ved anleggene er enten flatt eller opphøyd som en plattform. Det flate midtpartiet kan være ryddet, nedsunket eller nedtråkket i forhold til omgivelsene. I noen anlegg er det i hvert av hjørnene i midtpartiet synlig små steinsamlinger 0,30-1,5m fra innsiden av vollene. Av folkeminnet fra Ognahøia går det fram at høyhjelmene kunne flyttes hvert fjerde år (jf. 5.5.4.), og at stolpehullene lett kunne finnes igjen hvert tredje år (Hadland & Øyri. 2000:53). I Anniksdalsheia er steinsamlingene forklart som steinskoning for fire stolper (IV97). I ett tilfelle ble avstanden mellom steinsamlingene målt til ca. 2,5m. Det kan forekomme en liten røys i midtpartiet, eller det kan bestå av en eller to steinsatte forhøyninger som er 20-50 cm høye og er hevet som plattformer i forhold til terrenget omkring. I de tilfeller der avgrensingen av forhøyningen er tydelig i terrenget, kan den variere fra 2x2,5m til 3x2,5m og dekke et areal på 5-7,5m². Dette er mål som sammenfaller med firestolpete bygninger som er påvist i tun fra jernalder (fig. 48), men forhøyningene kan også være større. Ved kontrollgraving av et anlegg

Fig. 47. Prosentvis fordeling av hesteko/u-formete, firsidige, ovale, runde og hesteko/u-formete anlegg i forhold til flateinnhold i Hå kommune, Rogaland. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

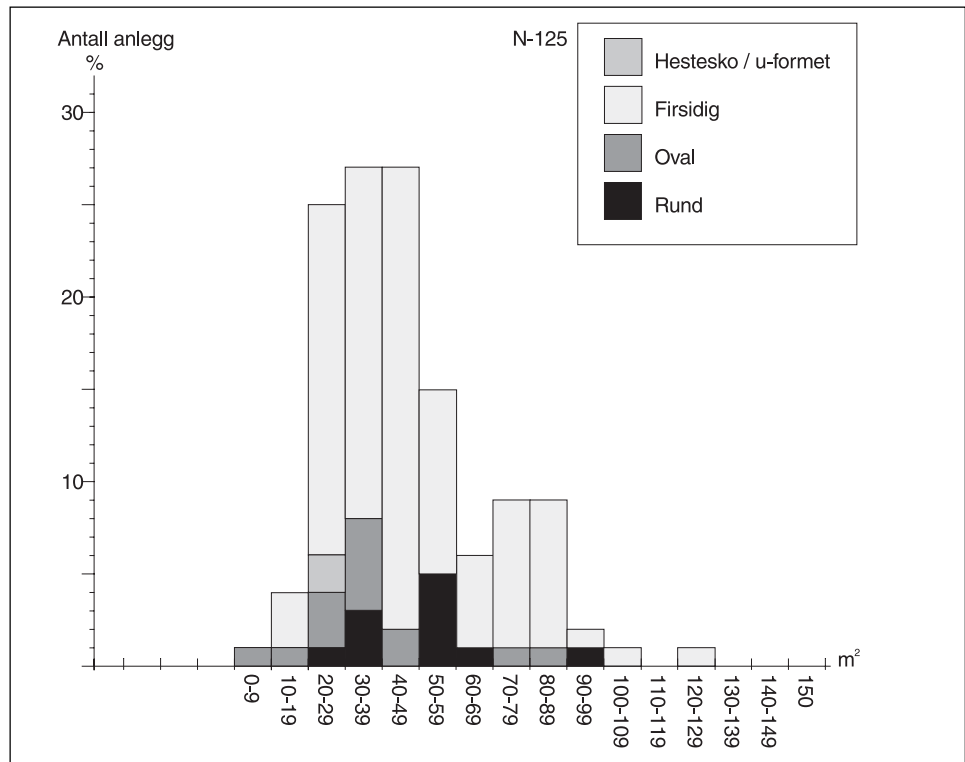
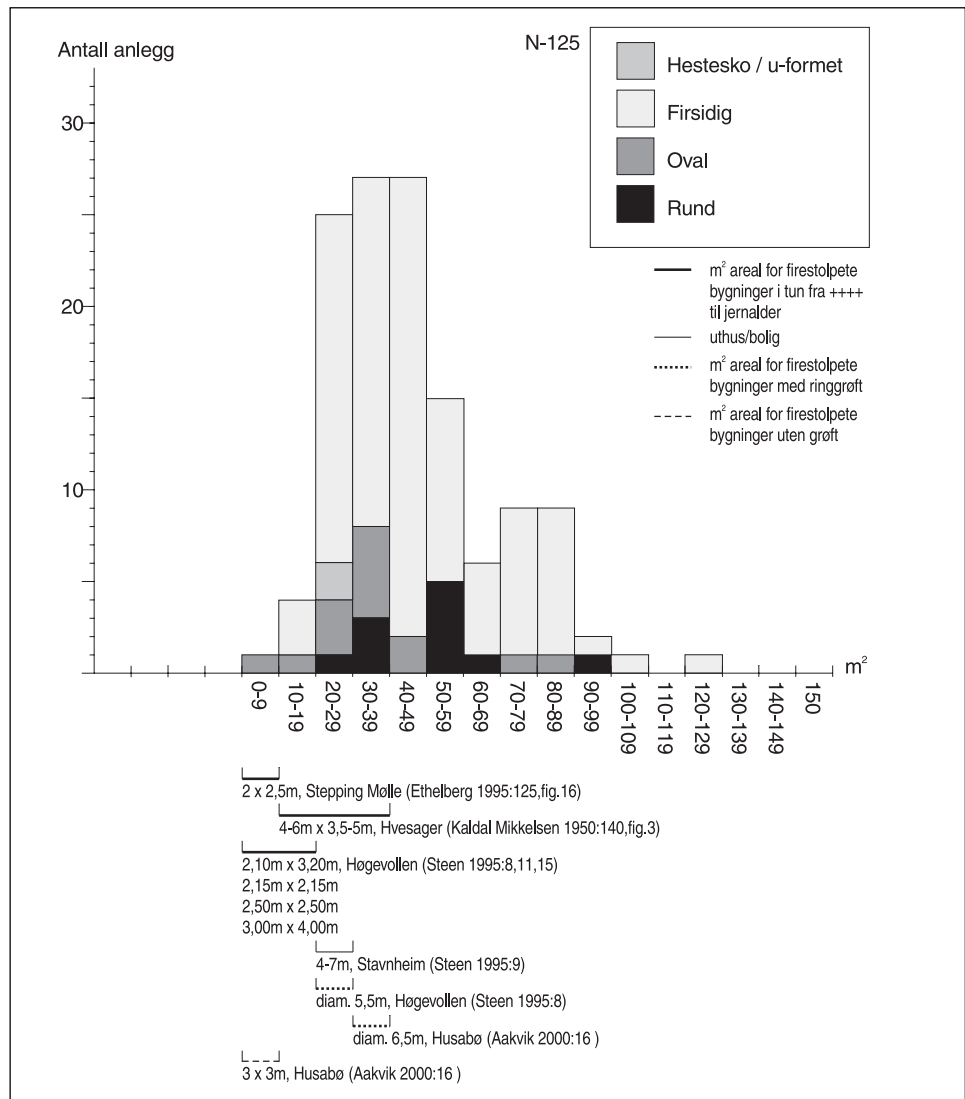

Fig. 48. Fordeling mellom hesteko/u-formete, firsidige, ovale og runde alvedanser i Hå kommune, Rogaland og firestolpete bygningstrukturer med og uten groft i Sør-Rogaland, Norge, og i Danmark i forhold til flateinnhold. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

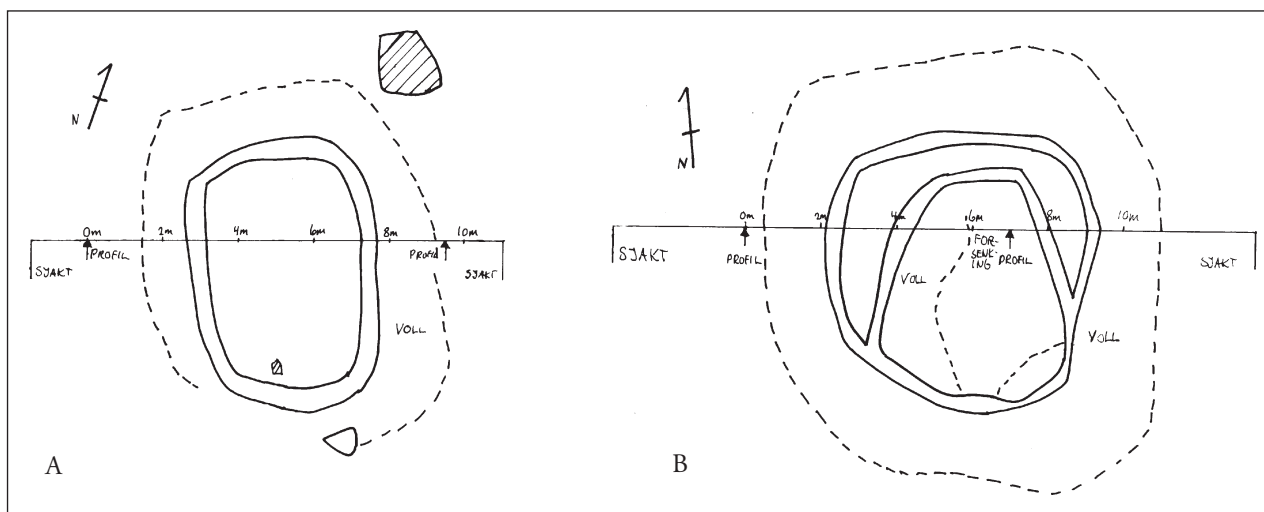

Fig. 49. Plan over firsidig og rundoval alvedans før arkeologisk undersøkelse. Alvedans A med grøft og ytre voll, alvedans B med doble grøfter i den nordlige halvdel, en ytre voll og indre voller i sydlige deler av anlegget. Fra Lode i Hå kommune, Rogaland. Tegning: Arne Johan Nærøy & Lisbeth Prøsch-Danielsen.

viste det seg at på toppen av den opprinnelige markoverflaten var det et lag med stein i en lengde av nærmere 4m i midtpartiet innenfor grøften og vollen. Steinlaget var ikke synlig på markoverflaten. Jorda under steinlaget var omrotet ved at stein var blitt flyttet (fig. 44).

Steinlaget i jordprofilen (j. fig. 44) tyder på at midtpartiet innenfor grøften og vollen er blitt preparert for å lage et underlag for stakken. Den særskilte prepareringen er en bekreftelse på de folkelige overleveringen om ivaretagelsen av stakken fra Jæren og Ryfylke (j. 5.5.4.-5.5.5.). I et anlegg er det påvist en stor flat stein på 1x1m i midtpartiet. I ene enden av et stort firsidig anlegg på 12x7,5m (90m²) ble det observert en liten og lav rund røys som var 1,50m i diameter og 0,30m høy og en firkantet forhøyning på 2x2,5m i den andre enden. I et større firsidig anlegg på 6x8m (48m²) ble det registrert en tverrgående grøft som deler midtpartiet i to deler. Dette kan tyde på at det er en grense for hvor store stakkelagene har vært, slik det er beskrevet av flere på 1800-tallet (j. 5.5.1.). Dersom tolkingen er sannsynlig, kan store anlegg ha hatt mer enn ett stakkelager på lagringsstedet. Dette kan også være en forklaring på tyngdepunktet i fordelingen av arealinnholdet for de firkantete/ovale anleggene der flertallet er 20-50m². Det er mulig at anlegg som er nærmere 50 m² eller mer, og har grøfter på tvers og/eller flere forhøyninger eller ryddete områder i midtpartiet, kan ha gitt plass til flere enn ett stakkelager.

Grøfter

Flertallet av anleggene har enkle grøfter som er synlige i terrenget, men enkelte kan ha doble grøfter i deler av anlegget (fig. 49). Grøftene er spadd slik at det er dannet voller av jord og stein enten på utsiden eller innsiden av grøftekanten, eller de kan være spadd til begge sider (fig. 50). Grøfter og voller kan være uklare, lite eller ikke syn-

lige på markoverflaten, men flertallet har grøfter og/eller voller som er synlige som svake spor i terrenget. På overflaten er grøftene 0,10-1m brede og 0,10-0,50m dype, men flertallet er 0,30-0,50m brede og 0,30m dype. Kontrollgravinger viser at formen på grøftene opprinnelig varierer ved samme anlegg. De kan ha flate, runde eller spisse bunner (fig. 51). Formene kan virke tilfeldig avhengig av jordsmonn og om undergrunnen er grusholdig. Formene kan imidlertid også være en følge av at grøftene ble spadd med spade som hadde rundt blad (fig. 43) eller med en skovel (reke) med flatt blad (fig. 44) (Erixon 1956:82, fig. 15-16). I størrelse er grøftene 0,45-0,60m brede og 0,10-0,35m dype, og er ikke særlig dypere enn det eldre lengdemålet for fot på omtrent 0,30m (A&GKL 1996:417). Bredden på de arkeologisk undersøkte grøftene er mer enn vanlig spadebredde og tilsvarer flere enn ett spadetak (tab. 8). Den største spadedybden tilsvarer omtrent en bladlengde på både forhistoriske spader fra Osebergfunnet og spader som var i bruk i det gamle vestnorske landbruket (Øye 1976:86-90).

Tab. 8. Størrelse (l og br) på grøfter i alvedanser som er arkeologisk undersøkt i forhold til førmoderne spadepåklader (omregnet etter Øye 1976).

Grøfter/Spadetyper	m/bredde	m/lengde=dybde
Alvedans/stakketuft	0,45-0,60	0,10-0,35
Oseberg mv.	0,09-0,22	0,30-0,60
Åkerspade	0,20	0,30
Spadegrev	0,09-0,15	0,19-0,35
Fjøsreke	0,25	0,28

De arkeologiske undersøkelsene viser at grøftene kan være spadd opptil to omganger etter en fase med gjengroing (j. fig. 43, 50), og at anleggene er blitt innsnevret eller

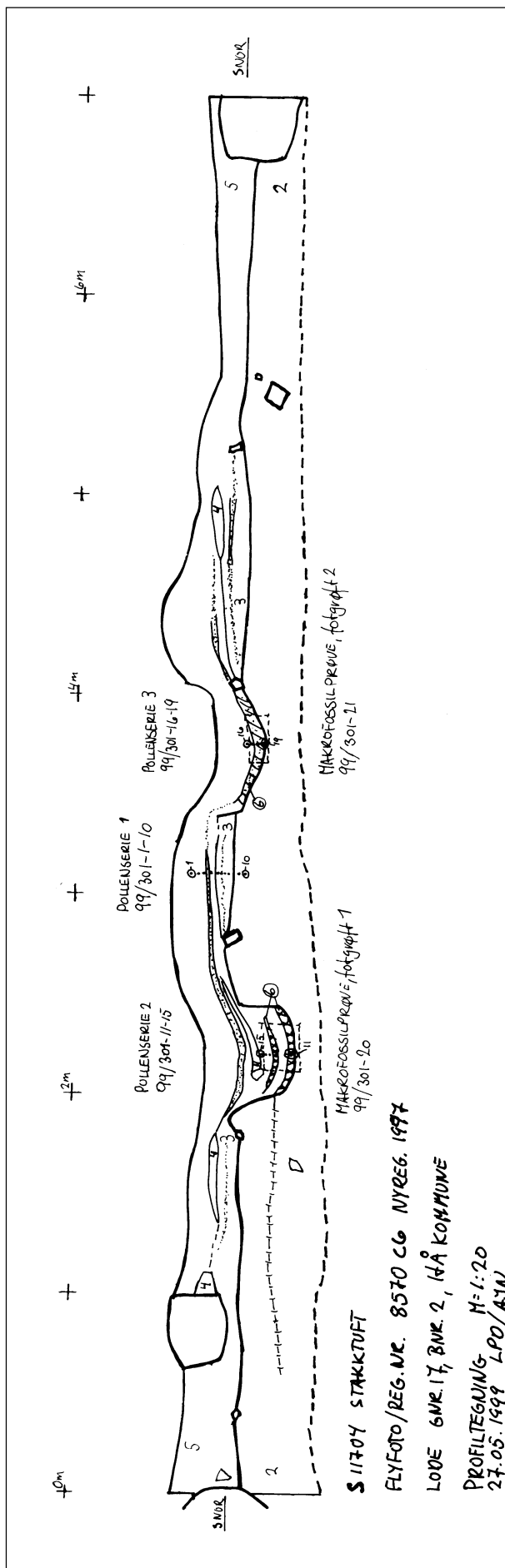
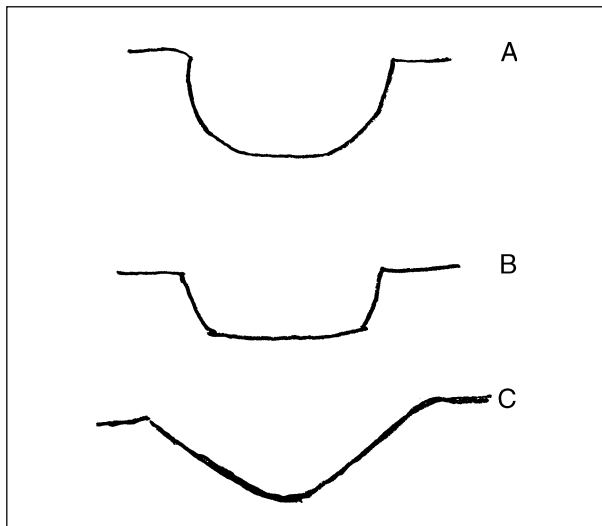

Fig. 50 (til venstre). Tverrsnitt Ø-V i jordprofil gjennom alvedans. Anlegget er med doble grøfter spadd til yttersiden eller innsiden (jf. fig. 49B). De svarte lensene i den ytre grøfta betegner forsumpning i forbindelse med gjengroing av grøftene. Fra Lode i Hå kommune, Rogaland. Tegning: Arne Johan Nørøy & Lisbeth Prøsch-Danielsen.

Fig. 51 (under). Skjematisk framstilling av tverrsnitt (A-C) i grøfter fra alvedanser som er arkeologisk undersøkt på Jæren i Rogaland. A: Rund. B: Flat. C: Spiss.

utvidet for å gi plass til mindre eller større ladninger med høy (jf. fig. 49B). Det tyder på lengere tids bruk av anleggene, og er en bekreftelse på at i et tidsrom hadde stakkesteder også en permanent funksjon i landskapet.

Voller

Vollene er 0,20-2m brede og 0,10-0,90m høye, men flertallet er 1-1,50m brede og 0,20-0,50m høye. Kontrollmålinger ved graving viser at vollene opprinnelig har vært 0,20-1,15m brede og 0,05-0,25m høye, men de kan også flyte ut og gå i ett med midtpartiet innenfor grøftene (jf. fig. 44). Det kan virke som om vollene opprinnelig var mindre iøynefallende eller betydningsfulle enn grøftene og tilretteleggingen av midtpartiet. Forslaget om at vollene er særlig forseggjorte vern omkring stakken (jf. 5.5.3.), synes ikke bekreftet gjennom testundersøkelsene. Det innsamlete materiale er imidlertid begrenset og dokumenterer utelukkende tendenser i forståelsen av anleggenes konstruksjon. Siden grøftene er spadd opp til flere ganger, tyder det på at det er grøftingen som er hovedmålet for tilretteleggingen av stakkestedet.

Oppsummering

Formen på de registrerte grøftene i anleggene er både runde, ovale og firsidige. Når vi tar med anlegg som er lagt inntil store blokkstein, er de også u-formete. Ut fra lengde/bredde-fordelingen på firsidige og ovale anlegg kan

det være nærliggende å foreslå at slike bevarte lagringspor er grøftete stakkesteder for hjelm. Siden det er gjort arkeologiske funn etter stakk i et firsidig anlegg, kan vi imidlertid ikke fastslå på overflaten om runde, ovale eller firsidige anlegg er for stakker eller hjelmer. I det arkeologiske funnmaterialet er det mangel på undersøkelser av konstruksjonsdetaljer ved anleggene. Det har foreløpig vært vanskelig å påvise slike detaljer ved hjelp av metoder som flategraving (jf. 5.5.5.). Testundersøkelsene har ikke hatt som mål å belyse denne problemstillingen, og har ikke lagt vekt på å utdype dette nærmere.

Ved arkeologiske undersøkelser er det ikke påvist spor som er tolket som rester etter hjelmer med firsidige grøfter. De forhistoriske anleggene med stolpespor i firkant har enten runde grøfter eller de er uten grøfter (jf. 5.5.5.). Det kan være nærliggende å foreslå at formen på grøfter i firsidige anlegg som er registrert på grunnlag av synlige spor på markoverflaten, følger omkretsen i firkanten for hjelmstolpene. Ved registreringene er det funnet spor på overflaten som kan være steinskoning for stolper i hjørner i runde, ovale og firsidige anlegg. Siden formen på ovale anlegg likner de firsidige, kan det tyde på at grøftene i slike anlegg følger utkanten av stakken i lageret framfor omkretsen av firkanten for stolpene til et hjelm-tak. Ut fra en slik tolking er det ikke lagringskonstruksjonen som er avgjørende for utformingen av grøften, men måten lageret er stakket på.

Anleggene er både små og store, men flertallet dekker et areal på 20-50m². Særlige trekk som forhøyninger, røys-er, ryddete områder og tverrgrøfter i midtpartiet av de firsidige anleggene antyder at store anlegg over ca. 50m² har gitt plass til flere enn én stakk. De arkeologiske undersøkelsene viser at midtpartiet var ryddet og tilrettelagt som en plattform eller en såle av stein. Anleggene har oppspadde grøfter med voller av jord og stein på inn- eller utsiden, eller det er spadd til begge sider av grøftkanten. Formen på grøftene tyder på at de ble spadd med både spader og skovler. På det dypeste er spadedybden omtrent én fot, og er nær opptil spadelengden for spader i det førmoderne landbruket fra forhistoriske så vel som historiske tidsrom. Grøftene kan være dobbelte og spadd opptil to ganger, og det tyder på lengre tids bruk av stakkestedet. Vollene er lave og kan på innsiden være flatet ut og gå i ett med det tilrettelagte midtpartiet. Det stadfester at det er grøftene som representerer et særlig vern av stakken i lageret i forhold til det som ellers var vanlig ved stakking i førmoderne landbruk (jf. 5.5.4.-5.5.5.). De oppspadde grøftene har drenert undergrunnen for stakken, og har også fungert som et særlig avløp som tok av for dråpefallet fra et hjelm-tak. I folkeminnet er det tradisjon om at bunnen av stakken ble preparert med kvister mv. for sikring av lageret mot råteskader (jf. 5.5.4.). I grøftene i de undersøkte alvedansene er det funnet pollen som har gitt høye verdier av pors (*Myrica gale*) som kan

stamme fra slike kvistlagre (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:48).

På grunnlag av de bevarte lagringssporene har vi hevdet at grøftingen omkring stakkelageret i første rekke er et jærsk fenomen med enkelte forekomster i nord og sør for grensen i regionen (jf. 5.3.). Det skarpe skillet mellom Jæren og distriktene omkring som er påvist i utbredelsen av alvedanser, er delvis stadfestet gjennom folkeminne i den historiske analysen om bruk av stakk og hjelm (jf. 5.5.4.). I analysen av dagens kunnskap er det imidlertid kommet fram opplysninger om at stakkesteder i Ryfylkeheiene delvis ble grøftet (jf. 5.5.5.). Dette vil avggi spor etter u-formete eller hesteskoformete grøfter. Det er usikkert om arkeologiske funn av slike anlegg er spor etter stakk, hjelm eller uthus. Ved arkeologiske undersøkelser er det ikke påvist forskjell på grøftene i u-formete anlegg og alvedanser (A. Lillehammer, muntlig meddelelse). Synlige u-formete anlegg som forekommer sammen med andre alvedanser, kan være spor etter gjengrodde stakkesteder. Ut fra nåværende forskningsstatus er det vanskelig å avvise at slike anlegg ikke kan være spor etter stakking i et førindustrielt landbruk.

5.7. Alvedans - funksjon og alder som sted og ikke-sted

Alvedans er en overnaturlig forklaring på et kulturbetinget fenomen i landskapet (jf. 5.5.1.-5.5.2.). Analysen har klarlagt at den folkelige nevningen alvedans er mer og noe annet enn tjengar (jf. 5.5.3.-5.5.4.). Mens tjengaren hadde opplødd stein rundt foten av stakken, er alvedansen et spor etter grøfting av undergrunnen rundt foten av høy-lageret. Grøften fungerte som drenering av undergrunnen for å sikre lageret og verne det mot råte og ødeleggelse. Sammenhengen mellom utbredelsen av alvedanser og løsmasser på Jæren (fig. 5-6) (jf. 5.3.) tyder på at drenering av undergrunnen på stedet var en nødvendig form for vern. Høyet var enten lagret uten tak for små ladinger eller med hjelm-tak som et ekstra vern for store ladinger. Vi får følgende mønster for lagringsinnretninger som har etterlatt seg spor etter grøfting på stakkestedet:

- Stakk = små lagre med grøft og uten tak
- Hjelm = store lagre med grøft og tak

Kulturforståelsen om lagringsinnretninger for stakking er mer eller mindre forsvunnet fra folkeminnet og er begrenset til eldre folk i Hå. Det er den praktiske lagringsmetoden for avling (stakkingen), og ikke sporet etter lagringsstedet i terrenget (alvedans eller tjengar), som er sterkest og mest levende blant informantene i undersøkelsen. Det mytiske landskapet har overlevd som et litterært fenomen gjennom forfattere som Garborg.

Folkeminnetradisjoner om det hverdagslige landskapet er særlig overlevert lengst sør på Jæren, i heiområder der stakkestedene ikke ble grøftet og etterlot slike spor som lenger nord (jf. 5.5.4.-5.6.3.). Den folkelige kunnskapen om funksjon og alder ved lagringsinnretninger er i liten grad koplet til stakkesteder som er grøftet. Dette har åpnet opp for et kunnskapsgap med plass til glemsel, myteskaping og uklar kulturforståelse (jf. 5.5.2.).

Dagens kunnskap om stakking blant jordforvalterne i Hå overensstemmer med eldre tradisjoner i distriktet. Lagring av korn utomhus gikk først av bruk, mens stakking av høy i stakk og hjelm fortsatte etter den andre verdenskrigen, og i hjelm så sent som ca. 1970 i heiområdene i sør. Kunnskapen om lagringsstedene virker imidlertid svekket i forhold til 1950- og 1960 årene. Den svekkete stedsforståelsen får konsekvenser for problemet med påvisning av stakkesteder i dagens landskap. Oversikten over dagens stedsforståelse kan være beheftet med feilkilder på grunn av den begrensede kretsen av informanter i undersøkelsen (jf. 5.5.5., 6.2.1., 7.3.). Resultatet er også beheftet med faglige problemer som er metodiske i forhold til arkeologiske og vegetasjonshistoriske funn på grunn av de svake sporene som denne form for lagring har avsatt på stakkestedet (jf. 5.5.5.).

Det er vist at lagringsstedet kunne være permanent over kortere og lengere perioder, men at bruken av lagringssinnretning vekslet etter vekstsesongen på stedet (jf. 5.5.4.). Overleveringer av folkeminne i Rogaland bekrefter at stakkstaurer og hjelmpåler kunne settes opp fra sesong til sesong eller flyttes med lengere mellomrom i tid (jf. 5.5.3.-5.5.5.). Det er mulig å tenke seg at stengene var så verdifulle for leiere av slåttemark at de ble oppbevart innomhus utenom sesongen. Lovtekster fra middelalderen viser at den som eide lageret, også eide stanga, og at leieren kunne tape den dersom den ikke ble tatt med ved flytning av bosted (jf. 5.5.4.). Dette tyder på vekslende praksis for lagring ved hjelp av permanente og ikke permanente konstruksjoner, noe som folkeminnet bekrefter (jf. 5.5.4.-5.5.5.).

De folkelige og faglige opplysningene viser at det tidligere er gjort funn av stokker og mørk jord i alvedanser på Jæren (Helliessen 1898, Myhre A. 1967: 49, VI97) (jf. 5.5.1., 5.5.3.). Når lageret ble satt i stakk eller hjelm for den enkelte sesong, er det mulig å tenke seg at stanga eller pålen ble stauert framfor gravd ned i undergrunnen. Dette vil etterlate seg svake spor som kan være vanskelige å oppspore i ettertid. Dersom pålene ble tatt opp og ned av jorda fra en sesong til en annen som på Ognahcia (jf. 5.5.4.), ville dette kunne føre til at hullet for pålen ble utvidet og fordypet på et fast stakkested. Det er tenkelig at hullet ville framtre som mer omrotet enn et "typisk stolpehull" med spor etter et par utskiftninger av stolpene. Tilføring av organisk materiale som først ble lesset oppå og senere fjernet fra marka, kan ha medvirket til at jord-

overflaten ble mindre humufisert enn kulturlag i fjøs og bolighus med jordgolv. Små skiftninger i jordsmonn kan også være særlig krevende å analysere i jordprofiler. Spørsmålet om stakkesteder utenfor tun er anlegg som har stolpehull eller ikke (jf. 5.5.5.), må derfor ses i lys av en rekke feilkilder. Få anlegg er fullstendig undersøkt, og spor etter stolper kan være fjernet på grunn av kvaliteten på undersøkelsesmetoden. Dersom stolpene ikke har vært jordgravde, kan sporene være vanskeligere å påvise enn grøfter og voller på tross av en totalundersøkelse av stakkestedet. Vi skal drøfte om resultater fra arkeologiske bebyggelsesundersøkelser indirekte kan kaste lys over dette. Er alvedans koplet til tolking av spor etter stolpebygninger, eller er fenomenene oppfattet som ulike arkeologiske kulturminnekategorier i landskapet?

Tuft - ulike kulturminnekategorier

I folkeminnet er det skille i kulturforståelsen av lagringssinnretningenes funksjon i forhold til bruken av lagringsstedet. Det folkelige kulturblikket er knyttet til praktisk bruk, og folk skiller mindre mellom tun og ikke tun enn mellom tun, innmark og utmark i ordningen av landskapet på garden (jf. 5.5.3.-5.5.5., 6.4.-6.5.). I dette folkelige landskapet hører nevninger som stae, stakksto, tjelm, tjengar og alvedans hjemme. Det faglige kulturblikket er styrt av vitenskapelige interesser som blant annet kan sette fokus både på tun og bebyggelse (jf. 5.5.5.) og på lagringsspor utenfor bebyggelsen (jf. 4.7.). Dette kulturblikket ordner landskapet på en annen måte i forhold til vitenskapelig kunnskapsstatus og arkeologiske kildekategorier til enhver tid. På grunn av faren for feilkilder i et spredt kildemateriale og mangel på arkeologiske undersøkelser, vil retningen for fokus være preget av forskernes vitenskapelige idealer etter å gjøre nye oppdagelser og funn (jf. 3.4.).

Det vitenskapelige kulturblikket er også ledet av forvaltningsmessige hensyn i forhold til kulturminneloven (jf. 4.6.-4.7.), og tradisjonell søkemetodikk har vært rettet mot synlige spor etter "tufter" som kildekategori. I slike sammenhenger er "hustufter" betegnet som synlige overflatespor etter hus, vanligvis veggvoller (Løken et al. 1996:9), og ikke stolpespor under markoverflaten. Med andre ord er en tuft et estetisk-visuelt begrep. Analysen har vist at i utgangspunktet kan veggvoller fra hus tas til inntekt for eller forveksles med voller etter stakketufter (tab. 6) (jf. 5.5.1., 5.5.5.). I kulturminneforvaltningen er tuft et felles grunnbegrep for sammensetning av flere arkeologiske kulturminnekategorier. Begrepet viser også til en grunnbetydning som forener eller skiller arkeologiske kulturminner fra hverandre som hustuft og stakketuft. Dermed er tuft en problematisk kildekategori av varierende betydning. Hva er en tuft?

En tuft kan vi definere som en plass eller en tomt med spor etter gammel bosetning (Landrø & Wangsteen

1986:622). I folkeminnet er tuft forbundet med de underjordiske i hauger eller med overnaturlige vesener som har tilhold ved hus (Landrø & Wangesteen 1986). Ut fra slike definisjoner er betydningen av tuft tvetydig. Begrepet inneholder henvisninger til både naturlig og overnaturlig stedsforståelse av gammel bosetning med hus og hauger. Slike språklige forutsetninger kan vi overføre til vitenskapelige kildekategorier som hustuffer og gravhauger. Den naturlige betydningen går fram av bebyggelsesarkeologien der interessen for tufter i første rekke har vært rettet mot spor etter hus på jordbruksboplasser (Løken et al. 1996). Oppdagelsen, identifisering og klassifiseringen av jordgravde stolper etter hus har vesentlig betydning for tolkninger av huskonstruksjoner, og er uttrykk for rasjonelle, hverdagslige og jordnære holdninger til sporene i landskapet (jf. 5.5.5.).

Den overnaturlige betydningen av tuft viser til en stedsforståelse som bygger på folkelige opphavsmyster slik det går fram av koplingen mellom alvemyte og alvedans (jf. 5.5.2.). I det faglige kulturblikket er det nedfelt en utvidet kulturforståelse som kopler den naturlige betydningen av tuft til overnaturlige vesener. Det skjer ved at stakketuft/høystakketuft også er synonym for alvedans i de arkeologiske ØK-registreringene. I landskapsforståelsen av synlige spor på markoverflaten foreligger det derfor indirekte en idémessig kopling mellom en mytisk og en hverdagslig tradisjon i arkeologien. Kunnskapen ble imidlertid ikke direkte overført til bebyggelsesarkeologiens søk og utgraving av stolpespor etter hustuffer der stedsforståelsen er koplet til boplass og tun i forhold til lokalisering av innmark og utmark. Dette førte til at alvedans og stolpebygninger ble skilt som arkeologiske kulturminnekategorier. Hva skyldes dette, og er det tilfeldig?

I Norge er forholdet mellom landskapsendringer, det bebygde landskapet og utmark blitt mer påaktet i arkeologisk forskning i løpet av 1990-tallet enn tidligere (Juhl 2002, Austad, Øye et al. 2001, Helliksen 1997, Jerpåsen 1996, Holm 1995, Pedersen 1989). På grunn av bruk av tradisjonelle undersøkelsesmetoder har den arkeologiske innsatsen i marginale områder vært konsentrert om bevarte hustuffer (Løken et al. 1996:11), og i første rekke om tidsrom som jernalder og middelalder (Skrede 2002:10). Denne forskningen er særlig knyttet til skog- og fjellområder og i mindre grad til ytterkysten (Skrede 2002:11-14, Myhre B. 2000:44), og gjelder ressursbruk som jakt, fangst og fiske, jernvinne, beitebruk og stølsdrift. I første rekke har det vært innmark eller utmark, og de enkelte elementene hver for seg, som har vært av interesse, framfor samspillet mellom de enkelte komponentene i gardsdriften sett i et langtidsperspektiv (Skrede 2002:15-16, Andersson et al. 1998). Særskilt gjelder det forståelsen av de dynamiske natur- og kulturprosessene som skaper kulturlandskap for garden som biologisk og økologisk system (Austad, Øye et al. 2001), og den histo-

riske utviklingen for det totale territoriet som er kalt gard i forhold boplass i det tidlige landbruket (Myhre B. 2002).

Det foregår en diskusjon om den historiske tilbakeføringen av garden i tid, og om det er grunnlag for å hevde at de enkelte gardene på Sørvestlandet kan føre historien tilbake til bronsealder (Stylegard 2001:98). Nevningen gard betegner fysiske, økonomiske og rettslige aspekter ved oppdelingen av landskapet (jf. 6.3.2.). I den arkeologiske forskningen er det knyttet sosial, økonomisk (Lillehammer, A. 1979, 1974) så vel som politisk (Myhre B. 2002, 2000) organisasjon til begrepet. Det synes klart at dagens jærgard er resultat av historiske endringer i landskapet i forhistorisk tid. Det er foreslått at garden oppstod i eldre jernalder ved at innmarka ble gjerdet inn i romertid (ca. 200 e. Kr.). Dette er på et tidspunkt da bosetningsstrukturen nærmer seg og minner om den historiske kjente førmoderne garden. Tidligere enn dette bør vi kalle bosetningen for en jordbruksboplass (Myhre B. 2002:101-108, 2000:34, Holm 1999, Pedersen 1999, Løken 1998b). Et annet forslag er at den nye bebyggelsen som vokste fram allerede i yngste steinalder, kan kalles en gard. En slik bebyggelse bestod av et fast åkerbruk med større lagringsbehov, og der husholdene samlet aktivitetene på et sted (Stylegard 2001:93).

I Rogaland har det fra 1965-1966 og framover til i dag foregått en kontinuerlig sikring av kunnskap om lagringsspor på grunnlag av systematisk registrering av alvedanser/stakketuffer. Fra 1970-årene har det funnet sted systematiske tverrfaglige undersøkelser av slike spor (jf. 5.5.5.). Mangel på aktivisering av innsamlet data til forskning har i liten grad bidratt til å bekrefte, avkrefte eller utdype den eldre kunnskapen som særlig ble samlet inn og bearbeidet i 1950- og 1960-årene (jf. 5.5.2.-5.5.4.). Dette har ført til et faglig generasjonsskifte, og at kunnskap om sporene etter bruken av hjelm og stakk ble svekket fra 1970-årene. Begrepsbruken for stakketuft og høystakketuft tyder på en forenkling i kulturforståelsen om lagring av grasvekster og en reduksjon i kunnskapen om den hverdagslige tradisjonen i det førindustrielle jærlandbruket (jf. 5.5.3.-5.5.5.).

Den faglige interessen for lagringsspor ble revitalisert gjennom anvendelsen av store maskinelle flateavdekkende utgravninger av jordbruksboplasser i 1980- og 1990-årene (Løken et al. 1996:8-10). Disse bebyggelsesundersøkelsene er både preget av en naturlig innstilling til det praktiske hverdagslivets fysiske omgivelser i forhold til naturmiljø, og er rettet mot funksjon og alder ved fortidens huskonstruksjoner og byggeskikk i forhold til sosial organisasjon og kosmologi. Det handler om tolking av spor etter husbygging og om hustypologi på grunnlag av idéer om hus og huslige idealer som er blitt totaliserende i forskningen (Melheim 2003). Resultatene er i liten utstrekning overført til landskap som er marginale i forhold til landsby og tun i den forhistoriske bebyggelsen. Retnin-

gen i den faglige kunnskapsproduksjonen om lagrings-
spor i forhistoriske tun er farget av vektlegging av den
generelle kunnskapsutviklingen i fagmiljøet, og består ikke
av tilfeldig sammenrasket kunnskap. Den bygger lite på
tilføring av kunnskap om folkelig stedsforståelse som over-
skrider en naturlig innstilling til omgivelsene, og er pre-
get av at arkeologisk forskning i liten grad har undersøkt
kunnskapsstrukturer i folks forståelse av de etterlatte
kultursporene etter fortiden i dagens landskap. Dette har
ført til en opprettholdelse av skiller framfor sammenhen-
ger mellom arkeologiske kulturminnekategorier og viten-
skapelig kulturforståelse.

Koplingen mellom alvedans og stakkested

Det mytiske fenomenet kalt alvedans er et kulturminne
som har rot i hverdagslige aktiviteter i det førmoderne
landbruket (jf. 5.5.-5.6.). Den historiske analysen viser at
alvedans er navnet på grøftete stakkesteder som gikk av
bruk. På stakkestedene ble det vinterstid oppbevart dyre-
fôr utomhus i stakk eller hjelm. Alvedans er ikke en
lagringsinnretning, men er en mytisk nevning som har
oppstått som følge av utformingen av stakkestedet i ter-
renget. Lokaliseringen viser at aktivitetene var knyttet til
utstrakt sanking av ressurser både i inn- og utmark. Dette
er bekreftet gjennom Stokka og andres vektlegging av den
utstrakte slåtten (jf. 5.5.3.)⁶⁴. Testundersøkelsene viser at
det foretrukne stedet for oppbevaring var fortrinnsvis
høydedrag der det var mest tørrlendt og vindfullt (jf.
5.6.1). I tillegg ble de jærske stakkestedene ofte grøftet
for å sikre avlingen i vinterhalvåret. Dette trenger en nær-
mere forklaring i forhold til den folkelige nevningen al-
vedans.

Undersøkelsen av stedsnavnene viser at de går tilbake
til en stedsforståelse da stakkestedene var i bruk (jf. 5.5.2.-
5.5.4.). Alvedans er en vridning i stedsforståelsen etter at
kunnskapen om bruken av stedet gikk tapt og ble for-
dreid i folkeminnet. I koplingen mellom alvemyte og
stakkested foreligger det likevel en kjerne av "sannhet" i
forhold til forståelsen av den naturlige orden i landska-
pet. De vegetasjonshistoriske analysene viser at pollen-
innholdet i lagrene i de undersøkte alvedansene overvei-
ende er planter knyttet til fukthei og myr mellom høyde-
dragene (jf. 5.6.2.). På grunnlag av dette resultatet kan vi
slutte at avlingene i alvedanser som er arkeologisk og
vegetasjonshistorisk undersøkt på Jæren, har inneholdt
høy som fortrinnsvis ble sanket inn fra myrdragene. De
undersøkte alvedansene er utmarksminner etter utslått fra
fukthei og myr. Den meteorologiske forklaringen på at
alvedans er tåkesøyler som danser bortover myrene (jf.
5.5.2.), får en utvidet betydning. Resultatet samsvarer med
informasjon som er samlet inn til den historiske analysen
(jf. 5.5.3.-5.5.5.). Det er mulig å kople de grøftete stakke-
stedene direkte til den mytiske tradisjonen om alvenes
dans, fordi i følge folketroen holdt alvefolket til i våtlendte

områder som myr (jf. 5.5.2.). I folkeminnet er imidlertid
den folkelige forklaringen en annen og dreier seg om over-
naturlige krefter i en fortelling om drakampen mellom
natur og kultur (jf. 5.5.2.).

Koplingen mellom myrslått som opprinnelig var lag-
ret på stakkestedet og alvenes dans viser til en utstrakt
bruk av utmarksarealer i det førmoderne landbruket. Høy
er en ressurs som forekommer overalt der det vokser gras
(jf. note 64). Selv om ressursen kunne høstes inn der den
var tilgjengelig, betyr analyseresultatet nødvendigvis ikke
at alle bevarte og grøftete stakkesteder på Jæren ble brukt
til lagring av myrslått. Den folkelige slåttradisjonen og
de folkelige nevningene på høyet fra eng og utslåtter er
videre i betydning enn det som de vegetasjonshistoriske
resultatene av testundersøkelsene viser (jf. note 64). Dette
bekrefter at det ble høstet inn høy fra mer enn myrområ-
dene. Det er overveiende sannsynlig at grøftete stakkesteder
som ligger nær ved eller på grensen til myrområder, har
vært brukt til lagring av utslått fra myrene. Denne type
vegetasjon utgjorde en stor bestandel av høyavlingen og
var av stor betydning i det førmoderne landbruket. Myr-
vegetasjon ble tidligere nyttet i grasproduksjon, og myr-
arealene i Norge ble i 1920-årene beregnet til ca. 30 000
km² (Skogen 1999:153). De beste slåttemyrene kunne
ha en produksjon på 250g/m² mot en produksjon som
vanligvis varierte mellom 10-20 og 50 g/m², og den kunne
høstes hvert eller annet hvert år. Utbredelsen av fukthei
på Jæren (jf. 5.3.) viser at det var rikelig tilgang på natur-
ressursen før moderniseringen av landbruket på 1800-
og 1900-tallet. Stedsnavn som Hjelmmamya stadfester den
førmoderne praksisen med høsting av myrvegetasjon (fig.
24) (jf. 5.5.4.). Slike stedsnavn har direkte sammenheng
med den hverdagslige funksjonen som myra hadde som
ressurs på garden. Sammensetningen med hjelm i steds-
navnet viser at myra var slåttemark, og at høy ble lagret
ved dette stedet. I denne hverdagslige tradisjonen hørte
også det steinlagte stakkestedet - tjengaren - hjemme.

Analysen har fått fram at det på Jæren er flere folke-
lige tradisjoner om stakking og stakkesteder som er i ferd
med å forsvinne. Tjelmen og tjengaren hører til i en tra-
disjon som har sammenheng med en naturlig innstilling
til et hverdagslig landskap. Den mytiske tradisjonen om
alvedans er en del av et mytisk landskap, og er et uttrykk
for folks overnaturlige innstillinger til omgivelsene, til alve-
tro og magiske skremselforestillinger om alveskot (sau-
sjuke) (jf. 5.5.2.). Den mytiske folketradisjonen var le-
vende på 1800-tallet og ble oppfanget av eksempelvis
Gabriel Gustafson som kartla seks alvedanser på Kvass-
heimgravfeltet, Kvassheim i Hå, i 1890-årene (fig. 52)
(Lillehammer G. 1996a[1985], fig. 8) (jf. 5.5.1.). Grav-
feltet som ligger i et utmarksområde i strandsonen på
garden, omfatter graver som er datert til jernalder (fra
århundrene før vår tidsregnings begynnelse og til inn i
vikingtid). Det er påvist et lag med sandflukt over en alve-

dans i kanten av en gravhaug som er datert til yngre romertid (350–400 e. Kr.) (fig. 53) (Lillehammer G. 1996a[1985], fig. 9, Lillehammer G. 1975). På dette grunnlaget er det mulig å foreslå at de grøftete stakkestedene på gravfeltet har en maksimumsdatering til tidligst folkevandringstid (400–560/570 e. Kr.). Siden strandområdet var i bruk som gravfelt i førkristen tid (før 1030 e. Kr.), er det imidlertid overveiende sannsynlig at lagringsstedene er fra et tidsrom etter at området gikk av bruk som førkristen gravplass (fra middelalder eller senere tidsrom).

Koplingen i landskapet mellom alvedans og forhistorisk gravfelt gir en retning for forståelsen og dateringen av alvedansmyten på Jæren. Denne koplingen i lokalisering åpner opp for å foreslå at det kan være sammenheng mellom den folkelige nevningen alvedans, begravellesplasser, førkristen forfedredyrking og dødetro (jf. 5.5.2. note 17). Den folkelige forestillingen om alvedans bygger på en opphavsmyte der alvene er onde vesener. Alve-myten har funksjon som historisk fortelling og knytter stedene til hendelser som går langt tilbake i tid. Når den opphavlige meningen om både gravfelt og stakkesteder ble svekket eller gikk tapt, gjorde folk sporene forståelige ved å vise til det overnaturlige og forklarte at de stammet fra alvene. Siden alve-myten framstiller alvene som onde vesener, taler det for at produksjonen av alvedansmyten skjedde etter at gravfeltet gikk av bruk og tidligst etter kristningen av Jæren (mest sannsynlig fra 1000-tallet e. Kr. eller senere).

Analysen har klarlagt at opphavsmysten med enkelte unntak er forsvunnet fra det jærske folkeminnet i dag. I enkelte tilfeller er alvedans gitt rasjonelle forklaringer som knytter fenomenet til hverdagslandskapets arbeidsplasser i landbruket⁶⁵. Dette antyder at nevningen alvedans ikke bare er festet til steder i utmarka, men at forståelsen av det mytiske og det hverdagslige landskapet krysser hverandre. Slike forklaringer kan være resultat av omstrukturering og etablering av nyere forestillinger som søker å vende tilbake til en autentisk kulturforståelse av stedene med rot i det praktiske hverdagslivet (jf. Stokka og A. Myhre) (jf. 5.5.4.). Folk har hatt en mengde ulike forklaringer på fenomenet i tillegg til de som bygde på folketro (jf. tab. 6) (jf. 5.5.2.). I følge betydningsteorien til Levinas viser dette hvordan den opprinnelige intensjonen har gått tapt, og at betydningen av verket ”stakkested” har tatt andre retninger i tråd med folkelig og faglig kulturforståelse av landskapssporene (jf. 3.6.).

Det er grunnlag for å foreslå at det har foregått en folkelig transformering i forståelsen av et naturlig og hverdagslig stakkested til en overnaturlig og mytisk alvedans. Det som en gang hadde en forståelig funksjon som stakkested, gikk over til å bli uforståelige spor på markoverflaten og forklart ut fra en stedlig opphavsmyte basert på alvetro. På grunn av skremselsforestillinger ga dette stedet et

særlig vern og beskyttelse i forhold til det menneskelige som endringsfaktor fram til moderniseringen av landskapet på 1800-tallet (jf. 5.2., 5.5.3.). Opphøret av den hverdagslige tradisjonen viser at stakking og lagringsinnretninger gikk av bruk som følge av teknologiske endringer. Resultatet av analysen tyder på at transformeringen i kulturforståelsen bør gis et maksimum tidspenn fra forhistorisk tid til begynnelsen av 1800-tallet da den mytiske nevningen allerede var i bruk. Transformeringen fra det hverdagslige til det mytiske kan ha skjedd på flere tidspunkt, og vil være avhengig av alder på og kontinuitet ved den hverdagslige tradisjonen.

Når oppstod og opphørte den hverdagslige tradisjonen?

Utmarka utgjorde en tredjedel på garden i det gamle landbruket på Jæren (Aanestad 1918:4). Analysen viser at stakking fortsatte som lagringsmetode på 1900-tallet (jf. 5.5.4.). Med unntak av korn- og høyhjelmene i tunet er det nærliggende å foreslå at lagringsmetoden først gikk av bruk på arealer som var nær tunet. Bruken fortsatte deretter på utmarksarealer som lå fjernere fra tunet, så lenge gardene trengte høyslåtten til å fø buskaper (Aanestad 1918:3). I forbindelse med registrering av kulturlandskap i Bjerkreim kommune er det foreslått at stakketufter hører til spadens landskap og er typiske kulturelementer fra teigblandingen og håndredskapenes tid fra ca. 1750 til 1860. Til utmarksbruket hørte utslåtter med løer og stakker. Det vokste mindre skog, og marka var nesten trebar og bestod av gras- og lyngheier. De fleste av de kulturhistoriske elementene har eldre tradisjoner, og avspeiler redskapsbruk, driftsformer og eiendomsforhold før de store utskiftingene på 1800-tallet (Christensen 1985:188–191, 1981:12–16). Dette forslaget bør være gjenstand for drøfting.

Lagringssteder som hjelm utomhus er kjent fra skriftlige middelalderkilder, og gjør det mulig å føre bruken tilbake til 1000-tallet i Rogaland (jf. 5.5.4.). Ved arkeologiske undersøkelser er det påvist spor under markoverflaten som er foreslått å være fra stakk eller hjelm i og utenfor historiske så vel som forhistoriske tun (jf. 5.5.5.). Bruken av stakk og hjelm er foreslått datert til eldre jernalder på grunnlag av land-navngarder. Dersom tolkingen av resultater fra bebyggelsesarkeologiske funn er sannsynlig, kan bruken av hjelm i tun føres tilbake til eldre bronsealder (periode I-II, kalibrert 1430–1120BC) (Løken 1998a:114). Det er vanskelig å gi en sikker datering av lagringssteder som er grøftet på grunn av kildekritiske problemer og mangel på funn fra grøftete stakketufter. I følge Helliensens undersøkelser skar et anlegg inn i en gravhaug som ga funn fra jernalder med tyngdepunkt i vikingtiden (jf. 5.5.1.). Testundersøkelsene på Kvasheim tyder på at de grøftete stakkestedene der er yngre enn gravfeltet. Dette peker som nevnt i retning av en datering av grøftete stakkesteder til middelalder (etter 1030 e. Kr.)

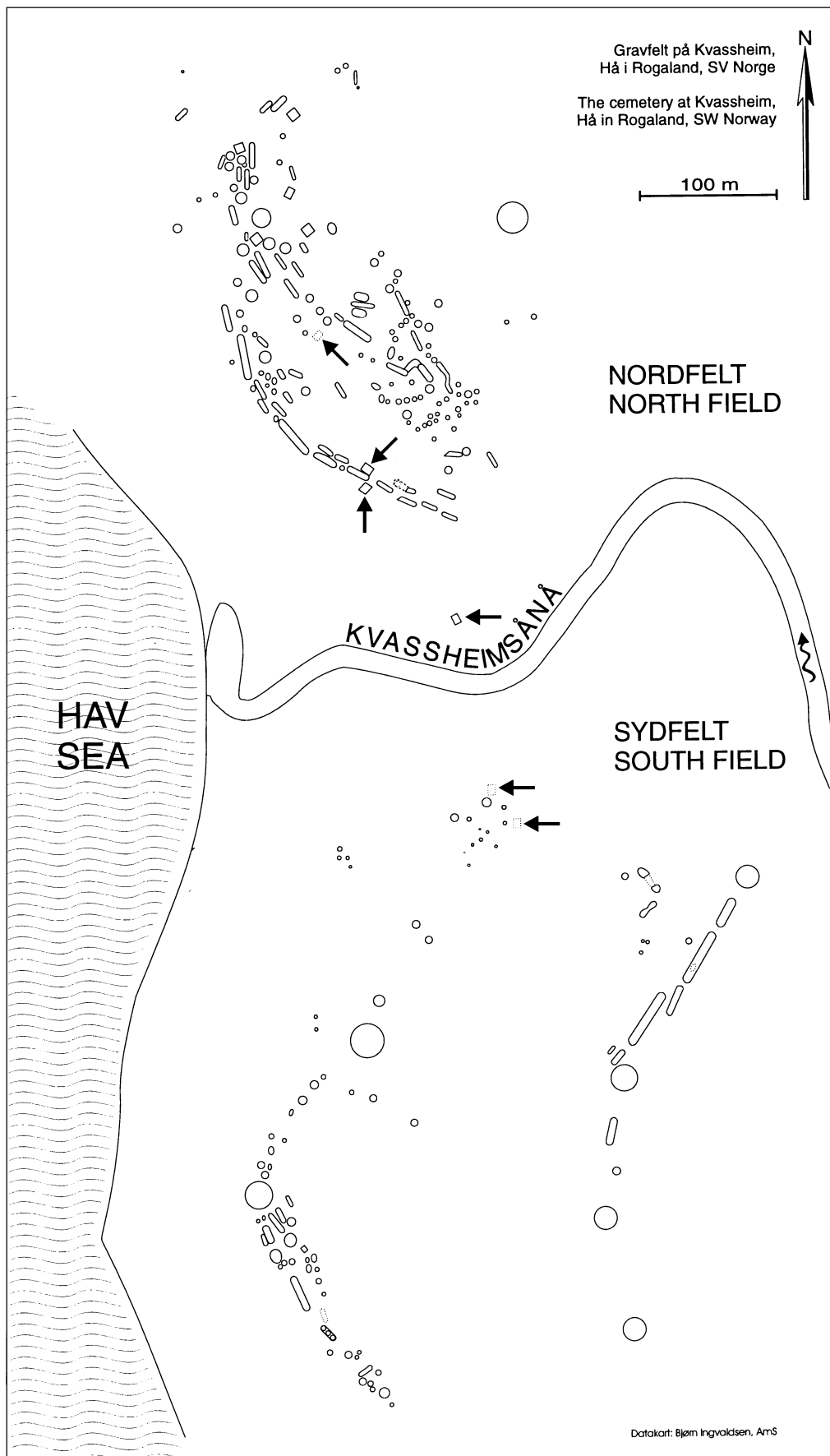

Fig. 52. Gravfelt med alvedanser. Lokalisering av alvedanser markert med pil. Fra Kvasheim, Hå kommune, Rogaland (etter Lillehammer G. 1996[1985], fig. 8). Grafikk: Tove Solheim Andersen modifisert etter Bjørn Ingvaldsen.

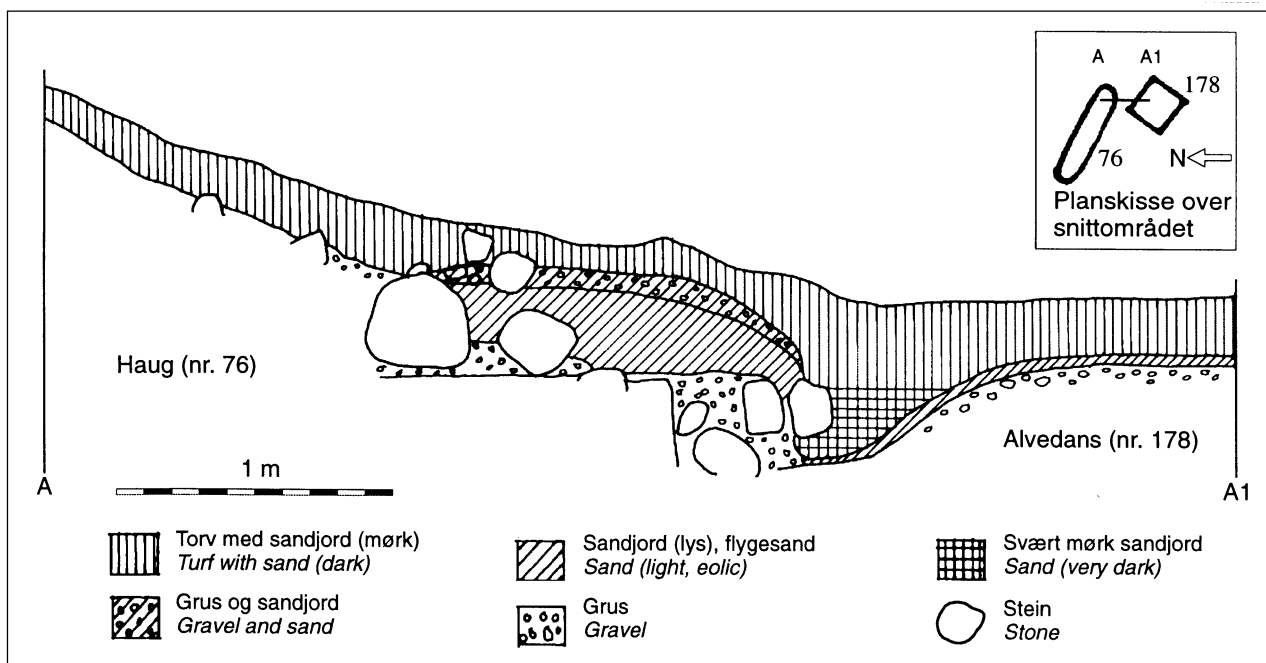

Fig. 53. Tverrsnitt i jordprofil N-S fra ytterkant av gravhaug (76) og til ytterkant av alvedans (178) på nordlige gravfelt, Kvasheim, Hå kommune i Rogaland (etter Lillehammer G. 1996[1985], fig. 9). Tegning: Arnvid Lillehammer. Grafikk: Bjørn Ingvaldsen.

eller senere. Slike aldersangivelser bygger på relative slutninger om alder. Mer presise forslag om alder i forhold til funksjon må underbygges nærmere ved hjelp av 14-C dateringer av kull og av vegetasjonshistoriske analyser i og utenfor forhistoriske tunområder.

Ovenfor er det reist spørsmål om en alvedans i skiftesgjerdet mellom Kvia og Aua-Motland i Hå kommune er yngre enn en innhegning som kan være fra middelalder (1030-1537 e. Kr.) (jf. 5.6.2.). Testundersøkelsen av alvedansen viste at den var spadd ned i og lå over et åkerlag fra folkevandringstid (kalibrert 14-C 410-550AD) (Prøsch-Danielsen 2001a: tab. 4., no. 15). Det innebærer at åkeren kan være eldre eller samtidig med anleggelsen av stakkestedet. Mest sannsynlig var stakkestedet i bruk enten rett etter siste høsting av folkevandringstidsåkeren, eller det ble anlagt etter at åkeren opphørte helt på stedet. Det vil si på et tidspunkt da den dyrka marka var gått over til eng, og at alvedansen har tilknytning til høsting av enga. En annen testundersøkelse av en rydningsrøys ved en alvedans og et gardfar i utmark med spor etter tidligere rydning på Kvia i Hå, ga funn av makrofossiler fra pors (*Myrica gale*) som daterer rydningsfasen til yngre jernalder (kalibrert 14-C 670-900AD) (Prøsch-Danielsen 2001a: tab. 4, no. 22). Dateringen antyder at marka ble ryddet før eller samtidig med anleggelsen av stakkestedet. Aldersangivelsen sammenfaller med resultater fra en undersøkelse av alvedans på Ævestad i Hå der trekull fra grøften ga en datering til yngre jernalder (kalibrert 14-C 670-900AD) (Prøsch-Danielsen 2001a: tab. 1 og tab. 4., no. 18). Kullet kan være samtidig med, eldre eller yngre enn oppspadingen av grøften.

Dateringene av dette funnmaterialet danner foreløpig en bakre grense for det som er kalt den hverdagslige stakketradisjonen utenfor tun. Resultatene stadfester at dagens bevarte alvedanser som er synlig i landskapet og er blitt undersøkt på Jæren, er spor etter utmarksbruk i jernalder, tidligst i folkevandringstid (400-560/70 e. Kr.) (Myhre B. 2002:145, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:54) ⁶⁶. Det er også mulig at de undersøkte alvedansene er fra overgangen til yngre jernalder (560/70 e. Kr.) eller senere, fordi det er lite sannsynlig at det ble anlagt en høystakk i en åker som var i bruk. Dette sammenfaller med at ljåen, som kulturhistorisk er det tekniske grunnlaget for høyslåtten (Øye 1976:146), opptrer i norske graver på overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid og var en vanlig del av utstyret i de vestnorske gravene i yngre jernalder (560/70-1030 e. Kr.) (Petersen 1951:126, 144-146).

I utgangspunktet kan stakking av høy utenfor tun være eldre enn resultatet som de begrensede testeundersøkelsene viser. Det er mulig å tenke seg flere tidspunkt for etablering av stakketradisjonen for grasvekster i det førmoderne landbruket. Selv om det arkeologiske funnmaterialet er sviktende som bevis for et langt tidspenn i en slik lagringsteknologi, kan stakking av matkorn ha vært i bruk allerede i yngre steinalder (4000-1800 f. Kr.), mest sannsynlig i yngste del av steinalderen (2400-1800 f. Kr.). Dersom buskapsen gikk ute hele året, er det et spørsmål om stakking av dyrefôr for vinteren er sannsynlig for det tidligste landbruket (jf. 5.3., 7.2.). Behov for lagring av høy kan gå tilbake til tidsrom da det ble behov for vinterfôring av buskaps innomhus. Zimmermann har foreslått at

vinterføring kan være en følge av en rekke faktorer som økning i buskap, vern mot villdyr og tyveri av buskap, motvirkning av nedbeiting av grasmark og ødeleggelse av skog, eller i tidsrom med kaldere og våtere klima (Zimmermann 1999:315). Det siste forslaget er tenkelig som arbeidshypotese særlig etter overgangen mellom bronsealder og jernalder. Funnmaterialet fra Forsandmoen viser imidlertid at det ble bygd en type langhus (gruppe 2) beregnet for både folk og fe fra eldre bronsealder og framover til jernalder (periodene II-VI i bronsealder) (1500-500 f. Kr.), og at typen var i bruk i førromersk jernalder og eldre romertid (500 f. Kr.-200 e. Kr.) (Løken 1998a:108-111,117-119, fig. 2a-g). I løpet av dette tidsrommet kan det være sanket vinterfôr til buskapen som ble stakket utomhus om vinteren, men det foreligger foreløpig ingen sikre funn som kan dokumentere spor etter slike stakkesteder.

I følge Myhres vurderinger av gravhauger, ødeåkre, stedsnavn og gardgrenser kunne tjengar og alvedans være eldre enn 1830- og 1840-årene og trolig gå tilbake til førkristen tid (jf. 5.5.3.). Testresultatene og den historiske analysen ovenfor bekrefter at Myhres vurderinger er troverdige. Analysen av alvedansen under skiftesgjerdet mellom Aua-Motland og Kvia i Hå (jf. fig. 38-39) viser at det er mulig å foreslå en øvre grense for når bruken av lagring utomhus begynte å opphøre på Låg-Jæren (jf. 5.6.2.). Skiftesgjerdet kan gi en antydning av tidspunktet for grenseoppgangen mellom de to gardene. På grunn av oppbygningen og sammensetningen av stein i muren kan det ses på gjerdet at det ble lødd opp i minst to omganger, og siste gang i 1920 (Olav Ødemotland, muntlig meddelelse). Vi vet at det på Kvia i 1835 fant sted et minnelig skifte, og at dette skiftet tok for seg grensene til nabo-gardene i utmarka (SJD 1835-1838). Før 1835 er det grunn til å tro at utmarka mellom gardene var uten faste gjerder. I denne perioden kan det ha vært flytende grenser mellom gardene, og dyra kan ha gått "klau i klau" i utmarka, som i følge Aanestad var fellesmark omkring 1800 (Aanestad 1918:3-4).

Selv om det var et strengt skille mellom åker, eng og utmark i den gamle bruksmåten på Jæren (Aanestad 1918:3), hadde gardene seg i mellom liten kunnskap om hvor grensene gikk i utmarka (Aanestad 1918:4). Taus kunnskap om utmarksgrenser kan være uttrykk for motstand blant bøndene mot "øvrigheta", og ha sammenheng med kulturell intimitet og kollektiv kunnskap om utmarksbruk som måtte beskyttes som hemmeligheter i forhold til storsamfunnet (Herzfeldt 1997). Med bakgrunn i utskiftingsloven av 1821 ble det foretatt en minnelig utskifting på Kvia der også grensene ble gått opp og beskrevet (jf. 5.6.2.). Det er grunn til å tro at dette etterhvert førte til opplødde steingarder i grensene mot nabo-gardene. Dersom slutningen om at alvedansen under steingjerdet ligger i grensen mellom de to gardene er sannsyn-

lig, er den eldre enn ca. 1835 AD. Denne dateringen angir en foreløpig øvre grense for stakking utomhus for midtre deler av Låg-Jæren, men det angir ingen øvre grense verken for når bruken av grøftete stakkesteder tok slutt eller når kunnskapen om stakkestedene opphørte. Opplysninger fra informantene i undersøkelsen og annet historisk kildemateriale tyder på at stakking fortsatte lenger andre steder, like fram til ca. 1970 i Ognæheia på Høg-Jæren (jf. 5.6.3.). Dette tidspunktet sammenfaller omtrent med tidspunktet for avslutningen av bureisingen i Rogaland (jf. 5.3.). Dermed kan opphøret av stakking på Jæren ha variert mellom for eksempel Låg- og Høg-Jæren på 1800- og 1900-tallet.

Når oppstod og opphørte den mytiske tradisjonen?

Resultatene fra den historiske analysen bygger på flersidige kilder som er flettet sammen og kan inneholde en rekke feilkilder. De samlede resultatene peker i retning av at alvedans er et mytisk fenomen som markerer slutten på en lang stakketradisjon, og at tradisjonen er lengre og eldre enn forventet. I de arkeologiske kildene opptrer det lagringsspor under markoverflaten i forhistoriske tun-områder (jf. 5.5.5.). I de eldste skriftlige kildene i etterkant av opplysningstiden er alvedans knyttet til utmarksbruk i nyere tid (jf. 5.5.1.-5.5.2.). Vi kan legge fram følgende forslag til drøfting: *Lagringsspor i landskapet er mer enn utmarksminner, mens alvedans er utmarksminne*. Med dette utsagnet mener vi at det er overveiende sannsynlig at ikke-synlige lagringsspor i terrenget forekommer både i og utenfor førmoderne tunområder, og at alvedansmyten ikke er knyttet til slike spor. Synlige lagringsspor på overflaten som er registrert som stakketuft/høystakketuft, er i dagens omgivelser lokalisert til beite både på innmark og utmark. Slike lagringsspor ble kalt alvedans i det førmoderne landbruket og var knyttet til utmark. Det er sannsynlig at den folkelige kulturforståelsen av grøftete stakkesteder ble transformert til alvedans etter 1000-tallet og før moderniseringen av landbruket på 1800-tallet. Er det mulig å datere endringene i folks stedsforståelse nærmere?

Lagringsspor etter grasvekster som ikke er synlig på markoverflaten kan gå tilbake til eldre bronsealder. Siden den hverdagslige stakketradisjonen tar til i forhistorisk tid, vil det i landskapet være spredt mange spor over og under markoverflaten. Dersom denne tradisjonen var kort, ville det motsatte være tilfellet. Det samme er mulig å forutsette dersom det har vært stor eller liten befolkning på Jæren. Lindanger har påvist at det i historisk tid skjedde en sammentrekning av bosetningen i Klepp og Sola kommuner og i Nærbø i Hå kommune etter Svartedauen i 1350 e. Kr. (Lindanger 1990, 1980, 1975). I Nærbø ble over halvparten av gardene liggende øde, og det skjedde en sammentrekning av bosetningen mot sjøen i senmiddelalderen (Lindanger 1975:237). For Nærbø fore-

slår han at det er gardenes produksjonskapasitet for de primære landbruksvarer som korn og feprodukter som har vært avgjørende for hva slags skjebne gardenene fikk i senmiddelalderen. Det er de største gardenene som overlevde krisen (Lindanger 1975:219-225). I Klepp ble det en hard avfolkning og mange ødegarder mellom 1350-1520 e. Kr. Ødegardene ble til beite og slått, og noen garder fikk en rekke ødegarder (Lindanger 1990:80-87).

Omkring 1657 hadde Stavanger amt et stort kyrntall i forhold til folkemengden, nesten 1 ku pr. innbygger, mens det i 1887 gikk tilbake til 673 pr. 1000 innbygger (Strøm 1888:49, Nielsen 1875:406). Det tyder på en oppgangstid på 1600-tallet og et betydelig behov for dyrefôr for å opprettholde produksjonskapasiteten på gardenene. Dette kan ha medført en økning i høsting av gras og tilrettelegging av stakkesteder i utmarkene på 1500- og 1600-tallet. I årene før og etter 1700 er det påvist at det igjen var tilbakegang i produksjonen i Klepp. Dette går fram av forholdet mellom åkerareal, kornproduksjon og kyrntall der det er en reell nedgang i kyrntall. Nedgangen kan ha sammenheng med klimaforverring, krig og harde epidemier (Lindanger 1990:260, fig. s. 268). Mens pestbølgene i middelalderen regnes som hovedårsak til krisen i senmiddelalderen, er det samsvar mellom Lindangers forslag om forverret klima og oppfatningen om at det var kaldere og våtere i Nordvest-Europa i perioden 1675-1704 (Wanner et al. 1994). Selv om klimaet alene ikke forklarer nedgangen i kyrntallet, synes det klart at befolkningen var tilstrekkelig svekket av sykdom og mangel på arbeidskraft til ikke å kunne holde oppe produksjonskapasiteten. Det er tenkelig at slike forhold førte til skiftende faser med bruk og gjengroing av de grøftete stakkestedene på Jæren. Dermed kan koplingen mellom stakkested og alvemyte ha oppstått, forsvunnet og oppstått igjen på flere og ulike tidspunkt. Dette får konsekvenser for de slutningene som vi kan trekke om alvedansenes funksjon og alder.

Kjerneområdet for disse slutningene tar utgangspunkt i de midtre deler av Låg-Jæren og representerer de sentrale bosetningsstrøkene på Jæren. Testundersøkelsene som er foretatt utenfor kjerneområdet, støtter resultatene som er framkommet om alvedansenes funksjon som utmarksminner (jf. 5.6.2.). Slik folkeminnet tyder på (jf. 5.5.3.-5.5.5.), er det mulig å foreslå at den øvre og nedre maksimumsgrensen for alvedansenes alder kan variere mellom Låg- og Høg-Jæren. Dersom tanken om lang tid og stor befolkning koples sammen, er det på grunnlag av historiske analyser mulig å foreslå to sannsynlige tidspunkt for endring av folks stedsforståelse. Forslagene tar utgangspunkt i et utmarksbruk som tidligst tok til i folkevandringstid (etter 400 e. Kr.). Oppkomsten for de grøftete og bevarte lagringsspor som er synlig i terrenget, er grovt regnet fra folkevandringstid – vikingtid (400-900 e. Kr.), fra høymiddelalderen (slutten av 1200-tallet og begynnelsen av 1300-tallet) eller fra 1700-tallet etter den

lille istid (1675-1715 e. Kr.) og den store nordiske krig (1700-1720 e. Kr.). Dersom kort tid og liten befolkning koples sammen, er det tidsrommene etter Svartedauen og under den lille istid som er mest sannsynlig for stakkestedenes gjengroing. De synlige lagringsstedene som gikk av bruk og ble liggende øde i landskapet, ble transformert til alvedanser og skremselssteder i folks forestillingsverden når kunnskapen om bruken av stakkestedet forsvant fra folkeminnet. De uforståelige sporene ble knyttet til en stedlig opphavsmyte og til alvetro som forvandlet kulturforståelsen av sporene i forhold til forklaringer på faktiske hendelser som hadde funnet sted. I folks bevissthet om landskapet gikk stakkesteder som var grøftet, over fra å være trygge steder i kulturen til å bli det utrygge i naturen og få nevningen alvedans (jf. 5.1., 3.6.). Dette kan ha skjedd på 1400- og 1500-tallet eller på 1600- og 1700-tallet.

Når moderniseringen av landskapet så smått tok til på begynnelsen av 1800-tallet, kan den folkelige opphavsmysten ha blitt revitalisert og de folkelige forklaringene brukt som kontroll av rettigheter og ført til reproduksjon av stedsforståelsen (jf. 5.5.2.). Dette kan være et uttrykk for en folkelig motstand mot endringer som ble initiert utenfra av en statlig administrasjon. Motstand mot dominans utenfra eller ovenfra er et gjennomgående trekk ved landbruksbefolkninger som kan ha mange former og utløp (Scott 1985). Det er historisk belegg for at det på 1600- og 1700-tallet var motstand blant jærboendene mot skatter og andre materielle ytinger overfor sentralmakten og den verdslige og geistlige lokalforvaltningen. Bøndene maktet å legge store vansker i veien ved å nekte og forhandle og å spille lokal- og sentralmakt ut mot hverandre (Grude 1972, Berge 1977, Lode 1978). Med andre ord var det lang tradisjon blant bøndene for mobilisering til og i å lykkes med og yte motstand mot de styrende statsmaktene. Ut fra en slik tolking kan bruken av alvedansmyten være uttrykk for symbolsk motstand mot styresmaktene. Det er mulig å tenke seg en manipulering av stedsforståelsen for å forhindre modernisering og på den måten binde fortiden til bøndenes egen styring av framtidens orden i landskapet. Dette kan ha ført til styrking i overleveringen av alvedansmyten, og at den stadig var levende i folkeminnet på begynnelsen av 1900-tallet.

Oppsummering

Resultatet av den historiske analysen viser at alvedans er jærbuens navn på et grøftet stakkested. Det er klarlagt at den eldre kulturforståelsen av fenomenet alvedans er folkelige nevninger på steder for lagring av høy i utmark. Det er en direkte kopling mellom lagring av myrslått på grøftete stakkesteder og den mytiske fortellingen om alvenes tilholdssteder i landskapet. Analysen viser at stakking er en aktivitet som har lange tradisjoner i det førindustrielle landbruket, og at den har vært i levende bruk på Jæren i

mer enn tusen år. Stadfestingen av den folkelige tradisjonen har ført til en utvidelse av kunnskapen om de bevarte restene etter stakking. Spørsmålet om alvedans er et kulturminne som er automatisk fredet, er underbygget gjennom analysen, men de er også kulturminner fra nyere tid.

Dermed kan vi legge fram en utdypende tolking av alvedans. Fenomenet er et spor etter historiske hendelser som ble til myte og fikk historisk signifikans slik at de ble urørlige og utenfor innflytelse (Hedeager 1996:222-223, Hastrup 1992:117). Vi har foreslått at myten ble brukt til å dekke over motstand mot inngrep som truet med å endre identitet med og legitimering av jærbondenes forvaltning av landskapet. Reduseringen av sporene gjennom nydyrking i løpet av 1900-tallet, viser at folks kunnskap om alvedansene etterhvert ble svekket. Når troen på alvene tapte seg, er det overveiende sannsynlig at steder med alvedanser opphørte å ha et særlig vern i folks øyne. Dette vitner om endringer i kunnskap om det historiske landskapet. Bøndenes holdninger ble preget av interesseløshet for å eie kunnskap om tradisjoner i mytiske fortellinger som var blitt foreldet (jf. 3.5., 5.5.2.). Innlevelsen i landskapet som ble båret oppe av innholdet i myten, mistet sin kraft og makt over folk som følge av moderniseringen. Den moderne kulturens orden, der siktemålet er fornyelse gjennom opplysning, tok over for naturens orden (jf. 5.5.2.).

Folks kulturforståelse av stakkestedene gikk gradvis i oppløsning. Mens kunnskap om lagringssteder fortsatt er av interesse å eie for dagens kulturminneforvaltere (jf. 5.4.), er det et spørsmål om den er tilsvarende for jordforvalterne. Er den utgangspunkt for konflikt mellom kulturminnevern og landbruk (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:57-58), representert ved to ulike kulturblikk som vektlegger enten bonden eller byråkratens orden i landskapet? Er medforvalterne splittet i synet på om sporene skal forvaltes og ha bærekraft i forhold til de ressursene som skal overføres og overleveres til framtidens generasjoner?

I dagens økologiske miljø på Jæren er grøftete stakkesteder i første rekke et konfliktpotensiale mellom kulturminnevern og landbruk (jf. 5.4., 5.6.). De er fortrinnsvis knyttet til beitemark i innmark og er utsatt for reduksjon og sletting som følge av nydyrking. På grunnlag av analysen av lagringsspor som historisk fenomen kan slike arkeologiske kulturminner karakteriseres som mer enn ikke-steder i landbrukslandskapets kulturmiljø. Stakkestedene er ikke "det andre i den andre" (jf. 5.1.), verken arbeidssteder i et slåtteland eller alvedanser i et alveland. I dag er kunnskapen om sporene preget av glemsel om hverdagslige og mytiske tradisjoner i landskapet. De er ikke-steder som bonden passerer forbi eller over på vei til gjøremål på garden (jf. 2.4.). Sporene har dessuten overskredet grensen for tolking og er mer enn ikke-steder. De er blitt til

"ingen ting" som uttrykk for det som ligger utenfor folks bevissthet om landskapets historiske hendelser. På grunn av samfunnsendringene er sporene opphørt å ha kulturell signifikans for brukerne.

Når de materielle verdiene i landskapet endres i takt med moderniseringen av landbruket, må innholdet i folks ideologi om stedene stadig gjenskapes. Fordi meningen med stakkestedet forlot den opprinnelige intensjonen med verket (jf. 3.6.), ble stakkestedet omformet til et spor blottet for "kultur". Det som en gang var kultur i betydningen menneskeskapt slåttekultur, gikk over til å bli "natur" og et potensiale for nydyrking og moderne produksjon til omsetning i gardsdriften. Dette potensialet inneholder muligheter for nye interessekonflikter (jf. 3.1.-3.2., 4.6.-4.7.), og gjelder også lagringssteder som ikke er synlige på dagens markoverflate, og som er eldre enn det folkelige fenomenet alvedans. Det innebærer at det stadig skapes nye myter for å sikre kontroll over landskapets ressurser. I den nye myten er det fortiden som stanser framtiden i distrikt-Norge ved hjelp av arkeologiske bremseklosser (Strandbuen 1999 a,b) (jf. 7.4.):

"En kan jo knapt stikke spaden i jorda uten å risikere å få arkeologene på nakken" (Østebo 2000).

For kulturmiljøet er lagringsspor sårbare landbruksminner i landskapet. Den historiske analysen har vist at ikke-sted er et for snevert begrep når det begrenses til det fysiske og synlige stakkestedet som et kulturminne og et objekt for faglige verneinteresser. Ikke-steder bør utvides til å gjelde kulturmiljøer, og forstås som kulturminner i økologiske miljøer der det er diskontinuitet mellom dagens og fortidens kulturforståelse av landskapet. Ikke-steder omfatter både kulturminner og kulturmiljøer, og er kulturspor i landskapet på både makro- og mikronivå (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001). For landbruket er sporene en del av en levende landbrukshistorie med en lang tradisjon tilbake til forhistorisk tid. Mens denne kulturforståelsen holdes i livet av miljøvernet, og av de andre som kommer utenfra som representanter for den institusjonelle "øvrigheta", er den endret blant jordforvalterne. Siden fjerning av lagringssteder har fortsatt mot tusenårskiftet (jf. 5.4.1.), kan det se ut som om jordforvalteren foretrekker å leve uten framfor med den lange historien i landskapet. Det blir viktig å se nærmere på forvalternes kulturblikk på dagens landskap, undersøke hva som er sentrum og periferi i medforvalternes interesser, og på hvilken måte det er sammenfall og sprik i verdisyntet på kulturminner og landskap (jf. kap. 6).

6. MØTESTEDET

”Det einaste som er betre enn å dyrka land, er å ta ein ny unge i handa” (Kristian Søyland 1999, Jærbladet).

6.1. Fortiden i nåtiden

Landbruk og kulturminnevern arbeider med forvaltning av landskap. I kulturminnevernet er landbruket både en medspiller og en trussel i forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer (Gaukstad et al. 2000:121) (jf. 3.6.). Registrering av såkalt restareal i landbrukslandskapet på Jæren viser at det er lite igjen av verdifulle kulturmarkstyper, som for eksempel fuktmark og ugjødset beite (Hustvedt i manuskript). En bærekraftig kulturminneforvaltning forutsetter at en gruppe kulturspor får løpende drift, skjøtsel og vedlikehold for å bli bevart, mens en annen gruppe bør ligge i fred for alle typer fysiske inngrep (Schou et al. 2000:121). Produktivitetsvekst sammen med skjerpet konkurranse fører til at jord vil å gå ut av drift i gode landbruksområder. Det er arealer med usikkert utbytte og store kostnader, og gjelder marginaljord som ofte utgjør mindre, spredte partier på den enkelte gard. Det gjelder for eksempel myr- og våtmarksjord, tørr sandjord, brattlendte eller uframkommelige kanter og fliker og andre forhold som svekker framkommeligheten. Den jordbruksmessige verdien for marginaljorda er begrenset, men i sammenheng med kulturlandskap har denne jorda i mange tilfeller spesielle verdier i det åpne landskapet (Holm & Sødal 1992:161).

I kapittel 5 har vi undersøkt bakgrunnen for dagens landbruksforvaltning i Hå kommune på Jæren med særlig henblikk på tidsdybde, kontinuitet og diskontinuitet i kulturforståelsen av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Ved å stille spørsmål om hva et diffust kulturminne som alvedans er, og metodisk sette dagens konflikter til side, trakk vi opp et langtidsperspektiv over forvaltningen av det historiske landskapet. Analysen har fastslått at alvedans er et grøftet stakkested for høy, og at de undersøkte alvedansene er spor etter stakkesteder for myrslått i utmark. Sporene i det jærsk landskapet har sammenheng med en førmoderne utmarksbruk og slåttedrift, men kulturforståelsen om dette er vekslende blant miljøforvalterne og svekket eller forsvunnet blant jordforvalterne. Det foreligger liten eller ingen samforståelse av at fenomenet alvedans er et kulturspor etter utmarksbruk (jf. 5.7.).

Stakkestedene og de økologiske miljøene er levninger etter førmoderne landbruk. I dag er de sårbare verneobjekter innen kulturminnevernet (jf. 4.6.-4.7., 5.7.), men hva er de for landbruket? Hvilken plass har fortidens kulturspor i dagens forvaltning av landbruksarealene på Jæren? Den reduserte kulturforståelsen av grøftete stakkesteder reiser spørsmålet om et splittet verdisyn blant forvalterne, og om dette verdisynet er en forutsetning for konfliktpotensialene i miljøvernet (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2000:57-58) (jf. 5.4., 5.7.). Verneinteressene som er stadfestet gjennom undersøkelsen av fenomenet alvedans, har gitt forvalterne bevaringsoppgaver der særlig tilgjengeligheten til arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer framstår som viktig (jf. 4.5.-4.6.). Denne tilgjengeligheten forutsetter kulturforståelse gjennom kunnskap om og innlevelse i kultursporene (jf. 3.5.). Et vesentlig spørsmål er hvilken betydning dagens landskap har for forvalterne, om dagens bønder og byråkrater er medforvaltere av samme eller ulike landskap? Hva slags landskap er verdier for dem? Hvordan er grunnlaget for å kunne drive medforvaltning av landskapet? Hva er sentrum og periferi i det landskapet som de forvalter? Med sentrum mener vi det stedet som er midtpunktet for forvalternes interesser, og som vi bør forvente at oppmerksomheten er rettet mot med tanke på forvaltning av framtidens landskap.

På gardene i Hå er det registrert arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som er opptegnet på det Økonomiske Kartverket (ØK), og det finnes kulturspor som er ukjente og/eller uregistrerte på kartverket (jf. 3.3., 4.5.-4.7., 5.4., 5.4.1.). Etter status for ØK i 2001 var det ingen registrerte arkeologiske kulturminner på 20% (25 av 124) av gardene i Hå kommune (P. Haavaldsen, AmS datafil). Gardene ligger fortrinnsvis i marginale områder med mye utmark på Høg-Jæren og i strøkene som grenser til nabokommunene i sør (fig. 54). Det betyr at flertallet av gardene i Hå har arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som det må tas særskilt hensyn til i forvaltningen av landbruksarealene, og at konfliktpotensialet er stort (jf. 5.4.).

Fig. 54. Lokalisering av 24 gardar uten registrerte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i Hå kommune. Gardsnavnene for de fem minste gardene er ikke tekstet. Gardenes utstrekning er avmerket på kartet. Mørke felt: gardar uten arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer.

I tillegg foreligger det kunnskap og erfaring hos jordforvalterne om jordfunn og andre kulturspor som er kommet fram som følge av jord- og markarbeid. Dette er en kulturforståelse som jordforvalterne eier og bærer med seg (jf. 3.5.), og som de kan være interessert i å gjøre tilgjengelig for andre utenforstående. Den kan dessuten være en taus kunnskap som de jordforvaltende bøndene ikke er interessert i å formidle med tanke på tråkk av fremmede på produksjonsarealene. Dette kan få følger for gardsdriften i forhold til det offentliges administrering av restriksjonene i dagens lovverk om kulturminner og kulturmiljøer (jf. kap. 4., 6.4.2.). Det er derfor en mulighet for at resultatet av den begrensede kunnskapen om alvedanser i kap. 5 er misvisende og kan skyldes at det er holdt tilbake informasjon ved ikke å ønske tilgjengelighet og konflikt (jf. 5.7.).

I dette kapitlet skal vi foreta en prøve av hvordan samforståelsen er i medforvaltningen av dagens landbrukslandskap i Hå kommune på Jæren, og foreta en kvalitativ analyse av landskapsforståelsen hos medforvalterne innenfor den geografisk avgrensede enheten "Jærgarden". Vi setter ikke dagens konflikter til side slik som i den historiske undersøkelsen i kap. 5. Isteden konfronterer vi interessekonfliktene mellom landbruk og kulturminnevern med nye spørsmål fra en annen synsvinkel.

6.2. Metode og kilder

En viktig del av metodeutviklingen i den samlede undersøkelsen består i å de-sentrere dagens konflikter mellom kulturminnevern og landbruk på slik måte at det er mulig å se miljøforvaltningen utenfra gjennom andre folks øyne (Lillehammer G. 2001, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001) (jf. kap. 1., 3.5., 5., 6.2., 6.2.2., 7.1.). Dagens jordforvaltende bønder kan bidra med innspill til miljøvernet ved å vise landskapets betydning for dem i forhold til andre forvaltere av landskapet. I løpet av undersøkelsen er det samlet inn skriftlige og muntlige kilder til en kvalitativ analyse av "Jærgarden". Analysen som er komparativ, går ut på å sammenlikne kulturforståelsen av en type landskap som bønder og byråkrater forvalter sammen.

Prosessen med å de-sentrere konfliktene mellom kulturminnevern og landbruk dreier seg om å skifte fokus fra kulturminneforvalterens landskap (jf. kap. 4-5) og over til det vi vil kalle jordforvalterens landskap. Det tilsvarer arbeidet med å lære og tenke rom, sted, og aktør og bruker fra en annen synsvinkel enn det som er tenkt tidligere (Lillehammer G. 2000a,b, 1999a, b) (jf. 2.4.). Det innebærer at det er de andres blikk som skal være hjelpemiddelet til å se landskapet på en annen måte enn ens eget ståsted og utgangspunkt. Av hensyn til de ulike interessene som kan være involvert i en slik prosess, bør

det ideelt sett skapes et rom for dialog og samhandling mellom parter (jf. 3.2., 3.6.). Vi skal utdype dette utgangspunktet nærmere ved å bruke denne delen av undersøkelsen som eksempel.

Deltakerne i delundersøkelsen besitter kunnskap som en forsker vil søke å få del i og råde over ved å systematisere, analysere og publisere data som er samlet inn. Tidligere er det vist at vi på bakgrunn av vitenskapelig oppdagertrang i utøvelsen av forsker- og/eller forvalterrollen kan stå i overgripende fare for å behandle informanter som objekter og instrumenter ved den teknisk-metodiske innsamlingen av informasjon, fordi vi sikter etter å bli del-eiere av og bruke dataene i løpet av en undersøkelsesprosess (Lillehammer G. 1999a:26-28) (jf. kap. 3-4). I mitt tilfelle som forsker dreier det seg om følgende: En middelaldrende kvinne som i perioder av barndommen har hatt gardstilknytning både i sesonger og hele året, og en fagperson som i dette tilfellet betrakter seg som arkeolog, urbanisert akademiker, spesialist på fortidskunnskap og kulturminnevern, og er interessert i informasjon om bønders holdninger til vern av landskap, kulturminner og kulturmiljøer.

Spørsmålet om forskerrollen tilsvarer derfor kritikken som er reist ovenfor i kapitlene 3 og 4. Det dreier seg om den skjulte dimensjonen i det menneskelige som finnes i gapet mellom teori og praksis (jf. 4.3.-4.4.), og der byråkratens interesse for og arbeid med vern av den materielle og immaterielle kulturen ved kulturarv og kulturminner kan komme i klemme i forhold til andre aktørers interesse. På samme vis som forskeren i vitenskapsrollen har den skjulte dimensjonen betydning for den målstyrende forvalterens rolleutøvelse i miljøvernet. Det foreligger en særlig henstilling om en etisk dømmekraft som bør gjelde ved valg og handlinger overfor mennesker ved enhver yrkesutøvelse, en erkjennelse som overskrider søket etter kunnskap (det epistemologiske), hører hjemme i den eksistensielle verden (ontologien) og kan medvirke til at det oppstår meningsdannende grenser mellom enkeltpersoner og grupper i samfunnet (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:38) (jf. kap. 3).

En bonde forklarer det slik:

"Å vera bonde gir meaning" (Bjørn Lende, Jærbladet 26 februar, 1999).

Bjørn Lende har et yrke som bonde og har kunnskap om dette, men han er også bonde, og for ham gir dette mening til det å være til i verden. Når vi følger opp Levinas tanke om at det er i vår higen at selve meningen er å finne, og at meningen ligger i etikken og forut for kulturen og historien (jf. 3.6., 6.2.), må vi søke etter etiske utsagn hos forvalterne og se etter grenser som blir satt i forbindelse med forvaltningen av landskapet. Det er slike grenser eller mangel på grenser som vi bør være bevisst og forsøke å oppspore i tilnærmingen til konflikter om vern av den materielle og immaterielle kultu-

ren i landskapet (jf. 7.4.).

I det følgende skal vi se nærmere på datamaterialets art og omfang og foreta en kildekritisk vurdering av metoden og kildenes anvendelighet i undersøkelsen. Deretter skal vi beskrive forløpet med dreining av fokus ved å vise til og gjennomgå arbeidsgangen (jf. 6.2.1.- 6.2.2). Av hensyn til oversikt og enkelhet i framstillingen er jordforvalterne heretter omtalt som bønder, mens kulturminneforvalterne er omtalt som byråkrater (jf. kap. 2).

6.2.1. Kildenes art og omfang

Datamaterialet omfatter skriftlige og muntlige kilder. De skriftlige kildene består av tegninger, mens de muntlige kildene er intervjuer av forvaltere i og utenfor Hå kommune. Målsetningen med tegningene er å dokumentere samforståelse av mentale landskap ved hjelp av medforvalternes visuelle framstillinger av et særkilt landbruks-historisk landskap som er avgrenset til "Jærgarden". Hovedmålet med intervjuene er å få inntrykk av kulturforståelsen som danner bakgrunnen for forvaltningen av dette landskapet. Målsetningen med utvelgelsen av kilder er å få til et mangfoldig tverrsnitt av deltakere som kan være representert i denne type undersøkelse.

Kildene (jf. tab. 9) er samlet inn i løpet av fem måneder i halvåret mellom mars og juli måned i 1998. For flesteparten av bøndene var dette etter våronna, og for de fleste av byråkratene i oppstarten av og under den årlige feltsesongen. Grunnlagsmaterialet omfatter til sammen 29 tegninger og 25 intervjuer med bønder og byråkrater i landbruk og miljøvern (jf. tab. 9)¹. Det deltok til sammen 36 personer med blandet yrkesbakgrunn fra det vi i denne sammenheng kaller privat og offentlig forvaltning. Til sammen representerer dette sektorer i det norske samfunnet som det private næringsliv og interesseorganisasjoner (bønder) og offentlig administrasjon (byråkrater). Personene utgjør majoriteten av den gruppen som deltok i delundersøkelsen av alvedanser ovenfor (jf. 5.5.5.).

Utvalget som representerer privat og offentlig sektor er delvis styrt, delvis tilfeldig av praktiske grunner for å få størst spredning i representasjonen av forvaltere (jf. 7.3.). Det private næringslivet er representert lokalt ved bønder i Hå, og sentralt ved to av landbrukets interesseorganisasjoner; Norges Bondelag og Norges Bondekvinne-lag i Oslo. Den offentlige administrasjonen stiller lokalt ved landbruksetaten i Hå kommune, regionalt ved Fylkesmannen, Fylkeskommunen og Arkeologisk museum i Stavanger og sentralt ved Riksantikvaren i Oslo. I tillegg er det deltakelse fra en regional formidlingsinstitusjon for landbrukshistorie som Jernaldergarden. Av til sammen 16 personer med tilknytning til landbruksdrift er det 13 bønder som hører hjemme lokalt i Hå kommune, mens 3 er plassert sentralt i bøndenes interesseorganisasjoner. Av til sammen 20 byråkrater er 1 lokalt plassert, mens 12

arbeider regionalt og 7 sentralt i den offentlige administrasjonen. I undersøkelsen er det med nesten dobbelt så mange byråkrater fra offentlig administrasjon som arbeider regionalt enn sentralt, og den lokale representasjonen fra det offentlige er i klart mindretall. Dermed er det skeiv fordeling mellom de ulike offentlige forvaltningsnivåene. Det er en liten overvekt (12%) av byråkrater i forhold til bønder.

Tab. 9. Kilder i den kvalitative undersøkelsen av kulturforståelsen mellom Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater.

Kildetype	Antall bønder	Antall byråkrater	Sum
Intervju	15	10	25
Personer	16	20	36
Kjønn	F=6 M=10	F=5 M=16	F=11 M=26
Bånd/utskrift	12	6	16
Referat	14	7	21
Tegninger	14	15	29

Det er viktig å framheve at det i undersøkelsen er behov for å la stemmene på det lokale nivået være representert av bønder framfor den offentlige administrasjonens perspektiv på landskapet. I tillegg er bøndene representert av fagpersoner som forvalter bøndenes interesser sentralt i det private næringslivet. Disse forvalterne driver med kontorarbeid på heltid (jf. 6.2.2.), og kan oppfattes som byråkrater i forhold til den praktiske yrkesutøvelsen som bøndene driver med til daglig. Siden de representerer grunneierne av arealene i undersøkelsen, forutsettes de likevel å ha større nærhet til, interesse for, og omgang med bøndenes livsverden. For å skille bønder og byråkrater fra hverandre som grupper og få fram mulige variasjoner i analysen, danner bønder og interesseorganisasjonene derfor en samlet gruppe som representanter for privat forvaltning (Gruppe 1) i forhold til byråkratene som representerer den offentlige forvaltningen av landbrukslandskapet (Gruppe 2).

I undersøkelsen deltok intervjupersoner både enkeltvis og i grupper. Ved enkeltintervjuer er det en overvekt på 20% i intervjuer av bønder i Gruppe 1 (14) i forhold til byråkratene i Gruppe 2 (6). Det skyldes at i Gruppe 1 bønder er ektefeller intervjuet hver for seg (jf. 6.2.2.). Den lille overvekten av antall byråkrater i Gruppe 2 skyldes at intervjuene i større grad er gjennomført som gruppeintervjuer (4), og dette trekker med flere personer i forhold til gruppeintervjuet med bøndene (1). Grunnen til den skeive fordelingen mellom nivåene i Gruppe 2 er de strukturelle forholdene i den offentlige miljøforvaltningen. Den faglige ekspertisen i den delen av miljøvernet som administrerer kulturminnevern, er plassert sentralt på toppnivå (Riksantikvaren), og desentralisert regionalt til organer som Fylkeskommunen, og til landsdelsmuseer

(De arkeologiske museene) og et forskningsinstitutt (NIKU) i det norske forvaltningssystemet. Siden det i undersøkelsen er lagt vekt på mest mulig spredning i representasjon, vil dette favorisere det regionale perspektivet i den offentlige administrasjonen av kulturminnevernet. Det er dessuten ulikheter i hvor stor autonomi den enkelte saksbehandler har i forvaltningsavgjørelser mellom organene i et offentlig forvaltningssystem. Ved Riksantikvaren som er direktorat for kulturminnevern, har eksempelvis den enkelte saksbehandler større autonomi i enkeltsaker enn ved Arkeologisk museum i Stavanger som har vektlagt konsensusprinsippet i kulturminneforvaltningen. Der dette er egnet, er byråkratene av den grunn intervjuet i grupper. Det er også tatt hensyn til om deltakerne spesielt ønsket å la seg intervjuet enkeltvis framfor i gruppe og omvendt.

I undersøkelsen var deltakelsen frivillig, og alle informanter ble forespurt og svarte ja på forhånd. Det viste seg å være positiv interesse for henvendelsen blant både bønder og byråkrater, og alle som stilte opp, ga uttrykk for velvilje ved den praktiske gjennomføringen. Med unntak av ett tilfelle ble det sendt utdypende informasjon om prosjektet til byråkrater i Gruppe 2, mens invitasjon med informasjon ble sendt til bønder i Gruppe 1 uten utdypende informasjon. Her ble det valgt å gi informasjonen muntlig før intervjuet startet opp. I tillegg var prosjektet formidlet via offentlige og interne medier forut for intervjuene. Prosjektet ble presentert i dagspressen (Stavanger Aftenblad) og i det populærvitenskapelige tidsskriftet *Frå Haug ok Heiðni* (Lillehammer G. 1996c). Det ble holdt forelesning om prosjektet for ansatte (Forskningsseminar), og foredrag for Styret og for andre folk ved Arkeologisk museum i Stavanger og ved Jærmuseet.

Sammensetningen i utvalget av de enkelte deltakere er ikke tilfeldig. Deltakerne ble plukket ut ved hjelp av en kontaktperson i landbruksetaten i fylket på grunnlag av nettverk og kontakter i miljøvernet og det aktuelle sakskartet ved Arkeologisk museum i Stavanger. Kriteriene for utvalget av bønder i Hå kommune var at de skulle være grunneiere som dekket et geografisk tverrsnitt fra Låg-Jæren i vest til Høg-Jæren i øst. En del av bøndene burde være i konflikt med kulturminneloven, og noen burde ha arkeologiske kulturminner inklusive alvedanser på eiendommen. Det burde være en bred aldersmessig fordeling i gruppen, og på en del gardar skulle det være ektefeller av hensyn til arbeids- og samlivshelheten i gardsdriften. Kriteriene for utvelgelse av Gruppe 2 byråkrater var at personene arbeidet med oppgaver i miljøvernet som hadde tilknytning til administrering av kulturminneloven og/eller plan og bygningsloven og/eller drev med formidling av kulturminner.

På grunnlag av disse kriteriene er bøndene representert av grunneiere som driver gard på hel- og deltid og av saksbehandlere i interesseorganisasjonene. Utvalget av

grunneiere består av personer i familier (mann og kone) som våren 1998 enten var, eller ikke var, i dagsaktuell konflikt med kulturminnevernet, og som på dette tidspunktet drev gardsdrift med melkeproduksjon på Låg- eller Høg-Jæren. Et lite mindretall på 20% (3 av 15) av grunneierne var i konflikt. Blant byråkratene stilte ledere og saksbehandlere som arbeidet med konfliktsaker mellom miljøvern og landbruk, eller drev museumsformidling av landbrukshistorie, og av disse arbeidet 76% (16 av 21) med kulturminnevern til daglig.

I kapittel 2 er det påpekt at førforståelsen av en forvalter er at vedkommende ofte er av hannkjønn (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:37) (jf. 2.4.). I undersøkelsen er det ikke lagt vekt på å utforske kjønnete relasjoner i kulturforståelse mellom kvinner og menn, og det er ikke søkt å oppnå likelig fordeling i deltakelse mellom kjønnene. Det deltok til sammen 10 kvinner og 26 menn i undersøkelsen, derav er det 5 kvinner og 11 menn som er bønder, og 5 kvinner og 16 menn er byråkrater (jf. tab. 9). Resultatet av at kjønnsfordelingen i utvalget ikke ble styrt på forhånd, er at det er en overvekt av menn på 40% i undersøkelsen. Dermed er det en klar overvekt av menn representert både i Gruppe 1 og Gruppe 2. Overvekten kan skyldes flere forhold ved deltakerrepresentasjonen. Fordelingen kan være tilfeldig eller avhengig av tilgjengelighet blant byråkratene (jf. 6.2.2.). Det kan også bero på villighet med å stille opp til intervju i bondefamilie, der noen kvinner unndrog seg eller ikke var tilstede ved tidspunktet for intervjuet. Dette kan ha sammenheng med at det norske bondeyrket tradisjonelt er et mannsdominert yrkesområde som er produksjonsorientert (Setten 2000:154), og at landbruks- og miljøforvaltningen i den offentlige administrasjonen er yrkesområder med overvekt av menn.

Av arbeidskraftundersøkelsen for 1999 og 2000 går det fram at det i årsgjennomsnitt blant bønder i Gruppe 1 er dobbelt så mange menn (16/16) i forhold til kvinner (8/8) som er melke- og husdyrproducenter (Statistisk Sentralbyrå 2001:3, tab. 3). Det er vanskelig å finne statistisk belegg for yrkesfordelingen for sysselsatte i landbruks- og miljøforvaltningen (T.B. Bøe, Statistisk Sentralbyrå, muntlig meddelelse). I akademiske yrker innenfor økonomisk og samfunnsvitenskapelig planlegging og andre yrker innenfor offentlig administrasjon er det en jevnere fordeling mellom kvinner (4/3 og 8/8) og menn (3/2 og 9/6) (Statistisk Sentralbyrå 2001:1, tab. 3). Vi kan konkludere med at det kjønnsfordelte utvalget synes å være representative for bøndene som gruppe i Gruppe 1, mens det er mer usikkert om den mannlige overvekten er representativ for gruppen av byråkrater fra den offentlige administrasjonen i Gruppe 2. I utgangspunktet representerer undersøkelsen fortrinnsvis en mannlig kulturforståelse.

6.2.2. Undersøkellesprosessen

Prosessen med å skifte fokus startet ved at jeg som forsker fjernet meg fysisk fra det konfliktfylte landskapet til forvalterne (jf. 3.2.1. note 1) (Lillehammer G. 1999a, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:63). Deretter innledet jeg tilnærmingen til bøndenes livsverden med deltakende observasjon under ett døgn drift på en gard i Hå våren 1998. Bruket var en melkegard med en stor besetning, og sammen med bonden og bondekona ble jeg satt til å utføre fjøsstell og annet forefallende gardsarbeid utendørs på en vanlig arbeidsdag etter årstiden. Observasjonen herfra ble deretter fulgt opp av til sammen 25 intervjuer, 15 av bønder (i mars, juni og juli) og 10 av byråkrater (i mars, april, mai, juni, juli) (jf. tab. 9). Dermed gikk intervjuene for seg noenlunde parallelt i tid.

Ovenfor er det redegjort for at flertallet av intervjuene (20 av 25) er samtaler med enkeltpersoner blant bønder og byråkrater. Mindretallet som gjelder byråkratene, er intervjuet i grupper på 2-6 personer. Med unntak av representantene for landbrukets interesseorganisasjoner, ble bøndene intervjuet som mann og kone enkeltvis hver for seg. Intervjuenes varighet var på til sammen 1 - 4 timer med et gjennomsnitt på 1-1,5 time, og intervjuet av de samme personene eller gruppene kunne foregå i flere omganger (1-3 møter). Det skyldes at både interesseorganisasjonene og de offentlige byråkratene var mer tidsbundet i utøvingen av arbeidsoppgaver enn bøndene. De hadde mindre frihet til å disponere tiden og større problemer med tilgjengelighet i arbeidssituasjonen (jf. 6.2.1.). Dette bekrefter antakelsen om at forvalterne i interesseorganisasjonene har en del likheter med byråkratene i den offentlige administrasjonen.

Samtlige intervjuer ble registrert på bånd og/eller ved referater. Over halvparten (64%) ble tatt opp på bånd, og er begrenset av hvor villige deltakerne var til en slik registrering. Båndene ble skrevet ut av sekretær og senere korrekturlest av meg som intervjuer. Noen av båndene viste seg å ha dårlig kvalitet på grunn av vekslende lydtekniske forhold i rommene for opptakene. I det fleste tilfellene ble det ført notater underveis av meg som intervjuer, og det ble også skrevet ut referater i 84% av tilfellene. Det ble ikke foretatt oppfølgende intervjuer av deltakerne etter at innsamlingsarbeidet ble avsluttet.

Innledningsvis i intervjuene ble det lagt vekt på å samtale om relasjonen mellom deltaker og intervjuer, og underveis viste dette grepet seg å være en brukbar tilnærming for begge parter. For deltakerne som er eksperter på sine faglige og yrkesmessige roller, var det av etiske grunner behov for å gi en innføring i formålet for undersøkelsen, hensikten med samtalen og bruken av datamaterialet. For meg som intervjuer gjaldt det å komme i en posisjon der jeg kunne dreie fokus slik at jeg i forskerrollen kunne reflektere over egne tidligere og andres roller innen kulturminnevernet (jf. kap. 3, 6.2.1., 6.2.2.). I utgangspunktet

er det klart at jeg som intervjuer burde forutsette å stå nærmere byråkratene enn bøndene i kulturforståelsen av de utvalgte temaene i intervjuguiden. Det er grunnlag for å stille spørsmål om jeg i møtet med deltakerne ble oppfattet å være "hjemme" blant byråkratene og "fremmed" blant bøndene, og om min relasjon til deltakerne satte farge på utfallet av samtaler. Dette spørsmålet til intervjusituasjonen skjerpet seg sylskarpt den dagen jeg i bil med sjåfør ankom garden til en bonde og etter en vennlig mottakelse på tunet plutselig fikk høre:

"Alltid kommer dere to, aldri aleine" (G/98).

Utsagnet viste seg å avspeile en unntakstilstand for bonden. Intervjusituasjonen utviklet seg til en særlig enkeltopplevelse i forhold til den øvrige mottakelsen blant bøndene. Opplevelsen på tunet ble begynnelsen på en av de mest klargjørende samtaler i undersøkelsen. Bondens budskap var frustrasjonen med myndighetene og spissformulerte bakgrunnsforhold og aktuelle problemstillinger som bønder har når de føler seg trengt opp i et hjørne av byråkatiets lover og regler. Under overflaten virket bonden nervøs og urolig. Senere kom det fram at det var fordi vi kom to stykker, og han var helt alene mot oss to fra det offentlige. Unntakstilstanden bestod i at han var i konflikt med kulturminnevernet. Han ville dyrke det siste utmarksområdet på garden, og klagefristen var i ferd med å utløpe. Når han fikk høre at sjåføren var student og familievenn, og at vi ikke arbeidet i forvaltningen, slappet han etter hvert av, viste oss inn på kjøkkenet og bød på kaffe. Det foregikk forskjellige aktiviteter rundt omkring oss mens han og jeg snakket sammen. Telefonen ringte, ungene tittet innom, og av og til gikk han ut i døra for å kikke etter dem før samtalen falt til ro rundt kjøkkenbordet.

En ganske annen situasjon var følelsen av kryssende interesser som oppstod under intervjuene med deltakerne fra bøndenes interesseorganisasjoner. Var det skrivebordene og kontorstolene som fanget meg inn og ga et inntrykk av gjenkjennelse? Hos bøndene satt jeg på kjøkkenet, i stua eller arbeidsrommet, men intet av dette miljøet var fremmed for mine sanser. Det var heller ikke fjøslukta som kunne strømme ut av døra i driftsbygningene. I følge en generell veiledning om det å lære å stille spørsmål, er erfaringer med svar som vanligvis kommer fram, at de ofte er en indeks, et register, over relasjoner mellom egenskaper som er i konflikt eller i konkurranse. Intervjuerens rolle bør være å tolke de dypere og kompliserte faktorer som krysser hverandre og er i bevegelse i løpet av samtalen (Briggs 1990:22-23). Hva slags budskap i deltakerens register var det som vant blant motstridende egenskaper og nådde fram i samtaler med meg som intervjuer? Hvordan ville intervjuerpersonene framstille seg og sine higende interesser for meg (jf. 3.6., 6.2.), og ville jeg fange opp og kunne registrere dette?

Intervjuene ble gjennomført som samtaler på grunn-

lag av en intervjuguide som ikke var distribuert på forhånd. Intervjuguiden tok for seg en rekke emner som gardsdrift, kulturminneforvaltning, kulturlandskap, utmark og lynghei, kulturarv, kulturminner og kulturmiljø (vedlegg 1-2). Det ble stilt ekstraspørsmål om alvedanser, gravhauger og rydningsrøyer som oppfølging underveis. For å komme på spor av etiske budskap som inneholdt meninger som intervjupersonene ønsket å formidle (jf. 3.6.), fikk samtalen kretse fritt omkring problemstillinger fra listen. Flere av spørsmålene fra listen utfylte hverandre. Dermed ble ikke alle emner i intervjuguiden tatt opp i intervjuene, eller intervjupersonene fikk komme inn med egne emner. Selv om jeg var den som stilte spørsmålene, var siktemålet å følge opp problemstillinger som deltakerne særlig viste seg varme for, kretse omkring og komme tilbake til flere ganger i samtalen. Dette ble særlig tydelig ved gruppeintervjuene der deltakerne kom i god dialog med hverandre. Spørsmålene som ble stilt under samtalenes gang, vekslet mellom bønder og byråkrater. Erfaringen fra samtalen var at intervjupersonene oftest kretset i sirkler med tilbakevendende problemstillinger fra egen livsverden (jf. kap. 3).

Intervjuene var greie å gjennomføre i praksis, og samværet med intervjupersonene var tilfredsstillende i begge grupper. En del av intervjupersonene ga uttrykk for at de ikke visste nok om prosjektet til å vite hva de kunne bidra med. Noen virket stressa på grunn av dette (byråkratene). Andre mente de fikk se underveis når spørsmålene kom (bøndene), mens atter andre var helt klare i oppfatningen om egne bidrag (bønder og byråkrater). De mente de hadde mest å bidra med på områder som sammenfalt eller berørte til det de til daglig drev med eller arbeidet mest med. Deltakerne forespeilte at hva de kunne samtale om følgende:

- Gruppe 1 bøndene = mest om gardsdrift, minst om kulturminneforvaltning
- Gruppe 2 byråkratene = mest om kulturminneforvaltning og kulturlandskap, minst om gardsdrift

Mange av intervjupersonene ga etterpå uttrykk for at det gjorde godt å sitte ned og samtale uformelt på denne måten om hva de stelte med til daglig, eller om faglige spørsmål. Dersom det skal nevnes noe om ubehagelige friksjoner som irritasjon, aggresjon eller spenninger mellom intervjupersoner og intervjuer, er det ovenfor nevnt situasjonen med en av grunneierne i konflikt som skilte seg ut blant bøndene. Blant byråkratene er det en liknende opplevelse ved innledningen til et gruppeintervju, når det kom opp spørsmål om hva de kunne bidra med. Dette ble roet ned når misforståelsen ble oppklart. Byråkratene hadde imidlertid langt mindre ro over intervjusituasjonen og så mer på klokka enn bøndene som tok seg god tid til å prate. I noen tilfeller gikk byråkratene til og fra gruppen under

intervjuet. Ved andre anledninger ble intervjuet utsatt til et passende tidspunkt og gikk over flere omganger (jf. 6.2.1.).

Ved avslutningen av hvert intervju fikk alle deltakerne i oppgave å tegne "Jærgarden" etter hukommelsen. 29 av deltakerne utførte slike tegninger, 14 bønder og 15 byråkrater, med unntak av 8 personer, 2 bønder og 6 byråkrater (jf. tab. 9). Det var så godt som 100% (14 av 16) av bøndene og 71 % (15 av 21) av byråkraterne som utførte oppgaven. De gjennomførte oppdraget med stor munterhet og mange kommentarer til utførelsen. Innsatsen tilsvarer flertallet (78%) av deltakerne, og det er en likelig fordeling mellom bønder og byråkrater som deltok i oppgaveløsningen. De som unndrog seg, begrunnet avslaget med å henviser til liten ferdighet eller interesse for tegning. Flertallet av deltakerne tegnet "Jærgarden" som kart uten oppfordring fra meg som intervjuer. Noen få som nølte med å gå i gang, ble satt på gli. På grunnlag av tidligere erfaringer fra andre intervjuer foreslo jeg at de kunne tegne kart. Noen fulgte oppfordringen, mens andre valgte en friere stil og tegnet for eksempel "Jærgarden" i perspektiv. Deltakerne løste oppgaven ved å legge inn en rekke selvvalgte egenskaper på tegningen. På oppfordring ble de bedt om å markere gardens sentrum, og beskrive det de hadde tegnet. Alle deltakerne ble forespurt om forekomsten av spesifikt utvalgte egenskaper på tegningen, og noen fulgte oppfordringen. Andre gjorde ikke det med henvisning til kunnskapsmangel eller usikkerhet, eller fordi elementene ikke fantes i gardslandskapet (jf. 6.4.-6.5.). På grunn av tidsklemma leverte en av byråkraterne en utfylt utgave et par uker etter siste intervju.

Oppsummering

Det innsamlete datamaterialet representerer først og fremst den mannlige forvalteren både blant bønder og byråkrater. Tegningene av "Jærgarden" er det mest representative datamaterialet som er samlet inn for begge gruppene i undersøkelsen. Den vekslende kvaliteten på, og sammensetningen av de muntlige kildene, innebærer at analysen må avgrenses til utvalgte problemstillinger som i størst mulig grad dekker begge grupper. Utover denne begrensningen, er kvaliteten for de muntlige kildene som referater og utskrifter av bånd tilstrekkelige til å gi støtte for tolking av tegningene.

Siden det ikke er foretatt oppfølgende intervjuer i forbindelse med innsamlingen, representerer datamaterialet et *førsteintrykk* fra møter med forvaltende bønder og byråkrater. Det er mulig at de av møtene med byråkraterne som foregikk over flere ganger, kan være påvirket av dette, og at førsteintrykket gjelder særlig møtene med bøndene. Overfører vi dette til byråkraternes hverdag med forhandlinger som møtested for beslutninger mellom parter i konflikt (jf. 3.2., 3.6.), kan det 1-2 timer lange førsteintrykket sammenliknes med kulturminneforval-

terens befaringserfaring i kulturminnevernet. Førsteinntrykket kan stå som eksempel på bøndenes møte med de fremmede som kommer utenfra (jf. 3.4., 5.1., 5.3., 5.7.) og betraktes som et konstruktivt utgangspunkt for analyse av forholdet mellom bønder og byråkrater.

6.3. Landbruket, garden og bonden

Jæren representerer et av kjerneområdene for landbruk, og er trolig det mest intensive og produktive landbruket i landet (Reiersen & Hustvedt 1998:1) (jf. 5.3., 5.4.1.). Garden som er jærbondens nære omgivelser og kulturmiljø, danner bakgrunnen for den jordforvaltende bondens virksomhet. Resultatet av den historiske landskapsanalysen i kap. 5 tyder på at årene fra 1950 til 1970 danner overgangen til utviklingen av en ny type kulturlandskap med svekkelse og opphør av den hverdagslige tradisjonen om utmarksbruk og stakking (jf. 6.3.2.). For å besvare spørsmålet om samforståelse i medforvaltningen mellom bønder og byråkrater, er det behov for en oversikt over forutsetningen for dagens jærlandbruk og over utviklingen av garden, landbruket og bøndene på Jæren. Byråkratenes utgangspunkt, bakgrunn og ståsted er analysert ovenfor (jf. kap. 3-4, 5.3.). Vi skal se nærmere på utviklingen av det norske landbruket de siste 30-årene etter etableringen av Miljøverndepartementet fra 1970-årene og framover. Deretter tar vi for oss utviklingen av garden og landbruket på Jæren med særlig vekt på 1900-tallet.

6.3.1. Det norske landbruket etter 1970

Siden 1970 har norsk landbruk gjennomgått flere konjunktursvingninger som viser sammenhengen mellom nye typer landbrukspolitikk og nydyrkingsfaser (jf. 5.3., 5.4., 5.4.1.). I følge Edgeir Benum (1998) var målsetningen for den nye politikken å få til en høyere status for landbruket. Kravene som ble stilt, var stans av avgangen i næringen, høyere inntekter for tidsmessige og rasjonelle bruk på nivå med industriarbeid, økning av produksjon og areal, og utjevning av inntektene mellom små og store bruk. Selv om politikken seilte på en grønn økologisk bølge i tiden, ble resultatet større og kapitalkrevende gardsbruk og utviklingen kortvarig da den økonomiske politikken ble strammet i slutten av 1970-årene. Kravet om mindre statlig styring kom på den politiske agendaen. For bøndene innebar det trangere landbruksoppgjør, reduksjon i bevilgninger til nyrydding og begrenning i investeringsstøtten. Flere bønder oppga å drive landbruk, og antallet bruk sank selv om dyrkingsarealene økte (Benum 1998:66-67). Det tyder på at de bøndene som forsatte med landbruksdrift, drev desto hardere enn tidligere.

1980-årene ble et tiår med innføring av nye statlige reguleringer. Den nye landbrukspolitikken førte til overproduksjon, og bildet forsvant av det norske landbruket som miljøvennlig næring. Problemer med forurensning aktualiserte nye miljøkrav for landbruket og støtten til nydyrking og nye driftsbygninger ble borte. Næringen ble klemmt mellom markedets krav om fri import og mulighetene som ligger i utnyttelse av naturressurser. Dette ble tydeligere i løpet av 1990-årene da næringen ble sterkere utsatt for internasjonalt press gjennom EØS-direktiver. Myndighetene bestrebet seg med å få ned tilskuddene, senke produksjonskostnadene og utsette næringen for en åpnere økonomi med mer konkurranse. Resultatet ble at inntektene i landbruket gikk ned med 20-25%, og at utjevningspolitikken fra 1970-årene ble oppgitt. Staten presset på med avregulering, større produksjonsheter og lavere matpriser. Den frie importen førte til større utenlandsk konkurranse med norsk landbruk. Næringen svarte på kravene med nye omstillinger av livsstilen blant bøndene, og nedgangen i brukene forsatte. Familiebrukene forsvant som politisk ideal og som realitet, og den norske bonden ble deltidsbonde. Midt i 1990-årene hentet ¼ av bøndene 90% av inntektene fra landbruket, og næringen reiste selv sentrale spørsmål om matforsyning og bygdenes levedyktighet (Benum 1998:105-109).

I dag er den dagsaktuelle frykten for bøndene at nye forhandlinger i Verden handelsorganisasjon (WTO) skal føre til massiv fraflytting, industrialisering og storstilt import av matvarer (Gultvedt 2003). Det er trukket opp et perspektiv om bønder i solnedgang der bonden er blitt en episode, et skall av nye skikker og moderne merkevdiheter (Dahl 2003). Landbruket omfatter ca. 4% av den totale sysselsettingen i Norge, men betyr mye mer enn sysselsettingstallene tyder på. Landbruket gir grunnlag for en omfattende industri med aktiviteter innenfor næringsmiddel, utstyrsleveranser, transport og servicevirksomhet, og det bidrar til et desentralisert, spredt og variert mønster i bosetningen og et variert kulturlandskap (Reiersen & Hustvedt 1998:1). Omlegging av virkemiddelsystemet fra produksjonsavhengig tilskudd til arealavhengig tilskudd (jf. areal- og kulturlandskapstillegget i 1989), har ført til en økning av landbruksarealer i drift. Det har gjort det mer lønnsomt å ta i bruk marginalt areal som tidligere hadde liten økonomisk betydning. Målet er å ivareta selvforsyningssevnen, og av den grunn må jordbruksarealer holdes i hevd. Konsekvensen for arealbruken er at arealer som fulldyrket eng, er på vei oppover, og at det har vært en spesiell stor økning i arealet av gjødslet beite som del av naturengarealet (Statistisk Sentralbyrå 1998:96-97).

Undersøkelser av levekår, utvikling og omstilling viser at landbruket står ved en korsvei (Rødseth 2002b), og at mat er blitt en viktig maktfaktor i politikken, forhandlinger og markedet (Rommetvedt 2002a). Dette bekrefter at bønder har makt, arbeider aktivt for å hevde yrkes-

prestisjen, og har en sterkere posisjon i norsk politikk enn kanskje folk later til å tro. Presset for å opprettholde landbrukssubsidiene er så stort at det kan gå på tvers av den politiske viljen i landet (Rommetvedt 2002b). Landbruksbefolkningen er åpenbart misfornøyd med avkastningen per bruk med tanke på belønningen for innsatsen. Det kan se ut som de fleste bønder foretrekker å være deltidsbønder, i hvert fall bøndene på små bruk (Rødseth 2002a:63-64). Bønder som er misfornøyd med inntekter og økonomi i husholdet, er også jevnt over misfornøyd med egen livssituasjon, og protesterer mot stor-samfunnets behandling av landbruksbefolkningen. Denne protesten er kalt for bondebråket. I en befolkning med jevnt over gode levekår, også i økonomisk betydning, og som tar livet bra, er dette et såkalt agrart paradoks som har ulik betydning for forskjellige grupper i landbruket. Bønder kan ha mange og gode grunner for reaksjon på utviklingen innen landbruksnæringen med krav om økte inntekter. Sammenliknet med andre grupper i samfunnet har landbruket tapt kampen om fordelingen av samfunnets goder (Rye 2000:2,49,53, 131-133).

Blant bønder finnes det ulike idealer for livsstil og leveformer som spenner fra store og selvberende gardsbruk til småskalalandbruk (Melberg 2002:67-68, 72). Eldbjørg Fossgard peker i en undersøkelse av kvinneliv på vestnorske gardsbruk 1930-1990 på at det har skjedd en holdningsendring fra interesse for arbeidet, pliktfølelse og sosialt press til yrkesvalg og entusiasme i dette århundre. Hun mener likevel at den som blir bonde, gjør et annet valg enn den som bestemmer seg for utdanning til et annet yrke (Fossgard 1996:208). Fossgard har ut fra Pierre Bourdieus kulturteori om habitus og sosialt felt sammenfattet meninger (doksa) som folk i et landbruks-samfunn ikke stiller spørsmål ved eller tar for gitt i forhold til normer og tradisjoner. Dette er meninger som de har felles, tror på og kjemper for å beholde (Fossgard 1996:213-214):

- arbeid og arbeidsomhet er et gode
- landbruksarbeid er viktig, nyttig og svært meningsfylt (jf. 6.4.1.)
- odelsfølelsen
- ansvaret for de gamle

I sin undersøkelse viser Melberg at tidligere la samfunnsbetingete føringer, personlige ønsker og drivkrefter til rette for et vidt spekter av livsstiler i landbruket. For noen dreide gardsdrift seg om arv, bånd og forpliktelser, og for andre om interesse for dyr, matproduksjon og nærhet til naturen. Andre igjen søkte tilfredsstillende økonomisk utbytte gjennom gardsdrift i stor skala eller ulike yrkeskombinasjoner. I dag innebærer endringer i organisering av hverdagen og stadig skiftende politiske trender med utsikt for nedgangstider at garden er blitt base for et

mangeartet yrkesliv. Generasjon og kjønn tydeliggjør mer enn noen sinne de potensielle skillelinjene i livsstil, men fortsatt er garden likevel mannens domene (jf. 2.4., 6.4.1.). Mannens base er gardsdriften, familien og naturen, mens kvinnene i større grad retter seg mot aktiviteter og sosiale nettverk utenfor garden. Forskning tyder på at de populære stereotypene om det fredelige livet på landet er i ferd med å endre seg, og at dagens gardsliv er mer variert enn tidligere (Melberg 2001: 69-74, 84).

I følge Melberg er dagens bønder stilt overfor en rekke stressende krav som griper inn i hverdagen, gir bekymringer for livsgrunnlaget og utfordrer ønsket om trivsel og realisering av det gode livet på garden. Det er uklare grenser mellom utøvelse av roller i arbeid, familie og fritid på en gard, og brukerne er ofte følelsesmessig knyttet til garden. Det skjer generasjonsskifter og nyrekruttering som viser en tendens til trippelkombinasjon i husholdningsstrategien blant yngre bønder der begge kombinerer gardsarbeid med annet yrkesarbeid utenfor bruket. Hovedutfordringen for dagens norske bønder som vil lykkes, er å kombinere organiseringen av et moderne liv og en tilfredsstillende hverdag med å leve og arbeide i et tradisjonelt og potensielt stressende yrke under skiftende politiske og kulturelle betingelser. Næringen er preget av:

- bekymringer for vær og avlinger
- krav om teknologisk utvikling
- krav om økonomiske og arbeidsmessige investeringer
- økonomiske bekymringer
- ønske om ferie og fritid
- helsefarlig arbeidsmiljø
- helseproblemer
- ensomhet
- arbeidsdeling mellom kjønnene
- generasjonsdynamikk

Noen av utfordringene som Melberg påpeker er særegne for landbruket. Bekymringer for vær og avlinger er rettet til naturens vekslinger og årssyklus. Generasjonsdynamikken er knyttet til de lange sosiale, økonomiske og rettslige perspektivene som er nedfelt i odelsretten og i overlevering av eiendommen til kommende slektsgenerasjoner. Dette glir til dels godt inn i Fossgards resultater for det vestnorske landbruket. Andre utfordringer er mer generelle, og ligger i dagens moderne livsstil og arbeidsliv, faktorer som næringen har felles med andre sektorer i samfunnet. I tillegg er det viktig å påpeke at den moderne samfunnsutviklingen har ført til at bøndene har fått økende behov for samarbeidspartnere på tvers av tidligere interesser. Dette går fram av bøndenes krav om jordvern som har vokst seg sterkere og aktualisert behovet for samarbeid mellom landbruk og miljøvern om ressursene i kulturlandskapet (jf. 4.1.). Bærekraftig utvikling og miljøspørsmål er blitt ett av de områdene som tillegges større vekt i den nasjonale arealplan-

leggingen (Almås 2002:319-325). I Stortingsmelding nr. 29 om "Regional planlegging og arealpolitikk" er det lagt opp å ivareta hensyn både til biologisk mangfold og jordvern. I hensynene skal det stilles krav til høy arealutnyttelse i eksisterende og nye byggeområder før landbruksareal omdisponeres til utbygging (Miljøverndepartementet 1997a). Det er forventet at de offentlige fylkeskommunale og kommunale instanser fanger opp de nasjonale utfordringene (Fylkesmannen 1999:5). Dette går også fram av landbruksutviklingen på Jæren (jf. 6.3.2.).

6.3.2. Landbruksutviklingen, garden og bonden på Jæren

På lik linje med resten av landet er jærlandskapet delt opp i faste og mindre administrative bruksenheter der det drives landbruk eller annen næringsvirksomhet. Etter matrikkelens fortegnelse over skattetakst og skattebeløp omfatter brukene geografisk avgrensede landeiendommer som er kalt en "gard". Grunntydningen for gard synes å være "gjerde, innhegning", men bruken av ordet henviser også til "den dyrka marka som ligger innenfor garden (gjerdet)", til en enkelt landeiendom, en økonomisk enhet, og en eiendom med husene medregnet som det er knyttet gards- og stedsnavn til (Hovda 1960:191-193).

Dagens jærgarder representerer bruksenheter som ofte bryter på tvers av og har liten tilknytning i forhold til kultursporene etter førmoderne gards- og bosetningsstrukturer i landskapet (jf. 5.7). Dette er trekk som går igjen i den historiske gardsutviklingen i Sør-Norge (Myhre B. 2002, 2001). Den moderne jærgarden er resultat av en modernisering som tok til på 1800-tallet. En rekke nye bruk vokste fram etter utskiftingene og som følge av befolkningsveksten på 1800- og 1900-tallet, blant annet bureisingsbrukene på Høg-Jæren (jf. 5.3.). Ved hjelp av jernhesten - traktoren - ble det dyrket opp jord og lødd opp steingarder, gravd grøfter og kanaler, og planert ut bakker. Det ble gjødslet, sådd og plantet, bygd veier og skapt nye bygninger og gardstun. Gjødsling som tok til omkring 1930, og særlig satte fart etter den andre verdenskrigen, førte til flytting av de tradisjonelle grensene for innmark. I dagens kulturlandskap omfatter innmarka gardstun, dyrka jord, kulturbeite, skogplantefelt mv. (Fylkesmannen 1996:14) (jf. 6.1.,6.4.). Tunet på garden er arbeidsplass, boplass, leikeplass, sportsplass og hage (Fylkesmannen 1996:11) (jf. 6.4.). Det har foregått en teknisk og økonomisk utvikling uten sidestykke (Fylkesmannen 1996:2). Dette er historien om innsatsen til den driftige jærbonden, der bryting av nytt land er drivkraften.

"Bonden sitt arbeid er å rydde mark og halde han i hevd"
(grunneier i Hå, 1998)

Den økonomiske velstanden og "amerikanisering" av norsk kultur slo etterhvert ut i en tidsånd som fremmet materialistiske holdninger og levemåter (Fylkesman-

nen 1996:2). I 1969 hadde bøndene i Rogaland høyere næringsinntekter og formue enn resten av landet, og jærbøndene i Time, Klepp og Hå tjente mest (Frøyen 2001:25, tab. 8). En landbruksdrift med åkerbruk og husdyrhold ga gode kår. Selv om det var en nedgang i personlige brukere og i bruket som levevei i årene 1949-1989, var Hå kommune en av fire kommuner med flest heltidsbønder. Mindre enn halvparten av bøndene levde av garden på heltid i 1989, og flertallet var blitt deltidsbønder på tross av gode inntekter i forhold til andre bønder på Jæren. Etter 1970 begynte bøndene å bli sterkere påvirket av arbeids- og yrkeslivet i de nærmeste byene, og bondeyrket fikk konkurranse med andre yrker (Frøyen 2001:25-27, tab. 8-10). Bygdekulturen på landsbygda som har røtter og tradisjoner i landbruket, skilte seg ikke like sterkt fra byområdene som tidligere, og i økende grad førte utviklingen til endring av bygdesamfunnene (Reiersen & Hustvedt 1998:1).

Moderniseringen av landbruket på 1900-tallet førte også til store endringer i kulturlandskapet, og særlig som følge av den nye landbrukspolitikken fra 1970-årene og utover (jf. 6.3.1.). Ved å fjerne steingardene samlet bøndene næringsarealene i større felt, og dyrkbar jord ble utvidet på bekostning av utmarksarealene. Utviklingen skjøt særlig fart i løpet av 1960- og 1970-årene, og går fram av studier av vekst og bruk av driftsarealer i jærkommunene i årene 1949-1989 (Frøyen 2001:15-18, tab. 1-4), og 1954-1987 i Time kommune (Emmelin et al. 1990:3). I denne utviklingen kom Hå kommune ut som den største landbrukskommunen i Rogaland. For kulturminnevernet er særlig årene 1968-1984 utpekt som et tidsrom med tap av arkeologiske kulturminner som følge av nydyrking (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:41) (jf. 5.4., 5.4.1.). Utviklingen i oppdyrket areal og landskapsendringer i Time kommune gir et godt bilde av endringene i kulturlandskapet; fra et oppstykket og skiftende landskap med steingjerder til et myrløst landskap med store sammenhengende felt for åker og kulturbeite og få steingjerder (Emmelin et al. 1999:3-17, jf. fig. s. 4-5, s. 6-7, s. 8-9, s.12-13). På Jæren skjedde det mer enn en tredobling av arealer til kulturbeite (Frøyen 2001:18, tab. 4).

Veksten i landbruket møtte etterhvert grenser fra stor-samfunnets krav om arealer til annen næringsvirksomhet, bosteder og infrastruktur. I 1960-årene kom det til konflikter med jordvern ved etableringen av oljeindustrien på Nord-Jæren, og kampen mellom ulike samfunnsinteresser skapte skarpe fronter. Dette skjedde samtidig med at miljø- og forurensingsproblematikken ble synlig for alvor, fordi jærbøndene brukte for mye gjødsel i driften. Spørsmål om overproduksjon og overskudd ble viktige tema på dagsorden. I 1970- og 1980-årene ble bildet av den driftige jærbonden som den beste i industrielt landbruk i landet truet som følge av nye påbud om bevaring

av miljøet, fra ytre fiender som staten. Jærbøndene følte seg hetset utenfra, og ble preget av press og plaget av misnøye om framtiden (Frøyen 2001:28-44) (jf. 6.3.1.).

En undersøkelse av jærlandbruket i disse årene tyder på at bøndene holdt fast ved den driftsmodellen som viste seg effektiv, regningssvarende, skapte velstand og ga muligheter for å kunne leve opp til idealet om den driftige bonden på Jæren. Bøndenes interesse for bevaring av miljøet og av jordvern forutsatte at det fortsatt var vekst i landbruket, og virket splittet i spørsmål om miljøvern. Når kravet om spreieareal kom i 1989, førte dette til ytterligere utvidelse av gjødslete arealer med overflatedyrket beite eller anleggelse av kulturbeite godkjent som spreieareal (Emmerlin et al. 1990:10-13). Veksten i landbruket stanset imidlertid opp i 1980-årene, og i 1989 kom en mindre del av husdyrproduktene i Norge fra Jæren enn i 1979. I 1980-årene så det ut til å være et markert skille og en start på en utvikling der Jæren kunne bli en mindre viktig landbruksregion (Frøyen 2001:44). Globale miljøspørsmål som et bærekraftig landbruk i forhold til et økologisk landbruk presset også på i løpet av 1990-årene, men så sent som i 1998 stod økologisk drift fortsatt i stampe på Jæren. Mange av dagens jærbønder som ikke hadde stempelet økologisk, drev likevel tett opp til de økologiske kravene om helt å unngå sprøyting og gjødsle med naturgjødsel. Dermed er det kort vei fra dagens driftsmåte til økologisk drift (Fiskaa 1998).

Utviklingen av jærlandbruket tyder på at dagens bønder har et motsetningsfylt forhold til vern av kulturlandskapet. Riktignok kan det oppstå konflikt mellom den driftige og rasjonelle siden av bonden som ønsker å maksimere utbyttet av hvert mål med jord, og den siden som har følelser knyttet til landskapets steingarder og utmarker. Stort sett er det imidlertid den rasjonelle siden som vinner slagene og går seirende ut av den avgjørende kampen om hvordan kulturlandskapet og den materielle kulturarven skal forvaltes (Thu 1996:106) (jf. 2.2.). Krav om spreieareal, effektiv drift og kulturbetingete handlinger om at *garden ikke skal overleveres neste generasjon i mindre og dårligere forfatning enn den ble overtatt*, er viktige pressfaktorer på nydyrkingen, og går utover areal typer som myr, våtmark, ugjødslet beite og lyngheirester. Restene etter denne type arealer representerer ofte viktige kvaliteter for kulturelt og biologisk mangfold, eller andre brukergrupper i kulturlandskapet. Bondens venstrearm som krever rasjonell og effektiv drift, lammer høyrearmen som er produsent og skjøtter av samfunnets miljøgoder. Det blir en uheldig transaksjon i samfunnsregnskapet når bonden forbruker større og større ressurser til oppdyrking av arealer som etterhvert også får større og større samfunnsverdi (Reiersen & Hustvedt 1998:17-18, min utheving).

Under forutsetning av en befolkningsvekst på ca. 1% per år, en bedre arealutnyttelse enn tidligere (1/3 dekar

per innbygger), og at all utbygging er på dyrka jord, vil all jordbruksjord på Nord-Jæren være bygd ned i løpet av de neste 70 årene. Når vi tar Rogaland som eksempel, var det i 1997 over 911.700 dekar dyrket mark, hvorav 336.000 dekar var kulturbeite, og omfanget av nydyrkingen var betydelig. I perioden 1989-1995 var det en nydyrking som ga 22.500 dekar fulldyrket mark og 46.000 dekar var kulturbeite (Reiersen & Hustvedt 1998:17-18). Dette omfanget i nydyrkingen bekrefter nedgangen i forekomsten av alvedanser som er påvist i forbindelse med undersøkelsen (jf. fig. 8) (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:41, fig. 5). (jf. 5.6.3.). I perioden 1970-1998 ble det omdisponert ca. 30.000 dekar dyrket jord i fylket (A. Rosnes, Landbruksavdelingen, Fylkesmannen i Rogaland, muntlig meddelelse). I perioden 1996-1999 var Rogaland det fylket i landet med tredjestørst avgang av dyrket jord og dyrkbar jord (nærmere 2000 dekar) (Landbruksdepartementet 2002:4, tab. 1.6). Konsekvensen av en slik utvikling er at det oppstår konflikter mellom oppdyrking av dyrkbar jord til landbruksformål i forhold til nedbygging av dyrkbar jord til andre samfunnsformål. I motsetning til fylker som Oslo, Akershus og Hordaland som har hatt den høyeste avgangen til andre formål enn landbruk (skogplanting), er disponeringen av arealene i Rogaland særlig gått til skogplanting på dyrket jord, og ikke til dyrkbar jord. Med dyrket jord siktes det til fulldyrket eller overflatedyrket jord og gjødslet beite (arealer med utført kultiverings- og kulturiltak). Dyrkbar jord er derimot jord som kan fulldyrkes til lettbrukt eller mindre lettbrukt jord. Jorda kan omfatte skogareal, annen jorddekt fastmark eller myr som må kunne gi rimelig og sikker grasavling (Landbruksdepartementet 1995:5). Selv om tettstedsutvikling er en trussel for landbruket på Jæren (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:57), kan det se ut som at avgangen av jord ikke først og fremst gjelder utmarks- og restarealene i gardslandskapet (jf. 6.1., 6.4.).

Jærlandskapet er i dag brutt opp i et nettverk av veier for transport. Bortsett fra Høg-Jæren er det lite areal som er utmark i form av ugjødslet og ikke bearbeidet areal. Resten er innmark som er oppdelt i fulldyrket åker eller overflatedyrket og overgjødslet kulturbeite som er gjerdet inne i store sammenhengende felt. Landbruksdriften er moderne og rasjonell og består av intensivt husdyrhold (Emmerlin et al. 1990:3), en drift som i denne undersøkelsen omtales som et "dansk landbruk" og "det mest effektive i landet":

"Den norske bonden kan ikke konkurrere med kontinentet, men kanskje kan jærbonden" (A/98).

Denne innstillingen til gardsdriften er utdypet i en forklaring på jærbuens forhold til moderniseringen av landbruket:

"Jærbuen er ikke redd for å prøva nye ting. Han er nysgjerrig og kan ikkje dy seg. Det er ein kultur for å prøva ut

nye ting. – Konkurransanda som jærbuen er prega av, har hatt sitt å seia” (Lars Ødemotland, 9 mai 1997, Jærbladet).

I de siste 30 årene er de minste brukene mellom 5-50 dekar forsvunnet på landsbasis og i fylket (jf. 6.3.). Bruk over 50 dekar er imidlertid stabilt og disponerer 97% av landbruksarealet i fylket. Konsekvensene av den kraftige stagnasjonen i landbruket kan også være overdrevet. Dette går fram av en rapport om landbrukets betydning i Rogaland der nye toner ved tusenårsskiftet er preget av optimisme om et levedyktig landbruk. Selv om næringen ikke har den samme dominerende plassen i fylket i dag som tidligere, har den potensialer til å forsterke Rogalands posisjon som landets fremste matfylke. Under forutsetning av omstilling og utvikling av nye mestringsstrategier, vil jærlandbruket klare seg og jærbonden kunne se framtiden lyst i møte, heter det i rapporten (Reiersen & Hustvedt 1998:1, 11).

På tross av skiftende konjunkturer tyder utviklingen på at jærbøndene som private næringsdrivende har klart omstillingene i landbruket i løpet av de siste 30-årene. De tar for alvor del i den generelle samfunns- og velstandsutviklingen. Utviklingen viser også at landbruket er blitt tvunget til å utvide rammen for hva som det er mulig å forhandle om med myndighetene. Bonden må stadig søke etter nye argumenter for å kunne opprettholde en næring som er sterkt påvirket av internasjonale trender, og direkte og indirekte er subsidiert og politisk avhengig av forbrukernes gunst. I denne utviklingen har jærbondens entreprenørskap og konkurranseånd vært et godt grunnlag for å kunne mestre omstillingskravene og moderniseringsprosessene som har gått for seg i landbruket. Ved tusenårsskiftet synes jærlandbruket være preget av ny optimisme og giv der matproduksjon står sterkt som argument for overføringsordninger. Vi skal se nærmere på hvordan jærbøndene framtrer i forhold til ulike typer norske gardbrukergrupper, og i relasjon til andre folk som bøndene har med å gjøre i forbindelse med gardsdriften.

6.3.3. Jærbønder og andre folk

I dagens debatt om landbruket opptrer det ulike idealtyper av gardbrukere. Det er heltidsbonden og småbrukeren som er mest framtreddende ved siden av fritidsbonden, økobonden og samdrifteren (Melberg 2001:76-79, tab. 4.1.). I en undersøkelse av gardbrukerlivsstiler går det fram at bøndene i Rogaland har mest egenskaper i seg fra heltidsbonden. Entreprenørånden synes ikke like påfallende som i for eksempel den ressurssterke livsstilen. Sammen med bøndene i Agder har rogalandsbøndene en typisk gardbrukerlivsstil der den viktigste produksjonen er melk. I motsetning til mer perifere eller ressurssterke gardbrukerlivsstiler, finner vi at gardbrukeren er en mann i aldersgruppen 25-44 eller 45-67 år som har utdannelse fra videregående skole og middels inntekt. Gardbrukeren

er en godt voksen og etablert mann som sammen med en eventuelt ektefelle organiserer en middels stor gard med melkeproduksjon stor nok til at behovet eller mulighetene for biinntekter ikke er påfallende stor. Livsstilen er karakteristisk for ”den gjennomsnittlige norske bonden” og ikke for en bestemt idealtipe av norske bønder (Melberg 2002:80-82).

I følge rapporten om landbrukets betydning i Rogaland (Reiersen & Hustvedt 1998) (jf. 6.3.2.) ligger det typiske rogalandsbruket i Hå kommune. Hå-bonden representerer den ressurssterke melkeprodusenten i forhold til den allsidige sauebonden av rogalandsbøndene. Bruket er et familiebruk der voksne og barn deltar i gardsarbeidet, og består av 17-18 melkedyr, en del ungdyr og litt svin. Jorda på garden er fruktbar og lett å drive, og har 75% av et samlet areal på 150-200 dekar dyrket mark. Bonden i Hå arbeider i den kommunen som i 1995 hadde flest årsverk (over 1100 årsverk) knyttet til landbruket, og hadde 2,2 årsverk pr. bruk og flest melkedyr (over 9000) i fylket. Mellom 20-25% av befolkningen var sysselsatt i næringen. Bonden var en mann på 40-45 år som hadde gått landbruksskolen og gjerne var aktivt med i organisasjonsarbeid som Rogaland Bondelag og Forsøksringane. Han leste fagtidsskrifter som ”Bondevennen” og soknet politisk til KrF eller Sp. Bondekona som var husmor, deltok i gardsarbeidet, men hadde gjerne deltidsjobb utenom. Det var forventet at både odelsgutten og odelsjenta skulle ta landbruksutdanning som faren (Reiersen & Hustvedt 1998:3-8, fig. 1-3).

En utvidelse av beskrivelsen av den typiske gjennomsnittsbonden er kommet fram i Lennart Rosenlunds undersøkelse av sosiale strukturer i det sosiale rommet i forhold til rommet for livsstiler i Stavanger kommune (Rosenlund 2000, 1998). I denne studien inngår det bønder som driver landbruk i en bykommune på Nord-Jæren, og som derfor har nær tilknytning til Hå-bonden i Reiersen og Hustvedts undersøkelse (Reiersen & Hustvedt 1998). I undersøkelsen anvendes Pierre Bourdieus tilnærming og analytiske rammeverk på grunnlag av den strukturerte kapitalmodellen om kulturell og økonomisk kapital i ”Distinksjonen” (Bourdieu 1995)². En forutsetning for å gjøre bruk av resultatene herfra, er at målingene av verdiene for kapital oppfattes som normative for den gode og dårlige smak i samfunnet. Hvordan trer jærbonden fram i dette bildet sammenliknet med andre grupper?

Bonden framstår som en person der det sosiale rommet er dominert av økonomisk kapital basert på ansettelse innen privat virksomhet, og der posisjoner oftere innehas av menn enn av kvinner (Rosenlund 1998, fig. 2). For bonden er rommet for livsstiler dominert av en kulturell kapital nær opp til faglærte og ufaglærte arbeidere innen industrien som eksempelvis liker musikken til Bjørø Håland. På samme vis som yrkesgrupper i arbeider-

klassen har bonden en lav kulturell kapital i forhold til ansatte i offentlig forvaltning som misliker Bjøro Håland og kanskje går på kunstutstillinger tre ganger i året (Rosenlund 1998:51-53, fig. 2). Mens verken bonden eller den offentlig ansatte tilhører en elite blant yrkesgruppene med høyest økonomisk kapital, omfatter offentlig ansatte både en elite og en midt-i-mellom gruppe med høy kulturell kapital.

Oppsummering

Ovenfor har vi vist at Jærbøndene som melkeprodusenter, er representanter for "den gjennomsnittlige norske bonden". Både med hensyn til de to dimensjonene i det sosiale rommet og rommet for livsstile trer bøndene fram og står litt på siden og for seg selv i forhold til andre yrkesgrupper, men de har også fellestrekk med andre grupper i samfunnet. Resultatene av Rosenlunds undersøkelse tyder på at det er stor diskrepans mellom bønder og byråkrater med hensyn til kulturell og økonomisk kapital, og at det som har verdi - penger eller kultur - er grunnlag for temaer om konflikt. Rosenlund hevder at dette er kulturelle og økonomiske forskjeller som går dypere. Det dreier seg om hvordan vi tenker om og forstår verden på grunnlag av politiske orienteringer og etiske grunnholdninger som er diametralt motsatte i forhold til holdninger til fordeling av økonomiske goder (Rosenlund 1998:55). Rapporten om rogalandslandbruket (Reiersen & Husvedt 1998) tyder på at bøndene i Hå kommune er typiske rogalandsbønder og typiske representanter for melkeprodusentene på Sørvestlandet. En vesentlig spørsmål er hvilken betydning utnytting av utmarksressurser har i forhold til bøndenes forvaltning av den lange og den korte historien i landskapet (jf. kap. 5).

6.4. Gardens sentrum og periferi

I undersøkelsen har vi valgt ut Hå kommune som representant for en rogalandskommune med størst utmarksarealer på Jæren (jf. 5.4.1.). Kommunen har et restareal på 25 % som ikke er dyrket mark (jf. 6.3.3.). Med restareal mener vi her alt som ikke er dyrket eller gjødslet mark, og at kategorier for nydyrking av slike arealer kan omfatte gjødslet kulturbeite, tørr og ugjødslet beitemark/grashei, fuktmark, myr og lynghei (Hustvedt i manuskript). Nydyrking regnes i jordloven som (Landbruksdepartementet 1997a:4,20):

- fulldyrking av udyrket mark i form av rydding og brytning til vanlig pløydedybde for arealer som kan nyttes til åkervekst, eng og beite og fornyes ved pløying
- overflatedyrking av udyrket mark, eller gjenoppdyrking av jordbruksareal som har ligget unnyttet i 30 år, i form av rydding og sletting av overflaten slik at

maskinell høsting er mulig.

Dette innebærer at restarealer omfatter områder som vi gjerne oppfatter som utmark på en gard, og at denne utmarka verken er gjenoppdyrket de siste 30 år eller er overflatedyrket og fulldyrket.

I arkeologisk forskning om kulturlandskap er det ulike oppfatninger om hva utmark er i forhold til innmark. Utmarka er et paraplybegrep for omgivelser som er påvirket av mennesket, men som ikke er bebygde og kultiverte (Andersson 1998:5). I følge Andersson er utmarka det stedet der viktige ressurser er utnyttet og produsert, og det er heller ikke et isolert sted. Utmarka er påvirket av det som skjer utenfor dette arealet, for eksempel av endringer i organisering og bruken av landskapet, og av innovasjoner og ny teknologi i samfunnet osv. (Andersson 1998:6-7). Dermed kan utmarka ha både en fysisk og mental beliggenhet som er marginal i forhold til det som til enhver tid har vært oppfattet som sentrum for landbruksdriften.

I oppfatningen av hva utmark er, er det særlig tre modeller (1-3) som gjør seg gjeldende som utgangspunkt for arkeologiske forskningsundersøkelser (Andersson 1998:5):

1. Utmarka er del av et økonomisk, sosialt og kulturelt system som omfatter et sentrum, innmarka. Innmark og utmark er deler av et ressursområde, har ulik betydning og er direkte avhengig av hvordan de enkelte delene blir utnyttet i forhold til hverandre i systemet.
2. Utmarka beskriver bosetninger i regioner eller områder som ligger utenfor de sentrale landbruksområdene, ofte i skog, hvor det er utviklet en egen økonomi og oppnådd en egen kulturell identitet, jf. små, marginale bruk som er etablert etter nyridding og er relativt sene i tid.
3. Utmarka står for landområder i stor skala som har geografisk beliggenhet og er marginale i forhold til andre områder, jf. Grønland i forhold til Europa.

I modell 3 er utmark synonymt med en perifer lokalisering på et geografisk kart i stor målestokk. Denne modellen er grovmasket og er lite egnet til bruk i denne undersøkelsen. I modell 1 er utmarka en del av et landbrukssystem, mens i modell 2 er utmarka en selvstendig produksjonseenhet og et eget landbrukssystem. Det kan være vanskelig å holde modell 1 og 2 fra hverandre, fordi utmarka kan ha spilt ulike roller i landbruksproduksjon til ulike tider, eller den kan være inkludert i og påvirket av andre systemer utenfor utmarka (Andersson 1998:6). Analyser i forbindelse med undersøkelsen i kapittel 5 har vist at heilandskapet, det skogløse landskapet, ble etablert på Jæren for 3000 år siden (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:48, Prøsch-Danielsen & Si-

monsen 2000a,b). Dette heilandskapet har vært under sterk endring på grunn av modernisering av landbruk og regulering av bosetning siden begynnelsen av 1800-tallet (jf. 5.3.). Med unntak av bureisingsbruk og bruk som er tatt opp i sen tid, som på Høg-Jæren, bør vi kunne anta at gardene i Hå har jordsmonn med gammel kulturjord på innmarka. På grunnlag av analysen i kapittel 5 og 6.3. synes modell 1 å være mest egnet som utgangspunkt for analysen av samforståelsen i forvaltningen av gardslandskap i Hå kommune (jf. 6.1.). Siden vi analyser forvaltningsrelaterte spørsmål i tilknytning til utmark, bør også modell 1 inkludere politiske aspekter ved et landbrukssystem (jf. kap. 4., 6.3.).

Ovenfor er det redegjort for at det særlig er bølgene med nydyrking fra slutten av 1960-årene som er årsaken til reduseringen av arkeologiske kulturminner (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:41, fig. 5) (jf. 5.4.1.). I følge en nydyrkingsstatistikk for 1997-2001 (Hustvedt i manuskript) berørte nydyrkingen i Hå kommune arealtypene som bøndene beskrev som utmark, beite, morene- og fastmark, skogsmark, myr og fjell. Utmarka kunne være udyrket og beite, og ha grustak. Beitet kunne være steinete, ha grushauger, mye stein og være påfylt stein. Det var overflatedyrket og gjødslet eller bløtt, myrlendt, litt sumpig, vassjukt og fuktig. I søknader om nydyrking i denne perioden viser derfor bøndenes begrunnelser at utmarks- og beitearealene inneholder ressurser som skal nyttes til utvidelse av fôrproduksjon og økning av spreieareal i forbindelse med forbedring av driftsbygninger. Bøndene vil også hente ut stein til veg- og gjerdebygging, arrondere beite, senke bekker, plante lebelter, effektivisere den maskinelle overflategjødslingen, få sammenhengende arealer mellom tun og beite i forhold til offentlige veger, og trygge arbeidsplassen osv. Med andre ord har utmarksarealene flere og mer varierte potensialer enn økt grasproduksjon, og utnyttelsen av ressursene bærer preg av å slå flere fluer i en smekk. De ulike bitene der det skal foretas inngrep, henger dermed sammen i et funksjonelt system (jf. modell 1). Nytteverdier er sterkt framtreddende i de økonomiske og driftsmessige fordelene som er lagt til grunn for nydyrkingssøknader som vil kunne medføre landskapsendring av utmark (jf. 6.3.3., 6.4.3.).

Vi skal på denne bakgrunn stille spørsmål om hvem medforvalterne av landskapet i Hå kommune kan være (jf. 6.4.1.). Hvordan ser en gruppe bønder (Gruppe 1) på kulturminneforvaltning av landskap og utmark i forhold til byråkrater som arbeider med forvaltning av landskapsressurser på gardene i kommunen (jf. 6.4.2.)? I dette tilfellet bruker vi byråkraterne i Gruppe 2 for å belyse slike relasjoner, og får på den måten også klargjort og utdypet forholdet i medforvaltningen mellom Gruppe 1 og Gruppe 2 i undersøkelsen. Deretter undersøker vi aktørernes syn på forvaltningen av landskap og utmark (jf. 6.4.3. - 6.4.4.), på landskapets skjønnhet og kulturlandskapets

historie (jf. 4.7., 6.4.5.).

6.4.1. Jærbønder og byråkrater i undersøkelsen

La oss først vende oss til Hå-bøndene i Gruppe 1 og presentere gruppen i forhold til byråkraterne i Gruppe 2 (jf. 6.3.3.).

Gruppe 1 bønder

Bøndene i Gruppe 1 er i en alderen 28 -67 år, har fra 1-5 barn og fire er ektefeller. De lokale bøndene er grunneiere, mens av de sentrale bøndene er det en grunneier (jf. 6.2.1.). Alle de lokale bøndene driver med melkebruk, noen kombinert med sau og svin. Bortsett fra en kårmann, en deltidsbonde, og to som sper på inntektene med annet ekstraarbeid, driver alle de lokale bøndene med gardsdrift på heltid. Alle menn i gruppe 1 har utdanning utover folkeskolen, og med unntak av ei kone, gjelder dette også for kvinnene. Med unntak av to tilfeller har alle menn agronomutdannelse, mens bare en av kvinnene har utdannelse på feltet. En av de lokale kvinnene er odelsjente, men det er mannen som står for det meste av drift-en. Mennene blant de lokale bøndene har vært yrkesaktive eller forpaktet gardsbruk før de tok over eller kjøpte garden. Alle de lokale kvinnene har vært yrkesaktive før de giftet seg. Mens mennene blant de lokale bøndene kaller seg for bonde, veksler dette for kvinnene. Den eldste er bondekone, den yngste som har agronomutdannelse, er bonde og husmor.

Med unntak av en av de lokale kvinnene som er vokst opp i by, er samtlige intervjupersoner i lokalmiljøet, kvinner så vel som menn, vokst opp på landet. Av disse er en av kvinnene vokst opp utenom gard, mens flertallet er fra gard i lokalmiljøet, og unntaksvis fra regionen eller nærmeste fylke. Arbeidet og interessene bærer preg av å være en livsstil, og at det er viktig å like det en velger å drive med:

"eg lige å stedla med dyrå, ja eg gjere det. Det er det eg ligg best i forhold til å stedla med jordå" (E/98).

En av de lokale bøndene sier at dette valget er knallhardt, at det er vakt 24 timer i døgnet; og at det deretter er et yrke. Jærbuen er av flere bønder framstilt som materialist og den største driveren i norsk landbruk. Han får mye ut av lite eller ingenting. Den gode bonden er "ein drivar" (J/1/98), en som er dyktig, og får dyr og mennesker til å trivest og får økonomi ut av det. Jo dyktigere bonde, jo bedre økonomi. En bonde sier det slik:

"Ein goe bonde, jau det e ein så arbeide på garden og ikkje har arbeid utanom - det e fyrste betingelse. Att han greie å stedla garden og få ut av han levebrødet for seg og famelien" (E/98).

En annen sier det slik:

"ein bonde så får det til å sviva rundt" (F/98)

Mens en tredje ser det slik:

”Ja de e jo noye så e kjekkare enn dyrå - eg lige meir å driva med jordå, men det e den kvoten då. Der e ikkje noye å gjera med det. Så eg drive snart bare fjaset for å klara det. Sånn e det” (F/98).

Og en fjerde mener begge deler:

”fer du ikkje jordå med deg, så fer du ikkje driva. De e ein samanheng - fer du ikkje jorda te trivast så fer du ikkje dyrå med deg ut” (G/98).

For kvinnene er dagsrytmen særlig knyttet til stell av mat, barna og heimen. De går med i stell av dyra, unntaksvis annet utearbeid dersom ikke alder eller sykdom legger hinder i veien. Mennenes arbeid er knyttet til dyra og til jorda. Det går et klart skille mellom eldste og yngste generasjon der de eldste kvinnene i samvirkende grad har vært med på det meste av gardsarbeidet ute, mens de yngste bare unntaksvis (bonden) går med i det meste ute. Maskinene i det maskinelle landbruket, det tunge arbeidet, og ikke minst interesse er brukt som gjennomgående forklaring på arbeidsdelingen mellom kjønnene.

I fritiden er eller har både menn og kvinner blant lokale bøndene vært aktive i fagorganisasjoner med tilknytning til landbruket og/eller politisk arbeid, faglige lag og ringer mv. særlig i lokalmiljøet. Alle gir uttrykk for at dette er eller har vært gilt å drive på med, og at det er et nødvendig engasjement i bondeyrket. Noen menn er eller har vært engasjert i kulturaktiviteter som musikk og sport, mens en av kvinnene er engasjert i forenings/lagsarbeide utenom landbruket utenfor lokalsamfunnet. På spørsmål om ferie er svaret ofte knyttet til økonomi og velstandsutvikling generelt. Bøndene har meninger om at de ikke ønsker å skille seg ut fra andre folk. Av hensyn til barna ønsker de å ha en levestandard med feriemål som tilsvarer folk i byen og samfunnet for øvrig. Noen hevder at ønsket om fritid gjør at mange slutter med gardsdrift.

En av intervjupersonene (A/98) sammenfattar gardsdriften på følgende måte:

Det gode livet ved å være bonde og drive med gard består i å kunne legge opp arbeidsdagen selv. Det er vissheten om å eie og se fruktene av arbeidet som er viktig, føle nærheten til arbeidsplassen, kjenne og ha vissheten om arbeidet som er nedlagt på garden. Bonden vet at han er underkastet naturen, men mange er bekymret for inntekten, framtiden og hva barna skal gjøre, om det vil innebære endring i overtakelse. Mange yngre vil ikke overta gardsdriften. I landbruksoppjøret ligger det nedfelt perspektiver om rekruttering til landbruket som er synlig i krav om lønnsomhet og bedre inntekt. Men odelsjenter tenker annerledes. De tenker på muligheter for å få barn, på fritid, egeninteresser og kulturtilbud. Det foregår nedbygging av tjenester på landet som postkontor, apotek, skole osv. Å ta over garden vil innebære statlige tilskudd og velferdsordninger, og mange frykter gjeld ved overtakelse.

Et gjennomgående tema fra de eldste til de yngste handler om ensomhet og om bondeyrket som et ensomt yrke, om den stusslige siden ved å være bonde. De som ikke gir uttrykk for dette, har kona hjemme på garden også på dagtid, eller de driver garden på deltid. En sier unntaksvis at livet er noe annet enn å ”å stå med nasen i molda”. Det blir for ensidig å ikke snakke om noe annet enn ”bonde”. Ønsket om å være to om å drive garden, og at kona er hjemme på garden i lag med mannen, er en uttalt mening for flertallet av intervjupersonene. Selv om kvinnene kan bidra til økonomien med arbeid utenom garden, er det likevel det sosiale savnet av et menneske omkring seg som har førsteprioritet blant intervjupersonene. Selv om bøndene er opptatt av framtiden for gardsdriften, og noen uttrykker bekymring for framtiden, mener andre at jærøbøndene er vant til omstillinger og å finne utveier for å få gardsdriften til å gå rundt. En sier at han ikke frykter tanken på å bli deltidsbonde.

Samtlige av de lokale bøndene i Gruppe 1 gir uttrykk for at det er viktig med utdanning både for jenter og gutter, og at det er riktig å bruke utdanningen. Det er ingen motforestillinger å spore ved spørsmål om odelsjenter. De fleste mener at kvinnen som bonde er mulig, men det realistiske ved det er et annet spørsmål. På tross av mekanisering i landbruket er arbeidet fysisk sett slitsomt når det er behov for særlige tunge tak. Det er sagt at det ikke er uvanlig at odelsjenter gifter seg nokså snart etter at hun tar over garden.

”Eg seie at ein kvinneleg bonde skulle hatt ein bonde i fjosen” (J/2)

Gruppe 2 byråkrater

For Gruppe 2 vises det til analysen av den generelle bakgrunnen for virksomheten i miljøforvaltningen med vekt på arkeologi og kulturminnevern (jf. kap. 3-4). Det er samlet inn vekslende data om bakgrunnsfaktorer for Gruppe 2 (jf. intervjuguide pkt. 1), og informasjonen kan sammenfattes på følgende måte:

Byråkratene i Gruppe 2 er i alderen 30-63 år. Noen er vokst opp på landet, enten på gard eller i fiskermiljø og er innflyttere til by, mens andre har vokst opp og har steds-tilknytning til by eller tettsted. Noen har bytilknytning gjennom flere generasjoner, men andre har slekts-tilknytning til landet. Noen har flyttet fra en landsdel til en annen eller fra et nordisk land til et annet.

Alle byråkratene har bakgrunn med høyere utdanning fra høyskole eller universitet i inn- eller utland, og har med ett unntak kompetanse fra arbeid i miljø- og landbruksforvaltning. Yrkesutøvelsen er knyttet til relevante arbeidsoppgaver i offentlig forvaltning på leder- eller saksbehandlernivå. Av de som er spurt om det, bruker noen fritiden på en måte som har relevans til yrket, eller som kan sies å fylle livsverden slik at arbeid og fritid flyter over i hverandre og blir en livsstil. Noen mener at jobben

er en livsstil. Noen er aktive eller passive medlemmer i organisasjoner som grenser opp til eller har interessefelt som har relevans for yrket. Noen som har vokst opp på gard, uttrykker at de ikke har aktiv deltakelse i interesseorganisasjoner med tanke på habilitetsspørsmål i forhold til yrkesutøvelsen, og ønsker å være mest mulig fristilt i forhold til jobben. Andre er mindre opptatt av dette spørsmålet, og mener at det er viktig å være aktiv, vise samfunnsengasjement og drive formidling på yrkesfeltet.

Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater

Gruppe 1 er en homogen gruppe sosialt og geografisk, og har med ett unntak stedstilknytning til gardsmiljøer på landet. I forhold til yrkesutøvelse og interesser sammenfaller livsstilen godt med den gjennomsnittlige norske bonden og den gardbrukerlivsstilen som karakteriserer for eksempel melkebøndene i Hå (jf. 6.3.1.). Kvinnene skiller seg ut både med hensyn til utdanning og aktiviteter på garden. De er mer flersidige og har større bevegelse i flyttemønster, steds- og arbeidstilknytning enn mennene. Dette passer godt inn i mønsteret for garden som mannens domene, og at yngre kvinner blant bøndene kombinerer gardsarbeid med annet arbeid i eller utenfor garden (jf. 6.3.1.). En av bøndene sier det slik:

"Å vera bonde - det ligge vel i namnet at du er bunden" (F/98).

Felles for alle i Gruppe 1 synes å være en higen etter å realisere og delta i et daglig fellesskap i gjennomføring av en livsstil som gir mening, og etter å leve et godt liv og ta del i en levestandard som alle andre i samfunnet. Dette er livsmål som ved første øyekast virker generelle for de fleste i et moderne vestlig samfunn. Livsstilen virker både tradisjonsbundet og moderne, og er knyttet til ansvaret for eiendom som de eier og styrer over til daglig. Det tunge gardsarbeidet og muligheter for yrkesrealisering ved annet arbeid for kvinnene, synes å sette grenser for kvinners fulle inntreden i mannens domene. Blant intervjuobjektene framstår dette som et fritt valg ut fra interesser.

Byråkratene i Gruppe 2 er en heterogen gruppe sosialt og geografisk, men de er mer homogene med hensyn til utdanning, yrke og interesser. Gruppen virker livsstilspreget i realiseringen av forholdet mellom yrke og fritid og moderne med hensyn til stedstilknytning og i forholdet mellom mobilitet og urbanisering. I gruppen er det funnet sted en mobilitet fra barn til voksen mot by og tettsted, og det virker som det er sammenheng mellom utdanning, yrke og fritidsutøvelser som har fotfeste i urbane miljøer. Yrkeslivet er knyttet til et pålagt ansvar for steder (eiendom) som de ikke eier, men som de styrer over i kraft av statlige lover og forordninger. De som skiller seg ut i gruppen, er byråkrater som er vokst opp på gard og har en gardstilknytning som er naturlig. Med hensyn til forholdet mellom miljøvern og landbruk, har de i yrkesutøvelsen tatt konsekvenser av habilitets-

problematikken i medforvaltningen mellom det offentlige og det private. De setter grenser ved ønsker om blanding av yrkes- og fritidsutøvelse.

Bønder og byråkrater i Gruppe 1 og 2 er nokså jevne i alder og tilhører de samme generasjoner med hensyn til oppvekst og utdanning. Begge gruppene er livsstilspregete ved at utdanning, utøvelse av yrke og fritid enten smelter eller ikke smelter sammen i en helhet, og livsstilene er både likartete og motstridende. De atskiller seg fra hverandre ved at den ene er rekruttert fra landet (Gruppe 1), mens den andre (Gruppe 2) med unntak av de som passer med Gruppe 1, er rekruttert fra tettsted eller byen. Det vil si at begge grupper er stedbundne, men den ene livsstilen virker preget av mindre mobilitet (Gruppe 1) enn den andre (Gruppe 2). Denne konklusjonen fordrer en nærmere forklaring.

Den ene gruppen (Gruppe 1) er gardens grunneiere, og de er matprodusenter og sine egne arbeidsgivere. Bøndene i Gruppe 1 lever for å realisere hovedinteressen som er å være bonde og drive gard, og der idealet er å være "drivar". Den andre gruppen (Gruppe 2) kommer på besøk, arbeider tidvis eller reiser forbi gardene i et landskap med objekter (kulturminner og kulturmiljøer) som det er i arbeidsgivers (stat, fylkeskommune og kommune) interesse å forvalte. Både Gruppe 1 og Gruppe 2 (jf. kap. 3-4) har gjennom utdanningen knyttet yrkesfaglige interesser til forvaltningen av landskapet. Gruppe 1 lever i en livsverden med nedarvet plikt til å drive gard og higen etter å være bonde og kan sikre og skjøtte interessene for gardsdrift og gardslandskap ved å være til stede daglig. Gruppe 2 befinner seg utenfor gardslandskapet til daglig og må vokte statens og gruppens interesser på avstand.

Byråkratene i Gruppe 2 har sterkere kulturell og geografisk distanse til forvaltningslandskapet enn bøndene i Gruppe 1, mens Gruppe 1 har distanse til myndighetene i miljøforvaltningen og til staten. I forvaltningen av interesser har begge grupper distanse til et annet sted enn der de bor til daglig. Denne distansen inneholder motstridende perspektiver, fordi de er medforvaltere av samme landskap på ulike premisser (jf. 6.1.). I utgangspunktet har byråkratene i Gruppe 2 et annet forhold til sted enn bøndene i Gruppe 1. For de fleste av byråkratene i Gruppe 2 er stedene og landskapet i utgangspunktet fremmede og ukjente. Dette kan likevel kompenseres ved reiser i arbeid og fritid slik at steder og landskap i Gruppe 1 gjøres konkrete, nære og tilgjengelige. Myndighetenes steder i stat og kommune i Gruppe 2 er ikke tilgjengelig på samme vis for Gruppe 1 som for Gruppe 2. De er ikke steder etter Augés definisjon av statlig byråkrati (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:37-38) (jf. 2.4., 7.1.). Byråkratene i Gruppe 2 har ikke økonomisk ansvar for stedene i gardslandskapet slik som bøndene i Gruppe 1, men er pålagt av arbeidsgiveren Staten å sørge for vern

av stedene. De beveger seg som forvaltere i et større rom enn bøndene i Gruppe 1, og har tilgjengelighet både til myndighetenes ikke-steder i byråkratiet så vel som til steder i gardslandskapet som Gruppe 1 eier. Inntrykket av begrenset handlefrihet for Gruppe 1 kan være tilsynelatende og oppveies ved at bøndene viser politisk engasjement på landbruksnæringens vegne (jf. 6.3.1.-6.3.2.).

Oppsummering

Gruppe 1 og 2 både likner på og fraviker hverandre i livsstil. På samme vis som det finnes flere gardbrukerlivsstiler for bønder (jf. 6.3.2.) og der bøndene i Gruppe 1 representerer melkebonden, ser det ut til at det også er flere byråkratlivsstiler. Det er påfallende at byråkrater som er rekruttert fra Gruppe 1 og yrkesfaglig knyttet til Gruppe 2, er preget av reaksjoner på stilen til byråkrater i Gruppe 2. Et spørsmål er om disse representerer en livsstil med et annet ideal enn de andre byråkraterne i Gruppe 2. Med det mener vi om de vil være restriktive (faglig teknokratiske) eller liberale (folkelig demokratiske) i yrkesutøvelsen, og om det faglige skjønnet vil gå på bekostning av det folkelige lekmansskjønnet eller omvendt (jf. 2.1., 3.4., 3.6., 4.4., 4.6.-4.7., 5.1., 7.5.). I grensesetting kan idealet for denne byråkratlivsstilen best sammenliknes med det som Levinas setter fram når han plasserer det etiske ansvaret for den andre forut for historien og kulturen (jf. 3.6.). For et mindretall av byråkraterne er det etiske ansvaret i yrkesutøvelsen profilert sterkere enn i resten av Gruppe 2. Det er mulig at dette mindretallet ikke fanges opp av kritikken som er reist om inhabilitet blant byråkrater i kulturminnevernet (Schanche & Sulheim 2002: 156). For Gruppe 1 og flertallet av byråkraterne i Gruppe 2 ligger ansvaret for den andre i historien og kulturen fordi det er sammenfallende interesser mellom yrke og fritid.

Resultatet ovenfor utdyper forholdet mellom bønder og byråkrater slik det går fram av Rosenlunds undersøkelse (Rosenlund 2000, 1998) (jf. 6.3.3.). I forhold til det sosiale rommet og rommet for livsstiler, tilhører byråkrater en dominerende elite og en midt-i-mellomgruppe med høyere kulturell kapital enn bønder som har lav kulturell kapital. Selv om livsstilen til bøndene i Gruppe 1 er forankret i historien og kulturen, kan de velge om de vil leve med eller uten interesse for historie og kultur (jf. 3.5., 5.7.). Rosenlund viser hvordan bønder er dominert av verdier som vektlegger økonomisk kapital og at økonomisk kapital går foran kulturell kapital. Spørsmålet er om bøndenes vektlegging av økonomiske goder medvirker til at de foretrekker å leve uten den lange historien i landskapet (jf. kap. 5). I undersøkelsen av bøndene i Gruppe 1 synes det å framtre et ideal for den moderne melkebondens higen etter å realisere en økonomisk drift for det gode gardslivet på landet (jf. 6.3.1.), et liv som paradoksalt nok har byens levestandard som forbilde. Det

er mulig at dette paradokset kan forklares utfra de motstridende interessene som er noe av bakgrunnen for bondebråket (jf. 6.3.1., 6.4.2.). Det ser ut til at bøndene i Gruppe 1 profilerer et sosialt rom og en livsstil som er sterkt bundet til forvaltningen av økonomisk kapital. Byråkraterne i Gruppe 2 har høyere kulturell kapital, og representerer et ideal der staten og byråkraterne har sammenfallende interesser om vern av landskapet. Byråkraterne forvalter landskapet på vegne av det offentlige (jf. kap. 4), og i denne gruppen går kulturelle og historiske goder foran økonomiske goder. I kraft av at de er lønnsarbeidere, er det staten som betaler for dette. Hvordan ser bønder og byråkrater på forvaltningen av kulturminner i landskapet?

6.4.2. Jærbønder, byråkrater og kulturminneforvaltning

Men unntak av et lite mindretall av byråkrater med en markert etisk profil, har vi ovenfor påvist at yrkesutøvelsen for begge grupper er knyttet til en livsstil der yrke og fritid gjerne flyter sammen (jf. 4.6.1.). Vi har også sett at de på tross av denne likheten, kan forventes å ha ulike idealer for forvaltningen av landskapet, og at dette skillet kan gå mellom kultur og historie på den ene siden og økonomi på den andre siden. Før vi undersøker nærmere hva som kan være bakgrunn for idealene (jf. 6.4.3.), skal vi vende oss til bøndene i Gruppe 1 og byråkraterne i Gruppe 2 og se hva de sammenfatningsvis mener om kulturminneforvaltning generelt og utmark spesielt av den lange i forhold til den korte historien i landskapet (jf. vedlegg 1-2).

Gruppe 1 bønder

I Gruppe 1 er det en del løs og flytende kunnskap om hva kulturminneforvaltning er i forhold til annen miljøforvaltning. For de fleste bønder lokalt er ofte alle organer, selv de lokale i kommunen, satt i samme bås. Det skiller lite mellom kultur og natur, det snakkes isteden om miljø, og kultur er noe som kan forbindes med kultursenteret Hå gamle prestegård. Begrepet kulturminne er kjent blant sentrale og lokale bønder i Gruppe 1, mens kulturarv og kulturmiljø er et lite innarbeidete eller er ukjente begreper. Det er kjennskap til at fornminner kan omfatte større arealer, men det er en del usikkerhet om alder, kategorier og lovverk med hensyn til kulturminne- og fornminnebegrepene. Dette kan dels forklares ved at kulturminnevern er et forholdsvis nytt arbeidsfelt for de sentrale bøndene i Gruppe 1, og at de fleste av de lokale bøndene i gruppen har hatt lite direkte kontakt med kulturminneforvaltning. Blant de lokale bøndene i Gruppe 1 er kulturminner særlig knyttet til gravhauger og steingjerder, og kunnskap om kronologiske skiller mellom arkeologiske og nyere tids kulturminner er mindre tilstede enn forbindelsen mellom gravhauger og ar-

keologer. Kulturminner og fornminner forbindes med "dei så har noge med det".

"Kulturminneforvaltning kommer av det samme som kultur. Forvaltning er noe som styrer et eller annet" (G/98).

De sentrale bøndene i Gruppe 1 er preget av både optimisme og skepsis når det gjelder samarbeid internt og eksternt med og om kulturminnevern. Det er eksempelvis vist til et hefte om de eldste sporene i jordbrukslandskapet (Norges Bondelag 1999), og til kampagnen om kvinneudnaden for kultur, mat og miljø, der hagen og kulturlandskapet er ett av temaene (Norges Bondekvinne-lag 1997). I dagens forvaltning lages det verneplaner for kulturminner for områder der bønder driver næring, men kulturminnevernet sliter med et gammelt image om båndlegging og vern fra et fjernt elfenbenstårn (jf. 4.2.). Det er vesentlig at dyrket mark ivaretas på en måte som gjør det mulig for bonden å drive jorda si, og at den lokale forvaltningen har innflytelse og styring av utmarka. Problemet dreier seg om forholdet mellom by- og land, og ferie og fritid, om det urbane menneskets behov for rekreasjon, om bonden skal bli museumsbestyrer for et friluft- og freelansmuseum. Vern av kulturminner oppfattes ikke som et byfenomen på samme vis som rovdyr. Vi verner like mye for bybeboeren som for bonden. Vi må akseptere at bonden forvalter og pålegges vern, at det må samarbeid til i forhold til et driftsperspektiv, og at det gis og tas i slik sammenhenger. Grunneier har et større ansvar enn selve næringen, og må spille på lag med allmennheten om sikring av kulturarv og bondekultur, og mange bønder forstår etter hvert rollen om "å være noe mere" (jf. tiltaket "Åpen gård"). Vi må imidlertid også se for oss konflikter i framtiden, at det oppstår kommunikasjonsproblemer og gnisninger mellom bønder og storsamfunnet, og at bønder kan se mørkt på framtiden.

Når de lokale bøndene i Gruppe 1 har hatt kontakt med kulturminnevernet, er med enkelte positive unntak dette stort sett en negativ erfaring (jf. 6.4.3.). Det er lite snakk om hva som finnes hos eller har skjedd med naboen. Jevnt over er det få eksempler på at deltakerne i Gruppe 1 ser vekk fra sitt eget ved å vise til naboens revir. De lokale bøndene i Gruppe 1 virker konsentrert om seg og sitt. Noen er negative til museet, men for de fleste er det Fylkesmannen som er det problematiske organet i miljøforvaltningen. Flere blander også Fylkesmannen med Fylkeskommunen eller omvendt. Dette kan skyldes at denne undersøkelsen setter fokus på utmark³, og at kulturlandskapet er et område som organene forvalter i fellesskap. Flere av bøndene gir uttrykk for at kommunen kan være strid og vanskelig. Det er for mange reguleringer, men det er også greit å ha noe å holde seg til.

For de lokale bøndene i Gruppe 1 er utmark et areal som ikke er helt dyrket, og som det har vært mye av tidligere. Det er et landskap med lyng, gras og myr der det tidligere ble slått "villeng", men det er også fjellet. Noen

nevner at de har hørt at oppdyrking av utmark har vist at det har vært aktivitet der før, og at det har vært dyrket av folk som bodde der tidligere. Andre mener at utmark med trær eller lyng er et kulturlandskap som de ønsker å bevare der det passer, og når det ikke er råd til å dyrke, fordi det er fint og spesielt. Vi må langt av sted for å finne maken. Atter andre mener at den jorda som egner seg til dyrking i utmark der det er mye utheier, bør dyrkes og ikke fredes. Det går ikke å drive med lyng, fordi det kan ikke forenes med gardsdrift. Utmark forbindes også med kulturlandskap. Det er jærlandskapet med

"høge himmel og hav og endelause utsikt og møje stein" (K/98)

For noen er kulturlandskap forbundet med fredning, som vernet av Sydnesverdområdet på Høg-Jæren. For andre er det kultur og makt. Det er Fylkeskommunen som bare tenker på det visuelle, har ingen faglig kunnskap og gjør ingen kompromisser. Det er Fylkesmannen som verner dyrket mark. En sier at kulturlandskap er museumsbruk i forhold til driften av garden. En annen sier at kulturlandskap betyr endring, at vern av lynghei er best i utkanten og kan ses som en ressurs på garden. En tredje sier at han får angst ved ordet kulturlandskap. Kultur er et ord som er kommet i vrangstrupen og gir vond smak i munnen. Det er blitt for mye, og har tatt helt overhånd. Alt blir kalt for kultur, og det er for stort (makten) og konsentrert om for få personer. En fjerde sier at han ikke får gjør som han vil for å vær skikkelig bonde. Det skal se ryddig ut, og ikke som en ugrasmark (jf. 6.4.4.).

De lokale bøndene i Gruppe 1 legger vekt på at det er viktig å sørge for at både utmark og innmark har brukbare vilkår for drift. Noen har ikke lenger utmark på garden eller leier utmark for å beholde melkekvoten (jf. 6.4.3.-6.4.4.). Konfliktene som har oppstått mellom kulturminnevernet og de lokale bøndene i Gruppe 1, har gjerne vært i forbindelse med tiltak for rydding av utmark og dyrking av jorda til og på innmark. Alle i Gruppe 1 mener at bønder har taklet konflikter med kulturminnevernet godt, og at bøndene har vært "gilde". Noen sier at det kan se ut som en uløselig konflikt å ta vare på det gamle, og er opptatt av at vernemyndighetene bør bruke sunn fornuft og realisme i skjønnsutøvingen. De bør snakke saklig om saken og ikke være pirkete, gå forsiktig fram og se den praktiske siden ved vernet. De bør gi klare svar og forklare hvorfor vernet er viktig istedenfor at det er liten kommunikasjon om og med forvaltningen. Det bør være åpen dialog mellom verneinteresser og bondens levevei. Forvaltning må ses i sammenheng med det som har vært tidligere, og myndighetene må gjøre bruk av kunnskapen som bonden har om forvaltning av marker og områder. Konfliktene i landbruket er annerledes enn med saker som byggefelt og industri. For bøndene er garden mer deres eget private enn det er en bedrift. Garden og leveveien går i ett og blir personlig, og konflikter kan kjennes

hardere og verre. Det er mye enveiskommunikasjon fra myndighetenes side. Alle myndigheter kommer til bonden, men bonden har ingen steder å gå, og kan føle at han har alle mot seg.

De fleste i Gruppe 1 sier at de vet om funn som er påtruffet under jordarbeid. De viser til andre som kan ha kommet over noe som de ikke helt vet hva er, men som de ikke vil snakke om av frykt for hva som vil skje i forhold til myndighetene. Det vil bare skape bry og elendighet, og oppstå konflikter som kan gå i generasjoner, fordi det også huskes og spres lett dersom noe skjer, og ”evig eies kun et dårlig rykte”. At alle arkeologiske kulturminner er like verdifulle i utgangspunktet (jf. 4.3.), er ukjent for de fleste lokale bønder. De har et verneperspektiv på kulturminner som går på gradering av verdiene. Noe bør vernes som er verdt å ta vare på, men nye kulturlandskap må også gis anledning til å bli utviklet. Den eldre generasjon er stolt av det moderne kulturlandskapet som de har drevet fram. En henviser til at det ikke går å leve av det gamle, og at vi har nok kunnskap. Ikke alt kan vernes, og omkostningene må betales av samfunnet. Det var et mer liberalt vern i 1970- og 1980- årene, og mye er nok gått tapt som følge av dette. Det kan være at det som er igjen, kanskje ikke er så viktig. For at det skal være vits i vern, må det være nyttig. For kulturminnevernet gjelder det å komme fram med det som er positivt ved vernet, og å ikke låse det fast for all framtid fordi det kan bli en hemsko for neste generasjon. Hva da med det som dukker fram under arbeid med jorda, og ingen vet om?

De lokale bøndene i Gruppe 1 mener at kulturminner som det er mye av, bør frigis av kulturminnevernet. En bonde henviser særlig til stakketufter i denne sammenheng. De fleste mener også at gravhauger i dyrka mark er en uting. Det ser ikke fint ut (jf. 6.4.4., 6.5.) og er til bry i arbeidet (jf. 3.4.).

”Steinar og sånn e eg bare glad hvis eg kan få vekk – og e der noge kultur så eg kjeme borti, så håpe eg at eg ikkje ser det – for hvis det er noe verneting å hjå okke her på garden, så e der ikkje plass te det – la oss sei det sånn. Me trengje jordå å ha andre ting, spreieareal og alt sånn – me be for eksempel ein plass borti herane der det e dyrka rundt, osså står der ein åtta i diameter store steinrøys midt utpå, og der e ikkje noko landskap og kultur rundt om som du kan teverka. Det er kun ei vorte midt på graset. . . så der for så det så e her, e i veien – det ikkje noe mål og meining med noge – det e klart me irritere oss øve an i arbeidet – me e interessert i dyrka jord, å driva jorda på mest mulig rasjonell måte, å ha det lettligt. – Eg kan ikkje med min beste vilje sjå at det e nogen meining med at den skal liggja og øydeleggja i generasjonar framøve tid med praktisk arbeid når der e ingen så har nogen interesse av å sjå det – men hvis eg ikkje sko dyrka, hadde det ikkje gjort noge” (F/98, min utheving)

Flere av bøndene i Gruppe 1 er positive til bevaring av gravhauger, men de bør ikke ligge i dyrket mark. Stein-

gjerder bør også kunne bevares, men helst ikke mellom tjelvene (jf. 3.4. note 2). En av bøndene mener at moderne steingjerder og rydningsrøyser er de fineste kulturminnene, og synes lite om bevaring av gamle rydningsrøyser. En annen stiller spørsmål ved om de førkristne sporene virkelig er så verdifulle på Jæren, men at grensen for mange kanskje går ved gravhauger. En tredje mener at de ikke-synlige kulturminnene er like verdifulle som de synlige, men de ligger der og er vanskelig å stoppe for. En fjerde har endret mening på vern av kulturminner, og synes at nå er det greit. Den største positive interessen for vern av kulturminner blant lokale bønder i Gruppe 1 er hos et fåtall grunneiere der det ikke lenger finnes eller er kjent registrerte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Den mest negative interessen finnes på bruk der det er et behov for å løfte standard og kvalitet ved jordsmonnet på garden, eller der det er ønske om utvidelse av arealet for dyrket mark (jf. 6.4.4.). Noen synes det er greit med vern der det er landskap og miljø til det, og der grunneieren er positiv. Ingen synes å mene at bønder har gått fra gard og grunn på grunn av hensynet til kulturminner. Men det kan være den siste dråpen som får det til å renne over i forhold til myndighetene, eller en av flere grunner til at neste generasjon vegrer seg for å ta over og drive garden.

De lokale bøndene ser for seg at det kan oppstå konflikter med kulturminnevernet i framtiden, men ikke store konflikter. Felles for de fleste er at de er forsiktige med å spå om framtiden, og det er en del usikkerhet når det gjelder framtidssutsikter. De er opptatt av båndlegging og retten til rådighet over forvaltningen av egen eiendom, og av friheten til å kunne drive garden. Noen viser til at enkelte konflikter med kulturminnevernet er uløselige, men at de godtar dette. Andre er ikke redde for endringer i gardsdriften, og atter andre igjen vil ha mest mulig styring med egen framtid. Enkelte peker på at den største trusselen mot landbruket er tettstedsutviklingen på Jæren. Den forsiktige og usikre innstillingen til framtiden er mest tydelig blant bønder i Gruppe 1 der det er liten kunnskap om fortiden på garden, og der den har vært i slektens eie i få generasjoner. Størst interesse for fortiden og for kulturminnevern finnes på gamle slektsgarder. Det er en liknende interesse for vern av utmark og kulturlandskap blant bønder som kombinerer sau med melkeproduksjon. Enkelte mener det er behov for bevisstgjøring og dialog om hva som er verdiene ved kulturminner. Bonden må lære å se helheten, og har ikke patent på alt han vet. I Gruppe 1 er det større interesse for samarbeid mellom kulturminnevern og landbruk om vern av dagens og framtidens landskap gjennom formidling av informasjon om kulturminner enn å drive med kulturisme på dette grunnlaget. Flere bønder i Gruppe 1 kan ikke tenke seg tråkk av andre folk i tide og utide over markene. De ser meningen med og betydningen av ar-

keologiske kulturminner og kulturmiljøer som viktig for å kunne formidle kunnskap om at det de har på garden er verdifullt eller ikke. Er det verdifullt for samfunnet, er det også verdifullt for dem fordi det øker den generelle verdien av gardsbruket.

Gruppe 2 byråkrater

I Gruppe 2 er det forholdsvis ens oppfatning av hva kulturminneforvaltning er og hva slags rolle forvaltningen av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer har i kulturminnevernet. De ulike organene arbeider imidlertid med vernet på forskjellig måte på grunnlag av ansvar og myndighet. De er tillagt ulike roller i miljøforvaltningen, og dette går klart fram av samtale (jf. 6.2.1.- 6.2.2.). Forvalterne har størst kunnskap, erfaring og profesjonalitet på det området som står dem nærmest.

Byråkratene har høy grad av profesjonalitet og erfaring ved framføring av synspunkter på kulturminneforvaltning. Med tanke på de to byråkratlivsstiler som er påvist (jf. 6.3.1.), er det ingen tegn til privatisering av fagfeltene som er representert. På overflaten virker verdisyn programmatisk og innlært. I løpet av samtale kommer det imidlertid fram refleksjon omkring forvaltningsfeltene i forhold til faglig disiplinering og utøvelse. Særlig de regionale og lokale byråkratene virker gjennomgående preget av arbeid med de ulike ansvar- og myndighetsområdene som organene er tillagt på dette tidspunktet i undersøkelsen; museet av frigivning av arkeologiske kulturminner etter kulturminneloven⁴, fylkeskommunen av forvaltningen av plan og bygningsloven, Fylkesmannen av miljøforvaltning av naturvernloven i forhold til plan og bygningsloven, og landbruksstaten i kommunen av næringsrelaterte oppgaver. Med andre ord er det spesialiseringen i miljøvernet som kommer fram i samtale. Begrepet kulturminne og kulturmiljø er eksempelvis innarbeidet blant byråkrater på nasjonalt nivå og fylkesnivå i kulturminnevernet, mens fornminne og fornminneområde er de foretrukne begrepene i det museale kulturminnevernet.

De sentrale byråkratene i Gruppe 2 er særlig preget av og bevisste om det samlede ansvars- og myndighetsperspektivet på forvaltningen av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. De har et forholdsvis enhetlig syn på det meste og virker samkjørte i holdninger til vern og forvaltning. De har dessuten erfaring på forvaltning av større sammenhengende arealer som kulturmiljø og kulturlandskap og er opptatt av samarbeid med landbruket. Et gjennomgående trekk ved noen av de sentrale byråkratene i Gruppe 1 er at flere bruker begrepet kulturminne når de snakker om fornminne, og dette virker tilslørende på emnene som ble tatt opp i samtale. Dette ble påpekt av en av deltakerne som konsekvent snakket om fornminner av hensyn til presisjonsnivå på svarene.

Det er liten erfaring blant de regionale byråkratene i

Gruppe 2 i det museale kulturminnevernet med forvaltning av kulturlandskap. Her mener forvalterne at konfliktpresset er minsket etter etableringen av Fylkeskommunen i 1990. Størst bredde i erfaring med forvaltning av kulturlandskap kom til syne ved Fylkesmannen og ved etaten på det lokale nivået i Gruppe 2, og skyldes samarbeid om miljøvern i forhold til landbruk. Samtidig er det også distanse med hensyn til konkret kunnskap om kulturminner og kulturmiljøer i kulturlandskapet, en type kunnskap og erfaring som Fylkeskommunen og museet besitter. På tidspunktet for samtale var det vekslende erfaring om samarbeid mellom de enkelte organene, til dels var samarbeidet sovende, eller det var gått i stå.

Både de sentrale og regionale byråkratene i Gruppe 2 mener at det er sammenheng mellom nydyrking av utmark, behovet for spreieareal og adkomstveg til arealene som særlig har skapt problemer og ført til konflikter mellom kulturminnevern og landbruk om miljøvern. Med andre ord er dette også en intern konflikt i miljøvernet mellom hensyn til bevaring av utmark og fare for forurensning av vassdrag på grunn av tilsig fra innmarksarealer. Byråkratenes frustrasjoner er særlig poengterte i forbindelse med erfaringer om samarbeid mellom ulike organer i miljøvernet om forvaltning av kulturlandskap. Selv om byråkratene er preget av lojalitetsfølelse, er det frustrasjoner på alle nivåer. Flere av byråkratene i Gruppe 2 er opptatt av at kulturlandskap bør være en felles plattform som kan videreutvikles, og beklager at den forvaltningsmessige situasjonen virker lite samlende på dette tidspunktet. Det er også vekslende grad av selvkritikk overfor dagens forvaltningsutøvelse. Når det foreligger kritikk, går den mer på hvordan utøvelsen har vært tidligere i den nære fortid, og på hvordan andre har gjort det. Enkelte av byråkratene i Gruppe 2 kan til tider virke vendt til "naboer" og fortiden i forhold til utøvelsen av egen rolle i den daglige forvaltningen. Selvkritikken er sterkest og klarest uttalt blant de sentrale byråkratene i Gruppe 2. På dette nivået synes selvkritikk å være en aktiv del av den daglige samtale.

Både sentralt og regionalt blant byråkratene i Gruppe 2 er det et enhetlig syn på at bønder er lite interessert i arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Landbrukspolitikken og presset på det moderne industrilandbruket fremmer konflikt og ødeleggelse av kulturlandskap, kulturminner og kulturmiljøer i utmark. Enkelte peker på at de største problemene for dagens og framtidens forvaltning ikke er landbruket, men problemer som vekst av tettsteder og fortetting av bebyggelse fører med seg. I gruppen er det noen som mener at konfliktene vil fortsette i framtiden, at forvaltningen må leve med å takle konfliktene, og at enkelte konflikter er uløselige. Andre peker på at det snart ikke er flere arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer igjen, og at konfliktene vil flate ut. Flere legger vekt på at kulturminneforvaltningen har vært for

liberal tidligere. Restriksjoner som er innført, har vært nødvendige og hatt virkning på vernet. I det lokale byråkratiet i Gruppe 2 er det et annet syn som særlig legger vekt på å ha innsikt i bøndenes situasjon. Jærbøndene er vant til å omstille og tilpasse seg, og vil klare å overleve. Det er viktig med vern av kulturminner, men det bør skje på grunnlag av en graderende verneideologi. Blant de sentrale byråkraterne i Gruppe 2 er det noen som poengterer at alle problemer ikke skyldes bøndene. Et uoversiktlig kulturminnevern med tilfeldig eller vekslende informasjon spiller vesentlig inn i dagens situasjon. Enkelte regionale byråkrater i Gruppe 2 er også opptatt av at en felles oppgave mellom landbruk og kulturminnevern er å drive formidling, og at det er behov for å videreutvikle informasjon til landbruket. Et stort forbedringspotensiale ligger på det pedagogiske området. En viktig del av forvaltningsoppgavene består i å bruke tid på og snakke med den enkelte gardbruker, og å møte bøndene på hjemmehaugen i det landskapet der det er de som er ”konger på haugen”.

Oppsummering

Undersøkelsen har fanget opp dagsaktuelle stemninger og fått fram generelle holdninger til kulturminneforvaltning i Gruppe 1 og 2. Førsteintrykket er at begge grupper står langt fra hverandre i medforvaltningen av landskapet, men at konfliktpotensialet er mindre enn forventet. Det kan skyldes at de fleste bøndene i undersøkelsen har liten erfaring fra kontakt med og om konflikter med kulturminnevernet. Det kan også skyldes at det meste av restarealene er oppdyrket på gardene i undersøkelsen (jf. 6.4.3.). Inntrykket bekrefter at Hå-bøndene sitter i en politisk dobbelteklemme både i forhold til miljøvern og landbruk. Realiseringen av det moderne industrilandbruket er problematisk med hensyn til vern av bærekraftige landskapsmiljøer som utmark og kulturlandskap. Problemene er imidlertid også slike som miljøvernet har påført ”seg selv” gjennom ulike miljøpålegg som virker motstridende og fører til at miljøkonflikter flyttes fra innmarka og over på utmarka.

Både blant de sentrale og lokale bøndene i Gruppe 1 er kunnskapen om miljøvernets organisatoriske ikke-steder flytende og virker sammenblandet (jf. 2.4.). Bøndene ønsker innflytelse og styring på forvaltning av utmark med tanke på driften av arealene. De lokale bøndene har ulike meninger om vern av utmark og kulturlandskap, men de er lite motsetningsfylte. Det skifter mellom å ha et dynamisk syn på utmark og kulturlandskapet som vektlegger endring, og et økonomisk syn som vektlegger utmark som en ressurs på garden. Noen forbinder utmark med muligheter for ekspansjon av driften, mens for andre representerer det arealer utenfor garden. Arealene oppfattes som dyrket eller dyrkbar mark, eller at garden utelukkende består av innmark (jf. vedlegg 3, tab. 10) (jf.

6.4.3.). For et fåtall inngår kulturhistoriske interesser i synet på forvaltningen av kulturlandskap og utmark. En bondekone forklarer dette med at det er forskjellige interesser mellom vern og bedriften ”garden”, enten inni bonden som føler det mer på kroppen, eller mellom bonden og vernemyndighetene.

Interesse for kulturminnevern blant de lokale bøndene i Gruppe 1 virker individuell og preget av særinteresser. Flere har kunnskap og innsikt om landskap og arkeologiske kulturminner som kan være av interesse for kulturminnevernet, men de har liten eller ingen kunnskap om arkeologiske kulturmiljøer. De velger å unngå problemer med vernemyndighetene ved å forholde seg tause om egen kulturforståelse. For de fleste er kulturminner ensbetydende med storsamfunnets beslag og kontroll av driften ved eiendommen, og at dette er til irritasjon. Med tanke på hva slags uttrykk bondebråket kan ha på Jæren (jf. 6.3.1.), er det mulig å se denne tause kunnskapen som et uttrykk for protest mot storsamfunnet i sammenheng med den historiske motstanden mot ”øvrigheta” (jf. 5.7.).

Blant de lokale bøndene er det ulike meninger om bevaring av kulturminner. De fleste bøndene godtar verne-situasjonen slik den er, og innser at det er et dilemma. De understreker samtidig at det er tatt for lite hensyn til bondens økonomiske situasjon og presset bøndene står overfor. Bortsett fra en del faktiske frustrasjoner i forbindelse med konflikter om nydyrking av utmark, mener bøndene at taklingen av vernekonflikter er god, og at konflikter er å leve med. Dermed har de et pragmatisk syn på kulturminneforvaltning, og er først og fremst opptatt av å få det praktiske arbeidet i den daglige driften til å gå rundt. Av den grunn er bøndene i Gruppe 1 opptatt av dialog, forventer at problemer løses ved forhandlinger, og mener at byråkrater bør holde lav profil og vise respektfull oppførsel og tilnærming til den andre parten. Bøndene i Gruppe 1 foretrekker at vernet av kulturminner er gradert. Det er mange arkeologiske kulturminner, og slike som det er mest av, er minst verdifulle. Det verdifulle i landskapet ligger i kriterier som det unike og det sjeldne.

På tidspunktet for samtalen bærer byråkraterne i Gruppe 2 preg av organisatorisk splittelse, spesialisering og fragmentarisering i miljøvernet. Dette gir byråkraterne forskjellige perspektiver på kulturminnevern; et vern som omfatter alt eller deler av en samlet helhet. Synet på vern er omfattet av videre eller trangere blikk på forvaltningslandskapet.

Byråkraterne i Gruppe 2 mener at det blant jærbønder er liten interesse for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Senere års restriksjoner i miljøvernet kan ha virket preventivt på vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Det er frustrasjoner i forbindelse med vernepolitisk samarbeid ved forvaltningen av kulturlandskap

og særlig ved nydyrking av utmark i det regionale kulturminnevernet. Dette får betydning for forvaltning av arkeologiske kulturmiljøer. I det sentrale kulturminnevernet er det et sterkt innslag av sjølkritikk. Det er vekslende syn mellom lokale aktører og aktører sentralt og regionalt om hvor det er skoen trykker i utøvelsen av vernepolitikken. Noen byråkrater framhever spesielt den pedagogiske oppgaven ved kulturminneforvaltningen, mens andre vektlegger den lovstyrende delen av dette arbeidet. Unntaksvis har enkelte byråkrater med nært kjennskap til bøndenes livsverden, eller til hvordan problemene oppstår mellom kulturminnevern og landbruk, en forståelse for bøndenes syn på et gradert vern.

Aktører i begge grupper ser på utmarksarealer som problemfylte å forvalte, og at nydyrking er et dagsaktuelt konfliktfelt. Dette overensstemmer med at det i perioden 1997-2001 var en overvekt av søknader for nydyrking i Hå kommune i forhold til andre kommuner i Rogaland (Hustvedt i manuskript) (jf. 5.4., 5.4.1.). Forvaltning av kulturminner i utmarkas kulturlandskap virker imidlertid mer problematisk for byråkraterne enn for de fleste bøndene i undersøkelsen. En mer restriktiv vernepolitikk i løpet av 1990-årene har ført til at bøndene i Gruppe 1 oppfatter kulturminnevernets pålegg som tilstrekkelig problematisk til at de er blitt opptatt av et gradert vern. For bøndene i Gruppe 1 innebærer dette å legge en økonomisk og driftsmessig målestokk på og ta praktiske hensyn i forhold til nytten ved å ha arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer på eiendommen. De lokale bøndene i Gruppe 1 vektlegger økonomisk drift og landskapsendring framfor bevaring. Synet blant bøndene på gradering av de arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i landskapet innebærer også at det er ingen forskjell i kulturforståelsen av verdisetting etter alderskriterier mellom vern av kulturminner og miljøer fra før eller etter 1537 e. Kr.

Bøndene i Gruppe 1 befinner seg "et annet sted" enn byråkraterne i Gruppe 2 som er opptatt av følge opp og utøve miljøvernets vernepolitikk. Tilsynelatende har begge grupper i stor grad et nærsynt forhold til sin egen part i forvaltningen av ressursene i gardslandskapet. Gruppe 1 driver med gardsdrift og Gruppe 2 med miljøvern. Det kan se ut som det er potensiale for konflikt mellom bonden og byråkraten om hva som er et "fint" kulturlandskap. Bondens orden er ikke lenger preget av forvaltningen av naturens orden på liknende vis som tidligere (jf. 5.5.2., 5.7.). Økonomiske og driftsmessige behov har tatt over og dominerer som overordnede hensyn. Forvaltningen er innsnevret til å dreie seg om den korte historien ved landskapets nytteverdier. Noen få av bøndene i Gruppe 1 mener at kulturminner representerer historiske og kulturelle kvaliteter (jf. 6.3.3., 6.5.), og at dette kan øke den generelle verdien av garden. Historiske og kulturelle kvaliteter måles utfra en målestokk på linje med andre nytteverdier (jf. 6.5.). Interessen for den lange histo-

rien i landskapet er særlig knyttet til bønder i Gruppe 1 der slektsforbindelser har sammenheng med gardshistorien. Den korte historien kommer til syne hos bønder som er innflyttere og har kort stedstilknytning. By- og tettstedsutvikling framstår som en større trussel mot landbruket enn kulturminnevern, og dette opptar enkelte mer enn andre i begge grupper. Både bønder i Gruppe 1 og byråkrater i Gruppe 2 uttrykker interesse for og den pedagogiske verdien ved formidling, men kan ha ulikt syn på løsninger og gjennomføring i praksis.

6.4.3. Bønder, byråkrater og gardslandskapet "Jærgarden"

Resultatet av landbruksutviklingen har ført til at dagens jærgard har beholdt få rester av den førmoderne oppdelingen av arealene i utmark, innmark og tun (jf. 6.3.2.). Undersøkelsen av forholdet mellom medforvalterne ovenfor har vist at de har ulike idealer og livsstiler som dels likner, dels virker motstridende (jf. 6.4.1.). Dette kommer til uttrykk gjennom ulike holdninger til vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i forbindelse med medforvaltning av kulturlandskap og utmark (jf. 6.4.2.-6.4.3.). I det følgende skal vi se nærmere på hva slags forståelse medforvalterne har av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, og om de ulike holdningene kommer til syne i framstillinger av gardslandskapet. I undersøkelsen har forvalterne produsert 29 tegningene som er skisser og riss i form av kart og liknende framstillinger av "Jærgarden" (jf. 6.2.).

Hensikten med bruk av metoden er at den kan være et redskap til å undersøke hvordan kulturforståelsen av steder og landskap er framstilt visuelt mellom bønder og byråkrater. Bakgrunn for valg av denne metoden er erkjennelsen av at utførelse av kartliknende framstillinger er nært knyttet til kulturell adferd og maktrelasjoner (Delano-Smith 2001). Erfaring viser at mentale kart av den enkeltes umiddelbare nærhet eller fjernområder enten virker som guide for daglig adferd i omgivelsene eller organiserer strukturer for å ordne nyttig informasjon som kan være kommet til eller innsamlet mer eller mindre tilfeldig. Nærkart er visuelle hjelpemidler som den enkelte bruker i forbindelse med daglige valg ved utførelse av tjenester i arbeid og fritid, mens fjernkartene tjener andre formål som motivering, undersøkelse og avgjørelse av romlige forhold (Lowe & Pederson 1983:34, fig. 2-11, 2-12). Dette sammenfaller godt med erfaringer fra landbruk og kulturminnevern. Konflikter kan oppstå som følge av at uventete kulturspor dukker opp tilfeldig i forbindelse med arbeid på garden. Saksbehandling av konflikt i kulturminnevernet vil være initiert av arealplanlegging innenfor bondens gard, mens resultatet imidlertid vil være en følge av planmessige valg og beslutninger utenfor garden (jf. 7.4.). Dermed bør tegningene forventes å

vide utsnitt av et gardslandskap der en av de to hovedstrukturene kan være i overvekt. Er det mulig å påvise om gruppenes tegninger sammenfaller, krysser eller spriker i forhold til hverandre?

På tegningene av motivet "Jærgarden" foreligger det opplysninger som den enkelte tegner har notert i forbindelse med utføringen av oppgaven (fig. 55 A-F). Tegningene er dessuten påført flere visuelle egenskaper enn de skriftlige opplysningene som er gitt av tegneren. Visuelle egenskaper der det mangler skriftlig dokumentasjon er utelatt av analysen. De skriftlige opplysningene som ledsager de visuelle egenskapene i gardslandskapet, omfatter slike egenskaper som både er materielle og immaterielle, og angir et landskapsinnhold slik forvalterne forestilte seg det i utførelsesøyeblikket. Egenskapene (gardselementene) er på grunnlag av opplysningene listet opp og for ordens og problemstillingens skyld systematisert fra utkant til tun og fra kultur til natur (jf. vedlegg 3). På grunnlag av opplysningene på tegningene er det skilt mellom utkant, utmark, innmark og tun. Innmarka er delt inn i spesifikke opplysninger om beite (1) og dyrket mark (2) og generelle opplysninger om innmark (3). Listen utelater angivelser som størrelse (dekar) på arealer. Tegningene til Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater kan vi sammenfatte på følgende måte:

Gruppe 1 bønder:

Alle tegningene over motivet "Jærgarden" er utført som kart i fugleperspektiv (jf. vedlegg 3). Gardene i undersøkelsen omfatter arealer som i utstrekning har form av og er tegnet som smale og mer eller mindre rektangulære strimler. Unntaket er to gardar der arealet er adskilt i to deler. De sentrale bøndene forklarte at tegningen gjenga inntrykk fra gardsbesøk på Jæren. Gardselementene som er markert av bøndene i Gruppe 1, henviser til sosiale, økonomiske, juridiske, historiske og geografiske egenskaper som stedsnavn, nevninger på eierforhold, bygninger, arealer, produksjon, grenser, transport- og kommunikasjonsårer, kulturminner og naturforhold på stedet.

Tegningene til Gruppe 1 bøndene er rike på detaljer som vitner om nøyaktig kjennskap til gardslandskapet og de nærmeste omgivelser utenfor. Dette går fram av utforming, størrelse, utstrekning og henvisning til kultivering på de ulike arealene som er streket opp. Det er også tydelig for innmarka der det forekommer flest opplysninger i forhold til utmark og tun. Det går også fram av rekken av stedsnavn som enten er orientert etter himmelretning i forhold til tunet, eller med ett unntak viser til geologiske og botaniske fenomener i utmarka og på innmarka.

Utkanten av "Jærgarden" i Gruppe 1 grenser til og er omgitt av naboen, veier, jernbane, vannbasseng, verneområder, arkeologiske kulturminner (fornminner), myr og sjø. Utmarka er beskrevet som utkanten på garden. Den er enten gjødslet beite eller udyrket, kan være leid og

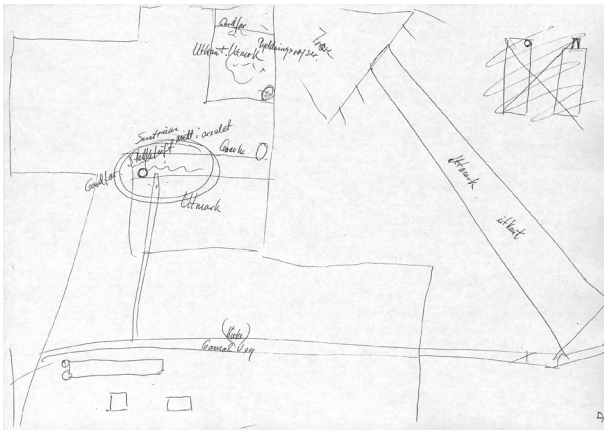
ligge et annet sted i heiene. I utmarka kan det vokse lyng eller skog, og det kan finnes arkeologiske kulturminner, blant annet stakkesteder. Innmarka er beskrevet som dyrka, blant annet med grønnsaker, eller som beite/kultarbeite, men den kan også være udyrket, dyrket tidligere og leiejord. På eller ved innmarka er det kanaler, gamle veier og riksveier, tipper og arkeologiske kulturminner, og det er bakker og myr. I tunet er det hus og bygninger, planteskog og ingen arkeologiske kulturminner. Henvisninger til kultivering av arealene tyder på at det er uklare skiller mellom utmark og innmark hos de lokale bøndene i Gruppe 1. Et ektepar har blant annet ulike oppfatninger om dette (jf. 6.4.4.). Ut fra beskrivelsene ser det ut som grensene mellom innmark og utmark, eksempelvis beitemark og gjødslet utmark, flyter over i hverandre. Et nærliggende spørsmål er om dette er en følge av nye forskrifter om spreieareal som kom i 1989, og at nydyrking skyldes behov for utvidelse av spreieareal for melkebøndene på gardene (jf. 6.4., 6.4.2.).

Det er diskrepans mellom sentrale og lokale bønder i forståelsen av gardslandskapet. De lokale bøndene skiller seg fra de sentrale bøndene ved at de har kunnskaper om arkeologiske kulturminner i utmarka. De sentrale bøndene skiller seg fra de lokale bøndene ved at de anviser direkte til produksjonen på de kultiverte arealene, tegner steingjerder og oppfatter innmarka som åkeren og utmarka som heiene og på et annet sted enn tun og innmark. På tross av kunnskaper om "Jærgarden", mangler de detaljkunnskaper om gardslandskapet. Det tyder på at de har framstilt et generelt bilde av "Jærgarden".

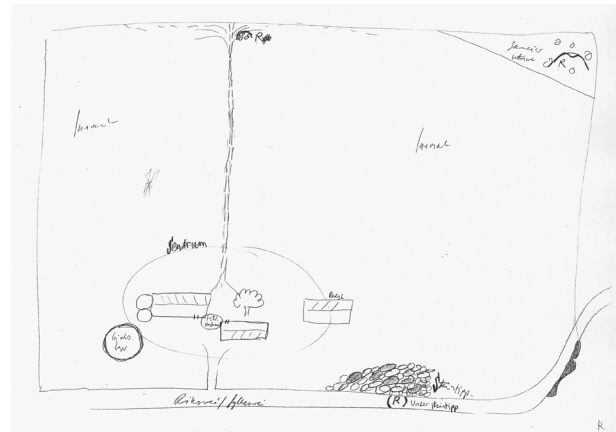
Flertallet (10 av 14) av bøndene i Gruppe 1 har kjennskap til arkeologiske kulturminner på "Jærgarden", og 8 av disse er lokale bønder. Noen bønder markerer stedene med nøyaktige henvisninger, mens andre er mindre presise med plassering i forhold til Økonomisk Kartverk (jf. 6.4.4.). Det siste gjelder også for de sentrale bøndene i Gruppe 1 som har basert tegningene på generell kunnskap om "Jærgarden". I følge Gruppe 1 er det arkeologiske kulturminner på beite både i utmark og på innmark i motsetning til tunet eller dyrka mark. Ut fra bøndenes forståelse ligger de arkeologiske kulturminnene perifert i forhold til tunet på garden (jf. 6.4.4.). De framstår som et gardselement som har tilknytning til utmark- og beitearealene. Hvordan er byråkratenes forståelse av gardslandskapet?

Gruppe 2 byråkrater:

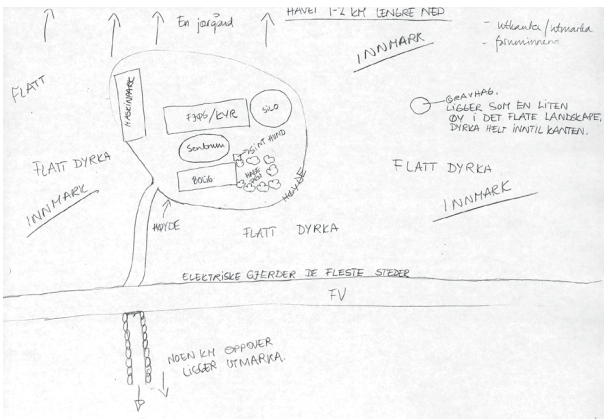
Alle tegningene til byråkraterne er utført i fugleperspektiv (jf. vedlegg 3), og det er brukt både to- og tredimensjonal framstilling. Tegningene har form av prinsippsskisser. Noen av byråkraterne forklarte tegningene med at de gjenga gardar der de hadde vært på befaring, slektas gard, en typisk gard i en jærkommune osv. Gardselementene som ble markert av byråkraterne i Gruppe 2, henviser til sosiale,

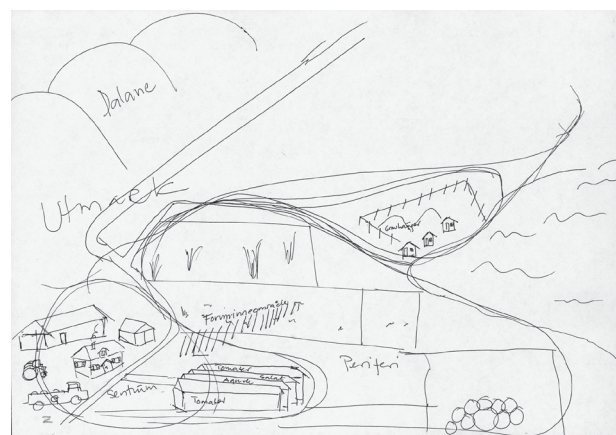
A

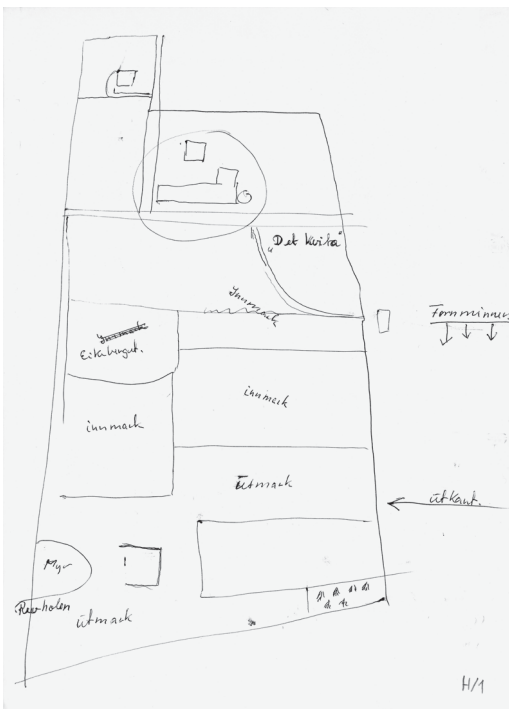
D

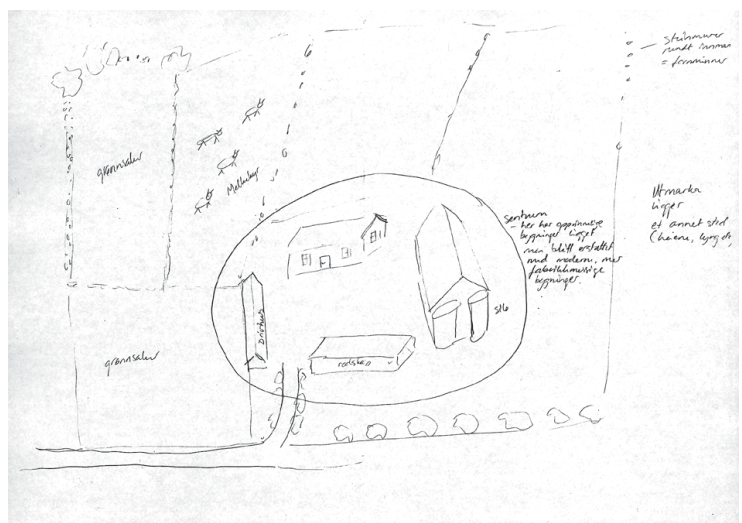
B

E

C

F

Fig. 55A-F. Eksempler på forvalternes tegninger av "Jærgarden". A-C-F: Gruppe 1 bønder. B-D-E: Gruppe 2 byråkrater.

økonomiske, juridiske, historiske og geografiske forhold som eierforhold, bygninger, arealer, produksjon, grenser, transport- og kommunikasjonsårer, kulturminner og naturforhold.

Utkanten av "Jærgarden" i Gruppe 2 grenser til Dalane, eller er omgitt av naboer, jærgarder, veier, jernbanen, arkeologiske kulturminner, elver, sjø og havet. Utmærket er utkanten av garden, men den kan også ligge noen ki-

lometer lenger opp, og den kan være sameie. Utmarka omfatter kulturbeiter og veger, og består av myr, tjern, skråninger med stein som ikke kan dyrkes med maskin, fallende terreng og fjell. I utmarka ligger det en rekke forskjellige registrerte og uregistrerte arkeologiske kulturminner, men det er ikke nevnt stakkesteder. Innmarka består av dyrket mark og beite. På beitet vokser det løvskog, terrenget er kupert og omgitt av steingjerder, og det finnes arkeologiske kulturminner som gravfelt. På innmarka er det gjødsellager, steintipper og traktorveger, og den er omgitt av elektriske gjerder, steingjerder, og hekker. Det finnes arkeologiske kulturminner som gravhauger/røyser og rydningsrøyser, også under steintipper. Innmarka består av flate jorder der det vokser tomat, salat og agurk. I den dyrket marka er det gravhauger som ligger som øyer i det flate landskapet, og det er eldre bosetningslag under pløyelaget. Tunet består av en rekke ulike bygninger som bolig, uthus og silo. I tunet er det gårdsplass, tuntre, hage og gardsveg. Tunet som ligger på en høyde, er omgitt av steingjerde og hekker, og det ligger gravhaug/røyser der. Både utmark og innmark er betegnet som steder for konflikt mellom kulturminnevern og landbruk.

Gruppe 2 byråkratene har mye kunnskap om de materielle egenskapene som finnes i gardslandskapet "Jærgarden". Gruppen skiller seg fra bøndene i Gruppe 1 ved at de har særlig detaljrike opplysninger om tunområdet på gardene, men de har ingen kjennskap til stedsnavn. Blant byråkratene i Gruppe 2 er det oppfatninger om tre soner for produksjonsarealer, og forholdet mellom arealene er uklare. I noen tilfeller er det vanskelig å systematisere og skille ut opplysninger på tegningene. Dette gjelder for byråkratene som er sentralt plassert i forvaltningssystemet. Sonene er påført med nevninger som dyrket mark, jorder, beite og beite i utmark i forhold til periferi og utkant. Vi kan tolke dette slik at de sentrale byråkratene har forestillinger om at det forekommer innmark med arkeologiske kulturminner i beitearealene, og at arealene befinner seg enten som uklare overgangssoner mellom innmark og utmark eller i utkanten av gardslandskapet. Dermed er det forskjell mellom de sentrale og regionale byråkratenes oppfatning av beitearealene. Flere regionale byråkrater framstiller garden som et utmarksløst landskap med tun og innmark. I motsetning til bøndene i Gruppe 1 har de ikke påført stakkesteder på tegningene, men de har detaljrike og utdypende kunnskaper om arkeologiske kulturminner over hele gardslandskapet inklusive tunområdene. Både sentrale og regionale byråkrater har kunnskaper om stedslokalisering av arkeologiske kulturminner, men de regionale byråkratene har en bredere kunnskap om hva som særkjenner de arkeologiske kulturminnene på Jæren. De sentrale byråkratene skiller seg ut ved å påføre hva som blir dyrket på produksjonsarealene som salat, tomat og agurk.

I tegningene til Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater er det listet opp en rekke egenskaper som i hovedtrekk går fra utkant og utmark til innmark og tun. Hvordan er samforståelsen av "Jærgarden" mellom bøndene i Gruppe 1 og byråkratene i Gruppe 2? Hvordan framtrer utmarka i denne sammenheng? Ved å sammenlikne innholdet i listene (jf. vedlegg 3) får vi fram følgende bilde av hvilke gardselementer ved "Jærgarden" som er felles for begge grupper (tab. 10):

Tab. 10. Felles gardselementer på tegninger av "Jærgarden" i Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater.

<i>Utkant</i> =	nabo, naboen veg NSB, jernbane utkant, arkeologiske kulturminner sjø
<i>Utmark</i> =	utmark gravhaug, gravhauger, rydningsrøyser, arkeologisk kulturminne med rune-r
<i>Innmark</i> =	1 (innmark) = innmark tipp, steintipp veg gravhaug, arkeologisk kulturminne med rune-r 2 (beite) = dyrka mark, dyrka, dyrk. 3 (utmark) = beite arkeologisk kulturminne med rune-r
<i>Tun</i> =	hus løe, drift silo redskap

Sammenlikningen viser et gardslandskap med få og særpregete egenskaper. Det er karakterisert av at utkanten er stedet der naboen, vegen, jernbanen, arkeologiske kulturminner og sjøen er og at utmarka har arkeologiske kulturminner. De fysiske egenskapene ved innmarka omfatter steintipper, veger og arkeologiske kulturminner som gravhauger. Innmarka er både dyrket mark og beite, og har veger, steintipper og arkeologiske kulturminner i beitet. Tunet består av hus til bolig og andre hus som løe, silo og til redskap. Siden alle de andre elementene som er listet opp, er egenskaper som varierer mellom Gruppe 1 og Gruppe 2, kan vi definere de felles egenskapene ovenfor i tabell 10 som essensen av medforvalternes samforståelse av "Jærgarden".

I dette landskapet omfatter bøndenes sosiale, økonomiske og rettslige interesser hele gardslandskapet. De fram-

står som kvaliteter som fremmer eller danner kulturmessige eller naturlige grenser for gardsdriften, og er knyttet til utmark, dyrket mark, beite, ulike typer hus i tunet, transportåre, naboen og sjøen. I forhold til dette bildet befinner kulturminnevernets interesser seg i periferien av gardslandskapet. De arkeologiske kulturminnene ligger i utmarka, på beitet, i eller i utkanten av eller utenfor garden. Den perifere lokaliseringen av de arkeologiske kulturminnene samsvarer ikke med kunnskapen som byråkratene i Gruppe 2 har om de arkeologiske kulturminnes struktur, spredning og utstrekning over og under markoverflaten i hele gardslandskapet. Dermed er det diskrepans i oppfatningen av gardslandskapet mellom bøndene i Gruppe 1 og byråkratene i Gruppe 2. Dette kunnskapsavviket synes å være større enn klarhetene om forholdet mellom utmark og innmark for produksjonsarealene på garden. Det kan tyde på sprik i samforståelse mellom Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater om hva som er de samfunnsmessige verdiene i gardslandskapet.

Oppsummering

Det er sannsynlig at det er framstilt to ulike landskap av "Jærgarden". Dersom forvalternes framstillinger følger prinsippene som Lowe og Pederson (1983) legger til grunn for framstillingsmetoden av kart, bør lokale kart vise garden til jordforvaltende bønder som til daglig orienterer seg i et driftslandskap der innholdet er så nært og selvfølgelig at informasjon kan bli utelatt. Andre kart bør vise garden til private og offentlig forvaltende bønder og byråkrater som organiserer mengden av informasjon som er samlet inn utenfra for å bli kjent med, ha oversikt over og kunne kontrollere landskapet. Framstillingene viser at de lokale bøndene i Gruppe 1 har tegnet nærkart over garden der de bor. De sentrale bøndene i Gruppe 1 og byråkratene i Gruppe 2 har tegnet fjernkart av en typisk jærgard slik de husker eller mener den ser ut på grunnlag av besøk.

Sammenlikning av tegningene til bøndene i Gruppe 1 og byråkratenes i Gruppe 2 viser at samforståelsen av gardselementene på "Jærgarden" er begrenset. Både bønder og byråkrater henviser til sosiale, økonomiske, juridiske, historiske og geografiske forhold i gardslandskapet. Gruppe 1 har nærmere kjennskap til stedsnavn, eidsoms-, produksjons- og naturforhold på garden enn Gruppe 2, og den skriftlige framstillingen er ikke så detaljrik som for Gruppe 2. Slike fellestrekk definerer en snever samforståelse av det landskapet der gruppene driver medforvaltning. Utkanten og tunet er steder i gardslandskapet der samforståelsen mellom gruppene er størst. Det snevreste grunnlaget for samforståelse gjelder arealer der det er lite felles kunnskap som utmarka og beite på innmarka. Samforståelsen av disse arealene framtrer som liten, og utmarka framstår som stedet der samfunns-

ressursene utelukkende består av arkeologiske kulturminner. Bøndenes beskrivelse av utmarka på "Jærgarden" er mindre enn det som går fram av nydyrkingstatistikken for 1997-2001 (jf. 6.4.). Det viser at bøndene i Gruppe 1 har langt større kunnskap om utmarkas ressurser enn det som går fram av tegningene av "Jærgarden". I utmarksmodell 1 er utmarka marginal i forhold til sentrum i det agrare systemet (jf. 6.4.). Ut fra denne modellen kan det se ut som det er sammenfall mellom lite grunnlag for samforståelse hos Gruppe 1 og 2 om ressursene i utmarka og en marginal lokalisering av utmarksarealer i gardslandskapet (jf. 7.5.).

Byråkratene i Gruppe 1 har snevrere kunnskap om utmarka på "Jærgarden" enn andre arealer. Mengden av kunnskap om tun, innmark og arkeologiske kulturminner kan tolkes dithen at det er disse gardsområdene som byråkratene i Gruppe 2 er i mest kontakt med og oftest besøker i forbindelse med befaringer. I motsetning til Gruppe 2 er tegningene til bøndene i Gruppe 1 rike på stedsnavn, og vitner om nær og lokal kunnskap om stedene i gardslandskapet. Gruppe 1 har mindre kunnskaper om arkeologiske kulturminner i tunområder og dyrka mark enn byråkratene i Gruppe 2. Dermed kan det være sprik i samforståelsen mellom gruppene om lokaliseringen av arkeologiske kulturminner. Dette kan enten skyldes at ingen av bøndene i Gruppe 1 har synlige arkeologiske kulturminner på arealene, eller at de har unnlatt å markere arkeologiske kulturminner på tegningene (jf. 6.4.4.). Det antyder også at det særlig er de arkeologiske kulturminnene under markoverflaten som er en problematisk arkeologisk kulturminnekategori. Det kan reises spørsmål om ikke-synlige arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, og som ikke opptrer på ØK-kart, er gjenstand for irritasjon blant bøndene. Slike kulturminner og kulturmiljøer kan oppfattes som en "negativ framstilling", fordi det ikke kan bevises at de er der ved å se på markoverflaten (Lyotard 1978:18) (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:58) (jf. 4.7.). De kan danne utgangspunkt for en sublim følelse av større ubehag og enda dypere konflikter mellom bønder og byråkrater enn synlige arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. 6.4.4.).

Det mest uklare feltet i medforvaltningen mellom Gruppe 1 og 2 kommer til uttrykk i forholdet mellom utmark og innmark. Beitearealene framtrer som arealer der oppfatningen virker flytende og vag både blant bønder og byråkrater. Dette kan skyldes at den tradisjonelt historiske grensen mellom ut- og innmark er brutt sammen, og at dagens gardslandskap representerer arealer som nylig er blitt eller fortsatt er potensielle arealer for dyrking som følge av behov for ekspansjon av innmark på bekostning av utmark. Ved siden av liten samforståelse av utmarka og sprikende kunnskap om lokalisering av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, kan slike uklare arealer representere en bakgrunn for dype og harde

konflikter (jf. 2.1.). Vi skal undersøke nærmere om tolkingen av gruppenes nærkart og fjernkart er sannsynlig.

6.4.4. Kulturblikket på ”Jærgarden”

På tegningene av ”Jærgarden” er utkant, utmark, innmark og tun lokalisert på ulike måter. Flere av tegnerne markerte utmarka ved å komme med tilleggsopplysninger om at den ligger i utkanten av gardsarealet. I forhold til de uklare arealene som er påvist i gardslandskapet (jf. 6.4.3.), skal vi prøve å klarlegge ståstedet for den snevre samforståelse av utmarkslandskapet på ”Jærgarden” mellom gruppene. På grunnlag av utmarksmodell 1 (jf. 6.4.) skal vi stille spørsmål om hva som oppfattes å være sentrum i gardslandskapet på bøndenes og byråkratenes tegninger. Hva slags utsiktspunkt og fokus har medforvalterne til det?

For å kunne få et begrep om dette, har vi ovenfor dannet oss en oversikt over retningen i gruppenes kulturforståelse av hele landskapet. Vi har foreslått at gjengivelsen av ”Jærgarden” kan ha sammenheng med beboerens nærkart og besøkernes fjernkart (jf. 6.4.3.). Ved å velge ut tre ulike referansepunkter, sentrum, utsiktspunkt og tunplassering, skal vi forsøke å bestemme gruppenes ståsted. Vi skal først se på hva slags oppfatninger gruppene har av hvor gardens sentrum ligger (tab. 11-12). Deretter skal vi undersøke om det er sammenfall eller avvik mellom bøndene og byråkratenes framstilling ved å ta for oss utsiktspunkt i forhold til plassering av tunet på tegningene (tab. 13-14). ”Sentrum” betyr at forvalterne har sirklet inn dette området med strek, og ”sentralt” hvordan tunet er plassert i forhold til de to kryssende midtaksene på tegningene. Gruppe 1 bønder markerer ”sentrum” i landskapet på følgende vis (tab. 11):

Tab. 11. Plassering av ”sentrum” i gardslandskapet på 13 tegninger av ”Jærgarden” i Gruppe 1 bønder.

Nr.	Tun	Tun og innmark	Innmark	Utmark	Annet
A	X				
B			X		
D/1		X			
D/2					X
E	X				
F	X				
G					X
H/1	X				
H/2	X				
I/2	X				
I/2	X				
J/1	X				
J/2	X				
Sum=					
13	9	1	1		2

I Gruppe 1 sirkler 13 av 14 bønder inn sentrum på ”Jærgarden”. Ingen av disse bøndene mener at utmarka er sentrum i gardslandskapet. Flertallet (9 av 13) av bøndene oppfatter at tunet er sentrum, mens et lite mindretall (4 av 13) mener at sentrum er mer enn tunet eller et annet sted. Dette kan være tunet og deler av dyrket mark på innmarka (1 av 13) eller utelukkende innmarka (1 av 13) som har en slik lokalisering. De resterende to av mindretallet har en oppfatning som avviker fra dette. Den ene mener at sentrum ligger midtveis i gardsarealet, og at dette er den mest effektive lokaliseringen av tunet for gardsdrifta framfor dagens situasjon. Denne bonden kan tenke seg å flytte tunet slik enkelte bønder har gjort på Jæren. Det innebærer at tunet vil bli liggende i dagens beitemark og i utkanten av innmarka. Den andre mener at hele garden er sentrum for driften av gardslandskapet for ”alt er nødvendig”. Denne bonden er i dagsaktuell konflikt med kulturminnevernet og vil dyrke den siste resten av utmark. Begge bøndenes ønsker vil berøre det uklare arealet som forholdet mellom utmark og innmark representerer (jf. 6.4.3.).

Gruppe 2 byråkrater markerer ”sentrum” i gardslandskapet på følgende vis (jf. tab. 12):

Tab. 12. Plassering av ”sentrum” i gardslandskapet på 14 tegninger av ”Jærgarden” i Gruppe 2 byråkrater.

Nr.	Tun	Tun og innmark	Innmark	Utmark	Annet
L	X				
M	X				
N/1		X			
N/2	X				
N/3	X				
N/4	X				
N/5	X				
P	X				
Q/1	X				
Q/2	X				
Q/3		X			
R/1	X				
R/2					X
S/1	X				
Sum=					
14	11	2			1

I Gruppe 2 sirkler 14 av 15 byråkrater inn sentrum på ”Jærgarden”. Ingen av disse mener at utmarka er sentrum i gardslandskapet. Flertallet av byråkraterne (11 av 14) i Gruppe 2 betrakter tunet som sentrum. En av disse byråkraterne vurderte en stund å markere tuntreet som sentrum ut fra tanken om at dette symboliserer historien og slektenes gang, men kom etterhvert på andre tanker. Et lite mindretall av byråkraterne (3 av 14) avviker fra opp-

fatningen om tunet som sentrum. To byråkrater mener at sentrum er mer enn tunet, og at det består av både tun og innmark. En byråkrat ser på gjødselkjelleren i fjøset som gardens sentrum og forklarer at den står for drift og alt det som bøndenes gardsdrift kretser om på Jæren.

Når vi sammenlikner de to gruppene, Gruppe 1 og 2, er det et meget stort sammenfall av bønder og byråkrater som betrakter tunet som sentrum på "Jærgarden". Det er nærmere 70% (69,2%) av bøndene og 80% (78,6%) av byråkratene som er av denne oppfatningen. Dermed er det stor samforståelse mellom medforvalterne om hva som danner midtpunktet på garden, og at dette er tunet og ikke utmarka. Det er også samforståelse mellom de som avviker fra dette i Gruppe 1 og 2. Et fåtall bønder og byråkrater (4 av 27) mener at sentrum er mer omfattende enn tunet og inkluderer flere arealer i gardens midtpunkt. Forklaringene på avviket (3 av 27) fra tunlokaliseringen som sentrum eller del av sentrum under rubrikken "annet" (jf. tab.11-12) utdypet at medforvalternes kulturforståelse av "Jærgarden" er rettet mot gardsdrift som system⁵. Dermed er det også stort sammenfall mellom utmarksmodell 1 og gruppenes oppfatning av hva som er "Jærgardens" sentrum i forhold til utmarka (jf. 6.4.). En av de avvikende bøndene som har inkludert utmarka i sentrum, har som nevnt et problematisk forhold til kulturminnevern. Vi kan stille spørsmål om det er gardens driftssystem som er utfordret og kommet i klemme i forbindelse med konflikter mellom kulturminnevern og landbruk om bruken av utmarksressurser. Ut fra forslaget ovenfor om at gruppene har tegnet nær- og fjernkart (jf. 6.4.3.), skal vi teste tolkingen ved å gå nærmere inn på hvordan forvalterne i Gruppe 1 og Gruppe 2 har plassert tunet på tegningene av "Jærgarden". Er tunet plassert sentralt eller perifert i gardslandskapet på tegningene?

Ved utførelsen av motivet "Jærgarden" har forvalterne valgt utsiktspunkter i forbindelse med den visuelle framstillingen av landskapet. Når vi systematiserer disse dimensjonene i forhold til forvalternes utsiktspunkt til gardslandskapet på "Jærgarden" (fig. 55A-F), finner vi at tegningene kan ha en sentral plassering av tunet og en plassering av tunet som er til siden for de kryssende midtaksene. Plassering av tunet i forhold til tegnearket og tegnerens utsiktspunkt er romlige dimensjoner som bør bekrefte eller avkrefte om tegnerens ståsted er nært eller fjernt i forhold til motivet som er framstilt. Vi skal se på disse dimensjonene i forhold til tegningene hos bøndene i Gruppe 1 og byråkratene i Gruppe 2 (jf. tab. 13-14) (jf. 6.4.3.). På tegningene til Gruppe 1 framtrer tunets plassering i forhold til utsiktspunktet til tunet på følgende vis (jf. tab. 13):

Tab. 13. Tunets plassering sentralt eller perifert i forhold til et nært/fjernt utsiktspunkt til tunet på 14 tegninger av "Jærgarden" i Gruppe 1 bønder.

Nr.	Sentralt	Perifert	Nært	Fjernt	Annet
A	X		X		
B		X		X	
C		X	X		
D/1		X	X		
D/2		X	X		
E		X		X	
F		X	X		
G		X		X	
H/1		X		X	
H/2		X	X		
I/1		X	X		
I/2		X	X		
J/1	X				X i midtpunktet
J/2		X	X		
Sum=	14	2	12	9	4
					1

Vi får følgende kombinasjoner i Gruppe 1:

Sentralt og nært:	A	= 1
Sentralt og fjernt:		= 0
Sentralt og annet:	J/1	= 1
Perifert og nært:	C, D/1, D/2, F, H/2, I/1, I/2, J/2	= 8
Perifert og fjernt:	B, E, G, H/1	= 4
Perifert og annet:		= 0
Sum		= 14

Flertallet av bøndene i Gruppe 1 (8 av 14) har et nært utsiktspunkt til og en perifer plassering av tunet ved utførelsen av tegningen. Et lite mindretall (4 av 14) har valgt en fjern plassering av utsiktspunktet. Et fåtall (2 av 14) har plassert tunet sentralt, men ingen av bøndene har plassert tunet sentralt ut fra et fjernt utsiktspunkt. En tegning avviker ved å ha plassert tunet sentralt i forhold til et nært utsiktspunkt. En annen tegning skiller seg ut ved at tunet er plassert sentralt i gardsarealet, noe som avviker fra ektefellens plassering av tunet. Det er derfor dobbelt så mange bønder med et nært utsiktspunkt og perifer tunplassering i forhold til bønder med et fjernt utsiktspunkt og perifer plassering av tunet. Undersøkelsen av tegningene viser at det er varierende måter å se og tenke "Jærgarden" på. En bekreftelse på dette er den bonden som ønsker å flytte tunet av effektivitetshensyn.

Et fåtall av bønder med nært utsiktspunkt (3 av 15) har i samtalen løp omtalt barndommens landskap eller barnas landskap som det peneste på garden. Dette er steder der bøndene lekte som barn eller som voksne med egne barn. Det dreier seg om typiske utmarksområder som stranden, skogen og restarealer langsmed bekken. Det er arealer som er marginale i forhold til driftsentret

på gardene. Slike arealer kan i dag vært omdisponert til dyrket mark. Det vil si at for disse bøndene er det ikke lenger mulig å tradisjonsoverføre barndomsopplevelser som er knyttet til utmarkslandskapet på garden til senere generasjoner. Det viser hvordan det for noen bønder kan være sammenheng mellom nært utsiktspunkt og et retrospektivt kulturblick på gardslandskapet som representerer brudd mellom den lange og den korte historien i landskapet. Det tilbakeskuende blikket er knyttet til barndommen og når ikke utover bøndenes levetid.

Bøndene i Gruppe 1 med fjernt utsiktspunkt (4 av 14) skiller seg fra bøndene i Gruppe 1 med nært utsiktspunkt (8 av 14) ved at det er sammenfall mellom fjernt utsiktspunkt og perifer tunplassering på tegningen. Av de fire bøndene med et fjernt utsiktspunkt er det 1 representant fra en interesseorganisasjon sentralt, 2 (heltid- og deltidsbønder) av 3 lokale bønder i konflikt med kulturminneloven, og 1 lokal heltidsbonde med dårlig erfaring med museet. En av bøndene i konflikt er den bonden som betrakter hele garden som sentrum for gardsdriften (jf. ovenfor), og hevder at han ikke får gjøre som han vil for å være skikkelig bonde, og vil ikke at garden skal se ut som en ugrasmark (jf. 6.4.2., 6.5.). Det kan være grunn til å stille spørsmål om hvorfor bønder som plasserer tunet perifert i landskapet, framstiller "Jærgarden" slik at det oppstår distanse mellom utsiktspunkt og det som er sentrum for driftssystemet (jf. tab. 11). Hvordan kan denne de-sentreringen av rommet tolkes i forhold til byråkratens utsiktspunkt til og plassering av tunet (jf. 2.4.)?

Tab. 14. Tunets plassering sentralt eller perifert i forhold til et nært/fjernt utsiktspunkt til tunet på 15 tegninger av "Jærgarden" i Gruppe 2 byråkrater.

Nr.	Sentralt	Perifert	Nært	Fjernt	Annet	
L					X langs midtaksen	
M	X			X		
N/1		X	X			
N/2		X			X langs midtaksen	
N/3		X		X		
N/4		X	X			
N/5		X		X		
P	X				X i midtpunktet	
Q/1		X		X		
Q/2		X		X		
Q/3		X		X		
R/1		X	X			
R/2		X		X		
S/1		X		X		
S/2	X				X i midtpunktet	
Sum=	15	3	12	3	8	4

Vi får følgende kombinasjoner:

Sentralt:		
Sentralt og nært:		= 0
Sentralt og fjernt:	M	= 1
Sentralt og annet:	P, S/2	= 2
Perifert og nært:	N/1, N/4, R/1	= 3
Perifert og fjernt:	N/3, N/5, Q/1, Q/2, Q/3, R/2, S/1	= 7
Perifert og annet:	L, N/2	= 2
Sum		= 15

På samme vis som bøndene i Gruppe 1 er det ulike måter å se og tenke landskap på blant byråkratene i Gruppe 2. Flertallet av byråkratene (7 av 15) har en et fjernt utsiktspunkt til og en perifer plassering av tunet ved utførelsen av tegningen over "Jærgarden". Ingen av byråkratene har nært utsiktspunkt og sentral plassering av tunet. Omtrent halvparten har derfor markert avstand til både plassering av og utsiktspunkt til tunet. Et lite mindretall (3 av 15) har nært utsiktspunkt og perifer tunplassering, en posisjon som tilsvarer flertallet av bøndene i Gruppe 1, og har størst likhet med denne gruppen. Dette er byråkrater som arbeider både sentralt og regionalt i miljøvernet. Dermed har flertallet av byråkratene i Gruppe 2 størst likhet med det mindretallet av bøndene som atskiller seg fra resten av Gruppe 1 ved å de-sentrere det som begge grupper oppfatter som sentrum for driftssystemet i gardslandskapet. Når vi sammenstiller antall tilfeller som er framkommet ved å analysere to av tre referansepunkter på tegningene av "Jærgarden" (jf. tab. 11-14), får vi følgende kombinasjon av utsiktspunkt og tunplassering mellom Gruppe 1 og 2 (tab. 15):

Tab. 15. Utsiktspunkt og tunplassering på 29 tegninger av "Jærgarden" i Gruppe 1 og 2.

N, P, A: Nært, fjernt, annet utsiktspunkt.
S, P: Sentral og perifer tunplassering.

	Gruppe 1		Gruppe 2	
	S	P	S	P
N	1	8	0	3
F	0	4	1	7
A	1	0	2	2

Det er en forskyvning i fordelingen av referansepunktene på tegningene mellom gruppene (fig. 56). På grunnlag av diskrepans mellom utsiktspunkt og tunplassering på tegningen er det overveiende sannsynlig at flertallet i Gruppe 1 og Gruppe 2 ser på gardslandskapet på ulikt vis.

Oppsummering

Det er lite samsvar i framstillingen av "Jærgarden" mellom bøndene i Gruppe 1 og byråkratene i Gruppe 2. Til sammenlikning er byråkratens blick ikke særlig mer va-

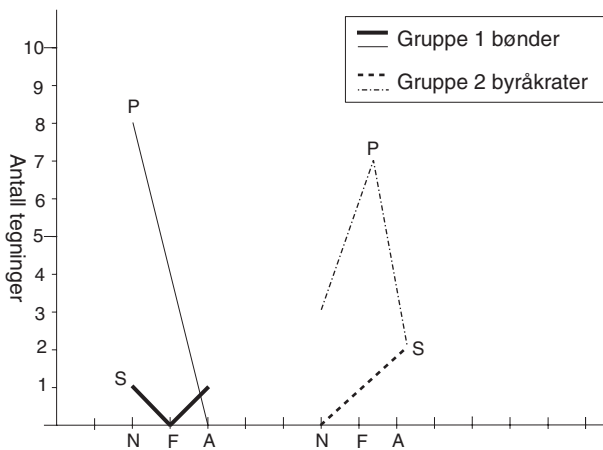

Fig. 56. Fordelingen av nært, fjernt og annet utsiktspunkt (N, F, A) i forhold til sentral og perifer tunplassering (S, P). Fra 29 tegninger av "Jærgarden" ved Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater. Jf. tabell 15. Grafikk: Tove Solheim Andersen.

riert enn bøndenes, men gruppene atskiller seg fra hverandre ved at de profilerer landskapet på "Jærgarden" på ulikt vis. Bøndene i Gruppe 1 og byråkraterne i Gruppe 2 har ulike ståsteder i måten å se og tenke "Jærgarden" på som sted (jf. 2.4.): beboeren i forhold til besøkeren. Selv om det er samforståelse mellom Gruppe 1 og 2 om at tunet er midtpunktet i driftssystemet, bekrefter det store sammenfallet av valg av perifer tunplassering at det ikke er tunets plassering som er avgjørende for valg av utsiktspunkt til landskapet. Skillet mellom bønder og byråkrater går ved valget av et nært og et fjernt utsiktspunkt. Det er overveiende sannsynlig at bøndene i Gruppe 1 og byråkraterne i Gruppe 2 har ulikt ståsted til landskapet som de forvalter i fellesskap. Det er grunnlag for å konkludere med at ved forvaltning av konflikter mellom kulturminnevern og landbruk har aktørene ulike kulturforståelse av dette landskapet.

Valg av utsiktspunkt ved utførelsen av tegningene antyder at geografisk nærhet og tilhørighet har betydning for tilnærming og innstilling til gardslandskapet. Resultatet understreker ytterligere diskrepansen mellom bønder og byråkrater slik det er omtalt for det sosiale romets livsstiler, og reiser spørsmålet om skillet går mellom vektlegging av økonomi eller kultur (jf. 6.4.1., 6.5.). Det støtter opp under forslaget ovenfor (jf. 6.4.3.) om at det fortrinnsvis er bønder som tegner nærkart og byråkrater fjernkart av de arealene der de driver medforvaltning. Resultatet underbygger også Lowe & Pedersons (1983) erfaring med å registrere menneskers holdninger til de fysiske omgivelsene. Mentale kart konstrueres i forhold til en rekke fysiske egenskaper som blir skjematisk ut fra grunnlaget for oppfatningen av landskap (jf. 6.5.). Gruppens holdning til gardslandskapet i utførelsesøyeblikket går fram av utsiktspunktet som ble valgt ved konstrueringen av bildet. Ved framstilling av beboerens nær-

kart og besøkerens fjernkart kan det være orienteringsrelasjoner i forhold til maktrelasjoner som er vektlagt på tegningene (jf. 6.4.3., 7.4.).

Det er påfallende at mindretallet av bøndene i Gruppe 1 og flertallet av byråkraterne i Gruppe 2 har sammenfallende utsiktspunkt til landskapet på "Jærgarden". Ved første øyekast kan det tyde på at dette har sammenheng med holdninger til kulturen og den korte historien i landskapet. De fåtallige bøndene som fortrinnsvis har et ubehagelig forhold til kulturminnevernet, bør ikke forventes å ha de samme holdninger til vern av kulturminner som byråkraterne i miljøvernet. Mens byråkrater kan være trent i å pakke meninger inn i diplomatiske lag med silkepapir, gir en av bøndene i konflikt et direkte og klart svar på synet på kulturminneforvaltning. Svaret viser at holdninger til landskap kan være politisk motivert:

"De kaller det kultur alt sammen. Det er for stort altså. – Det har tatt helt av denne bølgen med kulturminner og kulturmidler" (G/98).

I lys av de motstridende faktorene som kan krysse hverandre og være i bevegelse i en samtale (Briggs 1990:22-23) (jf. 6.2.2.), kan vi derfor foreslå en alternativ tolking av utsiktspunktet for mindretallet av bøndene i Gruppe 1. Valget av det fjerne utsiktspunktet i intervjusituasjonen er et uttrykk for avstand til eller motstand mot det som hindrer dem i å oppfylle den jærske melkebondens ideal om å være "drivar" slik at det ser skikkelig ut på garden. Det målet som bøndene higer etter, er satt under press av miljøvernets ideal som bygger på og er mer enn et estetisk landskapsvern, fordi det også omfatter ikke-synlige arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. 3.6., 4.5.-4.7.). Bøndene har de teknisk-instrumentelle midlene som skal til for å fjerne hindrene, men blir i praktisk handling stoppet på grunn av restriksjoner som er pålagt driften i forbindelse med storsamfunnets miljøpolitikk og kulturminnevern av den lange og skjulte kulturhistorien i landskapet. Vi kan formulere den motsetningsfylte situasjonen slik: Det er sammenheng mellom den drivende bonden og bondens visuelle framstilling av landbrukslandskapet, og at et økonomisk-estetisk kulturblikk står sterkt blant bøndene i Gruppe 1. På grunnlag av de ulike profilene som er framkommet mellom gruppene, kan vi foreslå at bøndenes og byråkraterens forvaltning av landskapsressursene bygger på forskjellig kulturforståelse:

Bøndene = økonomisk-estetisk
 Byråkraterne = kulturhistorisk-estetisk

Undersøkelsen har vist at en av bøndene sentralt, et fåtall lokale bønder i Gruppe 1 og de fleste byråkraterne i Gruppe 2 tegner fjernkart av "Jærgarden". Når en fjern synsvinkel på landskapet tolkes i forhold til motsetninger og motstand mot dominans (jf. 5.7.), er dette et uttrykk for både identifisering med og avstand til den makten som styrer

den lange og skjulte kulturhistorien i landskapet. Siden gruppene er samkjørte i synet på at tunet er sentrum for driftssystemet på garden, innebærer det at utmarka som orienteringspunkt er et marginalt sted. Utmarksressursene er både marginale ressurser og et sted der makten over ressursene er svekket eller mindre konfliktfylt. Er det slik? Vi skal se nærmere på gruppenes syn på forvaltningen av verdiene i landskapet på ”Jærgarden”.

6.5. Utmarkas kulturminneverdier som sted og ikke-sted

På grunnlag av analyse av egenskaper i det illustrerte landskapet på ”Jærgarden” er det klarlagt at utmarka oppfattes som marginal i forhold til driftssystemet på garden. Det er foreslått at det er sammenfall mellom utmarkas plass i dette driftssystemet og utmarksmodell 1 (jf. 6.4., 6.4.4.). Selv om begge grupper i analysen mener at tunet er sentrum for driftssystemet (jf. 6.4.4.), ser de på landskapet med ulike kulturblikk (fig. 56). Tunet er et område som er og har vært viet stor oppmerksomhet i arkeologiske forvaltningsundersøkelser av spor etter hus fra forhistoriske gardsanlegg (jf. 5.5.5., 5.7.). Dette er tun som bryter med eller befinner seg utenfor dagens tun-områder (jf. 6.3.2.). Det moderne gardstunet er et areal i landbrukslandskapet som kulturminnevernet sjelden kommer i berøring med i forbindelse med forvaltning av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. På byråkratenes tegninger av ”Jærgarden” kan tunet tolkes som et historisk sentrum for gardsdrift og en forutsetning for kulturforståelsen av den lange historien om landbrukslandskapet på Jæren. På bøndenes tegninger er historiske dimensjoner som arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer utelatt fra tunet (jf. 6.4.3., vedlegg 3, tab. 10). Tunet kan tolkes som sentrum for dagens gardsdrift der den historiske kontinuiteten er brutt. For bøndene i Gruppe 1 framstår tunet som symbol på den korte historien. Hva slags sted er utmarka i forhold til gruppenes interesse for den korte og lange historien i gardslandskapet?

På tross av samforståelsen mellom gruppene av at tunet danner sentrum for driften på en jærgard, har Gruppe 1 og Gruppe 2 ulike perspektiver for kulturforståelsen av gardslandskapet på Jæren (jf. 6.4.4.). De ulike perspektivene kan tolkes på bakgrunn av at medforvalterne har ulike livsstiler (jf. 6.3.3.). Ut fra spørsmål om livsstil kan vi forvente at forvaltningen av gardslandskapet hos Gruppe 1 er bundet til økonomisk kapital i motsetning til Gruppe 2 der forvaltningen er knyttet kulturell (og historisk) kapital. På grunnlag av bøndenes kulturforståelse av gardslandskapet kan vi forvente at Gruppe 1 synliggjør den økonomiske kapitalen i produksjonen av landbruket på tegningene. Hva er utmarka som sted i bøndenes produksjonslandskap? Vi skal først prøve å

danne oss et inntrykk av hva slags gardslandskap bøndene i Gruppe 1 foretrekker og synes er et fint landskap. Deretter skal vi se nærmere på den økonomisk-visuelle profileringen ved bøndenes kulturforståelse i forhold til byråkratene, og hvilke konsekvenser dette har for kulturforståelsen av utmarka som sted i landskapet (jf. 6.4.2.).

I følge bøndene i Gruppe 1 er utmarka fin fordi det er fin utsikt over landskapet. Lynghei er fint å se på, men det gir ingen inntekt. Det passer på Høg-Jæren og ikke nede på ”Flat-Jæren” der det skal være dyrket mark. Det ser dumt ut med flekker av dyrket mark på gardene opp mot selve Høg-Jæren. Vern av myr, som eksempelvis Stavnheimsmyra, er tilfeldig fordi den er synlig fra veien. Den pynter ikke opp i forhold til et aktivt landbruk. Det passer å verne myr i park, men ikke midt i dyrket jord. Et fint landskap kan være et kulturlandskap, som i Telemark og Setesdal. Det kan også være en veldrevet gard med dyrket mark. En bonde sier det slik:

”Ja, det e ein gard så ligge og e velstelt, så det ikkje e overstrødd med rot og alt sånn – noge så der alltid vil verta frå tid til aen på ein gard, men der e nogen plasser hvis ein kjøre rundt og ser og andre plasser der e fine gardar, så e velstelte og med våningshus, og der e jordå dyrka og godt påpassste – dyrka jord, det e et fint landskap.” (F198)

Ei bondekone bekrefter bondens syn på denne måten:

”En fin jærgard skal være velstelt med lite ugras (for eksempel tistler), ha fine bygninger og tjevler. Det er fint for det skal være sånn” (J198)

For en annen er det viktig at det ser fint ut som hos de andre bøndene. Det skal se ordentlig ut på garden, for det er viktig for selvfølelsen. Det skal ikke være ugras og se forfallent ut, for det er ensbetydende med en lat bonde. En tredje sier at en fin gard skal ha et variert og fint kulturlandskap, litt gammelt og litt nytt, være veldrevet og ha lite ugras. Landskapet skal vise at det er i bruk. Det skal synes på landskapet at det er balanse mellom bruk og vern. Den gode bonden er ikke nødvendigvis den som får mest ut av jorda. Det er en som både får økonomi ut av garden og kan holde garden fin og tar hensyn til det estetiske. Det er trist med alle steingardene som er borte. Det er praktisk med tråd, men det er ikke pent. Mange bønder har ikke stor sans for det estetiske, for oppdragelsen er så forskjellig. En fjerde mener at et landskap er ikke fint når noe som er gammelt, er i noe som er moderne. Det gamle er i veien, til irritasjon og helt feil. Det ødelegger helheten, skurrer, irriterer og passer ikke inn, for eksempel om det står en gammel rønne blant nye hus og bygninger, eller at en gravhaug/rydningsrøys ligger midt i dyrket mark uten miljø. Den passer ikke inn i et landskap med dyrket jord. På Jæren kommer det til å bli et styggere landskap med sammenslåing til større bruk. Det vil finne sted fraflytning og forfall av bygninger.

Av de varierende utsagnene går det fram at den drif-

tige bondens ideal er et moderne dyrkningslandskap, og et fint landskap for bonden er å ha oppdyrket arealer med lite ugras. Utmark er også fint. Det er stedet med utsikt i utkanten av dyrkningslandskapet, men det er det motsatte av dyrket mark fordi det ikke er inntektsskapende. Det er en rest der det for gardbrukeren er mulig å legge noe til av det som allerede finnes av økonomiske verdier med tanke på neste generasjons brukere. Til dette kultiverte landskapet legges det livs- og framtidssvisjoner som går på tvers av verneidealene i kulturminnevernet (jf. kap. 4). Bøndene framstår som forsvarere av det velpleide landskapet, og utmarka er et uproduktivt sted der forfallet rår og den "ville" naturen er (jf. 5.5.2.). Spørsmålet er om det finnes en slags økonomisk bonde-Jante-lov som legger føringer for et verdensbilde og virker overstyrende på bøndenes kulturforståelse av gardslandskapet. Hvordan passer kvaliteter som arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer inn i dette bildet?

Bøndenes binding til den økonomiske kapitalen av gardsdriften går særlig fram av særmerkene i NOU-utredningen om utfordringer i den nye kulturminnepolitikken (Schanche & Sulheim 2002) (jf. 4.1., 4.5., 4.7.). I denne merknaden er det reist kritikk av statens vernepolitikk fordi det ikke finnes en målestokk for vern av kulturminner. Konsekvensen er at alt blir prioritert for vern (jf. 2.3., 3.4., 3.6., 4.3., 4.6.), og at kulturminnevernet ikke blir tatt på alvor i samfunnet. Kritikken viser at i begrepet verdiskaping er det lagt privatøkonomiske hensyn til grunn, og at det i denne sammenheng er økonomiske verdier som er målestokken for vern. Dersom vi følger opp Levinas betydningsteori og etikk (jf. 3.6.), kan vi formulere bøndenes higen etter en bærende økonomi i gardsdriften på følgende måte: Når kulturminner måles som aktiva i et økonomisk budsjett som bygger på bondefamiliens kapital, ligger meningen med å ha kulturminner på eiendommen i hva de kan bidra til av privatøkonomisk verdiskaping og omsetning. Dette går klart fram av Schanche og Sulheims (2002) kritikk ved at et kriterium som veier tungt, er kulturminnenes nytteverdi i forhold til det som etterhvert blir unyttig (Schanche & Sulheim 2002:153). Ved bevaring og fredning svekkes bruksverdien og gjenstander, bygninger og anlegg tas ut av den privatøkonomiske omsetningen. I stedet for en svekkelse av bruksverdier gjennom konservering argumenteres det for at en oppvurdering av den økonomiske verdien ved kulturminner vil bidra positivt til vern av kulturverdier i samfunnet (Schanche & Sulheim 2002:153-155). Hvilken økonomisk nytteverdi har arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i forhold til verdiene som den økonomiske produksjonen representerer på "Jærgarden"? Vi skal først undersøke om og hvordan bøndene i Gruppe 1 og byråkratene i Gruppe 2 har framstilt den økonomiske landbruksproduksjonen på tegningene (jf. vedlegg 3, tab. 16). Med økonomisk produksjon me-

ner vi her bondens aktiva i landbruket. Det er bondens eiendeler i form av bundet kapital som er nedfelt i driftsbygninger, maskiner og driftsarealene på garden, og det som bonden kan selge av landbruksvarer som kan omsettes (kyr, melk, sau, gris, grønnsaker, salat, tomater osv.).

Tab. 16. Økonomisk landbruksproduksjon i tun, innmark og utmark på 29 tegninger av «Jærgarden» i Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater. X: Eiendeler. Y: Omsetning

Gruppe	Utkant	Utmark	Innmark/Beite	Innmark/Dyrket	Tun
1 sentralt		X	Y	Y	X
1 lokalt		X	X	X	X
2 sentralt		X	X	XY	XY
2 regionalt		X	X	X	XY

En sammenlikning av tegningene til bøndene i Gruppe 1 med byråkratenes i Gruppe 2 viser at det er avmerket egenskaper for økonomisk landbruksproduksjon. Begge gruppene har anvist at det finnes økonomiske eiendeler og foregår økonomisk omsetning i gardslandskapet. Det er avvik mellom bøndene lokalt og sentralt i Gruppe 1. Bøndene sentralt i Gruppe 1 har utelatt at dyrket mark og beite i innmarka er del av de økonomiske eiendelene ved "Jærgarden". Det er særlig de lokale bøndene og de regionale byråkratene som vektlegger at eiendomsrett til og rådighet over den økonomiske landbruksproduksjonen gjelder for hele garden. Vi kan tolke forholdet mellom kulturminnevern og landbruk slik at det i særlig grad er de lokale bøndenes "råderett" til eiendommen som er markert på tegningene.

I motsetning til bøndene sentralt i Gruppe 1 har imidlertid ingen bønder lokalt avmerket at det foregår økonomisk omsetning på "Jærgarden". I følge bøndene sentralt i Gruppe 1 og byråkratene sentralt og regionalt i Gruppe 2 foregår det slik omsetning i tun og på dyrket mark og i beite på innmarka, mens det ikke foregår slik produksjon i utmarka. Dermed er det diskrepans mellom medforvalterne om hva som er framstilt på tegningene. Mens bøndene sentralt i Gruppe 1 har avmerket den økonomiske omsetningen på garden, har de lokale bøndene angitt de økonomiske eiendelene i gardslandskapet. Både den sentrale og regionale offentlige og private forvaltningen har lagt vekt på å vise omsetningen i den økonomiske produksjonen, mens det motsatte er tilfelle for de lokale bøndene i Gruppe 1. Den økonomiske omsetningen foregår ikke i utmarka, men på arealer som ligger i og grenser til tunet som er sentrum for driftssystemet på garden (jf. 6.4.3.- 6.4.4.). Vi kan tolke dette slik at for begge grupper er utmarka et areal som bøndene eier, men for de lokale bøndene er dette et uproduktivt areal i det økonomiske driftssystemet. Hva representerer de arkeologiske kulturminnene og kulturmiljøene i dette driftssystemet?

I særmerknadene til NOU-utredningen tas det utgangspunkt i kulturminner fra nyere tid som gjenstander, bygninger og anlegg (Schanche & Sulheim 2002). Det problematiske ved arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er imidlertid at de representerer kulturhistoriske kvaliteter som er beskyttet med et automatisk vern. De er av nasjonal verdi (jf. kap. 1, 4.6.), 90% ligger under markoverflaten (jf. 4.2., 4.6.-4.7.), og oftest på privat eiendom. Kulturminneloven setter grenser for den enkelte bondes rådighet over kulturminnekvaliteter som er av verdi for landet som helhet. Bortsett fra at de kan brukes i tilrettelegging av arealer for gardsturisme, kan de ikke omsettes fritt som varer på et marked. Siden arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er beskyttet og representerer et utgangspunkt for vern der alt er fredet (jf. 2.3., 3.4., 3.6., 4.3., 4.6.), kan plasseringen i et kulturlandskap gi en indikasjon på verdisetningen for bøndene i Gruppe 1 i forhold til byråkraterne i Gruppe 2.

Av byråkratenes tegninger går det fram at det forekommer arkeologiske kulturminner over og under markoverflaten i hele landskapet, og at det er de synlige kulturminnene som gjengis på bøndenes tegninger i Gruppe 1 (jf. vedlegg 3, tab. 10) (jf. 6.4.3.). Det er de arkeologiske kulturminnene som er synlig i terrenget som danner utgangspunkt for bøndenes framstilling av kulturlandskapet på den enkelte gard (jf. 6.4.4.). Disse kulturminnekvalitetene er plassert i periferien av gardslandskapet til bøndene i Gruppe 1 (jf. vedlegg 3, tab. 10) (jf. 6.4.3.). Ut fra verdikritikken hos Schanche og Sulheim (2002) kan vi på grunnlag av lokalisering og spredning av arkeologiske kulturminner på medforvalternes tegninger sette opp følgende modell for hvordan kulturminnekvalitetene er representert i det økonomiske produksjonslandskapet på "Jærgarden" (jf. fig. 57):

Fig. 57. Lokalisering av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i gardslandskapet på "Jærgarden" i Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater.

■ : Gardsarealer med arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer.

Gruppe 1		Gruppe 2
■	Utmark beite og udyrtket mark)	■
■	Innmark (beite)	■
	Innmark (dyrtket mark)	■
	Tun	■

Det går fram av fig. 57 at bønder og byråkrater har felles kulturforståelse av at kulturminnekvalitetene er lokalisert til utmarka og på beite i innmarka. Utmark og beite er ensbetydende med steder der det er kulturmiljøer med arkeologiske kulturminner. Ut fra bøndenes landskapsyn er de lokalisert i eller grenser til den uproduktive utmarka som ikke er inntektsgivende. De blir enten en attåtkant eller en pyntekant i kulturlandskapet. Vi kan forklare dette slik at arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer har liten økonomisk nytteverdi i bøndenes dyrkingslandskap. Derimot er det diskrepans i lokaliseringen av vernekvalitetene i tun og dyrket mark på innmarka mellom Gruppe 1 og 2. Mens byråkraterne fordeler vernekvalitetene over hele gardslandskapet, har bøndene enten ikke arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer på disse arealene, eller de ser vekk fra at det forekommer slike vernekvaliteter der.

Tun og dyrket mark i innmark er arealer som begge grupper mener er eller grenser til sentrum for driftssystemet på "Jærgarden" (jf. 6.4.4.). Arealene sammenfaller med de områdene som medforvalterne sentralt og regionalt oppfatter er stedet for den økonomiske omsetningen i gardslandskapet (jf. tab. 11-12). De samsvarer med arealer der de lokale bøndenes verdisetning av "råderetten" over eiendommen er mest markert på tegningene. Dermed synes det i utgangspunktet å være større avstand mellom bøndenes kulturforståelse av byråkratenes kulturminnevern på "Jærgarden" enn byråkratenes kulturforståelse av bøndenes gardsdrift. Vi skal prøve om denne tolkingen er sannsynlig ved å se nærmere på hvordan de arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er lokalisert i gardslandskapet på tegningene i Gruppe 1 i forhold til kartgrunnlaget i Økonomisk Kartverk (ØK) for den enkelte gard (tab. 17 I-II) (jf. vedlegg 3, tab. 10) (jf. 6.4.3.). Ovenfor har vi argumentert for at de sentrale bøndene i Gruppe 1 tegner fjernkart som bygger på generell kunnskap om "Jærgarden" (jf. 6.4.4.). De sentrale bøndene i Gruppe 1 blir derfor utelatt i denne delen av analysen.

I følge ØK er det arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i alle tre gardsoner (utmark, innmark og tun) i gardslandskapet "Jærgarden". Forekomstene i ØK sammenfaller med byråkratenes forståelse av vernekvalitetenes fordeling over hele gardslandskapet (fig. 57). Det innebærer at det er samsvar mellom byråkratenes oppfatning av vernekvalitetene på "Jærgarden" og det bildet som kartverket gjengir (jf. 6.4.3., vedlegg 3). Bildet viser at det er flere slike forekomster enn det de lokale bøndene har angitt på tegningene (fig. 57, tab. 17I). I følge de lokale bøndene i Gruppe 1 er det flest forekomster i utmarka og færrest i tunet på de enkelte gardene i undersøkelsen. Dermed er det et lite avvik mellom registerkunnskapen i ØK og den kunnskapen som bøndene tilkjenner om kulturhistoriske forekomster. Selv om dette gjelder små kvantiteter, er det størst avvik i utmarka (2 av 4) og minst

Tab. 17. Lokalisering av synlige arkeologiske kulturminner på den enkelte gard og Økonomisk Kartverk (tab. 17I) i forhold til avvik fra kartverket (ØK) (tab. 17II) på 12 tegninger av "Jærgarden" i Gruppe 1 bønder.

X: Arkeologiske kulturminner.

-. Ingen arkeologiske kulturminner.

I)							
Nr.	Tun		Innmark		Utmark		Merknader
	Gr.1	ØK	Gr.1	ØK	Gr.1	ØK	
C							
D/1					X	X	
D/2					X	X	
E	X		X	X		X	Arkeologiske kulturminner nær tun, leier utmark
F			X	X	X	X	
G					X	X	
H/1			X	X	X	X	
H/2				X		X	
I/1			X	X	X	X	
I/2			X	X	X	X	
J/1							
J/2							
Sum =	12	0	1	5	6	7	9
II)							
Gardssone	Gr.1		ØK		Avvik Gr. 1 og ØK		
Utmark	7		9		2		
Innmark	5		6		1		
Tun	0		1		1		
Sum	12		16		4		

i tunet (1 av 4) mellom bøndene og ØK (jf. tab. 17II). Resultatet tyder på at selv om utmarka er et marginalt areal i gardens driftssystem (jf. 6.4.4.), og har liten økonomisk produksjonsverdi i bøndenes dyrkningslandskap, har dette området flere kulturhistoriske verne-kvaliteter enn modellen over driftssystemet tilsier. Dette bekrefter at bøndenes kulturforståelse av verne-kvalitetene i landskapet er snevrere enn de realitetene som byråkratene forholder seg til i miljøforvaltningen. Det kan virke som byråkratene har større kulturforståelse av bøndenes økonomiske forvaltningsverdier enn bøndene har av byråkratenes kulturhistoriske forvaltningsverdier. Dette underbygger at det er et potensiale for konflikter mellom økonomiske verdier og kulturhistoriske kvaliteter når det skal hentes ut nytteverdier av utmarka. De ulike interessene virker uforenlige (jf. 7.4.).

Av tabell 17I ovenfor går det fram at et lite mindretall av bønder (3 av 12) har ingen kulturhistoriske verne-kvaliteter på garden. De tre bøndene har paradoksale meninger om verdien ved slike forekomster. Den ene sier

at det er synd at arkeologiske kulturminner graves ut. Den gang de drev med den hardeste dyrkingen på garden, var det nok såne ting (til stede), og så grov de det bort så fort de kunne. Denne bonden hevder at holdningen nå er at folk er mer skeptiske enn tidligere til å sette i gang og røre ved arkeologiske kulturminner, og at folk er redde for hva naboen synes. Av de to andre (ektepar) mener bonden at vi har råd til å ta vare på noen gamle kirker og bygdehus, men at det er viktigere å ha råd til å gi de eldre en verdig avslutning på livet. Han ville blitt skuffet hvis kulturminneforvaltningen hadde funnet noe på garden som han ikke fikk vite om, men mener at de finner nok av det i dag, og at vi nå har nok av det.

"Og me kan ikkje leva av det, kan me det?" (J/1)

Bondekona mener at det er viktig å ta vare på Grødaland⁶. Kulturminner skal være til glede for andre. Isolerte røyser som ingen vet om, er ikke til glede for andre, og vi kan ikke ta vare på alt. Dersom noen har en stripe, må de få dyrke fordi de trenger det. Men blir det funnet noe, må en undersøke om det en fant, var noe. Å fjerne arkeologiske kulturminner er ulovlig.

"De e uhyre. Men me må fylgja lovene så godt me kan. Me kan ikkje gjera så me vil" (J/2)

Denne delen av undersøkelsen viser at flertallet (9 av 12) av de lokale bøndene i Gruppe 1 har kjennskap til lokaliseringen av verne-kvaliteter som er synlig i landskapet på den enkelte gard (jf. tab. 17I). Dette gjelder også spor etter stakketufter, selv om de ikke alltid vet hva slags spor det er (jf. 5.5.5.). Det lille avviket i forholdet til ØK tyder på at det er samsvar mellom illustrasjonen av "Jærgarden" og den konkrete virkeligheten som er gjen-gitt av gardslandskapet og at de lokale bøndene er kjent med framstillingen i kartverket. Det tyder på at den skjematisk framstillingen i fig. 57 gir et sannsynlig bilde av bøndenes verdisetting av verne-kvalitetene i kulturlandskapet på gardsbrukene som inngår i undersøkelsen av Hå kommune. Utsagnene ovenfor bekrefter hvordan bøndenes holdninger til økonomiske verdier setter kulturelle landskapskvaliteter under press, men at holdninger til de kulturhistoriske kvalitetene fører til at de økonomiske verdiene kommer under press. Å bry seg om fortiden (jf. 3.6.) og sporene etter de døde, er det, slik en bonde retorisk stilte spørsmålet, viktigere enn å ta vare på de levende? En av bøndene ovenfor som ikke har verne-kvaliteter på garden, gir uttrykk for å verdsette kulturminner høyere enn bønder med forekomster på garden. Det er som om mangelen av verne-kvaliteter får det verdifulle ved slike forekomster til å stige, og at verdifulle livs-kvaliteter har gått tapt på garden.

Avviket mellom ØK og tegningene med hensyn til kulturhistoriske verne-kvaliteter gjelder to tilfeller (2 av 12) (jf. tab. 17I). En bondekone er usikker på om det finnes kulturminner på garden, og en bonde er i konflikt og utelater et arkeologisk kulturminne nær tunet og noen

på innmarka. Når bonden gir et slikt ufullstendig bilde, skyldes det at han på samme vis som de tre andre uten arkeologiske kulturminner, har både-og meninger om vern av de arkeologiske kulturminnene. Han uttrykker dette dilemmaet slik:

”der e litt for mye rolls med dette atte ting e freda så he så lite for seg. Og du kan seia og at dei freda mange ting – du ser det på Kvía her på museum hvis du går der så e der tre steinar så knyttneven min så ligge atte med ein aen og der har dei sett ein pinne, ein rydningsrøys, og tykkje eg e det litt vanskeleg å svelga. – Der e rundingar så (stakketuftier) – men kor store verdi dei he – der e så masse av dei vett du. Du kan fara ove markå og du veit dei e der et hav av. Så i groen så e det ikkje så veldig verdi. – Der e der ein heile gardsplass og der går dei tur og får arrangera forskjellig og der sit dei og kose seg og det tykkje eg e litt for lite. Jau, hvis du går i markå der og ikkje liksom ser litt spesielt så sansa du det ikkje. Du må liksom bruka augene ska du sjå det - og det tykkje eg e litt for lite og så tykkje eg at det betyr for lite ja for eksempel for museer. Ja dei vett dei hev det på papira ja der, der og der, det der e aldri nogen så bryr seg om å koma å sjå dette her - ja så eg seie at dei kan kosa seg med det eller no, men det e ikkje no å kosa seg med. – Jau det, ein må ta vare på gravhaugane. Jau det e liksom litt meir og meir verdifullt - e det ikkje? Du ser mange gravhauger så e oppbygde med steinar ikkje sant? Og e fint teferde å sánn, så det e heilt i orden” (E/98)

For denne bonden er arkeologiske kulturminner verdifulle når de er fine å se på, er resultat av mye praktisk arbeid, eller at andre har vist interesse for kulturminnene. Med andre ord er det sammenheng mellom bondens følelse for kvalitet, andres interesse og den arbeidsinnsatsen som ligger til grunn for framveksten og bruken av kulturlandskapet på garden. Den samme bonden utdyper dette slik ved å gi sin mening et negativt uttrykk:

”Det e vel ingen så kjem te å sette ein fot for å sjå det. Det he dei ikkje gjort te nå – men eg har aldri sett noen – og då meine eg det e litt irriterande når det ligge derane og ja liksom ingen kjem og ser dette” (E/98)

Oppsummering

Bøndenes og byråkratenes tegninger av ”Jærgarden” profilerer ulike landskapssyn der økonomiske verdier og kulturhistoriske kvaliteter kommer i krysspress og blir potensialer for konflikt (jf. 6.4.3.-6.4.4.). Kulturforståelsen av vernekvaliteter ved arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer har nær sammenheng med strukturen i kulturlandskapet og driftssystemet på garden hos den enkelte lokale bonde i Gruppe 1. Dette er et økonomisk-estetisk kulturlandskap med begrensede kulturhistoriske vernekvaliteter. Det består av udyrket mark (utmark og beite) med vernekvaliteter, dyrket mark og bebygde tun fortrinnsvis uten vernekvaliteter. Denne landskapsforståelsen tar utgangspunkt i de synlige nytteverdiene i kulturlandskapet som bonden eier og har rådighet over i forhold til det som kan omsettes

av økonomisk kapital i bondens landbruk.

Verdisynet får betydning for bondens kulturforståelse av og holdninger til utmarkas kulturminnekvaliteter i forhold til det som er sentrum i gardens driftssystem. Det er sammenheng mellom bondens verdisetting av vernekvalitetene og geografisk lokalisering i landskapet. Arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er irriterende vorter på og frynser i kanten av et attåt- eller pyntelandskap som er fjernt fra bondens ideal om et produktivt dyrkningslandskap. De er forekomster som særlig ligger på gardenes restarealer, og er både til bry og til overs i et økonomisk nytteregnskap som skal gå i balanse. I dette regnskapet framstår utmark med arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som mer enn et ikke-sted i bondens produksjons- og dyrkningslandskap. Det er et sted med muligheter for utvidelse av dyrket mark slik at dagens velstand på garden kan sikres for framtidens generasjoner.

I motsetning til byråkraten i Gruppe 2 har de lokale bøndene i Gruppe 1 enten ikke kunnskap om vernekvaliteter som knapt er synlig eller er skjult under markoverflaten, eller de har ambivalente holdninger til slike kvaliteter. Bøndenes holdninger er preget av motsetninger og usikkerhet. For noen bønder representerer vernekvalitetene i kulturlandskapet dilemmaer som kan virke uløselige i forhold hva de kan utløse av verdiskaping på gardsbruket (jf. 3.2.). Et fåtall bønder ser på kulturhistoriske vernekvaliteter som ressurser på garden. Vi kan sette opp bondens nytteregnskap på følgende måte:

Arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer + den lange historien = udyrket mark + utmarka ”Villheia” = ingen omsetning = liten eller ingen verdi

Blant bøndene i Gruppe 1 kan det se ut som nytteverdier i kulturlandskapet vurderes ut fra både praktiske og teknisk-instrumentelle målestokker (jf. 4.5.-4.6.). Verdien går på skikkeligheten i den praktiske utførelsen og kraften i arbeidsinnsatsen som er nedlagt i skaping av et land som kan ses av det blotte øye. Det innebærer at det som er stort og synlig har større kvalitet enn det som er lite eller ikke-synlig i kulturlandskapet. Dette gir den korte historien i landskapet gode vekstvilkår, men gir dårlige betingelser for den lange og skjulte historien som er representert av kulturhistoriske vernekvaliteter under markoverflaten. Resultatet viser hvordan det visuelle og det kroppslige hos bøndene utfyller hverandre som erfaringsfelt, men at det kroppslige nok har størst tyngde. Det er sannsynlig at det er praktisk-pragmatiske holdninger som ligger til grunn for bøndenes kulturforståelse av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i jærlandskapet (jf. 4.2., 7.4.). Sterke normerte idealer om den drivende jærbonden, slik det går fram av bøndenes økonomisk-estetiske profilering av landskapet, synes å sette noen bønder under sterkere krysspress enn andre (jf. 6.4.3.-6.4.4.).

Miljøvernet legger vekt på kulturhistorisk-estetiske perspektiver i visjonen om et landskapsvern. I møte med ak-

tører og brukere i landbruket viser denne estetisk-visuelle visjonen seg å fylle gapet mellom teori og praksis og tydeliggjøre det sublime uttrykket for holdninger til det uakseptable, uforståelige og ukjente i det menneskeskapede landskapet (jf. 2.1., 3.6., 4.6.- 4.7.). Slike ubehagelige følelser er vanskelige å sette ord på, som om bøndene og byråkratenes samlede forvaltningserfaring ikke strekker til og lukkes inne i et rom for kulturell intimitet (jf. 4.2.). Analysen bekrefter at konflikt er en kulturell kontekst der

dette rommet slår sprekker og bøndenes følelser for verne-kvaliteter får et utløp. Ethvert ståsted vil ta farge av hva det er vi fester blikket på. Vi kan trekke dette til oss og gjøre det til vårt eget, eller vi kan avvise det (jf. 3.5.). Med andre ord er kulturforståelsen av landskapets skjønnhet i begge grupper avhengig av øynene som ser. I Hå kommune er utmarka et marginalt sted med et konfliktpotensiale mellom kulturminnevern og landbruk (jf. 7.4.-7.5.).

7. VEIKRYSSET

“Når du navngir noe, dreper du det. Svekker dets kraft” (Peterson 1998)

Vi nærmer oss avslutningen av reisen, og er kommet til nest siste stoppested. Dette er stedet der vi kan stanse opp, snu og se oss tilbake, til begynnelsen på ferden gjennom det konfliktfylte landskapet. Ved å ta utgangspunkt i den postmoderne kritikken av dagens samfunnsutvikling, og det ubehaget som vekst og endringer har ført med seg, har vi plassert kulturminnevernets konflikter inn i et samfunnsdrama (jf. 2.1., 3.2., 3.6.). Bønder og byråkrater er omskrevet til aktører på scenen. Augés anbefaling om å lære og tenke rom på nytt (jf. 2.4.), har brakt oss et stykke fra det som er kulturminnevernets administrative sentrum, det statlige forvaltningsapparatet i miljøvernet. Vi valgte oss et landskap der solen ikke alltid skinner, et stykke jærlandskap som ved første øyekast så ut som det var dekket av innmark på kartet (fig. 4). Spredte flekker med skog og arkeologiske kulturminner, båndlagte miljøvernområder langs strendene, ved vassdrag og lenger inn fra kysten, skilte seg ut fra arealene omkring. Ved nærmere ettersyn fant vi en mosaikk av dyrket og udyrket mark, et flatt så vel som høylyendt landskap med rester etter utmarksmiljøer fra fortid og nåtid (jf. kap. 5-6).

Hovedmålet for undersøkelsen var å få kunnskap om kultur- og verneforståelse blant dagens aktører og brukere (jf. kap. 1). Er målet nådd? Har valg av teori og data falt heldig ut for analysen i forhold til metode og resultater som er oppnådd? I undersøkelsen fant vi at byråkraten som arkeolog har en blandet dobbeltrolle og i kulturminnevernet står i et krysspress som kulturminneforvalter og forsker. I rollen som forvalter er det innebygd motsetninger: Å oppdage nye funn for å kunne verne “det gamle” i landskapet. Vi kan nå besvare spørsmålet om det er ubehag ved konflikt. Vi fant at bonden som landbruker er en økonomisk “drivar” som omsetter landskapsressurser og “rydder seg gard for å leggje noko attåt”. Vi kan nå besvare spørsmålet om det er innebygd motsetninger i denne rollen, og hvor de er. I møtet med de andre der ute i det andre landskapet enn byråkratenes livsverden (jf. 3.1., 5.1.), kunne vi konstatere at det verste for en melkebonde nok ikke var at det forsvant noen arkeologiske kulturminner på garden. Det ville være langt verre om låven brant eller buskappen ble sjuk og måtte destrueres (Åreskjold 1998) (jf. 2.2.). Men hvor representative er funnene? Er land-

skapet i Hå kommune så særpreget, og de utvalgte Håbøndene så spesielle, at de enklest sett kan avvise som lite representative i forhold til andre bønder i andre landskap?

Med dette spørsmålet står vi ved et veiskille. Problemstillingene som er reist, har krevd at vi har arbeidet med det vi har kalt fortiden i nåtiden (jf. 3.3., 6.1.). Vi har utforsket kultur- og verneforståelse blant aktører og brukere i krysningspunktet mellom den lange historien og den korte historien i landskapet (jf. 3.1., 5.1.), og menneskers holdninger til materielle spor i terrenget i grenselandet mellom natur og kultur (jf. kap. 5-6). Vi har brukt konflikt som innfallsvinkel (jf. kap. 1, 2.1.) og undersøkt om det er kontakt eller konflikt mellom disse historiene. I kapittelet om kulturminnevernet analyserte vi byråkratenes arena i det konfliktfylte samfunnsdramaet og holdt bøndene litt på avstand (jf. kap. 4). I kapittelet om landskapet undersøkte vi fenomener på steder der både bønder og byråkrater har ferdes i forhold til et fjernt historisk perspektiv, og vi fikk på den måten distanse til dagens konflikter (jf. kap. 5). I kapittelet om møtestedet utforsket vi medforvalterne relasjoner til landskapet i et nært historisk perspektiv ved å inkludere bøndene i dagens konflikter og holde byråkraterne litt på avstand (jf. kap. 6). For å få til en sammensmelting og tolke resultatene av analysen, skal vi nå la byråkraten med sitt fjernsyn (jf. 6.4.4.) igjen gå litt til side for å slippe fram de andre i det andre landskapet og kunne belyse kulturminnevernet utenfra. La oss ta spørsmålet om representativitet først for å bli ferdig med det, og så komme videre i tolkingene. Dette spørsmålet berører teorien og metoden som er anvendt for å komme fram til kunnskapen om det er kontakt eller konflikt mellom den korte og den lange historien (jf. 7.1., 7.4.). Det gjelder spørsmålene om hvorfor undersøkelsen er foretatt og hva den skal brukes til (jf. 7.1.), og resultater som er framkommet om holdninger til vernekvaliteter (alvedans) i utmark (jf. 7.2.). Vi skal gå nærmere inn på representativitetsproblematikken (jf. 7.3.), og se hva det leder oss til å konkludere om undersøkelsen (jf. 7.4., 7.5., kap. 8).

7.1. De teoretiske brillene og det metodiske grepet

For å komme i gang med undersøkelsen av verne- og kulturforståelse blant aktører og brukere (jf. kap. 1), måtte vi finne fram til teorier som belyser og definerer nærmere sentrale begreper som landskap og romlige konflikter. Landskap er et mangfoldig begrep med muligheter som synes uendelige, alt etter hva anvendelsen er og hvem som bruker det (jf. 2.2.). Det dreier seg om konflikter mellom to parter som i følge Pomerants kan vise veien til forståelse av menneskers oppsplittede verdier (Pomerants & Waage 1998). I vårt tilfelle framtrådte de i form av erfaringer om ubehag i forbindelse med forvaltning av kulturminneverdier i landskapet (jf. 2.1.). Når vi lyttet til Lyotards (1987) kritikk av helheten som umulig å framstille, ble vi stilt overfor det ukjente landskapet som fenomen og en mulig erfaringsenhet. Det er begrensninger i den totale erfaringen som ikke kan analyseres eller er skjult, vanskelig eller ikke kan framstilles (jf. 2.3.).

Dette åpnet opp for å betrakte det utvalgte landskapet med en større frihet enn det som i utgangspunktet var forventet. I teorien ga det mulighet til å konstruere et superrom med en utstrekning som overskred kulturminneforvaltningens erfaring av romlige konflikter (jf. 2.1., 2.4.). Ved hjelp av Baudrillard (1988) og Augés (1995) kulturkritikk ble det klart at vi kunne se på rommet som et landskap der det foregår endringer som vil danne forutsetning for konstruksjon av nye fortider (jf. 2.4.). Vi kunne beskrive og definere kvaliteter i landskapet i forhold til aktørene etterhvert som analysen skred fram og kulturforståelsen av landskapskonfliktene ble avdekket og utdypet. På den måten dukket det opp forventninger om å kartlegge nye sider ved landskapet og aktørenes holdninger til omgivelsene. Det reiste spørsmålet om framtidens landskap, om muligheter for belyse holdninger til det å tenke med og uten historien (jf. kap. 1). Det ble særlig grunnleggende å følge Augés oppfordring om metodisk å fjerne oss fra vårt eget sentrum i verden (jf. 2.4.). Dette viste at spørsmålet om teori og metode måtte stilles på flere nivåer, og at svarene i praksis befant seg i møtet med de empiriske data. Vi skal forklare dette nærmere ved å besvare følgende to spørsmål (1-2):

1. Hvordan de-sentrere byråkraten som forsker?

Det fantes flere muligheter. Valget falt på å gå inn i forskerrollen ved å prøve ut og praktisere en fenomenologisk tilnærming til forskningsarbeidet (jf. kap. 1). Målet som forsker var å etablere en plattform for analyse av et truet sted som utmark i landbrukslandskapet. Det gjaldt å søke etter et fastpunkt for tilhørighet som var nær det mellomstedet som konflikt har i prosessen fra kontakt er oppstått til løsning foreligger (jf. 3.2.). Det var viktig å finne

fram til et slikt ståsted i undersøkelsen. Ved å forutsette at det først må være kontakt før det kan bli konflikt mellom landbruk og kulturminnevern, kunne ikke ståstedet plasseres der kontakten mellom landbruk og kulturminnevern er gått over til å bli et tolkingsproblem av konfliktløsninger. I analysen har vi vist hvordan byråkraten som kulturminneforvalter i en slik posisjon kan utsettes for kritikk om uklar rolleforståelse, og dessuten befinner seg i en blandet dobbeltrolle som handler om makt og er umulig å splitte opp (jf. 3.4.-3.6., 7.4.). Derfor måtte ståstedet bli der arkeologen som byråkrat kunne løse opp dobbeltrollen som kulturminneforvalter og forsker (jf. 3.4.). Frigjøringen bestod i å rendyrke rollen som forsker og innta en forståelsesposisjon for problematisering av temaet konflikt som kontakt med sikte på tolking av andres kulturforståelse av landskapskonfliktene (jf. 3.5.-3.6.). Når forskeren som tidligere byråkrat på forhånd hadde kunnskap om og innlevelse i konflikter mellom kulturminnevern og landbruk, kunne vi forvente at forskeren gjennom forskningsanalysen mottok ny kunnskap om temaet fra en rekke av de utvalgte kildene, og at dette ville gjøre det mulig å tolke resultater etter hvert som dette arbeidet skred framover.

Metoden innebar at veien måtte bli til mens vi gikk. Dette var et dristig valg, for det fantes ingen garanti for å nå målet. Når fenomenologien har som utgangspunkt at noe/noen framtrer i bevisstheten, og det derfor, som i tilfelle av konflikt, er en antatt påstand om at dette skjer, har skjedd eller vil komme til å skje, måtte vi stille spørsmål om hvordan konflikt framtrer, har framtrådt eller kommer til å framtre i bevisstheten hos forvalterne (jf. 3.1.1.-3.2., 3.5.). Motoren som drev analysen framover, bestod i å legge hovedvekten på denne spørsmålsstillingen (hvordan-når) når vi søkte etter svarene både i den lange og den korte historien i forhold til kulturminnevern og landbruk. Dette spørsmålet var imidlertid ikke mulig å stille før det først var nærmere klarlagt og bestemt hva slags fenomener analysen tok opp (hva-dersom) (jf. kap. 4-6). På overflaten kan metoden virke omstendelig med mange og lange omveier til svarene, og innebære fare for overtråkk og sammenblanding. Selve temaet om kulturforståelse av romlige konflikter mellom kulturminnevern og landbruk viste imidlertid å inneholde en rekke aspekter som krevde at det ikke var tilstrekkelig å stoppe besvarelsen ved hva konfliktene bestod av i teorien (jf. kap. 3-4). Vi måtte søke å belyse hvordan dette framtrådte på grunnlag av et utvalg av empiriske data (jf. kap. 5-6, 7.2.-7.5.).

Å flytte seg fra byråkratsens sted i verden, og samtidig være nær det analytiske mellomstedet for konflikt, bestod å de-sentrere forskeren. Det betød å åpne opp for refleksjon av det egne perspektivet, og å tvinge fram en relativisering av egne synspunkter gjennom å se det også ut fra fortolkningsperspektivene til likeberettigete andre

(Habermas 2003:20). Forskeren måtte få avstand til kulturminneforvaltning, forvaltningslandskap og det som til enhver tid er maktens sentrum i et institusjonalisert miljøvern. Det innebar i perioder å fjerne seg både fysisk og mentalt fra regionen, og å intervju byråkrater og bønder som også befant seg i og utenfor regionen (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001a:63, note 2) (jf. 3.2.1., 6.2.). I denne prosessen ble det viktig å gripe fatt i hva kulturkonflikt og kulturforståelse omfatter både teoretisk og metodisk (jf. kap. 3). Dette grepet viste seg å bli utløsende for vendepunktet til et analytisk ståsted for problematisering og tolking. Det ble en utfordrende prosess som sosialt hadde en menneskelig side i forhold til andre aktører og brukere i og utenfor det institusjonaliserte forvaltningssystemet. Det innebar å gjøre retrett når det begynte å trekke i retninger som virket forstyrrende på prosessen. Det ble et ståsted som ikke var fast i verden. Det var et dynamisk, urolig og hvileløst sted som innebar å være i bevegelse og flytte seg gjennom å gjøre motstand mot alt som ville inkludere forskeren i politiske sentra der utøving av formell og uformell forvaltningsmakt utfolder seg. Å forsøke og dra nytte av krefter som ekskluderte det som passet-ikke passet i slike sentra, viste seg å være uheldig. Ofte ble det forbundet med innhold som var motsetningsfylte og kunne bli spirer til nye konflikter. Prosessen ble forsterket ved at deler av analysen bygde på et tverrfaglig samarbeid (jf. kap. 5). Det lå nært opptil følelsen av å miste egen identitet (Lillehammer G. 1999a:18, Hastrup 1995), og utfordret også andres identitet i forhold til oppfatninger av forvaltningens sentrum eller periferi i landskapet.

Underveis ble det klarere at valget av det analytiske ståstedet måtte være et etisk sted der forskeren stilte seg ambivalent og ikke satte seg til doms over valg og handlinger hos dagens bønder og byråkrater (jf. 3.2., 3.5.-3.6). Partene som aktører og brukere var forvaltere av landskap og forholdt seg til rommet på ulike vis. Bonden som grunneier eller leier bebodde det, og byråkraten reiste gjennom det (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:37) (jf. 2.4.). Siden sammenblandingen av den bofaste bonden og den reisende byråkraten geografiske horisonter i følge Furberg (1981) ikke var mulig og ville virke uheldig (jf. 3.5.), krevde dette både en tillempe og utvidelse av den fenomenologiske tilnærmingen i retning av et hermeneutisk grep for tolking (jf. 3.4.). I fenomenologiens muligheter fantes det grenser for kommunikasjon mellom subjekter som i følge Levinas (1996) var likeverdige og unike (jf. 3.6.). Resultater som vi kom fram til, ville blant annet bli til gjennom tolking av hva andre hadde gitt av svar på spørsmål som var stilt av forskeren (jf. 5.5.5., kap. 6.4.-6.5.). Skjervheims kritikk om det instrumentalistiske mistaket (1996) reiste spørsmål om det i praksis var mulig å begrense tilnærmingen til teknisk-pragmatiske handlinger som retter seg til arkeolog-

iske kulturminner og kulturmiljøer som objekter uten å blande kortene - ting med mennesker (jf. 4.6.).

I følge Levinas (1996) var det ikke mulig å forstå fortidsmennesket, ei heller var det mulig å forstå dagens bønder og byråkrater fullt ut. En slik forskningsstrategi ville ivareta hensynet til nåtiden så vel som fortidens annerledeshet når dette ble utsatt for forskerens situerte blikk. Denne strategien ville bevare de nære og fjerne historiske kildene som forskerens empiri, som i denne sammenheng er konkrete nok, men som ikke er transparente kilder til en entydig kulturforståelse (Evenshaug 2002:65). Når vi var avhengig av andres kulturforståelse for å kunne nå målene i prosjektet, krevde dette respekt for andres del i et verk som for forskeren framstod som det arkeologiske kulturminnet alvedans (jf. 3.6.). Gjennom Levinas ble vi utfordret til å betrakte og behandle sporene etter fortidsmenneskets verk som lån i forhold til framtidens generasjoner. Konflikter mellom kulturminnevern og landbruk forutsatte en sosial prosess mellom to parter som var likeverdige, og dreide seg om kommunikasjon mellom disse partene. Den analytiske tilnærmingen burde derfor tillempe overfor de praktiske handlingene som bønder og byråkrater utøver som medforvaltere i forvaltningslandskapet.

Det ble dessuten klarlagt at forskerens ståsted hadde mange likhetspunkter med byråkraten reisende horisont. Med andre ord kunne byråkraten geografiske horisont være de-sentrert i forhold til bondens horisont, men også forskerens horisont ville være det. Forskjellen bestod i at vi befant oss i kontekster som hadde ulike mål for hva vi ville motta og eie av kunnskap om kultur og historie, og hvordan vi ville anvende dette. Det var tenkelig at eksempelvis byråkraten som kulturminneforvalter ville motta og eie kunnskap om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i landskapet, mens forskeren ville eie kunnskap om byråkraten som arkeologisk oppdager og bevarer av slike objekter i den materielle kulturen (jf. 3.3.-3.4.). For å oppnå målet med den problemorienterte forståelsesposisjonen i analyseprosessen, måtte forskeren derfor være i kontinuerlig bevegelse under forskningsarbeidet. Feltet som var i fokus, ble hele tiden flyttet fra det ene trinnet til det neste i analysen. Selv om forskeren hadde kjennskap til landbruk og bondeyrket på forhånd (jf. 6.2.2.), måtte hun erkjenne at hun som forsker ikke kunne bli bonde fullt ut. Hun befant seg på et tredje sted, og av den grunn måtte hun vende seg til andre, både bønder og byråkrater, for å få svar (jf. 3.6.). Erkjennelsen av at kulturforståelse av omgivelsene blir til gjennom kunnskap om og innlevelse i brukerne (jf. 3.5.-3.6.), ga undersøkelsen en retning og et fast grep holde seg i på veien framover. Det motvirket en dyrkning av forskerens ståsted som et narsissistisk og autistisk rom i et isolert og idealisert elfenbenstårn for vitenskap (jf. 3.4.).

Oppsummering

Spørsmålet om de-sentrering av byråkraten har klarlagt at det er mulig å oppnå en tredje posisjon ved å fjerne seg fra hjemlige landskap, steder og forvaltningssaker og belyse kulturkonfliktene utenfra gjennom andres erfaring. For å gjøre dette, måtte forskeren innta en ambivalent posisjon til konfliktene i landskapet (jf. 3.2.). Forutsetningen for å få dette til lå i vårt tilfelle i kulturforståelsen som forskeren hadde på forhånd om bønder, byråkrater og om de ulike institusjonelle og organisatoriske premisser for forvaltning av miljøressursene i det utvalgte landskapet. Samtidig satte dette spørsmålet fokus på forskerens rolle i forhold til aktørene i det konfliktfylte landskapet. I de-sentreringen av byråkraterollen måtte forskeren prøve å forhindre at aktørene ble redusert til teknisk-pragmatiske objekter i forskningsøyemed, og verken sette aktørene eller seg selv i klemme i forskningsprosessen. En mulighet for å få dette til i vårt tilfelle, lå i å åpne rommet mellom partene ved å gå i gang med og betrakte forvaltningslandskapet på nytt.

2. Hvordan se forvaltningslandskapet med nye briller?

Også her fantes det flere muligheter. Analysen av kulturkonflikt viste at landskapet er et sted for dialog. Problemer mellom kulturminnevernet og landbruk bør løses før de er kommet så langt at de er blitt til konflikter. Konflikter i kulturminnevernet er motsetninger mellom aktører og brukere om ting, om forvaltningen av den materielle kulturen i landskapet (jf. 3.1.-3.2.). En metode til å revurdere synet på forvaltningslandskapet lå i å følge Lyotards (1987) oppfordring (jf. 2.1.). Vi måtte søke etter nye framstillinger i spor som fattes og ikke framstilles i det hjemlige landskapet der nærsynthet kan dominere utsynet. Når vi tok utgangspunkt i Augés (1995) beskrivelse av den supermoderne erfaring med ikke-stedene, burde vi være på leting etter steder som var tømt for historisk mening eller der mennesker var i transitt og hadde fysisk eller mental avstand til fenomener i omgivelsene (jf. 2.4.). Vi kunne eksempelvis tenke på steder som folk fysisk sett passerte gjennom eller forbi til og fra hjemlige bosteder, eller steder som folk mentalt sett hadde distanse til som Staten (Lillehammer G. 1999a,b, 2000a, 2001, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001).

Prosessen med denne tilnærmingen bestod i kartlegging av kulturforståelsen i arkeologien, kulturminnevernet og landbruket i et fortids- og nåtidsperspektiv (jf. 3.3.-3.6., kap. 4-6). Ved først å starte med arkeologiens kulturforståelse og arkeologen som forsker analyserte vi en geografisk horisont som var nær og kunne sammenfalle med kulturminneforvalteren og forskeren (jf. 7.1., pkt. 1). Det viste seg at selv om arkeologiens kulturteori var i bevegelse, virket det dels som fagets forståelse av fortiden var i krise på grunn av sviktende troverdighet i samfunnet (Lil-

lehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:58). Dels var den låst fast i et klaustrofobisk fengsel som var uklart av frykt for tap av makt over en overført og nedarvet identifikasjon med landets arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer (jf. 2.1., 3.3., 4.6.). I denne horisonten dukket det opp en historie om den som var annerledes og kom utenfra, en fortelling om den fremmede som utfordret de vitenskapelige idealene i det faglige verket arkeologi (jf. 3.4.). Gjennom historien om Malmer og Johansen vokste forventningen om at svaret på spørsmålet om kulturforståelse kunne oppnås i møtet mellom bøndenes og byråkratenes livsverden (jf. kap. 5-6). Forståelse forutsatte kunnskap vi hadde eller mottok som følge av innlevelse i omgivelser vi hadde nære eller fjerne geografiske horisonter til (jf. 3.5.). På den måten kunne det finnes hjemmeblinde idealer hos partene i synet på forvaltningen av fortidens spor i dagens landskap. I dette søket fikk vi en antakelse om at den fjerne fortiden kunne være et ikke-sted blottet for kultur og historie for bønder (jf. 3.6.). Til og med utmarka, dette stedet som vi skulle sette et forskningsrettet fokus på, var et ikke-sted i kulturminneloven (jf. 4.3.).

Ved nærmere ettersyn fant vi at forvalteren som planlegger var en skjult dimensjon i kulturminnevernet (jf. 4.3., 4.5.). I praktisk handling kom dette til syne gjennom forvaltningens skjønnsutøving og aktørene og brukernes utvelgelse av hva som burde vernes og fjernes på stedet for en landskapskonflikt. Det problematiske ved skjønnsutøving i kulturkonflikter ble sporenes mening for forvalterne (jf. 3.6., 5.1.). Var det tenkelig at aktører i konflikt enten kom til å ta seg selv som en selvfølge eller se vekk fra seg selv og over til andre, eksempelvis andre forvaltningsorganer eller naboen (jf. 3.2, 6.4.2., 7.4.)? Siden kulturminnevernet vektla estetiske kvaliteter i landskapet (jf. 4.6.), stod det overfor et troverdighetsproblem når det skulle forklare folk at det ikke-synlige eller knapt synlige på overflaten var et vernet kulturminne (jf. 4.6.-4.7.). Hva med ukjente og ikke-erkjente arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som er potensiale for framtidig vern av det ukjente landskapet (Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001a:58)? Hva om vi tok konsekvensen av det etiske perspektivet til Levinas, og uansett tilhørighet som eier eller leier, beboer eller reisende, betraktet landskapet som et lån (jf. 3.6.)?

For å kunne utføre den store "lakmestesten" på andres kulturforståelse av de vernetene stedene i forvaltningslandskapet, ble det stilt flere betingelser (Lillehammer G. 2001:46-47, Lillehammer G. & Prøsch-Danielsen 2001:38-39) (jf. 5.2.). Stedene måtte oppfylle kravene til kulturminner og kulturmiljøer i kulturminneloven (jf. kap. 1). De måtte inneholde spor etter menneskelig virksomhet i det fysiske miljøet som det både knyttet seg historiske hendelser, tro og tradisjon til, og som inngikk i et kulturmiljø som del av en større helhet og sammenheng.

Sporet måtte være et kulturminne som var lite synlig i terrenget. Det måtte kunne ses av det blotte øyet, en premiss som ville forutsette en særlig type kulturforståelse for å kunne oppspore fenomenet visuelt på mark-overflaten. Grunnen til dette var at dersom vi ikke hadde kunnskap om eller innlevelse i noe, var det overveiende sannsynlig at vi verken så eller oppdaget et lite synlig kulturminne og forstod at vi tråkket over det på vår tur i terrenget. Sporet måtte også være et kulturminne i et kulturmiljø som hadde vært eller kunne bli truet med utslettelse og endringer, og derfor et potensiale for ubehag ved kulturkonflikt.

Hovedvekten av analysene ble lagt på et lite synlig kulturminne som jærlandskapetets alvedanser og på bøndenes tegnete framstillinger av eget gardslandskap. I tillegg fikk vi hjelp av miljøforvaltere som kontrollgruppe til å belyse alvedansene og se bøndene klarere som medforvaltere av de kulturhistoriske landskappressursene (jf. kap. 5-6). Ved først å sette dagens konflikter litt til side, åpnet vi for å utforske langtidsperspektivet før vi tok for oss kortidsperspektivet ved konfliktene i forvaltningslandskapet (jf. kap. 5-6, 7.1., 7.3.). Fra naturens hånd steg det fram et åpent kystlandskap med sletter og heier, et bakkete og bølgete landskap med dødisgrøper og moreneavstetninger (jf. 5.3.). I den lange historien framstod det som et kulturlandskap med kystlynghei og rester etter et "urørt" og mytisk annerledeslandskap med hei-, myr- og utmarksbeite. I det hverdagslige landskapet var det stakkesteder i utmark som etter hvert gikk av bruk og folk fikk avstand til i den daglige gardsdriften. Sporene etter stakkestedene grodde igjen, ble i et tidsrom mytiske i folks kulturforståelse og forvandlet til alvedanser. De ble relikter som ga stoff til overtro, sagn og folklore som viser kulturarvens bestandige mytologisering av fortiden (Kristiansen 2002:222). I alvedansene lå det gjemt en opphavsmyte om alvene som i avdekket form synliggjorde kulturelle kontraster for å opprettholde distanse mellom natur og kultur, en felles identitet som endret seg etter hvert som landskapet ble modernisert og skapte brudd i brukernes kulturforståelse. Kulturarvens relikter -sporene i terrenget - ble til ikke-steder tømt for historisk mening, for til sist å bli transformert til konfliktfylte kulturminner der det kunne skapes nye myter (Lillehammer G. 2001:52)(jf. 2.1., 5.2., 5.5., 5.7., 7.3., 7.4.). I assosiasjon til myten lå det også en skjult historie om bønders motstand mot og avvisning av myndigheters suverenitet over forvaltningen av landskapet på garden (jf. 5.3., 5.4.1., 5.5.1.-5.5.2., 5.7., 7.4.). På den måten ble myten om alvedans knyttet til bakgrunnen for brukernes kulturforståelse og holdninger til vern.

I kontrast til dette analyserte vi dagens landskap (jf. kap. 6). Vi fikk fram et moderne landsbrukslandskap som var strømlinjeformet, velpleid og arbeidsintensivt og i ferd med å bli myr- og utmarksløst. I dette landskapet var det

synlige arkeologiske kulturminner som ruvet som storhauger i dyrket mark (jf. 5.4.). Det fantes ikke-synlige arkeologiske kulturminner som kunne forespeiles som negative avtrykk i forventninger om et ukjent landskap for nye vitenskapelige oppdagelser (jf. 3.5., 4.7., 5.3.). Hva som var den ideelle orden og den faktiske kulturelle orden i dette landskapet, var et spørsmål som lå gjemt i de higende forventningene til framtidens landskap, i kimen til bøndenes planlegging av hva utmarka skulle komme til å bli (jf. 5.3., 6.3.2., 6.4.2., 7.4.). Bønder og byråkrater i vår undersøkelse hadde grunnleggende forskjellige holdninger i måten å se landskapet på (jf. 6.4.-6.5.). Det dreide seg om ulike idealer for skjønnhet og ulike målestokker for verdier og kvaliteter som stod mot hverandre og ble prøvd ut i den kulturelle praksis (jf. 6.5.). Forenklet sagt var spørsmålet i kulturkonflikten mellom kulturminnevern og landbruk om økonomiske nytteverdier skulle veie tyngre enn kulturhistoriske kvaliteter i forhandlinger om forvaltningen av framtidens landskapsressurser.

Oppsummering

Det er grunnlag for å betrakte forvaltningslandskapet både fra en ideologisk og en symbolsk synsvinkel. I undersøkelsens forvaltningslandskap forekommer det kulturminner (stakkesteder) som har opphørt å ha historisk mening og symbolsk betydning for brukerne som et spor etter arbeidsliv og drift i et førmoderne landbruk (jf. 5.5.5., 6.5., 7.2.). Det finnes kulturmiljøer (utmark) med skjulte konfliktpotensialer i forhold til den ideologiske maktkampen som foregår mellom kulturminnevern og landbruk om fordeling av miljøressurser. Det er dessuten steder (innmark og beite) der bøndene er tause om tidligere funn eller frykter at det kan dukke opp nye og ukjente spor (jf. 6.4.1.). Dermed omfatter dagens kulturmiljøer spor etter kulturelle endringsprosesser som har skapt brudd med en historisk kontinuitet i brukernes omgivelser. Landskapet er blandet med spor fra ulike tider som er nære eller fjerne i forhold til dagens brukere. Det er et landskap på lån for medforvalterne som aktører og brukere.

Spørsmålet om å tenke landskapet på nytt har avklart en læringsprosess som består i erkjennelsen av at de fysiske omgivelsene ikke alltid stemmer overens med andres oppfatning av samme landskap. Spørsmålet tydeliggjør at en analyse som utforsker kulturforståelse på grunnlag av visuelle og estetiske aspekter ved materiell kultur, kan komme til å framheve eller utelate noe i forhold til noe annet. Forvaltningslandskap er i videste forstand blandet opp med en rekke steder som aktører og brukere kan knytte ulik kulturforståelse til, og som er endret over tid. Det er ikke et landskap som er rendyrket verken i forhold til bønders eller byråkraters interesser. Dette gir rom for å overskride tidligere oppfatninger av dagens kulturkonflikter, definere verneobjektene i et framtidsperspektiv

og betrakte landskapets ressurser som lån på vegne av senere generasjoner. Det blandete forvaltningslandskapet er et lånt landskap for dagens aktører og brukere med sikte på sikring av kvaliteter ved framtidens ressursgrunnlag.

7.2. Undersøkelsen av alvedans, utmark og utmarksbruk

På grunn av redusering av utmarksområder og nydyrkingsaktiviteten på Jæren, er det i undersøkelsen stilt to delspørsmål: Om kultur- og verneforståelse av dagens kulturminner og miljø i utmark, og om utmarksminners alder, funksjon og sammenheng, kontinuitet og diskontinuitet i dagens og fortidens miljø (jf. kap. 1). Analysen av konjunktorene i nydyrkingsaktivitetene i forrige århundre viste at de historiske forsvinningspunktene stadig vendte tilbake til utmarka i Hå kommune (jf. 2.4., 5.4.). I første rekke var det små og lite synlige arkeologiske kulturminner som forsvant fra landskapet (jf. 5.4.). Ved å ta utgangspunkt i et kulturmiljø som utmark og et arkeologisk kulturminne som alvedans (jf. kap. 5, 7.1., pkt. 2) var siktemålet dels 1) å undersøke om det var forskjell i holdninger til dagens utmark mellom aktører og brukere på grunnlag av forvalternes visuelle framstillinger av gardslandskapet (jf. 6.4.3.-6.4.4., 6.5., 7.4.-7.5.). Dels var siktemålet 2) å undersøke alderen på alvedanser i utmark på grunnlag av en analyse av arkeologiske og vegetasjonshistoriske undersøkelser (jf. 5.5.5, 5.6., 5.7.). Svaret vi kom fram til, ville indirekte bekrefte eller avkrefte om alvedanser var automatisk fredete kulturminner. Det ble foretatt intervjuer med bønder og byråkrater og samtaler med andre for å bekrefte eller avkrefte arbeidshypoteser (jf. 5.5.5., 6.2.). Resultater fra empirien i kap. 5 ble anvendt i kap. 6 og analysert fra en annen synsvinkel.

Det teoretiske og metodiske grepet med valg av empiriske data fra kulturminnet alvedans (jf. 7.1., pkt. 2.) la grunnlag for å behandle fenomenet i sammenheng med en stedsforståelse av natur og kultur i forhold til utmarksbruk (jf. kap. 5). Til dette ble det tatt i bruk både flerfaglige kulturvitenskapelige kilder fra arkeologi, historie, etnologi og filologi og tverrfaglige naturvitenskapelige kilder fra vegetasjonshistorie og botanikk. Undersøkelsen bekreftet, slik Levinas hevdet, hvordan den opprinnelige meningen om verket ble forvandlet med tiden (jf. 3.6.). På Jæren hadde det skjedd en mytedannelse av uforståelige spor i terrenget før begynnelsen av 1800-tallet, og sannsynligvis mellom 1400- og 1700-tallet. Myten var tuftet på en overnaturlig innstilling til landskapet og var knyttet til jærsk alvetro og bøndenes holdninger til naturen (jf. 5.5.5.). Ved siden av myten levde det også en naturlig innstilling til sporet som var preget av jordnære holdninger til naturen, og hadde sammenheng med lagringsmetoder for grasvekster før moderniseringen av

landbruket på Jæren for alvor skjøt fart fra ca. 1850. Dette lagringssporet hadde en rekke ulike folkelige betegnelser etter hvorvidt lagringsmetoden hadde forbindelse med stakk eller hjelm som var grøftet, og hvordan sporet etter grøftingen var synlig i terrenget (jf. tab. 6). Ved å analysere en rekke kilder som belyste stakking og lagring av grasvekster som høy og korn, og hvordan dette var knyttet til steder i landskapet, fant vi at det var lagringssteder både i og utomhus og i og utenfor tun på jærgardene. Lagringsstedene for stakk lå fortrinnsvis utenfor tunet, mens hjelm ble satt opp både i og utenfor tunet. Mens alvedanser hørte til villheia, til utmarkas fuktlynghei i det mytiske landskapet, lå lagringsstedene i hverdagslandskapet både i sentrum og periferien i gardslandskapet (jf. 5.5.3.-5.5.5., 7.1.).

Når vi tok for oss dagens landskap (jf. 7.1., pkt. 2.), viste det seg at det var sprik i medforvalternes kulturforståelse av kulturminnet alvedans som spor etter et lagringssted og om lagringsmetoder. Mens bøndenes kunnskap var knyttet til folkeminner om tradisjoner for lagring av grasvekster som var svekket eller forsvunnet, hadde byråkraterne kunnskap om spor som lagringen etterlot seg i landskapet. Den faglige kunnskapen om kulturminnet var imidlertid i vekst. Denne kunnskapen bygde fortrinnsvis på arkeologiske og vegetasjonshistoriske undersøkelser av stakketufter, men omfattet også synlige og ikke-synlige spor etter lagringstradisjoner for grasvekster som kunne være 3000 år gamle (jf. 5.5.5.). Testundersøkelser av alvedanser i Hå kommune antydte at flertallet av dagens lokaliteter befant seg i beitemark i dagens innmark og i kulturmiljøer med rydningsrøyser og gardfar. De bevarte og undersøkte lagringssporene var kulturminner etter driftsmåter som gikk av bruk på grensen mellom Jæren og Dalane ca. 1970 (jf. 5.6.). Dette ga forklaring på de historiske forsvinningspunktene i landskapet i forhold til nydyrkingskonjunkturer og desimering av alvedanser fram til tusenårskiftet i kommunen (jf. 5.4., 5.6.). Vegetasjonshistoriske resultater av undersøkte alvedanser viste at det var diskontinuitet mellom dagens og fortidens kulturmiljøer. Alderen på slike alvedanser og deres kulturmiljø ble datert til folkevandringstid (400-560/570 e.Kr.) og yngre jernalder (560/570-1030 e. Kr.) (jf. 5.6.2., 5.7.). Dette resultatet viste at lagringsspor på beiter i dagens innmark og beitemark kunne være gjengrodde stakkesteder etter et utmarksbruk fra forhistorisk tid. Dermed var det sannsynlig at de bevarte og undersøkte stakkestedene var spor etter bruk av utmarksressurser med lange tradisjoner i et førindustrielt landbruk (jf. 5.7.).

Når vi delte det førindustrielle landskapet i en kulturell orden for høsting og lagring av grasvekster, bestod det av kulturmiljøer der tunet var sentrum for produksjon, dyrking og landbruksdrift (jf. 5.5.3.-5.7.). Analysen av dagens landskap som et møtested mellom bønder og byråkrater viste at tunet fortsatt ble oppfattet som sentrum

i den moderne gardsdriften, og at synlige kulturhistoriske spor fra tidligere tiders landbruk lå som øyer og frynser nær ved og i utkanten av arealene (jf. 6.4.3.-6.4.4.). Utmarka i det moderne landbruket var et sted for ekspansjon i forbindelse med nydyrking og planering og for uttak av andre ressurser enn grasvekster (jf. 6.4.). Riktignok hadde medforvalterne kjennskap til en rekke arkeologiske kulturminner som var synlige i terrenget i utmarka; gardsanlegg, gravhauger, rydningsrøyer, gardfar, stakketufter og steder med offerfunn (jf. 6.5.). Essensen i kulturforståelsen mellom medforvalterne var likevel at elementene i gardsutmarka bestod av arkeologiske kulturminner som gravhauger og rydningsrøyer (jf. 6.4.3.). Gravhauger som er sakrale steder fra førkristen tid, ble av flere bønder trukket fram som kulturminner som burde bevares. Rydningsrøyer som er spor etter arbeidsmetoder for rensing av markoverflaten for stein fra åker og beite i hverdagslandskapet, ble derimot betraktet som lite å ta vare på av flere brukere (jf. 6.4.2.).

Analysen viste at rydningsrøyer er en del av stakkestedenes kulturmiljø (jf. 5.6.2.). I det tidlige landbruket var rydningsrøyer både en del av ardens og sigdens eller spadens og ljåens landskap og et resultat av driftsmåter og praktisk arbeid med jorda. De førindustrielle driftsformene endret seg langsomt fra et ekstensivt til et intensivt landbruk, og prosessen tok flere tusen år (Myhre B. 2002). På Jæren ble åker og beite først flyttet og senere, i eldre bronsealder (Juhl 2002:116, 1999:11-12), knyttet til områder som var faste og avgrensede i landskapet. I Rogaland og på Jæren er de eldste dyrkningslag for åker datert til yngste steinalder og til overgangen til eldre bronsealder (Myhre B. 2002:57, Juhl 2002, 1999, Soltvedt 2000, Løken 1998b, Prøsch-Danielsen 1996, Lillehammer A. 1994). De eldste rydningsrøysene på Jæren er datert til yngste steinalder og eldre bronsealder (Sageidet i manuskript, Bakkevig et al. 2002, Prøsch-Danielsen 1999, Juhl 2002, 1999, Hemdorff & Sageidet 1997, Hemdorff et al. 1996, Hemdorff et al. i manuskript). Røysene tilhører en ekstensiv driftsform med boplasser, åkre og beitemark som øyer i skoglandskapet (Myhre B. 2002:92, Prøsch-Danielsen & Simonsen 2000a:194-201,b:37-41), og der skogen var "utmark" og lyngheia begynte å spre seg utover beitene. Det er likevel sannsynlig at de undersøkte stakkestedene i vår undersøkelse er kulturhistoriske spor etter senere landbruksdrift knyttet til et åpent landskap der kystlyngheia dominerte og utmarka ble sterkere utnyttet (etter 900 f. Kr.) (Prøsch-Danielsen & Simonsen 2000 a,b). Siden undersøkte stakkesteder er datert sammen med rydningsrøyer til folkevandringstid og yngre jernalder, er det sannsynlig at de har sammenheng med en samfunnsform som oppstod i romertid (etter 200 e. Kr.) og folkevandringstid (400-560/570 e. Kr.) og er kjent fra vikingtid og middelalder (før 1537 e. Kr.). Det er en driftsstruktur som utviklet seg til en økonomisk og sosial insti-

tusjon av liknende type som den historisk kjente garden (Myhre B. 2002:78, 119, 121, Austad, Øye et al. 2001, Lillehammer A. 1979).

Oppsummering

Ut fra klassifisering av kulturlandskap faller utmarka i vår undersøkelse inn under kategorien for et relik. Det er påvist spor av kulturminner etter utviklingsprosesser som ble avsluttet i fortiden (Suul 1996:234). I dagens utmark og på innmarksbeiter i undersøkelsesområdet er det synlige spor etter landbruksboplasser med gjerder som faste skiller for utmark i forhold til innmark og tun. Analysen har sannsynliggjort at grøftete stakkesteder i dette kulturmiljøet er driftsminner etter bruk av stakk og hjelm i slåttemark i det førindustrielle landbruket fram til ca. 1830, men at slike lagringsmetoder fortsatt var i bruk til langt inn på 1900-tallet på Sør-Jæren. De grøftete stakkestedene er spor etter en kontinuerlig lagringstradisjon som foreløpig kan dateres mellom ca. 1970 og folkevandringstid (400-560/570). De er rester etter et landbruk med en driftsform som har en lang historie på minst 1500 år i jærlandskapet.

Undersøkelsen har klarlagt at grøftete stakkesteder er arkeologiske kulturminner som både er automatisk fredet og yngre enn dette. De bygger bro over det juridiske skillet mellom før-reformatorkiske og nyere tids kulturminner. Mens den faglige interessen for å utforske lagringsspor har vært stigende de siste tretti årene, viser analysen at den folkelige kulturforståelsen av driftsformen er i ferd med å forsvinne blant brukerne. I vår undersøkelse virker kunnskap om utmark og eldre driftsformer fjernt fra dagens brukere. Når slike kulturhistoriske utviklingsprosesser betraktes som et avsluttet kapittel i landbrukshistorien på Jæren, har de synlige sporene etter eldre slåttedrift liten eller ingen kulturhistorisk betydning. Dette skyldes i første rekke brudd i den folkelige kulturforståelsen av den korte historien i forhold til den lange historien i landskapet. Dermed viser undersøkelsen klare tegn på forskjeller i holdninger til utmarka som kulturmiljø mellom bønder og byråkrater (jf. 7.4.-7.5.). Brukerne er mer en del av en kort utmarkshistorie for et moderne landbruk enn en del av en lang utmarkshistorie med røtter tilbake til det tidlige landbruket på Jæren.

7.3. Den korte og den lange historien - spørsmålet om representativitet

Undersøkelsen av holdninger til vern av kulturminner er en case studie av en jærkommune i Norge. Den har avdekket sprik i kultur- og verneforståelse blant aktører og brukere (jf. 7.2.). Selv om utvalget av bønder er plukket ut på grunnlag av et topografisk tverrsnitt fra strand til hei, kan vi imidlertid ikke generalisere og la en gruppe

bønder fra 13 av 124 matrikelgarder i en kommune være representative for alle bønder i resten av landet.

Gjennomgangen ga oss en generell oversikt over landbruk og Hå-bønder som varianter blant flere bønder; en gjennomsnittsbonde som er initiativrik og tilpasningsdyktig og er vant til omstillinger (jf. 6.3.). Det danskliknende landbruket som det blir hevdet at jærboen driver (jf. 6.3.2.), skiller seg i følge interesseorganisasjonene fra annet norsk landbruk. Av de to typer av rogalandsbønder som finnes i fylket - sauebonden og melkebonden - ligger det typiske rogalandsbruket i Hå kommune, og Hå-bonden er en typisk representant for den ressurssterke melkebonden i Rogaland. Bøndene i Gruppe 1 synes ikke å skille seg nevneverdig fra dette. I forhold til de ulike gardbrukerlivsstiler som finnes i Norge, er de lokale bøndene i Gruppe 1 en homogen gruppe og representanter for en av flere slike livsstiler. De er bærere av holdninger som viser til tendenser i en moderne landbruksbefolkning under sterkt press til å yte det maksimale av det som er mulig. Det er utdypingen av holdninger til de kulturhistoriske kvalitetene i landskapet under slike forutsetninger som analysen har søkt å belyse, og det er dette vi skimter risset av.

Den korte historien

Undersøkelsen av den korte historien i landskapet er en kvalitativ analyse av et utvalg av bønder (jf. kap. 6). Siden formålet med metoden var at Gruppe 1 skulle representere så langt som mulig et tilfeldig utvalg (jf. 6.2.1.), og flertallet var "sjøplukk" fra egen krets, bygger representasjonen på frivillighet. Flertallet i gruppen er resultat av lokale bønders utvelgelse av en gruppe som skulle representere bønder i Hå. Dermed kunne vi forvente at de var representative for en krets med bønder som så på seg selv som representative. Siden det er mulig å tenke seg at deltakerne var bønder som stilte opp for å vise godvilje (og ikke vrangvilje) i forhold til kulturminnevernet, ble det plukket ut en liten kontrollgruppe med bønder i dagsaktuell konflikt. På tross av at det er framkommet flertall og mindretall i analysen, har avvikerne derfor vært vel så viktig å lytte til i forhold til overvekten i gruppen når resultater skulle tolkes. Det viste seg at det fantes positive, pragmatiske, ambivalente og markert negative holdninger i begge undergruppene. De negative holdningene hos bøndene i vår gruppe bygde dels på generelle holdninger, dels på brukernes erfaringer med dårlig folkeskikk og uheldig grensesetting i kulturminnevernet i forhold til den enkelte brukers praktiske behov for å kunne omsette landskapsressurser til økonomiske nytteverdier. Problemet er at verken faste eller løse kulturminner er omsettelige på et åpent marked. De er ikke-fornybare ressurser, og dette ga brukerne et ekstra og unødvendig problem å hankses med i forhold til fordeling og sikring av omsetningen av landbruksproduktene på garden (jf. 6.4.2.).

Valg av data og metoder brakte fram variert kunnskap om dagens kulturminner og kulturmiljø, og om brukernes samfunnsholdninger og endringer. Vi fant at utmarka var et tilsynelatende fredelig sted så lenge arkeologiske kulturminner ikke ble truet av nye tiltak fra landbruket. Det kom fram at det var ulik profilering i kulturforståelsen av denne type kulturmiljø mellom bønder og byråkrater (jf. 6.4.-6.5.). Utmarka var en ytterkant i gardslandskapet for bøndene, enten en "attåtkant" eller en "pyntekant" med liten økonomisk verdi i produksjonen. I byråkratens gardslandskap var utmarka en "urørt" ytterkant med store miljøhistoriske kvaliteter for kulturminnevernet og lite forstyrret av moderne landbruksdrift. Dermed framstod utmarka som et motsetningsfylt kulturmiljø som "lå på vent" og kunne bli et potensiale for ubehag ved forvaltningskonflikt mellom Gruppe 1 og 2. Dette resultatet er ikke et bevis for at de utvalgte bøndene i Hå er mer vrang enn andre brukere. Det viser at de hører hjemme i en kommune som har hatt størst utmarksmiljø bevart lengst i tid på Jæren, og der det de siste tretti til førti årene har vært størst nydyrkningsaktivitet i fylket (jf. 5.3., 6.3.2.). Dette skiller dem fra andre bønder som det er mulig å sammenlikne med i Rogaland og landet for øvrig. Hva dette skyldes, kan ikke besvares direkte på grunnlag av resultater som er framkommet i analysen (jf. kap. 5-6). Vi kan utelukkende peke på noen av flere mulige forklaringer som utgangspunkt for videre drøfting.

Topografiske forhold, som det høyreiste platået Høg-Jæren, og jordbunnsforhold, som store sammenhengende arealer med kystlynghei og myr i blokkrik morenemark, kan i samvirkende grad har ført til at kulturlandskapet i Hå har vært en utkant på Jæren. For miljøvernet innebærer dette at kommunen er et sted der det fortsatt er igjen utmarksrester som det er mulig å redde fra omsetning og endring. Kommunen har også vært et marginalt sted langs en nord- og sørakse der Nord-Jæren har representert et historisk kraftsentrum med større nærhet til den administrative byen Stavanger. Grunnlaget for den kulturelle praksisen er å finne i egenskaper som jærboen har i forhold til idealer og normer som ble utviklet og rådde på Jæren fra midten av 1800-tallet; vilje til djerv satsing, hardt arbeid, et liv i forsakelse, og kvaliteten ved å kunne snu seg raskt når det gjaldt å satse økonomisk (Tveite 1983:50-51). I et slikt utviklingsperspektiv har Hå-bøndene hatt mere arealer å gå på for å kunne oppfylle idealet om den gode bonde som rydder garden og holder jorda i hevd, enn jærboer lenger nord. Når steinbukken representerer kommunevåpenet i Hå, sier det sitt om hva som har vært den tungtveiende målsetningen for bøndene: Å etterlate seg garden i bedre stand enn den var da den enkelte bonde tok over driften. Dette idealet er likevel så allment at det må kunne sies å gjelde for mange moderne og velopplyste bønder verden over.

I et slikt perspektiv kan det være nærliggende å karak-

terisere den ressurssterke melkeprodusenten i Hå for en nydyrkingsbonde, en bonde som fikk større slagkraft bak den økonomiske driften da teknologiske framskritt som "Brøyten" tok over for bråd og dynamitt (jf. 5.3.)¹. Siden flertallet av bøndene i Gruppe 1 viste seg ha hatt liten kontakt eller vært i konflikt med kulturminnevernet, tyder det på at vi kom for sent til å få full uttelling for dyppløyinger i holdningsproblematikken om konflikt som kontakt. I intervjuperioden var det så få som hadde vært eller var i dagsaktuell konflikt, at det knapt var mulig å merke dampen bak argumentene. For flertallet i Gruppe 1 var de fleste faktorer som kunne hindre omsetningen i gardsdriften, eksempelvis arkeologiske kulturminner som er synlige i terrenget, i stor grad fjernet fra dyrket mark. Med enkelte unntak fantes det likevel vekslende pragmatiske, skeptiske og negative holdninger til vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Spørsmålet er om nydyrkingsdriften hos Hå-bønder holdes sterkere og mer levende som ideal for den gode bonden kalt "drivaren" i forhold til andre bønder lenger nord på Jæren.

Det kan svares både ja og nei på dette spørsmålet. Det kan være at det spesielle ved Hå-bønder er i ferd med å bli en myte. En evaluering av de nye forskriftene for nydyrking i årene 1997-2001 tyder derimot på det motsatte. Hå kommune ligger fortsatt på toppen i nydyrkingsaktivitet blant kommunene i Rogaland og er unik i dette tidsrommet. Landbruksforvaltningen opplever ikke at forskriften har virket særlig begrensende i forhold til utviklingen av landbruket (Hustvedt i manuskript) (jf. 5.4., 6.4.2.). Det er sannsynlig at dette er et kjerneproblem, et grunnleggende punkt der kulturhistoriske og økonomiske interesser krysser hverandre i den korte historien. Steinbukken er riktignok et symbol på en tid som er forbi. Symbolet som kommunevåpen har imidlertid en vedvarende betydning for dagens brukere i Hå. Med restarealer på 25% (jf. 6.5.) er dette tall som taler for at flere Hå-bønder har en del til felles med andre norske melkebønder der det fortsatt er utmarksressurser igjen *å gå på om nødvendig*. Det kan gi inntrykk av at nydyrkingsdriften er satt på autopilot for en modernisering som er kulturhistorisk betinget innenfor rammen av den korte historien, og at dette idealet gjør Hå-bøndene i Gruppe 1 til spesielle aktører i forhold til andre brukere. Til sammenlikning har for eksempel bønder i kommunene på Nord-Jæren trusler fra tettsteder, veger og industri som stadig eter seg innover landbruksarealene, nærmere innpå seg enn bøndene i Hå (jf. 6.3.2.). Spørsmålet til miljøvernet og landbruket er om kravene til økonomisk vekst i storsamfunnet skal gjøre det nødvendig for melkebønder med dyrking av utmark for å sikre familiens levestandard og standarden på gardsdriften. De ulike norske gardsbrukerlivsstilene tyder på at bønder i krysspress mellom gardsdrift og levestandard generelt tvinges til å finne flere utveier, blant annet blir de deltidbønder. Bønders kulturelle praksis er et uttrykk for og bygger på valg av

løsninger, og i Gruppe 1 var det bare et fåtall bønder som hadde valgt denne løsningen (jf. 6.4.1).

Den lange historien

Representativitet er også et spørsmål som er aktuelt å reise til den delen av undersøkelsen som tar for seg den lange historien i landskapet (jf. kap. 5). Ovenfor vurderte vi at resultatet dekket kunnskapsstatus i kommunen (jf. 5.6.). Analysen av alvedanser la vekt på kvantitative metoder ved å registrere 80% av matrikkelgardene med kjente alvedansforekomster. I forbindelse med registreringene ble det gjort funn av nye alvedanser. I tillegg til tidligere arkeologiske utgravninger ble det foretatt testutgravninger og registreringer på markoverflaten (jf. 5.5.5., 5.6.).

Samlet sett ble antallet av undersøkte alvedanser før og i forbindelse med analysen i tråd med hva som kan forventes ved arkeologiske forvaltningsundersøkelser. Av hensyn til tiltakshavere og miljøvernets tillempling av user/pay prinsippet foretas det aldri totalundersøkelser av arkeologiske kulturmiljøer. På grunn av at praksis med stikkprøver ble fulgt, og at kulturminnet alvedans har vært et lite påaktet forskningsobjekt tidligere, ble det nødvendig "å løfte og flytte på hver stein" som dukket opp. Det ble tatt i bruk komparativ metode og tverrfaglige og flerfaglige kilder for å belyse kultur- og verneforståelse av kulturminnet i dagens og fortidens miljø (jf. 7.1.). Dette arbeidet dro fordel av at det tverrfaglige teamet på forhånd hadde utviklet en testundersøkelsesmetode for alvedanser, og at teamet og andre fagfeller hadde arbeidet og fortsatt arbeidet med kulturminnekategorien i forkant og under testundersøkelsene. En slik tilnærming er imidlertid en særdeles tung, tidkrevende og langsiktig vei for å kunne oppfylle kravet om representativitet i vitenskapelige undersøkelser. Det viser hvorfor puslespillet er metaforen som ofte brukes når spørsmål om representativitet dukker opp i faglige sammenhenger.

I undersøkelsen ga valg av data og metoder god oversikt over fenomenet alvedans og førte til resultater som bekreftet, utdypet og utvidet tidligere kunnskap om alvedansenes alder, funksjon og sammenheng i forhold til utmarksmiljøer. Vi fant at alvedans er en mytisk forklaring på et hverdagslig fenomen i det førindustrielle landbruket (jf. 5.5.2.-5.5.3., 5.7.). Alvedans er en folkelig forklaring på spor etter et grøftet stakkested for høy på beite og i utmark. I forvaltningslandskapet er det et kulturspor som i overveiende grad er uten historisk mening for brukerne. Det er både et ikke-sted og mer enn dette, et vernet sted for kulturminnevernet. En slik motsetning i betydningen av sporet medvirker til å gjøre alvedans til et konfliktfylt kulturminne i terrenget, og viser at det er et potensiale for ubehag mellom medforvalterne. Kan bruken av et utvalgt kulturminne som alvedans være representativt for alle typer arkeologiske kulturminner i landbrukets produksjonslandskap?

Svaret på dette spørsmålet bør være et selvsagt nei, men alvedans er representativt for kulturspor som er lite synlig terrenget. I tillegg til ikke-synlige arkeologiske kulturminner er det slike spor som særlig er truet av nydyrking (jf. 5.4.-5.4.1.). Kunnskap om arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer forutsetter en førforståelse av synlige og ikke-synlige kulturspor som bygger på folkelig og faglig erkjennelse og erfaring. En slik førforståelse skaper også forventninger om potensielle kulturspor i et ukjent landskap for vitenskapelig erobring og oppdagelse. Når alvedans ble valgt som test på folkelig kulturforståelse, var det for å kunne problematisere hvordan diffuse landskapsfenomener kan påvirke og prege vernet av arkeologiske kulturminner i dagens kulturmiljøer. Alvedanser er lite synlige på markoverflaten, og de er det fra en annen synsvinkel enn stolpespor etter hus som først kan oppspores under markoverflaten ved arkeologiske fflateavdekkinger. Spor etter stakkesteder dukker imidlertid opp i forbindelse med bruk av slike søkemetoder i arkeologiske undersøkelser i distriktet (jf. 5.5.5.). Dette viser at det er fellestrekk mellom alvedanser og ikke-synlige arkeologiske kulturminner. På grunnlag av denne faglige førforståelsen ble testen på forvalternes kulturforståelse utvidet til en analyse av bøndenes og byråkratenes visuelle framstillinger av et gardslandskap (jf. 6.5.). Disse tegningene ble ikke betraktet som virkeligheten, men som analoge verk til virkeligheten (jf. 3.6.) med mulighet til å endring og transformering som følge av aktørenes kulturforståelse (jf. 5.7.). Bruken av metoden viste at selv om både bønder og byråkrater oppfattet tunet som sentrum i gardsdriften, skilte gruppene lag i synet på spredningen av de kulturhistoriske sporene. Mens bøndene marginaliserte de arkeologiske kulturminnene som økonomiske nytteverdier, gjorde byråkraterne det motsatte og spredte de kulturhistoriske sporene over og under markoverflaten utover hele gardslandskapet (jf. 6.5.).

En sideeffekt ved undersøkelsen var at vi fikk fram informasjon fra de utvalgte brukerne i Hå som tyder på at gravhauger og steingjerder er mer aktverdige å ta vare på enn andre kulturminner. Informasjonen viser at det foregår en utvelgelse mellom hva som er mer bærekraftige kulturminner i forhold til andre i dagens kulturmiljø blant kulturhistorisk interesserte bønder. Dermed betraktes noen kulturminner som mer representative for det jærskje kulturlandskapet enn andre. Dette samsvarer med resultater som er kommet fram i forbindelse med en undersøkelse av vern av jærhuset (Thu 1996). I tillegg til stadfestingen av at det mytiske sporet alvedans er et fenomen som er tømt for historisk mening, kom det fram at bare et begrenset antall bønder i gruppen hadde kunnskap om hverdagslige spor etter stakkesteder. Dette resultatet bekrefter at den folkelige kulturforståelsen om både det mytiske landskapet og hverdagslandskapet i den lange historien er endret blant brukerne.

Oppsummering

Det er liten eller ingen kontakt mellom den korte og den lange historien i landskapet blant flertallet av bøndene i Gruppe 1. Innmarka er et kulturmiljø der kulturminnevernets og landbrukets interesser har gått hver sin vei. I utmarka er et stort potensiale for at interesser vil skille lag og komme i konflikt i framtiden. I vår undersøkelse er kulturhistoriske spor som stakkesteder verken oppfattet som kvaliteter eller anerkjent som verdifulle for flertallet av bøndene (jf. 4.5.). I praksis er de ikke-steder i bøndenes kulturforståelse. Ved forhandlinger i konfliktsaker vil slike steder være potensiale for ideologisk og symbolsk drakamp om verdifordeling (jf. 7.1., pkt. 2). Resultatene viser at de lokale bøndene i Gruppe 1 valgte vekk de synlige kulturhistoriske kvalitetene fra jorda på dyrket mark og i tunet. De ikke-synlige kvalitetene var de tause om eller de var ukjente for brukerne. Dermed er vi blitt konfrontert med Hygens kritikk av kulturminnevernets verneideologi som et fastlåst legalt system (Hygen 1999:39-40). Vi har fått demonstrert at verneideologien er et kulturelt og praktisk problem om anerkjennelse av kvalitet i forhold til verdi (jf. 4.5.), en kritikk som delvis er fanget opp i utredninger om framtidens kulturminnevern (NOU 2002:26-29). Selv om kulturminnevernets verdikriterier stadig utvides, og nå kan omfatte nytteverdier for brukerne, må vi erkjenne at selv dette vil kunne komme til å skurre heftig blant brukere i Hå. Vi har avdekket og fått synliggjort nye og underliggende sider ved hva som er felles og hva som kan skille bønders og byråkraters medforvaltning fra hverandre (jf. 7.4.-7.5.).

7.4. Bønder, byråkrater og planlegging

I dagens vestlige verden er grupper under sterkt press fra strømninger som virker individualiserende og utfordrer de tradisjonelle kvaliteter og verdier som vi vanligvis forbinder med bønder. Det er personer som er bofaste, steller med og er sterkt bundet til jorda, og holder fast ved rytmer som er knyttet til års- og generasjonsyklusen (jf. 6.3.1.-6.3.2.). Bøndene i vår undersøkelse er bevisste dette perspektivet, og at det er en kulturell praksis. Til grunn for bøndene som aktører og brukere ligger en førforståelse (jf. 3.4.-3.5.) som tar hensyn til praktiske konsekvenser for nytteverdiene som skapes og omskapes gjennom økonomisk omsetning av landbruksressurser (jf. 6.5.). Selv om førindustrielle arbeidsmåter på marginale utmarksområder ble overført og levde videre i jærlandbruket til langt over midten av 1900-tallet, har undersøkelsen påvist at i løpet av 1800- og 1900-tallet moderniserte jær-bøndene håndteringen av utmarksressursene og utviklet nye arbeidsmåter (jf. kap. 5-6). Svarene dagens brukere i Hå har gitt, viser hvordan bøndenes tenkning er preget av praktisk arbeid med kultivering av kvaliteter i jorda og

tilpasning av den nye kulturelle landskapsordningen til dette formålet (jf. 6.4.2.-6.4.4, 6.5.). Søknadene om nydyrking og reaksjoner på konflikter bekrefter at brukerne foretrekker å få mest mulig nyttig ut av kvalitetene i landskapet ut fra et økonomisk verdisyn (jf. 6.3.3., 6.4.-6.5.).

Slike holdninger er en uendelig bearbeiding av stedet (Setten 2001a:26-27, 2000b:225). I forholdet til kulturminnevern innebærer det imidlertid at verket "det førindustrielle landskapet" har tatt en annen retning og blitt til et bioindustrielt landskap (jf. 3.6., 6.3.). Det er en måte å tenke landskap på som virker sammensatt og preget av at fortiden faktisk og i praktisk handling blir brukt til å forme framtiden (NOU 2002). Den naturlige innstillingen hos de fleste bøndene i vår gruppe er farget av folkelige holdninger til de kulturhistoriske sporene i forhold til markedsøkonomiske nyttehensyn. Synet på landbrukslandskapet har en tydelig økonomisk-estetisk profil (jf. 6.5.). Selv om barndommens landskap i utmark og kantsoner langs vassdrag, ved stranda og i skogen er det vakreste, er dette minner som er preget av tilbakeskuende nostalgi (jf. 6.4.4.). For den ansvarlige og voksne bonden er det produksjonsfaktorene som bør forskjønne landskapet (jf. 6.5.). Det er nydyrking av arealer som gjødslet beite, annen jorddekt fastmark og myr som er potensialer for å realisere denne målsetningen (jf. 6.4.). Enklest sagt vil det si at bøndene selv vil råde over og omskape jorda og landskapet i sitt bilde. De skal leve av garden, og vil gjøre det på en måte som høver dem best (jf. 3.5., 7.2.-7.3.).

En slik tolking av analyseresultatet er bekreftet av en geografisk undersøkelse av jærbondeers syn på natur og landskap i regionen. Her er det påpekt at oppfatninger om skjønnheten i landskapet vil, i tillegg til syn på miljø, økologi og biologisk mangfold, være utgangspunkt for kontinuerlige forhandlinger på grunnlag av praksis for dyrkingen av landskapet (Setten 2001a:25-26):

— *the practice of cultivation seems to work as a prerequisite for the perception of beauty on the concrete activity of farming (Setten 2000a:155)*"

Siden kvalitetene ved arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer ikke er reversible landskapsressurser, ble de for de fleste bønder i vår gruppe til overs som fremmedelementer. De er i veien på dyrket mark så vel som på mark med potensielle kvaliteter for å kunne bli dyrket, slik som utmark. Med enkelte unntak som gravhauger og steingjerder er de kulturhistoriske sporene fra den lange historien verken kulturarv eller kulturminner for de fleste av brukerne (jf. 2.1., 6.4.2.). Landskapets utseende framtrer likevel mer enn et spørsmål om smak. Landskapet betraktes i sammenheng med en praktisk-pragmatisk planlegging av omsetningen i en landbruksøkonomi med sikte på framtiden (jf. 4.5.). Den praktiske jordforvalteren er en planlegger av driften på garden. Til de synlige driftsformene i landbruket som på melkebrukene i Hå er det

koplet driftsidealer om å levere garden i god stand til neste generasjon. Dette driftsidealet får konsekvenser for den økonomisk-estetiske utformingen av landskap og bebyggelse. Det er planlegging og gjennomføring av driften som er det bærende og sentrale elementet i landbruksproduksjonen på gardene, og bøndene er skolert til å ta hånd om dette (jf. 6.4.1).

Dagens bonde i Hå er del av en næring i et industrielt landbruk som er byråkratisert og må forholde seg til offentlig planlegging- og forhandlingsystemer. Dette krever organisering av planleggingsaktiviteter i forbindelse med arealbruk, nydyrking og miljø så vel som tilskudd, melkekvoter, regnskap osv. på den enkelte gard (jf. 6.3.). Bonden driver med privat næringsdrift i en industriell landbruksnæring (Lavold 1999). Han er stilt overfor nye krav om det multifunksjonelle landskapet som innebærer at den enkeltes gardsdrift må ta hensyn til matvaretrygghet, bosetning, biologisk mangfold og kulturlandskap (Almås 2002:364). Fulltidsbonden er derfor både en planlegger og en skjøtselsbonde med tanke på ivaretagingen av et bioindustrielt produksjonslandskap for en type drift som høver best for melkebrukene i det moderne landbruket på Jæren. Bonden som driftsplanlegger utvikler en særlig type kulturforståelse og en kulturell praksis for gardsdriften, og bærer kunnskapen med seg som en kulturarv som kan overføres til neste generasjon. Bonden som bruker ser på og framstiller seg selv som planlegger, og er ikke utelukkende en person som lever opp til idealer som er gitt på forhånd og overført fra andre. Et slikt kulturelt trekk ved bondens livsverden er ikke enkelt å få øye på i første omgang. Det kan skyldes at omverdenen har fordommer som er preget av nasjonalromantisk idealisme og nostalgi i forhold til bondens moderne livsform, en barriere som kaster skygger over erkjennelsen av at bonden som aktør og bruker er del av storsamfunnets framtidsplanlegging.

Når vi betrakter bonden som planlegger, ser vi at bøndene i vår undersøkelse har en kulturforståelse som både er dynamisk og lineær så vel som etisk og estetisk. Kultur, tid og økonomi danner forutsetninger for en verdiskaping som er avhengig av bondens planlegging og gjennomføring av arbeid med dyr og jord for å sikre familiens framtid (jf. 3.2., 3.6., 6.3., 6.5.). Dermed er det klart at bøndene i Gruppe 1 har en etisk målestokk for det praktiske virke i dagliglivet, men den etiske innstillingen er annerledes enn hos byråkratene i forholdet til kulturen og historien (jf. 3.6., 6.4.1.). Bøndene i Gruppe 1 står nærmere biologiske prosesser i naturen (kyr og melk) enn kulturens historiske prosesser (kulturhistorie og miljø) i forvaltningen (jf. 3.3.). De velger å leve og tenke uten den lange historien om stedene og miljøene i landskapet (Lillehammer & Prøsch-Danielsen 2001a:57) (jf. 6.4.1.). Dette er imidlertid en unyansert og forenklet forklaring slik samforståelsen mellom medforvalterne viste. I den

korte historien inngår arkeologiske kulturminner som irriterende punkter ved siden av de oppbrudte og oppdyrkete kulturmiljøene i bøndenes gardslandskap (jf. 6.4.3.). Hvordan skal vi forklare forskjellen mellom medforvalterne?

Når vi inkluderer et praktisk perspektiv som kroppsliggjør jærøbøndenes innstilling til naturen ved å følge med dem på vandringer i terrenget (Setten 2001a:24, 2001b:5, 2000a,b), får vi et justert bilde av kulturhistorien. Det utfyller mellomrommet i forholdet mellom den lange og korte historien i landskapet. Moderne jærøbønder arbeider både med og i naturen. I det praktiske arbeidet er de både en del av naturen og de forvalter overskuddet fra kultivering av naturen. De er opptatt av hvordan familien og forgjengerne i de nærmeste generasjoner har gjort dette (Setten 2001b:5, 2000a:153,155, 2000b:223-224). Bøndenes oppfatning av landskapet som natur er preget av sedvane og levd erfaring i forbindelse med den praktiske bearbeidingen av jorda (Setten 2001a:19). Det er denne naturlige innstillingen som ligger til grunn for den moralske orden som er dannet for omgivelsene, en moral som er forbundet med maktrelasjoner i samfunnet (Setten 2001a:20-21). Det er ingen motsetning mellom kontinuitet og endring. Landbruk er en vedvarende praktisering av en livsform som danner bindeleddet mellom natur og kultur der det kultiverte landskapet er blitt til natur (Setten 2001a: 20-22, 2001b, Ingold & Kurtilla 2000) (jf. 4.7., 5.7.).

Med andre ord ligger innstillingen til fortiden nær opp til en forståelse av tid som varighet, at tiden blir til mens vi går (jf. 2.1., 2.4.). Vi er stilt overfor en naturlig innstilling til landskapet der bondens livsoppgave er motsetningsfylt og består i både å leve med og å temme naturen. Når vi sammenfatter bondens livsform i et slikt tvetydig perspektiv, kan vi omskrive natur, landskap og tid til dimensjoner som handler om varighet med kontroll av livsgrunnlaget. Når bondens moral tillegges makt, er denne måten å se moral på en sammenlikning av den sedvanlige praktisering av maktutøvelse som er politisk forankret i kulturen i forhold til annen kulturell praksis (jf. 3.6., 4.5., 6.4.1.). Slik den praktiske konsekvensen av lovverket vil kreve av forvalterne, er dette ingen etisk domsfeller for de absolutte grensene ved bondens maktutøvelse overfor "den gode jord". Med det mener vi den pragmatiske avgrensningen av den jorda der natur og kultur er smeltet sammen, og er resultat av kulturhistoriske forbedringer av de naturlige forutsetningene i jordas bonitet gjennom årtusener i det åpne landskapet (Fabech et al. 2002:141).

Den naturlige innstillingen til landskapet blant bøndene i vår undersøkelsesgruppe er likevel verken uten kultur eller historie, selv om holdningene i første omgang kan virke slik (jf. 6.4.1.- 6.4.2., 6.5.). Kultur og historie er imidlertid oftest egenskaper som er tenkt smalt

og kort, og forbindes med finkultur og aktiviteter som ved kultursenteret "Hå gamle prestegård" (jf. 6.4.2.). Slik samforståelsen mellom bønder og byråkrater viser, er bøndene i Gruppe 1 representanter for en jærsk landbrukskultur med en kort historie på 150-200 år. I denne historien er det kulturen - og ikke naturen - som har medvirket til å skape brudd med tidligere forutsetninger for å drive landbruk (jf. 5-6). Landskapet er likevel ikke historieløst i forhold til natur og kultur. Analysen viste at brukerne knytter stedsnavn til både tun, geologiske og botaniske fenomener. Det tyder på kontinuitet mellom generasjoner i tradisjonsoverføring av kunnskap om natur og kultur, og at det er kontakt mellom den korte og den lange historien i gardslandskapet (jf. 6.4.3., 7.3.). Men kontakten henger i en tynn tråd.

I konflikter kan moralske følelser villed, fordi de henger fast i enkelte scener, enkelte bilder (Habermas 2003:20). Problemet vi står overfor i tolkingen av resultatene fra analysen, er å finne å forestillinger knyttet til mytens verden. Den lange historiens myter som kunne bidra til å fylle mellomrom og danne bindeledd i tid og rom mellom natur og kultur, er svekket eller forsvunnet blant brukerne (jf. kap. 5). I moderniseringen av jærlandbruket er folks forestillinger om vekselspillet mellom natur og kultur blitt fjernere, delvis endret og har skilt lag (jf. kap. 6). Modernisering av det jærsk kulturlandskapet har skapt miljøproblemer med små og store punkt-katastrofer for storsamfunnet (jf. 6.3.). Dette mot sier imidlertid ikke at mytologisering finner sted blant brukerne. I undersøkelsen av den lange historien foreslo vi at mytologisering kunne være assosiert med konflikter og dessuten maskere bondemotstand mot endring av maktforhold på grunn av at ulike holdninger stod mot hverandre i samfunnet (jf. 5.7.). I analysen av den korte historien er motstand mot kulturminnevern særlig blitt synlig på områder som har å gjøre med bøndenes planlegging av nye tiltak i forbindelse med nydyrking (jf. 6.3., 6.4.2.).

I bøndenes møte med Staten er det Fylkesmannen som driver naturforvaltning og er "værstingen" i det offentlige byråkratiet. Selv om det er greit å ha noe holde seg til (lover og regler), er kulturminnevern likevel en hemsko for gardsdriften fordi kulturminner er i veien på driftsarealene (jf. 6.4.2.). Vi skimter trekk ved en myte der kulturminnevern framstår som symbol på en stopper av landbruket for brukerne (Lillehammer G. 2001:52) (jf. 3.6., 5.7., 6.4.2.), en myte som desimeringen av arkeologiske kulturminner avkrefter (jf. 5.4., 5.6.). Denne forklaringen viser hvordan strukturelle maktforhold ved holdninger til natur og kultur har endret seg i takt med at brukerne er blitt en del av moderne samfunnsplanlegging på en annen måte enn tidligere (jf. 5.7.). Staten framstår som et fjernt ikke-sted der organisatorisk ansvar og fordeling av myndighet kan være blandet sammen og er

blitt uklar for brukerne. Den eldre alvemyten i den lange historien var folks forklaring på det uforståelige (jf. 5.5.2., 5.7.). Den nye myten om proppen i bondens driftsplanlegging er vokst fram på et saksfelt som også er diffust og utydelig, og synliggjør brukernes holdninger til den statlige "øvrigheta". Opphavet til mytologiseringen har fortsatt sammenheng med holdninger til forvaltning av natur i forhold til kultur i gardslandskapet. I den senere mytedannelsen drar bøndene stedvis veksler på dette forholdet, men de har i mellomtiden også fått på en annen drakt og skjuler ansiktet på den kroppen som bærer den (jf. 3.6.). Brukerne velger enten å se på bevaring av "det gamle" som ubehagelig og unødvendig, eller kultur og moderne livsstil er smeltet sammen til et hele som er selvfølgelig og en naturlig del av bøndenes livsverden. Vi kan konkludere med at kulturforståelsen av egen innsats som kulturell maktfaktor og kulturfremmede aktør i landskapet er sterkt underkommunisert og motsetningsfylt blant brukerne.

På grunnlag av en slik tolking er det rettere å reformulere kulturforståelsen av medforvalterne i undersøkelsen. Bøndene i Gruppe 1 er planleggere som av praktiske hensyn løser på de faste kultursporene fra den lange historien som er blitt fremmed. I denne prosessen omsetter de natur- og kulturhistoriske ressurser til økonomiske landbruksverdier i dagens landskap. Kultursporenes mening er hva de kan bli til og hvordan de kan inngå i et økonomisk driftsregnskap. For å gå rundt, bør dette produksjonsregnskapet gå med overskudd og være synlig på markene. På den måten kan det oppstå diskontinuitet med den lange historien, brudd som også kan være forårsaket av utskiftninger og endringer av eiendoms- og slektsforhold på gardene (jf. 5.7., 6.4.1.-6.4.2.). Bøndenes naturlige innstilling er knyttet til garden som sted. For å kunne realisere planer for gardsdriften, må de ha makt og kontroll over nåtid og framtid. De har et kulturblikk der de både ser seg rundt og ser kortere bakover enn framover i tid enn byråkratene, og dette blikket er forankret i varigheten for driften på garden. Den idealistiske "drivaren" er både landbruker og planlegger. Heltidsbonden legger driftsplaner for omsetningen ved bruken av land der dyrking av jord er en grunnleggende forutsetning for produksjon. Bonden må ha makt og kraft til å planlegge tiden, stedet, familiens og eget verk (jf. 3.6.). De kvalitetene som tillegges nytteverdier og er synlig som en velreven og produktiv skjønnhet i landskapet, skal forhandles og reforhandles mellom generasjoner av bønder og storsamfunnet. Bonden må motstå alt det som truer gjennomføringen av dette verket utenfra som følge av offentlige sanksjoner, restriksjoner og krav med tanke på gardens framtid.

Byråkratene i Gruppe 2 er planleggere som er bevisste om og eiere av kunnskap om og innlevelse i kulturhistoriske kvaliteter i landskapet etter bønder i den lange his-

torien. Den naturlige innstillingen hos byråkratene i vår gruppe er preget av tanken på muligheter og grenser for planlegging av samarbeid om den faglige håndteringen av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer av hensyn til kildevern og bevaring. Holdningene til vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er jevnt over restriktive innenfor de politiske rammer og retningslinjer som foreligger i miljøforvaltningen. Vi kan formulere dette slik at arkeologiske kulturminner er kvaliteter som bør forskjønne kulturmiljøene i landskapet. Siden dette ikke er reversible samfunnsressurser, er de ekstra verdifulle og flest mulig bør bevares for framtidens generasjoner. Byråkratens holdninger bygger på en idealisme som er lineær, etisk og visuell, fordi tid, etikk og estetikk bør danne utgangspunktet for planleggingen av forvaltningen i miljøvernet (jf. 3.3.-3.5., 4.3.-4.7.). Ut fra en slik tankegang bør landskapet ikke omsettes fritt fordi det inneholder faste spor etter fortidens mennesker som dyrket opp jorda og overlot til neste generasjon å bearbeide den videre. Når landskapet - bortsett fra de første spor - til enhver tid er blandet med kulturhistoriske spor etter tidligere tider (jf. 7.2.), inneholder det flere kvaliteter enn det som er synlig for det blotte øyet. Byråkratens kulturblikk er derfor også preget av vitenskapelig idealisme der det er antakelse og visshet om et ikke-synlig landskap, men som bonden ikke kan eller vil se. Det er dette blikket som sammenlikner og setter grenser for det som er av natur, kultur og historie i landskapet. Det er en disiplinering som er nedfelt i dobbeltrollen og kan sette kulturminneforvalteren i et dilemma med å være både i og utenfor den kulturelle praksis i miljøvernet (jf. 3.4.-3.6., 6.4.1., 7.1.). Det ikke-synlige landskapet er imidlertid et problematisk felt både for og mellom forvalterne. Det er fylt med ubehag og taus kunnskap, og er et problem for aktører og brukere (jf. kap. 6.4.2., 8).

På samme vis som bøndene er byråkratens tenkning sammensatt og virker på overflaten både statisk og dynamisk i ordningen av de kulturhistoriske kvalitetene i landskapet. Byråkratens kulturblikk er rettet både bakover og framover for å kunne bevare den historiske kontinuiteten i dagens landskap. Det kan se ut som om byråkraten står nærmere kulturen (kulturhistorie og miljø) enn naturen (kyr og melk) i førforståelse og ordning av landskapet, men dette er en forenklet forklaring. I kraft av sin dobbeltrolle er byråkratens kulturforståelse knyttet til landskapet gjennom interessen for en miljøhistorie som inkluderer natur så vel som kultur på stedet (jf. 5.5.5.). Byråkratens interesse for stedet er imidlertid også styrt av å være del av en offentlig miljøforvaltning som ved hjelp av planlegging er pålagt å knytte skjønnhet til miljøet (jf. 4.6.-4.7.). På vegne av kulturminnevernet ønsker byråkraten å beholde makten over tid og sted slik dette er etterlatt i sporene etter fortidsmenneskets verk. Det er et landskap som er representativt for en kulturminnevern-

ideologi og et verdisyn som er atskilt fra bøndenes bioindustrielle landskapssyn (jf. 4.5., 6.4.3.-6.4.4., 6.5.). Samtidig viser den praktiske gjennomføringen av en kulturminnevernideologi for det statiske ved vern av "alt" i henhold til kulturminneloven å være en illusjon og en følge av idealistiske målsetninger (jf. 4.6.). Den årlige desimeringen av kulturminnebestanden synliggjør at det aldri har vært mulig å verne alle arkeologiske kulturminner i et kulturmiljø (jf. 5.4.). Når kultur forstås som endring i forhold til kunnskapsstatus og ny vitenskapelig erkjennelse (jf. 3.3.), er verneideologien i kulturminnevernet til enhver tid gjenstand for stadige forhandlinger og reforhandlinger på grunn av påvirkninger og press som følge av samfunnsendringer (jf. kap. 4). På linje med bøndenes driftsplanlegging omskaper byråkratens planleggingsprosesser nye landskap. Dette er en kontinuerlig prosess i samfunnsplanleggingen. Den utfordrer miljøvernets representative verdisetting av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i forhold til andre samfunnsgrupper med en annen kulturforståelse og et annet verdisyn (jf. 7.3.).

7.5. Bakvendtlandet

Kulturmiljø er et begrep som dekker alle typer kulturlandskap i betydningen menneskepåvirket landskap. Det omfatter marginalt utnyttete utmarksområder, areal med høyst ulike kulturminner og der kulturminnene ofte står i forhold til hverandre. Dette er spor etter boplass og bygninger i utmark sett sammen med tunets bebyggelse, steingjerder og lignende (Finne & Holme 2001:29-30). Det er et landskap som inneholder en blanding av elementer fra tidligere tiders natur- og kulturpåvirkning (jf. 7.2.). Kulturforståelsen av gardsutmark er at det er et marginalt sted for den jordforvaltende beboeren på hjemgården så vel som for den kulturminneforvaltende besøkeren utenfra (jf. 6.5.).

Analysen har påvist ulike prinsipper ved landskaps-syn for en type kulturmiljø som er utsatt for omsetning og endring. Ut fra en sentrum og periferi-modell som er basert på en tradisjonell ordning av landbrukslandskap (jf. 6.4.), framtrer det som logisk at tunet er omgitt av innmark og utmark (jf. 6.5.), mens det derimot ikke er det dersom det er slik at tun omgir innmark og utmark. Det er også logisk at innmark kan omgi utmark, siden landskapet kan være en mosaikk som består av en rekke naturlige og kulturelle landskapselementer (jf. 5.3.). Av dette kan vi slutte at det er tunet som er det problematiske elementet i sentrum og periferiordningen av landskapet. Dersom vi fjerner tunet fra denne modellen, kan begge ordninger av forholdet mellom innmark og utmark være gyldige. Det vil si at innmark kan omgi utmark eller omvendt. Utmark kan omgi innmark. Spørsmålet er om

sentrum og periferimodellen er uheldig for forvaltningsplanlegging av landskap i utmark når tunet er og blir gjort til sentrum i gardslandskapet. Denne ordningen går eksempelvis på tvers av den fysiske utformingen av gardslandskapet i striper slik det forekommer blant bøndene i undersøkelsen (jf. 6.5.). Dette innebærer at tunet ligger langs en linje og ikke radiert i gardslandskapet. Det samme vil gjelde for forholdet mellom innmark og utmark, som vil ligge ved siden av eller etter hverandre. Denne ordningen synes imidlertid ikke å ha påvirket begge gruppers sammenfallende oppfatning av at det er tunet som er eller bør være sentrum i gardslandskapet (jf. 6.4.4.). Men hva skal det være sentrum for (jf. 6.5.)?

Det er påvist sprikende holdninger til de kulturhistoriske landskapskvalitetene og til hva slags verdier dette er for bønder og byråkrater i undersøkelsen. Samforståelsen av landskapet mellom medforvalterne er forenklet og inneholder få og særpregete egenskaper, og viste at det finnes slike kvaliteter både i innmark og i utmark (jf. 6.4.3.). Undersøkelsen klarer at dette var et unyansert bilde av landskapsforståelsen (jf. 6.5.). I følge bøndenes kulturforståelse er det ingen synlige arkeologiske kulturminner i tunet, mens det er synlige arkeologiske kulturminner på beite i innmark og i utmark. Byråkratenes kulturforståelse er at det er synlige og ikke-synlige kulturminner i hele gardslandskapet, og innforstått at i tun og på innmark er landskapet forstyrret ("rørt") og i utmark er det lite eller ikke forstyrret ("urørt") (fig. 57). I samforståelsen mellom medforvalterne faller de ikke-synlige kulturminnene utenfor, eller de er underkommunisert av bøndene som inngår i analysen. Dermed kan vi konkludere med at de sprikende holdningene mellom medforvalterne skyldes at landbruket og kulturminnevernet har ulike sentra for verdisettingen av landskapet. *Kulturminnevernets sentrum sammenfaller ikke med landbrukets sentrum.* Det blir vanskelig å vurdere om det foreligger symmetriske relasjoner i den praktiske samhandlingen mellom aktørene (jf. 4.5.2., 7.4.).

I analysen av den lange og korte historien dukket det opp hjemmeblinde idealer blant aktørene som ga opphav til mytologisering av menneskets herredømme over landskapet. Dette var særlig synlig i sammenheng med fenomener som ikke stemmer med, er diffuse eller skurrer i forhold til virkeligheten, den verden og de retninger som til enhver tid er rådende, det være seg i landbruket, miljøvernet eller vitenskapen (jf. kap. 5-6, 8). Det er klart at tilgjengelighet til arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer er en forutsetning for tilegning av kunnskap og innlevelse i forvaltningslandskapet (jf. 4.5.). Er det likevel slik Arne B. Johansen (1982) hevder at ingen i det praktiske livet handler etter en abstrakt norm (jf. 3.4.)? Det er reist spørsmål om byråkrater og bønder er drevet av idealistiske mål som belyser hva hver især higer etter å eie av betydning i landskapet (jf. 3.5.-3.6.), når de i den

kulturelle praksis legger vekt på handle i forhold til den nødvendige holdningen om å gjøre det som er mest tjenlig (jf. 3.5.).

Det er klarlagt at i begge grupper er idealisme koplet til praktisk yrkesutøvelse og ligger til grunn for skjønnutøvelse, valg og handling om bevaring eller fornyelse av landskap (jf. 6.4.2.). Verdier henger ikke i lufta, men oppnår forbindtlighet gjennom normative ordninger og praksiser i bestemte kulturelle livsformer (Habermas 2003:20). Realiseringen av gardslivet for den gode bioindustrielle bonden som er “drivar”, og der kravene om et velstandsnivå på linje med andre går fram av landbruksforhandlingene (jf. 6.3.1.-6.3.3.), legger et krysspress på en regningsvarende forvaltning av jorda (jf. 6.5.). Dette har en motsetning i byråkratens liknende krysspress om å gjøre nye oppdagelser for å sikre bevaringen av synlige og ikke-synlige arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i landskapet (jf. 3.4.-3.5., 4.6.-4.7.). På hver kant befinner bønder og byråkrater seg tilsynelatende i likeartete båter, og er utsatt for kastevinder som presser fra flere kanter. Når de i samhandling også er medforvaltere av landskapsressurser, blir det klarere at konflikter som dukker opp i arealforvaltningen, fordrer et annet syn på forvaltningslandskapet enn det som kommer fram gjennom medforvalternes nærsyn eller fjernsyn (jf. 6.4.-6.5.). For å kunne nærme seg hverandre, ville dette kreve at partene stiller seg åpne til å stå i dialogens tegn (jf. 2.2.). Når vi betrakter dagens kulturminner som lån for framtidens generasjoner (jf. 3.6.), og det menneskelige er et vanskelig mellomrom som kan skjule den praktiske utøvingen av lovverkets absolutter i den offentlige forvaltningen (jf. 4.5., 7.4.), risikerer likevel enhver oppfordring til gjennomføring av slike etiske hensyn å tale ut i et tomt rom. Vi kan bli hengende med at ingen av partene møtes, unntatt i ekstreme tilfeller når lover og regler tvinger dem til det. Dersom det skal være grunn til å peke på fordommer, er det nettopp her de blir synlige som i et pingpong spill. I undersøkelsen kunne begge parter se på hverandre som strie og vanskelige å ha med å gjøre i konflikter (jf. 6.4.2.).

Dersom vi legger vekt på vern av kulturhistoriske kvaliteter i kulturmiljøet, er det utmarka som er sentrum i

gardslandskapet. Av kildehensyn vil det som “urørt” område ha bevart flest synlige og ikke-synlige kulturhistoriske kvaliteter. Ut fra et slikt forvaltningsperspektiv er utmarka det mest verdifulle kulturmiljøet, men dette samsvarer ikke med forvalternes vektlegging av sentrum. Det innebærer at det i kulturminneforvalterens kulturblikk er en sterkere tilnærming til garden og brukernes landskap enn forventet. Det er en bekreftelse på at byråkrattene i undersøkelsen har større kunnskap om og innlevelse i landbrukets interesser enn omvendt blant brukerne (jf. 6.4.1.-6.4.4., 6.5.). Dette går klart fram av gruppenes plassering av tunet som sentrum i gardslandskapet. Byråkrattene ser bøndenes situasjon, men ser, og kan eller vil bøndene se, byråkrattenes situasjon?

På tross av ulike forvaltningsprofiler, kan vi formulere forholdet mellom medforvalterne på følgende måte. Brukerne som aktører har større avstand til kulturminnevernet enn byråkrattene har til landbruket. Vi kan konkludere med at vi står overfor et slags motsetningsfylt bakvendtland. I den visuelle framstillingen tilnærmer byråkrattene seg bøndenes forvaltningslandskap. De ser enten vekk fra eller underkommuniserer de sentrale kvalitetene ved det arkeologiske kulturminnemiljøet som er best bevart i dagens landskap. Det er en bekreftelse på hvilke relasjoner i en maktkamp om kvaliteter i forhold til verdier som er i konkurranse og kommer i samfunnskonflikt (Briggs 1990:22-23) (jf. 3.1.-3.2., 4.5., 6.2.2.). Det tyder på at relasjonene mellom kulturminnevern og landbruk er bevegelige, men vil partene la seg påvirke av hverandre selv i situasjoner som kan virke så fastlåste som kulturkonflikter? Er det virkelig i ethvert tilfelle slik at det ene må dø for at det andre skal leve (jf. 3.1., 6.5.)? Bruken av sentrum-periferimodellen har klarlagt det problematiske og umulige ved å ha to ulike sentra i samme modell. Når vi omskriver dette til en kulturell praksis, betyr det at vi analytisk vil rette blikket først på det ene stedet og så på det andre (jf. 3.5.). Den ene parten vil kunne nærme seg den andre og omvendt (jf. 3.5.-3.6.). I dette tilfellet er det byråkrattene som spiller på bøndenes banehalvdel og har egenskaper som likner bøndene (jf. 6.4.3.-6.4.4), men den ene parten forblir likevel forskjellig fra den andre (jf. 6.5.).

8. UTSIKTEN – EN KONKLUSJON MED UTSYN

“Den som er alle stader framme, er ingen stad velkommen” (Ordtak fra Jæren (Tveite 1983:51))

Vi er ved reisens slutt og har passert veikrysset (jf. kap. 7). Det stiger fram et nytt utsiktspunkt der vi kan begynne å se utover kulturkonfliktene i landskapet. Øst er øst og vest er vest, og aldri kan de møtes på Jæren (jf. 2.1., 7.3., 7.4.)? Spørsmålet er snarere hva det er undersøkelsen har påvist; at bønder er bønder og byråkrater er byråkrater, og at de som planleggere spiller ulike roller i forvaltningen av landskapsressurser i samfunnet. Av habilitetshensyn i en rettsstat i forholdet mellom næringsliv og offentlig forvaltning, og av hensyn til spillereglene i et demokrati, bør det være slik. Er det den samfunnspolitiske strukturen som undersøkelsen har villet belyse, som former framtidens ukjente landskap (Lillehammer & Prøsch-Danielsen 2001:57-58), eller er det en underskog av ulike drivkrefter som virker med og mot hverandre?

I snart to hundre år har moderniseringen av landbruket ført til store landskapsendringer (jf. 5.3.). Etter hundre år med fornminnevernets ansvar og myndighet for forvaltning av arkeologiske kulturminner (Helliesen 1999), var tiden moden til å løfte fram og se nærmere på det diffuse ubehaget i den kroppslige og levde erfaringen som følger med konflikter i vernet av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer i landskapet. Det var å begynne bearbeidingen av den erkjennelsen at det i de fakta som den kulturelle praksis representerer, skjuler seg teoretiske holdninger (Kjørup 1997:102), og at dette også gjelder forutsetninger og konsekvenser for de beslutninger som tas i landskapsforvaltning. Det åpnet seg et spillerom for maktkamp, situasjoner som forutsatte forhåndskontakt, og steder der veier møttes og skiltes. Det ble viktig å forstå kulturkonfliktens innhold i teori og praksis. Stod vi overfor en ressurskonflikt, interessekonflikt eller en verdi- og meningskonflikt, eller inneholdt den flere elementer (Revdal 2001:33)? Fra en rekke synsvinkler har vi fått belyst en type forvaltningserfaring som sjelden eller aldri er analysert i kulturminnevernet (Lillehammer & Prøsch-Danielsen 2001:37). Vi har fått belyst verne- og kulturforståelse mellom offentlig planlegging i møte med privat planlegging i forvaltningslandskapet.

Allerede i utgangspunktet var det trekk ved materialet som tydet på at det vi skulle håndtere, var konflikter

av det mer sammensatte slaget, og at det ville bli en komplisert oppgave å analysere problemstillingen. I dagens kulturminnevern er utmark et kulturmiljø med steder der det er potensiale for konflikter mellom samfunnsinteresser på grunn av både landbruk og andre aktiviteter enn landbruk (Revdal 2001). I vår undersøkelse dreier det seg om uenighet i fordeling av maktressurser (Tranøy 1998), som i forholdet mellom “gard” og “kulturmiljø”, eller mellom “kyr” og “kulturminner” (jf. 7.1., 7.3.), i Webersk betydning en form for fredelig konflikt i form av regulerende konkurranse (Weber 1978) som finner utløp i form av fysiske inngrep i landskapet (jf. 2.2.). Vi kan konkludere med at det tegner seg som en kulturkonflikt mellom ulike historiske bevissthetstradisjoner (Schorske 1998) om hvordan framtidens samfunnsressurser skal omskapes og omfordeles (jf. kap. 1). Når framtidsperspektivet er å opprettholde en livskraftig landsbygd (NORD 2000:42), kan vi stå overfor valget mellom et ensidig landskap med innmark og beite for melkebønder, et allsidig landskap med natur- og kulturopplevelser for allmennheten, eller kanskje noe mer?

Vi har undersøkt holdninger til vern av kulturminner og kulturmiljøer blant en gruppe bønder i en region der sentrale natur- og kulturverdier er under sterkt press, og der informasjon og refleksjon om slike problemstillinger er nødvendig (St. meld. nr. 22:96). De ulike profilene i medforvalternes landskapsyn synliggjør at miljøvernet står overfor et pedagogisk problem når det overfor en gruppe bønder skal forklare nødvendigheten av å bevare kulturhistoriske kvaliteter i utmark som et sett samfunnsverdier i landskapet (jf. 4.7.). Dette er også et problem i forhold til utøvingen av verneideologien i kulturminnevernet (jf. 4.6.- 4.7.), for selv miljøvernet handler ikke nødvendigvis som om det er et faktum. Det utvalgte utmarksmiljøet i undersøkelsen er en type areal som delvis er valgt bort i kulturminnevernets overvåking av representative kulturminner og kulturmiljøer. Her er beite i utmark og gammel/nedlagt kulturmark utelatt i utvalgsmetoden (Harby et al. 2002:12). Dermed er det ikke representativt for den samlede kulturminnevernspolitikken som skal representere alle spor etter menneskelig virksomhet (Finne & Holme 2001:29) (jf. 4.6.- 4.7.). Det

blir ikke mulig å kartlegge endringer i tradisjonell avhengighet til utmark i landbrukshistorien (jf. 5.7.), og kulturforståelsen av landskapet blir heller ikke tilgjengelig for allmennheten (jf. 4.6.).

Vi fant at bøndene i Gruppe 1 som planleggere fortrinnsvis hadde et nær utsiktspunkt til landskap og sted i undersøkelsen. De var særlig opptatt av økonomien i gardsdriften, produksjon av melk, ale opp kyr og dyrke jord for å kunne sikre melkekvoten, og fokus for driften var rettet på de økonomiske utsiktene for framtiden på gardsbruket (jf. 6.3.- 6.5.). Byråkratene i Gruppe 2 som planleggere hadde fortrinnsvis et fjernt utsiktspunkt til landskapet og stedet. De var særlig opptatt av bevaring og samarbeid om å verne flest mulig arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, unntaksvis etter graderende vernekriterier, og fokus var rettet på de miljøhistoriske utsiktene for sikring av slike verdiers plass i kulturlandskapet (jf. 3.2.-3.3., 6.6.3.- 6.5.). Spissformulert kan det se ut som om kulturkonflikten mellom landbruk og kulturminnevern består av om det skal være kyr eller kulturminner på arealene i gardslandskapet. Bøndene i Gruppe 1 og byråkratene i Gruppe 2 har som planleggere fokus rettet hver sin vei for virksomheten som de utøver. Vi har konkludert med at det er et potensiale for fortsatt konflikt mellom kulturminnevern og landbruk i gardsutmark i Hå kommune (jf. 7.1-7.2.). Vi kan omskrive konflikten til at bøndenes oppgave er å sikre behovet for bedre kvalitet på grasen på beitemene, mens byråkratenes oppgave er å sikre kvaliteten på vernet av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer.

Vi har stilt spørsmål om det kan være sammenfallende interesser mellom landbruk og kulturminnevern om ressurser i dyrket og udyrket mark i forhold til synlige og ikke-synlige arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer. Ved å ta konsekvens av at dagens bønder også er planleggere av landbruksdriften på gardsbrukene, fant vi fram til et praktisk møtested mellom parter med ulike forvaltningsprofiler. Istedenfor et dyp og vedvarende verdikonflikt om bruk av de materielle ressursene i det fysiske landskapet, fant vi et fellesskap mellom medforvalterne i veikrysset (jf. 7.4.). Byråkratene står ikke lenger alene som arealplanleggere, men har lenge hatt følge av brukerne, og kan gå i dialog om en bærekraftig arealbruk i framtiden. Vi kan på grunnlag av vitenskapelig og kulturminnefaglig erfaring forespeile at det er mulig å forvente seg lite synlige og mange ikke-synlige arkeologiske kulturminner på kulturmiljøer som dyrket mark, mens det kan være mange både synlige og ikke-synlige arkeologiske kulturminner på udyrket mark. Dersom vi forutsetter at produksjonen fortsetter med kyr og melk i Hå-landbruket, og miljøvernet legges vekt på et restriktivt vern av arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, kan utmarka være et areal der det kan være felles interesser mellom jordvern og kulturminnevern. Det vil bli minst sammen-

fallende interesser i dyrket mark, mens det flytende landskapet med kulturbeite i utmark og på innmark framstår som en problematisk gråsoner (jf. 6.4.3.-6.4.4.). Utmarka gjenstår som arealer i gardslandskapet der det kan være både sammenfallende og motstridende interesser mellom landbruk og kulturminnevern.

Utmarka i vår undersøkelse er et areal under press i bøndenes bioindustrielle landskap på grunn av at det er et potensiale for økt grasdyrking i melkeproduksjonen (jf. 6.4.), og nydyrking er en kulturell praksis som er en del av den naturlige innstillingen til landskapet hos Håbønder (jf. 7.3.). Siden nydyrking finner sted på arealer som er marginale og har liten eller ingen kulturhistorisk verdi for bøndene (jf. 6.5., 7.2.-7.3.), kan vi bruke "vrangen" (Harby et al. 2002:50, Thorsen 1993, 1990) som metafor for det som er ubehagelig og uønsket. Det vil si det som bønder kan ønske å velge bort. I undersøkelsen er det kommet fram at bønder har forventninger om å bli møtt med forståelse og fleksibilitet av byråkrater i forhold til kulturminnevernets restriksjoner i forvaltningen av utmark (jf. 6.4.2.). Den marginaliserte utmarka står fram som det paradoksale ved den tause bondekona. Hun blir først verdsatt når det er eller kommer til å bli nedlagt et godt stykke flittig og driftig arbeid som er synlig, fordi arbeidet legger grunnlaget for høsting av anerkjennelse fra andre (Thorsen 1993:284, 1990:217). Dermed er de synlige sporene etter det praktiske slitet ute på markene mer et spørsmål om ære enn om estetikk i omsetningen av et driftig produksjonslandskap (jf. 6.4.2., 6.5.). Når vi ser bondekvinnes endeløse slit i sammenheng med bondekulturens grunnleggende filosofi om en gammel arbeidsmoral for det driftige slitets synlighet (6.3.2.-6.3.3.), får vi fram et bilde av gard og slekt som et tre med røtter i fortiden, og med grener som strekker seg inn i framtiden (Thorsen 1993:288). For de fleste bøndene i undersøkelsen har dette treet vist seg å ha korte røtter, og kan lett rykkes opp av rota og blåse overende i vinterstormene som går over det åpne kulturlandskapet på Jæren.

Når vi innskriver Levinas (1996) i et forvaltningsperspektiv, innebærer det at kulturminnevernet og landbruket i konfliktsaker foretar etiske valg som bør løses på grunnlag av en felles forvaltningsnorm: Dagens mennesker har kulturminner og kulturmiljøer til låns for framtidens generasjoner (jf. 3.6., 7.1., 7.5.). Er dette perspektivet forenlig med bøndenes måte å forholde seg normativt til forvaltningen av kulturhistoriske landskapsressurser? Noen bønder i undersøkelsen ga uttrykk for tvilen og den vanskelige rådvilligheten med tanke på det ukjente som kunne dukke opp og bli en hemske for senere generasjoners gardsdrift (jf. 6.4.2.). For bøndene var det vakre landskapet et produkt av praktiseringen av et aktivt bioindustrielt landbruk. Når omsetningen av naturressursene i arealgrunnlaget for landbruk er viktigere for verdisikringen av brukernes levestandard enn vern av

arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, er det forståelig at det er nødvendig å øke arealet og dyrke utover dagens areal. Dette viser at i konfliktsaker er det verken landbruket, kulturminnevernet eller de arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer som kommer i klemme ved slike valg. I forvaltningslandskapet er det medforvalterne som er redusert til teknisk-pragmatiske objekter og er klemte mellom egne og andre aktørers mål for hva som er nødvendig å gjøre mest praktisk og hensiktsmessig med tanke på fremtiden. Dette kan eksempelvis bringe bønder ut av fatning, og gjøre dem til bærere av taus kunnskap om fortidens spor i landskapet.

Skjervheims (1996) påpeking av det instrumentalistiske mistaket minner oss på hvor det i den kulturelle praksis kan glippe i den målstyrte miljøforvaltningen (jf. 4.5.). Mennesker er ikke ting, men kan lett bli tingliggjort i det store spillet om makt over landskapsressurser. Når vi tar inn over oss at kulturforståelsen av kulturkonflikter i miljøvernet sitter lagret i kroppen som ubehag på grunn av levde erfaring, er det mennesket som aktør som handler eller lar være å handle i forhold til egne higende livsmål. Det er mennesket som lager og forvalter lover og regler, driver skjønnsutøving og foretar utvelgelse som får konsekvenser for framtidens landskap, og det er mennesket som skaper miljøkonflikter. Hver for seg er bønder og byråkrater opptatt av å sikre kvaliteter ved materielle verdier som jord eller kulturminner best mulig vilkår i samfunnsutviklingen. Levinas (1996) etiske henstilling i forholdet til den andre er å komme verdisynet til den moderne Hå-bonden i møte på halvveien, men er dette realistisk? Det vil være det samme som å utfordre generasjoner av bønders nedarvete tradisjoner for motstand gjennom forhandlinger (jf. 5.7.), og innse at bønders legitime opptreden er å ha makt over tiden (Jakobsen 2002:XXX). Det består i å erkjenne at konflikt er et labilt sted i en prosess, og et resultat av at en kontakt har overskredet tilstanden for det normale og er blitt mer enn et problem. Det kan ende med konfliktfylte kultur møter som i praktisk handling dreier seg om opptrekking og nedsetting av politiske grenselinjer i landskapet. Ut fra et slikt scenario blir forvaltningslandskapet til et sted for forhandlinger der vi kan forvente at det settes fram krav om en byttehandel mellom kulturminneforvalteren og jordforvalteren om det like byttet. Framtiden blir et rom av muligheter som det gjelder å mestre ut fra en kalkyle over priser, kostnader og sannsynligheter (Jakobsen 2002:XX).

Et kjennetegn ved en sterk teori er at den kan gi resultater på helt uventete områder (Jakobsen 2002:XXVII). I kraft av metoden i undersøkelsen, er det et spørsmål om holdninger til forvaltning av utmark i miljøvern og landbruk utelukkende skal målbære kritikk innenfor en bestemt konsensus, nemlig innenfor rammen av det utvalget av beskrivelser og skildringer som et samfunn tillater

for å diagnostisere problemer og reflektere over seg selv (Schmidt 2002:1). I undersøkelsen er det synliggjort grenser og potensielle konflikter mellom verdisyn som det er vanskelig å komme forbi i landskapsforvaltningen. Det kan virke som eventuelle åpninger og sprekker er mer eller mindre tettet igjen på forhånd (jf. 3.3.-3.4.). Konsensus i miljøvernet vil kreve at alle parter som er med, er nådd fram til og kommet til enighet om et tredje standpunkt. Hva er det som vil gå tapt for partene på denne veien? Og holder vi på å slå igjennom åpne dører?

Det gledelige i funnene som er gjort, er oppdagelsen av at byråkratenes tilnærming og kulturforståelse for bøndenes preferanser i gardslandskapet var større enn forventet (jf. 7.5.). Vi synes ikke å stå overfor et forvaltningsregime som blindt regjerer etter et ensrettet landskapsyn (jf. 2.3.). Det motsatte kan synes å være tilfelle for bøndene, og at de for å komme rundt gravhaugen nok i faktisk handling vil kunne risikere å tøye de absolutte grensene som lovverket setter for vernekvitetene i landskapet. Selv om kunnskap om ikke-synlige arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer kan være underkommunisert i vår gruppe, står vi overfor liten interesse for den lange historien i landskapet blant brukerne. På grunnlag av en slik innstilling avviser de eller de er ambivalente til at det skal tas hensyn til fortidens minner i dagens bioindustrielle landskap, men vi står overfor mer enn dette: De fleste er innforstått med at de er del av dagens samfunnsplanlegging. Vi kan konkludere med at pragmatikken råder grunnen blant bønder som planleggere, og at den største truselen for gardsdriften nok ikke er å finne i kulturminnevernet.

Det ligger i sakens natur at både miljøvern og landbruk kan fortsette å velge bort kvaliteter som ikke passer inn i gjeldende verdisyn til enhver tid, blant annet kan de velge å se vekk fra resultatet av og anvendeligheten ved denne undersøkelsen. Dersom miljøvernet og landbruket mener at konflikter mellom ulike samfunnsinteresser vil fortsette å være på dagsorden, og at konfliktene forventes å øke i fremtiden, viser resultatet imidlertid at alle parter har en stor oppgave i å minske gapet mellom landbruk og kulturminnevern. Dersom det også skal være slik at alt ikke kan tas vare på (NOU 2002:30), vil det bety et stort arbeide med å identifisere, vurdere og prioritere de kvalitetene som gjør enkelte arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer mer verdifulle enn andre, og for hvem?

Bønder som private eiere, næringsdrivende og planleggere holder en kraftfull hand over det som er eget kongerike. Ut fra dette ståstedet er det en legitim opptreden å ha makt over tiden og stedet (jf. 7.2., 7.4.). Derfor er det behov for en ytterligere oppgradering av forvaltningen av de siste rester av utmark på Jæren. Oppgaven med å forklare bønder nødvendigheten av å revurdere eller endre verdisyn overfor kulturhistoriske kvaliteter kan kjennes uoverstigelig når dette "alt" skal inngå i et økonomisk

nytteregnskap. Det kan virke uløselig i forhold til andre nyttehensyn i storsamfunnet. Dersom kulturminnevernet har som målsetning å holde fast ved kunnskap og opplevelse som nyttige verdier når fortiden skal brukes til å forme framtiden (NOU 2002), står det overfor en pedagogisk utfordring. Dette er grunnleggende kvaliteter som danner forutsetning for enhver kulturforståelse (jf. 3.5.). Det er viktig å se at kulturforståelse danner grunnlaget for enhver forhandling som vil finne sted mellom kulturminnevern og landbruk. Ut fra bøndernes syn er det ønskelig med en gradering av vernet for arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer, et syn som synes immunt overfor det faktum at en slik gradering har vært og er en del av den kulturelle praksis i kulturminnevernets forvaltningsutøvelse. Bønder i undersøkelsen har derfor selv pekt på formidling som en ønsket, nødvendig og hensiktsmessig vei å gå (jf. 6.4.2.).

Det finnes mange veier å velge framover for å legge forholdene til rette for de gode planleggere av framtidens landskap. Ut fra tanken om en slags hjelp til selvhjelp, er det mulig å skape nye steder for dialog gjennom frivillig samarbeid gjennom nettverk og dugnad i lokalsamfunnet (NOU 2002). Men vil bonden hjelpes inn i den lange historien? Skal den statlige landskapsforvaltningen iverksette likevektsmodeller som nedtoner motstand framfor konfliktmodeller som bruker motstand som middel for endringer (jf. 2.2.)? Undersøkelsen har vist at den gode bonden bokstavelig og praktisk talt bruker fortiden til å forme framtiden for å få driften til å gå rundt (jf. 7.1.-7.3.). Utfordringen ligger i å bruke utmarka som et sted der den korte og den lange historien kan møte framtiden i dagens landskap. Kulturminnevernet oppfordres til å prioritere formidling om landskapets ikke-steder til brukere som kan forutsettes å kjenne til hver stein i gardslandskapet. Det er umulig for bonden å kvitte seg med fortiden, for i dagens moderne landskap opptrer alt sam-

tidig, selv i omsatt mening av det som ble til etter at bonden tok "Brøyten" og vendte jorda til ny kultivering (jf. 3.6.). Når bonden har nåtiden som ståsted for å sikre framtiden (jf. 7.2.-7.3.), er det lett å se at kulturhistoriske kvaliteter kan bli til bindinger som stigmatiserer fortiden som lite ønskelig og tjenlig til landbruksformål ved igangsetting av tiltak (jf. 3.5.-3.6.). I denne prosessen skaper selv bønder ny fortid som kommer til ved at dagens tiltak kan bli til gårdsdagens etterlatenskaper i morgen (jf. 3.6.).

Dagens bønder er medskapere av historie slik vi alle er det (Lillehammer G. 2000b), selv om de vil det eller ikke. De har et eget rom hvor de utfolder seg og kan forme nye historier. Undersøkelsen har vist at dette skjer i tråd med aktørenes kulturforståelse, og at denne kulturforståelsen er farget av kunnskap om og innlevelse i omgivelsene. Med andre ord vil bønder omforme og omdefinere historien i sitt bilde og sette egen kulturforståelse ut i praksis. Tilbakemeldingen fra vår gruppe av bønder er klar. Det kan formuleres til et generelt spørsmål om hvordan offentlig forvaltningsplanlegging bør gå fram for å komme andre samfunnsgrupper i møte. For å normalisere forhold mellom aktørene, og dersom harmonisering virkelig er ønskelig, bør dette spørsmålet spesifikt rettes til brukerne. Bønder har som sedvane å løse fellesoppgaver gjennom dugnad, nettverk og forhandlinger, og har tradisjonelt brukt motstand og konflikt som drivkraft for å få til eller motvirke endringer (jf. 5.7., 6.3.). Oppgaven for kulturminnevernet kan bestå i tilegning av forhandlingsteknikker ved å ta utgangspunkt i den kunnskapen som faktisk foreligger, og å formidle mellom motsatte tradisjoner og livsopplevelser (Pomerants & Waage 1998:28). Det er en pedagogisk oppgave som roper på realisering, et kreativt sted der medforvalterne underveis i prosessen får mulighet til å mestre øyeblikkets kunst, fristille seg og ha landskapet til låns for framtidens generasjoner.

NOTER

KAPITTEL 2

- 1 "Til tingene selv" ("Zu den Sachen selbst") er Edmund Husserls nøkkelord for den fenomenologiske metode (Bengtsson 1993:25-26, Spiegelberg 1979:210). Formuleringen står for en ny tilnærming til konkrete, erfarte fenomener: så fritt som mulig fra forutinntatte meninger å forsøke og beskrive fenomenene (Spiegelberg op. cit.). Jan Bengtson bruker begrepet "rättvisa" om troverdig. Vi leser det i betydningen av å unngå for raske og lettvinne slutninger. I stedet for forutinntatte meninger, bruker vi begrepet formening i teksten (jf. kap. 1).
- 3 Karmsund Herredsretts dom av 14. Juni 1993.
- 4 "Jorplehus" er et dialektisk uttrykk for jordeplehus, dvs. potetkjeller. I kulturminnevernet er det et kjent fenomen at gravhauger kan være gravd i og omgjort til potetkjellere.
- 5 R/98 henviser til identifikasjon i rekken av intervjuer i undersøkelsen.

KAPITTEL 3

- 1 Det ble valgt følgende metode: Avståelse fra integrering i forvaltningen i moderinstitusjonen (Arkeologisk museum i Stavanger), flytting fra det fysiske stedet for å få avstand til landskapskonfliktene gjennom et halvt års studieopphold ved Department of Archaeology, Cambridge University, England, deltakende observasjon og intervjuer av bønder i landbruket og intervjuer av byråkrater i miljøvernet (jf. kap. 5-6).
- 2 "Tjelva" er en betegnelse for dyrket mark på jærsk dialekt.
- 3 Et fenomenologi-kollokvium i 1999 med dr. art. Kari Søndena, Høgskolen i Stavanger, og dr.art. Ingrid Fuglestad ga meg idéen til å bruke dette av flere mulige eksempler (jf. Nordbladh 1995). Emnet for kollokviet var Kari Søndena's arbeid "Refleksjon - under overflata på pedagogikkfaget" lagt fram på planleggingsseminar 9. desember 1999 ved Göteborgs Universitet, Sverige.
- 4 Oppfatningen av den arkeologiske yrkesidentiteten som feltarbeider er en faglig forståelsestradisjon som er overført til senere generasjoner. Den gjenfinnes som funn i en undersøkelse av den arkeologiske yrkesidentiteten i Norge og Sverige (Welinder 2000:52-58).
- 5 Etter fenomenologisk begreper foretas det ingen epoché (sette i parentes/til side) av den naturlige innstillingen.
- 6 Jeg bruker dette og andre oversiktsverk for å kunne gjøre relevante fordypninger i det særlige vitenskapsteoretiske feltet. Det er påbegynt en diskusjon om arkeologi, fenomenologi og hermeneutikk som ytterligere utdypet feltet når det vitenskapsteoretiske utgangspunktet er fenomenologi (jr. Primitive tider 2002:127-159).
- 7 Betegnelsen på den hermeneutiske prosessen som sirkel, eller også spiral, er kritisert for å være upraktisk og misvisende. En bedre betegnelse på fenomenet er den hermeneutiske dialektikk som peker på spillet mellom forutsetninger – forforståelsen - og konklusjoner. Resultatet er ikke toppen av isfjellet, men hele isfjellet. I den kortfattede konklusjonen som blir utgitt som resultatet, må medtenkes hele perspektivet som er lagt til grunn, og hele argumentasjonen som har ført fram til konklusjonen (Kjørup 1997:75-76).
- 8 Vi bruker denne metoden når vi må se nærmere på et materiale (jf. definisjonen ovenfor), sette fram en hypotese (antakelse) at det kan oppfattes slik eller slik og prøve det mot materialet. Dette kalles for tolking, dvs. vi tar sikte på å oppnå forståelse. Det er skille mellom forståelse og tolking. Når vi forstår, har vi ubevisst en eller flere tilfredsstillende antakelser om det vi står overfor. Når vi tolker, er vi på leting etter en antakelse (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:47,110). Å tolke et uttrykk er å finne betydningen av det i en gitt sammenheng (kontekst og situasjon) for deretter å avklare hva som er ment (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:215) (jf. også note 14).
- 9 Forklaringen bygger på forelesninger ved Senter for Kvinneforskning i Oslo ved seniorforsker Sara Heinemäa, Avdeling for filosofi, Universitetet i Helsinki 29-30 oktober 1998. Temaet for seminaret var "Phenomenology of sexual difference: An introduction to Merleau-Ponty, Beauvoir and Irigaray".
- 10 Jeg oppfatter Johnsen & Olsens og Shanks & Tilley's fortolkningsbegrep (jf. 3.3.) i tråd med sosiologiske fortolkningsbegrep som er sterkt påvirket av åndsvitenskapenes (humanioras) brudd med det naturvitenskapelige vitenskapsidealet. Sosiologien er ikke lov-søkende på samme vis som naturvitenskapene. Til forskjell fra naturens hendelser er menneskelige handlinger og handlingsresultater impregnerte med mening, og krever derfor fortolking (Gilje & Grimen 1993:97).
- 11 I omtale av arkeologiens filosofiske aspekter, drøfter Marstrander bruken av komplimentærprinsippet i arkeologi og foreslår å forlate troen på at den harde kjerne av fakta eksisterer uavhengig av våre tolkinger. Ut fra tanken om at det subjektive og det objektive utgjør likeverdige komplementære prinsipper i form av en dialog, en vekselvirkning mellom forskerens fakta og forskerens personlighet kan erfaringer ikke absolutt utelukke hverandre fordi kultur neppe kan sies å være helt avsluttet i seg selv (Marstrander 1970).
- 12 Hygens hermeneutiske sirkel er her oppfattet som helhet-del sir-

- kelen (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:116). Det er uklart hva begrepene forklaring og forståelse skal være komplementære i forhold til, men det er her lest som forholdet mellom teori og praksis. Klassifikasjonssystemet for arkeologiske kulturminner er teorien (idealet), gjøre forståelig og forklare handlingene (klassifisering) er praksis (metoden), dvs. gjøre handling og praksis begripelig slik at det kan anvendes i forvaltningen.
- 13 Det henvises til Dilthey, Heidegger og Gadamer
- 14 Hermeneutikk som studiet av forståelse (jf. ovenfor) er definert som hvordan vi bør gå fram for å oppnå forståelse (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:107) (jf. note 6). Andre definisjoner er utlegningskunst og forklaringskunst (Gilje & Grimen 1993:143, note 1) eller teknikk formulert ved regler (Gadamer 1989:265, note 186). Vesentlige begreper i hermeneutikken er forståelse og tolking. Begrepene er knyttet opp til tolking av meningsfulle fenomener som er noe vi som sosiale aktører gjør hele tiden for å kunne samhandle med andre. Vanligvis skaper ikke dette problemer fordi vi ofte deler felles kulturelle og sosiale forutsetninger (Gilje & Grimen 1993:142). Når den andre er materialisert (Solli 1996:3) og befinner seg i en historisk sett fjern fortid, reiser dette nye spørsmål om hvordan forståelse og tolking er mulig annet enn gjennom en oversettelse av fortidens materiale ut fra fortidstolkerens historiske ståsted (Johnsen & Olsen 1992:429-430) (jf. 3.3., 3.4.). Slike problemstillinger fører ofte til spørsmål om grensesetting ved fortidstolkerens ståsted (Lillehammer G. 1996 [1985], kap. 5) (jf. 3.3.). I denne sammenheng er jeg opptatt av kulturforståelse som utgangspunkt for hvordan vi forstår.
- 15 Furberg henviser her til Dilthey (jf. Wright 1971). Det virker som det er en sammenheng med humaniora på dette punkt (jf. 3.6.). I følge Wright (1971) bruker Dilthey begrepet åndsvitenskap (Geisteswissenschaft) om forståelse som metode i vitenskapen, og påpeker at begrepet er oversatt fra den opprinnelige engelske moralvitenskapen (moral science) (Wright 1971:5-6, note 12). Moral science er i dag en foreldet betegnelse på humaniora i forhold til naturvitenskap.
- 16 Jeg leser denne definisjonen av empati som en videreføring av på Husserls karakteristikk (Einfühlung): Å forstå andre personers motivasjoner både følelesmessig og rasjonelt, dvs. å tenke seg i det andres jeg-ets sted. Dette danner utgangspunktet for omtalen av "den andre" i senere fenomenologi (Heidegger, Satre, Merleau-Ponty, Beauvoir (Woodruff Smith 1995:354-355). Vi kan føye til Levinas her (jf. 3.6.).
- 17 Definisjonen av horisont tar utgangspunkt i den tenkende bevissthet, og står for det synsfeltet som omfatter alt som kan ses fra et særlig utsiktspunkt. I filosofien betyr det den måten tanken er knyttet til bestemte oppfatninger og hvordan et synsfelt gradvis kan utvides (Gadamer 1989:302). Forståelseshorisont står for mengden av oppfatninger og holdninger som vi har på et gitt tidspunkt, bevisst eller ubevisst, og som vi ikke har vår oppmerksomhet rettet mot (Føllesdahl, Walløe & Elster 1996:111, min utheving).
- 18 Uttrykket er hentet fra Levinas: Har man glemt den tredje dimensjon? Retningen mot den Annen, som ikke bare er medarbeider og nabo til vårt kulturelle uttrykksverk - eller kunde til vår kunstneriske produksjon - men samtalepartner (Levinas 1996:58).
- 19 Væren i betydningen av å være til i verden for mennesket, å eksistere.
- 20 Det vil si det betydde er tolkingen av det opprinnelig gitte som er meningen med væren.
- 21 Verket står her for forholdet til den Annen som berøres uten å rammes (Levinas 1996:54), dvs. i vår sammenheng er det en kontakt forut for at det har oppstått et problem og er gått videre til å bli en konflikt.

KAPITTEL 4

- 1 I kulturminnevernet medregnes i denne sammenheng fagfolk som direkte og indirekte og på ulike vis er eller har vært knyttet til institusjonen kulturminnevern i samfunnet.
- 2 I 1997 og 1999 utgjorde utgifter til forskning og utviklingsarbeid (FoU) henholdsvis 1,66% og 1,70% i forhold til OECD-landene der gjennomsnittet steg fra 2,16% til 2,21% . Anslag viser at den norske andelen vil falle mellom 1,5% og 1,6% i 2001 (NIFU 2002).

KAPITTEL 5

- 1 I følge John Ole Askedals utlegning om begrepene den annen/ den andre eller det annet/det andre foreligger det en slags betydningsmessig asymmetri. Den annen/den andre markerer det menneskelige i forhold til det ikke-menneskelige det annet/ det andre med enkelte unntak av personbetegnelser på kvinner og barn i muntlig tale (Askedal 1996).
- 2 Ved SAK-møtet 22 februar 2000 hos Riksantikvaren ble det opplyst at dagens praksis for dispensasjon i samisk kulturminnevern er å prioritere fristilling av kulturminner. I stedet for å bevare kulturminner i landskapet, blir det på grunn av kunnskapsmangel om samiske kulturminner innvilget dispensasjon (Referat, administrativt arkiv, AmS)
- 3 Ved SAK-møtet 2000 (jf. note 2), ble det fra Riksantikvaren konkludert at "vernet ikke stopper Norge", og at det i få saker (320) i 1998 på landsbasis ble gitt dispensasjon med unntak av samisk kulturminnevern (Referat, administrativt arkiv, AmS).
- 4 "fra Vårherres skapelse av Jæren", illustrasjon av Thor Atle Hatlem i Jærbladet 20.02.98
- 5 Brenning om våren av høy og lyng som har overgrodd utmarkene, er omtalt av de Fine i 1745 (Fine 1987[1745]:5).
- 6 Flor foretok reisen til Jæren på høsten i 1810 (Flor 1995 [1811]:53).
- 7 Betegnelsen omfatter fra en til flere alvedanser i hver lokalitet (P. Haavaldsen, muntlig meddelelse).
- 8 Informasjon og underlagsmateriale for landbruket i bygda er fra Rådmannen i Hå, Næringssetaten v/ tidligere landbrukssjef Isak Handeland i brev av 07.04.98. Materialet inneholder informasjon og statistisk oversikt over landbruket i Hå per februar 1993, liste over produksjonstilskudd i landbruket per 01.04.98, og oversikt over landbrukareal og husdyr pr. 31. juli 1997 i Rogaland.
- 9 Oversikt status pr. 1/12 2000 i kulturminneforvaltningens arkiv

- AMISI ved Arkeologisk museum i Stavanger, Rogaland (P. Haavaldsen, utskrift 30/08 2001).
- 10 I følge en muntlig meddelelse fra Alf Næsheim, Asker, kunne kyr få finnskot. Næsheim henviser til et folkeminne fra 1860-årene på Njærheim i Hå kommune der de gamle fortalte om en ku som var sjuk. Kua hadde et hol i siden. Da ble det sendt bud på en mann som kom med en sekk han dro etter seg over marka. I sekken var det "all slags" som var puttet oppi. Mannen sa at kua hadde finnskot, og den måtte avlives. Hva som var oppi sekken, hadde Næsheim ikke kjenskap til.
 - 11 S 2199 a-f, Sande, gnr. 53, Randaberg kommune. Helliges daterer funnet til eldre jernalder. Etter funnbeskrivelsen virker gravanlegget forstyrret. Funnene kan være fra flere ulike funnkontekster. S2199a har dårlig bevaringsgrad og kan ikke nærmere bestemmes, S2199b-c er en grav fra vikingtid, S2199e er jernalderkeramikk som kan være fra haugfyll og/eller kan være fra boplass under gravhaugen (Åsa Dahlin Hauken, Prosjekt magasinrevisjon, Amis II, muntlig meddelelse). Dette gir en samlet datering til jernalder med tyngdepunkt i vikingtid.
 - 12 S 2192 a-ø, Harestad, gnr.49, Randaberg. Gravfunn fra yngre jernalder (vikingtid).
 - 13 Mauland er født i 1848 i Time. I følge Flor ble det dyrket litt neper på Lista og Jæren i 1810 (Flor 1995[1811]:78). Irgens nevner at det ble dyrket neper og gulerøtter på Jæren i 1868 (Irgens 1872:42). I Norge er nepedyrking kjent allerede fra middelalderen. Det er omtalt næpe-, ertre- eller bønnebed i Magnus Lagabøters Landslov (Taranger 1915:188) som er fra 1274-76.
 - 14 I samtale med Ottar Rønneseth i 1998 nevnte han at det i Hanabergmarka (Aua-Motland, Hå kommune) er mange alvedanser (jf. 5.6.2., 5.7.), og at han tror at stedet har vært samlingsplass. Det lå mange alvedanser på udyrket jord som var innmark i 1954, og mesteparten av innmarka var udyrket. Markagarden var skille mellom innmark og utmark, og den er vanskelig å finne i dag. På Tu i Time kommune var det også alvedanser på innmark og likedan på Alvaneset, Njærheim i Hå kommune. Rønneseth mener at alvedansmarkene var åker i middelalderen, og at alvedansene er yngre enn åkeren. Åkrene i middelalderen gikk av bruk i høy-middelalderen, ca. 1300. Først var det åker, deretter alvedans. Alvedansene er enten yngre enn middelalder eller de er like gamle. Åkerlandet er datert i forhold til den forhistoriske garden, og dette åkerlandet er eldre enn omleggingen i sen-middelalderen.
 - 15 Rønneseth samlet inn dette stoffet omkring 1954. Kilden var den gang mange og åtti år, og han henviste til hva faren som var født ca. 1820, hadde fortalt om ringene på Hanabergmarka. Han trodde det var spor etter holmgang og nevekamp.
 - 16 Det romantiske innslaget om alver opptrer i litteratur på 1800-tallet, eksempelvis i diktningen hos Arne Garborg, Henrik Wergeland og Johan Sebastian Welhaven (NRO 1937:51-51).
 - 17 Nicolaysen var særlig opptatt av fortidslevninger og skrifter fra norsk oldtid og middelalder (jf. Halvorsen 1896:255, Brøgger 1931:37). Brøgger sier om ham at han søkte kunnskap om alt. I 1862 startet han programmet med en systematisk undersøkelse av gravhaugene i Norge (Brøgger 1931:39, 40). Det er i den forbindelse han støter på alvedanser som folk tror kan ha vært begravelseplasser fra oldtiden (Nicolaysen 1870:140). Selv om det kan være vanskelig å bevise at Nicolaysen kjente til Grimms "Deutsche mythologie" fra 1835, virker henvisningen til alveskot som om han hadde kunnskap om alvetro. Grimms verk inneholder omtale av folketro og en utførlig beskrivelse av alver og andre overnaturlige vesener (Grimm 1835:363-428).
 - 18 Mauland gikk sammen med Arne Garborg på folkeskolen i heimbygda i Time, og var også lærer der i tre år rett etter konfirmasjonen. Garborg sa om Mauland at "han tenkte heimslegt!—Det var ikkje so mykje "nytt" han lærde meg; men han lærde meg aa sjaa det gamle so det vart nytt;" (Lid 1940:120). Sammen skrev og redigerte de med flere andre bladet "Alven" (Hognestad 1925:79).
 - 19 Ivar Aasen omtaler alveld som en hudsykdom, omtrent som fnat, og som skabb på kyr (Aasen 1918:5). Det foregår diskusjon om hva som forårsaker alveld, giftstoffer i planter eller sopp, eller en kombinasjon av sopp på planter. Soppteorien er nesten helt forlatt. Det mest framherskende synet er at alveld er en forgiftningssykdom som rammer lammene når de beiter på rome gras (Nartecium ossifragum) og påfører dyra leverskade. Vanligvis dør omtrent halvparten av lammene som får alveld. Symptomene er identiske med andre fotosensibilitetssykdommer. Det er usikkert om det er saponiner (glykosider) i romeplanten som gir alveld, fordi enkelte andre planter, sopp og alger kan forårsake slike sykdommer (Flåøyen 2000).
 - 20 Spissen av belgen gikk gjennom avlesteinen for å beskytte den mot varmen. Avlesteiner i kleberstein forekommer i arkeologiske funn fra yngre jernalder og i funn yngre en forhistorisk tid (Peterson 1951:103-104).
 - 21 På Jæren skulle den dialektiske uttalen av alvedans helst vært "abledans" (Inge Særheim, muntlig meddelelse). I følge Christie kan det på dialekt hete "å abla" om å forskaffe eller erverve seg, om for eksempel fisk (Christie 1937:23).
 - 22 I det gamle norrønne området på Orknøyene og Shetland er det kjent beskrivelser av alver, alveringer ("fairy rings") og alveskot ("elf-shot"). En variant i beskrivelsen om alvedans er at alveringene er små ringer med kort grønt gress i marker som ellers er dekket av lyng. Alvene på Orknøyene og Shetland er onde vesener som kan ramme kuene med alveskot. De er knyttet til gravhauger og fjell og til sjøen (Marwick 2000:42, 45-46, Muir 1998:121, Robertson 1991:268-73, 279-81), og er blandet med engelsk, skotsk og irsk sagn- og mytestoff (Henderson & Cowan 2001). Et nordisk trekk ved mytestoffet er at alvene er farlige (Robertson 1991:73). Dette synes delvis å stå i motsetning til de to lagene av alvetro som for eksempel finnes i islandsk folketradisjon. Der skilles det mellom en eldre og hedensk tradisjon der vesenenes forhold til mennesker er fiendtlige og en yngre og kristen der alvenes vesen er lyse og skjønne (Sveinsson 1931:192).
 - 23 I følge Sveinsson kan det i sagalitteraturen om alvesagn være påvirkning fra keltisk sagnverden og fra romaner (Sveinsson 1931:191).
 - 24 Det skyldes at i folketroen har huldrefolket eller haugfolket, tusser, erstattet alvefolket på norsk område (Ström 1961:138, Lid 1956:122). Hulder synes egentlig å ha vært det samme som alv (Aasen 1918:5).
 - 25 Skillet i mytologien mellom alver, dverger og andre underjordiske vesener er ikke alltid klart, men i motsetning til æser og alver er ikke dverger gjenstand for kultus (Halvorsen 1958: 376). Når alvene i Edda ofte nevnes i samme åndedrag som asene, kan

- dette antyde at de i makt og anseelse har hatt en framskutt plass i forestillingsverdenen (Sydow 1935: 149, 153). Emil Birkeli oppfatter Alvheim som de dødes oppholdssted. Han trekker inn arkaisk folketro om nordlyset, og kopler lysalvene til himmelen. Han støtter seg på Snorres beskrivelse av alvene som lette og lyse med et utseende som er fagrere enn solen, og tenker seg at nordlysets luende stråler ble oppfattet som luftfærende alver på reise til alvelandet (Birkeli 1943:130-132).
- 26 I folkemedisinen finnes det overleveringer om sykdom, helse og helsebot der alver og alvedanser er en del av tradisjonen (Tillhagen 1958:108, 182, 245).
- 27 Festene forekom i utmarkene der kuene gresset. Det ble spist og drukket med bena sittende ned i grøften i "huset" (fig.) og det ble danset utenfor "huset" (Uldall 1930:131-137). Den rituelle skikken antas å ha strakt seg over lang tid, å kunne gå tilbake til 1700-tallet og ha gått av bruk før 1850 (Andersen 1977:18-25). I Danmark er det kjent opplysninger om pinsegilder tilbake til 1592 og om hyrdenes pinsegilder tilbake til 1668 (Hansen 1941:167-168). Opplysningene om pinsebodene dekker et stort område av Vest-Jylland, fra Hjørring i nord til nærmere Ribe i syd (Møller 1938:134), og synes derfor å være et utbredt fenomen. Det sammenfaller med utbredelsen av heden på 1800-tallet (Odgaard 1994:12, fig. 2). I Danmark blir folkelige pinsefester knyttet til omleggingen av profane vårfester på 1700-tallet. Vårfestene var en feiring av løvsprett og har røtter lang tilbake i Europa (Møller 1938:133-134, 129).
- 28 I følge Snorre var Olaf Geirstadalv fra landet Alvheim mellom Glomma og Gøtaelv (Steinnes 1950:353).
- 29 Ström drøfter ikke muligheten for at gravhaugkulten over Olaf Geirstadalv kan virke samlende på samfunnet. Med andre ord kan Geirstadalv som slektens utvalgte person som død gjennom kulten bli brukt av slekten til å forhandle og reforhandle maktfordelingen for det øvre skikt i det levende samfunnet.
- 30 Fortellinger om alvene blir i litteraturen ofte forbundet med dualistisk tenkning i mytologien mellom det gode og det onde, vennlig og fiendtlig, himmel og helvete osv. (Grimm 1835:368). Det kan være grunn til å reise spørsmål om syklisk tenkning er underkommunisert i tolkninger av norrønn mytologi, døde- og fruktbarhetstro (Lillehammer G. 1996b, 1994c). Siden det kan finnes spor av syklisk tenkning om for eksempel gjenfødelse knyttet til alvetro (Davidson 1969:11), og når yngre lag av folke-minnet framstiller alver som onde, kan det dette være resultat av kristen motstand mot før-kristne trosforestillinger. Spørsmålet er om det kan ha skjedd en foreining i betydningsinnholdet av alvemyten etter trosskiftet i befolkningen.
- 31 I diskusjonen om forklaringer på alvenes opprinnelse opptrer for eksempel fortellinger som setter alver både i sammenheng med småvokste ikke-neolitiske befolkninger (Briggs 1978:36-38) og med vesener som holdt til i eller ved megalittiske monumenter som gravhauger og bautasteiner (Cape 1998).
- 32 En form for transformering der landskap, sted og myte møtes, går fram av fortellingen om kongesetet Alvheim mellom Glomma og Gøtaelv. Uklare minner om konger blandes med folketro om guder og alver som opphav til den kongelige alveætta (Steinnes 1950:365-366, 368, 402-404) (jf. note 33).
- 33 Tydingen "alf" som "aur" ligger til grunn for gardsnavnet Alvheim (Øygarden i Hordaland). Det samme gjelder for svensk (Sandnes & Stemschaug 1976:57). I drøftingen om Snorres Alvheim er det lagt fram flere forslag som at det er avledet av kongsnavnet Alv, av ordet elv og at det har trekk fra folketro om alvene. Steinnes argumenterer for at det er navnet på en kongsgard som var et religiøst sentrum med kultsted, tingsted og leikvoll og et møtested for bygdene omkring (Steinnes 1950:368, 404).
- 34 Et spørsmål som har vært reist av en informant i 1998, er hvordan stakkene kan ha sett ut i tåke nattestid.
- 35 I prosjektet er det foretatt henvendelser om pinseboder til den danske Rigsantikvaren, til Nationalmuseet og flere museer (Skive, Viborg og Herning) på Jylland. Ut fra svarene å dømme, foreligger det ingen kjennskap til funksjon og alder, eller om arkeologiske undersøkelser av pinseboder.
- 36 I følge Skjølsvold hadde jær-buen på dette tidspunkt god rede på alvedansene i gardene, men ingen hadde sikker formening om anleggenes funksjon. Det var liten eller ingen støtte å finne i gammel muntlig tradisjon, og det tydet på betydelig elde (Skjølsvold 1962:169).
- 37 Han bygde denne forståelsen på samtaler med eldre folk på Jæren som fortalte at lyng ble brukt som tilleggsfôr til dyrene. I eldre tid var det vanligere å slå lyngen. Siden Jæren var skogfattig, måtte jær-buen ty til lyng som substitutt for lauv og skav. Med små fôrhus synes det naturlig at lyngen ble stakket på steder der den ble slått (Skjølsvold 1962:171-172).
- 38 "Aadelyng maa sætast opp i smaa, laage saater for ikkje aa fjuka av og for aa staa seg", skrev Stokka. I følge Stokka var det heller ikke mulig å slå så mye lyng som det var alvedanser på enkelte steder (Møllerop 1965a:123).
- 39 I teksten s. 43 står kulturelle, men det er senere gjort oppmerksom på en trykkfeil. Det skal være kultiske (Myhre, A. 1968:7).
- 40 Myhre påpeker en trykkfeil s. 47 for skillet mellom beite og mark; skal være beite og slått (Myhre A. 1968:7).
- 41 Åker og eng ble drevet som vekselsbruk år etter år og gjødsla eng var det lite av. Det var store vidder med utslått (Myhre A. 1967:45, Aanestad 1918).
- 42 Noen gardar hadde gjerder også inne i slåttemark utenfor markagarden (Myhre A. 1967:45-46).
- 43 "Heimaslåtten" var den som lå så nær at folk kunne gå hjem til middag og kjøre inn høyet når det var tørt (Myhre A. 1967:46).
- 44 Både Skjerpe og Aua Motland hadde slåtterrett på Ualand. Denne slåtten kunne være på størrelse med en ukes slått. Slåtterretten falt etterhvert bort av seg selv, men navnet Aua Motlands-kjengaren viste hvordan slåtterretten kom opp (Myhre A. 1958:87, 95).
- 45 Åkeren kunne også ligge utenfor utgarden.
- 46 Lyng som gikk over til gras ved slått holdt ikke stikk ut fra erfaring. Lyng kunne slås eller brennes ofte, men den ville vokse opp igjen etter en tid. For å få grasvekst, måtte marka tilføres gjødsla med unntak av fuktig mark med næringsrik jord der det vokste gras eller lyng. Der hjalp det med brenning av lyngen slik at gras fikk bedre plass og mye lys og vilkår for vokster. Selv om kyr og sau beitet mye i utmarkene om sommeren tidligere, gikk de ikke på lyngheiene. De gikk på de lavtliggende og sidlente

- plassene med blanding av gras og lyng. Sauen gikk ute hele vinteren på lyngen, men dette hadde liten virkning på lyngvoksteren. De beitende dyra ga fra seg for lite gjødsel til å endre plante-sammensetningen. Bortsett fra stedene der dyra samlet seg for å slippe hjem, var brenning det eneste som hjalp for å holde på grasveksten (Stokka 1967).
- 47 Det går ikke fram av brevet til Stokka hvilke kilder han sikter til, men kildene er motstridende på dette punktet. de Fines (1745) skriver at i engen vokser det deilig høyt gress, men på en del steder er den overvokset av lyng og mose som i utmarka. Et stort problem er at åker og eng er ødelagt av floghavre (Fine 1987 [1745]:4-5, merkn.:174). Femti år seinere er Flors omtale en ganske annen: ”tvi der ingen Eng findes paa hele Jeddereen — Bondens hele Høslæt bestaar i noget elendig Stør, som slaaes i Sumper og Moradser, saavel som det lidet Høe af gode Græsarter, som kan skaffes tilveie ved at slaae omkring og langs Agrene, en møisommelig Slæt imellom Kampestene” (Flor 1995 [1811]:59). I 1805 påpeker Smith at bonden på Jæren ikke bekymrer seg for engen, men legger all sin aktsomhet og flid i åkeren. ”Det er et paafaldene syn, at see disse over al Beskrivelse Skjønne Agre omgive af de alleruleste Enge”. Den største hindring mot forbedring er felleskapet i markene som er inngjerdet (Smith 1805:301, 303, 305).
- 48 Den tykke lyngtorva på heiene var et bevis for at det ble en helt annen jord av grasvokster. Gamle folk på nordlige Jæren mente at det var mer gras tidligere og viste til svære snøvintre som holdt lyngen nede og ga graset bedre vekstforhold. Stokka trodde heller at det skyldtes påpasseligheten med å svi av lyngen. Omkring 1900 og deretter ble det slutt med brenning, og lyngen tok mer overhånd. Det ble vanligere med inneføring om våren. De skralle utmarksbeitene og slitet med brenning ble mindre å bry seg om helt til gjødsling for kulturbeite tok til i 1920-årene. Det var vanskelig å skaffe gjødsel til de vide åkrene. Heimeåkeren fikk den oppsamlete gjødselen fra krøtterne. Utåkrene som alltid lå på de tørre holene, ble gjødslet med annen hevd. Stokka mente at den var blitt tilført fra den næringsrike jorda i de lavtliggende myrsøkkene som alle steder lå nærmest åkrene. Rundt ødeåkeren var dessuten terrenget lavere. Det viste at jorda var blitt bortført, for bare steinene lå igjen. Stokka henviste her til Rønneseth (1961) som hadde funnet myrjord i ødeåker på de tørre høydene på Jæren (Stokka 1967).
- 49 Lyngen kunne ikke ligge i store, åpne stakker av hensyn til mugg som ville skjemme ut krøtterfåret (stokka 1967:4).
- 50 Her har Stokka en utredning om svirydning og tilførsel av jord fra myrsøkk og det lavereliggende terreng rundt ødeåkeren (Stokka 1967:5-6).
- 51 Stokka sikter til tradisjon med gjeting av buskap på Jæren. I omtalen av landbruksforholdene omkring 1800 nevner Aanestad mangelen på gjerder i utmarka. Kyrne måtte gjetes av hensyn til åker og eng, og av hensyn til rovdyr, spesielt ulven som var alminnelig og nærgående, og især om vinteren da saueflokkene måtte gjetes (Aanestad 1918:4).
- 52 Før lyngmarkene ble gjort om til kulturbeite, var egrene (”Egro” eller ”Egrene”) ”grasgrodde turlende” med spor etter gammel åkerkultur og ofte forhistoriske gardsanlegg eller gamle rydninger. På innmarka slo de ”vallhøy” i ”engjø” og på ”vodl” som var tørr terreng (Myhre A. 1968:5-6).
- 53 Det var snart ikke ødeåkre igjen som ikke var oppdyrket eller omgjort til kulturbeite, og jorda her ble omdannet av gjødsel og kalk. Stokka viste til erfaring i 1890-årene og framover så lenge folk kunne minnes at lyngen var den samme på tross av lyngslått og at sauen beitet om vinteren. I tørkeårene 1859 og 1889 var det lyngen som berget mye av buskapen selv om det var skral føring. I lyngheiene ble det ikke spadd heitorv til blanding i gjødsel. Lyngtorv eller grastorv ble tatt fra plasser som ikke egnet seg for lyngslått som for eksempel steinet og tuet utmark (Stokka 1968:3-5).
- 54 Myhre 1978 er trolig referansen til Myhre A. 1967.
- 55 Utærsket betyr korn som ikke er trøsket.
- 56 Berkte er et dialektisk bøyning av verbet å barke.
- 57 I gjennomgangen av materialet holder vi fast ved den opprinnelige skrivemåten hos forfatterne. Det innebærer at skrivemåten for kjengar og tjengar veksler i tekstframstillingen.
- 58 Myhre bygger her på informanten Tollef Ueland f. 1876 som forklarte at ”Me hadde ikkje gard om tjelmen. Dei med gard om, er frå føre mi tid” (Myhre A. 1968:4, 1957:107).
- 59 Høyet i utmarka luktet svært godt på grunn av alle plantene (VI97). Det ble kalt ”senafog” (VIII97), ”markhøy” (IV97) eller ”småhøy” (K/98), og var en blanding av gras og lyng (V97, VI97) eller gras, lyng, bjørnsvig og blåtopp (IV97) som ble slått (IV97, V97, VIII97) eller revet (V97).
- 60 Informanten til tegningen er født i 1906.
- 61 På Husabøutgravningen ble alt materiale fra vegg-grøfter og stolpehull flotert. Resultatet er negativt med unntak av et enkel makrofossil med usikker funnkontekst (Olle Hemdorff, muntlig meddelelse).
- 62 I 1979 ble det funnet to hestesko- eller u-formete anlegg på Hognestad, Time kommune. Utgraveren tolket strukturene som hus med sentrale stolpehull og leirklinte vegger (Fredriksen 1979). Et sentralt stolpehull er 14-C datert til eldre bronsealder (Gulliksen & Nydal 1980).
- 63 I Time og Sandnes kommuner er det kjent lokaliteter med til sammen 30 stakketufter (A. Lillehammer og T. Olsen, muntlige meddelelser).
- 64 I følge informantene slo og stakket folk alt det som fantes av høvelige naturressurser. Høy fra ville planter ble kalt for ”småhøy” (V97,VI97) eller ”senafog” (VIII97). Småhøyet ble lagret i høystakk, og var alt som vokste og ble brukt som fôr fra utmarkene (VI97). Senafog vokste og ble stakket på utslåttene (VIII97) i motsetning til markhøy som vokste på engene (IV97) i beitemark og ble slått der (VI97).
- 65 I følge en av prosjektinformantene sa faren alvedans om hjelmer som var høystakk for ”småhøy” (VI97), dvs. høy fra utmarka (jf. note 64).
- 66 Av hensyn til vurderingen av resultater fra 14-C dateringene er det tatt hensyn til presiseringer av de kronologiske rammer for periodeskillert folkevandringstid-merovingertid: Om det er en brå og markert overgang (Kristoffersen 2000:61), og om det opptrer en overgangsfase i det arkeologiske materialet (Solberg 2000:129). Det dreier seg om et snevert tidsrom på 25 år, 550-575 e. Kr.

(Kristoffersen 2000:61, tab. 1), men der overgangen i dag settes til enten 575 e.Kr. (Straume 1987:15) eller 560-70 e. Kr. (Hines 1997:224). I denne sammenheng velger vi å definere periodes skillet på grunnlag av stilistiske kriterier ved en fullt utviklet Stil II, og setter skillet ved 560/70 e. Kr.

KAPITTEL 6

- 1 I tillegg til innsamling av kilder deltok jeg i perioden 1997-99 ved flere møter og arrangementer, dels sentralt i kulturminnevernet, dels regionalt og lokalt om større verneplaner, og der grunneiere og miljøforvaltere diskuterte interesser og konflikter mellom miljøvern og landbruk i fylket.
- 2 Økonomisk kapital består av tilgang på økonomiske verdier, penger eller annen verdi som kan omsettes i penger, eiendommer, verdigjenstander osv. på et økonomisk nivå. Kulturell kapital tilegnes gjennom sosialisering i familien og i skole- og utdanningssystemet osv. Begge begreper innbefatter sosiale relasjoner (Rosenlund 1998:47).
- 3 De nye forskriftene for nydyrking trådte i kraft 2. mai 1997. Formålet med forskriften er å sikre at nydyrking skjer på en måte som tar hensyn til natur- og kulturlandskap. Nydyrking angår særlig restarealer i landbrukslandskapet som eksempelvis fuktmark og gjødslet beite (jf. 6.1., 6.4.).

- 4 Ansvars- og myndighetsområdene i kulturminnevernet er endret siden samtalen fant sted. 1. januar 2002 ble dispensasjonsmyndigheten ved forskriftsendringer overført og sentralisert til Riksantikvaren. I dag har de arkeologiske forvaltningsmuseene spesialiserte oppgaver innen forskning, forvaltning og formidling, og er delegert myndighet for utgraving av faste kulturminner som er landbaserte og bevaring av løse kulturminner eldre enn 1537 e.Kr.

- 5 I Gruppe 1: Hele garden som sentrum, eller flytting av dagens tun til et mer effektivt sentrum i gardsarealet.
I Gruppe 2: Gjødselskjelleren som sentrum i gardsdriften.
- 6 Gammelt gardstun i Hå kommune som nå er bygdemuseum.

KAPITTEL 7

- 1 Bråd eller brådrapt er en lang trestokk som ble brukt til å bryte opp stein av jorda. Stokken var et spesielt utvalgt emne, hardt, fast og rettvekst, som ble spisset til og forsynt med jernskoning i ene enden (Lars Auamotland, muntlig meddelelse).

LITTERATUR

- A&GKL 1995-1998: *Aschehoug & Gyldendals store leksikon*. Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Allén, S. 1986: *Svensk ordbok*. Esselte studium, Uppsala.
- Almås, R. 2002: *Frå bondesamfunn til bioindustri. Norges landbruks-historie IV 1920-2000*. Det norske samlaget, Oslo.
- Amundsen, H.R. 1999: Kommentar til Forskning og forvaltning: En diskusjon om forhistoriens fremtid. *Primitive tider* 1999, 106-110.
- Andersen, H. 1977: Jordbordet. *Skalk* 1977, nr. 4, 18-25.
- Andersson, H. 1998: Utmark. I Andersson, H., Ersgård, L. & Svensson, E. 1998 (red.): *Outland use in preindustrial Europe*. Lund Studies in Medieval Archaeology 20, 5-8.
- André, A. 1985: Avgrænsning eller tilhørighet? - olika principer för social organisation. *Nordisk TAG* 1, 23-29.
- Anker, Roll N. 1990 [1915]: *Det svake kjønn*. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.
- Askedal, J.O. 1996: Den andre - den annen. I Levinas, E.: *Den Annens humanisme*. Annen utvidede utgave, Thorleif Dahls Kulturbibliotek, Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, H. Aschehoug & Co, Oslo, 188-190.
- Augé, M. 1995: *Non-places. Introduction to an anthropology of supermodernity*. Verso, London-New York.
- Augestad, L. 1999: Tusenårsstedet Ullandhaug. *Stavanger Aftenblad* 10. februar 2000.
- Aurenes, O. 1953a: *Rogalands tingbøker serie A, Jæren og Dalane 1613-1663*. Dreyer aksjeselskap, Stavanger.
- Aurenes, O. 1953b: *Ordlister med tydingar. Vedlegg til Rogalands tingbøker serie A, Jæren og Dalane 1613-1663*. Dreyer aksjeselskap, Stavanger.
- Austad, I., Øye, I. et al. 2001: Den tradisjonelle vestlandsgården som kulturbiologisk system. I Skar, B. (red.): *Kulturminner og miljø. Forskning i grenseland mellom natur og kultur*. Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo, 135-205.
- Austad, I. 1987: Våre gamle kulturmarker - hvordan kan de bevares? *Fortidsvern* 3, 20-23.
- Austad, K. 1996: *Utskrift av lydband nr. 158 side A, B og nr. 159 side A, om utmarksbruken m.m. i eldre tider på Høgjæren*. Upublisert rapport, Jærmuseet, Nærbø.
- Austrumdal, S. 1986: *Bjerkreim. Skipreida, herad og kyrkjesokn*. Dreyers forlag, Stavanger.
- Bakka, E. 1965: Ytre Moa. Eit gardsanlegg frå vikingtida i Årdal i Sogn. *Viking* XXIX, 121-145.
- Bakka, E. 1976: Modvo og Ytre Moa, to gardsanlegg frå jernalderen i Sogn. *ISKOS* I, 84-88.
- Bakkevig, S. 1991: Charred seeds from a prehistoric village in SW-Norway. Methods of retrieval and results from the Bronze Age. I Hajnalová, E. (red.): *Paleoethnobotany and archaeology*. International work-group for paeleoethnobotany 8th symposium. Nitra Nové Vozkany 1989. Acta Interdisciplinaria Archaeologica VII, 29-36.
- Bakkevig, S. 1992: Prehistoric cereal raising at Forsandmoen, SW-Norway. Changes in transition between Bronze Age and Iron Age. *Laborativ Arkeologi* 6, 49-55.
- Bakkevig, S. 2001: Ett år med korndyrking i fortidens jordbruk. *Frå haug ok heiðni* 2001, 3, 34-41.
- Bakkevig, S., Griffin, K., Prøsch-Danielsen, L., Sandvik, Utigard P., Simonsen, A., Soltvedt, E.-C., Virnovaika, T. 2002: Archaeobotany in Norway: Investigations and methodological advances at the Museum of Archaeology, Stavanger. *Archaeology and Environment* 15, 23-48.
- Bang-Andersen, S. 2002: Kjente synlige automatisk fredete kulturminner i Rogaland – et tilbakeblikk. I Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov – forvaltning – håndhevelse*. Bind I. Økokrim, Oslo, 180-181.
- Bang-Andersen, S. 2003: *Hvis steiner kunne tale... Om dagligliv i Rogaland i steinalder*. AmS-Småtrykk 69, Stavanger.
- Barclay, G., Brophy, G.J. & MacGregor, G. i trykk: Claish, Stirling: An early neolithic structure in its context. *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 132.
- Bateson, G. 1972: *Steps to an ecology of mind*. Ballantine Books, New York.
- Baudrillard, J. 1988: År 2000 vil ikke finne sted. *Profil* 2, 106-116.
- Bauman, Z. 1989: Hermeneutics and modern social theory. I Held, D. & Thompson, J.B. (red.): *Social theory of modern societies. Anthony Giddens and his critics*. Cambridge University Press, Cambridge, 34-55.
- Bauman, Z. 1996a: Levinas' og Løgstrups strategi for morallivet. I Vetlesen, A.J. (red.): *Nærhetsetikk*. Ad Notam Gyldendal, Oslo, 111-121.
- Bauman, Z. 1996b: Postmodernitet, identitet og moral. I Vetlesen, A.J. (red.): *Nærhetsetikk*. Ad Notam Gyldendal, Oslo, 122-138.
- Beauvoir de, S. 2000: *Det annet kjønn*. Med innledende essay av Toril Moi. Bokklubben Dagens Bøker, Oslo.
- Bech, J.-H. 1991: Et bronzealderlandskab ved Bjerre i Nordthy. Om arkæologiske udgravninger forud for en planlagt motorbane. *MIV* 16, 41-48.
- Bech, J.-H. 1996: *Bronze Age settlements on raised sea-bed at Bjerre, Thy, NW-Jutland*. Paper delivered at the "Symposium zur bronzezeitlichen Besiedlung in Nordwesteuropa" in Hitzacker, Germany 9-10/5-1966, 1-15, 1-12 figures. Upublisert manuskript.
- Bendixen, B.E. 1879: Udgravninger og undersøgelser i 1879. *Aarberetning 1878-79. Foreningen til Norske Fortidsmindersmerkere Bevaring*, 60-97.
- Benediktsson, J. 1959: Flateyarbók. *Kulturhistorisk Lexikon för nordisk middelalder*. Bind IV. Allhems Förlag, Malmö, 412-413.
- Bengtsson, J. 1993: *Sammanflätningar. Husserl og Merleau-Pontys fenomenologi*. Daidalos, Göteborg.
- Bengtsson, J. 1998: *Fenomenologiska utflykter*. Daidalos, Göteborg.
- Benum, E. 1998: *Overflod og fremtidsfrykt 1970-*. Aschehoug Norghistorie. Bind 12. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.
- Berge, A.S. 1977: *Bønder og skatter i Jæren og Dalane ca. 1620/25-1650. Trekk av landskatten og bønders forhold til han før og etter skatteomlegginga av 20. mai 1644*. Upublisert hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

- Bergstøl, J. 1995: *Om gravrituale, makt og kjønn. En nytolkning av gravfeltet på Kvassheim*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Bergsvik, K.A. 2001: Pragmatisme og arkeologi. *Primitive tider* 2001, 73-90.
- Berntsen, B. 1994: *Grønne linjer. Natur- og miljøvernens historie i Norge*. Grøndahl Dreyer Norges Naturvernforbund, Oslo.
- Bertelsen, R. 1970: *Rapport om undersøkelse av høystakktuft på Ødemotland, gnr. 18, bnr. 4 i Hå kommune*. Upublisert notat, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Bertelsen, R., Keller, Chr., Lunde, Ø. & Sandmo, A.-K.: 1986: *Kulturminnevernets intensjon og funksjon*. Stensilserie B - Historie og arkeologi 23. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Bertelsen, R., Lillehammer, A. & Næss, J.-R. (red.) 1987: *Were they all men?* AmS-Varia 17, Stavanger.
- Biemel, W. 1979: The origin and development of Husserl's phenomenology. *The New Encyclopædia Britannica*. Bind 14. 15 utgave, Encyclopædia Britannica, Inc., Chicago, 211-215.
- Binford, L.R. 1962: Archaeology as anthropology. *American Antiquity* 28, 217-225.
- Binford, L.R. 1972: *An archaeological perspective*. Seminar Press, New York and London.
- Binford, L.R. 1981: *Bones. Ancient men and modern myths*. Academic Press, Inc., London.
- Binns, Støren K. 1997: *Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Trondheim kommune Sør-Trøndelag 1997*. Oppdragsmelding 064, NIKU Norsk institutt for kulturminnevernforskning, Trondheim.
- Birkeli, E. 1943: *Fedrekult. Fra norsk folkeliv i hedensk og kristen tid*. Dreyer, Oslo.
- Bjerck, H.B. 1989: *Forskningstyrt kulturminneforvaltning på Vega, Nordland. En studie av steinaldermenneskenes boplassmønstre og arkeologiske letemetoder*. Gunneria 61, Trondheim.
- Bjerck, H. 2001: Kulturminner fra oldtid og middelalder. I Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov - forvaltning - håndhevelse*. Bind I. Økokrim, Oslo, 32-55.
- Bloch, M. 1977: The past and the present in the present. *Man* 12, 278-303.
- Boaz, J. 1998: Forskning og forvaltning: En diskusjon om forhistoriens fremtid, *Primitive tider* 1998:1, 61-75.
- Boaz, J. 1999: Metode, teori og politikk: Svar til kommentarene. *Primitive tider* 1999, 124-129.
- Borud, M. & Gjendem, C. 1993: *Nasjonale verdier og vern av kulturmiljøer*. Riksantikvarens notater 1-1993, Oslo.
- Bourdieu, P. 1977: *Outline of a theory of practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bourdieu, P. 1995: *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax Forlag, A/S, Oslo.
- Brattli, T. 1999: Kommentar til Joel Boaz' artikkel Forskning og forvaltning: En diskusjon om forhistoriens framtid. *Primitive tider* 1999, 111-113.
- Brekke, N.G. 1987: Byggeskikk og kulturlandskap. *Fortidsvern* 3, 7-11.
- Brendalsmo, J. 1997: Kultur som konsumvare. Er begrepet kulturlandskap et egnet begrep i kulturhistorisk forskning, formidling og forvaltning av kulturminner? I Brendalsmo, J. & Widgren, M. (red.): *Landskapet som historie*. NIKU Temahefte 4, Norsk institutt for kulturminneforskning, 32-43.
- Brendalsmo, J. & Widgren, M. (red.) 1997: *Landskapet som historie*. NIKU Temahefte 4, Norsk institutt for kulturminnevernforskning, Oslo.
- Briggs, C.L. 1990: *Learning how to ask. A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research*. Studies in the Social and Cultural Foundations of Language No 1, Cambridge University Press, Cambridge.
- Briggs, K.M. 1978: *The vanishing people. A study of traditional fairy beliefs*. B.T. Batsford Ltd, London.
- Brøgger, A.W. 1931: Nicolaysen, Nicolay. *Norsk Biografisk Leksikon*. Bind X. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo, 37-42.
- Bugge, R. 1999: Arkeologi og etikk. *Notiser, Etikkinformasjon* 8, 2/99.
- Bull, L. 1987: *Kulturminne fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier*. Informasjon fra Riksantikvaren. Hefte 3. Riksantikvaren, Oslo.
- Bøe, J.B. 1995: *Faget om fortiden. En oversikt over det historiskdidaktiske området*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Børsheim, R.L., Soltvedt, E.-C. & Bårdseth, G.A. 2002: Husene. I Børsheim, R.L. & Soltvedt, E.-C. (red.): *Gausel-utgravingene 1997-2000*. AmS-Varia 39, 31-175.
- Bårdseth, G.A. 2002: *Kulturhistoriske undersøkingar på Gausel 1998 og 1999*. AmS-Rapport 17, Stavanger.
- Bårdsgård, I.J. 1981a: Bøsetning fra bronsealder og jernalder på Stavnheim. *Frå haug ok heidni* 1981, nr. 3, 281-284.
- Bårdsgård, I.J. 1981b: *Utgraving av tuft(er) og gravrøys sommeren 1981. Stavnheim, gnr. 50, bnr. 1, Hå kommune, Rogaland*. Upublisert rapport, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Cafagna, A.C. 1960: A formal analyses of definitions of culture. I Dole, G.E. & Carneiro, R.L. (red.): *Essays in the science of culture*. Thomas Y. Crowell Company, New York, 111-132.
- Cape, J. 1998: *The modern antiquarian. A pre-millennial odessey through megalithic Britain including a gazetteer to over 300 pre-historic sites*. Thorsons. An imprint of HarperCollins Publishers, London.
- Carneiro, R.L. 1960: The culture process. I Dole, G.E. & Carneiro, R.L. (red.): *Essays in the science of culture*. Thomas Y. Crowell Company, New York, 145-161.
- CC 1988: Collins Cobult. *Essential English dictionary*. HarperCollins Publisher, London.
- Chippendale, Chr. 1983: *Stonehenge complete*. Thames and Hudson, London.
- Christensen, A.L. 1981: Kulturlandskapet som historisk dokument. Spadens, plogens og traktorens landskap. *Vern og virke* 1980, 11-20.
- Christensen, Lie A. 1985: Kulturlandskapet i Bjerkreim. *Frå haug ok heidni* 1985, nr. 2, 186-196.
- Christensen, T. 1988: A settlement of the Early Middle Ages at Roskilde, Zealand. *Journal of Danish Archaeology* 7, 205-215.
- Christiansen, R.Th. & Liestøl, K. 1931: Norske folkesegner. *Nordisk kultur IX*, 161-180.
- Christie, W.F.K. 1937: Norsk dialect-lexicon. *Bergen Museums Årbok* 1937, 9-374.
- Christophersen, A. 1982: Arkeologi, ideologi og objektivitet - et stridsspørsmål. *Fornvannen* 77, 141-147.
- Christophersen, A. 2003: Blås støvet av Riksantikvaren. *Adressa.no, onsdag 19 feb. 2003*, <http://www.adressa.no/midtnorge/article.jhtml?articleID=410722>
- Clarke, D. L. 1968: *Analytical Archaeology*. Methuen, London.
- Code, L. 1998: Voice and voicelessness: A modest proposal? I Kourany, J.A. (red.): *Philosophy in a feminist voice. Critique and reconstructions*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 206-230.
- Collins, T. & Coyne, F. 2002: On the antiquity of grain stands. *Archaeology Ireland Summer* 2002, 7.
- D.N. IV-VI: *Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til kundskab om Norges indre og ydre forhold, sprog, slægter, sæder, lovgivning og rettergang i middelalderen*. P.T. Mallings Forlagshandel, Christiania 1858, 1860, 1863.

- Dahl, H.F. 2003: Bønder i solnedgang. *Dagbladet* 23. februar 2003.
- Daugstad, K., Grytli, E.R., Vistad, O.I., Binns, K.S. & Liavik, K. 1999: Hvordan forvalte kompleksitet, helhet og deler? I Daugstad, K. (red.): *Bergverksbyens omland. Om ressursbruk, vern, kultur og natur i Rørosområdet*. NIKU Temahefte 29, Norsk institutt for kulturminneforskning, Trondheim.
- Davidson, Ellis H. 1969: *Scandinavian mythology*. Paul Hamlin, London.
- Davidson, Ellis H. 1993: *The lost beliefs of northern Europe*. Routledge, London.
- Delano-Smith, C. 2001: The hidden meaning of maps. *Nature* 411, 133-134.
- Derrida, J. 2002: *Adjø til Emmanuel Levinas*. Cappelen Akademiske Forlag, Oslo.
- Dewey, J. 1966: *Democracy and Education*. The Free Press, New York.
- Dommasnes, L.H. 1990: Arkeologiske undersøkelser - et ressursproblem. *Referat. Konferansen om kulturminnevernet* 28.-30. 11. 1989. Riksantikvaren, Oslo, 62-69.
- Dommasnes, L.H. 1991: Forskningsrettet forvaltning - et personlig perspektiv. *N.U.B. Nytt fra Utgravningskontoret i Bergen* 1, 193-200.
- Dommasnes, L.H. 1993: Arkeologisk kvinneforskning i går, i dag og i nær framtid - hva kan vi oppnå? *K.A.N. 16 (Kvinner i arkeologi i Norge)*, 1-22.
- Dommasnes, L.H. 1998: *Tradisjon og handling i førkristen vestnorsk gravskikk. II. Fra Vereide til vikingtid*. Bergen.
- Dommasnes, L.H. 1999: Some reflections anno 1999. *K.A.N. (Kvinner i arkeologi i Norge)* 22-23, 133-139.
- Dreyer Dybdahl, K. 1990: *Hundre år for folkeopplysning*. Stavanger Forelesningsforening 1891-1991, Stavanger.
- Eagleton, J. 1991: *Ideology: an introduction*. Verso, London.
- Eckhoff, T. & Smith, E. 1994: *Forvaltningsrett*. Tano, Oslo.
- Einarsen, S., Raknes, B.J., Matthiesen, S.B. & Hellesøy, O.H. 1995: *Mobbing og harde personalkonflikter*. Sigma Forlag, Søreidgrend.
- Eliade, M. 1961: *The sacred and the profane*. Harpers & Row, Publishers, New York.
- Emmelin, L., Jones, M. & Ree, H. 1990: *Landbrukspolitikk og miljø*. Del II. Senter for forskningsoppdrag. Landbruksforlaget, Trondheim.
- Engelstad, E. 1991: Images of power and contradiction: feminist theory and post-processual archaeology. *Antiquity* 65, 502-514.
- Englund, L.-E. 1987: Norra Kallsjöområdet - Jämtlands län. Arkeologi i Sverige 1985. *Rapport Raä 1987:1*, 173-185.
- Erixon, S. 1956: Lantbruket under historisk tid med särskild hänsyn till bondetraditionen. *Nordisk kultur XIII*, 43-215.
- Ethelberg, P. 1995: The chieftain's farm of the Over Jerstal group. *Journal of Danish Archaeology* 11, 111-135.
- Evenshaug, T. 2002: En heltinnes historie. *Prosa* 4, 64-65.
- Fabech, Ch., Greve, Humlekrog M., Hansen, Skotte Ch., Krogh, L., Larsen, P.E., Møller, Grau P., Ringvedt, J. & Bach, Overby E. 2002: Den gode jord - et natur og kulturfenomæn. I Møller, Grau P., Ejrnæs, R., Höll, A., Krogh, L. & Madsen, J. (red.): *Foranderlige landskaber. Intergration af natur og kultur i forvaltning og forskning*. Syddansk Universitetsforlag, Odense.
- Falbe-Hansen, I. 1912: *Svensk-dansk ordbog*. Gyldendalske boghandel Nordisk forlag, Kjøbenhavn og Kristiania.
- Falk, H.S. & Torp, A. 1910: *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch*. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Faret, O.-J. 1997a: Bønder raserer fornminner. Fornminner forsvinner. *Stavanger Aftenblad* 3. mars 1997.
- Faret, O.-J. 1997b: Jordbruksjefen skjønner bønder. *Stavanger Aftenblad* 4. april 1997.
- Fett, E. & P. 1941: *Sydvestnorske helleristninger. Rogaland og Lista*. Utgitt av Stavanger Museum. Dreyers Grafiske Anstalt, Stavanger.
- Fine, de B.C. 1987[1745]: *Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse*. Utarbeidd av Per Thorson. Dreyer Bok Stavanger, Stavanger.
- Fink, H. 1993: Natur og kultur. Nation og koloni - stikord til en sammenfatning af nogle temaer på Etnologiseminaret. *Dugnad* 2/3, 129-133.
- Finne, M. & Holme, J. 2001: Kapittel 1-Formål og virkeområde. I Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov - forvaltning - håndbehandling*. Bind II. Økokrim, Oslo, 24-31.
- Fish, S. 1989: *Doing what comes naturally*. Clarendon Press, Oxford.
- Fiskaa, T. 1998: Økologisk stampe på Jæren. *Jærbladet* 11. februar 1998.
- Flannery, K.V. 1967: Culture history versus cultural process: a debate in American Archaeology. *Scientific American* 217, 119-122.
- Flor, P.P. 1995 [1811]: *Oekonomisk reise til Lister og Jedderen foretænget i efteraaret 1810*. Rogaland historie- og ættesogelag, Stavanger.
- Flåøyen, A. 2000: Alveld. *Veterinærinstituttet*, http://www.vetinst.no/Flaaoyen_alveld/norsk/alveld.htm
- Fossgard, E. 1996: *Frå lagnad til val. Kvinneliv på vestnorske gardbruk 1930-1990*. Jærmuseet, Nærbø.
- Fowler, P.J. 1987: The Contemporary Pat. I Wagstaff, J.M. (red.) *Landscape and culture. Geographical and archaeological perspectives*. Basil Blackwell, Oxford, 173-191.
- Fowler, P.J. 1995: *The past in contemporary society. Then, now*. Routledge, London and New York.
- Frazer, J.G. 1994: *The golden bough*. Oxford University Press, London New York.
- Fredriksen, G. 1979: *Forslag om 14-C-datering. Hognestad, Time kommune*. Upublisert notat, formular 1. Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Frimannslund, R. 1961: Hegn. *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid*. Bind VI. Allhems Förlag, Malmö, 287-292.
- Frislid, R. 1989: *Norske kulturlandskap*. Landbruksforlaget, Oslo.
- Fritzner, J. 1972: *Ordbok over det gamle norske sprog*. Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. Bind IV. Universitetsforlaget, Oslo.
- Fritzner, J. 1973[1867]: *Ordbok over det gamle norske sprog*. Bind I-III. Universitetsforlaget, Oslo.
- Frödin, J. 1952: *Skogar och myrar i norra Sverige i deras funktioner som betesmark och slåtter*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Frøyen, A.J. 2001: Dei driftige jærbøndene. *Årbok for Jærmuseet* 2001, 6-47.
- Furberg, M. 1981: *Verstehen och förstå*. Doxa, Bodafors.
- Fylkeskulturstyret i Rogaland 1989: *Fylkesplan for kulturminner*. Del 1. Stavanger.
- Fylkesmannen 1995: «Hanabergsmarka» kulturminne og friluftsområde på Kvia og Audamotland. Hå kommune, Fylkesmannen i Rogaland, Stavanger.
- Fylkesmannen 1996: *Garden-eit vakkert innslag i bygda og ein god stad å bu?* Fylkesmannen i Rogaland, Landbruksavdelinga, Stavanger.
- Fylkesmannen 1997: *Kulturlandskap i Rogalandslandbruket*. Fylkesmannen i Rogaland, Landbruksavdelinga, Stavanger.
- Fylkesmannen 1999: *Fylkesplan for arealplanlegging og langsiktig byutvikling på Jæren. Landbruksinteresser i planområdet mlkjerneområder for landbruk*. Fagnotat nr. 1/99. Fylkesmannen i Rogaland, Landbruksavdelingen, Stavanger.
- Fylkesmannen, udatert: *Sydnesvarden landskapsvernområde*. Fylkesmannen i Rogaland og Hå kommune.
- Fægri, K. 1987: Kulturlandskapsbegrepet. *Fortidsvern* 3, 5.

- Føllesdal, D., Walløe, L. & Elster, J. 1996: *Argumentasjonsteori, språk og vitenskapsfilosofi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Gab 1987: *Liste over gardsnavn, kommune Hå, datert 23. desember 1987*. Upublisert notat, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv, Stavanger.
- Gadamer, H.-G. 1989: *Truth and method*. Second, revised version. Sheed & Ward, London.
- Gansum, T. 1997: Gjenstanden og dens meningsinnhold. I Selsing, L. (red.): *Fire fragmenter fra en forhistorisk virkelighet*. AmS-Varia 13, 53-67.
- Gansum, T. 1999: Veier uten forbindelse? Positivism og sosialteori i veiforskningen. *Meta* 1, 24-37.
- Gansum, T., Jerpåsen, G.B. & Keller, Chr. 1997: *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*. AmS-Varia 28, Stavanger.
- Garborg, A. 1978 [1895]: *Haugtussa*. Den norske Bokklubben. Oslo.
- Gardin, J.-C. 1980: *Archaeological constructs. An aspect of theoretical archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Garlid, H. & Gjesdal, I. 1999: Den store jærbutesten. *Jærbladet, Julebilag 1999* 14-15.
- Gaukstad, E. 1988: Kulturlandskapet og skinnenighetens harmoni. *Dugnad* 1/88, 11-30.
- Gaukstad, E. 1990: Kulturlandskaps-begrepet. I Hoel, R. (red.): *Kulturminnevernets teori og metode. Status 1989 og veien videre*. Seminarrapport. FOK. NAVF's program for forskning om kulturminnevern, Oslo, 128-140.
- Gaukstad, E. 2002: Fra antikvarisk interesse til egen forvaltning. I Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov - forvaltning - håndhevelse*. Bind I. Økokrim, Oslo, 130-135.
- Gaukstad, E., Gustavsson, J.B. & Berg, J. 2000: *Jordbrukslandskapets kulturverdier - historisk utvikling, politikker og styringsmidler i Norden*. TemaNord 2000:5, Nordisk Ministerråd, København.
- Geelmeiden, A.K. 1989: Vurdering av opplevelsesverdier i landskapet - et kritisk blikk på metodespørsmålet. *Landbruksøkonomisk forum: tidsskrift for landbruksøkonomi* 1989, nr. 4, 54-63.
- Gellner, E. 1998: *Nasjonalisme*. Spartacus Forlag A/S, Oslo.
- Gibbon, G. 1984: *Anthropological archaeology*. Columbia University Press, New York.
- Giddens, A. 1979: *Central problems in social theory*. Macmillan, London.
- Giddens, A. 1981: *A contemporary critique of historical materialism*. Macmillan, London.
- Giddens, A. 1984: *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Giddens, A. 1991: *The consequence of modernity*. Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. 1993: *New rules of sociological method*. 2. utgave med ny introduksjon, Polity Press, Cambridge.
- Gilje, N. & Grimen, H. 1992: Hans Skjervheim - Eit intellektuelt portrett. I H. Skjervheim: *Filosofi og dømmekraft*. Universitetsforlaget, Oslo, 7-22.
- Gilje, N. & Grimen, H. 1993: *Samfunnsvitenskapenes forutsetninger. Innføring i samfunnsvitenskapenes vitenskapsfilosofi*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Gjerland, B. 1989: Bronsealderhus og steinalderboplasser på Austbø, Hundvåg. *Frå havg ok heidni* 1989, nr. 4, 304-311.
- Gjesdal, I. 1997: Maria i Oksamyra - "den siste husmann". *Jærbladet* 4. april 1997.
- Griffin, K. & Sandvik, Utigard P. 2000: *Analysar av plante-fossilar i jordprøver frå den arkeologiske utgravinga på Skeie gnr. 5, bnr. 19 og 36, Stavanger kommune, Rogaland i 1997 og 1998*. Upublisert oppdragsrapport 2002-2, Arkeologisk museum i Stavanger.
- Griffiths, P.E. 1999: Thinking about consciousness. Book review. *Nature* 397, 117-118.
- Grimen, H. 1997: Dei gode meiningane og hemnen frå objekta. I Slaattelid, H. (red.): *Regime under kritikk. Om Hans Skjervheim i norsk filosofi og samfunnsdebatt*. Aschehoug, Oslo.
- Grimm, J. 1835: *Deutsche mythologie*. Bind I. Verlag von C. Bertelsmann, Gütersloh.
- Grimnes, A. 1910: *Jæderens jordbund*. H. Aschehoug & Co., Kristiania.
- Grude, E.H. 1972: *Skatt, bønder og embedsmenn. Ekstraskatten i Stavanger Amt 1762-1765*. Upublisert hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo.
- Grøn, O. 1999: A og B arkeologer. *Primitive tider* 1999, 116-117.
- Gulliksen, S. & Nydal, R. 1980: *Dateringsrapport. Lab.ref. T-3586, Hognestad, jordprøve 21*. Laboratoriet for radiologisk datering, Trondheim. Upublisert notat Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Gultvedt, B. 2003: 35 000 gårder nedlagt. *Verdens gang* 17. februar 2003.
- Gustafson, G.A. 1891: *Dagbøker*. Upublisert notat, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Gustafson, G.A. 1895-98: *Feltkart*. Upublisert notat AmS-top.ark, Stavanger.
- Habermas, J. 1971: *Borgerlig offentlighet - dens framvekst og forfall. Henimot en teori om det borgerlige samfunn*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Habermas, J. 2003: USAs autoritet i ruiner. *Klassekampen* 26. april 2003, 18-20.
- Hadland, J.E. & Øyri, A.: 2000: *Folkeminne frå Ognæheia: eit dugnadsarbeid år 2000*. [uten forlag, uten sted.]
- Hagen, A. 1953: *Studier i jernalderens gårdsamfunn*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter IV, Oslo.
- Hagen, A. 2002: *Et arkeologisk liv*. Primitive tider spesial 1, 2002, Oslo.
- Hagen, A., Møllerop, O., Marstrander, S. & Skjølvold, A. 1967: *Innstilling fra utvalget for sikring av høyt prioriterte fornminner*. Norsk kulturråd, Oslo.
- Hall, E.T. 1990: *The hidden dimension*. Doubleday, New York.
- Hallager, Fr. & Brandt, Fr. 1885: *Kong Christian den fjerdes norske lovbog af 1604*. Feilberg & Landmark, Christiania.
- Halvorsen, J.B. 1896: Nicolaysen, Nicolay. *Norsk forfatter-lexikon 1814-1880*. Fjerde bind. Den norske forlagsforening, Kristiania, 255-260.
- Halvorsen, E. F. 1958: Dverger. *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid*. Bind III. Allhems Förlag, Malmö, 376-378.
- Hansen, H. P. 1941: *Hyrdeliv paa heden*. Danmarks Folkeminder 49, Einar Munksgaard, København.
- Hansen, T. E. 1988: Die eisenzeitliche Siedlung bei Nørre Snede, mittelJütland. Vorläufiger Bericht. *Acta Archaeologica* 58, 171-200.
- Harby, S.H. 1997: *Strategi for arbeidet med landbrukets kulturlandskap i Rogaland 1998-2000*. Fylkesmannen i Rogaland, Rogaland Fylkeskommune, Rogaland Bondelag, Rogaland Bonde- og Småbrukarlag, Stavanger.
- Harby, S., Lien Hansen, B., Blom, G. & Vinsrygg, S. 2002: *Evaluering av 3Q-tilstandsovervåking og resultatkontroll av jordbrukets kulturlandskap ved hjelp av utvalgskartering*. Kulturminnedelen. Evalueringsgruppens rapport. NIJOS-rapport 12/2001, Ås.
- Hastrup, K. 1988: Kultur som analytisk begrep. I Hauge, H. & Horstbøll, H. (red.): *Kulturbegrepets kulturhistorie*. Aarhus Universitetsforlag, Århus, 120-139.
- Hastrup, K. 1990: *Island of anthropology*. Odense University Press, Odense.
- Hastrup, I. 1992: Uchronia and the two histories of Iceland, 1400-1800. I Hastrup, I. (red.): *Other histories*. European Association of Social Anthropologists. London-New York, 102-120.
- Hastrup, K. 1995: *A passage to anthropology*. London, Routledge.

- Hastrup, I. 1998: *A place apart. An anthropological study of the Icelandic world*. Clarendon Press, Oxford.
- Hatloy, S. 1994: *Nasjonalt registrering av verdifulle kulturlandskap i Rogaland. Del A og B*. Fylkesmannen i Rogaland Miljøvernavdelingen, Stavanger.
- Hatt, G. 1953: An Early Roman Iron Age dwelling site in Holmsland, west-Jutland. *Acta Archaeologica* 14, 1-25.
- Hatteland, K. 1916: Kostholdet i Klepp i dei siste 60 aari. *Tidsskrift utgitt av historielaget for Rogaland* 3, 3-70.
- Hauge, A. 1986: *Gamle Jæren. Andre boka om tradisjon og folkeminne etter Lars A. Tjøtta*. Universitetsforlaget AS, Stavanger-Oslo-Bergen-Tromsø.
- Haugesunds Avis 2000: Valg med nasjonal gjenklang. Leder. *Haugesunds Avis* 8. mars 2000.
- Hedeager, L. 1996: Myter og materiell kultur: Den nordiske opprindelsesmyte i det tidlige kristne Europa. *Tor* 28, 217-234.
- Hedeager, L. 1999: *Skygger av en annen virkelighet. Oldnordiske myter*. Pax forlag A/S, Oslo.
- Hegard, T., Haga, A., Endresen, A.K., Fredriksen, J.E., Monrad-Krohn, D., Lunde, Ø., Myklebust, D. & Suul, J. 1992: *Handlingsplan for kulturminneforvaltning*. T-891. Miljøverndepartementet, Oslo.
- Hegstad, L. 1958: *Gamalnorsk ordbok med nynorsk tyding*. Det norske samlaget, Oslo.
- Hellesnes, J. 1999: Den siste årtvinga frå Hans Skjervheim. *Morgenbladet* 26. februar 1999.
- Helliesen, I. 1999: *Arkeologisk forskning og det lovregulerte kulturminnevernet. En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978*. Varia 49, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Helliesen, T.A. 1899: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1898, 49-71.
- Helliesen, T.A. 1901: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1900, 31-63.
- Helliesen, T.A. 1902: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1901, 37-88.
- Helliesen, T.A. 1903: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1902, 43-84.
- Helliesen, T.A. 1904: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1903, 31-74.
- Helliesen, T.A. 1905: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1904, 33-73.
- Helliesen, T.A. 1906: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1905, 65-93.
- Helliesen, T.A. 1907: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1906, 37-96.
- Helliesen, T.A. 1909: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1908, 1-24.
- Helliesen, T.A. 1910: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1909, 1-33.
- Helliesen, T.A. 1912: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1911, 3-20.
- Helliesen, T.A. 1914: Oldtidslevninger i Stavanger Amt. *Stavanger Museum Årbok* 1913, 1-14.
- Helliksen, W. 1997: *Gård og utmark på Romerike 1100 f.Kr.-1400e.Kr. Gardemoprojektet*. Varia 45, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Hemdorff, O. 1989: *Indberetning om arkæologisk undersøgelse af lokalitet 20 og 21 på Austbø gnr. 7, bnr. 1 og 203, Hundvåg, Stavanger kommune*. Upublisert rapport, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv
- Hemdorff, O. & Sageidet, B. 1997: En hveteåker fra eldre bronsealder på Orstad i Klepp, en spesialisert jordbruksboplass? *Frå haug ok heidni* 1997, nr. 1, 13-15.
- Hemdorff, O.H., Sageidet, B. Soltvedt, E.-C. & Simonsen, A. 1996: *IVAR-prosjektet. Årsrapport 1996*. Upublisert rapport. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Hemdorff, O., Sageidet, B.M. & Soltvedt, E.-C. i manuskript: *Offersteder, tidlig jordbruk og gravroyser. IVAR-prosjektet*. AmS-Varia 36, Stavanger.
- Henderson, L. & Cowan, E.J. 2001: *Scottish fairy belief*. Tuckwell Press, East Linton.
- Herschend, F. 1982: Ett grundläggande teoretisk problem. *Forvannen* 77, 148-151.
- Herzfeldt, M. 1997: *Cultural intimacy. Social poetics in the nation-state*. Routledge, New York - London.
- Hines, J. 1997: *A new corpus of Anglo-Saxon great square-headed brooches*. Reports of the Research Committee of the Society of Antiquaries of London 51. The Boydell Press, London.
- Hirsch, E. & O'Hanlon, M. 1995: *The anthropology of landscape. Perspectives on place and space*. Clarendon Press, Oxford.
- Hjulstad, O. 1991: *Uthushistorie. Driftsbygninger på norske gardsbruk frå jernalderen til i dag*. Landbruksforlaget, Oslo.
- Hjørungdal, T. 1999: Kremering og dekonstruksjon/rekonstruksjon av identitet. Vilka är representerade i brandgravar med Vestlandskittel? I Caesar, C., Gustin, I., Iregren, E., Peterson, B., Rudebeck, E., Råff, E. & Ströbeck, L. (red.): *Han Hon Den Det. Att integrera genus och kön i arkeologi*. Report Series No. 65, Institute of Archaeology, University of Lund.
- Hodder, I. 1982a: Theoretical archaeology: a reactionary view. I Hodder, I. (red.): *Symbolic and structural archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge, 1-16.
- Hodder, I. 1982b: *Symbols in action. Ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodder, I. 1986: *Reading the past*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hodder, I. 1998: Whose rationality? A response to Fekri Hassan. *Antiquity* 72, 213-217.
- Hodder, I. 1999: *An archaeological process*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Hodne, Ø. 1999: Midgard og Utgard. Natursynet i norske folkeeventyr og sagn. I Lærkesen, I., Bache-Wiig, H. & Lombnæs, A.G. (red.): *Naturhistorier. Naturoppfatning, menneskesyn og poetikk i skandinavisk litteratur*. Landslaget for norskundervisning (LNU). Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.
- Hoff, A. 1990: På spor av vikingtidens landbrug. *Bol og by* 2, 7-49.
- Hoffmann, M. 1946: På fjellslått i Dalane. *By og bygd* 1946, 59-73.
- Hoffmann, M. 1977: *Jærhuset*. Norsk Folkemuseum, Oslo.
- Hognestad, E. 1925: Barndomsminne um Arne Garborg. *Rogalands Historielag (Aarshefte 1925)*, 11., 76-80.
- Holm, I. 1995: *Trekk av Vardals agrare historie*. Varia 31, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Holm, Ø. & Sodal, D.P. 1992: *Kulturlandskap og jordbruk. Virkemidler rettet mot kulturlandskapet i Norden*. T-863. Miljøverndepartementet, Oslo.
- Holme, J. (red.): 2001a: *Kulturminnevern. Lov - forvaltning - håndhevelse*. Bind I og II. Økokrim, Oslo.
- Holme, J. 2001b: Innledning. I Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov - forvaltning - håndhevelse*. Bind I. Økokrim, Oslo, 9-29.
- Holm-Olsen, I.M. 1997: *Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Tromsø kommune, Troms 1997*. Oppdragsmelding 068, NIKU Norsk institutt for kulturminnevernforskning, Oslo.
- Holst, M.K. 1999: The dynamic of the Iron-Age village. *Journal of Danish Archaeology* 13, 95-119.
- Holtorf, C. J. 1997: Christian landscapes of pagan monuments. A radical constructivist perspective. I Nash, G. (red.): *Semiotics of*

- landscape: archaeology of mind*. BAR International Series 661, Oxford, 80-88.
- Holtmark, A. & Seip, D.A. 1934: *Snorres kongesagaer*. Gyldendal norsk forlag, Oslo.
- Holtmark, A. 1970: *Norrønn mytologi. Tru og mytar i vikingtida*. Det norske samlaget, Oslo.
- Horner, C. & Westacott, E. 2000: *Thinking through philosophy. An introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Hovda, P. 1960: Gard, -gard. *Kulturbeskrivning för nordisk medeltid*. Bind V. Alhems Förlag, Malmö, 191-193.
- Hudson, K. 1998: What I think of my heritage. *Nordisk Museologi* 1, 9-16.
- Husby, I. 2001: Automatisk fredete kulturminner. I Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov – forvaltning - håndhevelse*. Bind I. Økokrim, Oslo, 176-195.
- Hustvedt, P.R. i manuskript: *Evaluering av forskrift for nydyrking - Effekter på miljøverdiene på Jæren, i Vindafjord og Bjerkreim i Rogaland*. Miljøvernavdelingen, Fylkesmannen i Rogaland, Stavanger.
- Hvass, S. 1983: Vorbasse. The development of a settlement through the first millenium A.D. *Journal of Danish Archaeology* 2, 127-136.
- Hvass, S. 1985: Hodde. *Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder*. Arkæologiske studier 7, Akademisk forlag. Universitetsforlaget i København, København.
- Hygen, A.-S. 1995: *Forvaltningsplan for førreformatoriske kulturminner. Provesprosjekt i Østfold 1993-1995*. Kulturavdelingen Østfold fylkeskommune nr.3/1995, Sarpsborg.
- Hygen, A.-S. 1996: *Fornminnevern og forvaltning. En teoretisk og metodisk tilnærming til planlegging og praksis i fornminnevernet*. NIKU Temahefte 1. NIKU Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo.
- Hygen, A.-S. 1999: *Fornminneforvaltning i praksis. Vern, bevaring og bruk av førreformatoriske kulturminner*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 3. Arkeologisk Institutt, Universitetet i Bergen, Bergen.
- Hødnebo, F. & Magerøy, H. 1979: *Noregs kongesoger*. Bind I. Det norske samlaget, Oslo.
- Hå kommune 1990: *Miljø og naturressursprogram for Hå kommune. Statusrapport/mål og strategi*. Hå kommune, Varhaug.
- Hå kommune 1995a: *Adresse- og turistkart*. Teknisk etat, Hå kommune, Varhaug.
- Hå kommune 1995b: *Kommuneplan for Hå 1995-2010*. Hå kommune, Varhaug.
- Hå kommune 1996: *Kulturminnevernplan*. Hå kommune, Varhaug.
- Hå kommune 1999: *Forslag til kommuneplan 1999-2014*. Hå kommune.
- Hå kommune 2002: *Hå kommune informasjonshefte*. Hå kommune, Varhaug.
- Hå kommune, udatert: *Hå kommune informasjonshefte*. Hå kommune, Varhaug.
- Hå og Time kommuner 1995: *Forvaltningsplan for Sydnesvarden landskapsvernområde med plantelivsfredning*. Hå og Time kommuner i Rogaland.
- Haavaldsen, P. 1983: Virik, et gårdsanlegg fra eldre jernalder på Østlandet. *Nicolay* 2, 37-45.
- Haavaldsen, P. 1984: På spor etter bronsealderens buplasser. *Frå haug ok heidni* 1984, nr. 3, 18-19.
- Haavaldsen, P. 1999: *Ajourføring av registrering av faste fornminner i Økonomisk Kartverk i deler av Hå kommune, Rogaland, 1986*. AmS-Rapport 13, Stavanger.
- Haavaldsen, P. 2000: *Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete fornminner i Gjesdal kommune, Rogaland 1999*. NIKU Oppdragsmelding 097, Oslo.
- Indreliid, S. 1990: Frigivning av fornminner. Fritt frem - eller klar politikk? *Referat. Konferansen om kulturminnevernet*. 28.-30.11.1989. Riksantikvaren, Oslo, 53-61.
- Indreliid, S. 1991: Fornminnevernet i 1990-årene. Hvem skal gjøre hva? I Griffin, K. & Pedersen, E.S. (red.): *Fornminnevernet i 1990-årene*. AmS-Rapport 6, 33-42.
- Indreliid, S. 1993: Fornminne - samfunnsressurs eller samfunnsproblem? *Kronikk, Bergens Tidende* 20. mai 1997, 35.
- Indreliid, S. 1994: *Fornminnevern i kommunane. Kva kan lokalsamfunna selve gjera for å ta vare på minna om si eldste fortid*. FOK-programmets skriftserie 15, Noregs Forskningsråd, Oslo.
- Ingebretsen, N.E. 1997: *Bonde, leilending eller husmann? En studie av bosetningsheter fra tidlig- og høymiddelalder i Sør-Rogaland*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Ingold, T. & Kurrtilla, T. 2000: Perceiving the environment in Finnish Lapland. *Body & Society* 6,3/4, 183-196.
- Innst. S. nr. 135 (1984-85): *Innstilling fra finanskomiteen om reformer i statens budsjettssystem og endringer i bevilgningsreglementet*. (St. prp. nr. 52), Stortinget. Finanskomiteen, Oslo.
- Irgens, M. 1872: *Jæderen. Forsøg til en landbrugsbeskrivelse*. Selskabet for folkeoplysningens fremme, Kristiania.
- Iversen, F. 1997: *Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger? En analyse av romlig organisering av graver og eienomsstruktur i Hordaland og Sogn og Fjordane*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Jacobsen, H. & Follum, J.-R. 1997: *Kulturminner og skogbruk*. Skogbrukets kursinstitutt, Biri.
- Jacobsen, M.A. & Matras, Chr. 1961: *Ferøysk-dansk ordbog*. Forøya Frødskeparforlag, Tórshavn.
- Jakobsen, K. 2002: Innledende essay. I Bourdieu, P.: *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Bokklubbens Kulturbibliotek, De norske Bokklubbene, Oslo.
- Jameson, F. 1972: *The prison-house of language*. Princeton University Press, Princeton.
- Jansen, A.-I. 1989: *Makt og miljø. En studie av utforming av den statlige natur- og miljøvernpolitikken*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Jensen, J.F. 1988: Det dobbelte kulturbegrep - den dobbelte bevidsthed. I Hauge, H. & Horstbøll, H. (red.): *Kulturbegrebets kulturhistorie*. Aarhus Universitetsforlag, Århus, 155-191.
- Jenssen, D. 2001: Når livshistorie preger synet på historien. *Dyade* 1, 32-49.
- Jerpås, G.B. 1996: *Gunnerød - en arkeologisk landskapsanalyse*. Varia 35, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Johansen, A. 1988: Mytiske landskap. *Profil* 2, 12-27.
- Johansen, A. 1990: Ting, tid og identitet. I Meyer, S. (red.): *Estetikk og historisitet*. Norges Allmennevitenskapelige forskningsråd, Bergen, 231-254.
- Johansen, A.B. 1970: *Høyfjellsfunn ved Lærdalsvassdraget. Den teoretiske bakgrunn og det første analyseforsøk*. Universitetsforlaget, Bergen.
- Johansen, A.B. 1978: *Høyfjellsfunn ved Lærdalsvassdraget. Naturbruk og tradisjonssammenhenger i et sør-norsk villreinområde i steinalder*. Bind II. Universitetsforlaget, Bergen-Oslo-Tromsø.
- Johansen, A. B. 1979: Kring prosjektet Norrlands tidiga bebyggelse. *Fornvännen* 74, 126-129.
- Johansen, A.B. 1982: Arkeologiens teori og data. *Fornvännen* 77, 212-225.
- Johansen, K., Lillehammer, G. & Hygen, A.C. 1994: *Frigivningsmyndighetens plassering til Riksantikvaren. Proveordningen 1993-1994-rapport*. Riksantikvarens notater 2-1994, Oslo.
- Johnsen, H. & Olsen, B. 1992: Hermeneutics and archaeology: on the philosophy of contextual archaeology. *American Antiquity* 57, 419-436.
- Johnsen, M. 1999: *Archaeological theory. An introduction*. Blackwell Publishers, Oxford.

- Johnston, R. 1998: The paradox of landscape. *European Journal of Archaeology* 1, 313-325.
- Jones, M. 1981: Landskapet som ressurs. *Dugnad* 1, 1-15.
- Jones, M. 1993: The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in research. I Fladmark, J.M. (red.): *Heritage. Conservation, interpretation and enterprise*. Donhead, 7-41.
- Jónsson, F. 1966: *Snorri Sturluson Heimskringla*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Juhl, K. 1999: Gårdsdrift gjennom 3000 år i Time kommune. *Frå haug ok heidni* 1999, nr. 3, 7-17.
- Juhl, K. 2002: Theoretical and methodological aspects of investigating stone built structures of ancient farms and fields systems. *Archaeology and Environment* 15, 111-131.
- Kaland, P.E. 1979: Landskapsutvikling og bosetningshistorie i Nordhordlands lynghei-område. I Fladby, R. & Sandnes, J. (red.): *På leiting etter den eldste garden*. Universitetsforlaget, Oslo, 41-70.
- Karlberg, I. & Eriksson, J.E.G. 1995: Middelalderarkeologi. *Vern og virke* 1994, 22-27.
- Kaul, F. 1985: A settlement site of the later Iron Age at Vallenbæk near Copenhagen. *Journal of Danish Archaeology* 4, 157-163.
- Keller, Chr. 1984: Fornminnevern og forskning - motsatte størrelser eller to sider av samme sak? *DNKVS rapport arkeologisk serie 1984-1*, 141-153.
- Keller, Chr. 1993: Visuelle landskapsanalyser i arkeologien. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1991/1992*, 59-68.
- Keller, Chr. 1999: Forskning og forvaltning. *Primitive tider* 1999, 100-105.
- Kielland, A.L. 1949 [1886]: *Sne. Alexander L. Kielland Samlede verker*. Bind VII. Gyldendal norsk forlag, Oslo, 7-133.
- Kielland, A. L. 1978[1882]: Jonas Lie. I Lunde, J. (red.): *Alexander Kielland. Brev 1869-1906, I 1869-1883*. Gyldendal Norske Forlag, Oslo, 246-249.
- Kjørup, S. 1996: *Menneskevidenskabene. Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Roskilde Universitetsforlag, Fredriksberg.
- Kjørup, S. 1997: *Forskning og samfund. En grundbog i videnskabs-teori*. 2. utgave. Gyldendal Undervisning, København.
- KL 1965: *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. Karker, A. (red.). Rosenkilde og Bagger, København.
- Klausen, A.M. 1995: *Kultur. Mønster og kaos*. Ad Notam Gyldendal, Oslo.
- Klepp, Grimstad I. 1994: *Kulturminner og filuflustiv. En diskusjon av turgåeres begrunnelser for kulturminner*. FOK-programmets skriftserie 12. Program for forskning på kulturminnevern. Norges Forskningsråd, Oslo.
- Klepp, Grimstad I. 1998: *På stier mellom natur og kultur. Turgåeres opplevelser av kulturlandskapet og deres synspunkter på vern*. Acta Humaniora 24. Universitetsforlaget, Oslo.
- Kleppe, Johansen E. 1999: Glem ikke etikken! I Selsing, L. & Lillehammer, G. (red.): *Museumslandskap. AmS-Rapport 12A*, 53-57.
- Knudsen, T. & Sommerfelt, A. 1937: *Norsk Riksmålsordbok*. Bind. I. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.
- Knudsen, T. 1960: Gulatingsloven. *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid*. Bind V. Allhems Förlag, Malmö, 560-565.
- Kollandsrud, M. 2001: Kulturlandskap og kulturmiljø. I Holme, J. (red.): *Kulturminnevern. Lov – forvaltning - håndhevelse*. Bind I. Økokrim, Oslo, 100-103.
- Kolstad, H. 1996: Bergson og Levinas. I Levinas, E.: *Den Annens humanisme*. Annen utvidede utgave, Thorleif Dahls Kulturbibliotek, Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, H. Aschehoug & Co, Oslo, 221-256.
- Komber, J. 2000: *New aspects on Viking architecture*. Upublisert foredrag ved møte i North Sea Viking Legacy, Vistnes, Karmøy.
- Kooi, P.B. 1995: Het project Peelo: Het onderzoek in de jaren 1981, 1982, 1986, 1987 en 1988. *Palaeohistoria* 35/36, 169-306.
- Kraft, J. 1820: *Topographisk-statistisk beskrivelse over kongeriget Norge*. Bind I. Chr. Grøndahl, Christiania.
- Kraft, J. 1830: *Topographisk-statistisk beskrivelse av kongeriget Norge*. Bind IV. Chr. Grøndahl, Christiania.
- Kraft, J. 1842: *Det vestenfielske Norge, topographisk-statistisk beskrevet*. Annen omarbeidede utgave, Chr. Grøndahl, Christiania.
- Kristiansen, K. 2002: Hvem tilhører fortiden? Refleksjoner over kulturarv og ansvar. I Hastrup, K. (red.): *Videnskab og værdier. Den humanistiske udfordring*. Historisk-filosofiske Skrifter 25, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Copenhagen, 221-227.
- Kristoffersen, S. 2000: *Sverd og spenne. Dyreornamentikk og sosial kontekst*. HøyskoleForlaget AS, Kristiansand.
- Krogh, E. 1995: *Landskapets fenomenologi*. Doctor Scientarium Theses 1995:15, Norges landbruks-høgskole.
- Krøger, F. 1995: Lynraskt verneiltak i Hå. Jærstrender fredet på dagen. *Stavanger Aftenblad* 2. mars 1995.
- Fürst, Lórange E. & Nilsen, Ø. 1998: Innledning. I Fürst, Lórange E. & Nilsen, Ø. (red.): *Modernitet. Refleksjoner og idébrytninger*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo, .
- Lagerberg, T., Holmboe, J. & Nordhagen, R. 1950: *Våre ville planter*. Bind I. Johan Grundt Tanum, Oslo.
- Landbruksdepartementet 1995: *Jordloven §§ 9 og 12. Omdisponering og deling*. Rundskriv M-34/95, Landbruksdepartementet, Oslo.
- Landbruksdepartementet 1997a: *Om nydyrking, jf. jordloven § 11 andre ledd*. Rundskriv M-19/97, Landbruksdepartementet, Oslo.
- Landbruksdepartementet 1997b: *Forskrift for tilskudd til spesielle tiltak i landbrukets kulturlandskap med freda og verneverdige bygninger*. M-0672, 21. mars 1997, Landbruksdepartementet, Oslo.
- Landbruksdepartementet 2000: *Om praktisering av jord- og konsesjonslovgivningen 1996-1999*. St. meld. nr. 35 (1999-2000). <http://www.odin.dep.no/ld/norsk/publ/stmeld/020001-040003/index-dok000-b-n-a.html>.
- Landrø, M.I. & Wangensteen, B. (red.) 1986: *Bokmålsordboka*. Universitetsforlaget AS, Bergen-Oslo-Stavanger-Tromsø.
- Langer, M.M. 1989: *Merleau-Ponty's phenomenology of perception*. Macmillan, London.
- Larsen, J.H. 1990: Om desimering av våre fornminner. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1989/1990*, 47-60.
- Larsen, Ø. 1996: *Forvaltning, etikk og demokrati*. Hans Reitzels forlag, København.
- Lavento, M. 1998: A phenomenological view of archaeological typology. I Andersson, A.-C., Gilberg, Å., Jensen, O.W., Karlsson, H. & Rolöf, M.L. (red.): *The kaleidoscopic past*. Gotarc serie C, Arkeologiska Skrifter No 16, 134-141.
- Lavold, O. 1999: *Til bondens beste gjennom hundre år. Felleskjøpet på Sør-Vestlandet 1899-1999*. Felleskjøpet Rogaland Agder, Stavanger.
- LBD 1995a: *Jordlova 1995. Om jordlova*. Rundskriv M-43/95. Juni 1995. Landbruksdepartementet, Oslo.
- LBD 1995b: *Jordlovens formål*. Rundskriv M-35/95. Juni 1995. Landbruksdepartementet, Oslo.
- Le Goff, J. 1992: *History and memory*. Columbia University Press, New York.
- Lehmann, E. 1987: *Ferøysk-norsk ordbok*. Sunnmøre Vestmannalag, Bjørgvin.

- Levinas, E. 1996: *Den Annens humanisme*. Annen utvidede utgave, Thorleif Dahls Kulturbibliotek, Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, H. Aschehoug & Co., Oslo.
- Lid, N. 1921: Um finnskot og alvskot: eit område av norsk sjukdomsmagi. *Mål og minne 1921*, 37-66.
- Lid, N. 1935: Magiske fyrestellingar og bruk. *Nordisk kultur XIX*. Stockholm, 3-76.
- Lid, N. 1940: Mauland, Torkell. *Norsk biografisk leksikon*. Bind X. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo, 119-121.
- Lid, N. 1956: Alv. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*. Bind I. Allhem förlag, Malmö, 122-123.
- Lidén, H.-E. 1991: *Fra antikviteter til kulturminne. Trekk av kulturminnevernets historie i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Lier-Hansen, S. 1995: *Naturvernområder i Norge 1911-1994*. DN-rapport 1995-3, Trondheim.
- Lillehammer, A. 1971: Ytre Moa, ein mangbølt gard frå vikingtida? *Arkeo 1*, 20-21.
- Lillehammer, A. 1974: Comments on "Iron Age farms in SW-Norway". *Norwegian Archaeological Review 7*, 44-47.
- Lillehammer, A. 1979: Garden på Sørvestlandet i jernalderen. I Fladby, R. & Sandnes, J. (red.): *På leiting etter den eldste garden*. Universitetsforlaget, Oslo, 23- 49.
- Lillehammer, A. 1991a: Fornminnevernet fram til 1/1 1991 - et falltittbo? I Griffin, K. & Pedersen, E. S. (red.): *Fornminnevernet i 1990-årene*. AmS-Rapport 6, 13-17.
- Lillehammer, A. 1991b: *Soga om Sauda*. Bygdesoga før 1880. Bind III. Sauda kommune, Sauda.
- Lillehammer, A. 1994: *Fra jeger til bonde-inntil 800 e.Kr.* Aschehougs Norgeshistorie1, Oslo.
- Lillehammer, A. 1997: *Arkeologisk undersøkning 1975 ang. søknad om frigiving av kulturminnefelt med gravhaugar, rydningsrøysar og tjengarar, Oma, gnr. 13, bnr. 4, Time kommune*. Upublisert rapport, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Lillehammer, G. 1975: *Prøvetaking for pollenanalyse på Kvassheim, gnr. 103/2 og 18, Hå kommune*. Upublisert rapport, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Lillehammer, G. 1987: Looking for individuals in archaeological burial data. An examination of sex roles in prehistoric society. I Bertelsen, R., Lillehammer, A. & Næss, J.-R. (red.): *Were they all men?* AmS-Varia 17, 78-97.
- Lillehammer, G. 1990: "Kjerringa mot strømmen"? Kvinner i forskersamfunnet. *K.A.N. 9-10 (Kvinner i arkeologi i Norge)*, 37-53.
- Lillehammer, G. 1994a: Camera archaeologica - arkeologisk brønnpissing, poetisk rallarliv - eller hva? *Nicolay 64a/1*, 32-34.
- Lillehammer, G. 1994b: Forvaltning i et feministisk perspektiv. *K.A.N. 17-18 (Kvinner i arkeologi i Norge)*, 136-174.
- Lillehammer, G. 1994c: Døden -livets vendepunkt. *Frå haug og heidni 1994, nr. 2*, 26-33.
- Lillehammer, G. 1995: Kultur for alle - alle kultur. *Vern og virke 1994*, 52-55.
- Lillehammer, G. 1996a [1985]: *Død og grav. Gravskikk på Kvassheimfeltet, Hå i Rogaland, SV Norge*. AmS-Skrifter 13.
- Lillehammer, G. 1996b: Death, family and gender - life's starting point? *K.A.N. 21 (Kvinner i arkeologi i Norge)*, 61-82.
- Lillehammer, G. 1996c: Kontakt - konflikt: Kulturminnevern og kulturforståelse. Analyse av utmarksmiljø i Hå kommune i Rogaland. *Frå haug og heidni 1996, nr. 4*, 30.
- Lillehammer, G. 1997: *Innberetning til topografisk arkiv, Lode gnr./ bnr. 17/2, Aua-Motland gnr./bnr. 18/1,6, Kvía gnr./bnr.19/6, Bø gnr./bnr. 110/3, Hå kommune*. Upublisert rapport, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Lillehammer, G. 1999a: An archaeology of textual diversity - reading in a room with a view. I Fuglestedt, I., Gansum, T. & Opedal, A. (red.): *Et hus med mange rom*. AmS-Rapport 11 A, 17-30.
- Lillehammer, G. 1999b: Nature as resource. I Selsing, L. & Lillehammer, G. (red.): *Museumslandskap*. AmS-rapport 12A, 23-36.
- Lillehammer, G. 2000a: The world of children. I Sofaer Deverenski, J. (red.): *Children and material culture*. Routledge, London, 17-26.
- Lillehammer, G. 2000b: *Historieformidling og historiebevissthet. Den utfordrende fortellingen om den fjerne fortiden*. <http://www1.his.no/historiedidaktikk>
- Lillehammer, G. 2001: Alvedans - Haugtussas syn eller en gåte i hverdagen? *Frå haug og heidni 2001, nr. 1*, 45-53.
- Lillehammer, G. manuskript: *Bønder i solnedgang*. Upublisert foredrag ved kurset "Kulturmiljø i ett dynamisk samhälle". Nordisk vidareutbildning, kurs 2000, i regi av Nordregio - Nordic Centre for Spatial Development med bidrag fra Nordisk Ministerråd.
- Lillehammer, G. & Hygen, A.C. 1992: *Frigivningsmyndighetens plassering til Riksantikvaren. Prøveordningen 1992*. Riksantikvarens notater 1, Oslo.
- Lillehammer, G. & Prøsch-Danielsen, L. 2001: Konflikt som kontakt - Kulturminnet alvedans på Jæren. I Skar, B. (red.): *Kulturminner og miljø. Forskning i grenselandet mellom natur og kultur*. Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo, 35-63.
- Lindanger, B. 1975: *Jordbrukskrise i Nærbø i seinmellomalderen*. Upublisert hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Bergen.
- Lindanger, B. 1980: *Soga om Sola og Madla*. Bind I. Sola kommune. Dreyer aksjeselskap, Stavanger.
- Lindanger, B. 1990: *Klepp bygdesoge fram til 1837*. Klepp kommune. Dreyer bok, Stavanger.
- Linklater, E. 1938: *The impregnable women*. Farrar & Rinehart, New York.
- LiPuma, E. 1993: Culture and the concept of culture in a theory of practice. I Calhoun, C., LiPuma, E. & Postone, M. (red.): *Bourdieu: critical perspectives*. Polity Press, Cambridge.
- Lode, A. 1978: *Tilhøvet mellom styresmakt og allmuge i Jæren og Dalane sorenskrivari under den store nordiske krigen*. Upublisert hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen.
- Lov 2001: *Lov 9. Juni 1978 nr. 50 om kulturminner, med endringer senest 2000 nr. 14. Kulturminneloven*. T-1343. Det Kongelige Miljøverndepartement, Oslo.
- Lowe, J. & Pederson, E. 1983: *Human geography. An intergrated approach*. John Wiley & Sons, New York.
- Lowenthal, D. 1998: *The heritage crusade and the spoils of history*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lund, E. 1859: *Oldtidsminder i Christiansand Stift og nærmeste Egne af Christiania og Bergens Stifter i Aaret 1859 tegnede og beskrevne af E. Lund*. [uten sted].
- Lund, T.E. 1998: Den globale kultur. *Samtiden 2/3*, 41-44.
- Lunde, Johs. 1978: *Brev 1869-1906/ Alexander L. Kielland; utvalg, innledning og kommentar ved Johs. Lunde*. Utgitt av Det norske språk- og litteraturselskap. Gyldendal, Oslo.
- Lundström, I. & Næss, J.-R. 1988: *Arkeologin skapar själv sina källor*. MuseiArkeologi 1. Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Lundström, I. & Næss, J.-R. 1993: *Bevarandearkeologi. Ett ämnes syn på sitt källmaterial*. MuseiArkeologi 5. Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Liotard, J.-F. 1987: *Det Postmoderne forklaret for børn. Korrespondanse 1982-85*. Akademisk Forlag, København.
- Løgstrup, S. 1996: *Menneskevidenskabene. Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Roskilde Universitetsforlag, Fredriksberg.
- Løken, T. 1988: *Bygg for fortiden. Forsand i Rogaland - bebyggelsesentrum gjennom 2000 år*. AmS-Småtrykk 21, Stavanger.

- Løken, T. 1989a: Det forhistoriske huset i Rogaland - belyst ved flateavdekkende utgravninger. I Kyhlberg, O. (red.): *Hus och tomt i Norden under förhistorisk tid*. Bebyggelsehistorisk tidsskrift 33, 169-184.
- Løken, T. 1989b: Rogalands bronsealderboplasser - sett i lys av områdets kulturelle kontakter. I Poulsen J. (red.): *Regionale forhold i nordisk bronsealder*. Jysk Aræologisk Selskabs Skrifter XXIV, 141-148.
- Løken, T. 1998a: Hustyper og sosialstruktur gjennom bronsealder på Forsandmoen, Rogaland, Sørvest-Norge. I Løken, T. (red.): *Bronsealder i Norden – Regioner og interaksjon*. AmS-Varia 13, 107-121.
- Løken, T. 1998b: Bofaste bønder eller jordbrukere på flyttefot? Hus og bosetning i bronsealderen på Opstad i Tune, Østfold, vurdert på bakgrunn av de siste 20 års bosetningsforskning. *Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke 21*, 173-195.
- Løken, T., Hemdorff, O. & Pilø, L. 1996: *Maskinell flateavdekking og utgraving av forhistoriske landbruksboplasser. En metodisk innføring*. AmS-Varia 26, Stavanger.
- Magnus, B. 1994: Genusperspektiv på den fysiske kulturarven. Opplegg til diskusjon. I Magnus, B. & Morger, K. (red.): *Kön og kulturarv. Studier til kulturmiljøprogram för Sverige*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 9-29.
- Magnus, B., Marstrander, L., Mikkelsen, E., Myrhaug, M.-L. & Storm, D. 1987: *Fornminnevern og samisk kulturminnevern i samfunnsplanleggingen. Organisering og arbeidsoppgaver*. Utredning fra arbeidsgruppe engasjert av Riksantikvaren med mandat fra Miljøverndepartementet gitt i brev av 4. Juli 1985, Oslo.
- Magnus, O. 1976 [1555]: *Historia om de nordiske folken*. Tredje delen. Gidlunds förlag, Malmö.
- Malmer, M.P. 1980: Om arkeologiens teori, metod och material. *Fornvännen 75*, 260-265.
- Malmer, M.P. 1984: Arkeologisk positivism. *Fornvännen 79*, 260-268.
- Marcuse, H. 1972: *Politiske essays. Repressiv toleranse. Volden og den radikale opposisjon. Utopiens død*. Gyldendals Uglebøker, København.
- Marstein, N. 2000: Riksantikvaren vil verne for bruk, ikke for museene. *Aftenposten 9. februar 2000*.
- Marstrander, S. 1970: Filosofiske aspekter i de arkeologiske metoder.- Et diskusjonsinnlegg. *Universitetets Oldsaksamling Årbok 1967-1968*, 10-17.
- Marstrander, S. 1973: Arkeologiens vei. *Viking 37, IX-XI*.
- Marstrander, S. 1976: Arkeologiens vei. *Viking 39, V-IX*.
- Marwick, E. 2000: *The folklore of Orkney and Shetland*. Birlinn Limited, Edinburgh.
- Mauland, T. 1923: "Alvedans". I Fjørtoft, S. (red.): *Jonsok. Rogaland i tekst og bilder*. Norges Bondelag, [Oslo], 14-20.
- Mauland, T. 1925: Arne Garborg. Utspring og ætt. *Rogaland Historielag (Aarshefte 1925)*, 11, 60-75.
- McGookin, C. 1996: Colin McGookin. I Smyth, J. & Mirfenderesky, J. (red.): *Art Beyond Conflict*. Crescent Arts Centre, Belfast.
- Meggerts, B. J. 1960: The law of cultural evolution. I Dole, G.E. & Caneiro, R.L. (red.): *Essays in the science of culture*. Crowell, New York, 302-316.
- Melberg, K. 2002: Landbruket som livsform - en livsstilsanalyse av norske gårdbrukere. I Rødseth, T. (red.): *Landbruket ved en korsvei*. Fagbokforlaget, Bergen, 67-89.
- Melheim, L. 2003: "Betre bu om enn i ei bu. Heime er hver mann herre"- Huset som idé i forskning og i forhistorien. *Nicolay 89*, 4-18.
- Merleau-Ponty, M. 1994: *Kroppens fenomenologi*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Mikkelsen, Kaldal D. 1987: *Enkeltgård eller landsby? En arkeologisk undersøgelse med udgangspunkt i et gårdsanlæg ved Mørup, Jylland*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Århus Universitet.
- Mikkelsen, D. K. 1990: To ryttergrave fra ældre romersk jernalder - den ene med tilhørende bebyggelse. *Kuml 1988-89*, 143-199.
- Mikkelsen, D. K. 1999: Single farm or village? Reflections on the settlement structure of the Iron Age and the Viking Age. I Fa-bech, Ch. & Ringtved, J. (red.): *Settlement and landscape*. Proceedings of a conference in Århus, Denmark May 4-7, 1998. Jutland Archaeological Society, Moesgård, 177-193.
- Mikkelsen, E. & Rolfsen, P. 1999: Forskning og forvaltning: En diskusjon om forhistoriens fremtid - En kommentar til Joel Boaz. *Primitive tider 1999*, 118-123.
- Miljøverndepartementet 1997a: *Regional planlegging og arealpolitikk*. St. meld. nr. 29 (1996-97). Miljøverndepartementet, Oslo.
- Miljøverndepartementet 1997b: *Miljøverndepartementets kunnskapsbehov*. November 1997. Miljøverndepartementet, Oslo.
- Moen, A. 1990: *The plant cover of the boreal uplands of central Norway. I. Vegetation ecology of Solendet nature reserve; haymaking fens and birch woodlands*. Gunneria 63, Trondheim.
- Moi, T. 1998: *Hva er en kvinne. Kjønn og kropp i feministisk teori*. Overs. Granaas, Gyldendal, Oslo.
- Molde, B. (red.) 1955: *Illustrerad svensk ordbok*. Natur och kultur. Stockholm.
- Morphy, H. 1995: Landscape and the reproduction of the ancestral past. I Hirsch E. & O'Hanlon M. (red.): *The anthropology of landscape*. Clarendon Press, London, 184-209.
- Mortensson-Egnund, I. 1961: *Edda. Edda-kvede. Snorre-Edda*. Det norske samlaget, Oslo.
- Muir, T. 1998: *The mermaid bride and other Orkney folk tales*. The Orkadian Limited (Kirkwall Press), Kirkwall.
- Mulk, I.-M. & Bayliss-Smith, T. 1999: The representation of Sámi cultural identity in the cultural landscapes of northern Sweden: the use and misuse of archaeological knowledge I Ucko, P.J. & Layton, R. (red.): *The archaeology and anthropology of landscape*. One World Archaeology 30, Routledge, London, 358-396.
- Myhre, A. 1953: *Stabsto. Ætt og heim 1953*, 45-58.
- Myhre, A. 1955: *Stutt oversyn over registreringsfeltet. Melding til Stavanger Museum om registrering av faste fornminne i Nerbø 1955*. Upubliserte manuskripter (50 s.): med 18 kartskisser, 1 vedlegg 1957 (1 s.), 1 tillegg 1958 (3 s.), 1 tillegg 1959 (4 s.). Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Myhre, A. 1956: *Materiale til Horr, gnr. 71 i Varhaug. Gamal gardsskipnad i Noreg, distriktsgranskning nr. 58*. Upublisert manuskript, karter og skisse, Riksarkivet, Oslo.
- Myhre, A. 1957: *Melding om registrering av faste fornminne i Varhaug 1956*. Upubliserte manuskripter (110 s.): med 23 kartskisser og 1 notat (1966). Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Myhre, A. 1958: *Gard - øydegard i Nerbø*. Upublisert manuskript, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Myhre, A. 1959: Nausttufter, havnivå og kulturlandskap på Jæren i eldre tider. *Ætt og Heim 1959*, 5-18.
- Myhre, A. 1967: Slått og "tjengar" ("alvedans"): på Jæren. *Stavanger Museum Årbok 1966*, 41-51.
- Myhre, A. 1968: *Brev til Trygve Stokka*. Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv (datert Madla 4. januar 1968), 1-7.
- Myhre, A. udatert: *Oversyn over "Grøna Bygdo", Time, m.v. (Tunei, Store Unnei, Litle Unnei, Arrestad, Tjenvold i Time og Risa i Nerbø)*. Gamal gardsskipnad i Noreg, distriktsgranskning nr. 58. Diverse upubliserte manuskript, kart og skisser, Riksarkivet, Oslo.
- Myhre, B. 1985: Trends in Norwegian archaeology. *Journal of Danish Archaeology 4*, 180-185.

- Myhre, B. 1988: Materielt som åndelig i pakt med tida. *Arkeologiske Skrifter 4, Historisk Museum*, 310-324.
- Myhre, B. 1990: Hvor gamle er gårdgrensene? *NORNA-rapporter 43*, 125-134.
- Myhre, B. 1991a: Kulturminnevern, forskning, ideologi og politikk. I Griffin, K. & Pedersen, E.S. (red.): *Fornminnevernet i 1990-årene*. AmS-Rapport 6, 25-32.
- Myhre, B. 1991b: Theory in Scandinavian archaeology since 1960: A view from Norway. I Hodder, I. (red.): *Archaeological theory in Europe*. Routledge, London, 161-186.
- Myhre, B. 2001: Landbruk og landskap i Sør-Norge i jernalderen. I Almås, R. & Gjerdåker, R. (red.): *Norges landbrukshistorie til år 2000. Møte mellom fag og næring. Rapport 15/00*, Senter for bygdeforskning, Trondheim, 11-55.
- Myhre, B. 2002: Landbruk, landskap og samfunn 4000 f.Kr.-800 e.Kr. I Myhre, B. & Øye, I.: *Jorda blir levevei. Norges Landbruks-historie I*. Det Norske Samlaget, 11-213.
- Myhre, L. N. 1994: *Arkeologi og politikk En arkeo-politisk analyse av faghistoria i tida 1900-1960*. Varia 26, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Myhre, L. N. 1999: Metodiske refleksjoner. *Primitive tider 1999*, 60-68.
- Myklebust, D. 1981: Verditenkning - en arbeidsmåte i bygningsvern. *Foreningen for Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok 1981*, 85-106.
- Myklebust, D. 1988: *Kulturarv og vern. Bevaring av kulturminner i Norge*. Riksantikvaren, Universitetsforlaget, Oslo.
- Myklebust, D. 1990: Om menneskets indre organers plass i anti-kvarisk virksomhet - eller om teoriens nødvendighet i kulturminnevernet. I Hoel, R. (red.): *Kulturminnevernets teori og metode status 1989 og veien videre*. Seminarrapport. FOK NAVFs program for forskning om kulturminnevern, Oslo, 7-13.
- Münster, T. 1915: Tor Heliessen. *Stavanger Museum Årbok 1914*, 1-2.
- Myrdal, J. 1999: *Jordbruket under feodalismen 1000-1700. Det svenske jordbrukets historia*. Natur och Kultur/LTs förlag och Stiftelsen Lagersberg, Borås.
- Møller, J.S. 1938: Aarsfester fra vaar til høst i Danmark. *Nordisk kultur XXII*, 113-142.
- Møllerop, O. 1965a: Om "alvedansenes" funksjon. *Frå haug ok heidni 1965, nr. 2*, 122-124.
- Møllerop, O. 1965b: "Alvedanser". *Frå haug ok heidni 1965, nr. 3*, 146.
- Møllerop, O. 1967: Alvedansene. *Frå haug ok heidni 1967, nr. 1*, 20.
- Møllerop, O. 1980: Albert Myhre til minne. *Frå haug ok heidni 1980, nr. 2*, 107.
- Maalouf, A. 2000: *On identity*. The Harvill Press, London.
- NEB 1979: Inheritance. *The New Encyclopædia Britannica*. Bind 5. 15 utgave, Encyclopædia Britannica, Inc., Chicago.
- NIBR 1991: Samfunnsregnskap for kulturminner og kulturminnevern. *NIBR-notat 1991:115*, Oslo.
- Nicolaysen, N. 1862-66: *Norske fornlevninger*. Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. Carl C. Werners & Comp's Bogtrykkeri, Kristiania.
- Nicolaysen, N. 1870: *Tillæg til "Norske Fornlevninger"*. Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1869, 117-203.
- Nicolaysen, N. 1872: *Tillæg til "Norske Fornlevninger" m.m.*. Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. Aarberetning for 1871, 118-163.
- Nicolaysen, N. 1874: *Noget om vore faste fornlevninger fra heden-dom. Iser begravelser og deres undersøkelser*. Foreningen til norske fortidsmindesmerkers bevaring. Aarsberetning for 1873, 108-129.
- Nielsen, H. G. 1931: Den danske folkevise. *Nordisk Kultur IX*, 14-37.
- Nielsen, Y. 1875: Kvægholdet i Norge 1657. *Historisk tidsskrift. Tredje bind*, 385-416.
- NIFU 2002: *Fou-statistikk og indikatorer. Forskning og utviklingsarbeid*. Norsk Institutt for studier av forskning og utdanning, Oslo.
- NO 1966: *Norsk ordbok*. Det norske samlaget, Oslo.
- NORD 1996: *Verdensarv i Norden*. Nord 1996:30, Nordisk Ministerråd, København.
- NORD 2000: *Jordbrukslandskapets kulturverdier - utfordringer i et tverrsektorielt samarbeid*. NORD 2000:8, Nordisk Ministerråd, København.
- Nordbladh, J. (red.): 1995: *Arkeologiska liv. Om att leva arkeologisk*. Gotarc. Serie C: Arkeologiska Skrifter 10, Göteborg.
- Norderhaug, A. 1987: De urterike slåttengene. *Fortidsvern 3*, 12-13.
- Nordgård, O. 1934: Heliessen, Tor Ambrosius. *Norsk Biografisk Leksikon IV*, 15.
- Nordisk Ministerråd 1996: Kulturmiljøet i landskapet. Handlingsplan for den 3. dimensjon i det nordiske miljøarbeidet. *Nord 1996:36*, København.
- Nordisk Ministerråd 1997: Forvaltning af kulturmiljøet i Norden - bilag til handlingsplan for den 3. dimensjon i det nordiske miljøarbeidet. *TemaNord 1997:502*, København.
- Norges Bondekvinnelag 1997: *Arbeidsplan 1998-2001 med Årsplan for 1998*. Norges Bondekvinnelag, Oslo.
- Norges Bondelag 1999: *De eldste sporene i jordbrukslandskapet*. Norges Bondelag, Oslo.
- NOU 1982: *Kulturminnevernet. Organisasjonsspørsmål innenfor kulturminnevernet i Norge*. Norges offentlige utredninger 1982:36. Universitetsforlaget, Oslo.
- NOU 1983: *Kulturminner og vassdragsvern*. Norges offentlige utredninger 1983:43. Universitetsforlaget, Oslo.
- NOU 1993: *Forvaltningsetikk*. Norges offentlige utredninger 1993:13. Statens forvaltningstjeneste seksjon statens trykning, Oslo.
- NOU 2002: *Fortiden former framtiden. Utfordringer i en ny kulturminnepolitikk*. Norges offentlige utredninger 2002:1. Statens forvaltningstjeneste. Informasjonsforvaltning, Oslo.
- NRO 1937, 1947, 1957: *Norsk riksmålsordbok*. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.
- NSO 1976: *Norsk synonymordbok*. Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Nystø, N.J. 1992: *Samiske kulturlandskap*. Riksantikvarens rapport 21, Oslo.
- Næss, H.E. 1982: *Tingbøker fra Jæren og Dalane 1637-1641*. Bind IV. Statsarkivet i Stavanger.
- Næss, H.E. 1984: *Tingbøker fra Jæren og Dalane, 1641-1654 og 1650-1654*. Bind V. Statsarkivet i Stavanger.
- Næss, J.-R. 1985 (red.): *Arkeologi og etnisitet*. AmS-Varia 15, Stavanger.
- Näsström, B.-M. 2001: *Blot. Tro og offer i det førkristne Norden*. Pax Forlag A/S, Oslo.
- Obrestad, T. & Reierstad, L.M. 1939: *Hå Nærbo-Varhaug 1837-1937. Og ymse tilfang til ei bygdebok for Hå prestegjeld*. Nærbo og Varhaug kommunar. Dreyers Grafiske Anstalt, Stavanger.
- Odgaard, B.V. 1994: The holocene vegetation history og northern West Jutland, Denmark. *Opera Botanica 123*, 1-171
- OF 1987: *The Oxford English dictionary*. 2. utgave III, Clarendon Press, Oxford.
- Ofstad, S. 1996: *Miljøvernpolitisk redegjørelse 1996*. Miljøverndepartementet, Oslo.
- Olrig, A. 1896: Elverfolk. *Salmonsens konversationsleksikon*. V. Bind. Brødrene Salmonsens (J. Salmonsens), Kjøbenhavn, 967-970.

- Olsen, B., Hesjedal, A. & Storli, I. [1993]: *Camera Archaeologica. Rapport fra et feltarbeid*. Tromsø museums skrifter 23, Tromsø.
- Olsen, M. 1915: *Gaardsnavne i Stavanger Amt*. Oplysninger samlede til brug ved matrikkelens revisjon af O. Rygh. Utgivne med tilføjede forklaringer. W.C. Fabritius & Sønner A/S, Kristiania.
- Olsen, P. 1997: Må legge ned hele familiegården. *Stavanger Aftenblad* 20. februar 1997.
- Olwig, K.R. 1990: Landscape, identity and power. I Bang, C.H. (red.): *Kultur og Miljø - en bæredygtig utvikling*. Fortidsminderrådet, Miljøministeriet, Skov og Naturstyrelsen, 43-52.
- Omland, A. 1999: Kulturminnevern og demokrati: problematikk omkring meningskontroll og vestliggjøring av kulturminner. *Primitive tider* 1999, 82-98.
- Opedal, A. 1998: *De glemte skipsgravene. Makt og myter på Avaldsnes*. AmS-Småtrykk 17, Stavanger.
- Opedal, A. 1999: *Arkeologiens gårdsforskning og utforming av en norsk identitet*. AmS-Varia 35, Stavanger.
- Orgland, I. & Raastad, F. 1985: *Islandsk-norsk ordbok*. NKS-Forlaget, Reykjavik.
- Parker, M. 1980: *Vern om faste kulturminner - en samfunnsoppgave*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Pedersen, E.A. 1989: *Jernalderbosetningen på Hadeland: en geografisk analyse*. Varia 17, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Pedersen, E.A. 1999: Transformation to sedentary farming in eastern Norway: AD 100 or 1000 BC? I Fabech, C. & Ringtvedt, J. (red.): *Settlement and landscape*. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998, Jutland Archaeological Society, Moesgård, 45-52.
- Petersen, J. 1951: *Vikingetidens redskaper*. Skrifter utgitt av Det norske videnskaps-akademi i Oslo II, Hist.-filos. klasse 1951, 4, Oslo.
- Pettersen, J.Å. 1998: *Odd Nedrum: Historieforteller og selvauslærer*. Aschehoug/Astrup-Fearnleymuseet, Oslo.
- Pilskog, F.H. 2000: *Kulturminne i Ulstein. Kva fortel dei om oss? Ei draffing av kulturminnevern, identitet og nasjonalisme*. Upublisert hovudfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Pirsig, R.M. 1991: *Lila. An Inquiry into Morals*. Bantam Press, London.
- Pomerants, G. & Waage, H.N. 1998: I Dostojevskijs og dialogens tegn. Samtaler i samtiden. *Samtiden* 2/3, 23-33.
- Preucel, R. & Hodder, I. (red.) 1996: *Contemporary archaeology in theory. A reader*. Blackwell Publishers, Oxford.
- Pryor, F. 2001: *Seahenge. A quest for life and death in Bronze Age Britain*. HarperCollinsPublisher, London.
- Prøsch-Danielsen, L. 1996: *Vegetasjonshistoriske undersøkelser av felt med rydningsrøyer på Forsand gnr. 41, bnr. 6, Forsand i Rogaland*. NIKU-Oppdragsmelding 10, 1-31.
- Prøsch-Danielsen, L. 1999: Rydningsrøysa som pollenfelle og kilde til norsk jordbrukshistorie-innsamlingspolitikken i Rogaland. I Selsing, L. & Lillehammer, G. (red.): *Museumslandskap*. AmS-Rapport 12B, 355-370.
- Prøsch-Danielsen, L. & Simonsen, A. 2000a: Palaeoecological investigations towards the reconstruction of the history of forest clearances and coastal heathlands in south-western Norway. *Vegetation History and Archaeology* 9, 189-204.
- Prøsch-Danielsen, L. & Simonsen, A. 2000b: *The deforestation patterns and the heath establishment of the coastal section of south-western Norway*. AmS-Skrifter 15, Stavanger.
- Prøsch-Danielsen, L. 2001a: The environmental aspects and palynological signals of the "fairy-circles" - ancient monuments linked to the coastal heathland in Jæren, south-western Norway. *Environmental Archaeology* 4, 41-59.
- Prøsch-Danielsen, L. 2001b: Danser med alver - alvedanser. Jærens glemte kulturminner. *Frå haug ok heidni* 2001, nr. 1, 37-44.
- Randen, O. 2002: *Brøyte seg rydning. Bureisningstid og bureisarliv*. Boksmia, Vats, Ål i Hallingdal.
- Regionplankontoret 1977: *Verneverdige områder i Jærregionen. Registrering og vurdering av verneverdige områder og forekomster av verdi for friluftsliv, natur- og kulturvern*. Regionplankontoret for Jæren.
- Reiersen, E. & Hustvedt, P.H. 1998: *Landbrukets betydning for Rogaland*. Utarbeidet av RF-Rogalandsforskning. Arena landbruk. Vedlegg til SpareBank 1 SR-Banks konjunkturbarometer vår 1998, Stavanger, 1-20.
- Reinton, L. 1957: *Sæterbruket i Noreg II*. Institutt for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- Reinton, L. 1958: Eng. Norge. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk medeltid*. Bind III. Allhems Förlag, Malmö, 627-631.
- Revdal, E. (red.) 2001: *Sammendrag fra forskningsresultatene i programmet Bruk og forvaltning av utmark*. Området for miljø og utvikling. Norges Forskningsråd, Oslo.
- Riksantikvaren 1991: *Kulturminnevernets grunnlag i lovverket*. Riksantikvaren, oktober 1991, Oslo.
- Riksantikvaren 1996: *Riksantikvarens strategi mot år 2000*. Riksantikvaren, Oslo.
- Riksantikvaren 2001: *Alle tiders kulturminner*. Riksantikvaren, Oslo.
- Ringen, S. 1999: Følelse og fornuft. *Kronikk. Dagbladet* 16. januar 1999.
- Ringhagen, H. 1959: Litt om fjell-livet i Sauda. *Frå by og bygd i Rogaland 1959*, 136-140.
- Ringstad, B. 1988: Steiner brukt som amuletter i forhistorisk tid - eksempel fra Kvåle i Sogndal. *Arkeologiske Skrifter* 4, *Historisk Museum*, 325-341.
- Ringstad, B. 1991: Graver og ideologi. Implikasjoner fra vestnorsk folkevandringstid. I Fabech, C. & Ringtved, J. (red.): *Samfundsorganisation og regional variation i Norden i romersk jernalder og folkevandringstid*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXVII, 141-150.
- Robberstad, K., Johnsen, J., Berg, B.S., Thomsen, H. & Kallhovd, K. 1995: *Revidert verneplan for Jærstrendene landskapsvernområde*. Miljø-rapport 4, Fylkesmannen i Rogaland Miljøvernavdelingen, Stavanger.
- Robberstad, K. 1995: *Gulatingslovi*. Det norske samlaget, Oslo.
- Robbertson, J.D.M. (red.): 1991: *An Orkney anthology. The selected works of Ernest Walker Marwick*. Scottish Academic Press, Edinburgh.
- Rogaland Fylkeskommune 1996: *Fylkesplan for Rogaland 1996-1999. Handlingsplan for skjøtsel og tilrettelegging av kulturminne*. Rogaland Fylkeskommune, Etat for regionalutvikling, Kulturavdelinga, Stavanger.
- Rommetvedt, H.: 2002a: Matsystemet - et politisk-økonomisk system i endring. I Rommetvedt, H. (red.): *Matmakt, politikk, forhandling, marked*. Fagbokforlaget, Bergen, 13-35.
- Rommetvedt, H. 2002b: Landbruket, maten og makten - spillet fortsetter. I Rommetvedt, H. (red.): *Matmakt, politikk, forhandling, marked*. Fagbokforlaget, Bergen, 273-282.
- Rorty, M. 1991: *Objectivity, relativism and truth*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Rosenberg, U.-E. & Christensen, P. 1995: Fornminne ødelagt i Hå og arkeologene raser. *Stavanger Aftenblad* 25. februar 1995.
- Rosenlund, L. 1998: Sosiale strukturer og deres metamorfoser. *Sosologisk tidskrift* 1-2, 45-74.
- Rosenlund, L. 2000: *Social structures and change. Applying Pierre Bourdieu's approach and analytic framework*. Working Papers from Stavanger University College 85/2000, Stavanger.
- Ross, H. 1971[1895]: *Norsk Ordbog. Tilleg til "Norsk Ordbog" af Ivar Aasen*. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø.

- Rye, J.F. 2000: *Hvorfor bråker bøndene når de har det så bra? En studie av sammenhengene mellom levekår og livskvalitet i landbruket*. Rapport 3/00, Senter for bygdeforskning, Trondheim.
- Rygh, O. 1898: *Norske gaardnavne*. W.C. Fabritius & Sønners Bogtrykkeri, Kristiania.
- Rødseth, T. 2002a: Levekår i landbruket. I Rødseth, T. (red.): *Landbruket ved en korsvei*. Fagbokforlaget, Bergen, 47-65.
- Rødseth, T. 2002b: Landbruket ved en korsvei. I Rødseth, T. (red.): *Landbruket ved en korsvei*. Fagbokforlaget, Bergen, 181-193.
- Rønne, O. 2002: Smeden i jernalderen – ildens hersker, *Primitive tider* 2002, 55-63.
- Rønneseth, O. 1955: Nokre problem frå gardssamfunnet på Jæren. *Heimen* 10, 150-179.
- Rønneseth, O. 1959: Alvekult og solkult i gamal og ny tid. *Syn og segn* 1959, 12-21, 66-76.
- Rønneseth, O. 1961: Gard og gardssamfunn i eldre jernalder. *Heimen* 12, 15-32.
- Rønneseth, O. 1973: Fornminne og folkeminne i eit jærsk gardssamfunn. *Syn og segn* 79, 304-314.
- Rønneseth, O. 2001: *Gard og gjerde. Faser i utviklingen av Jærens kulturlandskap*. Erling Skjalgssonselskapet, Stavanger.
- Sageidet, B.M. i manuskript: Sub-local differences in Late Holocene land use at Orstad, Jæren in SW-Norway, revealed by soil pollen stratigraphy.
- Salvesen, H. 1990: Forholdet mellom gårdsforskning og bosetningshistorie. *NORNA-rapporter* 43, 17-30.
- Salveson, A. 1924: *Folkeminne*. Eirik Gjostein, Stavanger.
- Sandnes, J. & Stemshaug, O. 1976: *Norsk stadnamnleksikon*. Det norske samlaget, Oslo.
- Schama, S. 1996: *Landscape and memory*. Fontana Press, London.
- Schanche, A. 1990: Samfunnsteori og forvaltningsideologi i kulturminnevernet. I Hoel, R. (red.): *Kulturminnevernets teori og metode. Status 1989 og veien videre*. Seminarrapport. FOK NAVFs program for forskning om kulturminnevern, Oslo, 79-97.
- Schanche, E. & Sulheim, C. 2002: Særmerknad fra utvalgsmedlemmene Elin Schanche og Christian Sulheim. I Lange, T., Hegard, T. & Johansen, K. (red.): *Fortid former framtid*. NOU 2002:1, Oslo.
- Schmidt, T.E. 2002: Motstand gjennom samarbeid. *Morgenbladet* 25.-31. oktober 2002.
- Schorske, C. E. 1998: *Thinking with history. Explorations in the passage to modernism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Schou, A., Thoresen-Larssen, K., Arge, S.A., Bjarnarson, G., Seppänen, R., Blomquist, H., Gaukstad, E., Gustavsson, J.B. & Berg, J. 2000: *Jordbrukslandskabets kulturverdier – historisk utvikling, politikk og styringsmidler i Norden*. TemaNord 2000:520, Nordisk Ministerråd, København.
- Schuster, J. 2000: Rundbauten und Kalkofenhäuser. Sondenformen des Hausbaus bei den Germanen i der römischen Kaiserzeit. *Praehistorische Zeitschrift* 75, 93-123.
- Schøtt, S. 1909: *Dansk-norsk ordbok*. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Kristiania.
- Scott, J.C. 1985: *Weapons for the weak. Everyday forms of peasant resistance*. Yale University Press, New Haven and London.
- Setten, G. 2000a.: Gendered landscapes: the relevance of a gendered nature-culture dualism in Norwegian farming practices. I Szczygiel, B., Carubia, J. & Dowler, L. (red.): *Gendered landscapes. An interdisciplinary exploration of past space and place*. Center for studies in landscape history, The Pennsylvania State University, 149-156.
- Setten, G. 2000b: Farmers, planners and the moral message of nature. *Etics, place and environment* 3, 220-225.
- Setten, G. 2001a: Perceiving landscapes - producing moral geographies. I Lægran, A.S. & Myklebust, F. (red.): *Contemporary debates in the discipline of geography: space and place, landscape and environment*. Papers from The Department of Geography University of Trondheim, 18-34.
- Setten, G. 2001b: Landskapet: fetisj, endringselement eller realitet? *Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift* 32, 67-69.
- Shanks, M. & Tilley, Chr. 1987: *Re-constructing archaeology. Theory and practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Shanks, M. & Tilley, Chr. 1989: Archaeology into the 1990s. *Norwegian Archaeological Review* 22, 1-54.
- Sirevåg, T. 1938: *Jæren på veg frå naturhushaldet. Jærsk næringsliv før Jærbanen kom 1800-1875*. Aktietrykkeriet i Stavanger, Stavanger.
- SJD 1835-1838: *Sorenskriveren i Jæren og Dalane 41 B 13 N.8.1.2*. Pantebok 1835-1838, 127-128.
- Sjurseike, R. 1999: I skyggen av monumentene - undersøkelser og vern av steinalderens ikke-agrarare kulturmiljø. I Selsing, L. & Lillehammer, G. (red.): *Museumslandskap*. AmS-Rapport 12B, 521-530.
- Skar, B. 1999: Om ikke å sage over grenen, *Primitive tider* 1999, 114-115.
- Skare, K. 1998: Vikingene på Skeie - kongens naboer? *Frå haug ok heidni* 1998, nr. 4, 17-20.
- Skare, L.F. 1987: *Forvaltningen i samfunnet*. Tano, Oslo.
- Skjervheim, H. 1974: *Objektivismen og studiet av mennesket*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Skjervheim, H. 1984: Den nye mediaideologien. *Nytt norsk tidskrift* 1, 85-87.
- Skjervheim, H. 1996: *Deltakar og tilskodar og andre essays*. Aschehoug, Oslo.
- Skjæveland, J. udatert: *Gamalt frå Bjerkreim*. Samla av Jørgen Skjæveland. Stensilutgave.
- Skjølsvold, A. 1962: Er "alvedansene" på Jæren gamle lyngstakktomter? *Frå haug ok heidni* 1962, nr. 3, 168-172.
- Skjølsvold, A. 1970a: En bronsealders boplass med hustuft fra Ognå i Rogaland. *Viking XXXIV*, 25-45.
- Skjølsvold, A. 1970b: To keltertids hustuffer fra Ognå i Rogaland. *Viking XXXIV*, 47-71.
- Skogen, A. 1974: Den vestnorske lyngheien – et kulturlandskap i endring. *Forskningsnytt* 19, 4-6.
- Skogen, A. 1999: Slåtte- og beitemyr. I Norderhaug, A., Austad, I., Hauge, H. & Kvamme, M. (red.): *Skjøtselboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker*. Landbruksforlaget, Oslo, 153-164.
- Skogstad, L. 2002: Forskning og formidling i en tabloid virkelighet. *Nicolay* 88, 25-30.
- Skre, Gjerdåker B. 1994: *Havråboka. Soga om ein gammal gard på Osterøy*. Stiftinga Havråtunet, Osterøy.
- Skrede, M.A. 2002: *Utmærkt og gard. Nærstudie av tufteområde i Friksdalen i Leikanger, Sogn og Fjordane*. Upublisert hovudfagsoppgåve i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Skretting, T. 1998: *Jæren syng i merg og minne. Mitt eige morsmål slik eg har høyrte og brukt det*. Jærbladet, Bryne.
- Smith, M. 1805: Et par ord om agerordningen tilstand ved Stavanger. *Oekonomiske Annaler april 1805*, København, 300-307.
- Smith, B. 1995: Common sense. I Smith, B. & Woodruff Smith, D. (red.): *The Cambridge companion to Husserl*. Cambridge University Press, Cambridge, 394-437.
- Smith, L. 1994: Heritage management as postprocessual archaeology? *Antiquity* 68, 300-309.
- Smith, B. & Woodruff Smith, D. 1995: Introduction. I Smith, B. & Woodruff Smith, D. (red.): *The Cambridge companion to Husserl*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Smitt, J. 1874: *Det norske landbruks historie i tidsrummet 1815-1870*. Selskabet for folkeoplysningens fremme, Christiania.

- Smyth, J. 1996/1997: Art beyond conflict. An exhibition of work by eight Belfast artists. I Smyth, J. & Mirfenderesky, J. (red.): *Art beyond conflict*. Crescent Arts Center, Belfast, upaginert.
- Sobotta, J.S. & Guriby, R. 1995: Forvaltningshistorie. *Vern og virke 1994*, 8-15.
- Solberg, B. 2000: *Jernalderen i Norge*. Cappelen Akademiske Forlag, Oslo.
- Solberg, B., Austad, I., Marstein, N., Monrad-Krohn, D., Niemi, E. & Schanche, A. 1991: *Handlingsplan 1991-93. Program for forskning om kulturminnevern (FOK-programmet)*. Norges Allmennvitenskapelige forskningsråd, Oslo.
- Solli, B. 1989: *Dyrebein. Problemer og muligheter omkring et arkeologisk kildemateriale*. Varia 18, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Solli, B. 1996: *Narratives of Veøy. An investigation into the poetics and scientific of archaeology*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 19, Oslo.
- Solli, B. 1997: Ting og tid, fortellinger og identitet. I Brenna, B. & Fjelstad, K.M. (red.): *Kollektive identiteter, ting og betydninger*. TMV Skriftserie 24, 163-179.
- Solli, B. 1999: Arkeologiens begreper omkring kultur-begrepet i arkeologien. *Kulturstudier* 6, 141-160.
- Solli, B. 2002: *Seid. Myter, sjamanisme og kjønn i vikingenes tid*. Pax Forlag, Oslo.
- Sollund, Bøe M.-L. 1997: *Fortidens minner i dagens landskap. Status for automatisk fredete kulturminner i Skien kommune Telemark 1997*. Oppdragsmelding 042, NIKU Norsk institutt for kulturminneforskning, Oslo.
- Soltvedt, E.-C. 2000: Carbonised cereal from three late neolithic and two early Bronze Age sites in Western Norway. *Environmental Archaeology* 5, 49-62.
- Spiegelberg, H. 1979: Phenomenology. *The New Encyclopædia Britannica*. Bind 14. 15 utgave, Encyclopædia Britannica, Inc., Chicago, 210-211.
- St. meld. nr. 39:, 1986-87: *Bygnings- og kulturminnevernet*. Miljøverndepartementet, Oslo.
- St. meld. nr. 22 1999-2000: *Kjelder til kunnskap og oppleving. Om arkiv, bibliotek og museum i ei IKT-tid og om bygningsmessige rammevilkår på kulturområdet*. Det kongelige Kulturdepartement, Oslo.
- St. meld. nr. 29, 1996-97: *Regional planlegging og arealpolitikk*. Miljøverndepartementet, Oslo.
- St. meld. nr. 61, 1991-92: *Kultur i tiden*. Kulturdepartementet, Oslo.
- St. prp. nr. 52, 1984-85: *Om reformer i statens budsjettssystem og endringer i bevilgningsreglementet*. Finans- og tolldepartementet, Oslo.
- Statens forurensningstilsyn 2002: *Miljøstatus i Norge. Kulturminner og kulturmiljøer*. <http://miljostatus.no/Tema/Kulturminner/kulturminner.stm>
- Statistisk Sentralbyrå 1998: *Naturressurser og miljø 1998*. Statistisk Sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger.
- Statistisk Sentralbyrå 2001: *Arbeidskraftundersøkelsen. Yrkesveiledning*. [Http://www.ssb.no/emner/06/01/yrkeaku/tab-2001-02-01-03.html](http://www.ssb.no/emner/06/01/yrkeaku/tab-2001-02-01-03.html), 1-4.
- Steen, B. 1995: Høgevollen. En boplass fra eldre jernalder ved Egersund. *Frå haug ok heidni 1995*, nr. 4, 7-16.
- Steinnes, A. 1950: Alvheim. *Historisk tidskrift* 35, 353-404.
- Steinnes, A. 1988: Vern og skjøtsel av kysthei i Rogaland. *Økoforsk rapport 1988:1*, Ås.
- Steinsland, G. & Meulenlacht Sørensen, P. 1994: *Menneske og makter i vikingenes verden*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Stewart, D. & Mickunas, A. 1974: *Exploring phenomenology. A guide to the field and its literature*. American Library Association, Chicago.
- Stokka, T. 1967: *Alvedanser paa Jæren*. Upublisert brev til Albert Myhre datert Lura 28. desember 1967, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv, 1-11.
- Stokka, T. 1968: *Brev til herr Albert Myhre*. Upublisert, datert Lura 6. januar 1968, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv, 1-7.
- Stoknes, P.E. 1996: *Sjelens landskap*. Cappelen, Oslo.
- Storhaug, Espedahl E. 1999: Lei av folk som graver. Reportasjer. *Stavanger Aftenblad* 27. september 1999.
- Straume, E. 1987: *Gläser mit Facettenschiff aus skandinavischen Gräbern des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr.* Universitetsforlaget, Oslo.
- Strandbuen 1999: Fortiden stanser framtida i distrikts-Norge. Leder, *Strandbuen* 27. august 1999.
- Strøm, B. 1888: *Stavanger Amt, Norges Land og folk topografisk-statistisk beskrevet*. H. Aschehoug & Co, Kristiania.
- Ström, F. 1961: *Nordisk hedendom*. Akademiforlaget-Gumperts, Göteborg.
- Stylegar, F.A. 2001: Jordbruk og bosetningsutvikling i Sørvest-Norge fra steinalder til vikingtid. *Heimen* 38, 83-104.
- Suul, J. 1996: *Verdensarv i Norden. Forslag til nye områder på Verdensarvlisten-UNESCOs World Heritage List*. Nord 1996:30, København.
- Sveinsson, E.ÓL. 1931: Islandske folkesagn. *Nordisk kultur IX*, 185-198.
- Sydow, C.W. von 1935: Övernaturliga väsen. *Nordisk kultur XIX*, 95-159.
- Særheim, I. 1980: Stadnamn i Klepp. *Rogalandsforskning Rapport nr. 7/80*, Stavanger.
- Særheim, I. 1985: *Stadnamn fortel historie. Om namngjeving, namnebruk og opplysninger i stadnamn*. Universitetsforlaget AS, Stavanger.
- Særheim, I. 2001: *Namn og gard. Studium av busetningsnamn på -land*. Tidvise Skrifter 38. Høgskolen i Stavanger, Stavanger.
- Særheim, I. 2002: Norr. hjalmr m. og *hjalmgard m. Eivindarmål. Heuðursrit til Eivind Weyhe á seksti ára degi hansara 25. april 2002. *Annales Societatis Scientiarum Feroensis Supplementum XXXII*, 375-386.
- Særheim, I. 2003: "Med sveitte i andletet skal du eta ditt brød". Stadnavn og strevet for den daglege føda. I Bø Grønstøl, S. (red.): *Ordet og kjødet. Humaniora i Stavanger*. Wigstrand Forlag AS, Stavanger, 172-183.
- Søebye, E. 2002: Maktutredningen: en gravsang for fornuften? *Samtiden* 4, 4-21.
- Sørbo, J.I. 2002: Hans Skjervheim på direkten. *Nytt norsk tidskrift* 4, 379-385.
- Sørensen, Stig M.L. 1988: Is there a feminist contribution to archaeology? *Archaeological Reviews from Cambridge* 7, 9-20.
- Sørensen, Stig M.L.. 2002: Mats Malmer. An intellectual biography. *Current Swedish Archaeology* 10, 163-177.
- T-1208: *Miljøverndepartementets organisasjon*. Miljøverndepartementet, Oslo.
- T-863: *Kulturlandskap og jordbruk. Virkemidler rettet mot kulturlandskapet i Norden*. Miljøverndepartementet, Oslo.
- Taranger, A. 1915: *Magnus Lagaboters Landslov*. Kristiania.
- Taylor, J.G. 1989: Book reviews: Scott, J.C. 1985 Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance. *The Journal of Peasant Studies* 16, 318-321.
- Taylor, S.J. 1988: Bertelsen, R., Lillehammer, A. & Næss, J.-R. (eds.): Were they all men? An Examination of sex roles in pre-historic society (AmS-Varia 17). *Archaeological Review from Cambridge* 7, 253-255.
- Teigen, K.H. 1970: Konflikt. *Aschehougs Konversasjonsleksikon*. Bind 11. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo, 473.

- The National Gallery 1999: *Rembrandt by himself*. Exhibition guide 9 June-5 September 1999. The National Gallery, London.
- Thomas, J. 1993: The politics of visions and the archaeologies of landscape. I Bender, B. (red.): *Landscape politics and perspectives*. Berg, Providence/Oxford.
- Thomas, K. 1983: *Man and the natural world. Changing attitudes in England 1500-1800*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Thompson, J.B. 1989: The theory of structuration. I Held, D. & Thompson, J.B. (red.): *Social theory of modern societies: Anthony Giddens and his critics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Thomsen, H. 1988: *Jærlandskapet forandrer seg*. Hå kommune ved kulturetaten.
- Thorsen, L.E. 1990: Det fleksible kjønn. Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinne, 1920-1985. *Norveg 33*, 187-220.
- Thorsen, L.E. 1993: *Det fleksible kjønn. Mentalitetsendring i tre generasjoner bondekvinne, 1920-1985*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Thu, R. 1996: *Vår nye bondekultur - når det moderne vert tradisjon*. Upublisert hovedfagsoppgave i etnologi, Universitetet i Bergen.
- Thue, F.W. 1997: "Deltakere og tilskodere". Om den indre sammenheng mellom erkjennelsesteori, etikk og politikk i Hans Skjervheims forfatterskap. I Slaattelid, I. (red.): *Regime under kritikk. Om Hans Skjervheim i norsk filosofi og samfunnsdebatt*. Aschehoug, Oslo.
- Tilley, Chr. 1994: *A Phenomenology of landscape. Places, paths and monuments*. Berg, Oxford/Providence, USA.
- Tillhagen, C.-H. 1958: *Folkelig lukekonst*. Nordiska Museet, Stockholm.
- Torvanger, Å.M., Hage, I., Helle, K., Hætta, O.M., Keller, Chr., Monrad-Krohn, D. & Suul, J. 1994: *Vurdering av behovene for kulturminnevernforskning*. Utredning utarbeidet av en gruppe nedsatt av Nasjonal komité for miljøvernforskning. Norges Forskningsråd, Oslo.
- Tranøy, K.E. 1998: *Det åpne sinn. Moral og etikk mot et nytt årtusen*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Trigger, B.G. 1978: *Time and traditions*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Trigger, B.G. 1989: *A history of archaeological thought*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Troels-Lund, T.F. uten år: *Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede*. Bind X. Gyldendalske boghandel Nordisk forlag, København Kristiania.
- Trøim, I. 1999: *Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet. En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978*. Varia 49, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Tuan, Y.-F. 1990: *Topophilia. A study of environmental perception, attitudes and values*. Columbia University Press, New York.
- Turville-Petre, E.O.G. 1964: *Myth and religion of the north. The religion of ancient Scandinavia*. Weidenfeld & Nicolson, London.
- Tveite, S. 1983: Den driftige jærbu – myte eller realitet? *Stavanger Museum Årbok 1982*, 45-52.
- Ucko, P. 1987: *Academic freedom & apartheid. The story of the World Archaeological Congress*. Duckworth, London.
- Ueland, T. 1997: *Om stolar og stolsdrift på Jæren i gamal tid. Rapport fra synfaring og drøftingar 27. april - 2 mai 1997*. Upublisert rapport, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv, 1-6.
- Uldall, K. 1930: Dansehøj, pinsebod og gildesvold. *Fortid og nutid* 8, 3, 131-192.
- Ulven, T. 1999: *Samlede dikt*. Gyldendal, Oslo.
- Unesco 1985: *Conventions and recommendations of Unesco concerning the protection of the cultural heritage*. Imprimeries Populaires, Geneva.
- Unesco 1996: *Our creative diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*. Unesco Publishing, Paris.
- Utenriksdepartementet 2002: *Nasjonal strategi for bærekraftig utvikling*. Utenriksdepartementet, Oslo.
- Veka, J. 1946: Transport av høy, Rogaland. *Norsk etnologisk gransking 100*, 1-8.
- Vestheim, G. 1994: *Museum i eit tidsskifte*. Samlaget, Oslo.
- Vevatne, K. 1999: *Nydyrking og tilhøvet til kulturminne og kulturlandskap - Rogaland fylke*. Rogaland fylkeskommune, Stavanger.
- Vikingstad, M. 2001: Til 150 års-dagen for Arne Garborg. *Naturen i Arne Garborgs Haugtussa. Bokvennen 1, 2001/13*, 52-60.
- Vinsand, G. & Ohm, J. 2000: *Kulturminneforvaltningens organisering og oppgaveløsning. En undersøkelse i Hedmark, Rogaland og Troms*. Miljøverndepartementet, Oslo.
- Vinsrygg, S. 1986: *Jærmuseet og fornminna*. Upublisert rapport, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv, 1-33, vedlegg.
- Visted, K. & Stigum, H. 1971: *Vår gamle bondekultur*. Bind I. J.W. Cappelens forlag, Oslo.
- Wagstaff, J.M. 1987: Introduction. I Wagstaff, J.M. (red.): *Landscape & culture. Geographical & archaeological perspectives*. Basil Blackwell, Oxford.
- Wanner, H., Brázdil, R., Frich, P., Frydendahl, K., Jonsson, T., Kington, J., Pfister, Chr., Rosenørn, S. & Wishman, E. 1994: Synoptic interpretation of monthly weather maps for the later Maunder Minimum (1675-1704). *Paläoklimaforschung/ Palaeoclimate Research 13*, 401-424.
- Ward, M. 1998: Being there. *Home New Scientist NS+*, Archive 9 May 1998, 1-3.
- WCR 1998: *World cultural report 1998. Culture, creativity and markets*. Unesco, Darantière, Quétny.
- Weber, M. 1978: *Economy and society. An outline of interpretive sociology*. University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London.
- Welinder, S. 1982: Varför teori? *Formvannen 77*, 140-141.
- Welinder, S. 1993: *Miljö, kultur och kulturmiljö*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Welinder, S. 2000: *Arkeologisk yrkesidentitet*. Stensilerie B, nr. 59, Institutt for arkeologi. Universitetet i Tromsø.
- Welinder, S., Pedersen E.A. & Widgren, M. 1999: *Jordbrukets första femtusen år. Det svenska jordbrukets historia. Natur och kultur*. LTs förlag, Borås.
- Welton, D. (red.) 1999: *The essential Husserl. Basic writings in transcendental phenomenology*. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis.
- WHC 1997: *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*. Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Unesco February 1997.
- White, L.A. 1949: *The science culture*. Farrar, Straus, New York.
- Willems, W.J.H. 1998: Archaeology and heritage management in Europe: Trends and developments. *European Journal of Archaeology 1*, 3:293-311.
- Witoszek, N. 1997: Nature, knowledge and identity in Norway. I Teich, M., Porter, R. & Gustafson, B. (red.): *Nature and society in historical context*. Cambridge University Press, Cambridge, 209-227.
- Witt, T. 1998: Kulturarv - hva taler vi om? *Nordisk Museologi 1*, 17-24.
- WND 1976: *Webster's new world dictionary of the American language*. Annen utgave, William Collins + World Publishing Co., Cleveland.
- Woodruff Smith, D. 1995: Mind and body. I Smith, B. & Woodruff Smith, D. (red.): *The Cambridge companion to Husserl*. Cambridge University Press, Cambridge, 323-393.
- Wright, G.H. von 1971: *Explanation and understanding*. Cornell University Press, Ithaca, New York.

- Wright, G.H. von 1996a: *Myten om framsteget*. Albert Bonniers förlag, Trondheim.
- Wright, G.H. von 1996b: *Att förstå sin samtid*. Albert Bonniers Förlag, Viborg.
- Wylie, A. 1992: The interplay of evidential constraints and political interests: recent archaeological research on gender. *American Antiquity* 57, 15-36.
- Wylie, A. 1993: A profilation of new archaeologies: "Beyond objectivism and relativism". I Yoffee, N. & Sheratt, A. (red.): *Archaeological theory: who sets the agenda?* Cambridge University Press, Cambridge.
- Yates, T. 1990: Jacques Derrida: 'There is nothing outside of the text'. I Tilley, Chr. (red.): *Reading material culture*. Basil Blackwell, Oxford.
- Zimmermann, W.H. 1991: *Erntebegrabung in Rutenberg und Die-men aus archäologischer und volkskundlicher Sicht*. Néprajzi Értéső a Néprajzi Múzeum Évkönyve 71-73, 1989-1991, (T. Hoffmann-Festschrift), Muzsák Közművelődési Kiado, Budapest, 73-104.
- Zimmermann, W.H. 1992a: *Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet*. Bind 19. Verlag August Lax, Hildesheim.
- Zimmermann, W. H. 1992b: The "helm" in England, Wales, Scandinavia and North America. *Vernacular Architecture* 23, 34-144.
- Zimmermann, W. H. 1995: Der Rutenberg - Ein landwirtschaftliches Nebenbäude zum Bergen von Feldfrüchten und Heu. I Koolman, E., Gässler, E. & Scheele, F. (red.): *Der fallende Spueghel*. Bind 2. Isensee verlag, Oldenburg, 207-216.
- Zimmermann, W.H. 1999: Why was cattle-stalling introduced in prehistory? The significance of byre and stable and of outwintering. I Fabeck, C. & Ringtved, J. (red.): *Settlement and landscape*. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998. Jutland Archaeological Society, Højbjerg, 301-318.
- Østebø, J. 2000: Bonden får støtte i gravsak på Talgje. *Stavanger Aftenblad* 6. november 2000.
- Østmo, E. 1974: *Innberetning av undersøkelse på Bryne, gnr.1, br.nr.1, Time kommune*. Upublisert rapport, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Øye, Sølberg I. 1976: *Driftsmåter i vestnorsk jordbruk ca. 600-1350*. Universitetsforlaget. Bergen - Oslo - Tromsø.
- Øye, I. 1998: *Middelalderbyens agrare trekk*. Bryggens Museum, Bergen.
- Øye, I. 2002: Landbruk under press 800-1350. I Myhre, B. & Øye, I.: *Jorda blir levevei. Norges landbruks historie I*. Det Norske Samlaget, Oslo, 215-414.
- Ågotnes, H.-J. 2000: Vern, vitskap og samfunn. Om kulturminnet sine meningssamanhengar. *Dugnad 1/2 2000*, 69-90.
- Aakvik, J. 2000: Båtgraven i Hågehaugen og tre "hus" tett i tett! *Frå haug ok heidni 2000*, nr. 4, 13-17.
- Aakvik, J. 2001: *Rapport om arkeologisk undersøkelse av yngre jernalders båtgrav og tre mindre forhistoriske bygninger på Husabø, gnr. 6, bnr. 4, Hundvåg, Stavanger k.* Oppdragsrapport (B): 2001/2. Upublisert rapport, Arkeologisk museum i Stavanger, topografisk arkiv.
- Aanestad, S. 1918: Jæderens landbruk i tiden omkring 1800. *Tidsskrift for Rogaland historielag* 5, 3-9.
- Aareskjold, S. 1998: Eit djuptrykk i jærseke odelsbønder. *Morgenbladet* 30 oktober 1998.
- Aarnes, A. 1996: Innledning. I Levinas, E.: *Den Annens humanisme*. Annen utvidede utgave, Thorleif Dahls Kulturbibliotek, Det Norske Akademi for Sprog og Litteratur, H. Aschehoug & Co., Oslo.
- Aasen, I. 1918: *Norsk ordbok*. Utgitt av Vestmannalaget. Alb. Cammermeyers forlag Lars Swanstrøm, Kristiania.

VEDLEGG 1

INTERVJUGUIDE A. BØNDENE

1. RELASJON INFORMANT - INTERVJUER

- Intervjuerens presentasjon, deltakelse og engasjement i prosjektet i forhold til informantene og visa versa.

2. BAKGRUNN

- kjønn
- alder
- familiestatus (gift - ugift)
- barn - antall barn og alder
- utdannelse
- yrke
- hva gjør du i fritiden di?
- hobby
- organisasjonstilknytninger
- stedstilknytning (by - land)
- gardstilknytning (lokal - innflytter)

3. GARDSDRIFT

- Hva tenker du på når du hører ordet gardsdrift?
- Hva betyr gardsdriften for deg, hva slags aktivitet driver du med/interesse har du for det?
- Hvordan var gardsdriften tidligere? Kan du fortelle om tre viktige felt som var annerledes enn i dag?
- Hva slags drift på garden i dag og hvilken hovedinteresse/satsing?
- Hva slags planer for gardsdriften i framtiden?
- Er det noen områder på garden din som du liker bedre enn andre, som barn? Hvor likte du å være? Hvordan er dette for dine barn, hvor leker/lekte di? Hvor liker/likte de å være?
- Hva synes du skal tas vare på i gardsdriften, hva vil du skal overføres til neste og framtidens generasjoner?
- Hva vil du at skal overføres til neste og framtidens generasjoner av landskapet på garden?
- Hva vil du skal overføres til neste og framtidens generasjoner av fornminner/kulturminner og kulturmiljø på garden?
- Hva legger du i ordet jordvern?
- Vil du tegne garden din?
- Hvor er senteret på garden (gardens midtpunkt)? Hva er gardens periferi (utkant)?
- Hvor er utmarka, fornminner m.v. på garden?
- Har plassene/arealene navn, hva kaller du dem?

4. KULTURLANDSKAPET

- Hva slags landskap mener du karakteriserer Jæren?
- Er det noen områder som du liker bedre enn andre på Jæren i dag? Hvor likte du å være som barn?
- Hva forstår du med ordet kulturlandskap: oppfatning av kulturlandskapet, hva er det, hvordan vil du forklare det?
- Har forståelsen av kulturlandskapet endret seg, hvordan og hva har evt. endret seg?
- Hvordan ser du på kulturlandskapet i forhold til garden din?
- Bryr du deg om dagens kulturlandskap? Hvordan mener du framtidens kulturlandskap skal se ut?
- Hva er din mening om hvordan bønder forvalter kulturlandskapet i forhold til hvordan andre forvalter det? Erfaringer.

5. UTMARK OG LYGHEI

- Er det utmark og/eller lynghei på garden din?
- Hvordan driver dere marka/heia?
- Bruker dere marka/heia til noe annet enn drift?
- Hvordan ble marka/heia drevet i gamle dager? Hva slags planer har dere for framtidig drift?
- Kjenner du noen historier om driften knyttet til marka/heia (gamle dager)? Interesser?
- Liker du å gå tur i utmarka/heia (f.eks. verneområdene) på Jæren? Likte du å gå/leke der da du var barn?
- Dersom det ikke finnes utmark eller lynghei på garden din, har det vært slike arealer i gamle dager, og hvordan ble det drevet?
- Har du kjennskap til jordbruksminner i utmark/lynghei?
- Hvordan mener du utmark og lynghei bør forvaltes? Hva synes du om vern av utmark og lynghei? Har du egne erfaringer?

6. KULTURARV, KULTURMINNER OG KULTURMILJØ

- Hva er gamle dager for deg, er du interessert i det gamle?
- Har du kjennskap til historien på garden i manns minne, bosetningshistorie, jordbrukshistorie, eller kjenner du til noen som vet noe om den?
- Hva legger du i ordene kulturarv, fornminner/kultur-

minner og kulturmiljø?

- Finnes det fredete kulturminner/funn på garden din?
- Hvordan har du kjennskap til kulturminnene/funnene?
- Tror du at det kan være mulige fredete kulturminner eller plasser der det kan dukke opp arkeologiske funn på garden din?
- Hvorfor tror du det/ikke det?
- Er det noen historier knyttet til fredete kulturminner/funn på garden?
- Hva vil du si er karakteristisk for kulturarven på garden din?
- Hva vil du si er karakteristisk for kulturminnene og kulturmiljøet på garden din?
- Hva synes du om å ta vare på kulturarven, kulturminne og kulturmiljøet på garden din?
- Hva synes du om tanken på at det kan være fredete kulturminner på garden som du ikke vet om?
- Hva mener du bør gjøres med fredete kulturminner på garden, både de som er kjente og de som mulig kan være der?
- Har du kjennskap til gravhauger på garden din? Hvor ligger de? Er det greit at de ligger der de ligger?
- Har du kjennskap til eller vet du om andre som kjenner til «alvedanser» på garden din? Kjenner du eller andre du kjenner til «stakketufter», «tjengarar», «tjelmgard», og historier/stedsnavn knyttet til slike jordbruksminner?
- Hvor ligger disse minnene på garden? Er det greit at de ligger der de ligger?

7. KULTURMINNEFORVALTNING

- Hva forstår du med ordet forvaltning?
- Hva forstår du med kulturminneforvaltning? Er du interessert i hvordan den blir drevet?
- Har du hatt kontakt eller erfaring med kulturminneforvaltningen lokalt, regionalt, sentralt (kommunen, fylkeskommunen, museet, Riksantikvaren)?
- Har fredete kulturminner på garden hatt betydning for/virket inn på gardsdriften?
- Mener du at det er konflikter mellom gardsdrift og kulturminnvern, hva slags konflikter er det, hvordan har de oppstått og hvordan har de vært taklet?
- Hva tror du er evt. felles interesser mellom gardsdrift og kulturminnevern i dag?
- Hva slags konflikter vil komme i framtiden?
- Tror du det kan utvikles felles interesser i framtiden, hvordan?
- Hva vil du at skal endres i forholdet mellom gardsdrift og kulturminnevern?

VEDLEGG 2

INTERVJUGUIDE B. BYRÅKRATENE

1. RELASJON INFORMANT - INTERVJUER

Intervjuerens presentasjon, deltakelse og engasjement i prosjektet i forhold til informantene og visa versa.

2. BAKGRUNN

- kjønn
- alder
- utdannelse
- yrke
- gjør du/dere noe i fritiden som har relevans for fornminneforvaltning?
- organisasjonstilknytning med relevans for jobben
- stedstilknytning (by - land)
- gardstilknytning (lokal - innflytter)

3. KULTURMINNEFORVALTNING

- Hva forstår du/dere med ordet kulturminneforvaltning?
- Hva slags oppgave og rolle har fornminneforvaltningen i kulturminnevernet?
- Hvordan bør fornminner forvaltes?
- Hvordan forvaltes fornminner? (til forvaltere utenfor kulturminnevernet)
- Hvorfor arbeider du/dere med fornminneforvaltning?
- Hvordan er kontakten og erfaringen med fornminneforvaltningen lokalt, regionalt, sentralt?
- Hvordan mener du/dere at kulturlandskapet blir forvaltet i fornminnevernet lokalt, regionalt og sentralt?
- Hvordan mener dere at fornminner og fornminnemiljø (kulturminner og kulturmiljø) blir forvaltet lokalt, regionalt og sentralt?
- Hvordan mener du/dere at utmark og lynghei blir forvaltet i fornminnevernet lokalt, regionalt, sentralt?
- Hvordan mener dere bøndene har forvaltet fornminnene?
- Mener du/dere at det er konflikt mellom fornminnevern og gardsdrift, hva slags konflikter er det, hvordan har de oppstått, og hvordan har de vært taklet?
- Hvilke typer konflikter ser du/dere for deg/dere i framtiden?
- Hvilken rolle mener du/dere at din etat spiller i konflikter?
- Tror du/dere at det er felles interesser mellom gardsdrift og fornminnevern i dag, evt. hvorfor?

- Tror du/dere det kan utvikles felles interesser i framtiden, hvorfor?

- Mener du/dere at det er behov for endringer, hvorfor og hva slags endringer? Hva vil du/dere skal endres i forholdet mellom fornminnevern og gardsdrift?

4. GARDSDRIFT

- Hva er gardsdrift?
- Hvordan blir en gard på Jæren drevet i dag?
- Hvordan tror du/dere at gardsdriften på Jæren kommer til å bli drevet i framtiden?
- På hvilken måte mener du/dere at gardsdriften på Jæren bør endres?
- Hvordan synes du/dere gardsdriften blir drevet på Jæren og i Hå kommune?
- Hva slags gardsdrift mener du/dere bør overføres til neste generasjon og framtidens generasjoner?
- Hva slags landskap og miljø på garden bør overføres til neste generasjon og framtidens generasjoner?
- Hva slags fornminner og fornminnemiljø (kulturminner og kulturmiljø) på garden bør overføres til neste generasjon og framtidens generasjoner?
- Vil du/dere tegne en Jærgard?
- Hva er senteret på en gard (gardens midtpunkt) i forhold til gardsdriften?
- Hva er gardens periferi (utkant) i forhold til gardsdriften?
- Hvor ligger utmarka, fornminner m.v. på en Jærgard?

5. KULTURLANDSKAP

- Hva legger du/dere i begrepet kulturlandskap?
- Hva slags type kulturlandskap mener du/dere karakteriserer Jæren?
- Hva slags type kulturlandskap karakteriserer Hå?
- Hva slags type kulturlandskap karakteriserer garden?
- Hva slags landskap og omgivelser mener du/dere bør overføres til neste og framtidens generasjoner?
- Hvordan forvalter du/dere kulturlandskapet?
- Hva slags erfaring har du/dere med forvaltningen av kulturlandskapet?

6. UTMARK OG LYNGHEI

- På hvilken måte er du/dere kjent med utmarka og/eller lyngheia på Jæren, i Hå?

- Hvordan tilknytning/interesse har du/dere til disse områdene? Arbeid - fritid. Går du/dere turer der? Som barn? Hvor?
 - Er du/dere interessert i utmarkshistorie og lynchhistorie?
 - Hvordan vil du/dere beskrive utmarkshistorien og lynchhistorien?
 - Hvordan forvalter dere utmark og lynch? Erfaringer.
 - Hvordan forvalter bøndene utmarka og lynch? Erfaringer.
 - Hvordan mener du/dere utmarka og lynchia bør forvaltes i dag og i framtiden?
 - Er det andre landskapstyper på Jæren og på garden som du/dere mener er mer interessante enn disse? Hvilke?
 - Er du/dere kjent med alvedanser/stakketuft/tjengar/tjelmgard og disse kulturminnenes miljø?
 - Hva slags tanker gjør du/dere deg om deres alder og funksjon og sammenheng med jordbruk og landskap og gardsdrift?
7. KULTURARV, KULTURMINNER OG KULTURMILJØ
- Hva forstår du/dere med begrepene kulturarv, kulturminner og kulturmiljø?
 - Er du/dere interessert i kulturhistorie? Arkeologi? (spørsmål rettet til ikke-arkeologer)
 - Har du/dere kjennskap til/interessert i gardshistorie, bosetningshistorie, jordbrukshistorie, eller kjenner du/dere til noen som vet om dette? (spørsmål rettet til ikke-arkeologer)
 - Er du/dere interessert i kulturarven, hvorfor?
 - Hva karakteriserer den arkeologiske kulturarven - fornminner og fornminnemiljøer på Jæren?
 - Hva karakteriserer den arkeologiske kulturarven på Hå-gardene?
 - Hvordan mener du/dere det er å måtte respektere/ta vare på fornminne og fornminnemiljøer (også det som ikke er synlig, men kan dukke opp) i forhold til gardsdrift?
 - Hvordan vurderer du/dere bøndenes forvaltning av fornminner og deres miljø?
 - Er det behov for endringer, evt. hva slags, hvorfor?
 - Hva mener du/dere av fornminnene og deres miljø skal overføres til neste og framtidens generasjoner? Hvordan skal dette overføres?

VEDLEGG 3

Oversikt over gardselementer på tegninger av motivet "Jærgarden" hos Gruppe 1 bønder og Gruppe 2 byråkrater. Gruppe 1 bøndene skilt geografisk mellom sentrale (S) og lokale bønder (uten signatur). Gruppe 2 byråkrater skilt geografisk mellom sentrale (S) og regionale byråkrater (uten signatur). Arkeologiske kulturminner og kulturmiljøer: Med og uten rune-r. (?): Utydelig. ?: Usikkert.

Gruppe 1 bønder	Gruppe 2 byråkrater
Utkant	Utkant
"Fuglevika", "Kjøejeten" nabo, naboen	Dalane(S) nabo(S) en jærgård
veg NSB	hovedvei, veg/vei, fylkesveg, riksveg(S), riksvei/fylkesvei
kommunalt vannbasseng verneplan for Høg-Jæren	jernbane
utkant, fornminner	utkanten/utmarka, fornminner, noen kilometer oppover ligger utmarka, utmarka(S)
myr, sjø	havet 1-2 km lengre ned, elv(S), sjø(S)
Utmark	Utmark
"Markaheien", "Nora engså", Revholen", "Ryggjasteinen" utmark, utmark utkant, utkant utmark, utmark gjødsla beite, leier utmark, utmarka ligger et annet sted (heiene, lyng etc.) (S), utmarka i heiene (S)	utmark(S), utmark beite (S), sameier utmark
utmark udyrka	kulturbeite
gravhaug, rydningsrøyser, stakketuft, gardfar, fornminne med rune-r, fornminne uten rune-r	landbruksvei skråning med stein, ikke mulig å dyrke med maskin, terrrengfall gravhauger(S), rydningsrøyser, uregistrerte ryd- ningsrøyser, forhistorisk gård(S), offerfunn(S), fornminner med rune-r, fornminner med rune-r(S)
skog	myr (søkt dyrket), tjern(S), fjell(S) konflikt
Innmark	Innmark
1(beite)=	1(beite)= innmark(S)
"Likholen", "Leide", "Eikeberget", "Rodlebråde", "Det kvita"	

beite, kulturbeite, beite mot sjø, melkekyr(S)	beite, ham...(?), mø!(S)
udyrka	
fornminne med rune-r, fornminner uten rune-r (S)	steingjerder(S), fornminneområde(S), gravfelt(S), fornminner med rune-r(S)
	løvskog(S), kupert(S)
	ikke forskjell i avstand mellom innmark/utmark
2 (dyrka mark)=	2 (dyrka mark)=
”Myrå”, ”Hauen”, ”Nora kjelvá”, ”Øystra kjelvá”	
innmark, dyrka mark, dyrka, arealer som er dyrka tidligere, dyrka mot sjø, grønnsaker(S)	dyrka mark(S), dyrka, dyrk, flatt dyrka, flatt, jorder(S), tomat, salat, agurk(S)
	hekk(S)
	landbruksvei(S)
	steingjerder(S), gravhauger(S), registrert gravhaug, gravhaug ligger som en liten øy i det flate landskapet dyrka helt inntil kanten, (eldre bosetningslag under pløvelaget), fornminner med rune-r
3 (innmark)=	3 (innmark)=
”Heima”, ”Nordanføre”, ”Vestanfor”	
innmark	innmark
leiejord	
	gjødsel...?(S), gjødsel-lager
	steingjerde, hekk, elektriske gjerder de fleste steder
kanal	
gamal veg, vei, riksveg 44, riksveg 505	landbruksvei(S), traktorvei
tipp	steintipp
træe, træe til utmark, gravhaug, stakketuft/stakketufter, gardfar, fornminne med rune-r, fornminne uten rune-r, steingjerder rundt innmark = fornminner (S)	gravhauger(S), gravhaug(S), gravhaug, gravrøys, arkeologisk minnesmerke, rydningsrøys, forn- minner med rune-r(S), fornminner med rune-r, fornminner under steintipp
bakke, myr	
	konflikt
Tun	Tun
”Kongehagen”	
hus	bygninger
	bolig, bolig (stein)(S), bolig (S), ny bolig, bolig fra 1800-tallet, eldre bolig Jærhus(?), hus(S), vånings- hus(S), nytt våninghus(S), kårhus (S)
driftsbygning, løe, låve, silo(S), drivhus(S), redskap(S), uthus	låve, løe(S), stor løe(S), fjøs, fjøs/kyr, grisehus(S), sauefjøs(S), drift(S), driftshus ”kjempestort”, silo, kornsilo(S), utbygg, maskin (S), maskinpark, brøyt, redskap, forfallent uthus, garasje, forfallent uthus
	have(S), hage privat
	gårds plass(S), parkering
	gårdsvei(S)
	steingjerde(S), hekk(S)
	gravhaug, gravrøys
planteskog	tre
	høyde

KATALOG

INNLEDNING

Katalogen er en oversikt over stakketufter i Hå kommune, Rogaland, som er kontrollert eller nyfunnet i forbindelse med prosjektet (1-141). Opplysningene er systematisert i et skjema som er ordnet alfabetisk etter gardsnavn og sortert i nummerrekkefølge etter gards- og bruksnummer.

Disposisjonen bygger i hovedtrekk på registrene i Økonomisk Kartverk med tilføyelser som er relevante for undersøkelsen. Beskrivelsen av landskap, terreng og arkeologiske kulturminner er klassifisert i enkeltelementer og ført ut i stikkordsform. Disposisjon og begrepsforklaring av skjemaet følger nedenunder:

Disposisjon	Skjemaforklaring
Nr.	Nummerfølge 1-141 av stakketufter
Gardsnavn	Navn på garden i Hå kommune, Rogaland
Gnr/bnr.	Gards- og bruksnummer etter matrikkelen
Arkeologisk kulturminne	Type registrert som "alvedans"/ stakktuft / høystakktuft
Registreringsnr.	Nummer i Gab. og nye registreringer
Referanse	Registreringsnummer på flyfoto
Saksnr.	Initialer og årstall for registrering/registerkontroll
Kartblad	Nummer i Økonomisk Kartverk
Lokalitetstype	Type markslag i gardslandskapet
Lokalisering	Beliggenhet i forhold til andre registrerte arkeologiske kulturminner og naturformasjoner
Andre	Utseende på overflaten i forhold til markering, vegetasjon, stein, og andre særlige egenskaper.
Kulturminnebeskrivelse	Beskrivelse av utseende på overflaten. Steinskoning: steinforing til støtte for trestolper
Ødeleggelse	Beskrivelse av inngrep mv.
Form	Geometrisk referanse til markering på overflaten med skille i rund, oval, rektangulær, kvadratisk og hesteskoformet
Diameter/lengde/bredde	Størrelse i meter
Orientering	Beliggenhet i forhold til himmelretning
Grøft/voll	Beskrivelse av utseende i forhold til markering, tilstand, og bredde (br.), dybde, høyde (h.) i meter (m)
Helning	Terrengets skråning i kompassgrader
Landskap	Type landskapsformasjon
Terrengtype	Lokalitetens grunnforhold
Litteratur	Eldre registreringer og andre referanser

Nr: 1
Gardsnavn: Anisdal
Gnr/bnr: 83/1
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Kartblad: AL014-5-1
Lokalitetstype: gammel slåttemark
Lokalisering: 50m N for stakketuft på høydedrag, i V-kanten av steinblokk
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert, grasvokst og tuete, midtpartiet flatt, ingen spor etter steinskoning
Form: rund
Diameter: 7
Grøft/voll: spadd innover, uklart markert grøft, voll br. 1m, h. 30cm og utydelig mot den jordfaste steinen i SØ
Helning: 10
Landskap: høydedrag
Terrengtype: blokkrik morene

Nr: 2
Gardsnavn: Anisdal
Gnr/bnr: 83/1
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Kartblad: AL014-5-1
Lokalitetstype: gammel slåttemark
Lokalisering: 50m S for stakketuft på høydedrag
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, sterkt bevokst med gras, lyng, vier og einer, ingen klart markert grøft, midtparti flatt, steinskoning i S, 20-30cm innvendig, 1m utvendig, ligger 1-1,5m fra vollen, ca. 2,5m mellom dem
Ødeleggelse: 10
Form: rund
Diameter: 8
Grøft/voll: spadd innover, lav voll, br. 0,50-1m, h. 0,10-0,50m, lite tydelig mot V
Helning: 0
Landskap: høydedrag
Terrengtype: blokkrik morene

Nr: 3
Gardsnavn: Anisdal
Gnr/bnr: 83/1
Arkeologisk kulturminne: stakketuft eller innhegning?
Registreringsnr: ny
Kartblad: AL014-5-1
Lokalitetstype: gammel slåttemark
Lokalisering: enkeltstående
Andre: rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: ring med 2 voller av stein med åpning mot SØ, innenfor ringen er terrenget flatt, tuete, og svært fuktig
Form: hesteskoform
Helning: 0
Landskap: bunn av skråning
Terrengtype: blokkrik morene

Nr: 4
Gardsnavn: Anisdal
Gnr/bnr: 83/1
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Kartblad: AL014-5-1
Lokalitetstype: gammel slåttemark, blåtopp, bærlyng, en og annen einer, tuete grasmark

Lokalisering: enkeltstående
Andre: rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, flatt midtpartiet, 4 samlinger av stein, en i hvert hjørne ca. 0,50-1,50m fra vollene
Form: oval
Lengde: 5
Bredde: 6
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: svake spor etter grøft i N og V, spadd innover, bred, høy voll br. 1,5-2m, h.0,50-0,70m
Helning: 20
Landskap: svakt hellende terreng mot Ø
Terrengtype: blokkrik morenelandskap

Nr: 5
Gardsnavn: Anisdal
Gnr/bnr: 83/1, 6
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr.: ny
Kartblad: AL014-5-1
Lokalitetstype: gammel slåttemark
Lokalisering: 40m NØ for stakketuft på høydedrag
Kulturminnebeskrivelse: grasvokst med litt lyng, uklar grøft, men spadd, flate og brede voller, midtpartiet flatt med spor av to steinskoning i NØ- og NV-hjørnet 1m fra vollen
Form: oval
Lengde: 10
Bredde: 12
Grøft/voll: spadd, men uklar, voll br. 2, h. 0,30-0,50m
Helning: 10
Landskap: høydedrag
Terrengtype: blokkrik morene

Nr: 6
Gardsnavn: Anisdal
Gnr/bnr: 83/6
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr.: ny
Kartblad: AL014-5-2
Lokalitetstype: utmark, gammel slåttemark
Lokalisering: 10m N for stakketuft i skråning
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, bevokst med gras og lyng
Form: rektangulær
Lengde: 12
Bredde: 9
Orientering: N-S
Grøft/voll: uklar grøft, tydelige voller, br. 1-1,5m, h. 0,30-0,80/0,90m
Helning: 45
Landskap: skråning
Terrengtype: blokkrik morene

Nr: 7
Gardsnavn: Anisdal
Gnr/bnr: 83/6
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr.: ny
Kartblad: AL014-5-2
Lokalitetstype: utmark, gammel slåttemark
Lokalisering: 100m fra veien til Steinkjerringa
Andre: 10m S for stakketuft i skråning
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, bevokst med gras og lyng, flatt midtparti, spor etter skoning i Ø-kant, stein i hvert hjørne, ca. 30cm fra vollen
Form: rektangulær

Lengde: 6
Bredde: 6
Grøft/voll: uklar grøft, spadd innover, voll br. 1-1,5m, h. 0,20-0,90m
Helning: 20
Landskap: Ø-vendt skråning ned mot et N-S-gående daldrag
Terrengtype: blokkrik morene

Nr: 8
Gardsnavn: Anisdal
Gnr/bnr: 83/6
Arkeologisk kulturminne: stakketuft?
Registreringsnr.: ny
Kartblad: AL014-5-2
Lokalitetstype: utmark, gammel slåttemark
Lokalisering: SV-enden av Litle Vannvatn, N-kanten av stien
Kulturminnebeskrivelse: gras og lyng, synlige voller, flat og rydda på innsida av vollen
Form: firsidig
Lengde: 7
Bredde: 7
Grøft/voll: ingen grøft, voller av stein, br. 2m, h. 0,30-0,40m
Landskap: på flate og på toppen av N-S-gående daldrag som skrår mot S
Terrengtype: blokkrik morene

Nr: 9
Gardsnavn: Aua-Motland
Gnr/bnr: 18/1,6
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: 11190018020 nr. 4
Referanse: 8570 C9 R36
Saknr: PH86
Kartblad: AK016-5-3
Lokalitetstype: grasvokst kulturbeite
Lokalisering: i felt, Ø for gravhaug
Andre: 1 hustuft, 1 gravhaug, 1 gardfar
Kulturminnebeskrivelse: rest av stakketuft, klart markert, firsidig med avrundete hjørner, indre voll, flatt og rydda midtparti, skrår mot NV
Ødeleggelse: halvdelen fjernet, inntil og under kanonstilling
Form: firsidig
Lengde: 7
Bredde: 4
Orientering: N-S
Grøft/voll: grøft spadd innover, ca. 50cm bred og 30cm dyp, voll br. ca. 1m
Helning: 10
Landskap: småbølget landskap, på toppen av høydedrag, men med skråning mot NØ
Terrengtype: morene, mindre blokkrik og rydda mark
Litteratur: Top.ark. T.H.A., A.Myhre 1955

Nr: 10
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/3
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190026023
Referanse: 8570 C13 X1
Saknr: it97
Kartblad: AK016-5-4
Lokalitetstype: Kulturbeite, graskledt
Lokalisering: felt, 11m S for Ø-V steingard, i hjørnet mot N-S steingard
Andre: gardfar (fjernet)
Kulturminnebeskrivelse: Fin tuft, lik 8570 C13 R15, klart markert,

graskledt. To store stein, dim. 1,5x1,5m, h. 0,75m, i NV side av grøfta opphøyet midtparti, flat og muligvis tildannet sammenliknet med den blokkrike og ujevne marka omkring
Form: firsidig
Lengde: 7
Bredde: 8
Orientering: N-S
Grøft/voll: brede og dype grøfter spadd opp til begge sider, dybde ca. 0,20-0,40m
Helning: 0
Landskap: flatendt landskap som heller mot V
Terrengtype: på en svak forhøyning i meget blokkrik terreng
Litteratur: 514J8X22(10)

Nr: 11
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/5
Lokalitetsnavn: «Holane»
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190026030 nr. 2
Referanse: 8570 C13 R8
Saknr: it87
Kartblad: AK016-5-2
Lokalitetstype: storsteinet beitemark
Lokalisering: i felt, NØ for gardfar
Andre: gardfar
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert
Ødeleggelse: fjernet
Form: rektangulær
Lengde: 6,5
Bredde: 4
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,3-0,4m, dybde 0,4-0,2m
Helning: 0
Terrengtype: storsteinet mark

Nr: 12
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/6
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190026050 nr. 1
Referanse: 8570 C11 R10
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-3
Lokalitetstype: gravokst mark
Lokalisering: enkeltstående?
Kulturminnebeskrivelse: Klart markert, avrunda hjørner, graskledt
Ødeleggelse: fjernet? Ligger i område for nytt boligfelt (flyfoto, top.ark.)
Form: rektangulær
Lengde: 11
Bredde: 8
Orientering: NNØ-SSV
Grøft/voll: br. 0,5m dybde 0,2m
Helning: 0
Landskap: SV-helling av høydedrag
Terrengtype: mark med spredte stein i dagen
Litteratur: 514 J6 X27, A.Myhre 1955/47

Nr: 13
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/6
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190026050

Referanse: 8570 C11 R10
Saknr:it86
Kartblad: AK016-5-3
Lokalitetstype: grasvokst mark
Lokalisering: i felt, lengst i N
Andre: 3-4 eintorvuttak, 4 rydningsrøyser, 1 gardfar
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, graskledt tuft med avrunda hjørner
Ødeleggelse: fjernet? ligger i nytt boligfelt, jf. flyfoto/top.ark.
Form: rektangulær
Lengde: 11
Bredde: 8
Orientering: NNØ-SSV
Grøft/voll: br. 0,5m, dybde 0,2m
Helning: 0
Landskap: SV-helling av høydedrag
Terrengtype: mark med spredte stein i dagen
Litteratur: 514J6X27(60) tidligere X26, A.Myhre 1955/47

Nr: 14
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/7, 90
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190026008 nr. 1
Referanse: 8570 B11 R9
Saknr:it86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: graskledt kulturbeite
Lokalisering: i felt, 10m S for gardfar
Andre: gardfar
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert, grøft mangler, tufta strekker seg og ligger som en opphøyd plattform med stor stein i SØ. Flatt, hevet midtparti, graskledt, rydda og uten store stein, men svak voll, tufta skrår mot Ø
Form: rektangulær
Lengde: 6
Bredde: 7
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: grøft nedslitt på grunn av plattingen, jf. ovenfor, spadd innover, svak voll, br. ca. 1,5m, h. 0,40m (plattingen)
Helning: 20
Landskap: Ø-V vendt rygg som heller svakt mot Ø, i V-enden et stort grustak
Terrengtype: morene med spredte blokker
Litteratur:514 J6 X2 (35)

Nr: 15
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/7,90
Lokalitetsnavn
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190026022 nr. 2
Referanse: 8570 B11 R37
Saknr:it87
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: 16m NNØ for reg. nr. 1 i felt
Andre: 1 gravhaug, 2 gardfar, 4-5 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, graskledt, Ø-ligste hjørne la-vere enn resten av tufta
Form: rektangulær
Lengde: 7
Bredde: 5
Orientering: NØ-SV

Grøft/voll: klart markert grøft i NV og SV, br. 0,4m og dybde 0,2m
Helning: 0
Landskap: høydedrag
Litteratur: 514J6X41, A.Myhre 1955/13

Nr.: 16
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/12
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190026053
Referanse: 8570 C11 X26
Saknr: PH86
Kartblad: AK016-5-3
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: enkeltstående?
Andre: 1 rydningsrøys? i NV-skråning
Kulturminnebeskrivelse: graskledt, klart markert med avrunda hjørner
Ødeleggelse: ikke gjenfunnet, fjernet?
Form: rektangulær
Lengde: 9
Bredde: 8
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,4m, dybde 0,2m
Helning: 0
Landskap: NV-skråning ned mot sideelv til Håelva
Terrengtype: mark med sterk grasvekst og spredte stein i dagen, I NØ fuktig og tuete og ryddet store blokker i store hauger, i SV mindre blokkrik mark
Litteratur: 514J6X24

Nr: 17
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/12
Lokalitetsnavn: Uabakkane
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190026054 nr. 1
Referanse: 8570 C11 R27
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-3
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: lengst i SV i felt
Andre: 5 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert, grasvokst, nedsunket i midtpartiet
Ødeleggelse: fjernet
Form: rektangulær
Lengde: 11,5
Bredde: 7
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,4m. dybde 0,4m, mangler grøft i S
Helning: 0
Landskap: N-helling
Terrengtype: enkelte stein i dagen
Litteratur: 514J6X25, A.Myhre 1955/48

Nr: 18
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/14
Lokalitetsnavn: Heia
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190026003
Referanse: 514H8X22
Saknr: ph87

Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: ikke kartfestet, enkeltstående
Kulturminnebeskrivelse: forholdsvis klart markert med avrunda hjørner, inntil grøftens innside tre synlige rundkamp i N, Ø og S
Ødeleggelse: antagelig fjernet før 1987
Form: rektangulær
Lengde: 6
Bredde: 5
Orientering: N-S
Grøft/voll: dyp og bred grøft, 0,10-0,20m uten synlig voll rundt
Helning: 0
Landskap: høytliggende mark, i svak NØ-skråning, vid utsikt til Ø og N
Terrengtype: mark med enkelte spredte rundkamp i dagen
Litteratur: 514H8x16

Nr: 19
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/16
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190026012 nr. 2
Referanse: 8570 B11 R13
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: graskledt kulturbeite
Lokalisering: i felt, 3m S for gardfar
Andre: 1 gardfar, 10 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: tuft med avrunda hjørner, forholdsvis lite stein i midtpartiet
Form: rektangulær
Lengde: 5
Bredde: 3,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd til begge sider, br. 0,5m, dybde 0,4m
Helning: 0
Landskap: nordvendt skråning i svakt bølgete og blokkrikt landskap
Terrengtype: delvis blokkrik morene
Litteratur: 514 H8 X24, A.Myhre 1955/16

Nr: 20
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/16
Arkeologisk kulturminne: mulig stakketuft, ny
Registreringsnr: R 11190026012/ny
Referanse: ca 8m N for gardfar R13, reg. nr. 1
Saknr: GL 96
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: som nr. 19
Lokalisering: i felt, 8m N for gardfar
Andre: som nr. 19
Kulturminnebeskrivelse: ujevnt markert, 2 store steinblokker danner grense og ligger i grøfta i N, midtpartiet er ujevnt dekket med stein
Form: rund
Diameter: 9
Grøft/voll: spadd på innsiden av grøfta
Helning: 0
Landskap: som nr. 19
Terrengtype: nr. 19

Nr: 21
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/16
Arkeologisk kulturminne: stakketuft

Registreringsnr: X 11190026013 nr. 1
Referanse: 8570 B11 X14, mellom 8570B11R13 og X15
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i gruppe med to
Kulturminnebeskrivelse: avrunda hjørner, svak forhøyet, flatt midtparti med enkelte stein
Form: hestesko
Lengde: 5
Bredde: 4
Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: mangler grøft i NV, øvrige grøft spadd mot utsiden, br. 0,5m, dybde 0,4m, ytre voll
Helning: 0
Landskap: forsenkning
Litteratur: 514H8X24, A.Myhre 1955/16

Nr: 22
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/16
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190026013 nr. 2
Referanse: som nr. 21
Saknr: som nr. 21
Kartblad: som nr. 21
Lokalitetstype: som nr. 21
Lokalisering: 25m SV for nr. 21
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert mot SV, med avrunda hjørner, lavt midtparti med enkelte store stein
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 4,5
Orientering: NØ-SV
Grøft/voll: lav grøft med unntak i SØ-del, spadd innover, br. 0,3m, dybde 0,4m, indre voll
Helning: 0
Landskap: som nr. 21
Terrengtype: som nr. 21
Litteratur: som nr. 21

Nr: 23
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/16
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190026013 nr. 3
Referanse: som nr. 21
Saknr: som nr. 21
Kartblad: som nr. 21
Lokalitetstype: som nr. 21
Lokalisering: 20m N for nr. 22
Kulturminnebeskrivelse: med avrunda hjørner, svakt forhøyet midtparti men enkelte stein, midtpartiet ser ut til å være kantlagt med stein
Form: ring/kvadrat
Lengde: 5
Bredde: 5
Grøft/voll: spadd opp fortrinnsvis på utsiden, br. 0,40m, dybde 0,30m
Helning: 0
Landskap: som nr. 21
Terrengtype: som nr. 21
Litteratur: som nr. 21

Nr: 24
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/16
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190026014
Referanse: 8570 B11 X15
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: rett S for skiftet mot 24/4
Andre: samme beite og NV for R13
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert tuft med avrunda hjørner, hevet og ujevnt midtparti, muligvis med enda en grøft, indre grøft avgrensar et hevet parti 3x2,5m
Form: rektangulær
Lengde: 7
Bredde: 5,5
Orientering: SØ-NV
Grøft/voll: dobbel grøft, indre grøft br. 0,3m, dybde 0,2m, ytre grøft br. 0,5m, dybde 0,3m, grøftene spadd innover, men indre voller ujevnt markert
Helning: 0
Landskap: flatlendt mark
Terrengtype: blokkrikt og med spredte stein i dagen
Litteratur: 514H8X24, A.Myhre 1955/16

Nr: 25
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/20
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190026015
Referanse: 8570 B11 X18
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: udyrket kulturbeite
Kulturminnebeskrivelse: godt markert og med avrunda hjørner, i N-enden av tuften en liten røys, diam. 1,5m, h. 0,30m
Ødeleggelse: fjernet
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 6
Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: dyp grøft, 0,2-0,3m
Helning: 0
Landskap: lavt høydedrag, utsikt mot S og SØ
Litteratur: 514H8X26

Nr.: 26
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/20
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190026017
Referanse: 8570 B11 X25
Saknr: PH87
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: dyrka mark
Lokalisering: enkeltstående
Kulturminnebeskrivelse: graskledt tvilsom tuft, bra markert, forholdsvis tydelig i terrenget som en sirkelformet forhøyning, h. 0,2m med tydelig nedsøkk i midten, ingen synlige stein.
Ødeleggelse: fjernet i perioden 1966-86
Form: rund
Diameter: 2
Helning: 0

Landskap: flat mark
Litteratur: 514H8X25

Nr: 27
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/50
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: x 11190026041 nr. x
Referanse: 8570 C13 X21
Saknr: it87
Kartblad: AK016-5-4
Lokalitetstype: dyrket utmark
Lokalisering: i felt
Andre: 2 gardfar, 10 rydningsrøyser, 2 innhegninger, 2 gravhauger
Ødeleggelse: fjernet 1979?
Helning: 0
Litteratur: 514J8R6, OE, A.Myhre 1955/49

Nr: 28
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/50
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: x 11190026041 nr. y
Referanse: som nr. 27
Saknr.: som nr. 27
Kartblad: som nr. 27
Lokalitetstype: som nr. 27
Lokalisering: som nr. 27
Andre: som nr. 27
Ødeleggelse: som nr. 27
Helning: 0
Litteratur: 514J8R6, OE, A.Myhre 1955/49

Nr: 29
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/53,106
Lokalitetsnavn: Skillingshodl
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: 11190026037 nr. 1
Referanse: 8570 C13 R15
Saknr:it87
Kartblad: AK016-5-4
Lokalitetstype: utmarksbeite, graskledt
Lokalisering: lengst Ø i feltet
Andre: 5 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, graskledt, stein kastet på innsiden av grøfta og dekker hele midtpartiet som en sammenhengende steinsatt plattform/forhøyning
Form: rektangulær
Lengde: 10,5
Bredde: 8
Orientering: SSØ-NNV
Grøft/voll: spadd innover, ingen voll, men sammenhengende plattform i midtpartiet
Helning: 0
Landskap: flatlendt landskap mellom et opprinnelig lite vann, nå uttappet, og Dalabekken
Terrengtype: ryddet forhøyning i spredt og blokkrikt graskledt terreng
Litteratur: 514J8X19, A.Myhre 1955/50

Nr: 30
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 26/53,106

Lokalitetsnavn: Skillingshodlen
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190026037 nr. 2
Referanse: 8570 C13 R15
Saknr: it87
Kartblad: AK016-5-4
Lokalitetstype: som nr. 29
Lokalisering: 8m VNV for nr. 29
Andre: som nr. 29
Kulturminnebeskrivelse: meget godt markert, graskledt og med stein lagt inn i midtpartiet som en liten forhøyning
Form: kvadratisk
Lengde: 8
Bredde: 8
Grøft/voll: meget tydelig grøft spadd opp til begge sider
Helning: 0
Landskap: som nr. 29
Terrengtype: som nr. 29
Litteratur: 514J8X19, A.Myhre 1955/50

Nr: 31
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 110/1,14
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190110004 nr. 1
Referanse: 8570H10R36
Saknr: it86
Kartblad: AK013-5-1
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, lengst i NØ
Andre: 2 steinlegninger, 5 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: klart markert med avrunda hjørner, ned-sunket i midtpartiet (fikk ikke observert tuft pga bølning)
Ødeleggelse: steinlegninger ikke observert 1996
Form: rektangulær
Lengde: 10
Bredde: 8
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,5m, dybde 0,4m
Helning: 0
Landskap: slak Ø-gående skråning på nedsiden av kolle
Terrengtype: rydda mark med en del einerkratt og steinblokker i da-gen
Litteratur: 582D6R35

Nr: 32
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 110/3
Lokalitetsnavn: Hestafjellet
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190110010
Referanse: 8570H10X7
Saknr: it86
Kartblad: AL013-5-1
Lokalitetstype: graskledt beitemark
Lokalisering: på V siden av kolle
Andre: 4 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, svakt forhøyet midtparti
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 5,5
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: grøft med voll på innsiden, grøft br. 0,40-0,70 m, dybde 0,20m

Helning: 0
Landskap: N-S-gående høydedrag, graskledt med nakne bergknauser, kupert
Terrengtype: blokkrik mark

Nr: 33
Gardsnavn: Bø
Gnr/bnr: 110/3
Lokalitetsnavn: Hestafjellet
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190110011
Referanse: 8570H10X8
Saknr: it86
Kartblad: AL013-5-1
Lokalitetstype: graskledt beitemark
Lokalisering: V-siden nedenfor kolle
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert, med avrunda hjørner, på Ø-siden dyretråkk rett på utsiden av grøfta, ujevnt midtparti som hever seg mot NV der det er en stor steinblokk (overgrodd)
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 5,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: ujevn voll spadd utover og innover, til dels store stein i vollen, br. 0,50-1m, h. 0,20-0,40 m, grøftas br. 0,20-0,40m, dybde 0,1-0,2m
Helning: 10
Landskap: høydedrag med to koller, nakne bergnabber og vid utsikt, SV for høyeste punkt, og SV-kanten av flatlendt daldrag mellom kollene der høydedraget faller bratt mot V ned til en myr
Terrengtype: blokkrik beitemark, innenfor et rydda område

Nr: 34
Gardsnavn: Friestad
Gnr/bnr: 105/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190105003
Referanse: 582D4X6
Saknr: JH66
Kartblad: AK013-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, i kant og NV for N-Sgående gardfar
Andre: 1 gardfar, 5 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: i svak skråning, graskledt og klart markert, med avrunda hjørner, marka verken rydda ute eller inne i tufta
Form: rektangulær
Lengde: 6
Bredde: 5
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: spadd mot utsiden, br. 0,4m, dybde 0,2-0,3m, men igjen-grodd mot steingarden i SV
Helning: 10
Landskap: åpent og flatlendt, nederst i skråning mot SV, utsikt mot Nordsjøen i SV
Terrengtype: blokkrik morene, tuete og litt fuktig mark

Nr: 35
Gardsnavn: Friestad
Gnr/bnr: 105/3,8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R11190105006
Referanse: 582D4R27
Saknr: JH66
Kartblad: AK013-5-2

Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, i NØ-del av R27, 100m N for Kvassåna
Andre: 3 gardfar, 77 rydningsrøyser, 27 gravhauger, 2 hustuffer
Kulturminnebeskrivelse: på flate i skråning, klart markert og bevokst med gras og lyng, forsenkning i midten, ryddet eller pga av vollen fra grøfta
Form: oval
Lengde: 7
Bredde: 5,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd både inn og utsiden, br. 0,-0,5m, indre voll mest markert mot S og V, br. 1,5m
Helning: 0
Landskap: bølgete landskap, i SV-skråning av svakt høydedrag
Terrengtype: blokkrik morene i kant av og på grensen mellom gras og lyngmark

Nr: 36
Gardsnavn: Gausland
Gnr/bnr: 29/5,6
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190029002
Referanse: 8570B15X1
Saknr: PH87
Kartblad: AK016-5-2
Lokalitetstype: grasvokst beitemark
Lokalisering: på oversiden av tunet gnr. 29/8,9, på kanten av kløft
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og uklart markert, med avrunda hjørner, hevet midtparti som er ujevnt med overgrodd stein
Form: rektangulær
Lengde: 9
Bredde: 5,5
Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: spadd til begge sider, ujevn, men klar, br. 0,3m, dybde 0,2m
Helning: 0
Litteratur: 514H11X24(9)
Landskap: på N-siden og på kanten av en kløft som går gjennom brinken av et landskapsplatå, landskapet hever seg bratt før det flater seg ut i et nokså flatlendt platå mot Ø
Terrengtype: blokkrik mark

Nr: 37
Gardsnavn: Grødalaland
Gnr/bnr: 14/1
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: x11190014005 nr. 1
Referanse: 8570D6X9
Saknr: PH87
Kartblad: AJ015-5-2
Lokalitetstype: i 1987 dyrka mark
Lokalisering: samling, ca. 200m fra sjøen, 70m NNV for X5
Kulturminnebeskrivelse: godt markert, sydlige parti mangler, stor jordfast stein i N, tuftas indre enkelte stein synlige i grasetet
Ødeleggelse: S-del manglet i 1971, skåret av gjerde, fjernet ved frigivning 1971
Form: oval
Lengde: 6
Bredde: 6
Grøft/voll: tydelig, et parti mot N på 2,5m med stor jordfast stein istedenfor grøft, plan voll innenfor grøfta
Helning: 0
Landskap: strandbrem, terrasse 200m fra sjøen
Terrengtype: sterkt< steinet mark, brutt opp stein i størstedelen av

området
Litteratur: 514K2X6=R2,OO1971

Nr: 38
Gardsnavn: Grødalaland
Gnr/bnr: 14/1
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190014005 nr. 2
Referanse: som nr. 37
Saknr: som nr. 37
Kartblad: som nr. 37
Lokalitetstype: som nr. 37
Lokalisering: samling, 70m SSØ for nr. 37
Kulturminnebeskrivelse: dårlig markert, i midten i S en stor jordfast stein og flere synlige i graset
Ødeleggelse: stod igjen som en grønn flekk i rydda parti, friggitt 1971
Form: tiln. rund
Lengde: 8,5
Bredde: 8
Orientering: N-S
Grøft/voll: grunn, særlig i S
Landskap: som nr. 37
Terrengtype: som nr. 37
Litteratur: 514K2X5,OO1971

Nr: 39
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190028002 nr. 17-22
Referanse: 8570B11R17
Saknr: it85
Kartblad: AK016-5-1,016-5-2
Lokalitetstype: graskledt beitemark
Lokalisering: i felt, i foten av skråning mot Ø
Andre: 15 rydningsrøyser, 1 gardfar
Kulturminnebeskrivelse: fint markert, med avrunda hjørner, hevet midtparti og over det hele
Form: rektangulær
Lengde: 7
Bredde: 7
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,75m, dybde 0,40-0,50m, vollen varierer fra 1,5-2m, høyest mot V, skrå mot Ø
Helning: 30
Landskap: N-Sgående høydedrag, i NV-del og 10m S for liten granskog, utsyn til alle kanter
Terrengtype: blokkrik grusrygg
Litteratur: 514H8XC6(32), A.Myhre 1955

Nr: 40
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: som nr. 39
Referanse: som nr. 39
Saknr: som nr. 39
Kartblad: som nr. 39
Lokalitetstype: som nr. 39
Lokalisering: ca. 50-60m Ø for nr. 39, ca. 20m Ø for granskogen
Andre: som nr. 39
Kulturminnebeskrivelse: i skråning mot V, klart markert, meget flatt og lite hevet midtparti med stor blokk, dim. 1x1m, i N-enden
Form: oval

Lengde: 5
Bredde: 4,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,50m, dybde 0,20-0,50m, ingen klare voller på innsiden
Helning: 20
Landskap: som nr. 39 og i skråning mot V
Terrengtype: som nr. 39
Litteratur: som nr. 39

Nr: 41
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: som nr. 39
Referanse: som nr. 39
Saknr: som nr. 39
Kartblad: som nr. 39
Lokalitetstype: som nr. 39
Lokalisering: 50m Ø for nr. 40, 40-50m S for kjempelyttblokk
Andre: som nr. 39
Kulturminnebeskrivelse: klart markert og flat, ujevn i form=avrundet ende mot N, mer firsidig mot S, avrunda hjørner, lite hevet og flatt midtparti, nesten ingen stein i midtpartiet innenfor vollen
Form: ujevn
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,50m, dybde 0,40m, voll br. 1m
Helning: 0
Landskap: som nr. 39, lengst N på høydedraget, og lengst ned i skråningen mot N
Terrengtype: som nr. 39
Litteratur: som nr. 39

Nr: 42
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: som nr. 39
Referanse: som nr. 39
Saknr: som nr. 39
Kartblad: som nr. 39
Lokalitetstype: som nr. 39
Lokalisering: 100m SØ for nr. 41, 10m N for gardfaret
Andre: som nr. 39
Kulturminnebeskrivelse: graskledt, klart markert med avrunda hjørner, en del stein i dagen, hevet midtparti som er flatt og med stein
Form: rektangulær
Lengde: 6
Bredde: 5
Grøft/voll: trolig spadd innover, br. 0,75m, dybde 0,50-0,60m, vollen br. 1,5 og bredest mot V
Helning: 20
Landskap: som nr. 39 i svakt skrånende terreng mot V
Terrengtype: som nr. 39
Litteratur: som nr. 39

Nr: 43
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: som nr. 39
Referanse: som nr. 39
Saknr: som nr. 39
Kartblad: som nr. 39
Lokalitetstype: som nr. 39

Lokalisering: lengst i Ø, 75-100m SV for nr. 49 (X34)
Andre: som nr. 39
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, litt hevet midtparti og flatt og ryddet midt i
Form: rektangulær
Lengde: 6
Bredde: 5,5
Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: klaret markert med unntak i SØ, går rett i terrenget her, spadd innover br. 0,75m, dybde 0,50m, bred voll, br. 1,5m
Helning: 40
Landskap: som nr. 39, lengst i Ø på høydedraget, i skråning mot Ø og ned mot myra
Terrengtype: som nr. 39
Litteratur: som nr. 39

Nr: 44
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190028004
Referanse: 8570B11R35
Saknr: PH87
Kartblad: AK016-5-1,016-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: på V siden av prøvefelt, 10m SV for stein
Andre: i felt, 13 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: markert, N-siden dårlig markert
Ødeleggelse: fjernet
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 6
Orientering: NNØ-SSV
Grøft/voll: spadd innover, voll på innsiden
Helning: 0
Litteratur: 514H9X21(7), A.Myhre 1995

Nr: 45
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190028008 nr. 1
Referanse: 8570B11R40
Saknr: it87
Kartblad: AK016-5-1,016-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, på sydligste kolle i N-helling
Andre: 2 gardfar, 9 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: i N-skråning, graskledt, klart markert med opphøyet midtparti som har to runde forhøyninger: 3m fra S-enden dim. 2x2,5m (Ø-V) og 1m N for denne og 2m S for grøft, diam. 1,5m, og N-del skrå mot N, S-del er flat
Form: rektangulær
Lengde: 12
Bredde: 7,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd mot innsiden, br. 0,2m, dybde 0,1m, indre voll består av store stein, br. 1m, h. 0,5m
Helning: 0
Landskap: N-Sgående høydedrag med to koller, en N og en i S, og en forsenkning i midten
Terrengtype: ryddet morenerygg, gras med enkelte store blokker, dim. 1-1,5m. En stor flyttblokk på toppen, dim. 2x2m.
Litteratur: 514h9X27(13), A.Myhre 1995

Nr: 46
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190028026
Referanse: 8570B11X33
Saknr: PH87
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: beitemark
Kulturminnebeskrivelse: i svak skråning mot NØ, klart markert, flatt midtparti med enkelte stein
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 6,5
Orientering: NNV-SSØ
Grøft/voll: spadd mot innsiden, br. 0,2m, dybde 0,1-0,2m, indre voll br. 1m, h. 0,2m
Helning: 0
Landskap: i forsenkning mellom to høydedrag og i flatlendt terreng som skrår svakt mot NNØ
Terrengtype: ryddet mark som er lite blokkrikt

Nr: 47
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190028027
Referanse: 8570B11X34
Saknr: it87
Kartblad: AK016-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: 20m fra myrlendt område i SØ, lengst ned i Ø-vendt skråning
Kulturminnebeskrivelse: i Ø-vendt skråning graskledt, klart markert, forhøyet midtparti, h. 0,75m, som heller mot NØ, noe lavere mot NV, flaten er ujevn særlig mot NØ, kanten er laget av stein
Form: rektangulær
Lengde: 10,5
Bredde: 8
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,1m, dybde 0,3m
Helning: 20
Landskap: høydedrag som skrårer mot Ø
Terrengtype: blokkrikt mark
Litteratur: A.Myhre 1955

Nr: 48
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/3
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 1119002024 nr. 3
Referanse: 8570 B11R16
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, S og i kant med NV-SØ gardfar
Andre: 2 gardfar, 8 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: klart markert med unntak mot NV, avrunda hjørner, forhøyet flatt midtparti med litt ujevnt med stein, skrår mot S
Form: hestesko
Lengde: 6 (middelverdi)
Bredde: 4,5 (middelverdi)

Grøft/voll: spadd på utsiden
Helning: 0
Landskap: høytliggende og flattlendt med vid utsikt, delvis omgitt av dyrka mark
Terrengtype: blokkrikt mark
Litteratur: 514HX7-8(33-34), A.Myhre, Torland nr. 20

Nr: 49
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/3
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190028024 nr. 4
Referanse: som nr. 48
Saknr: som nr. 48
Kartblad: som nr. 48
Lokalitetstype: som nr. 48
Lokalisering: i felt, i kant og S for steingjerdet
Andre: som nr. 48
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, særlig mot S, avrunda hjørner, forhøyet og flatt midtparti
Form: rektangulær
Lengde: 6
Bredde: 4,5
Grøft/voll: spadd til innsiden
Helning: 0
Landskap: som nr. 48
Terrengtype: som nr. 48
Litteratur: som nr. 48

Nr: 50
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/3
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190028025 nr. 2
Referanse: 8570B11R37
Saknr: it87
Kartblad: AK016-5-1, AK 016-5-2
Lokalitetstype: grasvokst beitemark
Lokalisering: i felt, 13m Ø for skiftet 26/7,90, 16m NNØ for nr.1
Andre: 1 gravhaug, 1 gardfar
Kulturminnebeskrivelse: i skråning mot SSØ, uklart markert i Ø og SØ, flatt midtparti, V-lige del høyere enn i Ø, varierer fra 0,20-0,40m, flatest mot V
Ødeleggelse: skjemmet av steintipp i kanten av feltet
Form: rundoval
Lengde: 8
Bredde: 5
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: i V og N, spadd mot innsiden, br. 0,40m, dybde 0,30m, helning i grader er middelverdi
Helning: 35
Landskap: Ø-enden av høydedrag
Terrengtype: i mark forholdsvis godt rydda for stein, det øvrige blokkrikt
Litteratur: 514J6X41, A.Myhre 1955, Bø, nr. 13

Nr: 51
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/3
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Referanse: i N-kant av 8570B11R13
Saknr: GL96
Kartblad: AKO16-5-1

Lokalitetstype: grasvokst beitemark
Lokalisering: 15m NØ for skiftet mellom 26/16 og 28/13
Andre: i felt med gardfar og rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: i skråning mot N, fin og grasvokst, midt-partiet flatt og jevn med en forhøyning, stor stein i kanten mot Ø
Form: oval
Lengde: 5,5
Bredde: 6
Orientering: N-S
Grøft/voll: dyp grøft, br. 1-0,75m, dybde 0,40-0,50m spadd til begge sider
Helning: 0
Landskap: skrånende terreng mot N og NØ
Terrengtype: blokkrik mark med stor steinblokk i S ved vei

Nr: 52
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/3
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Referanse: som nr. 51
Saknr: som nr. 51
Kartblad: som nr. 51
Lokalitetstype: som nr. 51
Lokalisering: på brink Ø på feltet, ved forsenkning
Andre: som nr. 51
Kulturminnebeskrivelse: i skrånende terreng mot Ø, grasvokst, uklart markert mot N der det er en steinblokk, dim. 1x0,5m, i grøfta, hevet og ujevnt midtparti som er delvis steinsatt,
Grøft/voll: særlig dyp mot S og SØ, br. 0,75m, dybde 0,40-0,50m, dels kasta opp på innsiden særlig mot V, dels ut- og innsiden mot Ø
Helning: 0
Landskap: som nr. 51 og på kant ned mot forsenkning i Ø
Terrengtype: som nr. 51

Nr: 53
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/3
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Referanse: som nr. 51
Saknr: som nr. 51
Kartblad: som nr. 51
Lokalitetstype: som nr. 51
Lokalisering: 25m SV for nr. 52
Andre: som 1
Kulturminnebeskrivelse: delvis klart markert, uklart mot N der en del stein markerer ytterkant: ytterkant veksler mellom grøft og stein, forhøyet midtparti, ujevnt og delvis steinsatt
Form: rundoval
Lengde: 6
Bredde: 7
Grøft/voll: vekslende spadd mot inn- og utsiden,
Helning: 0
Landskap: som nr. 51 og i svakt skrånende terreng mot Ø
Terrengtype: som nr. 51

Nr: 54
Gardsnavn: Gudmestad
Gnr/bnr: 28/10
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190028003
Referanse: 8570B11X32
Saknr: it87

Kartblad: AK016-5-2
Lokalitetstype: graskledt beitemark
Lokalisering: NNØ for X 34
Kulturminnebeskrivelse: graskledt, klart markert, lavt midtparti forholdvis steinfritt
Form: kvadratisk
Lengde: 6,5
Bredde: 6,5
Grøft/voll: spadd til begge sider, br. 0,3m, dybde 0,2m
Helning: 0
Landskap: nesten på toppen av høydrag og i skråning mot N
Terrengtype: lite blokkrik mark
Litteratur: 514H8X30(4)

Nr: 55
Gardsnavn: Haugland
Gnr/bnr: 78/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Referanse: 582D4R27
Saknr: JH66
Kartblad: AK013-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, N for skiftet 105/3,5,8 og 76/2
Andre: gardfar, rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, indre del er ikke rydda med unntak av lite område i midten, diam. 1,5x1,5m
Form: oval
Lengde: 7
Bredde: 5
Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: grunn, spadd innover, br. 0,2m, dybde 0,2m, lite synlig voll, indre del ikke rydda med unntak av lite område i midten diam. 1,5x1,5m
Helning: 5
Landskap: bølgete landskap med utsikt til havet i V og Høg-Jæren i NØ, på et svakt Ø-Vgående høydedrag, og i litt flat og S-vendt skråning
Terrengtype: blokkrik morene, ikke store blokker, ryddet i Ø-del av arealet

Nr: 56
Gardsnavn: Hetland
Gnr/bnr: 115/21
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190115007
Referanse: 1891A10X1
Saknr: JH68
Kartblad: AL014-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: inntil dyrka mark
Andre: flere små rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: i skråning mot SØ, graskledt og meget godt markert
Ødeleggelse: fjernet etter 1968
Form: rund
Diameter: 8
Grøft/voll: voll bygd av jord og stein, h. 0,50m
Helning: 0
Landskap: i skråning mellom to koller, god utsikt mot S og V

Nr: 57
Gardsnavn: Husvegg
Gnr/bnr: 55/1

Lokalitetsnavn: Jeren
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R11190055020
Referanse: 582B2R17
Saknr: AM57
Kartblad: AK014-5-1
Lokalitetstype: i marka (utmarka?)
Lokalisering: i felt, V for innhegning og gjerda
Andre: 5 innhegninger, mange rydningsrøyser
Ødeleggelse: fjernet ved oppdyrking
Helning: 0
Litteratur: AM57

Nr: 58
Gardsnavn: Høyland
Gnr/bnr: 5/4,7,8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190005016 nr. 6
Referanse: 8570B8R17
Saknr: PH87
Kartblad: AJ017-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: 20m SØ for reg. nr. 2, hustuft, i område med flere rydningsrøyser
Andre: i felt, 1gravhaug, 1 hustuft, 66 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: i flat forsenkning graskledt og klart markert, flatt midtparti helt ryddet men med en stor jordfast stein i NV hjørnet. I SV hjørnet skjærer den inn i en rydningsrøyser diam. 4m, h. 0,5-0,75m
Form: oval
Lengde: 5
Bredde: 4
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd utover, br. 0,5-0,7m, dybde 0,2m, og skjærer i rydningsrøys, jf. ovenfor, liten voll br. 0,2-0,3m, h. 0,-0,3m og noen steder helt flat
Helning: 0
Landskap: Ø-Vgående høydedrag, flatt parti på toppen med mindre forsenkninger
Terrengtype: blokkrik morene som har vekslende grad av rydning, feltet er sterkt ryddet

Nr: 59
Gardsnavn: Høyland
Gnr/bnr: 5/9,36
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190005011 nr. 1
Referanse: 8570B4X12
Saknr: PH87
Kartblad: AJ016-5-2
Lokalitetstype: dyrka mark
Lokalisering: lengst i N
Andre: i felt, 2 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: i skråning, godt markert, i V ligger tufta høyere enn terrenget nedenfor, 2 jordfaste stein i NV-langside, den ene helt i NV hjørnet, og 1 jordfast stein inne i tufta, 3m fra N-kant
Ødeleggelse: var fjernet i 1987
Form: rektangulær
Lengde: 11
Bredde: 7
Orientering: NNØ-SSV
Helning: 0
Landskap: bølgete landskap og i bunnen av to små Ø-Vgående høydedrag

Terrengtype: morene
Litteratur: 514H4X12,top.ark. JRN 1971

Nr: 60
Gardsnavn: Høyland
Gnr/bnr: 5/9,36
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 1119000511 nr. 4
Referanse: som nr. 59
Saknr: som nr. 59
Kartblad: som nr. 59
Lokalitetstype: som nr. 59
Lokalisering: 45m V for nr. 59
Andre: som nr. 59
Kulturminnebeskrivelse: i skråning, N-del av tufta høyere enn terrenget rundt, stor jordfast stein i Ø
Ødeleggelse: som nr. 59
Form: rektangulær
Lengde: 10
Bredde: 8
Orientering: N-S
Grøft/voll: tydelig på S og Vsiden, voll på innsiden
Helning: 0
Landskap: som nr. 59
Terrengtype: som nr. 59
Litteratur: som nr. 59

Nr: 61
Gardsnavn: Høyland
Gnr/bnr: 5/9,36
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190005011 nr. 5
Referanse: som nr. 59
Saknr: som nr. 59
Kartblad: som nr. 59
Lokalitetstype: som nr. 59
Lokalisering: 7m NV for nr. 59
Andre: som nr. 59
Kulturminnebeskrivelse: tydelig markert i Ø, S og V, i NV en del stein slengt sammen
Ødeleggelse: som nr. 59
Form: tiln. rund
Lengde: 8,5
Bredde: 7
Grøft/voll: tydelig markert i Ø, S og V og uten markert voll
Helning: 0
Landskap: som nr. 59
Terrengtype: som nr. 59
Litteratur: som nr. 59

Nr: 62
Gardsnavn: Høyland
Gnr/bnr: 5/9,36
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190005011 nr. 6
Referanse: som nr. 59
Saknr: som nr. 59
Kartblad: som nr. 59
Lokalitetstype: som nr. 59
Lokalisering: 45m SV for nr. 1, like V for N-S-gående steingjerde
Andre: som nr. 59
Kulturminnebeskrivelse: tydelig markert, forsenkning i midten, utenfor vestre vegg en jordfast stein
Ødeleggelse: som nr. 59

Form: kvadratisk
Lengde: 7
Bredde: 7
Grøft/voll: tydelig markert, spadd innover, tydelig indre voll med en jordfast stein i V
Helning: 0
Landskap: som nr. 59
Terrengtype: som nr. 59
Litteratur: som nr. 59

Nr: 63
Gardsnavn: Høyland
Gnr/bnr: 5/52
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190005009 nr.1
Referanse: 8570A7X12
Saknr: PH87
Kartblad: AJ017-5-4
Lokalitetstype: dyrka mark
Lokalisering: lengst i N
Andre: i felt, 2 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og tydelig markert, i midten en rund forhøyning, i Ø og S to jordfaste stein
Ødeleggelse: fjernet, tillatt i 1972
Form: rund
Diameter: 8
Grøft/voll: br. 0,2m, dybde 0,2m, indre voll, br. 1m, i tuftens ytterkant og høyere enn terrenget utenfor tuften
Helning: 0
Landskap: langsgående høydetrug, i N-vendt skråning
Terrengtype: morene
Litteratur: 514G4X17

Nr: 64
Gardsnavn: Høyland
Gnr/bnr: 5/52
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190005009 nr. 2
Referanse: som nr. 63
Saknr: som nr. 63
Kartblad: som nr. 63
Lokalitetstype: som nr. 63
Lokalisering: 20m SSV for nr. 63
Andre: som nr. 63
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og tydelig i terrenget, inne i tufta flere synlige stein, en stor i N og en i Ø
Ødeleggelse: fjernet, tillatt 1972
Form: rund
Diameter: 11
Grøft/voll: spadd utover, dybde 0,3m, ytre voll br. 1,2m og h. 0,2m
Helning: 0
Landskap: som nr. 63
Terrengtype: som nr. 63
Litteratur: som nr. 63

Nr: 65
Gardsnavn: Hå
Gnr/bnr: 10/4
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190010011 nr. 3
Referanse: 8570C4X28
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: beitemark

Lokalisering: samling i felt, lengst i S, 75-100m N for 8570-C4, R7
Kulturminnebeskrivelse: på flat mark klart markert, flat og opphøyd midtparti som platåer i terrenget, stor steinblokk dim. 2x2m i N-hjørnet

Form: oval
Lengde: 11
Bredde: 7
Orientering: N-S
Grøft/voll: markert, spadd innover, br. 0,6-0,7m, dybde 0,1-0,3m, voll med stein i, br. 1,5m, h. 0,5m
Helning: 0
Landskap: flate oppå et større NNV-SSØgående høydetrug
Terrengtype: godt rydda morene, men fortsatt store steiner og steinblokker igjen
Litteratur: 514J2X32 (7)

Nr: 66
Gardsnavn: Hå
Gnr/bnr: 10/4
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190010011 ny
Referanse: som nr. 65
Saknr: som nr. 65
Kartblad: som nr. 65
Lokalitetstype: som nr. 65
Lokalisering: samling i felt, lengst i NØ, i kant av stor steinblokk
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, oppbygd med stein som plattform og rydda i midten, og avgrenset i S av den store steinblokken
Form: firkant
Lengde: 5,5
Bredde: 5,5
Grøft/voll: grunn og spadd innover, br. 0,4-0,5m, dybde 0,10-0,20m, den store steinblokken danner kant istedenfor grøft i S, vollen innenfor består av stein
Helning: 0
Landskap: som nr. 65
Terrengtype: som nr. 65

Nr: 67
Gardsnavn: Hå
Gnr/bnr: 10/4
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190010011 nr. 2?
Referanse: som nr. 65
Saknr: som nr. 65
Kartblad: som nr. 65
Lokalitetstype: som nr. 65
Lokalisering: samling i felt, V på feltet
Kulturminnebeskrivelse: på flate og klart markert, flatt midtparti bygd opp som en plattform med forsenkning i midten
Form: firkant
Lengde: 8
Bredde: 7
Orientering: N-S
Grøft/voll: grunn og spadd innover, br. 0,5m, dybde 0,1m, voll med stein i br. 1,5-2m, h. 0,4m
Helning: 0
Landskap: som nr. 65
Terrengtype: som nr. 65
Litteratur: som nr. 65

Nr: 68
Gardsnavn: Hå
Gnr/bnr: 10/4

Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190010011 nr. 1?
Referanse: som nr. 65
Saknr: som nr. 65
Kartblad: som nr. 65
Lokalitetstype: som nr. 65
Lokalisering: samling i felt, lengst i N
Kulturminnebeskrivelse: på flate og markert, oppbygd plattform
Form: firkant
Lengde: 8
Bredde: 7
Orientering: N-S
Grøft/voll: grunn og ubetydelig grøft, spadd innover, ingen markert voll, br. 0,5, h. 0,2m
Helning: 0
Landskap: som nr. 65
Terrengtype: som nr. 65
Litteratur: som nr. 65

Nr: 69
Gardsnavn: Hå
Gnr/bnr: 10/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190010003
Referanse: 8570C4X4
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: 50m SØ for beitemarkens største blokkstein, 20m fra steingard i N
Kulturminnebeskrivelse: i skråning mot Ø, graskledt og klart markert, forsenkning i midtpartiet, utenfor S-kant to store jordfaste blokker
Form: rektangulær
Lengde: 7,5
Bredde: 6,5
Orientering: NNV-SSØ
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,2m, dybde 0,3-0,4m, voll br. 1-1,5m, h. 0,5m
Helning: 10
Landskap: høydedrag, Ø-vendt skråning, utsikt til Ø og N
Terrengtype: meget blokkrik mark, men litt ryddet

Nr: 70
Gardsnavn: Hå
Gnr/bnr: 10/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190010004
Referanse: 8570C4X5
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: 25m NØ for området største blokkstein og Ø for gran-skog
Kulturminnebeskrivelse: i NØ-skråning, graskledt, klart markert, nedtråkket midtparti, i V-hjørnet en større jordfast blokk
Form: rektangulær
Lengde: 7
Bredde: 5,5
Orientering: NØ-SV
Grøft/voll: spadd innover i N, NV og NØ, i SØ og S spadd utover, br. 0,3m, dybde 0,1-0,3m, i SØ er vollen kraftig, br. 1, h. 0,4m
Helning: 5
Landskap: samme høydedrag som R7, og samme skråning som X4

og 6, og X33
Terrengtype: meget blokkrik mark, i ryddet område

Nr: 71
Gardsnavn: Hå
Gnr/bnr: 10/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190010005
Referanse: 8570C4X6
Saknr: it87
Kartblad: AJ 016-5-4, ny kartmarkering
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: 50m Ø for verneskog, NNØ for X5, SSV for rydningsrøys
Andre: rydningsrøys
Kulturminnebeskrivelse: nederst i NØ-vendt skråning, graskledt, klart markert, omrotet og nedtråkket i midtpartiet, ryddet og flatt på toppen.
Ødeleggelse: omrotet/nedtråkket i midtpartiet
Form: kvadratisk
Lengde: 5,5
Bredde: 5,5
Grøft/voll: spadd både innover og utover, bredden tilsvarer et spade-stikk (ca. 20cm?), klart utover i N og V, for øvrig litt uklart
Helning: 5
Landskap: høydedrag, samme som R7, X4,5 og 33, samme NØ-vendt skråning som X4 og 5,
Terrengtype: svært blokkrik mark, lite ryddet

Nr: 72
Gardsnavn: Håland
Gnr/bnr: 64/3
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190064002
Referanse: 582B4R15
Saknr: am57
Kartblad: AK014-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: lengst i NVhjørnet, 3-4m Ø for skiftet til Sæland
Andre: 20 rydningsrøys, 1 gardfar
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert ytterkant, med avrunda hjørner, «telmgard»? ser ut som en steinlegning, rydda område i midten, men noen stein står fortsatt igjen
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 6
Orientering: N-S
Grøft/voll: ytterkant uklart markert, steinlegning som er voll?, br. 1,5-2m
Helning: 0
Litteratur: A.Myhre 1957
Landskap: flattlendt høydedrag
Terrengtype: meget blokkrik morene

Nr: 73
Gardsnavn: Kvia
Gnr/bnr: 19/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190019004 nr. 2
Referanse: 8570 C9 R11
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-3
Lokalitetstype: «urydda» mark med heivegetasjon
Lokalisering: 25 NØ for gravhaug

Andre: gravhaug
Kulturminnebeskrivelse: rektangulær med avrunda hjørner, klart markert grøft med ytre voll, men ikke synlig på overflaten på avstand, flat og urydda midtparti med store stein i ett med terrenget omkring
Form: rektangulær
Lengde: 7,5
Bredde: 6,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd på utsiden, br. 0,3m, dybde 0,2m, ytre voll ca. br. 0,50m, h. 0,30m
Landskap: småbølget, flatlendt landskap, Ø-Vgående rygg som hever seg i landskapet, flatt terreng på toppen av høydedrag
Terrengtype: blokkrik morene, bevokst med gras/heisiv/blåtopp/finnskjegg/tepperot

Nr: 74
Gardsnavn: Lode
Gnr/bnr: 17/1
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R11190017001
Referanse: 514J4R6
Saknr: imho66
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: beitemark, i 1996 dyrka mark
Lokalisering: i felt, 40m N for reg. nr 1, langhaug, lenger N for X 13-16
Andre: 1 langhaug
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og godt markert, 2 store stein i SV hjørnet, høyde 0,2m
Ødeleggelse: fjernet mellom 1966 og 1996
Form: tiln. rund
Diameter: 7
Grøft/voll: spadd til begge sider, lave voller både på innsiden og utsiden av grøfta
Helning: 0
Landskap: nordvendt og på toppen av høydedrag
Terrengtype: dyrka morene

Nr: 75
Gardsnavn: Lode
Gnr/bnr: 17/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Referanse: 8570C6X13-16
Saknr: gl96
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: samling, 25m NNV for NV-lige mastefeste Rogaland Radio, 10m S for X15
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert, i kant av stor steinblokk 3x4m, nedtråkket i indre del
Ødeleggelse: nedtråkket
Form: oval
Grøft/voll: dyp og tydelig, spadd innover og utover, dybde 0,2-0,3m, vollene br. 1-1,5m inneholder stein, steinblokka avgrenset av grøft i N
Helning: 0
Landskap: som nr. 78
Terrengtype: som nr. 78

Nr: 76
Gardsnavn: Lode
Gnr/bnr: 17/2

Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Referanse: som nr. 75
Saknr: som nr. 75
Kartblad: som nr. 77
Lokalitetstype: som nr. 75
Lokalisering: 25m N for NV-lige mastefeste, 40m Ø for ny nr. 75
Kulturminnebeskrivelse: på flate ved stor, spiss steinblokk 1x2m, flat og ryddet i indre del
Form: oval
Lengde: 3
Bredde: 3,5
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: spadd innover og utover, dybde 0,1-0,2m, voll br. 0,5-1m, h. 0,2-0,3m, steinblokk er avgrensning for grøft i S
Helning: 0
Landskap: som nr. 75
Terrengtype: som nr. 75

Nr: 77
Gardsnavn: Lode
Gnr/bnr: 17/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: ny
Referanse: som nr. 75
Saknr: som nr. 75
Kartblad: som nr. 75
Lokalitetstype: som nr. 75
Lokalisering: 30-40m N for NV-lige mastefeste, 8m N for nr. 76
Kulturminnebeskrivelse: på flate i kant av stor steinblokk 1x2m, lite rydda i indre del
Form: oval
Lengde: 3
Bredde: 2,5
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: klart markert, spadd innover og utover, ingen klare sammenhengende voller, br. 0,5-1m
Helning: 0
Landskap: som nr. 75
Terrengtype: som nr. 75

Nr: 78
Gardsnavn: Lode
Gnr/bnr: 17/2,39
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190017010
Referanse: 8570C6X13
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: samling med flere, V for Lodetjørna
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert, tuftas h. 0,4m
Ødeleggelse: etter 1987 fjernet av nye mastefester, Rogaland Radio
Form: rektangulær
Lengde: 10
Bredde: 5,5
Orientering: NNV-SSØ
Grøft/voll: br. 0,3m, dybde 0,1m
Helning: 0
Landskap: flatlendt terreng V for Lodetjørna
Terrengtype: meget blokkrik morene, lite rydda, i N-del meget blokkrikt og våtlendte

Nr: 79
Gardsnavn: Lode
Gnr/bnr: 17/2,39
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190017011
Referanse: 8570C6X14
Saknr: som nr. 78
Kartblad: som nr. 78
Lokalitetstype: som nr. 78
Lokalisering: som nr. 78
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert, forhøyet plattform på innsiden, flatt og ryddet midtparti
Ødeleggelse: berørt i NV av mastefeste, Rogaland Radio
Form: rektangulær
Grøft/voll: dyp, spadd utover, br. 0,2m, dybde 0,4-0,5m, vollen br. 1,5m, h. 0,4m, stor jordfast stein i ytre voll i SØ
Helning: 0
Landskap: som nr. 78
Terrengtype: som nr. 78

Nr: 80
Gardsnavn: Lode
Gnr/bnr: 17/2,39
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190017012
Referanse: 8570C9X15
Saknr: som nr. 78
Kartblad: som nr. 78
Lokalitetstype: som nr. 78
Lokalisering: som nr. 78
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, nedtråkket
Ødeleggelse: nedtråkket
Form: rektangulær
Lengde: 8,5
Bredde: 5,5
Grøft/voll: dyp, tydelig og klar, spadd utover br. 0,3m, dybde 0,2-0,4m, men uklar og nedtråkket enkelte steder, voll på utsiden br. 1-1,5m
Helning: 0
Landskap: som nr. 78
Terrengtype: som nr. 78

Nr: 81
Gardsnavn: Lode
Gnr/bnr: 17/2,39
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190017013
Referanse: 8570C6X16
Saknr: som nr. 78
Kartblad: som nr. 78
Lokalitetstype: som nr. 78
Lokalisering: som nr. 78
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, opphøyd og ryddet flatt midtparti
Form: rektangulær
Lengde: 6,5
Bredde: 4,5
Orientering: NNV-SSØ
Grøft/voll: dyp, spadd utover, br. 0,3-0,4m, dybde 0,3-0,4m, voll på utsiden 1-1,5m
Helning: 0
Landskap: som nr. 78
Terrengtype: som nr. 78

Nr: 82
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 1
Referanse: 8570B9X18
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: sterkt overflatetryddet beitemark
Lokalisering: i felt, lengst i NV, 15 S for skiftet til 16/13
Andre: 1 rydningsrøys
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, avflatet på toppen, høyde 0,2m, oppbygd plattform?
Ødeleggelse: området sterkt overflateryddet
Form: rund
Diameter: 6
Grøft/voll: uten synlig grøft
Helning: 0
Landskap: flate på toppen av høydedrag med utsyn mot N og Ø, grenser opp til dyrka mark i Ø, N og S
Terrengtype: morene
Litteratur: 514H6X1(10), A.Myhre 1955, Nesheim nr. 4

Nr: 83
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 2
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 35m S for nr. 82
Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert med avrunda hjørner, fordypning i midtpartiet
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 7
Bredde: 5
Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,6m dybde 0,1-0,2m
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 84
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 3
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 4m NNØ for nr. 83
Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og uklart markert, med avrunda hjørner, høyde 0,05-1m, oppbygd plattform?
Ødeleggelse: delvis overpløyd
Form: rektangulær
Lengde: 4
Bredde: 3,5

Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,5m, dybde 0,05m
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 85
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 4
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 20m S for nr. 84
Andre: som 1
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, med avrunda hjørner
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 5,5
Bredde: 5
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,5m, dybde 0,1m
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 86
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 5
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 15m ØSØ for nr. 85
Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, med avrunda hjørner, opphøyd plattform med fordypning i midtpartiet
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 6,5
Bredde: 5
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,5m dybde 0,2m, mangler i N
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 87
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 6
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 20m SSV for nr. 82

Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, med avrunda hjørner, opphøyd plattform og fordypet midtparti
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 5
Orientering: SØ-NV
Grøft/voll: spadd innover br. 0,4, dybde 0,2m
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 88
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: dobbel stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 7
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: SØ og kant i kant med nr. 87
Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, dobbel og med avrunda hjørner, delt i to med tverrgående grøft, oppbygd plattform
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 4
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,5, dybde 0,2m
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 89
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 8
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr.82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 15m SØ for nr. 88
Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, med avrunda hjørner, avflatet i V-del
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 5
Bredde: 4
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: spadd innover br. 0,3-0,5m, dybde 0,1m
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 90
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 10
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 50m S for nr. 89
Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og uklart markert med avrunda hjørner
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 6,5
Bredde: 4
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,5m, dybde 0,1m
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 91
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 11
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 55m SØ for nr. 90
Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert med avrunda hjørner, h. 0,3m, oppbygd plattform?
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 10
Bredde: 6
Orientering: N-S
Grøft/voll: uten synlig grøft
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 92
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 12
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 6m S for nr. 91
Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert med avrunda hjørner, h. 0,4m, oppbygd plattform?
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 8

Bredde: 6,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: uten synlig grøft
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 93
Gardsnavn: Nesheim
Gnr/bnr: 16/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016004 nr. 13
Referanse: som nr. 82
Saknr: som nr. 82
Kartblad: som nr. 82
Lokalitetstype: som nr. 82
Lokalisering: 45m Ø for nr. 92
Andre: som nr. 82
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og uklart markert, lite tydelig i terrenget, og med avrunda hjørner
Ødeleggelse: som nr. 82
Form: rektangulær
Lengde: 5
Bredde: 4,5
Orientering: SØ-NV
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,4, dybde 0,2m
Helning: 0
Landskap: som nr. 82
Terrengtype: som nr. 82
Litteratur: som nr. 82

Nr: 94
Gardsnavn: Nesheim (Stølen)
Gnr/bnr: 16/23
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016002
Referanse: 8570B9X7
Saknr: it86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: overflatedyrket beitemark
Kulturminnebeskrivelse: med avrunda hjørner
Ødeleggelse: fjernet, friggitt 1983-84
Form: rektangulær
Lengde: 6
Bredde: 4
Orientering: NNV-SSØ
Grøft/voll: br. 0,2m, dybde 0,2-0,3m
Helning: 0
Landskap: høydetrug med vid utsikt i alle retninger
Terrengtype: morene
Litteratur: 514H7X20

Nr: 95
Gardsnavn: Nesheim (Stølen)
Gnr/bnr: 16/13
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190016005
Referanse: 8570B9X20
Saknr: ph86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering
Andre: ny:3-4 gardfar/hustuffer?

Kulturminnebeskrivelse: klart markert med avrunda hjørner
Ødeleggelse: fjernet, frigitt 1984
Form: rektangulær
Lengde: 7
Bredde: 6
Orientering: NNV-SSØ
Grøft/voll: br. 0,3m dybde 0,2m
Helning: 0
Landskap: høydedrag med vid utsikt
Terrenotype: morene
Litteratur: 514H7X18

Nr: 96
Gardsnavn: Nesheim (Stølen)
Gnr/bnr: 16/13
Arkeologisk kulturminne: mulig stakketuftrest eller haugrest?
Registreringsnr: ny
Referanse: 8570B9X20
Saknr: ph86
Kartblad: AK016-5-1
Lokalitetstype: overflateryddet beitemark
Lokalisering: på toppen av NV-skråning
Andre: S for mulig gardfar/hustuft
Kulturminnebeskrivelse: svakt synlig, ryddet midtparti
Ødeleggelse: sterkt ødelagt
Form: oval
Lengde: 10
Bredde: 8
Grøft/voll: svakt synlig mot N, spadd innover
Helning: 0
Landskap: NV-skråning på høydedrag med vid utsikt
Terrenotype: morene

Nr: 97
Gardsnavn: Njærheim
Gnr/bnr: 8/4
Lokalitetsnavn: Gjerdet
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190008011
Referanse: 8570B8X34
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-2
Lokalitetstype: nå dyrka mark
Lokalisering: SV-skråning ØNØ for møtet Håelva og skillegjerdet 8/4 og 8/29
Kulturminnebeskrivelse: i skråning, forhøyning, mål er en middelverdi
Ødeleggelse: fjernet i perioden 1923-87
Form: firkant
Lengde: 11,5
Grøft/voll: grøft omkring
Helning: 0
Landskap: SV skråning av rygg, begrenset utsikt mot N og SØ, ellers god
Terrenotype: dyrket morene
Litteratur: 514H4X20(7), JP1923

Nr: 98
Gardsnavn: Njærheim
Gnr/bnr: 8/39
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190008003
Referanse: 8570B4X3
Saknr: ph87

Kartblad: AJ016-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: 3m V for nydyrka mark
Kulturminnebeskrivelse: i svak helning, graskledt og godt markert, flatt og ryddet midtparti
Form: rektangulær
Lengde: 5
Bredde: 4
Orientering: SSØ-NNV
Grøft/voll: spadd utover, br. 0,3m, dybde 0,2m
Helning: 5
Landskap: bølgete landskap, i svak helning mot SV
Terrenotype: morene, blokkrik mark

Nr: 99
Gardsnavn: Njærheim
Gnr/bnr: 8/39
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190008004
Referanse: 8570B4X4
Saknr: ph87
Kartblad: AJ016-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, flatt og ryddet midtparti
Form: kvadratisk
Lengde: 7
Bredde: 6
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd utover, br. 0,3m, h. 0,3m, ytre voll, br. 1m, h. 0,4m
Helning: 5
Landskap: bølgete landskap, i del av forskning som heller svakt mot S
Terrenotype: svært blokkrik, lite rydda og sumpete mark
Litteratur: 514H4X22(9)

Nr: 100
Gardsnavn: Njærheim
Gnr/bnr: 8/39
Arkeologisk kulturminne: stakketuft?
Registreringsnr: X 11190008009
Referanse: 8570B4X10
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-2
Lokalitetstype: dyrket mark
Lokalisering: litt ovenfor X4
Kulturminnebeskrivelse: i skråning, graskledt og godt markert, tuft 0,5m høyere enn forhøyningen den ligger på
Ødeleggelse: fjernet i perioden 1966-87
Helning: 0
Landskap: på en forhøyning i skråning mot SV
Terrenotype: morene
Litteratur: 514H4X21(8)

Nr: 101
Gardsnavn: Njølstad
Gnr/bnr: 30/1
Lokalitetsnavn: Rudlebakken
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190030007
Referanse: 8570B13X16
Saknr: it87
Kartblad: AK016-5-2

Lokalitetstype: 1987 dyrka mark
Kulturminnebeskrivelse: klart markert, h. 0,25m, med inngang mot SSØ
Ødeleggelse: fjernet i perioden 1966-87
Form: rund
Diameter: 7
Grøft/voll: dyp grøft, br. 0,5m, dybde 0,25m, brytes mot NNØ hvor inngangen er
Helning: 0
Litteratur: 514H8X27

Nr: 102
Gardsnavn: Obrestad
Gnr/bnr: 11/4,5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190011006 nr. 1
Referanse: 8570C4R10
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: beitemark, nå dyrket
Lokalisering: i felt, lengst S på feltet
Andre: 1 gardfar, 1 gravhaug
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, h. på tufta 0,4m
Ødeleggelse: fjernet etter 1987
Form: rektangulær
Lengde: 10,5
Bredde: 6,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,3m
Helning: 0
Landskap: flatlendt og ovenfor sjøen
Terrengtype: morene
Litteratur: 514J2R14

Nr: 103
Gardsnavn: Obrestad
Gnr/bnr: 11/4,5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190011006 nr. 4
Referanse: som nr. 102
Saknr: som nr. 102
Kartblad: som nr. 102
Lokalitetstype: beitemark, når dyrket
Lokalisering: i felt, VNV for gravhaug, reg. nr. 2
Andre: som nr. 102
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert, ujevn overflate, h. 0,2-0,4m
Ødeleggelse: fjernet etter 1987
Form: kvadratisk
Lengde: 5
Bredde: 5
Grøft/voll: ingen grøft
Helning: 0
Litteratur: som nr. 102
Landskap: som nr. 102
Terrengtype: som nr. 102

Nr: 104
Gardsnavn: Obrestad
Gnr/bnr: 11/8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190011016
Referanse: 8570C4X35
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-4

Lokalitetstype: nå dyrka mark
Kulturminnebeskrivelse: godt markert «høystakketuft», høy voll
Ødeleggelse: fjernet i 1973 etter frigivning uten undersøkelse
Lengde: 7
Bredde: 7
Grøft/voll: dyp
Helning: 0
Landskap: flatlendt
Terrengtype: morene
Litteratur: 514J2X39

Nr: 105
Gardsnavn: Obrestad
Gnr/bnr: 11/10
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190011014
Referanse: 8570C4X33
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: dyrket mark i 1987
Lokalisering: i skråning ned mot Hælvå
Kulturminnebeskrivelse: i skråning mindre godt markert «høystakketuft», i N og S-hjørnet stor jordfast stein
Ødeleggelse: fjernet i perioden 1966-87
Form: firkant
Lengde: 7
Bredde: 7
Grøft/voll: grunn, lav voll
Helning: 0
Landskap: i skråning mot NØ ned mot Hælvå, utsikt innover Jæren
Terrengtype: nå dyrka morene
Litteratur: 514J2X33

Nr: 106
Gardsnavn: Obrestad
Gnr/bnr: 11/11
Arkeologisk kulturminne: 2 stakketufter
Registreringsnr
Referanse: 8570C4-R1
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: slåttemark med lyng og mikkelsbær
Lokalisering: SV framfor tunet og nær kanten av rinnå mot sjøen
Kulturminnebeskrivelse: i kanten av bløtt myrområde, trester fire stolper, diam. 20 cm, et i hvert hjørne, stolpene på innsiden av grøftene og i hjørnet
Ødeleggelse: fjernet i 1920-årene
Grøft/voll: grøft
Helning: 0
Landskap: på en flate framfor brattkanten mot sjøen
Terrengtype: udyrka mark med lyng og mikkelsbær

Nr: 107
Gardsnavn: Obrestad
Gnr/bnr: 11/11
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190011003 nr. 7
Referanse: 8570C4R7
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt 21m VNV for gardfar reg. nr. 6
Andre: 3 hustufter, 1 gravhaug, 2 gardfar
Kulturminnebeskrivelse: i skråning, klart markert, med avrunda hjørner, ryddet på innsiden og delvis nedtråkket

Form: rektangulær
Lengde: 7,5
Bredde: 6
Orientering: NNV-SSØ
Grøft/voll: spadd på innsiden og utsiden, br. 0,5m, dybde 0,3-0,4m, vollens br. 1,5m
Helning: 0
Landskap: høydedrag med bølgete landskap, i skråning mot N, utsikt mot NV til havet, mot N og NØ til Jærlandskapet
Terrengtype: tidligere i P.Obrestads barndom: utmark og saubeite med røsslyng og tyttebær, nå litt rydda grasmark
Litteratur: 514J2R11,OM, Obrestad nr.7, DP69,JRN69

Nr: 108
Gardsnavn: Obrestad
Gnr/bnr: 11/11
Arkeologisk kulturminne: 2 stakketufter
Referanse: 8570C4R7
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: Ø-siden av veien til Hå gml. prestegård, SØ for gran-skog
Kulturminnebeskrivelse: O.Rønneseth spadd i to tufter som lå rett N for R7 gardsanlegg og stakketuft på gnr.11/11 (fortalt av far til Per Obrestad)
Ødeleggelse: fjernet
Helning: 0
Landskap: samme høydedrag som R7, X33, samme Ø vendt skråning som X4-6

Nr: 109
Gardsnavn: Reime
Gnr/bnr: 12/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190012001 nr. 4
Referanse: som nr. 111
Saknr: som nr. 111
Kartblad: som nr. 111
Lokalitetstype: som nr. 111
Lokalisering: i felt, inntil og Ø for reg. nr. 3
Andre: som nr. 111
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert
Ødeleggelse: som nr. 111
Form: kvadratisk
Lengde: 4
Bredde: 4
Grøft/voll: br. 0,2m, dybde 0,1m
Helning: 0
Terrengtype: som nr. 111
Litteratur: som nr. 111

Nr: 110
Gardsnavn: Reime
Gnr/bnr: 12/6
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190012002
Referanse: 8570C4X14
Saknr: ph87
Kartblad: AJ015-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, tuftas h. 0,3m
Ødeleggelse: fjernet i perioden 1987-96
Form: rektangulær
Lengde: 10,5

Bredde: 7,5
Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: ingen markert grøft
Helning: 0

Nr: 111
Gardsnavn: Reime
Gnr/bnr: 12/8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R11190012005 nr. 4
Referanse: 8570C4R17
Saknr: it87
Kartblad: AJ015-5-,016-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, N for dyrka mark,8m S for Ø-Vgående gardfar
Andre: 3 hustufter, 1 geil, 2 gardfar, 14 rydningsrøser, 1 åkerrein
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert, tuete og rydda i midten, nedtråkket innvendig, tuftas h. 0,4m
Ødeleggelse: ryddet i midten?, nedtråkket, usikkert gjenfunnet, hustuftene fjernet
Form: kvadratisk
Lengde: 8,5
Bredde: 8,5
Grøft/voll: meget grunn, spadd innover
Helning: 0
Landskap: flatlendt terrasse som heller mot Ø og går fra Ø mot V og ender i en brink ved brattkanten ovenfor og innenfor rullesteinsstranda og havet, vid utsikt i alle retninger
Terrengtype: graskledt og blokkrik morene, i 1987 og 1996 med ryddete flater, i 1997 med dyrkningsareal i Ø (tidligere hustufter)
Litteratur: 514J2R16

Nr: 112
Gardsnavn: Reime
Gnr/bnr: 12/8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R1119001005 nr. 5
Referanse: som nr. 111
Saknr: som nr. 111
Kartblad: som nr. 111
Lokalitetstype: som nr. 111
Lokalisering: i felt, 37m ØNØ for nr. 111, 3m fra Ø-Vgående gardfar mot N
Andre: som nr. 111
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert, tuete og rydda i midten, steiner lagt inn som plattform, tuftas h. 0,5m
Ødeleggelse: usikkert om funnet
Form: rektangulær
Lengde: 9,5
Bredde: 7
Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: meget grunn
Helning: 0
Landskap: som nr. 111
Terrengtype: som nr. 111
Litteratur: 514J2R16

Nr: 113
Gardsnavn: Reime
Gnr/bnr: 12/8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R11190012005 nr. 7
Referanse: som nr. 111
Saknr: som nr. 111

Kartblad: som nr. 111
Lokalitetstype: som nr. 111
Lokalisering: i felt, 60m Ø for brinken, 6m S for nordlige skiftes-
gjerde
Andre: som nr. 111
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert, midt-
parti flatt og ryddet
Form: rektangulær
Bredde: 8
Orientering: N-S
Grøft/voll: grunn og vid, spadd innover, br. 0,5m, dybde 0,3m, voll
mest markert i N og V, br. 2-1,5m, h. 0,5m
Helning: 0
Landskap: som nr. 111
Terrengtype: som nr. 111
Litteratur: som nr. 111

Nr: 114
Gardsnavn: Reime
Gnr/bnr: 12/12
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190012014
Referanse: 8570C4X39
Saknr: ph87
Kartblad: AJ015-5-2
Lokalitetstype: 1987 dyrka mark
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og godt markert
Ødeleggelse: fjernet i perioden 1966-87
Lengde: 5
Bredde: 5
Grøft/voll: lav voll innenfor grøfta
Helning: 0
Litteratur: 514J2X40

Nr: 115
Gardsnavn: Reime og Sør-Reime
Gnr/bnr: 12/2, 13/8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190012001 nr. 1
Referanse: 8570C6R2
Saknr: it87
Kartblad: AJ015-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, lengst i V
Andre: 1 gravhaug, 18 rydningsrøyser
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert
Ødeleggelse: fjernet i perioden 1987-96
Form: rektangulær
Lengde: 7
Bredde: 5
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: br. 0,3m, dybde 0,3m
Helning: 0
Terrengtype: storsteinet
Litteratur: 514K2X9(2)

Nr: 116
Gardsnavn: Reime og Sør-Reime
Gnr/bnr: 12/2, 13/8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190012001 nr. 2
Referanse: som nr. 115
Saknr: som nr. 115
Kartblad: som nr. 115

Lokalitetstype: som nr. 115
Lokalisering: i felt, 50m ØNØ for nr. 115
Andre: som nr. 115
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, med avrunda
hjørner, tuftas h. 0,3-0,4m
Ødeleggelse: som nr. 115
Form: rektangulær
Lengde: 7,5
Bredde: 6,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,3m, dybde 0,1m
Helning: 0
Terrengtype: som nr. 115
Litteratur: som nr. 115

Nr: 117
Gardsnavn: Reime og Sør-Reime
Gnr/bnr: 12/2, 13/8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190012001 nr. 3
Referanse: som nr. 115
Saknr: som nr. 115
Kartblad: som nr. 115
Lokalitetstype: som nr. 115
Lokaliseringnr. nr. 115: i felt, 50m SØ for nr. 116
Andre: som nr. 115
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, tuftas h. 0,4m
Ødeleggelse: som nr. 115
Form: rektangulær
Lengde: 10,5
Bredde: 7
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,3m, dybde 0,1m
Helning: 0
Terrengtype: som nr. 115
Litteratur: som nr. 111

Nr: 118
Gardsnavn: Reime og Sør-Reime
Gnr/bnr: 12/2, 13/8
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R 11190012001 nr. 5
Referanse: som nr. 115
Saknr: som nr. 115
Kartblad: som nr. 115
Lokalitetstype: som nr. 115
Lokalisering: i felt, 64m Ø for nr. 115, og V for nr. 117
Andre: som nr. 115
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert
Ødeleggelse: som nr. 115
Form: rektangulær
Lengde: 5,5
Bredde: 4,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,3m, dybde 0,2m
Helning: 0
Terrengtype: som nr. 115
Litteratur: som nr. 115

Nr: 119
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/2
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190001005

Referanse: 8570B8X2

Saknr: it87

Kartblad: AK017-5-3

Lokalitetstype: beitemark

Lokalisering: NØ-kant av høydedrag, N-enden av Søylandsvatnet
Kulturminnebeskrivelse: klart markert bygd som en plattform, ryddet midtparti, midten er flat og ryddet

Form: oval

Lengde: 5,5

Bredde: 4

Orientering: N-S

Grøft/voll: grunn, spadd innover, br. 0,60-0,70m, dybde 0,20-0,30m, stor jordfast stein i grøft i Ø og V

Helning: 20

Landskap: på N-vendt side og på en forhøyning i forlengelse av NV-SØgående rygg, og som vender mot N-enden av Søylandsvatnet

Terrengtype: storblokket og rydda morene

Nr: 120

Gardsnavn: Rimestad

Gnr/bnr: 1/2

Arkeologisk kulturminne: stakketuft

Registreringsnr: X 11190001006

Referanse: 8570B8X3

Saknr: it87

Kartblad: AK017-5-3

Lokalitetstype: graskledt beitemark

Lokalisering: V-kant av høydedrag, jf. X2

Kulturminnebeskrivelse: i NV-vendt skråning graskledt, klart markert, midtpartiet helt ryddet for stein

Form: rektangulær

Lengde: 4

Bredde: 5,6

Grøft/voll: grunn, br. 0,4m, dybde 0,1-0,2m, mangler i NV der en steinrekke avgrensar tufta, spadd innover som en lav plattform, ingen markert voll på innsiden

Helning: 20

Landskap: jf. X2, men i NV skråning ca. 20 grader

Terrengtype: jf. X2

Nr: 121

Gardsnavn: Rimestad

Gnr/bnr: 1/2

Arkeologisk kulturminne: stakketuft

Registreringsnr: X 11190001007 nr. 1

Referanse: 8570B8X4

Saknr: it87

Kartblad: AK017-5-3

Lokalitetstype: beitemark

Lokalisering: i kant av dyrka mark, ved den gml. N-bredden av Søylandsvatn

Andre: samling stakketufter

Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, flat

Ødeleggelse: helt rasert i N og NV av dyrkning

Form: rektangulær

Lengde: 10

Bredde: 5,5

Orientering: NØ-SV

Grøft/voll: relativt brei og grunn, br. 0,5m, dybde 0,3m, mangler mot SV og spadd innover

Helning: 5

Landskap: som X2 og X3, men X4 ligger der ryggen ender og landskapet slakner mot NV og flater seg ut mot Søylandsvatnet

Terrengtype: rydda mark med enkelte blokker

Nr: 122

Gardsnavn: Rimestad

Gnr/bnr: 1/2

Arkeologisk kulturminne: stakketuft

Registreringsnr: som nr. 121

Referanse: som nr. 121

Saknr: som nr. 121

Kartblad: som nr. 121

Lokalitetstype: som nr. 121

Lokalisering: 25m SSØ for nr. 121

Andre: samling 2 stakketufter

Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, flat, stor stein i midtpartiet, dim. 1x1m

Form: rektangulær

Lengde: 8

Bredde: 5,5

Orientering: NØ-SV

Grøft/voll: relativt brei og grunn, br. 0,4m, dybde 0,2-0,4m, stor stein i S-del av grøfta

Helning: 5

Landskap: som nr. 121

Terrengtype: som nr. 121

Nr: 123

Gardsnavn: Rimestad

Gnr/bnr: 1/2(6)

Lokalitetsnavn: Steinhodlen

Arkeologisk kulturminne: stakketuft

Registreringsnr: Fjernet

Referanse: 8570 C13 R8

Saknr: ph87

Kartblad: AK016-5-2

Lokalitetstype: dyrka mark

Lokalisering: i felt, sydfor

Andre: gravhaug, ved gardfar

Kulturminnebeskrivelse: 2 stakketufter

Ødeleggelse: fjernet 1973. Frigivning.

Landskap: høydedrag, vid utsikt.

Litteratur: top.ark. 1923/Rimestad

Nr: 124

Gardsnavn: Rimestad

Gnr/bnr: 1/5

Arkeologisk kulturminne: stakketuft

Registreringsnr: X 11190001009

Referanse: 8570 B8 X6

Saknr: ph87

Kartblad: AJ017-5-4

Lokalitetstype: beitemark

Lokalisering: NVskråning av høydedrag

Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert

Ødeleggelse: fjernet etter 1987

Form: kvadratisk

Lengde: 7,7

Bredde: 7,2

Grøft/voll: br. 0,4m, dybde 0,4m, mangler grøft mot NV

Helning: 0

Landskap: NVskråning av høydedrag

Nr: 125

Gardsnavn: Rimestad

Gnr/bnr: 1/5

Arkeologisk kulturminne: stakketuft

Registreringsnr: X 11190001010 nr. 1
Referanse: 8570B8X7
Saknr: it87
Kartblad: AJ017-5-3, 017-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: I NØskråning mot Søylandsvatnet, lengst i N
Andre: samling 6 stakketufter
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert
Ødeleggelse: ryddet eller dyrka vekk? etter 1987
Form: rektangulær
Lengde: 10,5
Bredde: 5,5
Grøft/voll: br. 0,3, dybde 0,3-0,5m, mangler mot N
Helning: 0
Landskap: NØ-SVgående og bølgete høydetrug, skråning mot N og Ø og på Ø siden av Søylandsvatnet
Terrengtype: delvis godt ryddet morenerygg, men mot toppen mer blokkrikt
Litteratur: 514G6X36(11)

Nr: 126
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190001010 nr. 2
Referanse: som nr. 125
Saknr: som nr. 125
Kartblad: som nr. 125
Lokalitetstype: som nr. 125
Lokalisering: SSØ for nr. 125 (ikke gjenfunnet 1996)
Andre: samling 5-6 stakketufter
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert, opphøyd plattform med helt rydda midtparti
Form: kvadratisk
Lengde: 6
Bredde: 6
Grøft/voll: V-vendt skråning, dyp og spadd utover, br. 0,4m, dybde 0,5m, svak voll, br. 1,5m rundt det hele
Helning: 40
Landskap: som nr. 125
Terrengtype: som nr. 125
Litteratur: som nr. 125

Nr: 127
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190001010 nr. 3
Referanse: som nr. 125
Kartblad: som nr. 125
Lokalitetstype: som nr. 125
Lokalisering: 31m NØ for nr. 126
Andre: som nr. 125
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert med opphøyd og flat plattform og rydda i midten
Form: rektangulær
Lengde: 10
Bredde: 7,5
Orientering: NV-SØ
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,4m, dybde 0,2-0,3m, indre voll br. 1-1,5m, h. 0,50m.
Helning: 0
Landskap: som nr. 125
Terrengtype: som nr. 125, og i flatt terreng

Litteratur: som nr. 125

Nr: 128
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190001010 nr. 4
Referanse: som nr. 125
Saknr: som nr. 125
Kartblad: som nr. 125
Lokalitetstype: som nr. 125
Lokalisering: 40m SØ for nr. 127, på V-vendt flate mot Søylandvatn
Andre: som 1
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert, flatt og sterkt rydda midtparti
Form: kvadratisk
Lengde: 7,5
Bredde: 7,5
Grøft/voll: grunn og spadd innover, br. 0,3-0,5m, dybde 0,2m, og ingen klar voll
Helning: 0
Landskap: som nr. 125
Terrengtype: som nr. 125
Litteratur: som nr. 125

Nr: 129
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190001010 nr. 5
Referanse: som nr. 125
Saknr: som nr. 125
Kartblad: som nr. 125
Lokalitetstype: som nr. 125
Lokalisering: 1m fra nr. 128
Andre: som nr. 125
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert, sterk rydda og flat på toppen
Form: tiln. kvadratisk
Lengde: 4,5
Bredde: 5,5
Grøft/voll: markert grøft spadd utover, br. 0,3m, dybde 0,2-0,3m, voll br. 1-1,5m, unntatt i NØ
Helning: 0
Landskap: som nr. 125
Terrengtype: som nr. 125 og på flate
Litteratur: som nr. 125

Nr: 130
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190001010 nr. 6
Referanse: som nr. 125
Saknr: som nr. 125
Kartblad: som nr. 125
Lokalitetstype: som nr. 125
Lokalisering: 5m N for nr. 129 og i svak helning mot NØ
Andre: som nr. 125
Kulturminnebeskrivelse: i svak skråning, graskledt og klart markert, flatt og tuete midtparti
Form: rektangulær
Lengde: 9
Bredde: 8

Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,4m, dybde 0,2m
Helning: 10
Landskap: som nr. 125
Terrengtype: som nr. 125
Litteratur: som nr. 125

Nr: 131
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/7
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190001012
Referanse: 8570B8X9
Saknr: it87
Kartblad: AK017-5-3
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: samme høydedrag som R8, nede ved kanten av gml Søylandvatn
Kulturminnebeskrivelse: i skråning mot V, graskledt og uklart markert og lite tydelig i terrenget, ujevnt midtparti, rydda og flata ut
Form: tiln. kvadratisk
Lengde: 7
Bredde: 6
Orientering: SSØ-NNV
Grøft/voll: dyp og spadd innover, br. 0,3m, dybde 0,2-0,4m, og stor stein Ø midt i grøfta, voll med stein br. 0,5-1,5m, h. 0,5m
Helning: 40
Landskap: høydrag og nederst i V-vendt skråning ved vatn
Terrengtype: i kanten av storblokka mark på grensen til rydda mark

Nr: 132
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/7
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190001016
Referanse: 8570B8X13
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, i V-kant av stor steinblokk, V-kant av dyrka mark i SØ
Andre: 1 innhegning
Kulturminnebeskrivelse: på flate, graskledt og klart markert, bygd opp som plattform, flatt og rydda midtparti, stor steinblokk i Ø-kant
Ødeleggelse: gjerde inn i tufta, tråkk over
Form: rektangulær
Lengde: 8
Bredde: 5
Orientering: N-S
Grøft/voll: spadd innover, br. 0,4m, dybde 0,2-0,3m, i Ø-kant steinblokk, voll på innsiden br.1-1,5m med stein
Helning: 0
Landskap: Ø for Søylandvatnet, i bølgete landskap, på høydrag med en forhøyning og en liten flate i N-skråning
Terrengtype: morene
Litteratur: 514G6R33(8)=514G6X20,OE72

Nr: 133
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/9
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R11190001011 nr. 1
Referanse: 8570 B8 R8
Saknr: it87

Kartblad: AK017-5-3, AK 016-5-1
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: lengst i SV på feltet
Andre: 3 gardfar, 1 hustuft, 1 rydningsrøys
Kulturminnebeskrivelse: graskledt, flatt og ryddet midtpartiet
Form: 1:rektangulær
Lengde: 5,5
Bredde: 4,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: grunn, spadd innover og utover i N og S, br. 0,40m, h. 0,20m
Helning: 10
Landskap: svakt høydedrag, SV vendt skråning
Terrengtype: morene, godt rydda med en del spredt stein i dagen
Litteratur: 514 G6 X32 (7)

Nr: 134
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/9
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: R1190001011 nr. 2
Referanse: 8570 B8,R8
Saknr: som nr. 133
Kartblad: som nr. 133
Lokalitetstype: som nr. 133
Lokalisering: som nr. 133
Andre: som nr. 133
Kulturminnebeskrivelse: graskledt, klart markert, med voll og oppbygd, flatt og rydda midtparti
Form: rund
Diameter: 8
Grøft/voll: spadd innover som en plattform, indre voll br. 1-1,5m, med unntak av i V
Helning: 10
Landskap: som nr. 133
Terrengtype: som nr. 133
Litteratur: som nr. 133

Nr: 135
Gardsnavn: Rimestad
Gnr/bnr: 1/9
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: 11190001011 nr. 3
Referanse: som nr. 133
Kartblad: som nr. 133
Lokalitetstype: som nr. 133
Lokalisering: som nr. 133
Andre: som nr. 133
Kulturminnebeskrivelse: graskledt, klart markert, mer blokkrik S og V, stor stein i N, med stor stein i indre voll, flatt og rydda midtparti, heller mot S
Form: rektangulær
Lengde: 11
Bredde: 7,5
Orientering: N-S
Grøft/voll: markert grøft i Ø, V og S, flat i N, spadd innover (indre voll)
Helning: 10
Landskap: som nr. 133
Terrengtype: som nr. 133
Litteratur: som nr. 133

Nr: 136
Gardsnavn: Søyland
Gnr/bnr: 3/5
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190003002
Referanse: 8570B8X16
Saknr: ph87
Kartblad: AJ016-5-2
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i nærheten av gravhaug (R14), på grensen til uryddet mark
Kulturminnebeskrivelse: i helning mot N graskledt og klart markert, flatt og rydda midtparti
Form: kvadratisk
Lengde: 5
Bredde: 5
Grøft/voll: tydelig og spadd innover, br. 0,2-0,3m, dybde 0,4m, mest tydelig i S og V, voll br. 1m, h. 0,3-0,4m
Helning: 5
Landskap: svakt bølgete i NØ skråning
Terrengtype: morene, toppen delvis ryddet for stein, på grensen til uryddet i N

Nr: 137
Gardsnavn: Vigre
Gnr/bnr: 15/30
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X11190015008
Referanse: 8570C6X9
Saknr: it87
Kartblad: AJ016-5-4
Lokalitetstype: skogsmark
Kulturminnebeskrivelse: på flate, bevakst med gras og kratt, skogen hogd ned, i 1996 ikke mulig å observere pga tett lag med greiner og kvister fra hogsten, i 1987 klart markert, tuftas h. 0,3m
Ødeleggelse: dekket av kvist og kvas
Form: kvadratisk
Lengde: 7
Bredde: 7
Orientering
Grøft/voll: br. 0,3m, dybde 0,1m
Helning: 0
Landskap: flatlendt
Terrengtype: morene

Nr: 138
Gardsnavn: Ånestad
Gnr/bnr: 45/35
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190045013
Referanse: 514K6X5
Saknr: am56
Kartblad: AK015-5-2
Lokalitetstype: dyrka mark?
Andre: 20 rydningsrøyser?
Kulturminnebeskrivelse: likner tjelmgard
Ødeleggelse: fjernet etter 1988
Form: firkant
Helning: 0
Landskap: øverst i bakke
Litteratur: A.Myhre 1956

Nr: 139
Gardsnavn: Åno

Gnr/bnr: 36/1
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190036004 nr. 3
Referanse: 8570C15X3
Saknr: it87
Kartblad: AK016-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Lokalisering: i felt, 2m SØ for nr. 141
Andre: 1 hustuft (husløy), 1 gardfar
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert
Ødeleggelse: ikke gjenfunnet 1996, fjernet?
Form: rektangulær
Lengde: 5,5
Bredde: 5
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,5m, dybde 0,5m
Helning: 0
Landskap: høydedrag og i skrånende terreng mot NV

Nr: 140
Gardsnavn: Åno
Gnr/bnr: 36/1
Arkeologisk kulturminne: stakketuft
Registreringsnr: X 11190036005
Referanse: 8570C15X4
Saknr: it87
Kartblad: AK016-5-4
Lokalitetstype: beitemark
Kulturminnebeskrivelse: graskledt og klart markert
Ødeleggelse: ikke gjenfunnet 1966, for mye gras?
Form: rektangulær
Lengde: 6
Bredde: 5
Orientering: N-S
Grøft/voll: br. 0,3, dybde 0,1-0,2m
Helning: 0
Landskap: høydedrag

Nr: 141
Gardsnavn: Åno
Gnr/bnr: 36/3
Arkeologisk kulturminne: stakketuft?
Registreringsnr: som nr. 139
Referanse: som nr. 139
Saknr: som nr. 139
Kartblad: som nr. 139
Lokalitetstype: som nr. 139
Lokalisering: 28m SØ for nr. 139, 20m Ø for skiftet til Sæland
Andre: som nr. 139
Kulturminnebeskrivelse: uklart markert, ikke ryddet midtparti, men med blokkstein
Form: oval
Lengde: 7
Bredde: 6
Diameter: 0
Orientering: Ø-V
Grøft/voll: ingen klar grøft, men stein er fjernet og lagt opp på innsiden av grøfta
Helning: 0
Landskap: som nr. 139
Terrengtype: som nr. 139